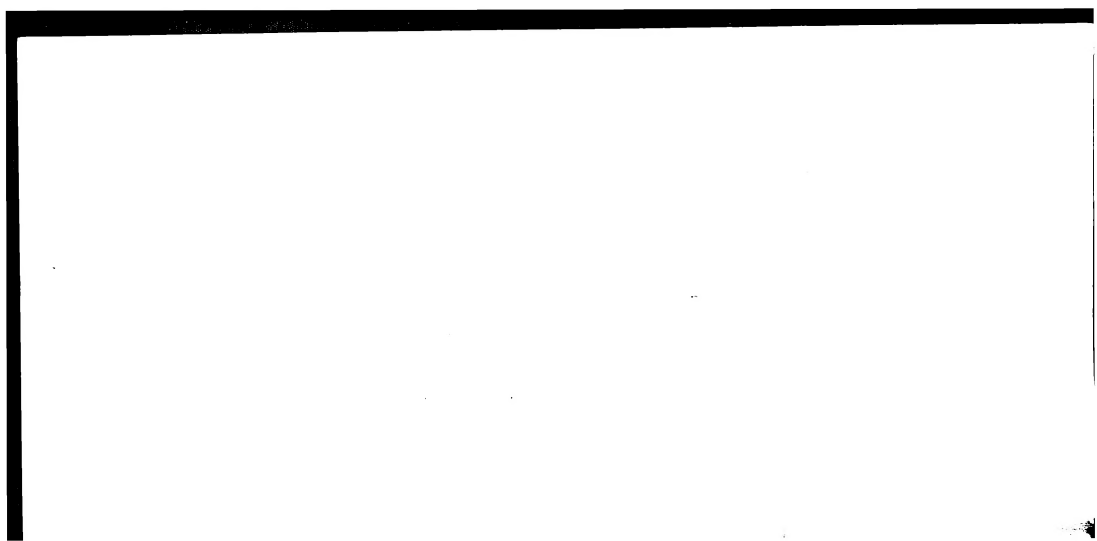

श्रीकूर्ममहापुराणम्

THE KŪRMAMAHAPURĀṆAM

श्रीकूर्ममहापुराणम्

THE KŪRMAMAHĀPURĀṆAM

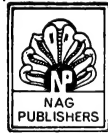

लेमराज श्री कृष्णदासेन सम्पादितस्य मुम्बई श्री वेंकटेश्वरस्टोम मुद्रणालयेप्रकाशितस्य पुनमुद्रणम्

श्रीकूर्ममहापुराणम्

THE KŪRMAMAHĀPURĀNAM

कार्यकारोपाह्व डॉ० सी० आर० स्वामीनाथेन
भूमिकापाठशोधनाभ्यां परिष्कृतम्
नागशरणसिंह सम्पादितश्लोकोनुक्रमभ्या सहित

NAG PUBLISHERS

11-U.A. (POST OFFICE BUILDING) JAWAHARNAGAR, DELHI-7

*This publication has been brought out with the financial assistance from
the Government of India, Ministry of Education & Culture.*

© NAG PUBLISHERS

1. 11A/U.A. (Post Office Bldg.) JAWAHARNAGAR, DELHI-7
2. 8A/U.A. 3, JAWAHARNAGAR, DELHI-110007
3. JALALPURMAFI (Chunar, Mirzapur), U.P.

With Preface, Verse-Index and Textual Corrections

1983

PRICE :

(PRINTED IN INDIA)

Published by Nag Sharan Singh for Nag Publishers, Jawahar Nagar, Delhi-7 and
Printed text at Gian Offset Printers, 308/2, Shahzada Bagh, Dayabasti Delhi-35 and
Preface and Index at Amar Printing Press, 8/25, Vijay Nagar, Delhi - 9

INTRODUCTION

In the priority of canonical literature of the Hindus, Śruti namely the Vedas occupy the pre-eminent position, since they are revelations free from the defects of human origin. Next come the Smṛtis which are the products of human recollection of the implications of Vedic revelation. Next in order come the Purāṇas which are didactical and historical narratives meant to substantiate the truth of the first two sources of knowledge.

The Purāṇas are often considered as unauthentic and a jumbling of religious thoughts; Unauthentic because of their internal contradictions; a mixture of fiction and facts and hence unreliable as historical documents and being a combination of poetry and versification, not fit to be called good literature.

Textual veracity of the Purāṇas are often questioned since the purity of the oral tradition of the Vedic texts has not been observed or

maintained in the case of the transmission of the Purāṇa literature from one generation to the other. With the development of the practice of writing down our scriptures, the Purāṇic tradition became more corrupted by interpolations and alterations often caused by the prejudices and predilections of the scribes.

In spite of all these, the Indologists have recognised that there are very useful peaces of information in the Purāṇic texts which if properly scanned and re-arranged and assessed in the light of the critical texts of the epics and Sūtra literature, can provide many connecting links in our literary, religious and historical traditions. It is in this context that the publication of the Purāṇic texts becomes significant.

The All India Kashi Raj Trust, Varanasi has already started the difficult task of preparing critical editions of all the Mahāpurāṇas. Obviously, this is going to be a time-

consuming exercise since each Purāṇa has got at least half a dozen regional textual traditions to be reconciled before deciding the original texts. During this long period of reconstruction, we cannot afford a complete stoppage of activity as far as research in the Purāṇas are concerned and hence attempts like the one presented in this volume to reproduce the vulgate text of the Purāṇa is essential in the present circumstances.

The Kūrma Purāṇa, as the name itself indicates, was narrated by Lord Viṣṇu in his incarnation as the tortoise at the time of the churning of the milky ocean by Devas and Asuras who were in quest of the immortalising nectar. It starts with a discourse on the concept of Māyā as a potent tool in the hands of the supreme being to work out His scheme of creation. The same concept when not well-husbanded by the ordinary mortals becomes the cause of

degradation, illusion and stupor.

The wellknown five items that should invariably form parts of a Purāṇa have all been faithfully represented in the Kūrma. Among the Manvantaras, the period of Svayambhuva Manu has been reliably dealt with. The story of Dakṣa and the sacrifice he performed with a view to insult Śiva, the doom he met with due to wrath of Śiva and the self-annihilation of his daughter, Dākṣayāni, and her reappearance as the daughter of Himavān, have been described more or less on the lines of the other Purāṇas. The incarnation of Viṣṇu as Varāha and Narasimha and a short account of the story of Rāma also find place in this Purāṇa. The degradation of the Brahmin caste due to mutual jealousy, elaborately dealt with in the Devī Bhāgavata in the episode of Sage Gautama being blackmailed by the Brahmins who are given shelter and food by him, is recalled here. The Brahmins who were cursed and excommunicated from the

Vedic society, as a result of their treachery to Gautama, were provided with non-Vedic Śāstras like Kāpāla, Pāśupata etc. There is an obvious attempt to group all these sectarian schools of Śaivism and Vaiṣṇavism as outside the Vedic lore. Still the Purāṇa concedes that the cursed souls have the hope of redemption through these non-Vedic paths after hard and long struggle. The story of Andhaka being vanquished by Śiva and the story of Pururavāsa and Urvaśī are narrated in detail and the royal line of the Lunar dynasty is described. Dealing with the Yādavas, Kṛṣṇa worshipping Śiva for the sake of progeny is highlighted. The origin of Liṅga worship and the identification of Śiva and Viṣṇu in the form of Liṅga are significantly highlighted in this Purāṇa. Incidentally the greatness of the city of Banaras is elaborately dealt with. The various pilgrimage spots in and around Kāśī and the story of emancipation of Piśāca; the association of Vyāsa with that city and the importance of Prayāga are also given in detail.

Then follows the geographical set-up of the universe; the various continents; the movement of the Sun and Moon and the Astrophysical set up are all described alongwith details of the universe.

We have also a detailed description of the Vedic traditions and how in each cycle of the four Yugas, there appears a Vyāsa to rearrange the Vedic texts. 28 such Vyāsas have been enumerated. From time to time, the different schools (Śākhās) have been regrouped by the Vyāsa of that Kalpa. 21 Śākhās of the Rgveda, hundred branches of the Yajurveda, one thousand schools of the Sāmaveda and 18 divisions of the Atharvaveda have been made available by last of the Vyāsas for the present Kalpa.

The second part of the Purāṇa starting from the 54th chapter contains metaphysical speculations and the main theme is Advaita. Here and there, the identity of Śiva and Viṣṇu is specially emphasised not only in support of

INTRODUCTION

7

the monistic philosophy but also with a view to discourage the speculations about the superiority of one over the other. In one place Viṣṇu is described as forming the left half of Śiva's body. The entire discourse on philosophy is given by Śiva to seekers of truth like Sanaka, on the request of Viṣṇu and in his immediate presence.

More or less on the lines of the Bhagavat Gītā, Bhakti Jñāna and Karma Yogas are dealt with as complimentary to each other. In

order to attain Yoga Siddhi, meditation, breath control, Āsana, Celibacy, Ahimsā etc. are described in detail. Then follows the duties of the various castes and the Āśramas; the importance of Guru and the duties of a disciple are enumerated.

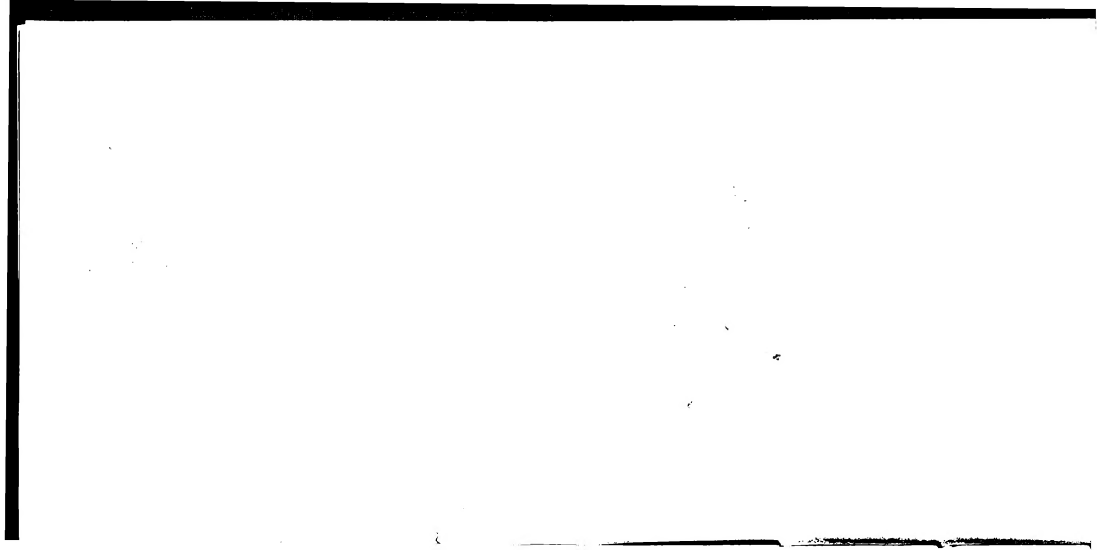
The importance of Mūrtipūjā and of the oblation to the departed ancestors is highlighted. The ritual of Śrāddha, the efficacy of Dāna, the importance to maintaining the purity of food and the various purificatory rights to

wash off one's sins are also discussed.

In short, this Purāṇa has all that is conventionally expected to be found in a Purāṇa and motive throughout is the unity of Śiva and Viṣṇu.

13th Aug. 1983

Dr. C. R. Swaminathan

श्रीवेङ्कटेशो विजयतेतराम् ।
अथ कूर्मपुराणविषयानुक्रमणिका ।

अध्यायाः

विषयाः

पूर्वार्द्धम्.

- १ शीनकादिप्रश्नस्तुतकृतकथाप्रारम्भः । समुद्रमन्यनोद्धतलक्ष्मीमहि-
मवर्णनप्रसंगतो विष्णुविहितेन्द्रसुभ्रमोक्षवर्णनञ्च.
- २ कूर्मरूपिणा मगवता नारदादिभ्यो निजप्रसादप्रकोपाभ्यां ब्रह्मशिवो-
त्पत्तिवर्णि, लक्ष्मीमोहनाय मत्स्यद्वी नियोज्येति ब्रह्मणाऽभ्यर्चितेन
विष्णुनाऽसन्मार्गणा एव मोहनीया इत्युक्त्वा तत्र तन्मियोगः,
किञ्चित्सृष्टिवर्णनम्, वर्णाश्रमधर्मवर्णनञ्च.
- ३ नारदादिप्रश्नतः कूर्मकृताश्रमक्रमवर्णनम्.
- ४ प्राकृतसर्गवर्णनम्.
- ५ निमेषादिपराहान्तकालसङ्ख्याकथनम्, कालस्याऽनादीश्वरत्वोक्तिश्च.
- ६ नष्टस्यावरजंगमैकार्णवे सलिलान्तःप्रविष्टामवनिमुद्धरतः सनकादि-
स्तुतस्य वाराहरूपिणो नारायणस्य यथास्थानं धरासंस्थापनम्.
- ७ सृष्टिवर्णनम्.
- ८ स्वायम्भुवशतरूपोयज्ञसृष्टिवर्णनम्.

अध्यायाः

विषयाः

- ९ शेषशायिनः सविधुमुपगते ब्रह्मणि कृत्स्नं जगन्मयि स्थितमिति
परस्परवादेऽन्योऽन्योद्वेगप्रवेशः नामिनालरन्ध्रेण निःसृतस्य ब्रह्मणः
पद्मयोनित्वम्, प्राकृतामिमानाय शिवागमनेन मोहिताय तव
जनकोऽहमप्यस्यैव तनुरिति विष्णुक्त्या निर्गवस्तुत्या प्रसन्नस्य वरं
ब्रह्मणे दत्त्वा शिवस्य स्वधामगमनम्.
- १० मधुकैटमयोजिष्णुविष्णुकृतपराजयः । स्वक्रोधसमुत्पन्नरुद्रकृतसृष्टौ
जरामरणरहितप्रजा वीक्ष्याऽन्यविधाः सृष्ट्या इति ब्रह्मोक्तौ तद-
स्वीकारे परमात्मबुद्ध्या स्तुतः शिवस्तगणोऽन्तर्दधे.
- ११ शिवनियोगेन स्वसन्निधिसुपगतायै दक्षकन्या भवेतीशान्यै ब्रह्मणो
नियोगाच्च तत्प्रादुर्भावः अथ हिमवतोऽपि ।
- १२ श्रीकूर्मकृतदेवीमाहात्म्यवर्णनम्, तत्पारमेश्वररूपमवलोक्य मेनादि-
मवर्मां स्तुता दत्ता शङ्करमुपगतवती पार्वती.
- १३ दक्षकन्यारूपातिसन्ततिवर्णनम्.
- १४ स्वायम्भुवमनुवंशवर्णनम्, दक्षाय शिवशपः ।

अध्यायाः.

विषयाः.

- १५ अकल्पिताक्षिवाक्षदक्षाध्वरे विवदमानदधीचस्येशद्रोहित्राक्षणेडु ज्ञापः
वीरमद्रकुताध्वरविध्वंसोत्तरं पार्वतीप्रार्थनया दक्षदेवब्राह्मणादिषु
क्षिवानुग्रहः.
- १६ दक्षकन्यासंबन्धकचनोत्तरं हिरण्याक्षहिरण्यकशिपुवधः, न्यग्राहि च
क्षिवेनाधिकः ।
- १७ वामनो बालं निगृह्य पुरन्दराय त्रिलोक्यं ददे.
- १८ कश्यपवंशानुवर्णनम्.
- १९ ऋषिवंशोऽनुवर्णितः.
- २० राजवंशवर्णनम्, राज्ञो वसुमनसश्चरितकथनञ्च.
- २१ इक्ष्वाकुवंशवर्णने संक्षेपतो रामचरिताऽभिधानम्.
- २२ पुकरवन्मादिष्वन्द्रवंशीयनृपतिवर्णनप्रसङ्गे नृपाणां विष्णूपासनाप्रधान-
कथनिरूपणम्.
- २३ जयध्वजवंशीयदुर्जयनृपस्य उर्वश्यत्सरोनुरक्तिपूर्वकं तदधक्षालनाय
वाराणस्यां विश्वेश्वरदर्शनम्.
- २४ संक्षेपतो यदुवंशवर्णनम्.
- २५ मगधतः श्रीकृष्णस्य पुत्राभिकांक्षयोपमन्योराश्रमगमनं तत्र तदुपदे-
क्षतः पुत्रार्थं शिवाराधनमनल्पकालेन श्रीशिवप्रसादश्च.
- २६ श्रीक्षत्रकीर्तिवर्णनपुरस्तरं शिवलिङ्गोत्पत्तिकथनम्.
- २७ श्रीकृष्णात्मजसाम्बादिराजवंशानुकीर्तनम्.

अध्यायाः

विषयाः

- २८ पार्थाय व्यासदर्शनम्.
- २९ युगवंशानुकीर्तनम्.
- ३०-३१ कलिदोषप्रदर्शनपूर्वकं तस्मिन्पुगे शिवाराधनतः श्रेयःकथनं
वाराणसीमाहात्म्यवर्णनञ्च.
- ३२ विशिष्य तत्तल्लिङ्गमाहात्म्यप्रदर्शनपुरस्तरं वाराणसीमाहात्म्यवर्णनम्.
- ३३ सङ्कुर्णपिशाचोद्धारवर्णनपूर्वकं वाराणसीमाहात्म्यकथनम्.
- ३४ काशीवासादिनानाफलप्रदर्शनम्.
- ३५ वाराणसीस्थप्रधानप्रधानतीर्थवर्णनम्.
- ३६ प्रयागमाहात्म्यवर्णनम्.
- ३७ तत्र तीर्थयात्राविधिः.
- ३८ प्रयागे माघमासि त्रिरात्रादिवासफलम्.
- ३९ प्रयागवर्णने यमुनामाहात्म्यम्.
- ४० भुवनविन्यासवर्णनप्रसङ्गेन स्वायंभुवमनोर्वंशवर्णनम्.
- ४१ ज्योतिःसन्निवेशवर्णने भूर्लोकदिमानकथनम्. तत्र भुवः सूर्यादि-
ग्रहाणां दूरतादिनिरूपणम्.
- ४२ सूर्यरथममितः सप्तर्षिप्रभृतिदेवानां वेदादिस्तुतिभिरोजोवर्द्धनम्.
- ४३ भुवनकोशवर्णनप्रसङ्गे सूर्यप्रभावेण नक्षत्रतारकादिबुद्धिकथनमलात-
चक्रवद्रविममितश्च प्रवहवायुशक्त्या चन्द्रादिभ्रमणं तेषां रथादि-
स्वरूपकथनञ्च ।

अध्यायाः

विषयाः

- ४४ ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोकदिप्रमाणकथनपूर्वकं तत्तल्लोकस्थितसनकादिदेव-
तानिर्देशः भूम्यधःस्थितपातालादिवर्णनञ्च.
४५ भुवनकोशे जम्बूवादिद्वीपतत्रत्यपर्वतादिवर्णनम्.
४६ भुवनविन्यासवर्णने मेरोरुपरि ब्रह्मादिस्थितिवर्णनम्.
४७ भुवनकोशवर्णने केतुमालादिस्थितानामाहारादिकथनम्.
४८ जम्बूद्वीपवर्णने तत्तत्स्थानेषु ब्रह्मविष्णवादिषुष्टस्थानवैचित्र्यम्.
४९ पुष्पादिद्वीपवर्णने तत्रतत्र कुलपर्वतादिकथनपुरस्सरं तत्रत्यधुनिप्रभृ-
तीनां धर्मैकपरायणत्वामिधानम्.
५० भुवनकोशवर्णने पुष्करद्वीपादिवर्णनपूर्वकं संक्षेपेणानेकब्रह्माण्ड
कथनम्.
५१ गन्वन्तरकथने विष्णुमाहात्म्यम्.
५२ अष्टाविंशतिमनुसममिव्याहारपुरस्सरं विष्णवंशपाराशरव्यासस्य यजु-
र्वेदस्य ऋगादिचतुर्विभागकरणम्.
५३ अष्टाविंशतिकलियुगेषु शम्भोरष्टाविंशतिधा व्यासत्वकथनम्.
इति कूर्मपुराणे पूर्वार्द्धम्.

उत्तरार्द्धम्.

- १ ईश्वरगीता.
२ नारायणप्रमुखमुनीन्प्रति महेश्वरस्य प्रकृतिपुरुषादिविवेककथनम्.

अध्यायाः

विषयाः

- १ ईश्वरगीतोपक्रमे अहङ्कारजीवान्तरात्मैकपर्यायकथनम्.
४ हरिहरामेदेन भक्तिकरणेऽविकल्पयोगसिद्धिः ।
५ महेश्वरप्रसादाद्धरिहरात्मिकमूर्तिदर्शनेन मुनीनां कृतार्थता.
६ चराचरात्मकस्य जगत ईश्वरेच्छावशवर्तित्वकथनम्.
७ ईश्वरविभूतिकथनम्.
८ साङ्ख्यसिद्धान्ताभिधानम्.
९ ईश्वरज्ञान (स्वरूप) निरूपणम्.
१० मुक्तिप्रदमहेश्वरज्ञानकथनम्.
११ साङ्ख्ययोगनिरूपणम्.
१२ ब्राह्मणकर्तव्यकर्मयोगाभिधानम्.
१३ आचारकथनम्.
१४ ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणम्.
१५-१६ गार्हस्थ्यधर्मनिरूपणम्.
१७ भक्ष्याभक्ष्यनिर्णयः ।
१८ ज्ञानसम्ख्याद्याद्विकम्.
१९ नित्यकर्मणि योजनादिप्रकारवर्णनम्.
२० श्राद्धकरणयोग्यतीर्थकथनम्.
२१ श्राद्धविषये भोज्याभोज्याद्यनेकविचाराः ।

क. पु.

॥ २ ॥

अध्यायाः.

विषयाः.

- २२ श्राद्धपूर्वदिने ब्राह्मणनिमन्त्रणादि श्राद्धदिनकृत्यञ्च.
- २३ श्राद्धकल्पे मरणाशौचनिर्णयः.
- २४ द्विजानामग्निहोत्रादिकृत्यम्.
- २५ द्विजातीनां वृत्तिनिरूपणम्.
- २६ व्यासमीतायां दानधर्मनिरूपणम्.
- २७ दानप्रस्थाश्रमधर्माः.
- २८-२९ यतिधर्माः. यतिधर्मेषु विशेषः.
- ३० प्रायश्चित्तनिरूपणे ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम्.
- ३१ न कश्चिन्मदधिक इत्यबालितस्य ब्रह्मणः श्रीशिव (काल-भैरव) द्वारा तच्छिरः कृन्तनं ततस्तद्धत्यानिवारककपालमोचनतीर्थोत्पत्त्यादिनिरूपणम्.
- ३२ सुरापानादिमहापातकप्रायश्चित्ताभिधानम्.
- ३३ अगम्यागमनावध्यहत्यादिप्रायश्चित्तकथनम्.
- ३४ स्तेयामध्यभक्षणापेयपानायाज्ययाजननित्यकर्मलोपायनेककर्मप्रायश्चित्तप्रदर्शनम्, प्रसङ्गात्सीतापातिव्रतञ्च.
- ३५ प्रयागादितीर्थवर्णनम्.

अध्यायाः

विषयाः.

- ३६ रुद्रकोटितीर्थविवरणपूर्वकं तदुपाख्यानम्.
- ३७ महालयकेदारादितीर्थकथनम्.
- ३८ कर्मवासनासक्तमुनिबोधाय श्रीहरस्य स्त्रीवेषधारिविष्णुना सह दारु-वनप्रवेशः.
- ३९ छन्ननारीवेषवद्विष्णुद्वितीयहरस्य मुधायुवमुनिमनोमोहकारिणी तत्रेयं मार्येत्यधिक्षितस्य तत एव कृतस्वलिंगस्यैवोमीकमुनीनामत्युग्र-तपश्चर्याचरणम्.
- ४० नर्मदामाहात्म्यम्.
- ४१ नर्मदातीरस्थशिवलिंगमहिमा.
- ४२ नर्मदामाहात्म्ये शृगुतीर्थवर्णनम्.
- ४३ शृगुतीर्थवर्णनावसरे जल्पेश्वरमहिमा.
- ४४ पञ्चनदादितीर्थमाहात्म्यम्.
- ४५ कूर्मरूपिणो मयवतः प्रतिसञ्चरवर्णनम्.
- ४६ प्राकृतप्रतिसर्गवर्णनोत्तरं संक्षेपतः सम्पूर्णकथोक्तिः, कूर्मपुराणफल-स्तुतिश्च ।

इति श्रीकूर्ममहापुराणविषयाऽनुक्रमणिका समाप्ता ।

अनु०

॥ २ ॥

॥ ❀ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ❀ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ❀ ॥ अथ कूर्मपुराणं प्रारभ्यते ॥ ❀ ॥ अथ इन्द्रद्युम्नस्य मोक्षप्राप्ति
वर्णनम् ॥ ❀ ॥ ॐ नमस्कृत्याप्रमेयाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ॥ पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं विश्वयोनिना ॥ १ ॥ संत्रान्ते सूतमनेवं
नेमिषेया महर्षयः ॥ पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छ रोमहर्षणम् ॥ २ ॥ त्वया सूत महाबुद्धे भगवान् ब्रह्मवित्तमः ॥ इतिहासपुरा
णार्थं व्यासः सम्यगुपासितः ॥ ३ ॥ तस्य ते सर्वरोमाणि वचसा हृषितानि यत् ॥ द्वैपायनस्य तु भवांस्ततो वै रोमहर्षणः ॥ ४ ॥
भवन्तमेव भगवान् व्याजहार स्वयं प्रभुः ॥ मुनीनां संहितां वक्तुं व्यासः पौराणिकीं पुरा ॥ ५ ॥ त्वं हि स्वायम्भुवे यज्ञे सुत्यादे
वितते संति ॥ संभूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः ॥ ६ ॥ तस्माद्भवन्तं पृच्छामः पुराणं कौर्मसुत्तमम् ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं
पुराणार्थविशारद ॥ ७ ॥ मुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ प्रणम्य मनसा प्राह गुरुं सत्यवतिसुतम् ॥ ८ ॥ रोमहर्षण
उवाच ॥ नमस्कृत्य जगद्योनिं कूर्मरूपधरं हरिम् ॥ वक्ष्ये पौराणिकीं दिव्यां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ ९ ॥ यां श्रुत्वा पापकर्मापि
गच्छेत परमां गतिम् ॥ न नास्तिके कथां पुण्यामिमां ब्रूयात्कदाचन ॥ १० ॥ श्रद्धधानाय शान्ताय धार्मिकाय द्विजातये ॥ इमां
कथामनुब्रूयात्साक्षान्नारायणेरिताम् ॥ ११ ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥ वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ १२ ॥
ब्राह्मं पुराणं प्रथमं पादं वैष्णवमेव च ॥ शैवं भागवतञ्चैव भविष्यं नारदीयंकम् ॥ १३ ॥ मार्कण्डेयमथाम्रेयं ब्रह्मवैवर्तमेव च ॥ लैङ्गं
तथा च वीराहं स्कान्दं वामनमेव च ॥ १४ ॥ कौर्म्यं मातस्यं गारुडञ्च वायव्यमनन्तरम् ॥ अष्टादशं समुद्रिष्टं ब्रह्माण्डमिति
संज्ञितम् ॥ १५ ॥ अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ॥ अष्टादश पुराणानि श्रुत्वा संक्षेपतो द्विजाः ॥ १६ ॥ आद्यं सन

१ सवान्ते इति पा० । २ सूतमनघा इति पा० । ३ ब्रह्मसंयुतः इति पा० । ४ संहिता वक्तुं व्यासः पौराणिकीः पुरा इति पा० । ५ सत्यादौ इति पा०—ससाहे इति पा० ।
सुत्यादे सुत्या यज्ञार्थं स्नानं तस्याः अहः तस्मिन् इत्यर्थः । ६ हरिः इति पा० । ७ गच्छेत इति आर्षमात्मनेपदम् । ८ वैष्णवमुच्यते इति पा० । ९ वराहश्च इति पा० ।
१० मातर्यश्च गरुडम् इति पा० । ११ भन्तुत्तमम् इति पा० ।

कू. पु.

॥ १ ॥

कुमारोक्तनारसिंहमतः परम् ॥ तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ॥ १७ ॥ चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् ॥
दुर्वासोक्तमाश्चर्यं नारदीयमतः परम् ॥ १८ ॥ कापिलं वामनञ्चैव तथैवोशनसेरितम् ॥ ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाह्वयमेव
च ॥ १९ ॥ माहेश्वरं तथा साम्बं सौरं सर्वार्थसञ्चयम् ॥ पराशरोक्तं मारीचं तथैव भार्गवाह्वयम् ॥ २० ॥ इदन्तु पञ्चदशकं पुराणं
कौर्ममुत्तमम् ॥ चतुर्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥ २१ ॥ ब्राह्मी भागवती सौरी वैष्णवी च प्रकीर्तिताः ॥ चतस्रः संहिताः
पुण्या धर्मकामार्थमोक्षदाः ॥ २२ ॥ इयन्तु संहिता ब्राह्मी चतुर्वेदेस्तु सस्मिता ॥ भवन्ति षट् सहस्राणि श्लोकानामत्र
संख्यया ॥ २३ ॥ यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च मुनीश्वराः ॥ माहात्म्यमखिलं ब्रह्म ज्ञायते परमेश्वरः ॥ २४ ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च
वंशो मन्वन्तराणि च ॥ वंशानुचरितं पुण्या दिव्या प्रासङ्गिकी कथा ॥ २५ ॥ ब्राह्मणाद्यैरियं धार्या धार्मिकैर्वेदपारंगैः ॥ तामहं वर्णयि
ष्यामि व्यासेन कथितां पुरा ॥ २६ ॥ पुरामृतार्थं दैतेयदानवैः सह देवताः ॥ मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुः क्षीरसागरम् ॥ २७ ॥
मथ्यमाने तदा तस्मिन्कूर्मरूपी जनार्दनः ॥ बभार मन्दरं देवो देवानां हितकाम्यया ॥ २८ ॥ देवाश्च तुष्टुर्बुद्धं नारदाद्या महर्षयः ॥
कूर्मरूपधरं दृष्ट्वा साक्षिणं विष्णुमव्ययम् ॥ २९ ॥ तदन्तरेऽभवद्देवी श्रीनारायणवल्लभा ॥ जग्राह भगवान् विष्णुस्तामेव पुरुषोत्तमः
॥ ३० ॥ तेजसां विष्णुमव्यक्तं नारदाद्या महर्षयः ॥ मोहिताः सह शक्रेण श्रेयोर्वचनमब्रुवन् ॥ ३१ ॥ भगवन् देवदेवेश नारायण
जगन्मय ॥ कैषा देवी विशालाक्षी यथावद्ब्रूहि पृच्छतांम् ॥ ३२ ॥ श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं विष्णुर्दानवमर्दनः ॥ प्रोवाच देवीं संप्रेक्ष्य
नारदादीनकल्मषान् ॥ ३३ ॥ इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी ॥ माया मम प्रियानन्ता यथेदं धार्यते जगत् ॥ ३४ ॥ अनयैव

१ पराशरोक्तमपरं मारीचम् इति पा० । २ सर्वपापप्रणाशनाः इति पा० । ३ ब्रह्मन् ज्ञायते परमेश्वरम् इति पा० । ४ ज्ञान्तमानसोऽपि पा० । ५ वषार मन्दरं देशे श्लोकानाम् इति
पा० । ६ तदन्तरे-तत्र अवकाशे तदा इत्यर्थः । ७ तेजसा अव्यक्तं बुद्धिर्ज्ञानं ज्योतिषा अस्पष्टदृष्टमित्यर्थः । ८ श्रेयोर्वचनं श्रेयःप्रधानं वचनं प्रशस्त्यतमं वचनमित्यर्थः । ९ यथावदकु
मर्हसि इति पा० । १० पृच्छतां नः, सम्बन्धविशयां षष्ठी । ११ मोहितमिति पा० ।

पूर्वा०

अ०

॥ १ ॥

जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ मोहयामि द्विजश्रेष्ठा प्रसामि विमृजामि च ॥ ३५ ॥ उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् ॥
विद्ययां वीक्ष्य चात्मानं तरन्ति विपुलामिमाम् ॥ ३६ ॥ अस्यास्त्वंज्ञानधिष्ठाय शक्तिमन्तोऽभवन् सुराः ॥ ब्रह्मेशानादयः सर्वे
सर्वशक्तिरियं मम ॥ ३७ ॥ सैषा सर्वजगत्सृतिः प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ॥ प्रागेव मत्तः संजाता श्रीः कल्पे पद्मवासिनी
॥ ३८ ॥ चतुर्भुजा शङ्खचक्रपद्महस्ता स्रगन्विता ॥ कोटिभूयप्रतीकाशा मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ ३९ ॥ नाळं
देवा न पितरो मानवा वासवोऽपि च ॥ मायामेतां समुत्तर्तुं ये चान्ये भुवि देहिनः ॥ ४० ॥ इत्युक्ता वासुदेवेन मुनयो विष्णुमब्रुवन् ॥
ब्रूहि त्वं पुण्डरीकाक्ष यदि कालक्षयेऽपि च ॥ ४१ ॥ अथोवाच हृषीकेशो मुनीन्मुनिगणार्चितः ॥ अस्ति द्विजातिप्रवर इन्द्रद्युम्न
इति श्रुतः ॥ ४२ ॥ पूर्वजन्मनि राजासावधृष्यः शङ्करादिभिः ॥ दृष्ट्वा मां कूर्मसंस्थानं श्रुत्वा पौराणिकीं स्वयम् ॥ ४३ ॥ संदितां
मन्मुखादिव्यां पुरस्कृत्य मुनीश्वरान् ॥ ब्रह्माणश्च महादेवं देवाश्चान्यान् स्वशक्तिभिः ॥ ४४ ॥ मच्छक्तौ संस्थिताद् बुद्धा मामेव शरणं
गतः ॥ सम्भाषितो मया चार्थं विप्रयोनिं गमिष्यसि ॥ ४५ ॥ इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो जातिं स्मरसि पौर्विकीम् ॥ सर्वेषामेव भूतानां
देवानामप्यगोचरम् ॥ ४६ ॥ वक्तव्यं यद्ब्रूयतमं दास्ये ज्ञानं तवानघ ॥ लब्ध्वा तन्मामकं ज्ञानं मामेवान्ते प्रवेक्ष्यसि ॥ ४७ ॥ अंशो-
न्तरेण भूम्णा त्वं तत्र तिष्ठ मुनिवृत्तः ॥ वेवस्वतेऽन्तरेऽतीते कार्यार्थं मां प्रवेक्ष्यसि ॥ ४८ ॥ मां प्रणम्य पुरो गत्वा पालयामास मेदि-
नीम् ॥ कालधर्मं गतः कालाच्छेतद्वीपे मया सह ॥ ४९ ॥ मुक्त्वा तान्वेष्ण्वान् भोगान्योगिनामप्यगोचरान् ॥ मदाज्ञया मुनिश्रेष्ठा
जज्ञे विप्रकुले पुनः ॥ ५० ॥ ज्ञात्वा मां वासुदेवाख्यं यत्र द्वे निहितेऽक्षरे ॥ विद्याविद्ये गूढं रूपं यद्ब्रह्म परमं विदुः ॥ ५१ ॥ सोऽर्था-

१ विज्ञायान्वीक्ष्य चात्मानं भवन्ति इति पा० । विज्ञायोर्वीक्ष्य इति पा० । विज्ञाय वीक्ष्य इति पा० । २ द्विजाः इति पा० । ३ पद्मे कल्पवासिनी इति पा० । ४ श्रमगन्विता इति
पा० । सुकान्तिका इति पा० । ५ यदि कालत्रयेऽपि सः इति, येन सा तारिता पुरा इति, यया कालत्रयेऽपि च इति च पा० । ६ मुनीनां पुरतः प्रभुः इति पा० । ७ पौराणिकत्वमिति
पा० । ८ स चोदितो मया चैव इति पा० । ९ अंशवतारे इति पा० । १० विपुलान् इति पा० । ११ गूढरूपे इति पा० ।

क. पु.
॥ २ ॥

मास भूतानामाश्रयं परमेश्वरम् ॥ व्रतोपवासनियमैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥ ५२ ॥ तदाशीस्तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ आराधयन्
महादेवं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ ५३ ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचित्परमा कला ॥ स्वरूपं दर्शयामास दिव्यं विष्णुसमुद्भवम् ॥ ५४ ॥
दृष्ट्वा प्रणम्य शिरसा विष्णोर्भगवतः प्रियाम् ॥ संस्तूय विविधैः स्तोत्रैः कृताञ्जलिभाषत ॥ ५५ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ का त्वं देवि
विशालाक्षि विष्णुचिह्नाङ्किते शुभे ॥ याथातथ्येन वै भावं तवेदानीं ब्रवीहि मे ॥ ५६ ॥ तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सुप्रसन्ना सुमङ्गला ॥
इत्यन्ती संस्मरन्विष्णुं प्रियं ब्राह्मणमब्रवीत् ॥ ५७ ॥ श्रीरुवाच ॥ न मां पश्यन्ति मुनयो देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ नारायणात्मिकामेकां
मायाहं तन्मयी परा ॥ ५८ ॥ न मे नारायणाद्भेदो विद्यते हि विचारतः ॥ तन्मय्यहं परं ब्रह्म स विष्णुः परमेश्वरः ॥ ५९ ॥ येऽर्चय-
न्तीह भूतानामाश्रयं पुरुषोत्तमम् ॥ ज्ञानेन कर्मयोगेन न तेषां प्रभवाम्यहम् ॥ ६० ॥ तस्मादनादिनिधनं कर्मयोगपरायणः ॥
ज्ञानेनाराधयानन्तं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ६१ ॥ इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठ इन्द्रद्युम्नो महामतिः ॥ प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्र-
वीत् ॥ ६२ ॥ कथं स भगवानीशः शाश्वतो निष्कलोऽच्युतः ॥ ज्ञातुं हि शक्यते देवि ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥ ६३ ॥ एवमुक्तांथ विप्रेण
देवी कमलवासिनी ॥ साक्षान्नारायणो ज्ञानं दास्यतीत्याह तं मुनिम् ॥ ६४ ॥ उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां संस्पृश्य प्रणतं मुनिम् ॥
स्मृत्वा परात्परं विष्णुं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६५ ॥ सोऽपि नारायणं द्रष्टुं परमेण समाधिना ॥ आराधयद्दृषीकेशं प्रणतार्तिप्रभञ्ज-
नम् ॥ ६६ ॥ ततो बहुतिथे काले गते नारायणः स्वयम् ॥ प्रादुरासीन्महायोगी पीतवासा जगन्मयः ॥ ६७ ॥ दृष्ट्वा देवं समायान्तं
विष्णुमात्मानमव्ययम् ॥ जानुभ्यामवर्निं गत्वा तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥ ६८ ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त
केशव ॥ कृष्ण विष्णो हृषीकेश तुभ्यं विश्वात्मने नमः ॥ ६९ ॥ नमोऽस्तु ते पुराणाय हरये विश्वमूर्तये ॥ सर्गस्थितिविनाशानां

१ प्रभाभिति पा० । २ आर्षःप्रयोगः, ब्रूहि । ३ आर्षः प्रयोगः संस्मरन्ती । ४ भूतानामाश्रयम् इति पा० । ५ ज्ञानेनाराधयेजानम् इति पा० । ६ एवमुक्ता तु देवेन इति पा० ।
७ आद्यं परं हृषीकेशं प्रणतार्तिप्रणाशनम् इति पा० । ८ आविरासीत् इति पा० । ९ विष्णवे विश्वयोनये इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १

॥ २ ॥

हेतवेऽनन्तशक्तये ॥ ७० ॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं निष्कलाय नमोनमः ॥ पुरुषाय नमस्तेऽस्तु विश्वरूपाय ते नमः ॥ ७१ ॥ नमस्ते
 वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये ॥ आदिमध्यान्तदीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ ७२ ॥ नमस्ते निर्विकाराय निष्प्रपञ्चाय ते नमः ॥
 भेदाभेदविहीनाय नमोऽस्त्वानन्दरूपिणे ॥ ७३ ॥ नमस्ताराय शान्ताय नमोऽप्रतिहतात्मने ॥ अनन्तमूर्तये तुभ्यममूर्ताय नमो
 नमः ॥ ७४ ॥ नमस्ते परमार्थाय मायातीताय ते नमः ॥ नमस्ते परमेशाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ७५ ॥ नमोऽस्तुते सुसूक्ष्माय महा
 देवाय ते नमः ॥ नमः शिवाय शुद्धाय नमस्ते परमेश्विने ॥ ७६ ॥ त्वयैतत्सृष्टमखिलं त्वमेव परमा गतिः ॥ त्वं पिता सर्वभूतानां त्वं
 माता पुरुषोत्तम ॥ ७७ ॥ त्वमक्षरं परं धाम चिन्मात्रं व्योमं निष्कलम् ॥ सर्वस्याधारमव्यक्तमनन्तं तमसः परम् ॥ ७८ ॥ प्रपश्यन्ति
 परात्मानं ज्ञानदीपेन केवलम् ॥ प्रपद्ये भवतो रूपं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ७९ ॥ एवं स्तुवन्तं भगवान् भूतात्मा भूतभावनः ॥
 उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां पस्पर्शं प्रहसन्निव ॥ ८० ॥ स्पृष्टमात्रो भगवता विष्णुना मुनिपुङ्गवः ॥ यथावत्परमं तत्त्वं ज्ञातवांस्तत्प्रसादतः
 ॥ ८१ ॥ ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ प्रोवांचोन्निद्रपद्माक्षं पीतवाससमच्युतम् ॥ ८२ ॥ त्वत्प्रसादादसन्दिग्धमुत्पन्नं पुरुषोत्तम ॥
 ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं परमानन्दसिद्धिदम् ॥ ८३ ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय वधंसे ॥ किं करिष्यामि योगेशं तन्मे वद जगन्मय
 ॥ ८४ ॥ श्रुत्वा नारायणो वाक्यमिन्द्रद्युम्नस्य मार्धवः ॥ उवाच सस्मितं वाक्यमशेषं जगतो हितम् ॥ ८५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
 वर्णाश्रमाचारवर्ता पुंसां देवो महेश्वरः ॥ ज्ञानेन भक्तियोगेन पूजनीयो न चान्यथा ॥ ८६ ॥ विज्ञाय तत्परं तत्त्वं विभूतिं कार्यकारणम् ॥
 प्रवृत्तिञ्चापि मे ज्ञात्वा मोक्षार्थीश्वरमर्चयेत् ॥ ८७ ॥ सर्वसंगान्परित्यज्य ज्ञात्वा मायामयं जगत् ॥ अद्वैतं भावयात्मानं द्रक्ष्यसे परमे

१ निष्कलायामलात्मने इति पा० । २ नमस्त्वानन्दमूर्तये इति पा० । ३ मायातीताय ते नमः इति पा० । ४ नमस्ते शिवरूपाय इति पा० । ५ त्वयैव सृष्टमखिलम् इति पा० ।
 ६ व्योमसंस्थितम् इति पा० । ७ प्रपश्यन्ति महात्मान इति, प्रपश्यन्ति महात्मान इति पा० । ८ प्रपद्यन्ते ततो रूपम् इति पा० । ९ प्रोवाच तं स प्रमाक्ष्य इति पा० ।
 १० हेतवे इति पा० । ११ योगेन इति पा० । १२ धीमनः इति, धीमते इति पा० । १३ मशेषजगतो हितमिति पा० ।

क. पु.
॥ ३ ॥

श्वरम् ॥८८॥ त्रिविधां भावनां ब्रह्मन्प्रोच्यमानां विबोधं मे ॥ एका मद्विषया तत्र द्वितीया व्यक्तसंश्रयां ॥८९॥ अन्या च भावना ब्राह्मी
विज्ञेया सा गुणातिगा ॥ आसामन्यतमाश्चाथ भावनां भावयेदुधः ॥ ९० ॥ अशक्तः संश्रयेदाद्यामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ ९१ ॥ समाराधय विश्वेशं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ किन्तु परतरं तत्त्वं का विभूतिर्जना
देन ॥ ९२ ॥ किङ्कार्यं कारणं कस्त्वं प्रवृत्तिश्चापि का तव ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ परात्परतरं तत्त्वं परं ब्रह्मैकमव्ययम् ॥ ९३ ॥ नित्यां
नन्दमयं ज्योतिरक्षरं तमसः परम् ॥ ऐश्वर्यं तस्य यन्नित्यं विभूतिरिति गीयते ॥ ९४ ॥ कार्यं जगदथाव्यक्तं कारणं शुद्धमक्षरम् ॥ अहं हि
सर्वभूतानामन्तर्यामीश्वरः पुरः ॥ ९५ ॥ सर्गस्थित्यन्तकर्तृत्वं प्रवृत्तिर्मम गीयते ॥ एतद्विज्ञाय भावेन यथावदखिलं द्विज ॥ ९६ ॥ तत्
स्त्वं कर्मयोगेन शाश्वतं सम्यगर्चय ॥ इन्द्रद्युम्न उवाच ॥ के ते वर्णाश्रमाचारा यैः समाराध्यते परः ॥ ९७ ॥ ज्ञानश्च कीदृशं दिव्यं
भावनात्रयसंस्थितम् ॥ कथं सृष्टमिदं पूर्वं कथं संहियते पुनः ॥ ९८ ॥ कियत्यः सृष्टयो लोके वंशा मन्वन्तराणि च ॥ कानि तेषां
प्रमाणानि पावनानि व्रतानि च ॥ ९९ ॥ तीर्थान्यर्कादिसंस्थानं पृथिव्यायामविस्तरम् ॥ कति द्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च नदीनदाः
॥ १०० ॥ ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष यथावदधुना पुनः ॥ श्रीकूर्म उवाच ॥ एवमुक्तोऽथ तेनाहं भक्तानुग्रहकाम्यया ॥ १०१ ॥ यथा
वदखिलं सम्यग्वोचं मुनिपुंगवाः ॥ ध्याख्यायाशेषमेवेदं यत्पृष्टोऽहं द्विजेन तु ॥ १०२ ॥ अनुगृह्य च तं विप्रं तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् ॥
सोऽपि तेन विधानेन मदुक्तेन द्विजोत्तमाः ॥ १०३ ॥ आराधयामास परं भावंपूतः समाहितः ॥ त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निर्द्वन्द्वो
निष्परिग्रहः ॥ १०४ ॥ स न्यैस्य सर्वकर्माणि परं वैराग्यमाश्रितः ॥ आत्मन्यात्मानमन्वीक्ष्य स्वात्मन्येवाखिलं जगत् ॥ १०५ ॥

१ निशामय इति, मया शृणु इति च पा० । २ अशक्तसंश्रया इति पा० । ३ नित्यानन्दपरम् इति पा० । ४ अहं हि सर्वभावानामीश्वरः प्रभुत्वयः इति, अन्तर्धो गीति पा० ।
५ पुण्यम् इति पा० । ६ मिश्रितम् इति पा० । ७ पृथिव्या आयामो दैर्घ्यं विस्तरो विस्तारश्च तयोः समाहारः 'तत् विस्तरे' इति पा० । ८ यथावदखिलं मम इति पा० । ९ सर्वमवो
चम् इति पा० । १० भावैः सदभिप्रायैः पूत इत्यर्थः, भावयुक्तः इति पा० । ११ सन्यस्य इति पा० ।

पूर्व०
अ० १

॥ ३ ॥

संप्राप्य भावनामन्त्यां ब्राह्मीमक्षरपूर्विकाम् ॥ अवाप परमं योगं येनैकं परिपश्यति ॥ १०६ ॥ यं विनिर्द्वाजितश्वासाः कांक्षन्ते मोक्ष
कांक्षिणः ॥ ततः कदाचियोगीन्द्रो ब्रह्माणं द्रष्टुमव्ययम् ॥ १०७ ॥ जगामादित्यनिर्द्देशान्मानसोत्तरपर्वतम् ॥ आकाशेनैव विप्रेन्द्रो
योगेश्वर्यप्रभावतः ॥ १०८ ॥ विमानं सूर्यसङ्काशं प्रादुर्भूतमनुत्तमम् ॥ अन्वगच्छन् देवगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ १०९ ॥ दृष्ट्वान्ये पथि
योगीन्द्रं सिद्धा ब्रह्मर्षयो ययुः ॥ ततः स गत्वानुगिरिं विवेश सुरवन्दितम् ॥ ११० ॥ स्थानं तद्योगिभिर्जुष्टं यत्रास्ते परमः पुमान् ॥
संप्रान्य परमं स्थानं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ १११ ॥ विवेश चान्तर्भवनं देवानाञ्च दुरासदम् ॥ विचिन्तयामास परं शरण्यं सर्वदेहिनाम्
॥ ११२ ॥ अनादिनिधनं चैवं देवदेवं पितामहम् ॥ ततः प्रादुरभूतस्मिन् प्रकाशः परमाद्भुतः ॥ ११३ ॥ तन्मध्ये पुरुषं पूर्वमपश्यत्
परमं पदम् ॥ महान्तं तेजसो राशिमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम् ॥ ११४ ॥ चतुर्मुखमुदाराङ्गमर्चिर्भिरुपशोभितम् ॥ सोऽपि योगिनमन्वीक्ष्य
प्रणमन्तमुपस्थितम् ॥ ११५ ॥ प्रत्युद्गम्य स्वयं देवो विश्वात्मा परिपस्वने ॥ परिष्वक्तस्य देवेन द्विजेन्द्रस्याथ देहतः ॥ ११६ ॥ निर्गत्य
महती ज्योत्स्ना विवेशादित्यमण्डलम् ॥ ऋग्यजुःसामसंज्ञं तत्पवित्रमनलं पदम् ॥ ११७ ॥ हिरण्यगर्भो भगवान् यत्रास्ते इव्यकव्यभुक् ॥
द्वारं तद्योगिनामाद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ॥ ११८ ॥ ब्रह्मतेजोमयं श्रीमद्ब्रह्मा चैव मनीषिणाम् ॥ दृष्ट्वा त्वो भगवता ब्रह्मणार्चिर्मयो
मुनिः ॥ ११९ ॥ अवश्यदेश्वरं तेजः शान्तं सर्वत्रगं शिवम् ॥ स्वात्मानमक्षरं व्योम यत्र विष्णोः परं पदम् ॥ १२० ॥ आनन्दमचलं ब्रह्म
स्थानं तत्परमेश्वरम् ॥ सर्वभूतात्मभूतस्थैः परमैश्वर्यमास्थितः ॥ १२१ ॥ प्राप्तवानात्मनो धाम यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन वर्णाश्रमविधौ स्थितः ॥ १२२ ॥ समाश्रित्यान्तिमं भावं मायां लक्ष्मीं तरेदुधः ॥ सूत उवाच ॥ व्याहता हरिणा त्वेवं नारदाद्या

१ येनैव इति पा० । २ विनिर्द्वाया अनालस्येन जितो वशीकृतः श्वासो येस्तथोक्ताः । ३ द्रष्टुमुद्यतः इति पा० । ४ मानसोत्तरपर्वतम् । मानससरसः उत्तरस्यां विशि स्थितं
पर्वतं मेरुमिथ्यर्थः । ५ दृष्ट्वान्ये पथि योगीन्द्र इति पा० । ६ देवमिति पा० । ७ प्रकाशः ज्योतिरित्यर्थः । ८ परमात्मनः इति पा० । ९ सर्व इति पा० । १० चतुर्भुज इति पा० ।
११ श्रीमन्निष्ठौ हति, यन्ता देवमनीषिणाभिति पा० । १२ आनन्दनपरमिति पा० । १३ भूतः सः इति पा० ।

कू. पु.
॥ ४ ॥

महर्षयः ॥ १२३ ॥ शक्रेण सहिताः सर्वे पप्रच्छुर्गुरुडध्वजम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवदेव हवीकेश नाथ नारायणाव्यय ॥ १२४ ॥ तद्
दाशेषमस्माकं यदुक्तं भवता पुरा ॥ इन्द्रद्युम्नाय विप्राय ज्ञानं धर्मादिगोचरम् ॥ १२५ ॥ शुश्रुषुश्चाप्ययं शुकः सखा तव जगन्मय ॥ ततः
स भगवान् विष्णुः कूर्मरूपी जनार्दनः ॥ १२६ ॥ रसातलगतो देवो नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥ पृष्टः प्रोवाच संकलं पुराणं कौर्मसुत्तमम्
॥ १२७ ॥ सन्निधौ देवराजस्य तद्दक्ष्ये भवतामहम् ॥ धन्यं यज्ञस्यमायुष्यं पुण्यं मोक्षप्रदं नृणाम् ॥ १२८ ॥ पुराणश्रवणं विप्राः कथनञ्च
विशेषतः ॥ श्रुत्वा चाध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२९ ॥ उपाख्यानंमथैकं वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ इदं पुराणं परमं कौर्म कूर्मस्वरू
पिणा ॥ १३० ॥ उक्तं वै देवं देवेन श्रद्धातव्यं द्विजातिभिः ॥ १३१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे इन्द्रद्युम्नमोक्षवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
अथ वर्णाश्रमवर्णनम् ॥ कूर्म उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे यत्पृष्टोऽहं जगद्धितम् ॥ वक्ष्यमाणं मया सर्वमिन्द्रद्युम्नाय भाषितम् ॥ १ ॥
भूतैर्भवैर्भवंद्भिश्च चरितैरुपशुद्धितम् ॥ पुराणं पुण्यदं नृणां मोक्षधर्मानुकीर्तनम् ॥ २ ॥ अहंनारायणो देवः पूर्वमोसीन्न मे परम् ॥
उपास्य विपुलां निद्रां भोगिशय्यां समाश्रितः ॥ ३ ॥ चिन्तयामि पुनः सृष्टिं निशान्ते प्रतिबुध्य तु ॥ ततो मे सहस्रोत्पन्नः प्रसादो
मुनिपुंगवाः ॥ ४ ॥ चतुर्मुखस्ततो जातो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ तदन्तरेऽभवत्क्रोधः कस्माच्चित्कारणात्तदा ॥ ५ ॥ आत्मनो मुनि
शार्दूलास्तत्र देवो महेश्वरः ॥ रुद्रः क्रोधात्मको जज्ञे शूलपाणिस्त्रिलोचनः ॥ ६ ॥ तेजसा सूर्यसङ्काशस्त्रैलोक्यं संदहन्निव ॥ तदा श्रीर
भवदेवी कमलायतलोचना ॥ ७ ॥ सुरूपा सौम्यवदना मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ शुचिस्मिता सुप्रसन्ना मङ्गला महिमास्पदा ॥ ८ ॥

पूर्वा०
अ० २

॥ ४ ॥

१ नारायणामल इति पा० । २ धर्मार्थगोचरम् इति पा० । ३ भगवान् इति पा० । ४ मयांशम् इति पा० । ५ देवाधिदेवेन इति पा० । ६ शृणुध्वं मुनयः इति पा० । ७ भूतैर्भवै
र्भविष्यद्भिः इति-भवन्ति इति भवा एव भव्याः वर्तमानाः । यद्यपि भव्यशब्दः भविष्यदर्थे रूढस्तथाप्यत्र तद्धित-यप्रत्ययसिद्धतया न तदर्थबोधकः । ८ मोक्षधर्मानुवर्तिनाम् इति ।
९ अहं पूर्वमाप्तं मे परं मत्तः अन्यत् किञ्चित् न आसीदिति शेषः । १० आत्मना इति पा० । ११ निर्दहन्निव इति पा० । १२ सुप्रसन्ना इति पा० ।

दिव्यकान्तिसमायुक्ता दिव्यमाल्योपशोभिता ॥ नारायणी महामाया मूलप्रकृतिरव्यया ॥ ९ ॥ स्वधाम्ना पूरयन्तीदं मत्पार्श्वं समुपावि-
 शत् ॥ तां दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा मामुवाच जगत्पतिम् ॥ १० ॥ मोहायाशेषभूतानां नियोजयं सुहृदिणीम् ॥ येनेयं विपुला सृष्टिर्वर्द्धते
 मम माधव ॥ ११ ॥ तथोक्तोऽहं श्रियं देवीमब्रुवं प्रहसन्निव ॥ देवीदमस्त्रिलं विश्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ १२ ॥ मोहयित्वा ममादे-
 शात्संसारे विनिपातय ॥ ज्ञानयोगरतान्दान्तान् ब्रह्मिष्ठान् ब्रह्मवादिनः ॥ १३ ॥ अक्रोधनान् सत्यपरान्दुरतः परिवर्ज्य ॥ ध्यायिनो
 निर्ममान् शान्तान्धार्मिकान् वेदपारगान् ॥ १४ ॥ याजिनस्तापसान्विप्रान्दुरतः परिवर्ज्य ॥ वेदवेदान्तविज्ञानसंछिन्नाशेषसंशयान्
 ॥ १५ ॥ महायज्ञपरान्विप्रान्दुरतः परिवर्ज्य ॥ ये यजन्ति जपैर्होमैर्देवदेवं महेश्वरम् ॥ १६ ॥ स्वाध्यायेनेज्यया दूरात्ताम् प्रयत्नेन
 वर्ज्य ॥ भक्तियोगसमायुक्तानीश्वरार्पितमानसान् ॥ १७ ॥ प्राणायामादिषु रतान्दूरात्परिवरामलान् ॥ प्रणवासक्तमनसो रुद्रजप्य
 परायणान् ॥ १८ ॥ अयर्वशिरसो वेत्तुन् धर्मज्ञान् परिवर्ज्य ॥ बहुनात्र किमुक्तेन स्वधर्मपरिपालकान् ॥ १९ ॥ ईश्वराराधनरतान्मन्त्रि-
 योगान् मोहय ॥ एवं मया महामाया प्रेरिता हरिवल्लभा ॥ २० ॥ यथादेशं चकारासौ तस्माच्छर्मा समर्चयेत् ॥ श्रियं ददाति विपुलां
 पुष्टिं मेधां यशो बलम् ॥ २१ ॥ अर्चिता भगवत्पत्नी तस्माच्छर्मा समर्चयेत् ॥ ततोऽसृजत्स भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ २२ ॥
 चराचराणि भूतानि यथापूर्वं ममाज्ञया ॥ मरीचिभृग्वज्जिरासं पुलस्त्यं पुलहं कतुम् ॥ २३ ॥ दक्षमन्त्रिं वसिष्ठञ्च सोऽसृजद्योगविद्यया ॥
 नवैते ब्रह्मणः पुत्रा ब्राह्मणा ब्राह्मणोत्तमाः ॥ २४ ॥ ब्रह्मवादिन एवैते मरीच्याद्यास्तु साधकाः ॥ ससर्ज ब्राह्मणान्वक्त्रात् क्षत्रियांश्च
 भुजाद्विभुः ॥ २५ ॥ वैश्यान्रुद्रयादेवः पद्भ्यां शूद्रान् पितामहः ॥ यज्ञनिष्पत्तये ब्रह्मा शूद्रवर्जं ससर्ज ह ॥ २६ ॥ गुप्तये सर्वदेवानां तेभ्यो

१ मन्त्रियोगात्रियोजय इति पा० । २ वर्ज्ये इति पा० । ३ तथोक्तः स श्रियं देवीमब्रवीत् इति पा० । ४ शान्तान्धार्मिकान् वेदपारगान् इति पा० । ५ दूरात्प्रयत्नेन विवर्ज्य
 इति पा० । ६ अयर्वशिरसोऽध्येतुन् इति. शास्त्रेष्वभिरतानीरान् इति शास्त्रवृत्तिरतानीरान् इति च पा० । ७ ब्रह्मणा इति, ब्रह्मणा तपसा ब्राह्मणोत्तमा इत्यर्थः । “ वेदस्तत्त्वं
 तपो ब्रह्म” इत्यमरः ।

कू. पु.
॥ ५ ॥

यज्ञो हि निर्वभौ ॥ ऋचो यजुंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च ॥ २७ ॥ ब्रह्मणः सहजं रूपं नित्यैवा शक्तिरव्यया ॥ अनादिनिघना
दिव्या वायुत्सृष्टा स्वयम्भुवा ॥ २८ ॥ आदौ वेदमयी भूता यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥ अंतोऽन्यानि हि शास्त्राणि पृथिव्यां यानि कानि
चित् ॥ २९ ॥ न तेषु रमते धीरः पाण्डवी रमते बुधः ॥ वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत्स्मृतं मुनिभिः पुरा ॥ ३० ॥ स ज्ञेयः परमो धर्मो
नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥ या वेदवाङ्मनः स्मृतयो याश्च काश्च कुट्टयः ॥ ३१ ॥ सर्वास्ता निष्कलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥
पूर्वकल्पे प्रजा जाताः सर्वबाधाविवर्जिताः ॥ ३२ ॥ शुद्धान्तःकरणाः सर्वाः स्वधर्मपरिपालकाः ॥ ततः कालवशात्तासां रागद्वेषादि
कोऽभवत् ॥ ३३ ॥ अधर्मो मुनिशार्दूलः स्वधर्मप्रतिबन्धकः ॥ ततः सा सहजा सिद्धिस्तासां नातीव जायते ॥ ३४ ॥ रजोमात्रा
त्मिकास्तासां सिद्धयोऽन्यास्तदाभवन् ॥ तासु क्षीणास्वशेषासु कालयोगेन ताः पुनः ॥ ३५ ॥ वात्तोपायं पुनश्चकुर्हस्तसिद्धिश्च
कर्मजाम् ॥ ततस्तासां विभुर्ब्रह्मा कर्माजीवमकल्पयत् ॥ ३६ ॥ स्वायम्भुवो मनुः पूर्वधर्मान्प्रोवाच सर्वदृक् ॥ साक्षात्प्रजापतेर्मूर्ति
निसृष्टा ब्रह्मणो द्विजाः ॥ ३७ ॥ भृगवादयस्तद्वदनाच्छ्रुत्वा धर्मानथोचिरे ॥ यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहः ॥ ३८ ॥ अध्या
पनं चाध्ययनं षट् कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥ दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः क्षत्रियवैश्ययोः ॥ ३९ ॥ दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिवैश्यस्य शस्यते ॥
शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्मसाधनम् ॥ ४० ॥ कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञादिधर्मतः ॥ ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास आश्रमान्
॥ ४१ ॥ गृहस्थश्च वनस्थश्च भिक्षुकं ब्रह्मचारिणम् ॥ अग्रयोऽतिथिशुश्रूषा यज्ञो दानं सुरार्चनम् ॥ ४२ ॥ गृहस्थस्य समासेन धर्मोऽयं
मुनिपुंगवाः ॥ होमो मूलफलाशित्वं स्वाध्यायस्तप एव च ॥ ४३ ॥ संविभागो यथान्यायं धर्मोऽयं वनवासिनाम् ॥ भैक्षाशनश्च मोनित्वं

१ माला एताः पूर्वाः प्रवृत्तयः इति पा० । २ अथान्यानि तु शास्त्राणि इति; अन्यान्यानि हि शास्त्राणि इति, अन्यान्यपि हि शास्त्राणि इति पा० । ३ पाण्डवी तेन जायते
इति, पाण्डवो जायते पुनः इति, पाण्डवो रमते पुनः इति पा० । ४ स्वधर्मनिरताः सदा इति च पा० । ५ पिता इति पा० । ६ ब्रह्मजा द्विजाः इति, ब्रह्मणः पुरा इति पा० ।
७ शुश्रूषा वै इति पा० । ८ वाणिज्यादि कश्चिक्रयणं तथा इति पा० ।

पूर्वा०
अ० २

॥ ५ ॥

तपो ध्यानं विशेषतः ॥ ४४ ॥ सम्पद्ज्ञानञ्च वैराग्यं धर्मोऽयं भिक्षुके मतः ॥ भिक्षाचर्या च शुश्रूषा गुरोः स्वाध्याय एव च ॥ ४५ ॥ सन्ध्या
 कर्माग्निकार्यञ्च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ब्रह्मचारिवनस्थानां भिक्षुकाणां द्विजोत्तमाः ॥ ४६ ॥ साधारणं ब्रह्मचर्यं प्रोवाच कम
 लोद्भवः ॥ ऋतुकाळाभिगामित्वं स्वदारेषु न चान्यतः ॥ ४७ ॥ पर्ववर्जं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतम् ॥ आगर्भधारणादाह्ला
 कार्या तेनाप्रमादतः ॥ ४८ ॥ अकुर्वाणस्तु विप्रेन्द्रा भूणंहा तूपजायते ॥ वेदाभ्यासोऽन्वहं सत्तया श्राद्धञ्चातिथिपूजनम् ॥ ४९ ॥
 गृहस्थस्य परो धर्मो देवताभ्यर्चनं तथा ॥ वैवाह्यमग्निमिन्धीत साय प्रातर्यथाविधि ॥ ५० ॥ देशान्तरगतो वाथ मृतपत्नीक एव च ॥
 त्रयाणामाश्रमाणान्तु गृहस्थो योनिरुच्यते ॥ ५१ ॥ अन्ये तमुपजीवन्ति तस्माच्छ्रेयान् गृहाश्रमी ॥ ऐकाश्रम्यं गृहस्थस्य चतुर्णां
 श्रुतिदर्शनात् ॥ ५२ ॥ तस्माद्गार्हस्थ्यमेवैकं विज्ञेयं धर्मसाधनम् ॥ परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ॥ ५३ ॥ सर्वलोक
 विरुद्धञ्च धर्ममप्याचरेन्न तु ॥ धर्मात्संजायते ह्यर्थो धर्मात्कामोऽभिजायते ॥ ५४ ॥ धर्मं एवापवर्गाय तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥ धर्म
 श्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गस्त्रिगुणो मतः ॥ ५५ ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चेति तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥ ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः
 ॥ ५६ ॥ जयन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ यस्मिन्धर्मसमायुक्तौ ह्यर्थकामौ व्यवस्थितौ ॥ ५७ ॥ इह लोके सुखी भूत्वा
 प्रेत्यानन्त्याय कल्पते ॥ धर्मात्संजायते मोक्षो ह्यर्थात्कामोऽभिजायते ॥ ५८ ॥ एवं साधनसाध्यत्वं चातुर्विधे प्रदर्शितम् ॥ य एवं वेद
 धर्मार्थकाममोक्षस्य मानवः ॥ ५९ ॥ माहात्म्यं चानुतिष्ठेत् स चानन्त्याय कल्पते ॥ तस्मादर्थञ्च कामञ्च त्यक्त्वा धर्मं समाश्रयेत्
 ॥ ६० ॥ धर्मात्संजायते सर्वमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ धर्मेण धार्यते सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ६१ ॥ अनादिनिधना शक्तिः सैषा
 ब्राह्मी द्विजोत्तमाः ॥ कर्मणा प्राप्यते धर्मो ज्ञानेन च न संशयः ॥ ६२ ॥ तस्माज्ज्ञानेन सहितं कर्मयोगं समाश्रयेत् ॥ प्रवृत्तञ्च

१ भिक्षाशनम् इति पा० । २ भूणंहा तु प्रजायते इति पा० । भूणंहा चोपजायते इति पा० । ३ मन्वीत इति पा० , मासीत इति पा० । ४ चातुर्विधे इति पा० - चतस्रः विधाः -
 आन्वीक्षिकी, त्रयी, वार्ता, दण्डनीत्यः एव चातुर्विधं तस्मिन् इत्यर्थः । ५ समाचरेत् इति पा० ।

कू. पु.

॥ ६ ॥

निवृत्तश्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ६३ ॥ ज्ञानपूर्वं निवृत्तं स्यात्प्रवृत्तं यदतोऽन्यथा ॥ निवृत्तं सेवमानस्तु याति तत्परमं पदम् ॥ ६४ ॥
तस्मान्निवृत्तं संसेव्यमन्यथा संसरेत्पुनः ॥ क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च ॥ ६५ ॥ आर्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं
तथा ॥ सत्यं सन्तोषमास्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः ॥ ६६ ॥ देवताभ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ अहिंसा प्रियवादित्वमैषान्यम
कल्कता ॥ ६७ ॥ सामासिकमिमं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ॥ ६८ ॥ स्थानमैन्द्रं
क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तताम् ॥ ६९ ॥ गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेण वर्त्तताम् ॥
अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्द्धरेतसाम् ॥ ७० ॥ स्मृतं तेषान्तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ सप्तर्षीणान्तु यत्स्थानं स्मृतं तद्वै
वनौकसाम् ॥ ७१ ॥ प्राजापत्यं गृहस्थानां स्थानमुक्तं स्वयंभुवा ॥ यतीनां जितचित्तानां न्यासिनामूर्द्धरेतसाम् ॥ ७२ ॥ हैरण्यगर्भं
तत्स्थानं यस्मान्नावर्त्तते पुनः ॥ योगिनाममृतं स्थानं व्योमाख्यं परमेश्वरम् ॥ ७३ ॥ आनन्दमैश्वरं धाम सा काष्ठा
सा परा गतिः ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भगवन्देवतारिम्न हिरण्याक्षनिषूदन ॥ ७४ ॥ चत्वारो ह्याश्रमाः प्रोक्ता योगिनामेक उच्यते ॥
कूर्म उवाच ॥ सर्वकर्माणि सन्यस्य समाधिमचलं श्रितः ॥ ७५ ॥ य आस्ते निश्चलो योगी स संन्यासी च पञ्चमः ॥ सर्वेषामाश्रमा
णान्तु द्वैविध्यं श्रुतिदर्शितम् ॥ ७६ ॥ ब्रह्मचार्यपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः ॥ योऽधीत्य विधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ ७७ ॥
उपकुर्वाणको ज्ञेयो नैष्ठिको मरणान्तिकः ॥ उदासीनः साधकश्च गृहस्थो द्विविधो भवेत् ॥ ७८ ॥ कुटुम्बभरणायतः साधकोऽसौ
गृही भवेत् ॥ ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य त्यक्त्वा भार्याधनादिकम् ॥ ७९ ॥ एकाकी यस्तु विचरेदुदासीनः स मौक्षिकः ॥ तपस्तप्यति
योऽरण्ये यजेद्देवान् जुहोति च ॥ ८० ॥ स्वाध्याये चैव निरतो वनस्थस्तापसो मतः ॥ तपसा कर्षितोऽन्तर्यं यस्तु ध्यानपरो

१ सञ्चरेत्पुनः इति पा० । २ सन्तोषमिति क्तिबस्वमाष्वम् । ३ मकलना इति, मवकता इति, मजलना इति पा० । ४ न्यासिनां संन्यासवतामित्यर्थः । ५ परमाश्रममिति, यत्
स्थानं परमेश्वरमिति । यत् स्थानं परमेश्वरमिति पा० । ६ न इति पा० । ७ द्वैविध्यं श्रुतिदर्शनमिति पा० । ८ त्रीण्युपाकृत्य इति, त्रीण्युपाकृत्य इति च पा० ।

पूर्वा०

अ० २

॥ ६ ॥

भवेत् ॥ ८१ ॥ सांन्यासिकः स विज्ञेयो वानप्रस्थाश्रमे स्थितः ॥ योगाभ्यासरतो नित्यमारुरुक्षुर्जितेन्द्रियः ॥ ८२ ॥ ज्ञानाय वर्तते
 भिक्षुः प्रोच्यते पारमेषिकः ॥ यस्त्वात्मरतिरेव स्यान्नित्यतृप्तो महाशुनिः ॥ ८३ ॥ सम्यग्दर्शनसम्पन्नः स योगी भिक्षुरुच्यते ॥ ज्ञान
 संन्यासिनः केचिद्वेदसंन्यासिनोऽपरे ॥ ८४ ॥ कर्मसंन्यासिनः केचित्रिविधाः पारमेषिकाः ॥ योगी च त्रिविधो ज्ञेयो भौतिकः
 सांख्य एव च ॥ ८५ ॥ तृतीयो ह्याश्रमी प्रोक्तो योगमुत्तममाश्रितः ॥ प्रथमा भावना पूर्वे सांख्ये त्वक्षरभावना ॥ ८६ ॥ तृतीये
 चान्तिमा प्रोक्ता भावना पारमेश्वरी ॥ तस्मादेतद्विज्ञानीचिमाश्रमाणां चतुष्टयम् ॥ ८७ ॥ सर्वेषु वेदशास्त्रेषु पञ्चमो नोपपद्यते ॥ एवं
 वर्णाश्रमान् भृङ्गा देवदेवो निरञ्जनः ॥ ८८ ॥ दक्षादीन्प्राह विश्वात्मा सृजंश्च विविधाः प्रजाः ॥ ब्रह्मणो वचनात्पुत्रा दक्षाद्या मुनि
 सत्तमाः ॥ ८९ ॥ असृजन्त प्रजाः सर्वे देवमानुषपूर्वकाः ॥ इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्रष्टृत्वे संव्यवस्थितः ॥ ९० ॥ अहं वै पाळयामीदं संहरिष्यति
 शूलभृत् ॥ तिस्रस्तु सृर्तयः प्रोक्ता ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ९१ ॥ रजःसत्त्वतमोयोगात्परस्य परमात्मनः ॥ अन्योन्यमनुरक्तास्ते ह्यन्योन्यमुपजी
 विनः ॥ ९२ ॥ अन्योन्यप्रणताश्चैव लीलया परमेश्वराः ॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैव तथैवाक्षरभावना ॥ ९३ ॥ तिस्रस्तु भावना रुद्रे वर्तन्ते
 सततं द्विजाः ॥ प्रवर्तते मय्यजस्रमाद्या त्वक्षरभावना ॥ ९४ ॥ द्वितीया ब्रह्मणः प्रोक्ता देवस्याक्षरभावना ॥ अहं चैव महादेवो न
 भिन्नः परमार्थतः ॥ ९५ ॥ विभज्य स्वेच्छयात्मानं सोऽन्तर्यामीश्वरः स्थितः ॥ त्रैलोक्यमसिद्धं स्रष्टुं सदेवासुरमानुषम् ॥ ९६ ॥
 पुरुषः परतोऽव्यक्तो ब्रह्मत्वं समुपागमत् ॥ तस्माद्ब्रह्मा महादेवो विष्णुर्विश्वेश्वरः परः ॥ ९७ ॥ एकस्यैव स्मृतास्तिस्रस्तद्द्रव्यकार्यवशा
 त्प्रभाः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वन्द्याः पूज्या विशेषतः ॥ ९८ ॥ यदीच्छेदचिरात्स्थानं यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ॥ वर्णाश्रमप्रयुक्तेन धर्मेण
 प्रीतिसंयुतः ॥ ९९ ॥ पूजयेद्भावयुक्तेन यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥ चतुर्णामाश्रमाणान्तु प्रोक्तोऽयं विधिर्द्विजाः ॥ १०० ॥ आश्रमो

वैष्णवो ब्राह्मो इराश्रम इति त्रयः ॥ तल्लिगधारी नियतं तद्रक्तजनवत्सलः ॥ १०१ ॥ ध्यायेदथार्चयेदेतान् ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ सर्वेषामेव
भक्तानां शम्भोल्लिगमनुत्तमम् ॥ १०२ ॥ सितेन भस्मना कार्यं ललाटे तु त्रिपुङ्गकम् ॥ यस्तु नारायणं देवं प्रपन्नः परमं पदम् ॥ १०३ ॥
धारयेत्सर्वदा शूलं ललाटे गन्धवारिभिः ॥ प्रपन्ना ये जगद्गीजं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ १०४ ॥ तेषां ललाटे तिलकं धारणीयन्तु सर्वदा ॥
योऽसावनादिभूताङ्गिः कालात्मासौ धृतो भवेत् ॥ १०५ ॥ उपर्यधोभावयोगात्रिपुङ्गस्य तु धारणात् ॥ यत्तत्प्रधानं त्रिगुणं ब्रह्मविष्णु
शिवात्मकम् ॥ १०६ ॥ धृतन्तु शूलधरणाद्भवत्येव न संशयः ॥ ब्रह्मतेजोमयं शुक्लं यदेतन्मण्डलं रवेः ॥ १०७ ॥ भवत्येव धृतं स्थान
मेश्वरं तिलके कृते ॥ तस्मात्कार्यं त्रिशूलकं तथा च तिलकं शुभम् ॥ १०८ ॥ आयुष्यश्चापि भक्तानां त्रयाणां विधिपूर्वकम् ॥
यजेत जुहुयादग्नौ जपेद्दद्याजितेन्द्रियः ॥ १०९ ॥ शान्तो दान्तो जितक्रोधो वर्णाश्रमविधानाविद् ॥ एव परिचरेद्देवान् यावज्जीवं
समाहितः ॥ ११० ॥ तेषां स्वस्थानमचलं सोऽचिरादधिगच्छति ॥ १११ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वर्णाश्रमवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
अथ वर्णाश्रमऋगवर्णनम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ वर्णा भगवतोद्दिष्टाश्चत्वारोऽप्याश्रमास्तथा ॥ इदानीं क्रममस्माकमाश्रमाणां वद
प्रभो ॥ १ ॥ कूर्म उवाच ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यातिस्तथा ॥ क्रमेणैवाश्रमाः प्रोक्ताः कारेणादन्यथा भवेत् ॥ २ ॥ उत्पन्न
ज्ञानविज्ञानी वैराग्यं परमं गतः ॥ प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्यानु यदीच्छेत्परमां गतिम् ॥ ३ ॥ दारानाहृत्य विधिवदन्यथा विविधैर्मसैः ॥ यजे
दुत्पादयेत्पुत्रान् विरक्तो यदि संन्यसेत् ॥ ४ ॥ अनिष्टा विधिवद्यज्ञैरनुत्पाद्य तथात्मजान् ॥ न गार्हस्थ्यं गृही त्यक्त्वा संन्यसेद्बुद्धिमा
द्विजः ॥ ५ ॥ अथ वैराग्यवेगेन स्थातुं नोत्सहते गृहे ॥ तत्रैव संन्यसेद्विद्वाननिष्ठापि द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥ तथापि विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वनं
थाश्रयन् ॥ तपस्तप्त्वा तपोयोगादिरक्तः संन्यसेद्ब्रह्मिः ॥ ७ ॥ वानप्रस्थाश्रमं गत्वा न गृहं प्राविशेत्पुनः ॥ न संन्यासी वनश्चाथ ब्रह्म

१ सततमिति पा० । २ भगवान् इति पा० । ३ धृतं त्रिशूल इति पा० । ४ तत्तत्प्रधानमचलमिति पा० । ५ कारणादन्यथाभवन् इति पा० । ६ ब्रह्मचर्याङ्गा इति पा० ।
७ गृहीत्वा तु इति, गृहीत्वा इति पा० । ८ अन्यथा इति, अथापि इति पा० । ९ वनमयाश्रयेत् इति, वनमयाव्रजेत् इति पा० । १० संन्यसेदादि इति, संन्यसेदातिः इति पा० ।

चर्यञ्च साधकः ॥ ८ ॥ प्राजापत्यान्निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा द्विजः ॥ प्रव्रजेतु गृही विद्वान् वनाद्वा श्रुतिचोदनात् ॥ ९ ॥ प्रकर्तुमसमर्थोऽपि
जुहोति यजेति क्रियाः ॥ अन्धः पट्टुर्दोषो वा विरक्तः संन्यसेद्विजः ॥ १० ॥ सर्वेषामेव वैराग्यं संन्यासे तु विधीयते ॥ पतत्येवावि-
रक्तो यः संन्यासं कर्तुमिच्छति ॥ ११ ॥ एकस्मिन्नथवा सम्यग्वर्तेतामरणान्तिकम् ॥ श्रद्धावानाश्रमे युक्तः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १२ ॥
न्यायागतधनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ स्वधर्मपालको नित्यं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १३ ॥ ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसङ्गः काम-
वर्जितः ॥ प्रसन्नेनैव मनसा कुर्वाणो याति तत्पदम् ॥ १४ ॥ ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणे संप्रदीयते ॥ ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम्
॥ १५ ॥ नाहं कर्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा ॥ एतद्ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥ प्रीणातु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः ॥
करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ १७ ॥ यद्वा फलनां संन्यासं प्रकुर्यात्परमेश्वरे ॥ कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तमम् ॥ १८ ॥
कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं सङ्गवर्जितम् ॥ क्रियते विदुषा कर्म तद्ब्रह्मैव मोक्षदम् ॥ १९ ॥ अथवा यदि कर्माणि कुर्यान्नित्यान्यपि द्विजः ॥
अकृत्वा फलसंन्यासं बध्यते तत्फलेन तु ॥ २० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा कर्माश्रितं फलम् ॥ अविद्वानपि कुर्वीत कर्माप्रोति-
चिरात्पदम् ॥ २१ ॥ कर्मणा क्षीयते पापमैहिकं पौर्विकं तथा ॥ मनःप्रसादमन्वेति ब्रह्मविज्ञायते नरः ॥ २२ ॥ कर्मणा सहिताज्ज्ञा-
नात् सम्पद्योगोऽभिजायते ॥ ज्ञानं च कर्मसहितं जायते दोषवर्जितम् ॥ २३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यत्र तत्राश्रमे रतः ॥ कर्माणीश्वर-
तुष्ट्यर्थं कुर्यान्नैष्कर्म्यमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ संप्राप्य परमं ज्ञानं नैष्कर्म्यं तत्प्रसादतः ॥ एकाकी निर्ममः शान्तो जीवन्नेवं विमुच्यते ॥ २५ ॥
वीक्षते परमात्मानं परं ब्रह्म महेश्वरम् ॥ नित्यानन्दी निरोभासस्तस्मिन्नेव लयं व्रजेत् ॥ २६ ॥ तस्मात्सेवेत सततं कर्मयोगं प्रसन्नधीः ॥

१ असंन्यासो वनञ्चाय ब्रह्मचर्यानुसाधकः इति, न संन्यासी वनं चाय ब्रह्मचर्येन साधकः इति, न संन्यासी वने वासं ब्रह्मचर्यं न साधकः इति, ब्रह्मचर्यं न साधकमिति पा० ।
२ प्रव्रजेत इति पा० । ३ जपति इति पा० । ४ संन्यासाय इति, संन्यासे तु विभाव्यते इति पा० । ५ एतत्सेवी विरक्तो वा इति पा० । ६ मरणाद्विजाः इति पा० । ७ न्यायाधन-
गतः इति, पा० । न्यायेन अधनं धनाभावं गतः प्राप्तः, न्यायेन दत्तसर्वस्व इत्यर्थः । ८ फलार्थं इति पा० । ९ अन्यथा इति पा० । १० मनः प्रसादमन्वेति ब्रह्म विज्ञायते
ततः इति पा० । ११ जीवन्नपि इति पा० । १२ नित्यानन्दं निरोभासं इति पा० । १३ प्रशस्तधीः इति पा० ।

तृत्तये परमेशस्य तत्पदं याति शाश्वतम् ॥ २७ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम् ॥ न ह्येतत्समतिक्रम्य सिद्धिं विन्दति
मानवः ॥ २८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे चातुराश्रम्यकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ अथ प्राकृतसर्गः ॥ ॥ सूत उवाच ॥
श्रुत्वाश्रमविधिं कृत्स्नमृषयो हृष्टचेतसः ॥ नमस्कृत्य हृषीकेशं पुनर्वचनमब्रुवन् ॥ १ ॥ .सुनय ऊचुः ॥ भाषितं भवता सर्वं चातुराश्र-
म्यमुत्तमम् ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामो यथा सम्भवते जगत् ॥ २ ॥ कुतः सर्वमिदं जातं कस्मिंश्च लयमेष्यति ॥ नियन्ता कश्च सर्वेषां
वदस्व पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥ श्रुत्वा नारायणो वाक्यमृषीणां कूर्मरूपधृक् ॥ प्राह गम्भीरया वाचा भूतानां प्रभवोऽव्ययः ॥ ४ ॥
कूर्म उवाच ॥ महेश्वरः परोऽव्यक्तः चतुर्व्यूहः सनातनः ॥ अनन्तश्चाप्रमेयश्च नियन्ता सर्वतोमुखः ॥ ५ ॥ अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं
सदसदात्मकम् ॥ प्रधानं प्रकृतिश्चेति यमाहुस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ ६ ॥ गन्धर्वर्णरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ अजरं ध्रुवमक्षयं नित्यं
स्वात्मन्यवस्थितम् ॥ ७ ॥ जगद्योनिर्महाभूतं परब्रह्मं सनातनम् ॥ विग्रहः सर्वभूतानामात्मनाधिष्ठितं महत् ॥ ८ ॥ अनाद्यन्तमजं
सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभाव्ययम् ॥ असाग्रं तमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ ९ ॥ गुणसाम्ये तदा तस्मिन् पुरुषे वात्मेनि स्थिते ॥ प्राकृतः
प्रलयो ज्ञेयो यावद्विश्वसमुद्भवः ॥ १० ॥ ब्राह्मी रात्रिरियं प्रोक्ता ह्येहः सृष्टिरुदाहृता ॥ अहर्न विद्यते तस्य न रात्रिरुपचारतः ॥ ११ ॥
निशान्ते प्रतिबुद्धोऽसौ जगद्वादिरेनादिमान् ॥ सर्वभूतमयोऽव्यक्तादन्तर्यामीश्वरः परः ॥ १२ ॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रविश्यान्नु महेश्वरः ॥

१ सम्यगवर्णाश्रममनुत्तमम् इति पा० । २ विन्दन्ति मानवाः इति पा० । ३ इष्टमानसाः इति पा० । ४ आर्षमात्मनेपदम् । प्राप्तर्यकत्वे तु वैकल्पिकमात्मनेपदं भवति ।
५ वदस्व इति आत्मनेपदमार्षम् । ६ परोऽव्यक्तात् इति पा० । ७ चत्वारः व्यूहा अधस्यानभेदा यस्य तथोक्तः । चातुर्विध्यश्च दण्डमोगमण्डलासंहतभेदात् । तथाच-
“तिर्यग्भृत्तिश्च दण्डः स्याद् भोगोऽन्वावृत्तिरेव च । मण्डलं सर्वतोवृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहतः” । यद्यपि व्यूहपदं सैन्यरचनायां कूटं तथाप्यत्र महेश्वरस्य सर्वव्यापित्वात् सर्वाविस्थामय-
त्वेन स चतुर्व्यूह इत्युच्यते । ८ वर्णः रूपमित्यर्थः । ९ अनुवम् इति, अक्षरम् इति पा० । १० परिमिति पा० । ११ असाग्रतं सम्प्रति न भवम् त्रिकाळव्यापि शाश्वतमित्यर्थः ।
१२ चात्मनि इति पा० । १३ अहः सृष्टिरिति पा० । १४ रात्रिरुपचारतः इति पा० । १५ जगद्वादिरेनामयः इति पा० ।

क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ १३ ॥ यथा मदो नरस्त्रीणां यथा वा माधवोऽनिलः ॥ अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगधृतिं
 मान् ॥ १४ ॥ स एव क्षोभको विप्राः क्षोभ्यश्च परमेश्वरः ॥ स संकोचविकासार्थ्यां प्रधानत्वे व्यवस्थितः ॥ १५ ॥ प्रधानात्क्षोभ्यमा
 नाच्च तथा पुंसः पुरातनात् ॥ प्रादुरासीन्महद्दीप्तं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ १६ ॥ महानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः ख्यातिरीश्वरः ॥ प्रज्ञा
 धृतिः स्मृतिः संविदेतस्मादिति तत्स्मृतम् ॥ १७ ॥ वैकारिकस्तेजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ॥ त्रिविधोऽयमहंकारो महतः
 संबभूव ह ॥ १८ ॥ अहंकारोऽभिमानश्च कर्ता मन्ता च स स्मृतः ॥ आत्मा च मत्परो जीवो गतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥ १९ ॥
 पञ्चभूतान्यहंकारात्तन्मात्राणि च जह्निरे ॥ इन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं तस्यात्मजं जगत् ॥ २० ॥ मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः
 स्मृतः ॥ येनासौ जायते कर्ता भूतादींश्चानुपश्यति ॥ २१ ॥ वैकारिकादहंकारात्सर्गो वैकारिकोऽभवत् ॥ तैजसानीन्द्रियाणि
 स्युर्देवा वैकारिका दश ॥ २२ ॥ एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम् ॥ भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादेरभवद्विजाः ॥ २३ ॥ भूता
 दिस्तु विकुर्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज ह ॥ आकांशो जायते तस्मात्तस्य शब्दो गुणो मतः ॥ २४ ॥ आकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं
 ससर्ज ह ॥ वायुरूपपद्यते तस्मात्तस्य स्पर्शं गुणं विदुः ॥ २५ ॥ वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ॥ ज्योतिरूपपद्यते वायोस्तद्रूप
 गुणमुच्यते ॥ २६ ॥ ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ॥ सम्भवान्ति ततोऽम्भासि रसाधाराणि तानि च ॥ २७ ॥ आप
 श्चापि विकुर्वाणा गन्धमात्रं ससर्जिरे ॥ सङ्घातो जायते तस्मात्तस्य गन्धो गुणो मतः ॥ २८ ॥ आकाशं शब्दमात्रं तु स्पर्शमात्रं
 समावृणोत् ॥ द्विगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥ २९ ॥ रूपं तथैवाविशतः शब्दस्पर्शौ गुणाबुभौ ॥ त्रिगुणः स्यात्ततो

१ पुरुषोत्तमः इति पा० । २ गतिर्ब्रह्मा इति पा० । ३ संविदैश्वर्येति पा० । ४ हर्ता इति पा० । ५ संस्कृत इति, संस्मृत इति पा० । ६ पुष्कल इति, प्रबल इति, पुद्गल इति,
 (पुद्गलः परमाणुरूपः) । पुरुष इति पा० । ७ इन्द्रियाणि तथा देवाः इति पा० । ८ तस्यात्मकम् इति पा० । ९ एतस्मादिति पा० । १० आकाशं सुषिरं तस्मादुत्पन्नं शब्द
 लक्षणम् इति पा० । ११ विकुर्वत्य इति पा० । १२ आत्मनेपदमार्थम् ।

क. पु.
॥ ९ ॥

वद्विः स शब्दस्पर्शरूपवान् ॥ ३० ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसमात्रं समाविशत् ॥ तस्माच्चतुर्गुणा आपो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः ॥ ३१ ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्धं समाविशत् ॥ तस्मात्पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु शब्ध्यते ॥ ३२ ॥ ज्ञान्ता घोराश्च सूटाश्च विशेषा
स्तेन ते स्मृताः ॥ परस्परानुप्रवेशाद्धारयन्ति परस्परम् ॥ ३३ ॥ एते सप्त महात्मानो ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात् ॥ नाशकुर्वन् प्रजाः
स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥ ३४ ॥ पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ॥ महदादयो विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥ ३५ ॥ एककालसमुत्प
न्नं जलबुद्बदवच्च तत् ॥ विशेषेभ्योऽण्डमभवद्बृहत्तदुदकेशयम् ॥ ३६ ॥ तस्मिन् कार्यस्य करणं संसिद्धं परमेश्विनः ॥ प्रकृतेऽण्डे विवृद्धे तु क्षेत्रज्ञो
ब्रह्मसंज्ञितः ॥ ३७ ॥ स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ॥ आदिकर्त्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ ३८ ॥ यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात्परतः
स्थितम् ॥ हिरण्यगर्भं कपिलं छन्दोमूर्तिं सनातनम् ॥ ३९ ॥ मेरुरुत्वं मभूत्तस्य जरायुश्चापि पर्वताः ॥ गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन्परमात्मनः
॥ ४० ॥ तस्मिन्नण्डेऽभवद्विश्वं स देवासुरमानुषम् ॥ चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना ॥ ४१ ॥ अद्भिर्दशगुणाभिश्च बाह्यतोऽण्डं समा
वृतम् ॥ आपो दशगुणेनैव तेजसा बाह्यतो वृताः ॥ ४२ ॥ तेजोदशगुणेनैव बाह्यतो वायुना वृतम् ॥ आकाशेनावृतो वायुः खं तु भूतादिना
वृतम् ॥ ४३ ॥ भूतादिर्महता तद्दव्यक्तेनावृतो महान् ॥ एते लोका महात्मानः सर्वे तत्त्वाभिमानिनः ॥ ४४ ॥ वसन्ति तत्र पुरुषा
स्तदात्मनो व्यवस्थिताः ॥ ईश्वरा योगधर्माणो ये चान्ये तत्त्वचिन्तकाः ॥ ४५ ॥ सर्वज्ञाः ज्ञान्तरजसो नित्यं मुदितमानसाः ॥ एतेराव
रणैरण्डं प्राकृतैः सप्तभिर्वृतम् ॥ ४६ ॥ एतावच्छक्यते वक्तुं मायैषा गहना द्विजाः ॥ एतत्प्राधानिकं कार्यं यन्मया बीजमीरितम् ॥ ४७ ॥
प्रजापतेः परां मूर्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ब्रह्माण्डमेतत्सकलं संलोककलान्वितम् ॥ ४८ ॥ द्वितीयं तस्य देवस्य शरीरं परमे
ष्ठिनः ॥ हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा वै कनकाण्डजः ॥ ४९ ॥ तृतीयं भगवद्रूपं प्राहुर्वैदार्थवेदिनः ॥ रजोगुणमयं चान्यद्रूपं

१ शस्यते इति, पश्यते इति पा० । २ कार्यस्य कारणं तस्मिन् इति पा० । ३ उरुवं गर्भवेष्टनचर्म । ४ जरायुश्च महीधराः इति पा० । ५ सर्वतत्त्वाभिमानिनः इति पा० । ६ नभ स्थिताः इति पा० । ७ योगचिन्तका इति पा० । ८ पूर्वमीरितम् इति पा० । ९ पुरा इति पा० । १० सप्तलोककलान्वितम् इति, सप्तलोककलान्वितम् इति पा०

पूर्वा०
अ० ४

॥ ९ ॥

तस्यैव धीमतः ॥५०॥ चतुर्मुखंस्तु भगवान् जगत्सृष्टौ प्रवर्तते ॥ सृष्टं च पाति सकलं विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥५१॥ सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य
 विष्णुर्विश्वेश्वरः स्वयम् ॥ अन्तर्काळे स्वयं देवः सर्वात्मा परमेश्वरः ॥५२॥ तमोगुणं समाश्रित्य रुद्रः संहरते जगत् ॥ एकोऽपि सन्महादेव
 स्त्रिधासौ समवस्थितः ॥५३॥ सर्गस्तृप्तालयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥ एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा गुणैः ॥५४॥ योगेश्वरः शरी
 राणि करोति विकरोति च ॥ नानाकृतिक्रियारूपनामवान्ति स्वलीलया ॥५५॥ द्वितीयं चैव भक्तानां स एव ग्रसते पुनः ॥ त्रिधा विभज्य
 चात्मानं त्रैलोक्ये संप्रवर्तते ॥५६॥ सृजते ग्रसते चैव वीक्षते च विशेषतः ॥ यस्मात्सृष्ट्वा नुगृह्णाति ग्रसते च पुनः प्रजाः ॥ ५७ ॥ गुणा
 त्मकत्वाप्रैकाल्ये तस्मादेकः स उच्यते ॥ अग्रे हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः ॥५८॥ आदित्वादादिदेवोऽसावजातत्वादेजः स्मृतः ॥
 पाति यस्मात्प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः ॥५९॥ देवेषु च महादेवो महादेव इति स्मृतः ॥ ब्रह्मत्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा परत्वात्परमेश्वरः
 ॥ ६० ॥ वशित्वाद्यप्यवश्यत्वदीश्वरः परिभाषितः ॥ ऋषिः सर्वत्रगत्वेन हरिः सर्वहरो यतः ॥ ६१ ॥ अनुत्पादाच्च पूर्वत्वात्स्वयंभूरिति
 स स्मृतः ॥ नराणामयनं यस्मात्तेन नारायणः स्मृतः ॥ ६२ ॥ हरः संसारहरणाद्विभुत्वाद्विष्णुरुच्यते ॥ भगवान्सर्वविज्ञानादंवनोमिति
 स्मृतः ॥ ६३ ॥ सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात्सर्वः सर्वमयो यतः ॥ शिवः स्यान्निरमलो यस्माद्विभुः सर्वगतो यतः ॥ ६४ ॥ तारणात्सर्वदुःखानां
 तारकः परिगीयते ॥ बहुनाऽत्र किमुक्तेन सर्वं ब्रह्ममयं जगत् ॥ ६५ ॥ अनेकभेदभिन्नस्तु क्रीडते परमेश्वरः ॥ इत्येष प्राकृतः सर्गः संक्षे
 पात्कथितो मया ॥ अबुद्धिपूर्विकां विप्रा ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ॥६६॥ इति श्रीकूर्मपुराणे प्राकृतसर्गवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ अथ काल
 संख्याविवरणम् ॥ कूर्म उवाच ॥ (अनुत्पादाच्च पूर्वस्मात् स्वयंभूरिति स स्मृतः ॥ १ ॥ नराणामयनं यस्मात्तेन नारायणः स्मृतः ॥

१ चतुर्मुखश्च, स, इति च पा० । २ संसृज्य इति पा० । ३ गुण इति पा० । ४ गुणात्मकत्वात्रैलोक्ये इति पा० । ५ ज्ञातत्वाच्च इति पा० । ६ सर्वगुरुरिति पा० । ७ देवनाक्षेवता
 स्मृत इति पा० । ८ विष्णुमयमिति पा० । ९ आत्मनेपदमार्थम् । १० अबुद्धिपूर्विकां-नास्ति बुद्धिः महत्तत्त्वं पूर्वार्थं प्रथमा यत्र तपोक्ताम् । प्राकृतसर्गे तु प्रथमं प्रकृतेर्महान्, ततो
 महतोऽहंकारः, इत्येवंप्रकारेण क्रमेण सर्गो भवति । ब्राह्मे तु सर्गे न तथा इति विशेषः ।

कू. पु.

॥ १० ॥

हरः संसारहरणाद्विभुत्वाद्विष्णुरुच्यते ॥ भगवान् सर्वविज्ञानादवनादोमिति स्मृतः ॥ २० ॥ सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात्सर्वः सर्वमयो यतः ॥)
स्वयम्भुवो निवृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ न शक्यते संमाल्यातुं बहुवैरपि स्वयम् ॥ कालसंख्या समासेन परार्द्धद्वयकल्पिता
॥ ४ ॥ स एव स्यात्परः कालस्तदन्ते सृज्यते पुनः ॥ निजेन तस्य मानेन चातुर्वर्षशतं स्मृतम् ॥ ५ ॥ तत्पेरार्द्धं तदर्द्धं वा परार्द्धमभिधी
यते ॥ काष्ठा पञ्चदश ख्याता निमेषा द्विजसत्तमाः ॥ ६ ॥ काष्ठा त्रिंशत्कला त्रिंशत्कला मौहूर्तिकी गतिः ॥ तावत्संख्यैरहोरात्रं सुहृत्तै
र्मानुषं स्मृतम् ॥ ७ ॥ अहोरात्राणि तावन्ति मासः पञ्चद्वयात्मकः ॥ तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥ ८ ॥ अयनं दक्षिणं रात्रि
र्देवानामुत्तरं दिनम् ॥ दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ॥ ९ ॥ चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोधत ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां
तत्कृतं युगम् ॥ १० ॥ तस्य तावच्छतीसन्ध्या सन्ध्यांश्च कृतस्य तु ॥ त्रिंशती द्विंशती सन्ध्या तथा चैकशती क्रमात् ॥ ११ ॥
अंशकं षट्शतं तस्मात्कृतसन्ध्यांश्चकैर्विना ॥ त्रिंशेकश्च च साहस्रं विना सन्ध्यांश्चकेन तु ॥ १२ ॥ त्रेताद्वापरतिष्याणां कालज्ञाने
प्रकीर्तितम् ॥ एतद्द्वादशसाहस्रं साधिकं परिकल्पितम् ॥ १३ ॥ तदेकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥ ब्रह्मणो दिवसे विप्रा मनवैश्च
चतुर्दश ॥ १४ ॥ स्वायम्भुवादयः सर्वे ततः सावर्णिकादयः ॥ तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता ॥ १५ ॥ पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या
नरेश्वरैः ॥ मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि वै ॥ १६ ॥ व्याख्यातानि न सन्देहः कल्पे कल्पे न चैव हि ॥ ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती
रात्रिरिष्यते ॥ १७ ॥ चतुर्युगसहस्रं तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥ त्रीणि कल्पशतानि स्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥ ब्रह्मणो वत्सर
स्तज्ज्ञैः कथितो वै द्विजोत्तमाः ॥ स च काठः शतयुगः परार्द्धं चैव तद्विदुः ॥ १९ ॥ तस्यान्ते सर्वसत्त्वानां सदेतौ प्रकृतौ लयः ॥ तेनायं

१ स्वयम्भुवोऽपि वृत्तस्य इति पा० । २ इतः परम् इति पा० । ३ मयाख्यातुं इति पा० । ४ तवन्ते प्रतिगृह्यते इति, तवन्ते परिगृह्यते इति, तवन्ते प्रतिसृज्यते इति च पा० ।
५ तत्पराख्यं तदर्द्धं इति, तत्पराख्यं तदर्द्धं इति, तदर्द्धं इति, पा० । ६ पञ्चदशख्यास्तु इति पा० । ७ विद्येकसाहस्रमितो इति, त्रिभिर्द्वैकसाहस्रणामिति पा० ।
८ निष्पाद्यामिति पा० । ९ लोकज्ञाने इति पा० । १० परिकीर्तितमिति पा० । ११ तदेकसप्ततिगुणमिति पा० । १२ मनवः स्थिति, मनवस्तु इति पा० । १३ ब्रह्मणः कथितं
वर्षं पराख्यं तच्च तत्परम् इति, ब्रह्मणः कथितं सर्वं परार्द्धं तच्छतं विदुः इति पा० ।

पूर्वा०

अ० ५

॥ १० ॥

प्रोच्यते सद्भिः प्राकृतः प्रतिसंचरः ॥ २० ॥ ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां प्रकृतौ लयः ॥ प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च सम्भवः ॥ २१ ॥
 एवं ब्रह्मा च भूतानि वासुदेवोऽपि शङ्करः ॥ कालेनैव तु सृज्यन्ते स एव प्रसते पुनः ॥ २२ ॥ अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरो
 ऽमरः ॥ सर्वगतत्वात्स्वतन्त्रत्वात्सत्त्वात्मत्वान्महेश्वरः ॥ २३ ॥ ब्रह्माणो बहवो रुद्रा ह्यन्ये नारायणादयः ॥ एको हि भगवानीशः कालः
 कविरिति श्रुतिः ॥ २४ ॥ एकमत्र व्यतीतं तु परार्द्धं ब्रह्मणो द्विजाः ॥ साम्प्रतं वर्तते त्वर्द्धं तस्य कल्पोऽयमग्रजः ॥ २५ ॥ योऽतीतः
 सोऽन्तिमः कल्पः पांच इत्युच्यते बुधैः ॥ वाराहो वर्तते कल्पस्तस्य वक्ष्यामि विस्तरम् ॥ २६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे कालसंख्याकथनं नाम
 पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ अथ पृथिव्युद्धारः ॥ कूर्म उवाच ॥ आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् ॥ शान्तवातादिकं सर्वं न प्राज्ञायत
 किञ्चन ॥ १ ॥ एकार्णवे तदा तस्मिन्नष्टे स्थावरजङ्गमे ॥ तदा समभवद्ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो
 ह्यतीन्द्रियः ॥ ब्रह्मा नारायणारुयस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥ ३ ॥ इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ॥ ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः
 प्रभवाम्ययम् ॥ ४ ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरैस्तु नवः ॥ अयनं तस्य ता यस्मात्तेन नारायणः स्मृतः ॥ ५ ॥ तुल्यं युग
 सद्ब्रह्मस्य नैशं कालमुपास्य सः ॥ शर्वयन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥ ६ ॥ ततस्तु सलिले तस्मिन्विज्ञायातर्गता महीम् ॥ अनु
 मानात्तदुद्धारं कर्तुंकामः प्रजापतिः ॥ ७ ॥ जलक्रीडासु रुचिरं वाराहं रूपमास्थितः ॥ अधृष्यं मनसाप्यन्यैर्वाह्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ८ ॥
 पृथिव्युद्धारणार्थाय प्रविश्य च रसातलम् ॥ दंष्ट्राभ्युजहारैनामात्माधारो घराधरः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा दंष्ट्राग्रविन्यस्तां पृथ्वीं प्रथितपौरुषम् ॥
 अस्तुवजनलोकस्थाः सिद्धा ब्रह्मर्षयो हरिम् ॥ १० ॥ ऋषय उचुः ॥ नमस्ते देवदेवाय ब्रह्मणे परमेश्विने ॥ पुरुषाय पुराणाय शाश्व
 ताय जयाय च ॥ ११ ॥ नमः स्वयम्भुवे तुभ्यं स्रेष्ट्रे सार्थवेदिने ॥ नमो हिरण्यगर्भाय वेधसे परमात्मने ॥ १२ ॥ नमस्ते वासु
 देवाय विष्णवे विश्वयोनये ॥ नारायणाय देवाय देवानां हितकारिणे ॥ १३ ॥ नमोऽस्तु ते चतुर्वक्त्रं शार्ङ्गचक्रासिधारिणे ॥ सर्वभूतात्म

१ तत, इति, येन्ये इति पा० । २ एवमत्र व्यतीतं तत् इति पा० । ३ कल्पोयमग्रजः इति पा० । ४ पञ्च इति पा० । ५ नाम्ना पूर्वं इति श्रुतः इति, नाम्ना पूर्वमिति श्रुतिः इति
 पा० । ६ अपास्य इति पा० । ७ सर्वयत्नेन कुरुते इति पा० । ८ ब्रह्माद्यैः इति पा० । ९ जनलोकस्थाः जननामकमुज्जनवर्त्तिनः इत्यर्थः ।

क. पु.
॥ ११ ॥

भूताय कूटस्थांय नमोनमः ॥ १४ ॥ नमो वेदरहस्याय नमस्ते वेदयोनये ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥ १५ ॥ नमोऽस्त्वानन्द
रूपाय साक्षिणे जगतां नमः ॥ अनन्तायाप्रमेयाय कार्याय कारणाय च ॥ १६ ॥ नमस्ते पञ्चभूताय पञ्चभूतात्मने नमः ॥ नमो
मूलप्रकृतये मायारूपाय ते नमः ॥ १७ ॥ नमोऽस्तु ते वराहाय नमस्ते मत्स्यरूपिणे ॥ नमो योगाधिगम्याय नमः संकर्षणाय ते ॥ १८ ॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं त्रिधात्रे दिव्यतेजसे ॥ नमः सिद्धाय पूज्याय गुणत्रयविभागिने ॥ १९ ॥ नमोऽस्त्रादित्यरूपाय नमस्ते पद्मयोनये ॥
नमोऽमूर्ताय मूर्तायै माधवाय नमोनमः ॥ २० ॥ त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव सकलं स्थितम् ॥ पालयैतज्जातसर्वं ज्ञाता त्वं शरणं गतिः
॥ २१ ॥ इत्थं स भगवान् विष्णुः सनकाद्यैराभिष्टुतः ॥ प्रसादमकरोत्तेषां वराहपुरीश्वरः ॥ २२ ॥ ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं
पृथिवीधरः ॥ सुमोच रूपं मनसा धारयित्वा धराधरः ॥ २३ ॥ तस्योपरि जलैषस्य महतो नौरिव स्थिता ॥ विततं तज्ज्ञाच्च देहस्य न
मही याति संप्लवम् ॥ २४ ॥ पृथिवीं सं समीकृत्य पृथिव्यां सोऽचिनोद्विरीन् ॥ प्राक् सर्गदग्धानखिलान् ततः सर्गेऽदधन्मनः ॥ २५ ॥
इति श्रीकूर्मपुराणे पृथिव्युद्गारे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ अथ सृष्टिवर्णनम् ॥ कूर्म उवाच ॥ सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ॥
अबुद्धिपूर्वकः सर्गः प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ १ ॥ तमोमोहो महामोहस्तामिस्रश्चान्धसंज्ञितः ॥ अविद्या पञ्चमी तेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ २ ॥
पञ्चावास्थितः सर्गो ध्यायतः सोऽभिमानिनः ॥ संवृतस्तमसा चैव बीजकुम्भजदावृतः ॥ ३ ॥ बहिरन्तश्चाप्रकाशस्तन्वो निःसंग एव
च ॥ मुख्यानगा इति प्रोक्ता मुख्यसर्गस्तु स स्मृतः ॥ ४ ॥ तं दृष्ट्वाऽपार्थकं सर्गममन्येदपरं प्रभुः ॥ तस्याभिध्यायतः सर्गं तिर्यक्
स्रोतोऽभ्यवर्सेत ॥ ५ ॥ यस्मात्तिर्यक् प्रवृत्तः स तिर्यक्स्रोतः ततः स्मृतः ॥ पश्चादयस्ते विरूपाता उत्पथग्राहिणो द्विजाः ॥ ६ ॥ तम

१ कूटस्थाय—“एकरूपतया तु यः कालव्यापी स कूटस्थः” तस्मै इत्यर्थः । २ नमोऽस्त्वन्तकूपाय साक्षिणे जगतो नमः इति पा० । ३ आदित्यवर्णाय इति पा० ।
४ विश्वयोनये इति पा० । ५ शान्ताय इति पा० । ६ लयमेध्यति इति पा० । ७ शरणं गतः इति, शरणं ज्ञानं इति पा० । ८ संस्थानमिति पा० । ९ प्रजापतिः इति पा० ।
१० पीनस्याश्चैव इति पा० । ११ तु इति पा० । १२ तामिलो ह्यन्धसंज्ञितः इति पा० । १३ पञ्चपर्वेषां इति, पञ्च सर्वेषां इति पा० । १४ असाधकं न संपादयति पादकम् असम्पूर्णं
मित्यर्थः । १५ अमन्यविर्यार्थम् ममन्यत परं इति, पा० । १६ तत्पथग्राहिणः इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ७

॥ ११ ॥

प्यसाधकं ज्ञात्वा सर्गमन्यं ससर्जं ह ॥ ऊर्ध्वस्रोत इति प्रोक्तो देवसर्गस्तु सात्त्विकः ॥ ७ ॥ ते सुखश्रीतिबहुला बहिरन्तस्त्वनावृताः ॥
 प्रकाशा बहिरन्तश्च स्वभावाद्देवसंज्ञिताः ॥ ८ ॥ ततोऽभिधायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्तंदा ॥ प्रादुरासीत्तदा व्यक्तादुर्वाकृष्रोतस्तु साधकः
 ॥ ९ ॥ तत्र प्रकाशबहुलास्तमोद्रिका रजोऽधिकाः ॥ दुःखोत्कटाः सत्त्वयुता मनुष्याः परिकीर्तिताः ॥ १० ॥ तं दृष्ट्वा चापरं सर्गमन्यद्भग-
 वानजः ॥ तस्याभिधायतः सर्गं सर्गो भूतादिकोऽभवत् ॥ ११ ॥ ते परिग्रहिणः सर्वे संविभागरताः पुनः ॥ स्वादिनश्चाप्यशीलाश्च भूताद्याः परि-
 कीर्तिताः ॥ १२ ॥ इत्येते पञ्च कथिताः सर्गा वै द्विजपुंगवाः ॥ प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ॥ १३ ॥ तन्मात्राणां
 द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि संस्मृतः ॥ वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गं ऐन्द्रियकः स्मृतः ॥ १४ ॥ इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥
 मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्यावराः स्मृताः ॥ १५ ॥ तिर्यकृष्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तिर्यग्योन्यः स पञ्चमः ॥ तथोर्ध्वस्रोतसां षष्ठो
 देवसर्गस्तु स स्मृत्तः ॥ १६ ॥ ततोऽर्वाकृष्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषुः ॥ अष्टमो भौतिकः सर्गो भूतादीनां प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
 नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्विमे ॥ प्राकृतास्तु त्रयः पूर्वं सर्गास्ते बुद्धिपूर्वकाः ॥ १८ ॥ बुद्धिपूर्वं प्रवर्तन्ते
 मुख्याद्या मुनिपुंगवाः ॥ अग्रे ससर्जं वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ॥ १९ ॥ सनकं सनातनं चैव तथैव च सनन्दनम् ॥ कर्तुं
 सनत्कुमारं च पूर्वमेव प्रजापतिः ॥ २० ॥ पञ्चैते योगिनो विप्राः परं वैराग्यमाश्रिताः ॥ ईश्वरासक्तमनसो न सृष्टौ दधिरे मतिम् ॥ २१ ॥
 तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ प्रजापतिः ॥ मुमोह मायया सद्यो मायिनः परमेष्ठिनः ॥ २२ ॥ संबोधयामास च तं जगन्मायो महासुनिः ॥
 नारायणो महायोगी योगिचित्तानुरञ्जनः ॥ २३ ॥ बोधितस्तेन विश्वात्मा तताप परमं तपः ॥ स तप्यमानो भगवान्न किञ्चित्प्रत्य-
 पद्यत ॥ २४ ॥ ततो दीर्घेण कालेन दुःखात्कोधोऽभ्यजायत ॥ क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः ॥ २५ ॥ ध्रुकुटीकुटिला

१ सर्वाभिधायिनस्तथा इति पा । २ स्रोतः स साधक इति, स सर्गः साधकः सवैर्यप्रतिपादक इत्यर्थः । ३ तमःपृक्ता इति पा० । ४ दुःखोक्तयः सत्ययुता इति पा० । ५ शीलाश्च इति पा० । ६ स स्मृतः इति । तथा स्मृतः इति पा० । ७ विभुं इति, क्रमेण इति पा० । ८ आस्थिता इति पा० । ९ तं बोधयामास सुतं इति पा० । १० संतप्यमान इति पा० ।

कू. पु.
॥१२॥

तस्य ललाटात्परमेष्ठिनः ॥ समुत्पन्नो महादेवः शरण्यो नीललोहितः ॥ २६ ॥ स एव भगवानीशस्तेजोराशिः सनातनः ॥ यं
प्रपश्यन्ति विद्वांसः स्वात्मस्थं परमेश्वरम् ॥ २७ ॥ ॐकारं समनुस्मृत्य प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ तमाह भगवान् ब्रह्मा सृजेमा विवि
धाः प्रजाः ॥ २८ ॥ निश्चयं भगवद्वाक्यं शंकरो धर्मवाहनः ॥ आत्मेना सहशान् रुद्रान् ससर्ज मनसा शिवः ॥ कपर्विनो निरातङ्गा
स्त्रिनेत्रात्रीललोहितान् ॥ २९ ॥ तं प्राह भगवान् ब्रह्मा जन्ममृत्युयुताः प्रजाः ॥ सृजेति सोऽब्रवीदीशो नाहं मृत्युजरान्विताः ॥ ३० ॥ प्रजाः
स्रक्ष्ये जगन्नाथ सृजत्वमशुभाः प्रजाः ॥ निवार्य स तदा रुद्रं ससर्ज कमलोद्भवः ॥ ३१ ॥ स्थानाभिमानिनः सर्वान् गदतस्तान्निबोधत ॥
आपोऽग्निरन्तारिक्षं च द्यौर्वायुः पृथिवी तथा ॥ ३२ ॥ नद्यः समुद्राः शैलाश्च वृक्षा वीरुध एव च ॥ उवाः काष्ठाः कलाश्चैव सुहृता दिवसाः
क्षपाः ॥ ३३ ॥ अर्द्धमासाश्च मासाश्च अयनाब्दयुगादयः ॥ स्थानाभिमानिनः सृष्ट्वा साधकानसृजत्पुनः ॥ ३४ ॥ मरीचिभृग्वह्निरसः
पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ दक्षमत्रि वसिष्ठं च धर्मं संकल्पमेव च ॥ ३५ ॥ प्राणाद्ब्रह्मासृजदक्षं चक्षुर्भ्यां च मरीचिनम् ॥ शिरसोऽङ्गिरसं
देवो हृदयाद्भृगुमेव च ॥ ३६ ॥ नेत्राभ्यामत्रिनामानं धर्मं च व्यवसायतः ॥ संकल्पं चैव संकल्पात्सर्वलोकपितामहः ॥ ३७ ॥ पुलस्त्यं
च तेषोदानाब्धानाञ्च पुलहं मुनिम् ॥ अपोनात् क्रतुमव्यग्रं समानाञ्च वसिष्ठकम् ॥ ३८ ॥ इत्येते ब्रह्मणा सृष्टाः साधका गृहमेधिनः ॥
आस्थाय मानवं रूपं धर्मस्तेः संप्रवर्तितः ॥ ३९ ॥ ततो देवासुरापितृन् मनुष्याश्च चतुष्टयम् ॥ सिंसेक्षुर्भगवानीशः स्वमात्मान
मयोजयत् ॥ ४० ॥ युक्तात्मनस्तमोमात्रा ह्युद्रिक्ताभूत्प्रजापतेः ॥ ततोऽस्य जघनात्पूर्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥ ४१ ॥ उत्ससर्जासुरान्
सृष्ट्वा तां तनुं पुरुषोत्तमः ॥ सा चोत्सृष्टा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ॥ ४२ ॥ सा तमोबहुला यस्मात्प्रजास्तस्यां स्वपत्न्यतः ॥
सत्त्वमात्रात्मिका देवस्तनुमन्यां गृहीतवान् ॥ ४३ ॥ ततोऽस्य सुखतो देवा दीव्यन्तः संप्रजज्ञिरे ॥ त्यक्त्वा सापि तनुस्तेन सत्त्वप्राय

१ परमेष्ठिनम् इति पा० । २ भगवान् वाक्यम् इति पा० । ३ स्वात्माना इति पा० । ४ पुत्रान् इति पा० । ५ ज्ञानाभिमानिनः इति पा० । ६ तेषामिति पा० । ७ निबोध मे इति पा० ।
८ अयनञ्च युगादयः इति पा० । ९ प्रभुः इति पा० । १० यैव इति पा० । ११ तथापानाब्धानाञ्च इति पा० । १२ प्रभुः इति पा० । १३ ब्रह्मणा इति पा० । १४ देवान् ततोऽसुर
पितृन् इति पा० । १५ सिंसेक्षुर्भगवनेतान् स्वमात्मानमयुजयत् इति पा० । १६ अगृह्यत इति पा० । १७ दीप्तिमन्तः प्रजज्ञिरे इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ७

॥१२॥

मधुहिनम् ॥ ४४ ॥ तस्मादहो धर्मयुक्तां देवताः समुपासते ॥ सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम् ॥ ४५ ॥ पितृवन्मन्यमा
नस्य पितरः संप्रजज्ञिरे ॥ उत्ससर्ज पितृन् सृष्ट्वा ततस्तामपि विश्वं दृक् ॥ ४६ ॥ सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः सन्ध्या व्यंजायत ॥ तस्मा
दहर्देवतानां रात्रिः स्यादेवविद्विषाम् ॥ ४७ ॥ तयोर्मध्ये पितृणां तु मूर्तिः सन्ध्या गरीयंसी ॥ तस्माद्देवासुराः सर्वे मुनयो मानवास्तदा
॥ ४८ ॥ उपासते सदां युक्तां राज्यहोर्मध्यमां तनुम् ॥ रजोमात्रात्मिकां ब्रह्मा तनुमन्यां ततोऽसृजत् ॥ ४९ ॥ ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्रा
मनुष्या रजसावृताः ॥ तामथांशु स तत्याज तनुं सद्यः प्रजापतिः ॥ ५० ॥ ज्योत्स्ना सा चाभवद्विप्राः प्राक्सन्ध्या याभिधीयते ॥ ततः
स भगवान्ब्रह्मा संप्राप्य द्विजपुंगवाः ॥ ५१ ॥ मूर्तिं तमोरजःप्रायां पुनरेवाभ्यर्पूजयत् ॥ अन्धकारे क्षुधाविष्टा राक्षसास्तस्य जज्ञिरे
॥ ५२ ॥ पुत्रास्तमोरजःप्राया बलिनस्ते निशाचराः ॥ सर्पा यथास्तथां भूता गन्धर्वाः संप्रजज्ञिरे ॥ ५३ ॥ रजस्तमो
भ्यामाविष्टास्ततोऽन्यानसृजत्प्रभुः ॥ वयांसि वयसः सृष्ट्वा अवीन्वै वक्षसोऽसृजत् ॥ ५४ ॥ सुखतोऽजान् ससर्जान्यांन्
उदराद्वाश्च निर्ममे ॥ पद्भ्यां चाश्वान्समातंगात्रासभान् गवयान्मृगान् ॥ ५५ ॥ उग्रानश्वतरांश्चैव अरत्नेश्च प्रजोपातिः ॥ ओषध्यः
फलमूलानि रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ५६ ॥ गायत्रं च ऋचंश्चैव त्रिवृत्स्तोमं रथन्तरम् ॥ अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे
प्रथमान्मुखात् ॥ ५७ ॥ यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दस्तोमं पञ्चदशं तथा ॥ बृहत्साम तथोक्थश्च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥ ५८ ॥ सामानि
जागंतं छन्दस्तोमं सप्तदशं तथा ॥ वैरूपमातिरात्रं च पश्चिमादसृजन्मुखात् ॥ ५९ ॥ एकविंशमथर्वाणामांसोर्यामाणमेव च ॥ अनु

१ धर्मयुक्ता धार्मिका देवताः सूर्यादीन् समुपासते इत्यर्थः । २ पितरस्तस्य जज्ञिरे इति पा० । ३ विश्वं दृक् इति पा० । ४ सन्ध्याप्रायत इति पा० । ५ महीयसी इति पा० ।
६ मनवो मानवास्तथा इति, मनवो मानवाः सदा इति पा० । ७ तदा इति पा० । ८ युक्ता अवहिता इत्यर्थः । ९ तनुमन्यामगृह्यत इति, रजोमात्रात्मिकामन्यां ब्रह्मा तनुमगृह्यत
इति पा० । १० तामप्यांशु इति पा० । ११ न्यर्पूजयत् इति, पुनरेव ह्यप्युजयत् इति, पा० । १२ तत इति पा० । १३ सर्पा भूतास्तथा यक्षाः इति पा० । १४ पुनः इति पा० ।
१५ ससर्जाय इति पा० । १६ रक्षसः इति, पद्भ्यांश्चैवाश्वमातङ्गान् रक्षस इति पा० । १७ न्यंकून्याश्च जातय इति पा० । १८ मूर्तिन्य इति पा० ।
१९ ऋतश्चैव इति पा० । २० औद्गात्रश्च ऋतश्चैव त्रिष्टुप्साम रथन्तरम् इति पा० । २१ जगतीच्छन्दस्तोमम् इति पा० । २२ मातोर्पामानमेव च इति पा० ।

क. पु.

॥ १३ ॥

धुभं सर्वैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ ६० ॥ उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जहिरे ॥ ब्रह्मणो हि प्रजासर्गं सृजतस्तु प्रजापतेः ॥ ६१ ॥
यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वास्तथैवाप्सरसः शुभाः ॥ सृष्ट्वा चतुष्टयं सर्गं देवर्षिपितृमानुषम् ॥ ६२ ॥ ततोऽसृजच्च भूतानि स्थावराणि चराणि
च ॥ नराकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ॥ ६३ ॥ अव्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥ तेषां ये यानि कर्माणि प्राक् सृष्टेः
प्रतिपेदिरे ॥ ६४ ॥ तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ हिंसाहिंसे मृदुकूरे धर्माधर्मावृतानृते ॥ ६५ ॥ तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मा
त्तत्तस्य रोचते ॥ महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियायैषु मूर्तिषु ॥ ६६ ॥ विनियोगं च भूतानां धातैव व्यदधात्स्वयम् ॥ नामरूपं च
भूतानां प्राकृतानां प्रपञ्चनम् ॥ ६७ ॥ वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥ आर्षाणि चैव नामानि याश्च वेदेषु सृष्टयः ॥ ६८ ॥
शर्वर्यन्ते प्रसूतानां तान्येवैभ्यां ददात्यजः ॥ यावन्ति प्रतिलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ॥ ६९ ॥ दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा
युगादिषु ॥ ७० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अथ मुख्यादिसर्गकथनम् ॥ कूर्म उवाच ॥ एवं भूतानि सृष्टानि स्थाव
राणि चराणि च ॥ यदास्य ताः प्रजाः सृष्टा न व्यवर्द्धन्त धीमतः ॥ १ ॥ तंमोमात्रावृतो ब्रह्मा तदाशोचत दुःखितः ॥ ततः सं विदधे
बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥ २ ॥ अर्थात्मनि समद्राक्षीत्तमोमात्रां नियामिकाम् ॥ रजः सत्त्वं च संवृतं वर्तमानं स्वधर्मतः ॥ ३ ॥
तमस्तु व्यनुदत्पश्चाद्रजःसत्त्वेन संयुतं ॥ तत्तमः प्रतिबुद्धं वै मिथुनं समजायत ॥ ४ ॥ अधर्माचरणो विप्रा हिंसा चाशुभलक्षणा ॥
स्वां तनुं स ततो ब्रह्मा तामपोहत भास्वराम् ॥ ५ ॥ द्विधाकरोत्पुनर्देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ॥ अर्द्धेन नारी पुरुषो विराजमसृजत्

१ देवर्षिपितृमानवम् इति, सदेवासुरमानवम् इति, देवर्षिपितृमानवान् इति पा० । २ ततोऽसृजत् इति, ततोऽसृजत्स इति पा० । ३ उद्भाविता इति पा० । ४ तथैव इति पा० । ५ दृष्टानाञ्च
प्रपञ्चनम् इति, कृतानाञ्च प्रपञ्चनम् इति, नृणां ये पञ्चभूतानां प्राकृतानां प्रपञ्चनम् इति च पा० । ६ वेदशब्दापशब्दौ च इति पा० । ७ दृष्टय इति पा० । ८ शर्वर्यन्ते च भूतानाम्
इति पा० । ९ यथार्त्तावृतलिङ्गानि इति । यथा ऋतौ नानारूपाणि ऋतुलिङ्गानि सन्ति तानि तानि पर्यये पुनर्वत्सरान्तरे दृश्यन्ते च इत्यर्थः । १० यदा तस्य इति । यदा चास्य इति
पा० । ११ तमोमयोवृतः इति पा० । १२ संविदधे इति पा० । १३ तथात्मनि इति पा० । १४ संवृतः इति पा० । १५ प्रतिबुद्धं इति, प्रतिभानुस्मिति पा० । १६ अधर्माचरणमेव इति
अधर्माचरणः । स्वार्थे षण् । “ कश्चित् स्वार्थिकाः प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्त्तन्ते ” राक्षसवत् इति मृग्यम् । १७ सततं इति पा० । १८ भावुरामिति पा० । १९ पुरुषात् इति पा० ।

पूर्वा०

अ० ८

॥ १३ ॥

प्रभुः ॥ ६ ॥ नारीं च शतरूपाख्यां योगिनीं ससृजे शुभाम् ॥ सा दिवं पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य संस्थिता ॥ ७ ॥ योगैश्वर्यवलो
 पेता ज्ञानविज्ञानसंयुता ॥ योऽभवत्पुरुषात्पुत्रो विराडव्यक्तजन्मनः ॥ ८ ॥ स्वायंभुवो मनुर्देवः सोऽभवत्पुरुषो मुनिः ॥ सा देवी
 शतरूपाख्या तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥ ९ ॥ भर्तारं दीप्तयंशं मनुमेवान्वपद्यत ॥ तस्माच्च शतरूपा सा पुत्रद्वयमसूयत ॥ १० ॥
 प्रियव्रतोत्तानपादौ कन्याद्वयमनुत्तमम् ॥ तयोः प्रसूतिं दक्षाय मनुः कन्यां देदे पुनः ॥ ११ ॥ प्रजापतिरथाकूतिं मानसो जगृहे रुचिः ॥
 आकूत्या मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ॥ १२ ॥ यज्ञस्य दक्षिणां चैव याभ्यां संवर्द्धितं जगत् ॥ यज्ञस्य दक्षिणार्थां च पुत्रा
 द्वादश जज्ञिरे ॥ १३ ॥ यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ प्रसूत्यां च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिं तथा ॥ १४ ॥ ससर्ज
 कन्या नामानि तासां सम्यक् निनोधत ॥ श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ॥ १५ ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः
 कीर्तिस्त्रयोदशी ॥ पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः शुभं ॥ १६ ॥ ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ॥ ख्यातिः
 सत्यथ संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ॥ १७ ॥ सन्ततिश्चानमूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥ भृगुर्भवां मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा
 मुनिः ॥ १८ ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुः परमधर्मवित् ॥ अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च पितरश्च यथाक्रमम् ॥ १९ ॥ ख्यात्याद्या जगृहुः
 कन्या मुनयो ज्ञानसत्तमाः ॥ श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ॥ २० ॥ धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः सन्तोष
 उच्यते ॥ पुष्ट्या लोभः सुतश्चापि मेधापुत्रः शमस्तथा ॥ २१ ॥ क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डश्च नय एव चैव ॥ बुद्ध्या बोधः
 सुतस्तद्भ्रमरादोऽप्यजायंत ॥ २२ ॥ लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥ क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सिद्धिः सिद्धेरजायत ॥ २३ ॥
 यशः कीर्तिसुतस्तद्भ्रमरादित्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य इषः पुत्रोऽभूद्देवानन्दोऽप्यजायत ॥ २४ ॥ इत्येष वै सुखोदकः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥

१ तां नारीमिति पा० । २ तिष्ठति इति पा० । ३ सुदुस्तरम् इति पा० । ४ ब्रह्मणः पुत्रम् इति पा० । ५ देवी इति पा० । ६ मनसा इति पा० । ७ सुतः इति पा० । ८ तथा
 क्रिया इति पा० । ९ कान्तिः इति पा० । १० प्रभुरिति पा० । ११ सन्नतिश्चानमूया इति पा० । १२ भग इति पा० । १३ पतयश्च इति पा० । १४ लोभ इति पा० । १५ क्रियायामभवत्
 पुत्रो दण्डः समथ उच्यते इति पा० । १६ व्यजायते इति पा० । १७ सुखमिति पा० । १८ पुत्रो वै वेदानन्दी व्यजायत इति पा० ।

क. पु.
॥ १४ ॥

जज्ञे हिंसा त्वधर्माद्वै निकृतिं चानृतं सुतम् ॥ २५ ॥ निकृतेस्तनयो जज्ञे भयं नरकमेव च ॥ माया च वेदना चैव मिथुनं त्विदमेतयोः ॥ २६ ॥
भयाजज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् ॥ वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥ २७ ॥ मृत्योर्व्याधिजराशोकौ तृष्णा क्रोधश्च
जज्ञिरे ॥ दुःखोत्तराः स्मृता ह्येते सर्वे चाधर्मलक्षणाः ॥ २८ ॥ नैषां भार्यास्ति पुत्रो वा सर्वे ते ह्यर्द्धरेतसः ॥ इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे
धर्मनियामकः ॥ २९ ॥ संक्षेपेण मया प्रोक्ता विसृष्टिर्मुनिपुङ्गवाः ॥ ३० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे मुरुयादिसर्गकथनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
अथ पद्मोद्भवप्रादुर्भावः ॥ सुत उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदाद्या महर्षयः ॥ प्रणम्य वरदं विष्णुं पप्रच्छुः संशयान्विताः ॥ १ ॥
मुनय ऊचुः ॥ कथितो भवता सर्गो मुरुयादीनां जनार्दन ॥ इदानीं संशयं चेममस्माकं छेजुमर्हसि ॥ २ ॥ कथं स भगवानीशः पूर्वजो
ऽपि पिनाकधृक् ॥ पुत्रत्वमगमच्छंभुर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ३ ॥ कथं च भगवाजज्ञे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ अण्डतो जगतामीश
स्तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥ ४ ॥ कूर्म उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे शंकरस्यामिताजसः ॥ पुत्रत्वं ब्रह्मणस्तस्य पद्मयोनित्वमेव च ॥ ५ ॥
अतीतकल्पावसाने तमोभूतं जगन्नयम् ॥ आसीदेकार्णवं धीरं न देवाद्या न चैष्यः ॥ ६ ॥ तत्र नारायणो देवो निर्जने निरुपेन्द्रुवे ॥ आश्रित्य
शेषशयनं सुष्वाप पुरुषोत्तमः ॥ ७ ॥ सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ सहस्रबाहुः सर्वज्ञश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥ ८ ॥
पीतवासा विशालाक्षो नीलजीमूतसन्निभः ॥ ततो विभूतियोगात्मा योगिनां तु दयापरः ॥ ९ ॥ कदाचित्तस्य सुप्तस्य लीलार्थं दिव्य
मद्भुतम् ॥ त्रैलोक्यसारं विमलं नाभ्यां पंकजमुद्भवौ ॥ १० ॥ शतयोजनविस्तीर्णं तरुणादित्यसन्निभम् ॥ दिव्यगन्धमयं पुण्यं कर्णिका
केसरान्वितम् ॥ ११ ॥ तस्यैवं सुचिरं कालं वर्त्तमानस्य शार्ङ्गिणः ॥ हिरण्यगर्भो भगवांस्तं देशमुपचक्रमे ॥ १२ ॥ स तं करेण

१ निकृत्यास्तु सुत इति पा० । २ निकृत्यस्तनयोः इति । ३ जज्ञे जनयामास इत्यर्थः । अत्रान्तर्भूतः प्रेरणार्थः यथा कुमारसम्भवे “ अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तमिच्छामि संवाङ्मि
तुमाज्ञया ते ” इति । ४ व्याधिजराशोकतृष्णाः क्रोधश्च इति पा० । ५ कमलसम्भवः इति पा० । ६ अण्डजः इति पा० । ७ कल्पापसरे इति पा० । ८ सर्ष इति पा० । ९ नार-
दाद्या महर्षयः इति पा० । १० निर्जनो निरुपेन्द्रः इति पा० । ११ महा इति पा० । १२ योगिनां हृदयालयः इति पा० । १३ दिव्यमुत्तमम् इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ९

॥ १४ ॥

विश्वात्मा समुत्थाप्य सनातनम् ॥ प्रोवाच मधुरं वाक्यं मायया तस्य मोहितः ॥ १३ ॥ अस्मिन्नेकार्णवे वारे निर्जने तमसावृते ॥
 एकाकी को भवांश्चेति ब्रूहि मे पुरुषर्षभ ॥ १४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विहस्य गरुडध्वजः ॥ उवाच देवं ब्रह्माणं मेघगम्भीरनिःस्वनः
 ॥ १५ ॥ भो भो नारायणं देवलोकांनां प्रभवाव्ययम् ॥ महायोगीश्वरं मां वै जानीहि पुरुषोत्तमम् ॥ १६ ॥ मयि पश्य जगत्कृत्स्नं त्वं
 च लोकपितामहः ॥ सपर्वतमहाद्वीपं समुद्रैः सप्तभिर्वृतम् ॥ १७ ॥ एवमाभाष्य विश्वात्मा प्रोवाच पुरुषं हरिः ॥ जानन्नपि महायोगी को
 भवानिति वेधसम् ॥ १८ ॥ ततः प्रहस्य भगवान् ब्रह्मा वेदनिधिः प्रभुः ॥ प्रत्युवाचाम्बुजाभाक्षं सस्मितं शुष्ण्या गिरा ॥ १९ ॥ अहं
 धाता विधाता च स्वयम्भूः प्रपितामहः ॥ मय्येव संस्थितं विश्वं ब्रह्माहं विश्वतोमुखः ॥ २० ॥ श्रुत्वा वाचं स भगवान्विष्णुः सत्यपरा
 क्रमः ॥ अनुज्ञाप्याथ योगेन प्रविष्टो ब्रह्मणस्तनुम् ॥ २१ ॥ त्रैलोक्यमेतत्सकलं सदेवासुरमानुषम् ॥ उदरे तस्य देवस्य दृष्ट्वा विस्मयं
 मागतः ॥ २२ ॥ तदास्य वक्रान्निष्क्रम्य पन्नगेन्द्रनिकेतनः ॥ अथापि भगवान्विष्णुः पितामहमयाब्रवीत् ॥ २३ ॥ भवानप्येवमेवाद्य
 शाश्वतं हि ममोदरम् ॥ प्रविश्य लोकान्पश्यैतान्विचित्रान्पुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ ततः प्रह्लादिनीं वार्णीं श्रुत्वा तस्याभिनन्द्य च ॥ श्रीपते
 रुदरं भूयः प्रविवेश कुशध्वजः ॥ २५ ॥ तानेव लोकान्गर्भस्थानपश्यत्सत्यविक्रमः ॥ पर्याटित्वाथ देवस्य दृष्टोऽन्तं न वै हरेः ॥ २६ ॥
 ततो द्वाराणि सर्वाणि पिहितानि महात्मना ॥ जनार्दनेन ब्रह्मासौ नाभ्यां द्वारमविन्दत ॥ २७ ॥ तत्र योगबलेनासौ प्रविश्य कनका
 ण्डजः ॥ उज्जहारात्मनो रूपं पुष्कराच्चतुराननः ॥ २८ ॥ विररांजारविन्दस्थः पद्मगर्भसमद्युतिः ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवाज्जगद्योनिः पिता
 महः ॥ २९ ॥ समन्यमानो विश्वेशमात्मानं परमं पदम् ॥ प्रोवाच विष्णुं पुरुषं मेघगम्भीरया गिरा ॥ ३० ॥ कृतं किं भवन्तेदानी

१ देवं लोकानां इति पा० । २ त्वं इति पा० । ३ त्वां च लोकपितामहम् इति पा० । ४ श्रुत्वेत्यं भगवान् विष्णुः सत्यः सत्यपराक्रमः इति पा० । ५ अनुज्ञाप्य इति पा० ।
 ६ विस्मयमागमत् इति पा० । ७ अजातश्मश्रुर्भगवान् इति पा० । ८ पर्याटित्वा पर्यट्य इति साधु । आर्षः स्यप्रत्ययाभावः । ९ दृष्टो तत्र वै हरे इति पा० । १० विरराजारविन्देऽ
 स्मिन् इति पा० । ११ भवतेवाद्य मन्मनोजयकाक्षया इति पा० ।

क. पु.
॥ १५ ॥

मात्मनो जयकांक्षया ॥ एकोऽहं प्रबलो नान्यो मां वै कोभिभविष्यति ॥ ३१ ॥ श्रुत्वा नारायणो वाक्यं ब्रह्मणोक्तमत
न्द्रितः ॥ सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यं बभाषे मधुरं हरिः ॥ ३२ ॥ भवान्धाता विधाता च स्वयंभूः प्रपितामहः ॥ न मात्सर्याभि
योगेन द्वाराणि पिहितानि मे ॥ ३३ ॥ किन्तु लीलार्थमेवैतन्न त्वां बाधितुमिच्छया ॥ को हि बाधितुमन्विच्छेदेवदेवं
पितामहम् ॥ ३४ ॥ न हि त्वं बाध्यसे ब्रह्मन् मान्यो हि सर्वथा भवान् ॥ मम क्षमस्व कल्याणं यन्मयापकृतं तव ॥ ३५ ॥
अस्माच्च कारणाद्ब्रह्मन्पुत्रो भवतु मे भवान् ॥ पद्मयोनिरिति ख्यातो मत्प्रियार्थं जगन्मय ॥ ३६ ॥ ततः स भगवान्देवो वरं दत्त्वा
किरीटिने ॥ प्रहर्षमतुलं गत्वा पुनर्विष्णुमभाषत ॥ ३७ ॥ भवान्सर्वात्मकोऽनन्तः सर्वेषां परमेश्वरः ॥ सर्वभूतान्तरात्मा वै परं ब्रह्म
सनातनम् ॥ ३८ ॥ अहं वै सर्वलोकानामात्मा लोको महेश्वरः ॥ मन्मयं सर्वमेवेदं ब्रह्मणः पुरुषः परः ॥ ३९ ॥ नावाभ्यां विद्यते ह्यन्यो
लोकानां परमेश्वरः ॥ एका मूर्तिर्द्विधा भिन्ना नारायणपितामहौ ॥ ४० ॥ तेनैवमुक्तो ब्रह्माणं वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ॥ इयं प्रतिज्ञा भवतो
विनाशाय भविष्यति ॥ ४१ ॥ किं न पश्यसि यागेनं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् ॥ प्रधानपुरुषेशानं वेदाहं परमेश्वरम् ॥ ४२ ॥ यं न पश्यन्ति
योगीन्द्राः सांख्या अपि महेश्वरम् ॥ अनादिनिधनं ब्रह्म तमेव शरणं ब्रज ॥ ४३ ॥ ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाक्षं ब्रह्मा प्रोवाच केशवम् ॥
भगंवच्चूनमात्मानं वेद्मि तत्परमाक्षरम् ॥ ४४ ॥ ब्रह्माणं जगतामेकमात्मानं परमं पदम् ॥ नावाभ्यां विद्यते त्वन्यो लोकानां परमेश्वरः
॥ ४५ ॥ संत्यज्य निद्रां विपुलां स्वमात्मानं विलोकय ॥ तस्य तत्क्रोधजं वाक्यं श्रुत्वापि स तदा प्रभुः ॥ ४६ ॥ मामैवं वद कल्याण

१ मां हि कोऽभिभविष्यति इति, समानोऽपि च विद्यते इति पा० । २ ब्रह्मणो लोकमन्त्रिणः इति, ब्रह्मणः परमेष्ठिन इति, मन्त्रिणः परमेष्ठिनः इति पा० । ३ त्वन्मा-
त्सर्याभियोगेन इति पा० । ४ न तेऽन्यथावमन्तव्यमिति पा० । ५ मम मर्षय कल्याणं यन्मयापकृतं तव इति, सर्वधर्मैककल्याणमिति, सर्वधर्मैककल्याण इति पा० । ६ मात्मा
लोकपितामहः इति पा० । ७ ब्रह्माहं पुरुषः परः इति, ब्रह्माण्डं पुरुषर्षभ इति पा० । ८ एकोऽस्तीति द्विधा भिन्नौ इति पा० । ९ योगेशमिति, देवेशमिति पा० । १० भवान्
नूनमात्मानं विन्देत् परमेश्वर इति पा० । ११ श्रुत्वा विष्णुरभाषत इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ९

॥ १५ ॥

परिवादं महात्मनः ॥ न मे ह्यविदितं ब्रह्मन् नान्यथाहं वदामि ते ॥ ४७ ॥ किन्तु मोहयति ब्रह्मग्रन्थं पारमेश्वरी ॥ मायाशेषविशेषाणां हेतुरात्मसमुद्भवा ॥ ४८ ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्विष्णुस्तूर्णो बभूव ह ॥ ज्ञात्वा तत्परमं तत्त्वं स्वमात्मानं सुरेश्वरः ॥ ४९ ॥ कुतो ह्यपरिमेयात्मा भूतानां परमेश्वरः ॥ प्रसादं ब्रह्मणे कर्तुं प्रादुरासीत्ततो हरः ॥ ५० ॥ ललाटनयनो देवो जटामण्डलमण्डितः ॥ त्रिशूलपाणिर्भगवांस्तेजसां परमो निविः ॥ ५१ ॥ विद्याविलासप्रथिता ग्रहैः साकैन्दुतारकैः ॥ मालामत्यद्भुताकारां धारयन्पादलम्बिनीम् ॥ ५२ ॥ तं दृष्ट्वा देवमीशानं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ मोहितो माययात्यर्थं पीतवाससमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ क एष पुरुषो नीलैः शूलपाणिस्त्रिलोचनः ॥ तेजोराशिरमेयात्मा समायाति जनार्दन ॥ ५४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्दानवमर्दनः ॥ अपश्यदीश्वरं देवं ज्वलन्तं विमलेऽम्भसि ॥ ५५ ॥ ज्ञात्वा तं परमं भावमैश्वरं ब्रह्मभार्वनः ॥ प्रोवाचोत्थाय भागवान्देवदेवं पितामहम् ॥ ५६ ॥ अयं देवो महादेवः स्वयंज्योतिः सनातनः ॥ अनादिनिधनोऽचिन्त्यो लोकानामीश्वरो महान् ॥ ५७ ॥ शंकरः शम्भुरीशानः सर्वात्मा परमेश्वरः ॥ भूतानामधिपो योगी महेशो विमलः शिवः ॥ ५८ ॥ एष घाता विधाता च प्रधानः प्रभुरर्घ्येयः ॥ यं प्रपश्यन्ति यतयो ब्रह्मभावेन भाविताः ॥ ५९ ॥ सृजत्येष जगत्कृत्स्नं पाति संहरते तथा ॥ कालो भूता महादेवः केवलो निष्कण्ठः शिवः ॥ ६० ॥ ब्रह्माणं विदधे पूर्वं भवन्तं यः सनातनः ॥ वेदांश्च प्रददौ तुभ्यं सोऽयमायाति शंकरः ॥ ६१ ॥ अस्त्यैव चापरां मूर्तिं विश्वयोनिं सनातनीम् ॥ वासुदेवाभिधानं मामवेहि प्रपितामह ॥ ६२ ॥ किं न पश्यसि योगेशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् ॥ दिव्यं भवतु ते चक्षुर्येन द्रक्ष्यसि तत्परमं ॥ ६३ ॥ लब्ध्वा चैवं तदा चक्षुर्विष्णोर्लोकपितामहः ॥ बुबुधे परमं ज्ञानं पुरतः समवस्थितम् ॥ ६४ ॥ स लब्ध्वा परमं ज्ञान

१ भवन्तमिति पा० । २ महेश्वरमिति पा० । ३ ऽनन्त इति पा० । ४ दिव्यां विशालां प्रथितामिति पा० । ५ पुरुषोऽनन्त इति पा० । ६ समायातः इति पा० । ७ जटिं तमथाम्भसि इति पा० । ८ ब्रह्मभाविः इति पा० । ९ पुरुषेश्वरः इति पा० । १० भावितुमिति पा० । ११ तत्पदम् इति पा० । १२ परमीशानमिति, परमेशानमिति पा० ।

क. पु.
॥ १६ ॥

मैश्वरं प्रपितामहः ॥ प्रपेदे शरणं देवं तमेव पितरं शिवम् ॥ ६५ ॥ ओंकारं समनुस्मृत्य संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ अथर्वशिरसा देवं
तुष्टाव च कृताञ्जलिः ॥ ६६ ॥ संस्तुतस्तेन भगवान् ब्रह्मणा परमेश्वरः ॥ अवाप परमां प्रीतिं व्याजहार स्मयन्निर्व ॥ ६७ ॥ मत्समस्त्वं
न सन्देहो वर्तस भक्तश्च मे भवान् ॥ मयैवोत्पादितः पूर्वं लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः ॥ ६८ ॥ त्वमात्मा ह्यादिपुरुषो मम देहसमुद्भवः ॥ वरं
परय विश्वात्मन्वरदोऽहं तवानव ॥ ६९ ॥ स देवदेववचनं निशम्य कमलोद्भवः ॥ निरीक्ष्य विष्णुं पुरुषं प्रणम्योवाच शंकरम् ॥ ७० ॥
भगवन्भूतभव्येश महादेवाम्बिकापते ॥ त्वामेव पुत्रमिच्छामि त्वया वा सहशं सुतम् ॥ ७१ ॥ मोहितोऽस्मि महादेव मायया सूक्ष्मया
त्वया ॥ न जाने परमं भावं याथातथ्येन ते शिव ॥ ७२ ॥ त्वमेव देव भक्तानां माता भ्राता पिता सुहृत् ॥ प्रसीद तव पादाब्जं नमामि
शरणागतः ॥ ७३ ॥ स तस्य वचनं श्रुत्वा जगन्नाथो वृषध्वजः ॥ व्याजहार तदा पुत्रं समालोक्य जनार्दनम् ॥ ७४ ॥ यदर्थितं भग
वता तत्करिष्यामि पुत्रक ॥ विज्ञानमैश्वरं दिव्यमुत्पत्स्यति तवानघम् ॥ ७५ ॥ त्वमेव सर्वभूतानामादिकर्ता नियोजितः ॥ कुरुष्व तेषु देवेश
मायां लोकपितामह ॥ ७६ ॥ एष नारायणो मत्तो ममैव परमा तनुः ॥ भविष्यति तवेशान योगक्षेमवंदो हरिः ॥ ७७ ॥ एवं व्याहृत्य हस्ताभ्यां
प्रीतिं स परमेश्वरः ॥ संस्पृश्य देवं ब्रह्माणं हरिं वचनमब्रवीत् ॥ ७८ ॥ तुष्टोऽस्मि सर्वथाहं ते भक्तस्त्वं च जगन्मय ॥ वरं वृणीष्व नावांभ्यामन्योऽ
स्ति परमार्थतः ॥ ७९ ॥ श्रुत्वाथ देववचनं विष्णुर्विश्वेमयं जगत् ॥ प्राह प्रसन्नया वाचा समालोक्य च तन्मुखम् ॥ ८० ॥ एष एव वरः स्थाव्यो
यदहं परमेश्वरम् ॥ पश्यामि परमात्मानं भक्तिर्भवतु मे त्वयि ॥ ८१ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवः पुनर्विष्णुमभाषत ॥ भवान् सर्वस्य

१ देवेन इति पा० । २ स्मयन्निर्व स्मितं कुर्वन्निर्व इत्यर्थः । स्मयन्निर्वार्थं स्मयमानः । ३ मद्रक्तश्च यतो मवान् इति पा० । ४ प्रणम्याह वृषध्वजमिति पा० । ५ तेऽनघ इति
पा० । ६ उत्पत्स्यतीत्यत्र परस्मैपदमार्थम् । तवानघ इति पा० । ७ तथा कुरुष्व देवेश इति पा० । ८ नारायणोऽनन्त इति पा० । ९ योगक्षेमवहः-अव्ययस्य लाभो योगः ।
लब्धस्य परिरक्षणं क्षेमं तयोर्निर्वाहक इत्यर्थः । १० प्रीतान्मा इति पा० । ११ भक्त्या तव इति पा० । १२ न ह्यावां विभिन्नौ परमार्थतः इति पा० । १३ विश्वजगन्मयः इति
पा० । १४ समालोक्य चतुर्मुखमिति पा० ।

पूर्वो
अ० ९

॥ १६ ॥

कार्यस्य कर्ताहमधिदेवतम् ॥ ८२ ॥ त्वन्मयं मन्मयं चैव सर्वमेतन्न संशयः ॥ भवान् सोमस्त्वहं सूर्यो भवान्नात्रिरहं दिनम् ॥ ८३ ॥
 भवान् प्रकृतिरव्यक्तमहं पुरुष एव च ॥ भवान् ज्ञानमहं ज्ञाता भवान्मायाहमीश्वरः ॥ ८४ ॥ भवान्विद्यात्मिका शक्तिः शक्तिमानहं
 मीश्वरः ॥ योऽहं स निष्कलो देवः सोऽसि नारायणः प्रभुः ॥ ८५ ॥ एकीभावेन पश्यन्ति योगिनो ब्रह्मवादिनः ॥ त्वामनाश्रित्य विश्वा
 त्मन्न योगी मामुपैष्यति ॥ पालयैतज्जगत्कृत्स्नं सदेवासुरमानुषम् ॥ ८६ ॥ इतीदमुक्त्वा भगवाननादिः स्वमायया मोहितभूतभेदः ॥
 जगाम जन्मद्विविनाशहीनं धामैकमव्यक्तमनन्तशक्तिः ॥ ८७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भाववर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
 अथ रुद्रमृष्टिः ॥ कूर्म उवाच ॥ गते महेश्वरे देवे भूय एवं पितामहः ॥ तदेव सुमहत्पद्मं भेजे नाभिसमुत्थितम् ॥ १ ॥ अथ दीर्घेण
 कालेन तत्राप्रतिमपौरुषौ ॥ महासुरौ समायातौ भ्रातरौ मधुकैटभौ ॥ २ ॥ क्रांघेन महताविष्टौ महापर्वतविग्रहौ ॥ कर्णान्तरसमुद्भूतौ
 देवदेवस्य शाङ्गिणः ॥ ३ ॥ तावागतौ समीक्ष्याह नारायणमजो विभुः ॥ त्रैलोक्यकण्टकावेतावसुरौ हन्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ तदस्थ वचनं
 श्रुत्वा हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ आज्ञापयामास तयोर्वधार्थं पुरुषाबुभौ ॥ ५ ॥ तदाज्ञया महद्युद्धं तंयोस्ताभ्यामभूद्विजाः ॥ व्यजयत्कैटभं जिष्णुः
 विष्णुश्च व्यजयन्मधुम् ॥ ६ ॥ ततः पद्मासनासीनं जगन्नाथः पितामहम् ॥ बभावे मधुरं वाक्यं स्नेहाविष्टमना हरिः ॥ ७ ॥ अस्मान्मयोह्यमान
 स्त्वं पद्मादवतर प्रभो ॥ नाहं भवन्तं शक्रोमि वोढुं तेजोमयं गुरुम् ॥ ८ ॥ ततोऽवतीर्य विश्वात्मा देहमाविश्य चक्रिणः ॥ अवाप
 वैष्णवीं निद्रामेकीभूतोऽथ विष्णुना ॥ ९ ॥ सहं तेन तथाविश्य शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ब्रह्मा नारायणारूपोऽसौ सुष्वाप सलिले तदा
 ॥ १० ॥ सोऽनुभूय चिरं कालमानन्दं परमात्मनः ॥ अनाद्यनन्तमद्वैतं स्वात्मानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ११ ॥ ततः प्रभाते योगात्मा भूत्वा
 देवश्चतुर्मुखः ॥ ससर्ज मृष्टिं तद्गवां वैष्णवं भावमाश्रितः ॥ १२ ॥ पुरस्तादसृजद्देवः सनन्दं सनकं तथा ॥ ऋभुं सनत्कुमारं च पूर्वजं

१ कर्ता हर्ताधिदेवतामिति पा० । २ चिदात्मिका इति पा० । ३ त्वामनाहृत्य इति पा० । ४ जन्मस्थितिनाशहीनमिति पा० । ५ सोऽधिवासमिति, स विशाळमिति पा० ।
 ६ नारायणमयो विभुः इति पा० । ७ तयोरासीत् समाः शतम् इति पा० । ८ सोढुमिति पा० । ९ मेकीभूताय इति पा० । १० सहस्रशीर्षनयन इति, सहस्रशीर्षस्तनय इति पा० ।

क. पु.
१७ ॥

तं सनातनम् ॥ १३ ॥ ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ताः परं वैराग्यमास्थिताः ॥ विदित्वा परमं भावं ज्ञाने विदधिरे मतिम् ॥ १४ ॥ तेष्वेवं निरपे
क्षेषु लोकसृष्टौ पितामहः ॥ बभूव नष्टचेता वै मायया परमेष्ठिनः ॥ १५ ॥ ततः पुराणपुरुषो जगन्मूर्तिः सनातनः ॥ व्याजहारात्मनः
पुत्रं मोहनाशाय पद्मजम् ॥ १६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ कश्चिन्तु विस्मृतो देवः शूलपाणिः सनातनः ॥ यदुक्तो वै पुरा शम्भुः पुत्रत्वे भव
शङ्कर ॥ १७ ॥ प्रयुक्तवान् मनो योऽसौ पुत्रत्वेन तु शङ्काः ॥ अर्वाप संज्ञां गोविन्दात्पद्मयोनिः पितामहः ॥ १८ ॥ प्रजाः स्रष्टुं मन
श्चक्रे तपः परमदुस्तरम् ॥ तस्यैवं तप्यमानस्य न किञ्चित्समवर्तत ॥ १९ ॥ ततो दीर्घेण कालेन दुःखात्क्रोधोऽभ्यजायत ॥ क्रोधा
विष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुविन्दवः ॥ २० ॥ तर्तस्तेभ्यः समुद्भूताः भूताः प्रेतास्तदाभवन् ॥ सर्वास्तानग्रतो दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमविन्दते
॥ २१ ॥ जहौ प्राणांश्च भगवान् क्रोधाविष्टः प्रजापतिः ॥ तदा प्राणमयो रुद्रः प्रादुरासीत्प्रभोर्मुखात् ॥ २२ ॥ सहस्रादित्यसङ्काशो
युगान्तदहनोपमः ॥ रुरोद सुस्वरं घोरं देवदेवः स्वयं शिवः ॥ २३ ॥ रोदमानं ततो ब्रह्मा मारोदीरित्यभाषत ॥ रोदनाद्बुध इत्येवं लोके
ख्यातिं गमिष्यसि ॥ २४ ॥ अन्यानि सप्त नामानि पत्नीः पुत्रांश्च शाश्वतान् ॥ स्थानानि तेषामघानां ददौ लोकपितामहः ॥ २५ ॥
भवः शर्वस्तथेशानः पशूनां पतिरेव च ॥ भीमश्चोग्रो महादेवस्तानि नामानि सप्त वै ॥ २६ ॥ सूर्यो जलं मही वह्निर्वोयुराकाशमेव
च ॥ दीक्षितो ब्राह्मणश्चन्द्र इत्येता अष्टमूर्तयः ॥ २७ ॥ स्थानेष्वेतेषु ये रुद्रान्व्यापन्ति प्रणमन्ति च ॥ तेषामष्टंतुह्येवो ददाति परमं
पदम् ॥ २८ ॥ सुवर्चला तथैवोमो विकेशी च शिवा तथा ॥ स्वाहा दिशश्च दीक्षा च रोहिणी चेति पञ्चयः ॥ २९ ॥ शनैश्चरस्तथा शुक्रो
लोहिताङ्गो मनोजवः ॥ स्कन्दः सगौऽप्य सन्तानो बुधश्चैषां सुताः स्मृताः ॥ ३० ॥ एवम्प्रकारो भगवान्देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रजा धर्मश्च

१ तु इति पा० । २ न सृष्टौ विधिरे मतिमिति पा० । ३ परिवेष्टित इति पा० । ४ कश्चिन् इति पा० । ५ यदुक्तवानात्मनोऽसौ पुत्रत्वे तपः शङ्करः इति पा० । ६ अर्वापसंज्ञाः
इति पा० । ७ प्रजाः स्रष्टुमनास्तेपे तपः परमदुश्चरम् इति पा० । ८ ततस्तेभ्योऽश्रुविन्दुभ्य इति पा० । ९ मनिन्दत इति पा० । १० आर्षमात्मनेपदित्वं भौवादिकत्वञ्च ।
११ माया तनुरिति पा० । १२ वोषा इति पा० । १३ पञ्चयः इत्यार्षम् ।

पूर्वा०
अ० २०

॥ १७ ॥

कामं च त्यक्त्वा वैराग्यमाश्रितः ॥ ३१ ॥ आत्मन्याधाय चात्मानमैश्वरं भावमास्थितः ॥ पित्वा तदक्षरं ब्रह्म शाश्वतं परमामृतम् ॥ ३२ ॥ प्रजाः सृजति चादिष्टो ब्रह्मणा नीललोहितः ॥ स्वात्मना सदृशाब्रुवान् ससर्ज मनसा शिवः ॥ ३३ ॥ कपर्दिनो निरातङ्गान्नील कण्ठान् पिनाकिनः ॥ त्रिशूलहस्तानुद्रिकान् सदानन्दांस्त्रिलोचनान् ॥ ३४ ॥ जरामरणनिर्मुक्तान् महावृषभवाहनान् ॥ वीतरागांश्च सर्वज्ञान् कोटिकोटिशतान्प्रभुः ॥ ३५ ॥ तान्दृष्ट्वा विविधाबुद्धान्निर्मलांस्त्रिलोहितान् ॥ जरामरणनिर्मुक्तान् व्याजहार हरं गुरुः ॥ ३६ ॥ माघाक्षीरीदृशीर्देव प्रजा मृत्युविवर्जिताः ॥ अन्याः सृजस्व भूतेश जन्ममृत्युसमन्विताः ॥ ३७ ॥ ततस्तमाह भगवान् कपर्दी कामशासनः ॥ नास्ति मे तादृशः सर्गः सृज त्वं विविधाः प्रजाः ॥ ३८ ॥ ततःप्रभृति देवोऽसौ न प्रसूते शुभाः प्रजाः ॥ स्वात्मजैरेव तै रुद्रैर्निवृत्तात्मा ह्यतिष्ठतं ॥ ३९ ॥ स्थाणुत्वं तेन तस्यासीद्देवदेवस्य शूलिनः ॥ ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः ॥ ४० ॥ द्रष्टृत्वमात्मसंबोधो ह्यधिष्ठातृत्वमेव च ॥ अव्ययानि दृशैतानि नित्यं तिष्ठन्ति शंकरे ॥ ४१ ॥ एवं स शंकरः साक्षात्पिनाकी परमेश्वरः ॥ ततः स भगवान् ब्रह्मा वीक्ष्य देवं त्रिलोचनम् ॥ ४२ ॥ सदैव मानसै रुद्रैः प्रीतिविस्फारलोचनः ॥ ज्ञात्वा परतरं भावमैश्वरं ज्ञानचक्षुषा ॥ ४३ ॥ तुष्टाव जगतामीशं कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमस्तेऽस्तु महादेव नमस्ते परमेश्वर ॥ ४४ ॥ नमः शिवाय देवाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥ नमोऽस्तु ते महेशाय नमः शान्ताय हेतवे ॥ ४५ ॥ प्रधानपुरुषेशाय योगाधिपतये नमः ॥ नमः कालाय रुद्राय महाग्रासाय शूलिने ॥ ४६ ॥ नमः पिनाकहस्ताय त्रिनेत्राय नमोनमः ॥ नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं ब्रह्मणे जनकाय ते ॥ ४७ ॥ ब्रह्मविद्याधिपतये ब्रह्मविद्याप्रदायिने ॥ नमो वेदरहस्याय कालकालाय ते नमः ॥ ४८ ॥ वेदान्तसारसाराय नमो वेदात्मन्मूर्तये ॥ नमो बुद्धाय रुद्राय योगिनां गुरवे नमः ॥ ४९ ॥ प्रह्रीणशोकैर्विविधैर्भूतैः परिवृताय ते ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय ब्रह्माधि

१ सदृशान् पुत्रानिति पा० । २ आत्मनेपदमार्पम् सृजस्व देवेश इति पा० । ३ तादृशी शक्तिरिति पा० । ४ सृज त्वमशुभा इति पा० । ५ आत्मजैरपि इति पा० । ६ व्यतिष्ठत इति पा० । ७ यज्ञाधिपतये इति पा० । ८ ब्रह्मणो जनकाय इति पा० । ९ वेदान्तमूर्तये इति पा० । १० बुद्धाय इति पा० ।

कू. पु.
॥ १८ ॥

पतये नमः ॥ ५० ॥ ऽयम्बकायादिदेवाय नमस्ते परमेश्विने ॥ नमो दिग्वाससे तुभ्यं नमो सुण्डाय दण्डिने ॥ ५१ ॥ अनादिमल
हीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ नमस्ताराय तीर्थाय नमो योगदिहेतवे ॥ ५२ ॥ नमो धर्मादिगम्याय योगगम्याय ते नमः ॥ नमस्ते
निष्प्रपञ्चाय निराभासाय ते नमः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मणे विश्वरूपाय नमस्ते परमात्मने ॥ त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव सकलं स्थितम् ॥ ५४ ॥
त्वया संहियते विश्वं प्रधानाद्यं जगन्मय ॥ त्वमीश्वरो महादेवः परं ब्रह्म महेश्वरः ॥ ५५ ॥ परमेशी शिवः शान्तः पुरुषो निष्कलो
हरः ॥ त्वमक्षरं परं ज्योतिस्त्वं कालः परमेश्वरः ॥ ५६ ॥ त्वमेव पुरुषोऽनन्तः प्रधानं प्रकृतिस्तथा ॥ भूमिरापोऽनलो वायुर्व्योमाह
ङ्गार एव च ॥ ५७ ॥ यस्य रूपं नमस्यामि भवन्तं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ यस्य द्यौरभवन्मूर्धा पादौ पृथ्वी दिशो भुजाः ॥ ५८ ॥ आकाश
मुदरं तस्मै विराजे प्रणमाम्यहम् ॥ सन्तापयति यो नित्यं स्वभाभिर्भासयन् दिशः ॥ ५९ ॥ ब्रह्म तेजोमयं विश्वं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥
हव्यं वहति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः ॥ ६० ॥ कथं पितृगणानां च तस्मै बह्व्यात्मने नमः ॥ आप्याययति यो नित्यं स्वधाम्ना
सकलं जगत् ॥ ६१ ॥ पीयते देवतासंघैस्तस्मै चन्द्रात्मने नमः ॥ बिभर्त्यशेषभूतानि यान्तश्चरति सर्वदा ॥ ६२ ॥ शक्तिर्माहेश्वरी
तुभ्यं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥ सृजत्यशेषमेवेदं यः स्वकर्मानुरूपतः ॥ ६३ ॥ आत्मन्यवस्थितस्तस्मै चतुर्वैकात्मने नमः ॥ यः शेते शेषशयने
विश्वमावृत्य मायया ॥ ६४ ॥ स्वात्मानुभूतियोगेन तस्मै विष्णुज्ञात्मने नमः ॥ बिभर्ति शिरसा नित्यं द्रिसप्तभुवनात्मकम् ॥ ६५ ॥
ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारस्तस्मै शेषात्मने नमः ॥ युः परान्ते परानन्दं पीत्वा देवैकसाक्षिकम् ॥ ६६ ॥ नृत्यत्यनन्तमहिमा तस्मै
रुद्रात्मने नमः ॥ योऽन्तरा सर्वभूतानां नियन्ता तिष्ठतीश्वरः ॥ ६७ ॥ यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाणि सन्धिषु ॥ कुक्षौ समुद्राश्चत्वार
स्तस्मै तोयात्मने नमः ॥ ६८ ॥ तं सर्वसाक्षिणं देवं नमस्ये विश्वतस्तनुम् ॥ यं विनिद्रा जितज्ञासाः सन्तुष्टाः समदर्शिनः ॥ ६९ ॥

१ सोमात्मन इति पा० । २ चतुर्वैकत्राय ते नम इति पा० । ३ विश्वात्मने नम इति पा० । ४ परान्ते जगतां चरमे प्रलये इत्यर्थः । ५ देहैकसाक्षिक इति पा० । ६ नमस्ये नमः
करोमि । आर्षमात्मनेपदम् । ७ विश्वतस्तनवो यस्य अष्टमूर्तिमित्यर्थः । ८ समदर्शिन इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १०

॥ १८ ॥

ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानांस्तस्मै योगात्मने नमः ॥ यथा सन्तरते मायां योगी संक्षीणकल्मषः ॥ ७० ॥ अपारतरपर्यन्तां तस्मै
विद्यात्मने नमः ॥ यस्य भासा विभात्यर्को महो यत्तमसः परम् ॥ ७१ ॥ प्रपद्ये तत्परं तत्त्वं तद्रूपं पारमेश्वरम् ॥ नित्यानन्दं निरा
धारं निष्कलं परमं शिवम् ॥ ७२ ॥ प्रपद्ये परमात्मानं भवन्तं परमेश्वरम् ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा तद्भावभाषितः ॥ ७३ ॥ प्राञ्जलिः
प्रणतस्तस्थौ गृणन् ब्रह्म सनातनम् ॥ ततस्तस्य महादेवो दिव्यं योगमनुत्तमम् ॥ ७४ ॥ ऐश्वरं ब्रह्मसद्भावं वैराग्यं च ददौ हरः ॥
कराभ्यां कोमलाभ्यां च संपृश्य प्रणतार्तिदा ॥ ७५ ॥ व्याजहार स्मेयन्नेव सोऽनुगृह्य पितामहम् ॥ यत्त्वयाभ्यर्चितं ब्रह्मन् पुत्रत्वे
भवता मम ॥ ७६ ॥ कृतं मया तत्सकलं सृजस्व विविधं जगत् ॥ त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं ब्रह्मन् ब्रह्मविष्णुहराख्यया ॥ ७७ ॥ सर्गक्ष
लयगुणैर्निष्कलः परमेश्वरः ॥ स त्वं ममाग्रजः पुत्रः सृष्टिहेतोर्विनिर्मितः ॥ ७८ ॥ ममैव दक्षिणादंगाद्गामांगात्पुरुषोत्तमः ॥ तस्य देवा
धिदेवस्य शम्भोर्हृदयदेशतः ॥ ७९ ॥ सम्बभूवाय रुद्रो वा सोऽहं तस्य परा तनुः ॥ ब्रह्मविष्णुशिवा ब्रह्मन् सर्गस्थित्यन्तहेतवः ॥ ८० ॥
विभज्यात्मानमेकोऽपि स्वेच्छया शंकरः स्थितः ॥ तथान्यानि च रूपाणि मम मायाकृतानि च ॥ ८१ ॥ अरूपः केवलः स्वस्थो
महादेवः स्वभावतः ॥ य एभ्यः परतो देवस्त्रिभूतिः परमा तनुः ॥ ८२ ॥ माहेश्वरी त्रिनयना योगिनां शान्तिदा सदा ॥ तस्या एवं परां भूतिं
मामवेहि पितामह ॥ ८३ ॥ ज्ञाश्वतैश्वर्यविज्ञानं तेजो योगसमान्वितम् ॥ सोऽहं असामि सकलमधिष्ठाय तमायुणम् ॥ ८४ ॥ कालो भूत्वा न
मनसा मामन्योऽभिभविष्यति ॥ यदा यदा हि मां नित्यं विचिन्तयसि पद्मज ॥ ८५ ॥ तदा तदा मे सान्निध्यं भविष्यति तवानघ ॥ एतावदुक्त्वा
ब्रह्माणं सोऽभिवन्द्य गुरुं हरः ॥ ८६ ॥ सदैव मानसैः पुंनैः क्षणादन्तरधीयत ॥ सोऽपि योगं समास्थाय ससर्जं विविधं जगत् ॥ ८७ ॥

१ युञ्जाना योगं कुर्वाणा इत्यर्थः । २ अतिशयेन अपारः अपारतरः पर्यन्तः यस्यास्ताम् । ३ विभातीदमद्वयं तमसः परमिति पा० । ४ वैराग्यं प्रददौ इति पा० । ५ स्वयं देव इति
पा० । ६ ह्येते इति, ब्रह्मविष्णुशिवास्तस्मिन् इति पा० । ७ नीरूप इति पा० । ८ एभ्यः परतरः इति पा० । ९ परमात्मनः इति पा० । १० एवापरा भूतिर्ममैव हि इति पा० ।
११ तपोयोगेति पा० । १२ भूत्वा न तमसा सामान्यो हि भविष्यतीति पा० । १३ रुद्रेरिति पा० ।

क. पु.

॥ १९ ॥

नारायणारूपो भगवान्यथापूर्वं प्रजापतिः ॥ मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ ८८ ॥ दक्षमत्रिं वसिष्ठञ्च सोऽमृजद्योग
विद्यया ॥ नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयो मतः ॥ सर्वे ते ब्रह्मणा तुल्याः साधका ब्रह्मवादिनः ॥ ८९ ॥ सङ्कल्पञ्चैव धर्मञ्च युगधर्माञ्च
शाश्वतान् ॥ स्थानाभिमानिनः सर्वान्यथा ते कथितं पुरा ॥ ९० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे रुद्रसृष्टिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ अथ
देव्यवतारः ॥ कूर्म उवाच ॥ एवं सृष्ट्वा मरीच्यादीन्देवदेवः पितामहः ॥ सदैव मानसैः पुत्रैस्तताप परमं तपः ॥ १ ॥ तस्यैव तपतो
वक्त्राद्गुद्रः कालाग्रिसम्भवंः ॥ त्रिशूलपाणिरीशानः प्रादुरासीन्त्रिलोचनः ॥ २ ॥ अर्द्धनारीनरवपुः दुष्प्रेक्ष्योऽतिभयंकरः ॥ विभजात्मान
मित्युक्त्वा ब्रह्मा चान्तर्दधे भयात् ॥ ३ ॥ तथोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् ॥ विभेदं पुरुषत्वञ्च दशधा चैकधा पुनः
॥ ४ ॥ पक्षादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ कपालीशादयो विप्रा देवकार्ये नियोजिताः ॥ ५ ॥ सौम्यासौम्यैस्तथा शान्ताशान्तैः
स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः ॥ विभेदं बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः ॥ ६ ॥ तां वै विभूतयो विप्रा विश्रुताः शक्तयो भुवि ॥ लक्ष्म्यादयो
यद्रुपंषा विश्वं व्याप्नोति शांकरि ॥ ७ ॥ विभज्य पुनरीशानी स्वात्मांश्मकरोद्विजाः ॥ महादेवनियोगेन पितामहमुपस्थिता ॥ ८ ॥
तामाह भगवान् ब्रह्मा दक्षस्य दुहिता भव ॥ सापि तस्य नियोगेन प्रादुरासीत्प्रजापतेः ॥ ९ ॥ नियोगाद्ब्रह्मणो देवीं ददौ रुद्राय तां
सतीम् ॥ दक्षीं रुद्रोऽपि जग्राह स्वकीयामेव शूलभृत् ॥ १० ॥ प्रजापतिविनिर्देशात्कालेन परमेश्वरी ॥ विभज्य पुनरीशानी आत्मानं
शंकराद्विभोः ॥ ११ ॥ मेनायामभवत्पुत्री तदा हिमवतः सती ॥ स चापि पर्वतवरो ददौ रुद्रायै पार्वतीम् ॥ १२ ॥ दिताय सर्वदेवानां
त्रैलोक्यस्यात्मनो द्विजाः ॥ सैषा माहेश्वरी देवी शंकरार्द्धशरीरिणी ॥ १३ ॥ शिवा सती हैमवती सुरासुरनमस्कृता ॥ तस्याः प्रभाव

१ मायया इति पा० । २ निश्चयकृताः इति पा० । ३ कालाग्रिसन्निभ इति पा० । ४ अर्द्धनारीश्वरवपुर्इति पा० । ५ कपालिकादय इति पा० । ६ ते वै चिन्तयतः इति पा० ।
७ याभिरीशा इति पा० । ८ आत्मानं शंकराद्विभोः इति, स्वात्मांश्मकरोद्विभोः इति पा० । ९ दक्षाद इति पा० । १० कोपेन इति पा० । ११ शर्वाय इति पा० । १२ सर्वलो-
कानांमिति पा० । १३ त्रैलोक्यस्यात्मनोऽपि च इति पा० ।

पूर्वा०

अ० ११

॥ १९ ॥

मतुलं सर्वे देवाः सवासवाः ॥ १४ ॥ वेदन्ति मुनयो वेत्ति शंकरो वा स्वयं हरिः ॥ एतद्वः कथितं विप्राः पुत्रत्वं परमेष्ठिनः ॥ १५ ॥
 ब्रह्मणः पद्मयोनित्वं शङ्करस्यामितौजसः ॥ १६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे देव्यवतारे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ अथ देवीमाहात्म्यम् ॥
 मृत उवाच ॥ इत्याकर्ण्याथ मुनयः कूर्मरूपेण भाषितम् ॥ विष्णुना पुनरेवेमं पप्रच्छुः प्रणता हरिम् ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कैषा भगवती
 देवी शङ्करार्द्धशरीरिणी ॥ शिवा सती हैमवती यथावद्ब्रूहि पृच्छताम् ॥ २ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां पुरुषोत्तमः ॥ प्रत्युवाच
 महायोगी ध्यात्वा स्वं परमं पदम् ॥ ३ ॥ कूर्म उवाच ॥ पुरा पितामहेनोक्तं मेरुपृष्ठे सुशोभने ॥ रदस्यमेतद्विज्ञानं गोपनीयं विशे
 षतः ॥ ४ ॥ साङ्ख्यानं परमं साङ्ख्यं ब्रह्मविज्ञानमुत्तमम् ॥ संसारार्णवमग्नानां जन्तुनामेकमोचनम् ॥ ५ ॥ या सा मादेश्वरी शक्तिज्ञान
 रूपातिलालसा ॥ व्योमसंज्ञा परा काष्ठा सेयं हैमवती मता ॥ ६ ॥ शिवा सर्वगतानन्ता गुणातीतातिनिष्कला ॥ एकानेकविभागस्था
 ज्ञानरूपातिलालसा ॥ ७ ॥ अनन्या निष्कले तत्त्वे संस्थिता तस्य तेजसा ॥ स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभा भानोरिवामला ॥ ८ ॥
 एका मादेश्वरी शक्तिरनेकोपाधियोगतः ॥ परावरेण रूपेण क्रीडते तस्य सन्निधौ ॥ ९ ॥ सेयं करोति सकलं तस्याः कार्यमिदं जगत् ॥
 न कार्यं नापि करणमीश्वरस्येति स्मरयः ॥ १० ॥ चतस्रः शक्तयो देव्याः स्वरूपत्वेन संस्थिताः ॥ अधिष्ठानवशात्तस्याः शृणुष्व
 मुनिपुङ्गवाः ॥ ११ ॥ शान्तिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्चेति ताः स्मृताः ॥ चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥ १२ ॥ अनया
 परया देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते ॥ चतुर्ष्वपि च वेदेषु चतुर्भूर्तिर्मदेश्वरः ॥ १३ ॥ अस्यास्त्वनादिसंसिद्धमैश्वर्यमंतुलं महत् ॥
 तत्संम्बन्धादनन्तैषा रुद्रेण परमात्मना ॥ १४ ॥ सैषा सर्वेश्वरी देवी सर्वभूतप्रवर्तिका ॥ प्रोच्यते भगवान् कालो हरिः प्राणो महे

१ मुदन्ति मुनयोवेतीति, विन्दन्ति मुनयोवेतीति पा० । २ हरिः स्वयमिति पा० । ३ पुनरेवेमं इति, पुनरेवेत्यमिति पा० । ४ ध्यात्वेदमिति पा० । ५ स परमास्पदमिति पा० ।
 ६ व्योमरूपा इति पा० । ७ गुणातीता तु निष्कला इति पा० । ८ एवं नानाविभागस्था इति पा० । ९ परापरेण इति पा० । १० सङ्कल्पं इति पा० । ११ निवृत्तिरिति पा० ।
 १२ चतुर्व्यूहः शुभो देवः इति पा० । १३ देवेषु इति, भेदेषु इति पा० । १४ ममलमिति पा० । १५ तत्सम्बन्धादनन्ता या इति पा० । १६ हरः इति पा० ।

क. पु.
॥ २० ॥

श्वरः ॥ १५ ॥ तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतञ्चैवाखिलं जगत् ॥ स कालाभिर्द्वयो देवो' गीयते वेदवादिभिः ॥ १६ ॥ कालः
सृजति भूतानि कालः संहरति प्रजाः ॥ सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्देशः ॥ १७ ॥ प्रधानं पुरुषस्तत्त्वं
महानात्मा त्वदङ्कतिः ॥ कालेनान्यानि तत्त्वानि समाविष्टानि योगिना ॥ १८ ॥ तस्य सर्वजगन्मूर्तिः शक्तिर्मायेति विश्रुता ॥ तदेयं
भ्रामयेदीशो मायावी पुरुषोत्तमः ॥ १९ ॥ सैषा मायात्मिका शक्तिः सर्वाकारा सनातनी ॥ विश्वरूपं महेशस्य सर्वदा सम्प्रकाशयेत्
॥ २० ॥ अन्याश्च शक्तयो मुख्यास्तस्य देवस्य निर्मिताः ॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः प्राणशक्तिरिति त्रयम् ॥ २१ ॥ सर्वासामेव
शक्तीनां शक्तिर्मन्तो विनिर्मिताः ॥ मायैवाय विप्रेन्द्राः सा चानादिरनश्वराः ॥ २२ ॥ सर्वशक्त्यात्मिका माया दुर्निवारा दुरत्यया ॥
मायावी सर्वशक्तीशः कालः कालकरः प्रभुः ॥ २३ ॥ करोति कालः सकलं संहरेत्काल एव हि ॥ कालः स्थापयते विश्वं कालाधीन
मिदं जगत् ॥ २४ ॥ लब्ध्वा देवाधिदेवस्य सन्निधिं परमेश्विनः ॥ अनन्तस्याखिलेशस्य शम्भोः कालात्मनः प्रभोः ॥ २५ ॥ प्रधानं
पुरुषो माया माया सैव प्रपद्यते ॥ एका सर्वगतानन्ता केवला निष्कला शिवा ॥ २६ ॥ एका शक्तिः शिवैकोऽपि शक्तिमानुष्यते
शिवः ॥ शक्तयः शक्तिमन्तोऽन्ये सर्वशक्तिसमुद्भवाः ॥ २७ ॥ शक्तिशक्तिमतोर्भेदं वदन्ति परमार्थतः ॥ अभेदञ्चानुपश्यन्ति योगिन
स्तत्त्वचिन्तकाः ॥ २८ ॥ शक्तयो गिरिजा देवी शक्तिमानथ शङ्करः ॥ विशेषः कथ्यते चायं पुराणे ब्रह्मवादिभिः ॥ २९ ॥ भोग्या
विश्वेश्वरी देवी महेश्वरपतिव्रता ॥ प्रोच्यते भगवान्भोक्ता कपर्दी नीललोहितः ॥ ३० ॥ मन्ता विश्वेश्वरो देवः शङ्करो मन्मथान्तकः ॥
प्रोच्यते मतिरीक्षानी मन्तव्या च विचारतः ॥ ३१ ॥ इत्येतदाखिलं विप्राः शक्तिशक्तिमधुंद्भवम् ॥ प्रोच्यते सर्ववेदेषु मुनिभिस्तत्त्व

पूर्वां.
अ० १२

१ रुद्रो इति पा० । २ संहस्ते इति पा० । ३ वशे इति पा० । ४ प्रधानपुरुषत्वञ्च इति पा० । ५ भूतानि इति पा० । ६ समाधिस्थानि इति, समावेश्यानि इति पा० । ७ जगत्शक्ति-
रिति पा० । ८ शक्तीनामीश्वरो मत इति पा० । ९ मायैवाय विप्रेन्द्राः स्थानादिकमनन्तया इति पा० । १० मायैवं प्रमिष्यते इति, माया चैवं इति पा० । ११ सर्वे इति पा० ।
१२ शक्तिसमुद्भवमिति पा० ।

॥ २० ॥

दर्शिभिः ॥ ३२ ॥ एतत्प्रदर्शितं दिव्यं देव्या महात्म्यमुत्तमम् ॥ सर्ववेदान्तवादेषु निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ॥ ३३ ॥ एकं सर्वगतं सूक्ष्मं
 कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ योगिनस्तत्प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥ ३४ ॥ आनन्दमक्षरं ब्रह्म केवलं निष्कलं परम् ॥ योगिनस्तत्प्र
 पश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥ ३५ ॥ परात्परतरं तत्त्वं शाश्वतं शिवमच्युतम् ॥ अनन्तप्रकृतौ लीनं देव्यास्तत्परमं पदम् ॥ ३६ ॥
 शुभं निरञ्जनं शुद्धं निर्गुणं द्वैतवाञ्छितम् ॥ आत्मोपलब्धिविषयं देव्यास्तत्परमं पदम् ॥ ३७ ॥ सैषा घात्री विघात्री च परमानन्द
 मिच्छताम् ॥ संसारतापानखिलान्निहन्तीश्वरसंश्रयात् ॥ ३८ ॥ तस्माद्विसृक्तिमन्विच्छन् पार्वती परमेश्वरीम् ॥ आश्रयेत्सर्वभूतानां
 मात्मभूतां शिवात्मिकाम् ॥ ३९ ॥ लब्ध्वा च पुत्री शर्वाणीं तपस्तप्त्वा सुदुश्चरन् ॥ सभार्यः झरणं यातः पार्वतीं परमेश्वरीम् ॥ ४० ॥ तां
 दृष्ट्वा जायमानाञ्च स्वेच्छयेव वराननाम् ॥ मेना हिमवतः पत्नी प्राहेदं पर्वतेश्वरम् ॥ ४१ ॥ मेनोवाच ॥ पश्य बालामिमां राजत्राजीव
 सदृशाननाम् ॥ हिताय सर्वभूतानां जाता च तपसावयोः ॥ ४२ ॥ सोऽपि दृष्ट्वा ततो देवीं तरुणादित्यसन्निभाम् ॥ कृपाईनीं चतु
 र्वर्णां त्रिनेत्रामतिशालसाम् ॥ ४३ ॥ अष्टदस्तां विशालाक्षीं चन्द्रावयवभूषणाम् ॥ निर्गुणां सगुणां साक्षात्सदस्यव्यक्तिवर्जिताम् ॥ ४४ ॥
 प्रणम्य शिरसा भूमौ तेजसा चातिविह्वलः ॥ भीतः कृताञ्जलिस्तस्याः प्रोवाच परमेश्वरीम् ॥ ४५ ॥ हिमवानुवाच ॥ का त्वं देवि
 विशालाक्षि शशाङ्कावयवाङ्किते ॥ न जाने त्वामहं वत्से यथावदब्रूहि पृच्छते ॥ ४६ ॥ गिरिन्द्रवचनं श्रुत्वा ततः सा परमेश्वरी ॥ व्याज
 हार महाशैलं योगिनामभयप्रदा ॥ ४७ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ मां विद्धि परमां शक्तिं महेश्वरसमाश्रयाम् ॥ ४८ ॥ अनन्यामव्ययामेकां
 यां पश्यन्ति सुमुक्षवः ॥ अहं हि सर्वभावानामात्मा सर्वात्मना शिवा ॥ ४९ ॥ शाश्वतैश्वर्यविज्ञानमूर्तिः सर्वप्रवर्तिका ॥ अनन्ता
 नन्तमाहिमा संसारार्णवतारिणी ॥ ५० ॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे रूपमेश्वरम् ॥ एतावदुक्त्वा विज्ञानं दत्त्वा हिमवते
 स्वयम् ॥ ५१ ॥ स्वं रूपं दर्शयामास दिव्यं तत्परमेश्वरम् ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाङ्गं तेजोबिम्बं निराकुलम् ॥ ५२ ॥ ज्वालामालासदृशाङ्गं
 कालानलशतोपमम् ॥ दंष्ट्रकरालं दुर्दर्शं जटामण्डलमण्डितम् ॥ ५३ ॥ किरीटिनं गदाहस्तं शङ्खचक्रधरं तथा ॥ त्रिशूलवरदस्तञ्च घोर

१ अनन्तं प्रकृतौ इति पा० । २ परमेश्वरमिति पा० परमेश्वरं पतिमित्यर्थः । ३ शशाङ्कावयवान्विता इति पा० । ४ सर्वान्तरा इति पा० । ५ शाश्वती सर्वविज्ञानमूर्तिरिति पा० ।

कृ. पु.
॥ २१ ॥

रूपं भयानकम् ॥ ५४ ॥ प्रशान्तं सौम्यवदनमनन्ताश्चर्यसंयुतम् ॥ चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्रकोटिसमप्रभम् ॥ ५५ ॥ किरीटिनं गदा
इस्तं नूपुरैरुपशोभितम् ॥ दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ ५६ ॥ शङ्खचक्रधरं कार्म्यं त्रिनेत्रं कृतिवाससम् ॥ अण्डस्थं
चाण्डबाह्यस्थं बाह्यमाभ्यन्तरं परम् ॥ ५७ ॥ सर्वशक्तिमयं शुभ्रं सर्वाकारं सनातनम् ॥ ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रयोगिन्द्रैर्वन्द्यमानपदाम्बुजम्
॥ ५८ ॥ सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशरोमुखम् ॥ सर्वमावृत्य तिष्ठन्तीं ददर्श परमेश्वरीम् ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा तदीदृशं
रूपं देव्या मादेश्वरं परम् ॥ भयेन च समाविष्टः स राजा द्रष्टमानसः ॥ ६० ॥ आत्मन्याघाय चात्मानमोङ्कारं समनुस्मरन् ॥
नाम्नामष्टसद्वक्षेण तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥ ६१ ॥ हिमवानुवाच ॥ शिवो मा परमा शक्तिरनन्ता निष्कलामला ॥ शान्ता मादेश्वरी
नित्या शाश्वती परमाक्षरा ॥ ६२ ॥ अचिन्त्या केवलानन्त्या शिवात्मा परमात्मिका ॥ अनादिरव्यया शुद्धा देवात्मा सर्वगा
चला ॥ ६३ ॥ एकानेकविभागस्या मायातीता सुनिर्मला ॥ महामादेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना ॥ ६४ ॥ काष्ठा सर्वान्तरस्था
च विच्छक्तिरतिलालसा ॥ नन्दा सर्वात्मिका विद्या ज्योतीरूपा मृताक्षरा ॥ ६५ ॥ शान्तिः प्रतिष्ठा सर्वेषां निवृत्तिरमृतप्रदा ॥
व्योममूर्तिव्योमलया व्योमाधाराच्युतामरा ॥ ६६ ॥ अनादिनिघनामोघा कारणात्माकुलाकुला ॥ स्वतः प्रथमजा नाभिरमृतस्यात्मसं
श्रया ॥ ६७ ॥ प्राणेश्वरप्रिया माता महामहिषवासिनी ॥ प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्वरी ॥ ६८ ॥ महामाया सुदुष्पूरा
मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ सर्वशक्तिकलाकारा ज्योत्स्ना द्यौर्महिमारूपदा ॥ ६९ ॥ सर्वकायनियंत्री च सर्वभूतेश्वरेश्वरी ॥ संसारयोनिः
सकला सर्वशक्तिसमुद्भवा ॥ ७० ॥ संसारपोता दुर्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा ॥ प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी
परमा कला ॥ ७१ ॥ महाविभूतिर्दुर्दर्षा मूलप्रकृतिसम्भवा ॥ अनाद्यनन्तविभवा परमाद्यापकर्षिणी ॥ ७२ ॥ सर्गस्थित्यन्तकरणी

१ अनन्तेश्वर्यसंयुतम् इति पा० । २ सौम्यामिति पा० । ३ पुरामिति, पुरं शरीरमित्यर्थः । ४ सर्वाधारमनामयमिति पा० । ५ तिष्ठन्तं सर्वतः श्रुतिमत्परमिति पा० । ६ तारा
इति पा० । ७ ऋजुरिति पा० । ८ महामहिषवातिनी इति, बाहिनीति पा० । ९ संसारपारा इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १२

॥ २१ ॥

सुदुर्वाच्यादुरत्यया ॥ शब्दयोनिः शब्दमयी नादाख्या नादविग्रहा ॥ ७३ ॥ अनादिरव्यक्तगुणा महानन्दा सनातनी ॥ आकाश
 योनियोगस्था महायोगेश्वरेश्वरी ॥ ७४ ॥ महामाया सुदुष्पारा मूढप्रकृतिरीश्वरी ॥ प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका ॥ ७५ ॥
 पुराणा चिन्मयी पुंसामादिपुरुषरूपिणी ॥ भूतान्तरस्था कूटस्था महापुरुषसंज्ञिता ॥ ७६ ॥ जन्ममृत्युजरातीता सर्वशक्तिसमन्विता ॥
 व्यापिनी बानवच्छिन्ना प्रधानानुप्रवेशिनी ॥ ७७ ॥ क्षेत्रज्ञशक्तिरव्यक्तलक्षणा मलवर्जिता ॥ अनादिमायासम्भित्ता त्रितत्त्वा प्रकृति
 ग्रहा ॥ ७८ ॥ महामायासमुत्पन्ना तामसी पौरुषी ध्रुवा ॥ व्यक्ताव्यक्तात्मिका कृष्णा रक्ता शुक्ला प्रसूतिका ॥ ७९ ॥ अकार्या कार्य
 जननी नित्यं प्रसवधर्मिणी ॥ सर्गप्रलयनिर्मुक्ता सृष्टिस्थित्यन्तधर्मिणी ॥ ८० ॥ ब्रह्मगर्भा चतुर्विंशा पद्मनाभाच्युतात्मिका ॥ वैद्युती
 शाश्वती योमिर्जगन्मातेश्वरप्रिया ॥ ८१ ॥ सर्वाधारा महारूपा सर्वेश्वर्यसमन्विता ॥ विश्वरूपा महागर्भा विश्वेक्षेत्रज्ञानुवर्तिनी ॥ ८२ ॥
 महीर्यसी ब्रह्मयोनिः महालक्ष्मीसमुद्भवा ॥ महाविमानमयस्या महानिद्रात्महेतुका ॥ ८३ ॥ सर्वसाधारणी सूक्ष्मा ह्यविद्या पारमा
 थिका ॥ अनन्तरूपानन्तरूपा देवी पुरुषमोहिनी ॥ ८४ ॥ अनेकाकारसंस्थाना कालत्रयविवर्जिता ॥ ब्रह्मजन्मा हरेर्मुक्तिर्ब्रह्मविष्णुशिवा
 त्मिका ॥ ८५ ॥ ब्रह्मेक्षविष्णुजननी ब्रह्मारूपा ब्रह्मसंश्रया ॥ व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महती ब्रह्मरूपिणी ॥ ८६ ॥ वैराग्यैश्वर्यधर्मात्मा
 ब्रह्ममूर्तिर्हृदि स्थिता ॥ अपां योनिः स्वयम्भूतिर्मानसी तत्त्वसंभवा ॥ ८७ ॥ ईश्वराणी च शर्वाणी शंकराद्वेश्वरीरिणी ॥ भवानी
 चैव रुद्राणी महालक्ष्मीरथाम्बिका ॥ ८८ ॥ महेश्वरसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ सर्वेश्वरी सर्ववन्द्या नित्यं मुदितमानसा ॥ ८९ ॥
 ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रनमिता शंकरेच्छानुवर्तिनी ॥ ईश्वरार्द्धासनगता महेश्वरपतिव्रता ॥ ९० ॥ सङ्केद्विभाता सर्वात्तिसमुद्रपरिशोषिणी ॥

१ दुराध्या इति पा० । २ पुराणी इति पा० । ३ भूतान्तरात्मा इति पा० । ४ समुद्भवा इति पा० । ५ तत्त्ववर्जिता इति पा० । ६ चतुर्विंशा चतुर्विंशतितत्त्वरूपा इति भावः ।
 चतुर्विंश इति, चतुर्वेदा इति पा० । ७ भास्वती इति पा० । ८ महामाया महायोनिः इति पा० । ९ महानिद्रार्थहेतुका इति पा० । १० ज्ञानरूपिणीति पा० । ११ तत्त्वसंश्रया इति पा० ।
 १२ अजा सुत्तरसंसारसमुद्रपरिशोषिणी इति पा० ।

कू. पु.
२२ ॥

पार्वती हिमवत्पुत्री परमानन्ददायिनी ॥ ९१ ॥ गुणाढ्या योगजां योग्या ज्ञानमूर्तिर्विकासिनी ॥ सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरन्तोरसि
स्थिता ॥ ९२ ॥ सरोजनिभया गंगा योगनिद्रा सुरादिनी ॥ सरस्वती सर्वविद्या जगज्ज्येष्ठा सुमंगला ॥ ९३ ॥ वाग्देवी वरदा वाच्या
कीर्तिः सर्वार्थसाधिका ॥ योगीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुशोभना ॥ ९४ ॥ गुह्यविद्यात्मविद्या च धर्मविद्या त्मभाविता ॥ स्वाहा विश्वम्भरा
सिद्धिः स्वधा मेधा धृतिः श्रुतिः ॥ ९५ ॥ नीतिः सुनीतिः सुकृतिर्माधवी नरवाहिनी ॥ पूज्या विभावती सौम्या भोगिनी भोगशायिनी ॥ ९६ ॥ शोभा
च शंकरा लोला मालिनी परमेश्विनी ॥ त्रैलोक्यसुन्दरी नम्या सुन्दरी कामचारिणी ॥ ९७ ॥ महानुभावा सत्त्वस्थी महामहिषमहिनी ॥ पद्म
नाम्भा पापहरा विचित्रमुकुटागदा ॥ ९८ ॥ कान्ता चित्राम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ॥ हंसारूपा व्योमनिभया जगत्सृष्टिविवर्दिनी ॥ ९९ ॥
नियन्त्री यन्त्रमध्यस्था नैदिनी भद्रकालिका ॥ आदित्यवर्णा कौबेरी मयूरवरवाहना ॥ १०० ॥ वृषासनगता गौरी महाकाली सुरा
चिता ॥ अदितिर्नियता रौद्रा पद्मगर्भा विवाहना ॥ १०१ ॥ विरूपाक्षी लेलिहाना महासुरविनाशिनी ॥ महाफलांनवद्यांगी काम
रूपा विभावरी ॥ १०२ ॥ विचित्ररत्नमुकुटा प्रणतातिप्रभञ्जनी ॥ कौशिकी कर्षणी रात्रिस्त्रिदशाक्षी विनाशिनी ॥ १०३ ॥ बहुरूपा
स्वरूपा च विरूपा रूपवर्जिता ॥ भक्तातिशमनी भव्या भवतापविर्नाशिनी ॥ १०४ ॥ निर्गुणा नित्यविभवा निःसारा निरप
त्रपा ॥ तपेस्विनी सामगीतिर्भवाकानिलयालया ॥ १०५ ॥ दीक्षा विद्याधरी दीप्ता महेन्द्रविनिपातिनी ॥ सर्वातिशायिनी विश्वा सर्व
सिद्धिप्रदायिनी ॥ १०६ ॥ सर्वेश्वरप्रियाभार्या समुद्रान्तरवासिनी ॥ अकलंका निराचारा नित्यसिद्धा निरामया ॥ १०७ ॥

१ योग्या इति पा० । २ मुद्रा इति पा० । ३ सुगन्धिनी इति, शुचिभता इति पा० । ४ वरदा अवाच्या अनवद्या इत्यर्थः । वरदा वाणी इति पा० । ५ सर्वातिशायिका इति
पा० । ६ वागीश्वरीति पा० । ७ विभावरीति, विमाविनीति पा० । ८ वंशकरीति पा० । ९ नम्या इति पा० । १० मध्यस्या इति पा० । ११ पद्ममाला इति पा० । १२ विचित्रमुकुटानना
इति पा० । १३ यन्त्रबाह्यस्या इति पा० । १४ कौमारीति पा० । १५ सुगर्विता इति पा० । १६ महापुरनिवासिनीति पा० । १७ ब्रह्मरूपा सुररूपा चेति, बहुरूपा सुररूपा च
इति पा० । १८ मन्वभारविनाशिनीति, भवभावविनाशिनीति पा० । १९ यशस्विनी सामगीतिर्भवाकानिलयालया इति पा० । २० तरङ्गिणी समाधिस्था इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ३२

॥ २२ ॥

कामधेनुर्बृहद्गर्भा धीमती मोहनाशिनी ॥ निःसंकल्पा निरातङ्का विनया विनयप्रिया ॥ १०८ ॥ ज्वालामालासदृशाढ्या
 देवदेवी मनोमयी ॥ महाभगवती भर्गा वासुदेवसमुद्रवा ॥ १०९ ॥ महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा ॥ ज्ञानज्ञेया
 जरातीता वेदान्तविषया गतिः ॥ ११० ॥ दक्षिणा दहेती दीर्घा सर्वभूतनमस्कृता ॥ योगमाया विभागज्ञा महामोहा
 गरीयंसी ॥ १११ ॥ सन्ध्या सर्वसमुद्भूतिर्ब्रह्मविद्याश्रयादिभिः ॥ बीजाङ्कुरसमुद्भूतिर्महाशक्तिर्महामतिः ॥ ११२ ॥ क्षान्तिः प्रज्ञा
 चित्तिः सच्चिन्महाभोगीन्द्रशायिनी ॥ विष्णुतिः शाङ्करी शास्तिर्गणगन्धर्वसेविता ॥ ११३ ॥ वैश्वानरी महाशाला मंदासेना गुहप्रिया ॥
 महारात्रिः शिवनान्दां शची दुःस्वप्ननाशिनी ॥ ११४ ॥ इज्या पूज्या जगद्धात्री दुर्विनेयां सुरूपिणी ॥ तपस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा
 दिवि संस्थिता ॥ ११५ ॥ गुहाम्बिका गुणोत्पत्तिर्महोपाया मरुत्सुता ॥ हव्यवाहान्तरागादिः हव्यवाहसमुद्रवा ॥ ११६ ॥ जगद्योनि
 जगन्माता जन्ममृत्युजरातिगा ॥ बुद्धिर्महाबुद्धिर्मेती पुरुषान्तरवासिनी ॥ ११७ ॥ तरस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा दिवि संस्थिता ॥
 सर्वेन्द्रियमनोमातां सर्वभूतहृदि स्थिता ॥ ११८ ॥ संसारतारिणी विद्यां ब्रह्मवादिमनोभया ॥ ब्रह्माणी बृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूता भवारणी
 ॥ ११९ ॥ हिरण्यमयी महारात्रिः संसारपरिवर्तिका ॥ सुमालिनी सुरूपा च भाविनी ह्योरिणी प्रभा ॥ १२० ॥ उन्मीलनी सर्वसदा
 सर्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥ सुसौम्या चन्द्रवदना ताण्डवासक्तमानसा ॥ १२१ ॥ तत्त्वशुद्धिकरी शुद्धिमन्त्रयविनाशिनी ॥ जगत्प्रिया जग
 न्मूर्तिस्त्रिमूर्तिरमृताश्रया ॥ १२२ ॥ निराश्रया निराहारा निरङ्कुशपदोद्भवा ॥ चन्द्रहस्ता विचित्राङ्गी स्रग्विणी पद्मधारिणी ॥ १२३ ॥

१ मनोन्मनी इति, मनसासुन्मावनीत्यर्थः । प्रयोगोऽयमार्षः । २ महेन्द्रभगिनी भव्या इति पा० । ३ परायणा इति पा० । ४ जनातीता इति पा० । ५ वहना वक्षा इति, दहना
 दार्या इति, दहना माया इति, दहनाकृदा इति पा० । ६ महीयसी इति, पा० । ७ ब्रह्मवृक्षाश्रया नतिरिति, ब्रह्मवृक्षाश्रयादितिरिति पा० । ८ ख्यातिरिति, ज्योतिः प्रज्ञा घृतिः
 सर्पा इति पा० । ९ शान्तिर्गन्धर्वगणसेविता इति पा० । १० देवसेना इति पा० । ११ शिवामन्दा इति पा० । १२ दुर्विज्ञेया इति, दुर्विज्ञेयस्वरूपिणी इति पा० । १३ गुणा
 रिमका इति पा० । १४ महाप्रोढा निरुत्सुका इति पा० । १५ हव्यवाहातुरा गाङ्गीति पा० । १६ बुद्धिमतो बुद्धिमतीति, बुद्धिमाता बुद्धिमतीति पा० । १७ भावा इति पा० ।
 १८ निरया इति पा० । १९ तारिणीति पा० । २० तत्त्वशुद्धिकरीति पा० । २१ निरङ्कुशवनोद्भवा इति, निःशङ्का पद्मनोद्भवा इति पा० । २२ चक्रहस्ता इति पा० ।

कू. पु.
॥ २३ ॥

परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्वजा ॥ विश्वेश्वरप्रिया विद्युद्विद्युजिह्वा जितश्रमा ॥ १२४ ॥ विद्यामयी सदस्राली सदस्रवदनात्मजा ॥
सहस्ररश्मिः सत्त्वस्था महेश्वरपदाश्रया ॥ १२५ ॥ क्षालिनी मृण्मयी व्याप्ता तेजसी पद्मबोधिका ॥ महामायाश्रया मान्वा
महादेवमनोरमा ॥ १२६ ॥ व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा चेकितानामितप्रभा ॥ वीरेश्वरी विमानस्था विशोका शोकनाशिनी ॥ १२७ ॥
अनाहता कुण्डलिनी नलिनी पद्मभांसिनी ॥ सदानन्दा सदाकीर्तिः सर्वभूताश्रयस्थिता ॥ १२८ ॥ वाग्देवता ब्रह्मकला कलातीता कलारणी ॥
ब्रह्मश्रीर्ब्रह्महृदया ब्रह्मविष्णुशिवप्रिया ॥ १२९ ॥ व्योमशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिः परा गतिः ॥ क्षोभिका बन्धिका भेद्या भेदाभेदविव
जिता ॥ १३० ॥ अभिन्ना भिन्नसंस्थाना वक्षिणी वंशहारिणी ॥ गुह्यशक्तिर्गुणातीता सर्वदा सर्वतोमुखी ॥ १३१ ॥ भगिनी भगवत्पत्नी
सकला कालहारिणी ॥ सर्ववित् सर्वतोभद्रा गुह्यातीता गुहावलिः ॥ १३२ ॥ प्रक्रिया योगमाता च गङ्गा विश्वेश्वरेश्वरी ॥ कालिङ्ग
कपिला कान्ता कमलाभा कलान्तरा ॥ १३३ ॥ पुण्या पुष्करिणी भोक्त्री पुरन्दरपुरस्तरा ॥ पोषिणी परमेश्वर्यभूतिदा भूतिभूषणा
॥ १३४ ॥ पञ्चब्रह्मसंमुत्पत्तिः परमार्थार्थविग्रहा ॥ धर्मोदया भानुभती योगिज्ञेया मनोजवा ॥ १३५ ॥ मनोरंभा मनोरस्को तापसी
वेदरूपिणी ॥ वेदशक्तिर्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी ॥ १३६ ॥ योगेश्वरेश्वरी माता महाशक्तिर्पनोमयी ॥ विश्वावस्था वियन्मूर्ति
विद्युन्माला विहायसी ॥ १३७ ॥ किन्नरी सुरेभी विद्या नन्दिनी नन्दिवल्लभा ॥ भारती परमानन्दा परापरविभेदिका ॥ १३८ ॥
सर्वप्रहरणोपेता काम्यां कामेश्वरेश्वरी ॥ अचिन्त्यानन्तविभवा भूतेषां कनकप्रभा ॥ १३९ ॥ कूष्माण्डी धनरत्नाढ्या सुगन्धा

१ विद्या विद्युजिह्वा इति पा० । २ सत्त्वस्था इति पा० । ३ क्षालिनी सन्मयी इति, सन्मयी इति पा० । ४ सिंहरथा इति पा० । ५ पद्मजा पद्मवाशिनी
इति पा० । ७ शतानन्दा सता कीर्तिः सर्वभूताश्रयस्थिता इति पा० । ८ कामशक्तिरिति पा० । ९ वंशिनीति पा० । १० कालवारिणीति पा० । ११ कपिला कपिला इति पा० ।
१२ कनकामा इति पा० । १३ गणेशभास्करशिवविष्णुशक्तय इति पञ्चविधं ब्रह्म । १४ परमात्मार्थविग्रहा इति पा० । १५ धर्ममुखी इति पा० । १६ मनोहरीति पा० । १७ महोरः-
स्था इति पा० । १८ वागीश्वरेश्वरीति पा० । १९ सुरभिर्वन्द्या इति पा० । २० नन्दवल्लभा इति पा० । २१ कामा कामेश्वरेश्वरी इति पा० । २२ अचिन्त्याचिन्त्याविभवा इति,
अचिन्त्यानन्दविभवा हृल्लेखा इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १२

॥ २३ ॥

गन्धदायिनी ॥ त्रिविक्रमपदोद्धृता धनुष्पाणिः शिवोदया ॥ १४० ॥ सुदुर्लभा धनाध्यक्षा धन्या पिङ्गलोचना ॥ शान्तिः प्रभावती
 दीप्तिः पङ्कजायतलोचना ॥ १४१ ॥ आद्या भूः कमलोद्धृता गवां माता रणप्रिया ॥ सत्क्रिया गिरिजा शुद्धिर्नित्यपुष्टा निरन्तरा ॥ १४२ ॥
 दुर्गा कात्यायनी चंडी चोच्चितांगा सुविग्रहा ॥ हिरण्यवर्णा जगती जगद्यंत्रप्रवर्तिका ॥ १४३ ॥ मन्दराद्रिनिवासा च गरदां स्वर्णमालिनी ॥ रत्न
 माला रत्नगर्भा पुष्टिविश्वप्रमाथिनी ॥ १४४ ॥ पद्मनाभां पद्मनिभा नित्यंरुष्टामृतोद्भवा ॥ धुन्वती दुष्प्रकम्पा च सूर्यमाता दृषद्वती ॥ १४५ ॥
 महेंद्रभगिनी सौम्यां वरेण्या वरदायिका ॥ कल्याणी कमलावासा पञ्चचूडा वरप्रदा ॥ १४६ ॥ वांच्यामरेश्वरी विद्यादुर्जया दुरतिक्रमा ॥ काल
 रात्रिर्महावेगा वीरभद्रप्रिया हिता ॥ १४७ ॥ भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥ कराला पिङ्गलाकारा कामभेदा महास्वेना ॥ १४८ ॥
 येशस्विनी यशोदा च षडध्वपरिवर्तिका ॥ शङ्खिनी पाद्मिनी सारुधा सारुध्ययोगप्रवर्तिका ॥ १४९ ॥ चैत्रा संवत्सरारूढा जगत्सम्पूरणी ध्वजा ॥
 शुभारिःसेचरी स्वस्था कंबुग्रीवाकलिप्रिया ॥ १५० ॥ खगध्वजा खगारूढा वाराही पूगमालिनी ॥ ऐश्वर्यपद्मनिधया विरक्ता गरुडासना ॥ १५१ ॥
 जयन्ती हृद्गहागम्या गह्वरेष्ठा गणाग्रणीः ॥ सङ्कल्पसिद्धा साम्यस्था सर्वविज्ञानेदायिनी ॥ १५२ ॥ केंलिः कल्कविहन्त्री च गुह्योप
 निषदुत्तमा ॥ निष्ठां दृष्टिः स्मृतिव्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियावती ॥ १५३ ॥ विश्वामरेश्वरेशाना भुक्तिर्भुक्तिः शिवामृता ॥ लोहिता
 सर्पमालां च भीषणी वनमालिनी ॥ १५४ ॥ अनन्तशयनानन्ता नरनारायणोद्भवा ॥ नृसिंही दैत्यमथनी शङ्खचक्रगदाधरा ॥ १५५ ॥

१ बाहिनी पा० । २ शान्तिरिति पा० । ३ हत्कमलोद्धृता इति, हठेखा इति पा० । ४ शुद्धा नित्यशुद्धा इति पा० । गिरिजा शुद्धा नित्यपुष्टा निरन्तरा इति पा० । ५ चोच्चिता शान्त-
 विग्रहा इति पा० । ६ रजनीति पा० । ७ महारात्रीति पा० । ८ शारदा इति पा० । ९ पृथ्वीविश्वप्रमाथिनीति, प्रसाधनीति पा० । १० पद्मनाभा इति पा० । ११ नित्यपुष्टा इति
 पा० । १२ मान्या इति पा० । १३ वाच्या वरेश्वरी वन्द्या इति, वाच्या वरेश्वरीति पा० । १४ भक्तिदायिनीति पा० । १५ महामदा इति पा० । १६ तपस्विनीति पा० । १७ षडध्वप-
 रिवर्तनीति, पद्मस्यपरिवर्तनीति पा० । १८ संख्यासारुध्ययोगप्रवर्तिका इति पा० । १९ चैत्रा संवत्सरी रूढा जगत्सम्पूरणीन्द्रजा इति पा० । २० शुभा विश्ववरीति पा० ।
 २१ पश्या परमालिनीति, वराहा भगमालिनीति पा० । २२ दायिका इति पा० । २३ कल्कविहन्त्री वेति पा० । २४ नित्या इति पा० । २५ सृष्टिरिति पा० । २६ सर्वमाता
 इति पा० । २७ शयनानन्या इति पा० ।

क. पु.
॥ २४ ॥

सङ्कर्षणी समुत्पत्तिरम्बिका पादसंश्रया ॥ महाज्वाला महाधूतिः समुत्तिः सर्वकामधुक् ॥ १५६ ॥ शुभा च सुस्तना सौरी धर्मकामार्थ
मोक्षदा ॥ भूमन्यनिलया पूर्वा पुराणपुरुषारणिः ॥ १५७ ॥ महाविभूतिदा मध्या सरोजनयना समा ॥ अष्टादशभुजानाद्या नीलोत्पल
दलप्रभा ॥ १५८ ॥ सर्वशक्त्यासनाकूटा धर्माधर्मविवाञ्जिता ॥ वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिन्द्रिया ॥ १५९ ॥ विचित्रगद
नाधारां शाश्वतस्थानवासिनी ॥ स्थानेश्वरी निरानन्दा त्रिशूलवरधारिणी ॥ १६० ॥ अशेषदेवतासूक्तिर्देवता वरदेवता ॥ गणाम्बिका
गिरेः पुत्री निशुम्भविनिपातिनी ॥ १६१ ॥ अर्वर्णा वर्णरहिता त्रिवर्णा जीवसम्भवा ॥ अनन्तवर्णानन्यस्या शङ्करी शान्तमानसा
॥ १६२ ॥ अगोत्रां गोमती गोप्त्री गुह्यरूपा गुणोत्तरा ॥ गौर्गौर्गव्यप्रियां गौणी गणेश्वरनमस्कृता ॥ १६३ ॥ सत्यभार्मी सत्यसन्धा
त्रिसन्ध्या सन्धिवर्जिता ॥ सर्ववादाश्रयां साङ्ख्या साङ्ख्ययोगसमुद्भवा ॥ १६४ ॥ असंख्येयाप्रमेयाख्या शून्या शुद्धकुलोद्भवा ॥ बिन्दुनाद
समुत्पत्तिः शम्भुवामा शशिप्रभा ॥ १६५ ॥ पिशङ्गा भेदरहिता मनोज्ञा मधुसूदनी ॥ महाश्रीः श्रीसमुत्पत्तिस्तमःपारे प्रतिष्ठिता
॥ १६६ ॥ त्रितत्त्वमोता त्रिविधा सुसूक्ष्मपदसंश्रया ॥ शान्ता भीता मलंतीता निर्विकारा शिवाश्रयां ॥ १६७ ॥ शिवाख्या चित्त
निलया शिवज्ञानस्वरूपिणी ॥ दैत्यदानवनिर्माथी काश्यपी कालकर्णिका ॥ १६८ ॥ शास्त्रयोनिः क्रियासूतिश्चतुर्वर्गप्रदर्शिका ॥
नारायणी नरोत्पत्तिः कौमुदी लिङ्गधारिणी ॥ १६९ ॥ कामुकी कलिताभांवा परावरविभूतिदां ॥ पराङ्गनातमहिर्भा बद्धवा वामलो
चना ॥ १७० ॥ सुभद्रा देवकी सीता वेदवेदाङ्गपारगा ॥ मनस्विनी मन्थुमाता महामन्थुसमुद्भवा ॥ १७१ ॥ अमन्थुरमृतास्वादा पुरु

१ सङ्कर्षण इति पा० । २ महासूक्तिरिति, महासूतिरिति पा० । ३ सुप्रभा इति, सुश्रोणिरिति पा० । ४ रतिरिति पा० । ५ सर्वशक्त्या समाकूटा इति पा० । ६ सर्वधर्मार्थवर्जिता
इति पा० । ७ धीरा इति पा० । ८ स्ववर्णा इति पा० । ९ अग्राधा इति पा० । १० योक्तीति पा० । ११ दुर्गा शिवप्रिया गौरीति पा० । १२ सत्यमाता इति पा० । १३ अर्यवाचा
श्रया इति पा० । १४ विसर्गा इति पा० । १५ धामा इति पा० । १६ शान्त्यतीता मनोऽतीता इति पा० । १७ नराश्रया इति पा० । १८ निर्मात्रीति पा० । १९ नरोद्भूतिरिति
पा० । २० कलिताभावा इति पा० । २१ पराश्रेति पा० । २२ परात्मज्ञानमहिमा इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १२

॥ २४ ॥

हुता पुरुषता ॥ अशोच्यां भिन्नविषयां हिरण्यराजतप्रिया ॥ १७२ ॥ हिरण्यराजनी हेमा हेमाभरणभाषेता ॥ विभ्राजमाना दुर्ज्ञेया
 ज्योतिष्मफलप्रदा ॥ १७३ ॥ महानिद्रासमुद्भूतिरनिद्रा सत्यदेवता ॥ दीर्घा ककुभिनी हृद्या शांतिदा शांतिवर्द्धिनी ॥ १७४ ॥
 लक्ष्म्यादिशक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्तिका ॥ त्रिशक्तिजननी जन्या षड्भूमिपरिवर्जिता ॥ १७५ ॥ सुधौतां कर्मकरणी युगांतदहना
 तिमका ॥ संकर्षणी जगद्धात्री कामयोनिः किरीटिनी ॥ १७६ ॥ ऐद्री त्रैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी ॥ प्रद्युम्नदायिता दांत्री युग्म
 दृष्टिस्त्रिलोचना ॥ १७७ ॥ मदोत्कटा हंसगतिः प्रचण्डा चण्डविक्रमा ॥ वृषावेशां वियन्माता विन्ध्यपर्वतवासिनी ॥ १७८ ॥ हिमव
 न्मेरुनिलया कैलासगिरिवासिनी ॥ चाणूरहंतृतनया नीतिज्ञा कामरूपिणी ॥ १७९ ॥ वेदविद्या व्रतस्त्राता ब्रह्मशैलनिवासिनी ॥
 वीरभद्रप्रंजा वीरा महाकामसमुद्भवा ॥ १८० ॥ विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृतिः ॥ आप्यायनी हरंती च पावनी पोषणी
 कला ॥ १८१ ॥ मातृका मन्मथोद्भूता वारिजा वाहनाप्रिया ॥ करीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा ॥ १८२ ॥ सेविता सेविका
 सेव्यां सिनीवाली गरुत्मती ॥ अरुंधती हिरण्याक्षी मृगांका मानदायिनी ॥ १८३ ॥ वसुप्रदा वसुमती वसोर्द्धारा वसुंधरा ॥ धाराधरा
 वरारोहा परावाससहस्रदा ॥ १८४ ॥ श्रीफला श्रीमती श्रीशा श्रीनिवासा शिवाप्रिया ॥ श्रीधरा श्रीकैरी कल्या श्रीधराद्धंशरीरिणी
 ॥ १८५ ॥ अनंतदृष्टिरक्षुद्रा धात्रीशा धनदाप्रिया ॥ निहंती दैत्यसङ्घानां सिद्धिका सिद्धवाहना ॥ १८६ ॥ सुवर्चला च सुश्रोणी
 सुकीर्तिश्छिन्नसंज्ञया ॥ रसज्ञा रसदा रामा लेलिहानामृतस्रवां ॥ १८७ ॥ नित्योदिता स्वयंज्योतिरुत्सुका मृतेर्जी
 वना ॥ वज्रदण्डा वज्रजिह्वा वैदेही वज्राविग्रहा ॥ १८८ ॥ मङ्गलया मङ्गला माला निर्मलां मलहारिणी ॥ गान्धर्वां करुंका

१ पुरस्कृता इति पा० । २ अमोघा इति पा० । ३ भिन्नहृदया इति पा० । ४ हिरण्यराजती हेमा इति, हिरण्यानी हेमवती इति पा० । ५ षड्भूमिपरिवर्तिका इति पा० ।
 षड्भूमिः—कामादिगणः षड्भूमिपदमपि तवर्थकमिति संभावयामः । ६ सुधामा इति, सुधातेति पा० । ७ दान्ता इति पा० । ८ वृषे धर्मे आवेशो यस्याः इत्यर्थः । वृषवेगा इति पा० ।
 ९ धर्मशीलानिलाशनेति, ब्रह्मशैलनिवासिनीति पा० । १० वीरभद्रा प्रजा इति, वीरभद्रप्रिया इति पा० । ११ सधाधारा इति, स्वधावाणी, सुधावीणा इति पा० । १२ सेवा इति
 पा० । १३ वरानना इति पा० । १४ परावरसहस्रदा इति पा० । १५ श्रीकरा इति पा० । १६ सुषेणा चन्द्रनिलया इति पा० । १७ स्वरा इति पा० । १८ मृगजीवनीति पा० ।
 १९ वज्रचण्डा इति पा० । २० मलिना इति, माळिनीति पा० । २१ गान्धर्वी इति पा० ।

क. पु.
॥ २५ ॥

चान्द्री कम्बलाश्वतराप्रिया ॥ १८९ ॥ सौदामिनी जनानन्दां धुकुटीकुटिलानना ॥ कार्णिकारकरा कक्षां कंसप्राणा
पहारिणी ॥ १९० ॥ युगन्धरा युगावर्त्ता त्रिसन्ध्या हर्षवर्द्धनी ॥ प्रत्यक्षदेवता दिव्या दिव्यगन्धा दिवं परा ॥ १९१ ॥ शक्रासनगता
शाक्ती सौध्या चारुशरासना ॥ इष्टा विशिष्टा शिष्टेष्टा शिष्टाशिष्टप्रपूजिता ॥ १९२ ॥ शतरूपा श्रुतावर्त्ता विनता सुराभिः सुरां ॥
सुरेन्द्रमाता सुबुद्धा सुपुत्रा सूर्यसंस्थिता ॥ १९३ ॥ समीक्ष्या सत्प्रतिष्ठा च निवृत्तिर्ज्ञानपारगां ॥ धर्मशास्त्रार्थकुशला धर्मज्ञा धर्म
वाहना ॥ १९४ ॥ धर्माधर्मविनिर्मात्री धार्मिकाणां शिवप्रदा ॥ धर्मशक्तिधर्ममयी विधर्मा विश्वधर्मिणी ॥ १९५ ॥ धर्मान्तरा धर्म
मयी धर्मपूर्वा धनावहा ॥ धर्मोपदेशी धर्मात्मा धर्मगम्या धराधरा ॥ १९६ ॥ कांपाली शकला मूर्तिः कलाकलितविग्रहा ॥ सर्वशक्ति
विनिर्मुक्ता सर्वशक्त्याश्रयाश्रयां ॥ १९७ ॥ सर्वा सर्वेश्वरी सूक्ष्मा सूक्ष्मज्ञानस्वरूपिणी ॥ प्रधानपुरुषेशो महादेवैकसाक्षिणी ॥ १९८ ॥
सदाशिवा वियन्मूर्तिर्वेदमूर्तिरमूर्तिर्कां ॥ एवं नामां सद्गुणेन स्तुत्वासां हिमवान्गिरिः ॥ १९९ ॥ भूयः प्रणम्य भीतात्मा प्रोवाचेदं
कृताञ्जलिः ॥ यदेतदैश्वरं रूपं चोरं ते परमेश्वरि ॥ २०० ॥ भीतोऽस्मि साम्प्रतं दृष्ट्वा रूपमन्यत्रदर्शय ॥ एवमुक्ताय सा देवी तेन शैलेन
पार्वती ॥ २०१ ॥ संहत्य दर्शयामास स्वरूपमपरं पुनः ॥ नीलोत्पलदलप्रसूयं नीलोत्पलसुगन्धि च ॥ २०२ ॥ द्विनेत्रं द्विभुजं सौम्यं
नीलालकविभूषितम् ॥ रक्तपादाम्बुजतलं सुरक्तकरपल्लवम् ॥ २०३ ॥ श्रीमद्विलोससदृशं ललाटीतलकोज्ज्वलम् ॥ भूषितं चारुसर्वाङ्ग
भूषणैरतिकोमलम् ॥ २०४ ॥ दधानसुरसा मालां विशालां हेमनिर्मिताम् ॥ ईषत्स्मितं सुविम्बोष्ठं नूपुरारावसंयुतम् ॥ २०५ ॥ प्रसन्न
वदनं दिव्यमनन्तमहिमास्पदम् ॥ तदीदृशं समालोक्य स्वरूपं शैलसत्तमः ॥ २०६ ॥ भीतिं सन्त्यज्य दृष्ट्वात्मा बभाषे परमेश्वरीम् ॥

१ निजानन्दा इति पा० । २ त्र्यक्षा इति पा । त्र्यक्षी इत्यर्थः । ३ त्रिवर्त्मा इति, त्रिविधा इति पा० । ४ दिवा परा इति, दिवाकरा इति पा० । दिवाकरी इत्यर्थः । ५ सान्ध्या
वीराशरासना इति पा० । ६ श्रुता इति पा० । ७ वेदपारगा इति पा० । ८ धर्मोत्तरा धर्मवेद्या इति पा० । ९ धर्मस्था इति पा० । १० कापालीशकरा इति पा० । ११ सर्वश-
क्तिसमाश्रया इति पा० । १२ प्रधानपुरुषेशी च इति पा० । १३ महादेवतसाक्षिणीति पा० । १४ अमूर्तिगा इति पा० । १५ चोरं तदिति पा० । १६ नीलोत्पलसुगन्धिकानिति
पा० । १७ त्रिनेत्रं सुभुजं इति पा० । १८ श्रीमद्विशालसंवृत्तामिति, श्रीमद्विशालसंवृद्धामिति पा० ।

पूर्वा०
अ० १२

॥ २५ ॥

हिमवानुवाच ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः ॥ २०७ ॥ यन्मे साक्षात्त्वमव्यक्ता प्रपन्ना दृष्टिगोचरम् ॥ त्वया सृष्टं जगत्
 सर्वं प्रधानाद्यं त्वयि स्थितम् ॥ २०८ ॥ त्वय्येव लीयते देवि त्वमेवं परमा गतिः ॥ वदन्ति केचित्त्वामेव प्रकृतिं प्रकृतेः पराम् ॥ २०९ ॥
 अपरे परमार्थज्ञाः शिवेति शिवसंश्रयात् ॥ त्वयि प्रधानं पुरुषो महान्ब्रह्मा तथेश्वरः ॥ २१० ॥ अविद्या नियतिर्माया कलाद्याः
 क्षतंशोऽभवन् ॥ त्वं हि सा परमा शक्तिरनन्ता परमोष्ठिनी ॥ २११ ॥ सर्वभेदविनिर्मुक्ता सर्वभेदाश्रयाश्रया ॥ त्वामधिष्ठाय योगेशि
 महादेवो महेश्वरः ॥ २१२ ॥ प्रधानाद्यं जगत्सर्वं करोति विकरोति च ॥ त्वयैव सङ्गतो देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते ॥ २१३ ॥ त्वमेव
 परमानन्दस्त्वमेवानन्ददायिनी ॥ त्वमक्षरं परं व्योम महज्ज्योतिर्निरञ्जनम् ॥ २१४ ॥ शिवं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ त्वं
 शर्कः सर्वदेवानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामसि ॥ २१५ ॥ वायुर्बलवतां देवि योगिनां त्वं कुमारकः ॥ ऋषीणाञ्च वसिष्ठस्त्वं व्यासो वेदविदामसि
 ॥ २१६ ॥ सांख्यानं कपिलो देवो रुद्राणाञ्चापि शङ्करः ॥ आदित्यानामुपेन्द्रस्त्वं वसुनाञ्चैव पावकः ॥ २१७ ॥ वेदानां सामवेदस्त्वं
 गायत्रीञ्छन्दसामसि ॥ अध्यात्माविद्या विद्यानां गतीनां परमा गतिः ॥ २१८ ॥ माया त्वं सर्वशक्तीनां कालः कलयतामसि ॥
 ओङ्कारः सर्वगुह्यानां वर्णानाञ्च द्विजोत्तमः ॥ २१९ ॥ आश्रमाणां गृहस्थस्त्वमश्वराणां महेश्वरः ॥ पुंसां त्वमेकं पुरुषः सर्वभूतहृदि
 स्थितः ॥ २२० ॥ सर्वोपनिषदां देवि ॥ गुह्योपनिषदुच्यते ॥ ईशानश्चापि कल्पानां युगानां कृतमेव च ॥ २२१ ॥ आदित्यः सर्वमार्गाणां वाचां
 देवी सरस्वती ॥ त्वं लक्ष्मीश्चारूपाणां विष्णुर्मायाविनामसि ॥ २२२ ॥ अरुन्धती सतीनां त्वं सुपर्णः पततामसि ॥ सूक्तानां
 पौरुषं सूक्तं साम ज्येष्ठं च सामसु ॥ २२३ ॥ सावित्री चापि जाप्यानां यजुषां शतरुद्रियम् ॥ पर्वतानां महामेरुरनन्तो भोगिनी

१ प्रसन्ना दृष्टिगोचरा इति पा० । २ त्वमेव च परा गतिरिति पा० । ३ प्रधानपुरुषो इति पा० । ४ शक्तयोऽभवन्निति पा० । ५ परमेश्वरीति पा० । ६ जगत्कृत्स्नमिति पा० ।
 ७ स्वमानन्दमिति पा० । ८ शक्तिरिति पा० । ९ रुद्राणामपि इति पा० । १० सावित्रीति पा० । ११ त्वमेकपुरुष इति । १२ मध्ये ब्रह्मोपनिषदुच्यते इति पा० । १३ ईश्वरश्चापि इति
 पा० । १४ समेति पा० । १५ सूक्ष्माणां पौरुषं सूक्ष्मं ज्येष्ठसाम इति पा० । १६ चासि जप्यानामिति पा० । १७ भोगिनामसि इति पा० ।

क. पु.
॥ २६ ॥

मपि॥२२४॥सर्वेषां त्वं परं ब्रह्म त्वन्मयं सर्वमेव हि ॥२२५॥ रूपं तवाशेषविकारहीनमगोचरं निर्मलमेकरूपम् ॥ अनादिमध्यान्तमनन्त
माद्यं नमामि सत्यं तमसः परस्तात् ॥ २२६॥यदेव पश्यन्ति जगत्प्रसूतिं वेदान्तविज्ञानविनिश्चितार्थाः ॥ आनन्दमात्रं प्रणवाभिधानं
तदेव रूपं शरणं प्रपद्ये॥२२७॥अशेषभूतान्तरसंनिविष्टं प्रधानपुंयोगवियोगहेतुम् ॥तेजोमयं जन्मविनाशहीनं प्राणाभिधानं प्रणतोऽस्मि
रूपम्॥२२८॥आद्यन्तहीनं जगदात्मरूपं विभिन्नसंस्थं प्रकृतेः परस्तात्॥कूटेस्थमव्यक्तवपुस्तथैव नमामि रूपं पुरुषाभिधानम्॥२२९॥
सर्वाश्रयं सर्वजगद्विधानं सर्वत्रगं जन्मविनाशहीनम्॥सूक्ष्मं विचित्रं त्रिगुणं प्रधानं नतोऽस्मि ते रूपमरूपभेदम्॥२३०॥आद्यं महान्तं पुंरु
षाभिधानं प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मबीजम् ॥ ऐश्वर्यविज्ञानविरोधधर्मैः समन्वितं देवि नतोऽस्मि रूपम् ॥ २३१॥द्विसप्तलोकात्मकमम्बुसंस्थं
विचित्रभेदं पुरुषैकनाथम्॥अनेकभेदैराधिवासितं ते नतोऽस्मि रूपं जगदण्डसंज्ञम्॥२३२॥अशेषवेदात्मकमेकमाद्यं त्वत्तेजसा पूरितलोक
भेदम् ॥ त्रिकालहेतुं परमेशिसंज्ञं नमामि रूपं रविमण्डलस्थम् ॥ २३३॥ सहस्रसुहृद्गानमनन्तशक्तिं सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् ॥ शयान
मन्तः सलिले तवैवं नारायणारूपं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥ २३४॥ दंष्ट्राकरालं त्रिदशाभिवन्द्यं युगान्तकालानलकंठैर्तुरूपम् ॥ अशेष
भूताण्डविनाशहेतुं नमामि रूपं तव कालसंज्ञम् ॥ २३५॥ फणासहस्रेण विराजमानं भोगीन्द्रमुख्यैरपि पूज्यमानम् ॥ जनार्दनाकूटतनुं
प्रसुप्तं नतोऽस्मि रूपं तव शेषसंज्ञम् ॥२३६॥ अव्याहतैश्वर्यमयुगमनेत्रं ब्रह्मामृतानन्दरसंज्ञमेकम् ॥ युगान्तशेषं दिवि नृत्यमानं नतोऽस्मि
रूपं तव रुद्रसंज्ञम् ॥ २३७॥ प्रहीणशोकं प्रविहीनंरूपं सुरासुरैरचितपादपद्मम् ॥ सुकोमलं देवि विभासि शुभ्रं नमामि ते रूप
मिदं भवानि ॥ २३८॥ ॐ नमस्तेऽस्तु महादेवि नमस्ते नमश्चरि ॥ नमो भगवतीशानि शिवायै ते नमो नमः ॥ २३९॥ त्वन्मयोऽहं

१ तवाशेषकलाविहीन इति पा० । २ निर्मलरूपमेकमिति पा० । ३ सन्निधिस्यामिति पा० । ४ जगदात्मभूतमिति पा० । ५ करस्थमव्यक्तवपुस्तथैव इति पा० । ६ पुरुषात्मरू-
पमिति पा० । ७ विरागधर्मैरिति पा० । ८ अनन्तेति, अनन्तभूतेरिति, अनन्तरूपैरिति पा० । ९ स्वतेजसा इति पा० । १० तथैव इति, तदेव इति पा० । ११ कल्परूपमिति पा० ।
१२ रतिपूज्यमानमिति, रमिपूज्यमानमिति, रसि पूज्यमानमिति पा० । १३ विसंज्ञमेकमिति, मसंज्ञमेकमिति पा० । १४ विमलं पवित्रमिति पा० ।

पूर्वा०
अ० १२

॥ २६ ॥

त्वदाधारस्त्वमेव च गतिर्मम ॥ त्वामेव शरणं यास्ये प्रसीद परमेश्वरि ॥ २४० ॥ मया नास्ति समो लोके देवो वा दानवोपि वा ॥
 जगन्मातैव मत्पुत्री सम्भूता तपसा यतः ॥ २४१ ॥ एषा तवाम्बिके देवि किलाभूत्पितृकन्यका ॥ मेनाशेषजगन्मातुरहो मे पुण्यगौरवम्
 ॥ २४२ ॥ पाहि माममरेशानि मेनया सह सर्वदा ॥ नमामि तव पादाब्जं व्रजामि शरणं शिवम् ॥ २४३ ॥ अहो मे सुमहद्भाग्यं महा
 देवीसमागमात् ॥ आज्ञापय महादेवि किं करिष्यामि शंकरि ॥ २४४ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं तदा हिमगिरीश्वरः ॥ संप्रेक्षमाणो गिरिजां
 प्राञ्जलिः पार्श्वगोऽभवत् ॥ २४५ ॥ अथ सा तस्य वचनं निश्रम्य जगतोऽरणिः ॥ सस्मितं प्राह पितरं स्मृत्वा पशुपतिं पतिम्
 ॥ २४६ ॥ श्रुदिव्युवाच ॥ शृणुष्व चैतत्प्रथमं गुह्यमीश्वरगोचरम् ॥ उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥ २४७ ॥ यन्मे साक्षात्
 परं रूपमैश्वरं दृष्टमद्भुतम् ॥ सर्वशक्तिसमायुक्तमनन्तं प्रेरकं परम् ॥ २४८ ॥ ज्ञान्तः समाहितमना मानाङ्कारवर्जितः ॥ तन्निष्ठस्त
 त्परो भूत्वा तदेव शरणं व्रज ॥ २४९ ॥ भक्त्या त्वनन्यया तात मद्भावं परमाश्रितः ॥ सर्वयज्ञतपोदानैस्तदेवाञ्जय सर्वदा ॥ २५० ॥
 तदेव मनसा पश्य तद्वचायस्व यजस्व तत् ॥ ममोपदेशात्संसारं नाशयामि तवानघ ॥ २५१ ॥ अहं त्वां परया भक्त्या ऐश्वरं योग
 मास्थिम् ॥ संसारसागरादस्मादुद्धराम्यचिरेण तु ॥ २५२ ॥ ध्यानेन कर्मयोगेन भक्त्या ज्ञानेन चैव हि ॥ प्राप्याहं ते गिरिश्रेष्ठ नान्यथा
 कर्मकोटिभिः ॥ २५३ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक्कर्म वर्णाश्रमात्मकम् ॥ अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥ २५४ ॥ धर्मात्सं
 जायते भक्तिर्भक्त्या संप्राप्यते परम् ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितो धर्मो यज्ञादिको मतः ॥ २५५ ॥ नान्यतो जायते धर्मो वेदाङ्गमो हि
 निर्वभौ ॥ तस्मान्मुमुक्षुर्धर्मोर्मी मद्रूपं वेदमाश्रयेत् ॥ २५६ ॥ ममैवेषा परा शक्तिर्वेदसंज्ञा पुरातनी ॥ ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ

१ भूतात्मा चैव इति पा० । २ सा स्वयं यतः इति पा० । ३ अहो पुण्यस्य गौरवमिति पा० । ४ शिवमिति पा० । ५ संप्रेक्षमाणः इति पा० । ६ पार्श्वतोऽभवदिति
 पा० । ७ चैतत्परममिति पा० । ८ दम्भाहङ्कारवर्जित इति पा० । ९ अहं वै मत्परान् भक्तनेश्वरं योगमास्थितानिति पा० । १० वेदाङ्गमोऽपि इति, वेदार्थात्सहि निर्वभौ इति
 पा० । ११ धर्मार्थं श्रद्धया वेदमाश्रयेदिति पा० । १२ मूर्तिरिति पा० ।

क. पु.
॥ २७ ॥

संप्रवर्तते ॥ २५७ ॥ तेषामेव च गुह्यर्थं वेदानां भगवानजः ॥ ब्राह्मणादीन्ससर्जाथ स्वेस्वे कर्मण्ययोजयत् ॥ २५८ ॥ येन कुर्वन्ति
मर्द्धमं तदर्थं ब्रह्मनिर्मिताः ॥ तेषामधस्तान्नरकांस्तामिस्रादीनकल्पयत् ॥ २५९ ॥ न च वेदादृते किञ्चिच्छास्त्रं धर्माभिधायकम् ॥
योऽन्यत्र रमते सोऽसौ न सम्भाष्यो द्विजातिभिः ॥ २६० ॥ यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन्निविधानि तु ॥ श्रुतिस्मृतिविरु
द्धानि निष्ठा तेषां हि तामसी ॥ २६१ ॥ कापालं भैरवञ्चैव यामलं वाममार्हतम् ॥ एवंविधानि चान्यानि मोहनाथानि तानि तु
॥ २६२ ॥ ये कुशास्त्राभियोगेन मोहयन्तीह मानवान् ॥ मया सृष्टानि शास्त्राणि मोहायैषां भवान्तरे ॥ २६३ ॥ वेदार्थवित्तमैः
कार्यं यत्स्मृतं कर्म वैदिकम् ॥ तत्प्रयत्नेन कुर्वन्ति मत्प्रियास्ते हि ये नराः ॥ २६४ ॥ वर्णानामनुकम्पार्थं मन्त्रियोगाद्विराट् स्वयम् ॥
स्वायम्भुवो मनुर्द्धर्मान्मुनीनां पूर्वमुक्तवान् ॥ २६५ ॥ श्रुत्वा चान्येऽपि मुनयस्तन्मुखाद्धर्ममुत्तमम् ॥ चक्रुर्द्धर्मप्रतिष्ठार्थं धर्मशास्त्राणि चैव
हि ॥ २६६ ॥ तेषु चान्तर्हितेष्वेवं युगान्तेषु महर्षयः ॥ ब्रह्मणो वचनात्तानि करिष्यन्ति युगेयुगे ॥ २६७ ॥ अष्टादश
पुराणानि व्यासाद्यैः कथितानि तु ॥ नियोगाद्ब्रह्मणो राजन्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ २६८ ॥ अन्यान्युपपुराणानि तच्छिष्यैः
कथितानि तु ॥ युगे युगेऽत्र सर्वेषां कर्ता वै धर्मशास्त्रवित् ॥ २६९ ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च ॥ ज्योतिःशास्त्रं न्याय
विद्या सर्वेषामुपबृंहणम् ॥ २७० ॥ एवं चतुर्दशैतानि तर्था हि द्विजसत्तमाः ॥ चतुर्वेदैः सहोक्तानि धर्मो नान्यत्र विद्यते ॥ २७१ ॥ एवं
पैतामहं धर्मं मनुव्यासादयः परम् ॥ स्थापयन्ति ममादेशाद्यावदाभूतसंप्रवर्तम् ॥ २७२ ॥ ब्रह्मणां सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसञ्चरे ॥ परं
स्यान्ते कृतात्मानः प्रविशन्ति परम्पदम् ॥ २७३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धर्मार्थं वेदमाश्रयेत् ॥ धर्मेण सहितं ज्ञानं परं ब्रह्म प्रकाशयेत् ॥ २७४ ॥

१ तद्धर्ममिति, तं धर्ममिति पा० । २ लोकेऽस्मिन्निविधानि इति पा० । ३ पञ्चरात्रञ्च इति पा० । ४ भवार्णवे इति पा० । ५ वेदान्तेति पा० । ६ व्यासेन इति पा० । ७ ज्योतिः
शास्त्राभ्यात्मविद्या इति पा० । ८ भीमासा चोपबृंहणमिति पा० । ९ विद्यास्थानानि सत्तम इति पा० । १० अत्र यावत्पदं निरर्थकम् आ इति उपसर्गेण गतार्थत्वात् । ११ ब्राह्मणैरिति
पा० । १२ परस्यान्तःकृतात्मानः इति पा० । १३ परस्परमिति, प्रवेक्षयन्ति परं पदमिति पा० ।

पूर्वा०

अ० १२

॥ २७ ॥

ये तु संगान् परित्यज्य मामेव शरणं गताः ॥ उपासते सदा भक्त्या योगमैश्वरमास्थिताः ॥ २७५ ॥ सर्वभूतदयावन्तः शान्ता दाता विमत्सराः ॥
 अमानिनो बुद्धिमन्तस्तापसाः शंसितव्रताः ॥ २७६ ॥ मच्चिता मद्रतप्राणा मज्ज्ञानकथने रताः ॥ संन्यासिनो गृहस्थाश्च वनस्था ब्रह्मच-
 रिणः ॥ २७७ ॥ तेषां नित्याभियुक्तानां मायातत्त्वं समुत्थितम् ॥ नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन नो चिरात् ॥ २७८ ॥ ते
 सुनिर्धूततमसो ज्ञानेनैकेन मन्मयाः ॥ सदानन्दास्तु संसारे न जायन्ते पुनः पुनः ॥ २७९ ॥ तस्मात्सर्वप्रकारेण मद्रक्तो मत्परायणः ॥
 मामेवाचर्य सर्वत्र मनसा शरणं गतः ॥ २८० ॥ अशक्तो यदि मे ध्यातुमैश्वरं रूपमव्ययम् ॥ ततो मे परमं रूपं कालाद्यं शरणं ब्रज
 ॥ २८१ ॥ तद्यत्स्वरूपं मे तात मनसो गोचरं तव ॥ तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदर्चनपरो भव ॥ २८२ ॥ यत्तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं
 केवलं शिवम् ॥ सर्वोपाधिर्विनिर्मुक्तमनन्तममृतं परम् ॥ २८३ ॥ ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं क्लेशेन परमं पदम् ॥ ज्ञानमेव प्रपश्यन्तो मामेव
 प्राविशन्ति ते ॥ २८४ ॥ तद्बुद्ध्यस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ २८५ ॥ मामना
 श्रित्य परमं निर्वाणममलं पदम् ॥ प्राप्यते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं ब्रज ॥ २८६ ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन तथा चोभयथापि वा ॥
 मामुपास्य महीपालं ततो यास्यसि तत्पदम् ॥ २८७ ॥ मामनाश्रित्य तत्तत्त्वं स्वभावविमलं शिवम् ॥ ज्ञायते न हि राजेन्द्र ततो मां
 शरणं ब्रज ॥ २८८ ॥ तस्मात्त्वमक्षरं रूपं नित्यं वा रूपमैश्वरम् ॥ आराधय प्रयत्नेन ततोऽन्धत्वं प्रहास्यसि ॥ २८९ ॥ कर्मणा मनसा
 वाचा शिवं सर्वत्र सर्वदा ॥ समाराधय भावेन ततो यास्यसि तत्पदम् ॥ २९० ॥ न वै यास्यन्ति तं देवं मोहिता मम मायया ॥
 अनाद्यनन्तं परमं महेश्वरमजं शिवम् ॥ २९१ ॥ सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वाधारं निरञ्जनम् ॥ नित्यानन्दं निराभासं निर्गुणं तमसः

१ स्वर्गमिति, येऽन्यसङ्गानिति पा० । २ मद्रावकथने इति पा० । ३ मायातनुसमुत्थितमिति पा० । ४ मा चिरादिति पा० । ५ ते तु निर्धूतमनस इति, तेषु निर्धूतमनस इति पा० ।
 ६ सकलमिति, ततः सर्वकलमिति पा० । ७ कलाव्यमिति, कलाव्यं पूर्णम् इति पा० । ८ यद्यदिति पा० । ९ न फलप्रदमिति पा० । १० महाराज इति पा० । ११ मत्पदमिति
 पा० । १२ चन्वमिति पा० । १३ मत्पदमिति पा० । १४ न वै पश्यन्ति तत्तत्त्वमिति, न वै पश्यन्ति तं देवमिति पा० ।

कू. पु.

॥ २८ ॥

परम् ॥ २९२ ॥ अद्वैतमचलं ब्रह्म निष्कलं निष्प्रपञ्चकम् ॥ स्वसंवेद्यमवेद्यं तत्परे व्योम्नि व्यवस्थितम् ॥ २९३ ॥ सूक्ष्मेण तमसा नित्यं
 वेष्टिता मम मायया ॥ संसारसागरे घोरे जायन्ते च पुनःपुनः ॥ २९४ ॥ भक्त्या त्वनन्यया राजन् सम्यग्ज्ञानेन चैव हि ॥ अन्वेष्टव्यं
 हि तद्ब्रह्म जन्मबन्धनिवृत्तये ॥ २९५ ॥ अहंकारश्च मात्सर्यं कामं क्रोधपरिग्रहम् ॥ अधर्माभिनिवेशश्च त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितः ॥ २९६ ॥
 सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि ॥ अवेक्ष्य चात्मनात्मानं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २९७ ॥ ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा सर्वभूताभयप्रदः ॥
 ऐश्वर्यं परमां भक्तिं विन्देत्तानन्यभाविनीम् ॥ २९८ ॥ वीक्ष्यते तत्परं तत्त्वमैश्वरं ब्रह्म निष्कलम् ॥ सर्वसंसारनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते
 ॥ २९९ ॥ ब्रह्मणोऽयं प्रतिष्ठानं परस्य परमः शिवः ॥ अनन्यश्चाव्ययश्चैकश्चात्माधारो महेश्वरः ॥ ३०० ॥ ज्ञानेन कर्मयोगेन भक्त्या
 योगेन वा नृप ॥ सर्वसंसारमुत्तयर्थमीश्वरं शरणं ब्रज ॥ ३०१ ॥ एष गुह्योपदेशस्ते मया दत्तो गिरीश्वर ॥ अन्वीक्ष्य चैतदासिलं ययेष्टं
 कर्तुमर्हसि ॥ ३०२ ॥ अहं वै याचिता देवैः सञ्जाता परमेश्वरात् ॥ विनिन्द्य दक्षं पितरं महेश्वरविनिन्दकम् ॥ ३०३ ॥ धर्मसंस्था
 पनार्थाय तवाराधनकारणात् ॥ मेनादेहसमुत्पन्ना त्वामेव पितरं श्रिता ॥ ३०४ ॥ स त्वं नियोगाद्देवस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ प्रदा
 स्यसे मां रुद्राय स्वयंवररुमागमे ॥ ३०५ ॥ तत्सम्बन्धान्तरे राजन् सर्वे देवाः सवासवाः ॥ त्वां नमस्यन्ति वै तात प्रसीदति च झंकरः
 ॥ ३०६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मां विद्धीश्वरगोचराम् ॥ संपूर्णं देवमीशानं शरण्यं शरणं ब्रज ॥ ३०७ ॥ स एवमुक्तो हिमवान् देवदेव्या
 गिरीश्वरः ॥ प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥ ३०८ ॥ विस्तरेण महेशानि योगं मादेश्वरं परम् ॥ ज्ञानं वै चात्मनो योगं
 साधनानि प्रचक्ष्व मे ॥ ३०९ ॥ तस्यैतत्परमं ज्ञानमोत्तमा योगमुत्तमम् ॥ यथा बद्धोज्ज्वलेशा साधनानि च विस्तरात् ॥ ३१० ॥
 निशम्य वदनाम्भोजाद्विरीन्द्रो लोकपूजितः ॥ लोकमातुः परं ज्ञानं योगासक्तोऽभवत्पुनः ॥ ३११ ॥ प्रददौ च महेशाय पार्वती भाग्य

पूर्वा०

अ० १२

॥ २८ ॥

१ स्वसर्गाद्यमरेभ्यस्तत्परमिति पा० । २ अन्वीक्ष्य इति पा० । ३ ऐश्वरीमिति पा० । ४ विन्देत्तानन्यगामिनीमिति पा० । ५ ब्राह्मणी हि प्रतिष्ठेयमिति, प्रतिष्ठायामिति पा० ।
 ६ पुनरिति पा० । ७ तत्सम्बन्धाच्च ते इति पा० । ८ सन्तोष्य इति पा० । ९ भगवानिति पा० । १० मात्मयोगमनुत्तममिति पा० । ११ व्याज्ज्वलेशा इति पा० ।

गौरवात् ॥ नियोगाद्ब्रह्मणः साध्वी देवानाञ्चैव सन्निधौ ॥ ३१२ ॥ य इमं पठतेऽध्यायं देव्या माहात्म्यकीर्तनम् ॥ शिवस्य सन्निधौ
 भक्त्या शुचिस्तद्भावभावितः ॥ ३१३ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो दिव्ययोगसमन्वितः ॥ उल्लंघ्य ब्रह्मणो लोकं देव्याः स्थानमवाप्नुयात् ॥ ३१४ ॥
 यश्चैतत्पठति स्तोत्रं ब्राह्मणानां समीपतः ॥ समाहितमनाः सोऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३१५ ॥ नाम्नामष्टसहस्रन्तु देव्या यत्समुदीरि
 तम् ॥ ज्ञात्वा कर्मण्डलगतामावाह्य परमेश्वरीम् ॥ ३१६ ॥ अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्तियोगसमन्वितः ॥ संस्मरन्परमं भावं देव्या माहे
 श्वरं परम् ॥ ३१७ ॥ अनन्यमानसो नित्यं जपेदामरणाद्विजः ॥ सोऽन्तकाले स्मृतिं लब्ध्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ३१८ ॥ अथवा
 जायते विप्रो ब्राह्मणस्य शुचौ कुले ॥ पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ ३१९ ॥ सम्प्राप्य योगं परमं दिव्यं तत्पारमेश्वरम् ॥
 शान्तः सुसंयतो भूत्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ३२० ॥ प्रत्येकञ्चाथ नामानि जुहुयात्सवनत्रयम् ॥ महामारिकृतैर्दोषैर्ग्रहदोषैश्च मुच्यते ॥ ३२१ ॥
 जपेद्वाहरहर्नित्यं संवत्सरमतन्द्रितः ॥ श्रीकामः पार्वतीं देवीं पूजयित्वा विधानतः ॥ ३२२ ॥ सम्पूज्य पार्श्वतः शम्भुं त्रिनेत्रं भक्तिसं
 युतः ॥ लभते महतीं लक्ष्मीं महोदेवप्रसादतः ॥ ३२३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन जप्तव्यं हि द्विजातिभिः ॥ सर्वपापान्नोदार्थं देव्या
 नामसहस्रकम् ॥ ३२४ ॥ सूत उवाच ॥ प्रसङ्गात्कथितं विप्रा देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ अतः परं प्रजासर्गं भृशदीनां निबोधत ॥ ३२५ ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे देव्या माहात्म्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ अथ दक्षकन्याख्यातिवंशः ॥ सूत उवाच ॥ भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना
 लक्ष्मीर्नारायणप्रिया ॥ देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातरौ शुभौ ॥ १ ॥ आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः ॥ तयोर्धातृवि
 धातृभ्यां यौ च जातौ सुताबुभौ ॥ २ ॥ प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः ॥ तथा वेदशिस नाम प्राणस्य द्युतिमान्सुतः ॥ ३ ॥

१ देव्या इति पा० । २ देव्याः समाहितमना इति पा० । ३ सम्भाव्य इति पा० । ४ कुले शुचौ इति पा० । ५ सर्वसंस्कारमाहात्म्यादिति पा० । ६ सर्वगत इति पा० ।
 ७ कुसुमप्रयमिति पा० । ८ पूतनादीति पा० । ९ सार्द्धत इति पा० । अर्द्धयुक्तं गौरीसहितं हरिसहितं वा इत्यर्थः । १० महादेवप्रभावत इति पा० । ११ धाताविधात्रोस्ते भार्ये
 तयोर्जातौ सुताबुभौ इति पा० । १२ मृकण्डुज इति पा० ।

कू. पु.

॥ २९ ॥

मरीचेरपि सम्भूतिः पूर्णमासमसूयत ॥ कन्याचतुष्टयश्चैव सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ४ ॥ तुष्टिर्ज्येष्ठा तथा वृष्टिः कृष्टिश्चापचितिस्तथा ॥
 विरजाः पर्वतश्चैव पूर्णमासस्य तो सुतौ ॥ ५ ॥ क्षमा तु सुषुवे पुत्रान्पुलहस्य प्रजापतेः ॥ कर्दमश्च वरीयांसं सहिष्णुं मुनिस-
 त्तमम् ॥ ६ ॥ तथैव च कनीयांसं तपोनिर्द्धूतकल्मषम् ॥ अनसूया तथैवात्रेर्जज्ञे पुत्रानकल्मषान् ॥ ७ ॥ सोमं दुर्वाससश्चैव दत्तात्रे-
 यश्च योगिनम् ॥ स्मृतिश्चाङ्गिरसः पुत्री जज्ञे लक्षणसंयुता ॥ ८ ॥ सिनीवाली कुहूश्चैव राकामनुमतीमपि ॥ प्रीत्यां पुलस्त्यो भगवान्दम्भो-
 जिमसृजत्प्रभुः ॥ ९ ॥ पूर्वजन्मनि सोगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ देवबाहुस्तथा कन्या द्वितीयां नाम नामतः ॥ १० ॥
 पुत्राणां षष्टिसाहस्रं सन्ततिः सुषुवे क्रतोः ॥ ते चोद्धरेतसः सर्वे वालखिल्या इति स्मृताः ॥ ११ ॥ वसिष्ठश्च तथोज्ञायां सप्त पुत्रानजीज-
 नत् ॥ कन्याश्च पुण्डरीकाक्षां सर्वशोभासमन्विताम् ॥ १२ ॥ रजोर्मात्रोद्धवाद्बुधश्च सर्वेनश्चानगस्तथा ॥ सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त पुत्रा-
 महौजसः ॥ १३ ॥ योऽसौ रुद्रात्मको बह्निर्ब्रह्मणस्तनयो द्विजाः ॥ स्वाहा तस्मात्सुतान् लेभे त्रींशुंदारान्महौजसः ॥ १४ ॥ पावकः पवमानश्च
 शुचिरग्निश्चैव रूपतः ॥ निर्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥ १५ ॥ यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः ॥ तेषान्तु
 सन्ततावन्ये चत्वारिंशश्च पञ्च च ॥ १६ ॥ पवमानः पावकश्च शुचिस्तेषां पितां च यः ॥ एते चैकोनपञ्चाशद्ब्रह्मयः परिकीर्तिताः ॥ १७ ॥
 सर्वे तपस्विनः प्रोक्ताः सर्वे यज्ञेषु भोगिनः ॥ रुद्रात्मकाः स्मृताः सर्वे त्रिपुंड्राङ्कितमस्तकाः ॥ १८ ॥ अयज्वानंश्च यज्वानः पितरो ब्रह्मणः
 सुताः ॥ अग्निष्वात्ता बहिषदो द्विधा तेषां व्यवस्थितिः ॥ १९ ॥ तेभ्यः स्वधा सुतां जज्ञे मेनां वै धारिणीं तथा ॥ ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ
 योगिन्यौ मुनिसत्तमाः ॥ २० ॥ असूत मेना मेनाकं क्रौञ्चन्तस्यानुजन्तथा ॥ गङ्गा हिमवतो यज्ञे सर्वलोकेकपावनी ॥ २१ ॥

१ पूर्णमासमिति पा० । २ कृष्टिरिति पा० । ३ वृष्टिरिति, पुष्टिश्चितिरिति पा० । ४ पूर्णमासस्य इति पा० । ५ जनयामास इत्यर्थः, कश्चिदन्तर्भूतपुत्रः सम्भवति । ६ दत्तामिति,
 दत्तानिमिति, दम्भोक्षीमिति, दम्भोक्षिमिति पा० । ७ सत्तति इति पा० । ८ राजोहश्चोद्धवाद्बुधश्चेति पा० । ९ सप्तनोऽनशनस्तथा इति पा० । १० त्रीनग्नीनामितौजस इति पा० । ११ ते
 त्रय इति पा० । १२ महाबल इति, पितामह इति पा० । १३ भोगिन इति पा० । १४ अयज्वानोऽपीति पा० । १५ इतरे इति पा० । १६ जनयामास इत्यर्थः । १७ वैतरणीमिति पा० ।

प्रा०

अ० १३

॥ २९ ॥

स्वयोगाग्निबलादेवीं पुत्रीं लेभे महेश्वरीम् ॥ यथावत्कथितं पूर्वं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥ २२ ॥ धारिणी मेरुराजस्य पत्नी पद्मसमा
नना ॥ देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातराबुधौ ॥ २३ ॥ एषा दक्षस्य कन्यानां मयापत्यानुसन्ततिः ॥ ॥ व्याख्याता भवन्तां सद्यो
मनोः सृष्टिं निबोधत ॥ २४ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे द० त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ अयं स्वायंभुवमनुवंशः ॥ सूत उवाच ॥ प्रियव्र
तोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवस्य तु ॥ धर्मज्ञौ तौ महावीर्यौ शतरूपा व्यजीजनत् ॥ १ ॥ ततस्तुत्तानपादस्य ध्रुवो नाम सुतोऽ
भवत् ॥ भक्त्या नारायणे देवे प्राप्तवान् स्थानमुत्तमम् ॥ २ ॥ ध्रुवाच्छिष्टिश्च भाव्यश्च भाव्याच्छम्भुर्व्यजायत ॥ शिष्टेराधत्त सुच्छाया
पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥ ३ ॥ वसिष्ठवचनादेवी तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥ आराध्य पुरुषं विष्णुं शालग्रामे जनार्दनम् ॥ ४ ॥ रिपुं रिपु
ञ्जयं विप्रं कपिलं वृषतेजसम् ॥ नारायणपरान्शुद्धान्स्वधर्मपरिपालकान् ॥ ५ ॥ रिपोराधत्त महिषी चाक्षुषं सर्वतेजसम् ॥ सोऽजीज
नत्पुष्करिण्यां सुरूपं चाक्षुषं मनुम् ॥ ६ ॥ प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्थं महात्मनः ॥ मनोरजायन्त दश सुतास्ते सुमहौजसः ॥ ७ ॥
कन्यायां सुमहावीर्यो वैराजस्य प्रजापतेः ॥ ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक् शुचिः ॥ ८ ॥ अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युकः ॥
ऊरोरजनयत्पुत्रान्पडाग्रेयां महाबलान् ॥ ९ ॥ अङ्गं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमाङ्गिरसं शिवम् ॥ अङ्गादेनोऽभवत्पश्चाद्वैन्यो वेनादजायत ॥ १० ॥
योऽसौ पृथुरिति ख्यातः प्रजापालो महाबलः ॥ येन दुग्धा मही पूर्वं प्रजानां हितकार्म्येया ॥ ११ ॥ नियोगाद्ब्रह्मणः सार्द्धं देवेन्द्रेण महौजसा ॥
वेनपुत्रस्य वितते पुरा पैतामहे मत्से ॥ १२ ॥ सूतः पौराणिको जज्ञे मायारूपः स्वयं हरिः ॥ प्रवक्ता सर्वशास्त्राणां धर्मज्ञो गुरुवंत्सलः
॥ १३ ॥ तं मां वित्तं मुनिश्रेष्ठाः पूर्वोद्धृतं सनातनम् ॥ अस्मिन्मन्वन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ १४ ॥ श्रावयामास मां

१ स्वयोगात्मबलादेवीं पार्तिं लेभे महेश्वरमिति पा० । २ मयतामद्य इति पा० । ३ तयोरुत्तानपादस्येति पा० । ४ मत्तो नारायणादेवादिति पा० । ५ ध्रुवात्सृष्टिश्च धान्यश्च भार्या शम्भुर्व्य
जायत इति पा० । ६ विकलमिति, वृकलमिति, वृकलमिति पा० । ७ वृकतेजसमिति पा० । ८ वेण्वमिति, वीरिण्यामिति पा० । ९ मरणस्य इति पा० । १० नकुलायां महौजस इति,
त इलाया मिति पा० । ११ सत्यवानिति पा० । १२ स्वातिमिति पा० । १३ हितकारणादिति पा० । १४ गुणवत्सलः इति पा० ।

कू. पु.
॥ ३० ॥

प्रीत्या पुराणः पुरुषो हरिः ॥ मदन्वये तु ये सूताः सम्भूता वेदवर्जिताः ॥ १५ ॥ तेषां पुराणवक्तृत्वं वृत्तिरासीदजाज्ञया ॥ स च वैन्यः
पृथुर्धर्मान्सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ॥ १६ ॥ सार्वभौमो महातेजाः स्वधर्मपरिपालकः ॥ तस्य बाल्यात्प्रभृत्येव भक्तिर्नारायणेऽभवत्
॥ १७ ॥ गोवर्द्धनगिरिं प्राप्तस्तपस्तेपे जितेन्द्रियः ॥ तपसा भगवान्प्रीतः शंखचक्रगदाधरः ॥ १८ ॥ आगत्य देवो राजानं प्राह दामो
दरः स्वयम् ॥ धार्मिकौ रूपसम्पन्नौ सर्वशस्त्रभृतावरौ ॥ १९ ॥ मत्प्रसादादसन्दिग्धौ पुत्रौ तव भविष्यतः ॥ एवमुक्त्वा हृषीकेशः
स्वकीयां प्रकृतिं गतः ॥ २० ॥ वैन्योऽपि वेदविधिना निश्चलां भक्तिमुद्वहन् ॥ सोऽपालयत्स्वकं राज्यं चिन्तयन्मधुसूदनम् ॥ २१ ॥
अचिरादेव तन्वह्नी भार्या तस्य शुचिस्मिता ॥ शिखण्डिनं हविर्दानमन्तर्धानाद्यजायत ॥ २२ ॥ शिखण्डिनोऽभवत्पुत्रः सुशील
इति विश्रुतः ॥ धार्मिको रूपसम्पन्नो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २३ ॥ सोऽधीत्य विधिवद्वेदान्धर्मेण तपसि स्थितः ॥ मतिश्चक्रे भाग्ययो
गात्संन्यासम्प्रति धर्मवित् ॥ २४ ॥ स कृत्वा तीर्थसंसेवां स्वाध्याये तपसि स्थितः ॥ जगाम दिग्बन्तपृष्ठं कदाचित्सिद्धसेवितम् ॥ २५ ॥
तत्र धर्मबन्तं नाम धर्मसिद्धिप्रदं वनम् ॥ अपश्यद्योगिनां गम्यमगम्यं ब्रह्मविद्भिषाम् ॥ २६ ॥ तत्र मन्दाकिनीनाम सुपुण्या विमला
नदी ॥ पद्मोत्पलवनोपेता सिद्धाश्रमविभूषिता ॥ २७ ॥ स तस्या दक्षिणे तीरे सुनीन्द्रैर्योगिभिर्भुजितम् ॥ सुपुण्यमाश्रमं रम्यमपश्यत्प्री
तिसंयुतः ॥ २८ ॥ मन्दाकिनीजले स्नात्वा सन्तप्यं पितृदेवताः ॥ अर्चयित्वा महादेवं पुष्पैः पद्मोत्पलादिभिः ॥ २९ ॥ ध्यात्वा कंसं
स्थमीशानं शिरस्याधाय चाञ्जलिम् ॥ सम्प्रेक्षमाणो भास्वन्तं तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ३० ॥ रुद्राध्यायेन गिरिशं रुद्रस्य चरितेन च ॥
अन्यैश्च विविधैः स्तोत्रैः शाम्भवैर्वेदसम्भवैः ॥ ३१ ॥ अथास्मिन्नन्तरेऽपश्यत्समायान्तं महासुनिम् ॥ श्वेताश्वतरनामानं महापाशुपतो
त्तमम् ॥ ३२ ॥ भस्मसन्दिग्धसर्वाङ्गं कौपीनाच्छादनान्वितम् ॥ तपसा कर्षितात्मानं शुक्लपद्मोपवीतिनम् ॥ ३३ ॥ समाप्य संस्तवं

१ पुराणमिति पा० । २ सम्बन्धनगिरिमिति पा० । ३ शृङ्गमिति पा० । ४ धर्मपदमिति पा० । ५ योगिभिर्भुजिते इति पा० । ६ हर्षितात्मानमिति पा० । ७ संस्तवपदं परिचर्याय
कूटमपि अत्र सम्यक्स्तरूपे वर्तते इति मृग्यम् ।

पूर्वा०
अ० १४

॥ ३० ॥

शम्भोरानन्दास्त्राविलेक्षणः ॥ ववन्दे शिरसा पादौ प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ घन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मे साक्षान्मुनीश्वर ॥
 योगीश्वरोऽद्य भगवान्दृष्टो योगविदां वरः ॥ ३५ ॥ अहो मे सुमहद्भाग्यं तर्पासि सफलानि मे ॥ किं करिष्यामि शिष्योऽहं तव
 मां पालयानव ॥ ३६ ॥ सोऽनुगृह्णाय राजानं सुशीलं शीलसंयुतम् ॥ शिष्यत्वे प्रतिजग्राह तपसा क्षीणकल्मषम् ॥ ३७ ॥
 सात्रयासिकं विधिं कृत्स्नं कारयित्वा विचक्षणः ॥ ददौ तदैश्वरं ज्ञानं स्वशास्त्राविहितव्रतम् ॥ ३८ ॥ अंशेषं वेदसारं तत्पशु
 पाशविमोचनम् ॥ अन्त्याश्रममिति ख्यातं ब्रह्मादिभिरनुष्ठितम् ॥ ३९ ॥ उवाच शिष्यान्संप्रेक्ष्य ये तदाश्रमवासिनः ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ४० ॥ मया प्रवर्तितां शास्त्रामधीत्यैवेह योगिनः ॥ समासते महादेवं ध्यायन्तो
 विश्वमैश्वरम् ॥ ४१ ॥ इह देवो महादेवो रममाणः सहोमया ॥ अध्यास्ते भगवानीशो भक्तानामनुकम्पया ॥ ४२ ॥
 इहाशेषजगद्धाता पुरा नारायणः स्वयम् ॥ आराधयन्महादेवं लोकानां दितकाम्यया ॥ ४३ ॥ इहैनं देवमीशानं देवानामपि
 देवतम् ॥ आराध्य महतीं सिद्धिं लेभिरे देवदानवाः ॥ ४४ ॥ इहैव मुनयः सर्वे मरीच्याद्या महेश्वरम् ॥ दृष्ट्वा तपोवलाज्ज्ञानं
 लेभिरे सार्वकालिकम् ॥ ४५ ॥ तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तपोयोगसमन्वितः ॥ तिष्ठे नित्यं मया सार्द्धं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ४६ ॥
 एवमाभाष्य विप्रेन्द्रो देवं ध्यात्वा पिनाकिनम् ॥ आचक्षे महामन्त्रं यथावत्सर्वसिद्धये ॥ ४७ ॥ सर्वपापोपशमनं वेदसारं विमुक्तिदम् ॥
 अभिरित्यादिकं पुण्यमृषिभिः सम्प्रवर्तितम् ॥ ४८ ॥ सोऽपि तद्वचनाद्राजा सुशीलः श्रद्धयान्वितः ॥ साक्षात्पाशुपतो भूत्वा
 वेदाभ्यासरतोऽभवत् ॥ ४९ ॥ भस्मोद्भूतसर्वाङ्गः कन्दमूलफलाशनः ॥ शान्तो दान्तो जितक्रोधः संन्यासविधिमाश्रितः ॥ ५० ॥
 हविर्धानंस्तथाग्नेय्या जनयामास वै सुतम् ॥ प्राचीनवर्दिषं नाम्ना धनुर्वेदस्य पारगम् ॥ ५१ ॥ प्राचीनवर्दिभगवान्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥

१ अंशेषवेदसारमिति पा० । २ निष्कलं शिवमिति पा० । ३ पूर्वमिति पा० । ४ सार्वकामिकमिति पा० । ५ आस्त्व इति पा० । ६ स्वार्थसिद्धये इति, तथा तत्कार्यसिद्धये इति
 पा० । ७ अस्तिरिति पा० । ८ वेदात्मा सततोऽभवदिति पा० । ९ हविर्धानंस्तथाग्नेय्यामिति पा० । १० सत्सुतमिति, सुव्रतमिति पा० ।

कू. पु.

॥ ३१ ॥

समुद्रतनयायां वै दश पुत्रानजीजनत् ॥ ५२ ॥ प्रचेतसस्ते विख्याता राजानः प्रथितौजसः ॥ अधीतवन्तः स्वं वेदं नारायणपरा
यणाः ॥ ५३ ॥ दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ॥ दक्षो जज्ञे महाभागो यः पूर्वं ब्रह्मणः सुतः ॥ ५४ ॥
स तु दक्षो महेशेन रुद्रेण सह धीमता ॥ कृत्वा विवादं रुद्रेण शप्तः प्राचेतसोऽभवत् ॥ ५५ ॥ समायान्तं महादेवो दक्षं
देव्या गृहं हरः ॥ दृष्ट्वा यथोचितां पूजां दक्षाय प्रददौ स्वयम् ॥ ५६ ॥ तदा वै तमसाविष्टः सोऽधिकां ब्रह्मणः सुतः ॥
पूजामनर्हामन्विच्छन्नगाम कुपितो गृहम् ॥ ५७ ॥ कदाचित्स्वगृहं प्राप्तां सतीं दक्षः सुदुर्मनाः ॥ भर्त्रा सह विनिन्द्यैनां भर्त्सयामास
वै रुषा ॥ ५८ ॥ अन्ये जामातरः श्रेष्ठा भर्तुस्तव पिनाकिनः ॥ त्वमप्यसत्सुताऽस्माकं गृहाद्वृच्छ यथागतम् ॥ ५९ ॥ तस्य तद्वाक्यमा
कर्ण्य सा देवी शङ्कराप्रिया ॥ विनिन्द्य पितरं दक्ष ददाहात्मानमात्मना ॥ ६० ॥ प्रणम्य पञ्चभर्तारं भर्तारं कृत्तिवाससम् ॥ हिमवद्बहिता
साभूतपसा तस्य तोषिता ॥ ६१ ॥ ज्ञात्वा तां भगवान्नुद्रः प्रपन्नार्तिहरो हरः ॥ शशाप दक्षं कुपितः समागत्याथ तद्गृहम् ॥ ६२ ॥
त्यक्त्वा देहमिमं ब्राह्मं क्षत्रियाणां कुले भव ॥ स्वस्यां सुतायां मृदात्मा पुत्रमुत्पादयिष्यसि ॥ ६३ ॥ एवमुक्त्वा महादेवो ययौ
कैलासपर्वतम् ॥ स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् ॥ ६४ ॥ एतद्ब्रह्म कथितं सर्वं मनोः स्वायम्भुवस्य तु ॥ निसर्गं दक्ष
पर्यन्तं शृण्वतां पापनाशनम् ॥ ६५ ॥ * इति श्रीकूर्मपुराणे राजवंशानुकीर्तने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ अथ दक्षयज्ञविधिसंनम् ॥
नौमिषेया ऊचुः ॥ देवानां दानवाणाञ्च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ॥ उत्पत्तिं विस्तराद्ब्रूहि सूत वैवस्वतेऽन्तरे ॥ १ ॥ स शप्तः शम्भुना पूर्वं
दक्षः प्राचेतसो नृपः ॥ किमकार्षीन्महाबुद्धे श्रोतुमिच्छाम साम्प्रतम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ वक्ष्ये नारायणेनोक्तं पूर्वकल्पानुषङ्गिकम् ॥
त्रिकालवद्धं पापघ्नं प्रजासर्गस्य विस्तरम् ॥ ३ ॥ स शप्तः शम्भुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः ॥ विनिन्द्यं पूर्ववैरेण गंगाद्वारेऽयज

१ स्ते वेदमिति पा० । २ त्वमप्यस्मद्गृहाद्वृच्छ सुतास्माकमिति पा० । ३ पञ्चभर्तारं-पञ्चानां जीवानां भर्तारं पशुपतिमित्यर्थः । ४ तु इति पा० । ५ एवं शप्त्वा इति पा० ।
६ विसर्गमिति पा० । ७ विस्तरात्सूत ब्रूहीति पा० । ८ त्रिकालवन्तमिति पा० । ९ विचिन्त्येति । १० * अत्र अध्यायसमाप्तिर्नदृश्यते लिखितपुस्तके ।

पूर्वा०

अ० १५

॥ ३१ ॥

द्रवम् ॥ ४ ॥ देवाश्च सर्वे भागार्थमाहता विष्णुना सह ॥ सर्वे मुनिभिः सर्वैरागता मुनिपुंगवाः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा देवकुलं कृत्स्नं संकरेण विना गतम् ॥
 दधीचो नाम विप्रर्विः प्राचेतसमयाब्रवीत् ॥ ६ ॥ दधीच उवाच ॥ ब्रह्माद्यास्तु पिशाचान्ता यस्याज्ञानुविषायिनः ॥ स देवः साम्प्रतं रुद्रो
 विधिना किन्नं पूज्यते ॥ ७ ॥ दक्ष उवाच ॥ सर्वेष्वेव हि यज्ञेषु न भागः परिकल्पितः ॥ न मन्त्रा भार्यया सार्द्धं संकरस्येति नेष्यते ॥ ८ ॥ विद्वस्य
 दक्षं कुपितो वचः प्राह महासुनिः ॥ शृण्वतां सर्वदेवानां सर्वज्ञानमयः स्वयम् ॥ ९ ॥ दधीच उवाच ॥ यतः प्रवृत्तिर्विश्वात्मा यस्यासौ
 परमेश्वरः ॥ सम्पूज्यते सर्वयज्ञैर्विदित्वा किन्न शङ्करः ॥ १० ॥ दक्ष उवाच ॥ न ह्ययं शङ्करो रुद्रः संदत्तां तामसो हरः ॥ नम्रः
 कपाली विदितो विश्वात्मा नोपपद्यते ॥ ११ ॥ ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रमुनारायणो हरिः ॥ सत्त्वात्मकोऽसौ भगवानिज्यते
 सर्वकर्मसु ॥ १२ ॥ दधीच उवाच ॥ किं त्वया भगवानेष सहस्रांशुर्न दृश्यते ॥ सर्वलोकैकसंदत्ता कालात्मा परमेश्वरः ॥ १३ ॥ यं
 गृह्णन्तीह विद्रासो धार्मिका ब्रह्मवादिनः ॥ सोऽयं साक्षी तीव्ररुचिः कालात्मा शाङ्करी तनुः ॥ १४ ॥ एष रुद्रो महादेवः कपाली
 च घृणी हरः ॥ आदित्यो भगवान्मूर्यो नीलग्रीवो विलोहितः ॥ १५ ॥ संस्तूयते सहस्रांशुः सामगाव्युंदोत्तभिः ॥ पंड्येन विश्वकर्माणं
 रुद्रमूर्तिं त्रयीमयम् ॥ १६ ॥ दक्ष उवाच ॥ य एते द्वादशादित्या आगता यज्ञभागिनः ॥ सर्वे सूर्या इति ज्ञेया न ह्यन्यो विद्यते
 रविः ॥ १७ ॥ एवमुक्ते तु मुनयः समायाता दिदृक्षुवः ॥ बाढमित्यबुवन्दक्षं तस्य साहाय्यकारिणः ॥ १८ ॥ तमसाविष्टमनसो न
 पश्यन्तो वृषध्वजम् ॥ सहस्रशोऽथ शतशो बहुशो भूय एव हि ॥ १९ ॥ निन्दन्तो वैदिकान्मन्त्रान् सर्वभूतपार्ति हरम् ॥ अपूजयन्दक्ष
 वाक्यं मोहिता विष्णुमायया ॥ २० ॥ देवाश्च सर्वे भागार्थमागता वासवादयः ॥ नापश्यन्देवमीशानमृते नारायणं हरिम् ॥ २१ ॥
 हिरण्यगर्भो भगवान्ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ पश्यतामेव सर्वेषां क्षणादन्तरस्थित ॥ २२ ॥ अन्तर्हिते भगवति दक्षो नारायणं हरिम् ॥

१ भोगार्थमाहता इति पा० । २ देवगणसर्वे । ३ दधीचिर्नामोति पा० । ४ दधीचिरिति पा० । ५ किंस । ६ नमस्ते । ७ नेष्यते इति पा० । ८ सर्वज्ञानमयो हि स इति पा० ।
 ९ यस्यास्य इति पा० । १० भद्रः । ११ स्वरादिति पा० । १२ सोऽर्थसाक्षीति पा० । १३ कपर्दीति पा० । १४ पश्यान्ति । १५ मन्यते इति पा० । १६ भूय एव विनिन्यते इति
 पा० । १७ विष्णुवाक्यमिति पा० ।

क. पु.
॥ ३२ ॥

रक्षकं जगतां देवं जगाम शरणं स्वयम् ॥ २३ ॥ प्रवर्तयामास च तं यज्ञं दक्षोऽयं निर्भयः ॥ रक्षको भगवान्विष्णुः शरणागत
रक्षकः ॥ २४ ॥ पुनः प्राह च तं दक्षं दधीचो भगवानृषिः ॥ संप्रेक्ष्यर्षिगणान्देवान्सर्वान्वै रुद्रविद्विषः ॥ २५ ॥ अपूज्य पूजने चैव
पूज्यानां चाप्यपूजने ॥ नरः पापमवाप्नोति महद्वै नात्र संशयः ॥ २६ ॥ असतां प्रग्रहो यत्र सताश्चैव विमानना ॥ दण्डो देवकृतस्तत्र
सद्यः पतति दारुणः ॥ २७ ॥ एवमुक्त्वाथ विप्रर्षिः शशापेश्वरविद्विषः ॥ समागतान्ब्राह्मणांस्तान्दक्षसाहाय्यकारिणः ॥ २८ ॥
यस्माद्बहिःकृतो वेदाद्वैवद्भिः परमेश्वरः ॥ विनिन्दितो महादेवः शंकरो लोकवन्दितः ॥ २९ ॥ भविष्यन्ति त्रयीबाह्याः सर्वेऽपी
श्वरविद्विषः ॥ निन्दन्तीदृश्वरं मार्गं कुशास्त्रासक्तचेतसः ॥ ३० ॥ मिथ्याधीतसमाचारा मिथ्याज्ञानप्रलापिनः ॥ प्राप्य घोरं
कालियुगं कलिजैः परिपीडितोः ॥ ३१ ॥ त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं गच्छध्वं नरकान्पुनः ॥ भविष्यति हर्षकेशः स्वाश्रितोऽपि
पराङ्मुखः ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वाथ विप्रर्षिर्वैरराम तपोनिधिः ॥ जगाम मनसा रुद्रमशेषाघविनाशनम् ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवी
महादेवं महेश्वरम् ॥ ॥ पतिं पशुपतिं देवं ज्ञात्वेतत्प्राह सर्वदंष्ट्रं ॥ ३४ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ दक्षो यज्ञेन यजते पिता मे पूर्वजन्मनि ॥
विनिन्द्य भवतो भावमात्मानं चापि शंकर ॥ ३५ ॥ देवां महर्षयश्चासंस्तत्र साहाय्यकारिणः ॥ विनाशयाशु तं यज्ञं वरमेतं
वृणोम्यहम् ॥ ३६ ॥ एवं विज्ञापितो देव्या देवदेवः परः प्रभुः ॥ ससर्ज सहस्रा रुद्रं दक्षयज्ञजिघांसया ॥ ३७ ॥ सहस्रशिरसं
कुद्रं सहस्राक्षं महाभुजम् ॥ सहस्रपाणिं दुर्द्वर्षं युगान्तानलसन्निभम् ॥ ३८ ॥ दंष्ट्राकरालं दुष्प्रेक्ष्यं शङ्खचक्रधरं प्रभुम् ॥
दण्डं हस्तं महानादं शार्ङ्गिणं भूतिभूषणम् ॥ ३९ ॥ वीरभद्र इति ख्यातं देवदेवसमन्वितम् ॥ स जातमात्रो देवेशसुप
तस्ये कृताञ्जलिः ॥ ४० ॥ तमाहं दक्षस्य मत्सं विनाशय शिवोऽस्तु ते ॥ विनिन्द्यं मां स यजते गङ्गाद्वारे

१ जगतोविष्णुं । २ रक्षते । ३ दण्डाधिकृत । ४ एवमुक्त्वा स इति पा० । ५ देवो भवद्विरिति पा० । ६ लोकपूजित इति पा० । ७ भविष्यध्वमिति पा० । ८ निन्दन्तो ह्येश्वरं
मार्गं कुशास्त्रासक्तमानसा इति पा० । ९ परिपीडिता इति पा० । १० विश्वार्थ । ११ देवाः सप्तर्षिभिस्तत्र येन इति पा० । १२ सहस्रशीर्षपादश्चेति पा० । १३ शंखचक्रगदाधर-
मिति पा० । १४ महाप्रभं दण्डहस्तं महानादं सुशार्ङ्गिणम् । भूतिभूषणसंबन्धं महादेवमिवापरम् । १५ देवदेवसमन्वितमिति, देवं देवसमन्वितमिति पा० । १६ तमाह दक्षस्य
मुखं विनाशय शिवमिति इति पा० । १७ विनीय इति, विनीय लघुकृत्य इत्यर्थः ।

पूर्वा०
अ० १५

॥ ३२ ॥

गणेश्वर ॥ ४१ ॥ ततो बन्धप्रमुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया ॥ वीरभद्रेण दक्षस्य विनाशमगमत्कतुः ॥ ४२ ॥ मन्थुना चोमया
 सृष्टा भद्रकाली महेश्वरी ॥ तथा च सार्द्धं वृषभं समारुह्य ययौ गणः ॥ ४३ ॥ अन्ये सवस्रशो रुद्रा निसृष्टास्तेन
 र्धमिता ॥ रोमजा इति विख्यातास्तस्य साहाय्यकारिणः ॥ ४४ ॥ शूलशक्तिगदाइस्तां दण्डोपलकरास्तथा ॥ कालाभिरुद्र
 सङ्काशा नादयन्तो दिशो दश ॥ ४५ ॥ सर्वे वृषभमारूढा सभार्याश्चातिभीषणाः ॥ समावृत्य गणश्रेष्ठं ययुर्दक्षमसंप्रति ॥ ४६ ॥
 सर्वे सम्प्राप्य तन्देशं गङ्गाद्वारमिति श्रुतम् ॥ ददृशुर्यज्ञदेशं वै देशस्यामिततेजसः ॥ ४७ ॥ देवाङ्गनासदस्त्राढ्यमत्सरोगीतनादितम् ॥
 वेणुवीणानिनादाढ्यं वेदवादाभिनादितम् ॥ ४८ ॥ दृष्ट्वा सदृषिभिर्देवैः सनासीनम्प्रजापतिम् ॥ ४९ ॥ उवाच सं प्रियो रुद्रैर्वीर
 भद्रः स्मयन्निव ॥ ५० ॥ वयं ह्यनुचराः सर्वे श्वरस्यामिततेजसः ॥ भार्गव्यं लिप्सया भागान् प्राप्ता यच्छत्वभीप्सितान् ॥ ५१ ॥
 अथ चेत्कस्यचिदियं माया मुनिवरोत्तमाः ॥ भागो भवद्भ्यो देयस्तु नास्मभ्यमिति कथ्यताम् ॥ ५२ ॥ तम्भूताज्ञापयति यो वेत्स्यामो
 हि वयं ततः ॥ एवमुक्ता गणेशेन प्रजापतिपुरःसराः ॥ ५३ ॥ देवा ऊचुः ॥ प्रमाणं वो न जानीमो भागे मन्त्रा इति प्रभुम् ॥ मन्त्रां
 ऊचुः सुरा यूयं तमोपहतचेतसः ॥ ५४ ॥ येनाध्वरस्य राजानं पूजयेयुर्महेश्वरम् ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां सर्वदेवतनुर्देवः ॥ ५५ ॥
 पूज्यते सर्वयज्ञेषु सर्वाभ्युदयसिद्धिदः ॥ एवमुक्त्वा महेशानंभायया नष्टचेतनाः ॥ ५६ ॥ न मेनिरे ययुर्मन्त्रा देवान्मुक्त्वा स्वमा
 लयम् ॥ ततः संभद्रो भगवान् सभार्यः सगणेश्वरः ॥ ५७ ॥ स्पृशन् कराभ्यां विप्रैर्वि दधीचं प्राह देवहा ॥ मन्त्राः प्रमाणं न कृता
 युष्माभिर्बलदर्पितैः ॥ ५८ ॥ यस्मात्प्रसह्य तस्माद्रो नाशयाम्यद्य गर्वितान् ॥ इत्युक्त्वा यज्ञशालां तां ददाह गणपुङ्गवः ॥ ५९ ॥

१ सिंहेनैवेत्य इति पा० एकेन सिंहेन इव इति शेषः । २ हस्ताष्टकोष्ठा । ३ वृषसमारूढा इति पा० । ४ गणश्रेष्ठाययुर्दक्षगृहं । ५ सनासीनं प्रजापतिमिति पा० । ६ भद्रया ।
 ७ घनुर्यराः । ८ भागाभिलिप्सया प्राप्ता भागान्यच्छत्वभीप्सितानिति पा० । ९ कस्यचिदियमाज्ञा मुनिसुरोत्तमा इति पा० । १० भगवतोदेयमस्मभ्यमिति । ११ विनक्ष्यामो
 वयं तत इति पा० । १२ नेज्यते यज्ञभागेन न च मन्त्रा इति प्रभुरिति पा० । १३ मन्त्रा ऊचुः । सुरायूयं महाभागास्तमोपहतचेतसः । १४ पूजयध्वं महेश्वरम् । १५ सर्वभूततनुर्हरिरिति
 पा० । १६ महेशानमिति पा० । १७ ततः स रुद्रो भगवानिति पा० । १८ ब्रह्मवि दधीष्मिति पा० ।

क. पु.
॥ ३३ ॥

गणेश्वराश्च संकुद्धा यूपावुत्पाट्य चिक्षिपुः ॥ प्रस्तोत्रा सह होत्रा च अश्वश्चैव गणेश्वराः ॥ ६० ॥ गृहीत्वा भीषणाः सर्वे गङ्गा
स्रोतसि चिक्षिपुः ॥ वीरभद्रोऽपि दीप्तात्मा शक्रस्यैवोद्यतं करम् ॥ ६१ ॥ व्यष्टम्भयददीनात्मा तथान्येषां दिवौकसाम् ॥ भगनेत्रे
तथोत्पाट्य कराम्रेणैव लीलया ॥ ६२ ॥ निहत्य मुष्टिना दन्तान् पूष्णश्चैवमपातयत् ॥ तथा चन्द्रमसं देवं पादाङ्गुष्ठेन लीलया ॥ ६३ ॥
धर्वयामास बलवान् स्मयमानो गणेश्वरः ॥ वद्वेहस्तद्वयं छित्त्वा जिह्वामुत्पाट्य लीलया ॥ ६४ ॥ जघान मूर्ध्नि पादेन मुनीनपि
मुनीश्वराः ॥ तथा विष्णुं सगरुडं समायान्तं महाबलः ॥ ६५ ॥ विव्याध निशितैर्बाणैः स्तम्भयित्वा सुदर्शनम् ॥ समालोक्य महा
बाहुरागत्य गरुडो गणम् ॥ ६६ ॥ जघान पक्षैः सहसा ननादाम्बुनिधिर्यथा ॥ ततः सहस्रशो रुद्रैः ससर्ज गरुडान् स्वयम् ॥ ६७ ॥
वेनतेयादभ्यधिकान् गरुडं ते प्रदुद्रुवुः ॥ तान्दृष्ट्वा गरुडो धीमान् पलायत महाजवः ॥ ६८ ॥ विसृज्य माधवं वेगात्तदद्भुतमिवा
भवंत् ॥ अन्तर्हिते वेनतेये भगवान् पद्मसम्भवः ॥ ६९ ॥ आगत्य वारयामास वीरभद्रश्च केशवम् ॥ प्रसादयामास च
तं गौरवात्परमेष्ठिनः ॥ ७० ॥ संस्तूय भगवानीशं शम्भुस्तत्रागमत्स्वयम् ॥ वीक्ष्य देवाधिदेवं तमुमां सर्वगुणै
र्वृताम् ॥ ७१ ॥ तुष्टाव भगवान् ब्रह्मा दक्षः सर्वे दिवौकसः ॥ विशेषात्पार्वतीं देवीमीश्वरार्द्धशरीरिणीम् ॥ ७२ ॥ स्तोत्रैर्नानाविधै
र्दक्षः प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ ततो भगवतीं देवीं प्रहसन्तीं महेश्वरम् ॥ ७३ ॥ प्रसन्नमनसा रुद्रं वचः
प्राह घृणानिधिः ॥ त्वमेव जगतः स्रष्टा शासिता चैव रक्षिता ॥ ७४ ॥ अनुग्राह्यो भगवता दक्षश्चापि दिवौकसः ॥ ततः प्रहस्य भगवान्
कपर्दी नीललोहितः ॥ ७५ ॥ उवाच प्रणतान्देवान् प्राचेतसमथो हरः ॥ गच्छेध्वं देवताः सर्वाः प्रसन्नो भवतामहम् ॥ ७६ ॥

१ शक्रस्योद्यतः करमिति पा० । २ भगवय नेत्रे स्रोत्पाट्य करजाम्रेण इति पा० । ३ भित्त्वा । ४ मुनीश्वरान् । ५ भद्र इति पा० । ६ गरुडन्तमिति पा० । ७ धीमानपायत
इति, अपायत पलायत अप-अय-त । ८ भवत् । विहन्तुं वीरभद्रस्तु केशवं हीनविक्रमम् । शूलमुख्यम् वेगेन यावद्वन्तुं मनोदधे । ब्रह्मणा विश्रुतं तच्च वधाव पद्मसंभवः । ९ संश्रुत्य
भगवानीशः साम्बस्तत्रागमत्स्वयम् । संवीक्ष्य देवं तं साम्बं तदा सर्वगणैर्वृतम् । १० घृणानिधिः करुणालयः । “ कारुण्यं करुणा घृणा ” इत्यमरः । ११ रक्षक इति पा० ।
१२ दिवौकसाम् । १३ गच्छेध्वमित्यार्षे, गच्छत इति साधु ।

पूर्वा०
अ० १५

॥ ३३ ॥

संपूष्यः सर्वयज्ञेषु न निन्द्योऽहं विशेषतः ॥ त्वञ्चापि शृणु मे दक्ष वचनं सर्वरक्षणम् ॥ ७७ ॥ त्यक्त्वा लोकैषणामेतां मद्भक्तो
भव यत्नतः ॥ भविष्यसि गणेशानः कल्पान्तेऽनुग्रहान्मम ॥ ७८ ॥ तावत्तिष्ठ ममादेशात्स्वाधिकारेषु निर्वृतः ॥ एवमुक्त्वा तु
भगवान् सपत्नीकः सदानुगः ॥ ७९ ॥ अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामिततेजसः ॥ अन्तर्हिते महादेवे शंकरे पद्मसम्भवः ॥ ८० ॥
व्याजहार स्वयं दक्षमशेषजगतो हितम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ किञ्चायं भवतो मोहः प्रसन्ने वृषभध्वजे ॥ ८१ ॥ यदौ च स स्वयं देवः पाण्ड्ये
त्त्रामतन्द्रितः ॥ सर्वेषामेव भूतानां हृद्येष परमेश्वरः ॥ ८२ ॥ पश्यन्ति यं ब्रह्मभूता विद्वांसो वेदवादिनः ॥ स चात्मा सर्वभूतानां
स बीजं परमा गतिः ॥ ८३ ॥ स्तूयते वैदिकैर्मन्त्रैर्देवदेवो महेश्वरः ॥ तमर्चयन्ति ये रुद्रं स्वात्मना च सनातनम् ॥ ८४ ॥ चेतसा
भावयुक्तेन ते यान्ति परमं पदम् ॥ तस्मादनादिमध्यान्तं विज्ञाय परमेश्वरम् ॥ ८५ ॥ कर्मणा मनसा वाचा समाराधय यत्नतः ॥
यत्नैर्त्परिहरेत्तस्य निन्दां स्वात्मविनाशनीम् ॥ ८६ ॥ भवन्ति सर्वदोषाय निन्दकस्य क्रियां हि ताः ॥ यस्तु चैव महायोगी रक्षको
विष्णुरव्ययः ॥ ८७ ॥ स देवो भगवान्बुद्धो महादेवो न संशयः ॥ मन्यन्ते ये जगद्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ॥ ८८ ॥ मोहांदेवेदं
निष्ठत्वात्ते यान्ति नरकं नराः ॥ वेदानुवर्तिनो रुद्रं देवं नारायणं तथा ॥ ८९ ॥ एकीभावेन पश्यन्ति मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥ यो
विष्णुः स स्वयं रुद्रो यो रुद्रः स जनार्दनः ॥ ९० ॥ इति मत्वा भजेद्देवं स याति परमां गतिम् ॥ सृजत्येष जगत्सर्वं विष्णु
स्तत्पश्यतिश्वरः ॥ ९१ ॥ इत्थं जगत्सर्वमिदं रुद्रनारायणोद्भवम् ॥ तस्मात्त्यक्त्वा हरेर्निन्दां हरे' चापि समाहितः ॥ ९२ ॥ समाश्रय
महादेवं शरण्यं ब्रह्मवादिनाम् ॥ उपश्रुत्याथ वचनं विरिञ्चस्य प्रजापतिः ॥ ९३ ॥ जगाम शरणं देवं गोपतिं कृत्तिवाससम् ॥

१ सर्वलक्षणमिति पा० । २ लोकैषणां लोकानामेषणां प्रेषणां दुष्प्रवर्तनाभित्यर्थः । ३ स इति पा० । ४ किं तत्रापगतो मोह इति पा० । ५ यवापहे । ६ पाण्ड्येतद्वतन्द्रितः । ७ वस-
तीश्वर इति पा० । ८ पश्यत्येनामिति । ९ स आत्मा । १० तमर्चयति यो रुद्रं स्वात्मन्येकमिति पा० । ११ स याति इति पा० । १२ परमां गतिम् । १३ यः करोतिहरेस्तस्य निन्दामा-
त्माविनाशनीमिति पा० । १४ तरन्तीति पा० । १५ क्रिया यत इति पा० । १६ स देवदेवो भगवानिति पा० । १७ तेभेदवादिनष्ठत्वात् । १८ सृजत्येष जगत्सर्वं विष्णुस्तस्यार्द्धमीश्वरः
इति, विष्णुस्तस्य महेश्वर इति पा० । १९ विष्णावपि इति पा० ।

कू. पु.
३४ ॥

येऽन्ये शापानिनिर्दग्धाः दधीचस्य महर्षेयः ॥ ९४ ॥ द्विषन्तो मोहिता देवं सम्बभूवुः कलिष्वथ ॥ त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं विप्राणां
कुलसम्भवाः ॥ ९५ ॥ पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मणो वचनादिह ॥ मुक्तशापास्ततः सर्वे कल्पान्ते रौरवादिषु ॥ ९६ ॥ निपात्यमानाः
कालेन सम्प्राप्यादित्यवर्चसम् ॥ ब्रह्माणं जगतामीशमनुज्ञाताः स्वयम्भुवा ॥ ९७ ॥ समाराध्य तपोयोगादीशानं त्रिदशाधिपम् ॥
भविष्यन्ति यथापूर्वं शंकरस्य प्रसादतः ॥ ९८ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं दक्षयज्ञनिष्पदनम् ॥ शृणुष्वं दक्षपुत्रीणां सर्वासां चैव
सन्ततिम् ॥ १९९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे दक्षयज्ञविध्वंसो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ अथ दक्षकन्यावंशकथनम् ॥ सूत उवाच ॥
प्रजाः सृजति सन्दिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ॥ ससर्ज देवान् गन्धर्वानृषींश्चैवासुरोरगान् ॥ १ ॥ यदास्य सृजंतः पूर्वं न व्यवर्द्धन्त ताः
प्रजाः ॥ तदा ससर्ज भूतानि मैथुनेनैव सर्वतः ॥ २ ॥ अशिकन्षां जनयामास वीरणस्य प्रजापतेः ॥ सुतायां धर्मयुक्तायां पुत्राणान्तु
सहस्रकम् ॥ ३ ॥ तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य तु ॥ षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या वैरिण्यां वै प्रजापतिः ॥ ४ ॥ ददौ सं दक्ष धर्माय
कश्यपाय त्रयोदश ॥ विशत्सं स च सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ ५ ॥ द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ॥ द्वे चैवागिरसे तद्वत्तासां
वक्ष्येऽथ विस्तरम् ॥ ६ ॥ मरुत्वती वसुयामी लम्बा भानुंरुन्धती ॥ संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विद्वा च भामिनी ॥ ७ ॥
धर्मपत्न्यो दक्ष त्वेतास्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ विश्वेदेवारतु विश्वायां साध्या साध्यानजनिन्तु ॥ ८ ॥ मरुत्वत्यां मरुत्वन्तोष
स्वास्तुवसवस्तथा ॥ भानोस्तु भानवाश्चैव मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः ॥ ९ ॥ लम्बायाश्चाथ घोषो वै नागंवीथी तु यामिजा ॥ पृथिवीविषयं सर्वमरुन्ध
त्यामजायत ॥ १० ॥ संकल्पायास्तु संकल्पो धर्मपुत्रा दक्ष स्मृताः ॥ ये त्वनेकवसुप्राणा देवा ज्योतिःपुरोगमाः ॥ ११ ॥ वसवोऽष्टौ
समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥ आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानलोऽनिलः ॥ १२ ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकी

१ द्विषन्तोमोहिता देवं शरण्यं ब्रह्मवादिनाम् । उपश्रुत्वायवचनं संबभूवुः कलिष्वथ । २ दीशानममराधिपम् । ३ दक्षपुत्राणां सर्वासां । ४ चतुर्विंशोऽध्यायः कू. पु. । ५ कूर्मउवाच
६ व्यादिष्ट इति पा० । ७ सृज्यमानस्येति पा० । ८ धर्मत इति पा० । ९ अशक्त्यामिति पा० । १० वैरण्यामिति पा० । ११ वेति पा० । १२ सप्तविंशतिरिति पा० । १३ नेमिने ।
१४ भृगुपुत्राय । १५ अरुन्धती । १६ मरुत्वती । १७ मरुत्वन्तो मरुत्वत्यां वसवोऽष्टौ वसोः सुता इति, अरुन्धत्यामरुन्धत्यान् इति, पा० । १८ मुहूर्तस्समुहूर्तकाः । १९ वाग-
वीथी तु यामिजा इति पा० । २० घवश्चैवानिलो नल इति पा० । २१ प्रभासश्च इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १६

॥ ३४ ॥

तिताः ॥ आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो धनिस्तथा ॥ १३ ॥ ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकाशनः ॥ सोमस्य
 भगवान्वर्चा धरस्य द्रविणः सुतः ॥ १४ ॥ मनोज्ञो निलस्यासिदिनिज्ञातगतिस्तथा ॥ कुमारो ह्यनलस्यासीत्सेना
 पतिरिति स्मृतः ॥ १५ ॥ देवलो भगवान्योगी प्रत्यूषस्याभवत्सुतः ॥ विश्वकर्मा प्रभासस्य शिल्पकर्त्ता प्रजापतिः ॥ १६ ॥
 अदितिर्दितिदनुस्तद्वदरिष्टा सुरसा तथा ॥ सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा त्विरा ॥ १७ ॥ कद्रुर्मुनिश्च धर्मज्ञा तत्पुत्रान्वै
 निबोधत ॥ अंशो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणोऽयमा ॥ १८ ॥ विवस्वान् सविता पूषा ह्यंशुमान्विष्णुरेव च ॥ तुषिता
 नाम ते पूर्वं चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ १९ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे प्रोक्ता आदित्योऽश्वादितेः सुताः ॥ दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपा
 द्रुल्लगर्वितम् ॥ २० ॥ हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं हिरण्याक्षं तयानुजम् ॥ हिरण्यकशिपुर्देवो महाबलपराक्रमः ॥ २१ ॥ आराध्य
 तपसा देवं ब्रह्माणं परमेश्वरम् ॥ दृष्ट्वा लेभे वरान्दिव्यास्तुत्वासौ विविधैः स्तवैः ॥ २२ ॥ अथ तस्य बलाद्देवाः सर्वे एव महर्षयः ॥
 बाधितास्ताडिता जग्मुर्देवदेवं पितामहम् ॥ २३ ॥ शरण्यं शरणं देवं शम्भुं सर्वजगन्मयम् ॥ ब्रह्माणं लोककर्त्तारं त्रातारं पुरुषं
 परम् ॥ २४ ॥ कूटस्थं जगतामेकं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥ स याचितो देवैर्वर्षुर्निर्भिश्व मुनीश्वराः ॥ २५ ॥ सर्वदेवहितार्थाय जगाम
 कमलासनः ॥ संस्तुयमानः प्रणतैर्मुनीन्द्रैर्मरैरपि ॥ २६ ॥ क्षीरोदस्योत्तरं कूलं यत्रास्ते हरिरीश्वरः ॥ दृष्ट्वा देवं जगद्योनिं विष्णुं
 विश्वगुरुं शिवम् ॥ २७ ॥ ववन्दे चैरणौ मूर्ध्ना कृताञ्जलिभाषत ॥ ब्रह्मोवाच ॥ त्वं गतिः सर्वभूतानामनन्तोऽस्यखिला
 त्मकः ॥ २८ ॥ व्यापी सर्वामरवपुर्महायोगी सनातनः ॥ त्वमात्मा सर्वभूतानां प्रधानप्रकृतिः परा ॥ २९ ॥ वैराग्यैश्वर्यनिरतो वाग
 तीतो निरञ्जनः ॥ त्वं कर्त्ता चैव भेत्ता च विहन्ता च सुरद्विषाम् ॥ ३० ॥ त्रातुमर्हस्यनन्तेश त्रातासि परमेश्वर ॥ इत्थं स विष्णु

१ धवस्य इति पा० । २ पुरोजय इति पा० । ३ शिल्पकर्मा । ४ क्रोधवशाद्विरा इति पा० । ५ ह्यादित्या अवितेः सुता इति पा० । ६ कलसंयुतमिति पा० । ७ तथापरमिति,
 चतुर्जयमिति, च पा० । ८ परमेश्वरमिति पा० । ९ सुरर्षय इति, सर्वे परमर्षयः इति च पा० । १० देवदेवैरिति, मुनिवैरः इति च पा० । ११ तीरं । १२ हरिम् । १३ वरदं ।
 १४ प्रधानपुरुषं परम् प्रधानं प्रकृतिरिति, प्रधानपुरुषं परम् इति च पा० । १५ हर्ता ।

क. पु.
॥ ३५ ॥

भगवान् ब्रह्मणा सम्प्रबोधितः ॥ ३१ ॥ प्रोवाचोन्निदपद्माक्षः पीतवासाः सुरान्द्रिजाः ॥ किमर्थं सुमहावीर्याः सप्रजापतिकाः सुराः ॥ ३२ ॥
इमं देशमनुप्राप्ताः किं वा कार्यं करोमि वः ॥ देवा ऊचुः ॥ हिरण्यकशिपुर्नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ॥ ३३ ॥ बाधते भगवन्देत्यो देवान्
सर्वान् सहर्षिभिः ॥ अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते पुरुषोत्तमम् ॥ ३४ ॥ हन्तुमर्हसि सर्वेषां त्रातासि त्वं जगन्मय ॥ श्रुत्वा तद्देवतेरुक्तं
तं विष्णुर्लोकभावनः ॥ ३५ ॥ वधाय दैत्यसुरस्य सोऽमृतपुरुषं स्वयम् ॥ मेरुपर्वतवर्ष्माणं घोररूपं भयानकम् ॥ ३६ ॥ शंसच्चक्रगदा
पाणिं तं प्राह गरुडध्वजः ॥ इत्वा तं दैत्येराजानं हिरण्यकशिपुं पुनः ॥ ३७ ॥ इमं देशं समागन्तुं क्षिप्रमर्हसि पौरुषात् ॥ निशम्य वैष्णवं
वाक्यं प्रणम्य पुरुषोत्तमम् ॥ ३८ ॥ महापुरुषमव्यक्तं ययौ दैत्यमहापुरम् ॥ विमुञ्चन् भैरवं नादं शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ३९ ॥ आरुह्य
गरुडं देवो महामेरुवापरः ॥ आकर्ण्य दैत्यप्रवरा महामेघरवापमम् ॥ ४० ॥ समं च चक्रिरे नादं तथा दैत्यपतेर्भयात् ॥ असुरा
ऊचुः ॥ कश्चिदागच्छति महान् पुरुषो देवंनोदितः ॥ ४१ ॥ विमुञ्चन् भैरवं नादं तं जानीमो जनार्दनम् ॥ ततः सहासुरवरैर्हिरण्य
कशिपुः स्वयम् ॥ ४२ ॥ सन्नद्धैः सायुधैः पुत्रैः सप्रह्लादैस्तदा ययौ ॥ दृष्ट्वा तं गरुडाहूढं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ४३ ॥ पुरुषं पर्वता
कारं नारायणमिवापरम् ॥ दुद्रुवुः केचिदन्योन्यमूचुः सम्भ्रान्तलोचनाः ॥ ४४ ॥ अयं स देवो देवानां गोप्ता नारायणो रिपुः ॥
अस्माकमव्ययो नूनं तत्सुतो वा समागतः ॥ ४५ ॥ इत्युक्त्वा शस्त्रार्शणि समुजुः पुराय ते ॥ स तानि चाक्षतो देवो
नाशयामास लीलया ॥ ४६ ॥ हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ॥ पुत्रं नारायणोद्धृतं युयुधुर्मेघनिःस्वनाः ॥ ४७ ॥
प्रह्लादश्चातुर्ह्लादश्च संह्लादो ह्लाद एव च ॥ प्रह्लादः प्राहिणोद्ब्रह्मपुत्रह्लादोऽयं वैष्णवम् ॥ ४८ ॥ संह्लादश्चापि कौमारमाग्रेयं
ह्लाद एव च ॥ तानि तं पुरुषं प्राप्य चत्वार्यस्त्राणि वैष्णवम् ॥ ४९ ॥ न शेकुश्चांतिवुं विष्णुं वासुदेवं यथातथम् ॥ अथासौ

१ सुराश्चित इति पा० । २ त्वं त्रातासीति । ३ पावनः । ४ मेरुपर्वतसंकाशः । ५ दैत्यराजमिति साधु । ६ समाचचक्रिरे इति पा० । ७ देवचोदितः । ८ प्रह्लादाद्यैरिति पा० ।
९ तु गरुडाक्षीनमिति पा० । १० देवो ब्रह्मवान् । ११ तानि चाशेषतो देव इति, तास्तु सचाक्षतो देव इति पा० । १२ तदा हिरण्यकशिपोरिति पा० । १३ पुत्रा नारायणसुतं इति
पा० । १४ बोधितुमिति पा० । १५ यथाबलात् इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १६

॥ ३५ ॥

चतुरः पुत्रान्महाबाहुर्महाबलः ॥ ५० ॥ प्रष्टव्य पादेषु करैश्चिक्षेप च ननाद च ॥ विमुक्तेष्वथ पुत्रेषु हिरण्यकशिपुः स्वयम् ॥ ५१ ॥
 पादेन ताडयामास वेगेनोरसि तं बली ॥ स तेन पीडितोऽत्यर्थं गरुडेन सहायुगः ॥ ५२ ॥ अदृश्यः प्रययौ तूर्णं यत्र
 नारायणः प्रभुः ॥ गत्वा विज्ञापयामास प्रवृत्तमसिष्ठं तदा ॥ ५३ ॥ सञ्चिन्त्य मनसा देवः सर्वज्ञानमयोऽमलः ॥ नरस्यार्द्धतनुं कृत्वा
 सिंहस्यार्द्धतनुं तथा ॥ ५४ ॥ नृसिंहवंपुरव्यक्तो हिरण्यकशिपोः पुरे ॥ आविर्बभूव सहसा मोहयन्दैत्यदानवान् ॥ ५५ ॥ दंष्ट्रकारालो
 योगात्मा युगान्तदहनोपमः ॥ समारुद्धात्मनः शक्तिं सर्वसंहारकंरिक्ताम् ॥ ५६ ॥ भाति नारायणोऽनन्तो यथा मध्यन्दिने रविः ॥
 दृष्ट्वा नृसिंहं पुरुषं प्रहादं ज्येष्ठपुत्रकम् ॥ ५७ ॥ वधाय प्रेरयामास नरसिंहस्य सोऽसुरः ॥ इमं नृसिंहं पुरुषं पूर्वस्मादूनशक्तिकम् ॥ ५८ ॥
 सहैव तेऽनुजैः सर्वैर्नाशयाशु मयेरितः ॥ स तन्नियोगादसुरः प्रहादो विष्णुमव्ययम् ॥ ५९ ॥ युयुधे सर्वयत्नेन नरसिंहेन निजितः ॥
 ततः संमोहितो दैत्या हिरण्याक्षस्तदानुजः ॥ ६० ॥ ध्यात्वा पशुपतेरस्त्रं ससर्ज च ननाद च ॥ तस्य देवाधिदेवस्य विष्णो
 रमिततेजसः ॥ ६१ ॥ न हानिमकरोदस्त्रं तथा देवस्य शूठिनः ॥ दृष्ट्वा परादृतं त्वस्त्रं प्रहादो भाग्यगौरवात् ॥ ६२ ॥ मेने
 सर्वात्मकं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥ सन्त्यज्य सर्वशस्त्राणि सत्त्वयुक्तेन चेतसां ॥ ६३ ॥ ननाम शिरसा देवं योगिनां हृदयेशयम् ॥
 स्तुत्वा नारायणं स्तोत्रैः ऋग्यजुःसामसम्भवैः ॥ ६४ ॥ निवार्य पितरं भ्रातृन् हिरण्याक्षं तदानुव्रवीत् ॥ अयं नारायणोऽनन्तः शाश्वतो
 भगवानजः ॥ ६५ ॥ पुराणैः पुरुषो देवो महायोगी जगन्मयः ॥ अयं धाता विधाता च स्वयंज्योतिर्निरञ्जनः ॥ ६६ ॥ प्रधानं पुरुषं
 तत्त्वं मूलप्रकृतिरव्ययां ॥ ईश्वरः सर्वभूतानामन्तर्यामी युगातिगः ॥ ६७ ॥ गच्छच्छमेनं शरणं विष्णुमव्यक्तमव्ययम् ॥ एवमुक्त सुदुर्बु
 दिर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् ॥ ६८ ॥ प्रोवाच पुत्रमत्यर्थं मोहितो विष्णुमायया ॥ अयं सर्वात्मना वध्यो नृसिंहोऽल्पपराक्रमः ॥ ६९ ॥

१ यथाशुभः, सहायुतः इति च पा० । २ तदा । ३ तनु । ४ दैत्यपुङ्गवानिति पा० । ५ कारणम् । ६ देशो । ७ पूर्वस्माद्वरशक्तिरिति, दुष्टशक्तिरिति च पा० । ८ तनुजैः ।
 ९ यत्नतः । १० संवादितः इति पा० । ११ तेजसा । १२ प्रधानपुरुष इति पा० । १३ अव्यय इति पा० । १४ भावानामिति पा० । १५ मध्युतम् । १६ एवमुक्तः इति पा० ।

कू. पु.

॥ ३६ ॥

समागतोऽस्मद्भवनमिदानीं कालचोदितः ॥ विहस्य पितरं पुत्रो वचः प्राह महामतिः ॥ ७० ॥ मा निन्दस्वैनमीशानं भूतानामेकमेव्य
यम् ॥ कथं देवो महादेवः शाश्वतः कालवर्जितः ॥ ७१ ॥ कालेन इत्यते विष्णुः कालात्मा कालरूपधृक् ॥ ततः सुवर्णकशिपुर्दुरात्मा
कालचोदितः ॥ ७२ ॥ निवारितोऽपि पुत्रेण युयुधे हरिमव्ययम् ॥ संरक्तनयनोऽनन्तो हिरण्यनयनाग्रजम् ॥ ७३ ॥ नस्त्वैर्विदारयामास
प्रहादस्यैव पश्यतः ॥ हते हिरण्यकशिपौ हिरण्याक्षो महाबलः ॥ ७४ ॥ विसृज्य पुत्रं प्रहादं दुद्रुवे भयविह्वलः ॥ अनुहादादयः पुत्रा
अन्ये च शतशोऽसुराः ॥ ७५ ॥ नृसिंहदेहसम्भूतैः सिंहेर्नीता यमक्षर्यम् ॥ ततः संहृत्य तद्रूपं हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ ७६ ॥ स्वमेव
परमं रूपं ययौ नारायणाह्वयम् ॥ गते नारायणे दैत्यैः प्रहादोऽसुरसंत्तमः ॥ ७७ ॥ अभिषेकेण युक्तेन हिरण्याक्षमयोजयत् ॥ स बाधया
मास सुरात्रणे जित्वा मुनीनपि ॥ ७८ ॥ लब्ध्वान्धकं महापुत्रं तपसाराध्य शंकरम् ॥ देवाजित्वा सदेवेन्द्रान् शुब्ध्वा च धरणीमिमाम्
॥ ७९ ॥ नीत्वा रसातलं चक्रे वेदांश्चै निष्प्रभास्तथा ॥ ततः सत्रज्ञका देवाः परिभ्रष्टानमुत्तथियः ॥ ८० ॥ गत्वा विज्ञाप
यामासुर्विष्णवे हरिमन्दिरम् ॥ स चिन्तयित्वा विश्वात्मा तद्वधोपायमव्ययः ॥ ८१ ॥ सर्वदेवमेयं शुभ्रं वारोहञ्च पुरा दधे ॥
गत्वा हिरण्यनयनं हत्वा तं पुरुषोत्तमः ॥ ८२ ॥ दंष्ट्रयोद्धारयामास कल्पादौ धरणीमिमाम् ॥ त्यक्त्वा वाराहसंस्थानं संस्था
प्यैवं सुरद्विषः ॥ ८३ ॥ स्वामेव प्रकृतिं दिव्यां ययौ विष्णुः परं पदम् ॥ तस्मिन् हतेऽमररिपौ प्रहादो विष्णुतत्परः ॥ ८४ ॥ अपा
लयत्स्वकं राज्यं भावं त्यक्त्वा तदासुरम् ॥ यंजते विधिवद्देवान्विष्णोराधने रतः ॥ ८५ ॥ निःसपत्नं सदा राज्यं तस्यासीद्विष्णुवैभवात् ॥
ततः कदाचिदसुरो ब्राह्मणं गृहमागतम् ॥ ८६ ॥ न च सम्भाषयामास देवानाञ्चैव मायया ॥ स तेन तापसोऽत्ययं मोहितेन

१ निन्दस्व इति, आर्षमात्मनेपदम् । २ ततौ हिरण्य । ३ प्रोवाच विधिनोदित इति पा० । ४ निराकृतो । ५ युयुधे । ६ भूत्वा । ७ महासुरः । ८ यमालयम् इति पा० ।
यमक्षर्यं यमस्य क्षयमालयम्, क्षिधातोर्वा सार्थकावधिकरणे अञ् । ९ देवः । १० दैत्यसंत्तमः । ११ सेन्द्रादीन् बद्धा इति पा० । १२ बन्दीमिन्दीवरप्रभाति पा० ।
१३ परिभ्रष्ट । १४ सर्वात्मा । १५ वेदमयं । १६ वाराहं वपुरादधे इति पा० । १७ दंष्ट्रयोर्धारयामास इति, वंश्या धारयामास इति च पा० । १८ संस्थाप्य च सुरद्विष इति
पा० । १९ इयाज विधिना देवान् इति पा० । २० तापसं नार्जयामासेति पा० ।

पूर्वा०

अ० १६

॥ ३६ ॥

वमानितः ॥ ८७ ॥ शशापासुरराजानं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ यत्तद्वलं समाश्रित्य ब्राह्मणानवमन्यसे ॥ ८८ ॥ सा शक्तिर्वैष्णवी दिव्या
 विनाशन्ते गमिष्यति ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ तूर्णं प्रहादस्य गृहाद्विजः ॥ ८९ ॥ मुमोह राज्यसंसक्तः सोऽपि शार्पबलात्ततः ॥ बाधया
 मास विप्रेन्द्रात्र विवेद जनार्दनम् ॥ ९० ॥ पितुर्वधमनुस्मृत्य क्रोधं चक्रे हरिं प्रति ॥ तयोः समभवद्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ॥ ९१ ॥
 नारायणस्य देवस्य प्रहादस्यामरद्विषः ॥ कृत्वा स सुमद्व्युद्धं विष्णुना तेन निर्जितः ॥ ९२ ॥ पूर्वसंस्कारमाहात्म्यात्परास्मिन् पुरुषे
 हरौ ॥ सञ्जातं तस्य विज्ञानं शरण्यं शरणं ययौ ॥ ९३ ॥ ततःप्रभृति दैत्येन्द्रो ह्यनन्यां भक्तिमुद्रहन् ॥ नारायणे महायोगमवाप पुरु
 षोत्तमे ॥ ९४ ॥ हिरण्यकशिपोः पुत्रे योगसंसक्तचेतसि ॥ अवाप तन्महद्वाज्यमन्यकोऽसुरपुंगवः ॥ ९५ ॥ हिरण्यनेत्रतनयः शम्भोर्देह
 समुद्रवः ॥ मन्दरस्थामुमां देवीं चक्रमे पर्वतात्मजाम् ॥ ९६ ॥ पुरा दारुवने पुण्ये मुनयो गृहमेधिनः ॥ ईश्वराधनार्थाय तपश्चेरुः
 सहस्रशः ॥ ९७ ॥ ततः कदाचिन्महती कालयोगेन दुस्तरा ॥ अनावृष्टिरतीवोग्रा ह्यासीद्भूतविनाशिनी ॥ ९८ ॥ समेत्य सर्वे मुनयो
 गौतमं तपसां निधिम् ॥ अयाचन्त क्षुधाविष्टा आहारं प्राणधारणम् ॥ ९९ ॥ स तेभ्यः प्रददावन्नं मृष्टं बहुतरं बुधः ॥ सर्वे बुभुजिरे
 विप्रा निर्विशंकेन चेतसा ॥ १०० ॥ गते च द्वादशे वर्षे कल्पान्त इव शांकरौ ॥ बभूव वृष्टिर्महती ययापूर्वमभूजगत् ॥ १ ॥ ततः सर्वे
 मुनिवराः समामन्त्र्य परस्परम् ॥ महर्षिं गौतमं प्रोत्तुर्गच्छाम इति वेगतः ॥ २ ॥ निवारयामास च तान् कश्चित्कालं यथासुखम् ॥
 उषित्वा मद्गृहेऽवश्यं गच्छध्वमिति पण्डिताः ॥ ३ ॥ ततो मायामयीं सृष्ट्वा कृष्णां गां सर्वे एव ते ॥ समीपं प्रापयामासुर्गौतमस्य
 महात्मनः ॥ ४ ॥ सोऽनुवीक्ष्य कृपाविष्टस्तस्याः संरक्षणोत्सुकः ॥ गोष्ठे तां बन्धयामास स्पृष्टमात्रा ममार सा ॥ ५ ॥ स श्लोकेनाभि
 सन्तप्तः कार्याकार्यं महामुनिः ॥ न पश्यति स्म सदसा तमृषिं मुनयोऽबुवन् ॥ ६ ॥ गोवन्धेयं द्विजश्रेष्ठ यावत्तव स्मरिंसा ॥ तावत्तेऽन्नं

१ असुरराजं तमिति पा० । २ यद्वलञ्च इति पा० । ३ भक्तिरिति पा० । ४ यज्यबलाकृतः इति पा० । ५ ययौ स शरणं हरेः । ६ महता इति पा० । ७ आहारमिति पा० ।
 ८ यथापुर्णमभूदिति पा० । ९ कृशाङ्गीमिति, कृशांगमिति पाः । १० गोवन्धेयं इति पा० । गोवन्धेयं-गोः वध्या हत्या, क्यपि भावे हनो वधादेश आर्षः ।

क. ड.
॥ ३७ ॥

न भोक्तव्यं गच्छामो वयमेव हि ॥ ७ ॥ तेनोतोऽनुमताः सन्तो देवदारुवर्न शुभम् ॥ जगुः पापवञ्जनीत्वा तपश्चर्तुं यथा पुरा ॥ ८ ॥
स तेषां मायया जातां गोवध्यां मौत्तमो मुनिः ॥ केनपि हेतुना ज्ञात्वा ज्ञापात्तीवकोपतः ॥ ९ ॥ भविष्यन्ति त्रयीबाह्या महापात
किभिः समाः ॥ बहुशस्ते तथा ज्ञापाज्जायमानाः पुनः पुनः ॥ १० ॥ सर्वे संप्राप्य देवेशं शङ्करं विष्णुमव्ययम् ॥ अस्तुवन् लोकिकैः
स्तोत्रैरुच्छिष्टा इव सर्वगौ ॥ ११ ॥ देवदेवो महादेवो भक्तानामार्तिनाशनो ॥ कामवृत्त्या महायोधो पापान्नखातुमर्हतः ॥ १२ ॥ तदा
पार्श्वस्थितं विष्णुं संप्रेक्ष्य वृषभध्वजः ॥ किमेतेषां भवेत्कार्यं प्राह पुण्यैषिणांमिति ॥ १३ ॥ ततः स भगवान्विष्णुः शरण्यो भक्तवत्सलः ॥
गोपतिं प्राह विप्रेन्द्रानालोक्य प्रणेतान् हरिः ॥ १४ ॥ न वेदबाह्ये पुरुषे पुण्यलेशोऽपि शङ्कर ॥ सङ्गच्छते महादेव धर्मो वेदादिनि
र्बन्धो ॥ १५ ॥ तथापि भक्तैवात्सल्याद्रक्षितव्या मद्देश्वर ॥ अस्माभिः सर्व एवैते गन्तारो नरकानपि ॥ १६ ॥ तस्माद्वि वेदबाह्यानां
रक्षणार्थाय पापिनाम् ॥ विमोदनाय शास्त्राणि करिष्यामो वृषध्वज ॥ १७ ॥ एवं सम्बोधितो रुद्रो माधवेन मुरारिणा ॥ चकार
मोदशास्त्राणि केशवोऽपि शिवेरितः ॥ १८ ॥ कापालं नाकुलं वामं भैरवं पूर्वपश्चिमम् ॥ पञ्चरात्रं पौञ्चपतं तथान्यानि सदस्रशः ॥ १९ ॥
सृष्ट्वा तानाहं निर्वेदाः कुर्वाणाः शास्त्रचोदितम् ॥ पतन्तो नरके घोरे बहून् कल्पान् पुनः पुनः ॥ २० ॥ ज्ञायन्तो मानुषे लोके
क्षीणपापचयास्ततः ॥ ईश्वराराधनबलाद्गच्छन् सुकृताङ्गतिम् ॥ २१ ॥ वर्तन्तं मत्प्रसादेन नान्यथा निष्कृतिर्हि वः ॥ एवमीश्वरविष्णुभ्यां
चोदितास्ते महर्षयः ॥ २२ ॥ आदेशं प्रत्यपद्यन्त शिवस्यामुरविद्विषः ॥ चक्रुस्तेऽन्यानि शास्त्राणि तत्र तत्र रताः पुनः ॥ २३ ॥

१ तेन तेन युताः इति पा० एषमुक्ता मुनिवरं गौतमं तपसा निधिमिति पा० । २ नीता इति पा० । ३ जातं गोवधं इति । ४ कोपन इति पा० । ५ भविष्यत् त्रयी बाह्य इति ।
६ बहूनुः इति । ७ रुच्छिष्टैरिव सर्वगैरिति पा० । ८ ऊर्ध्वदेवो इति । ९ का नो वृत्तिर्महाभागो विप्रात्रन्नातुर्मह्य इति । १० पुण्यैषिणोमिति इति । ११ प्रणतो हरिरिति पा० ।
१२ विनिर्ययो इति पा० । १३ भक्ता इति पा० । १४ तस्माद्दे इति पा० । १५ करिष्यामो इति पा० । १६ संभावितो इति । १७ माधवेनामुरारिणा इति । १८ काकुलमिति पा० ।
१९ तथा कालं इति । २० तावत्पतुरिति, तान्माह इति पा० । २१ जायन्ते इति, जायन्त इत्यत्रशतरावः । २२ निकृतिरिति पा० । २३ शिरसा मुरविद्विषः इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १६

॥ ३७ ॥

शिष्यान्ध्यापयामासुदर्शयित्वा फलानि च ॥ मोहापसदनं लोकमवर्तार्यमहीतले ॥ २४ ॥ चकार शंकरो भिक्षां हितायैषां द्विजैः सह ॥
 कपालमालाभरणः प्रेतभस्मावगुण्ठितः ॥ २५ ॥ विमोहयैल्लोकमिमं जटामण्डलमण्डितः ॥ निक्षिप्य पार्वतीन्देवीं विष्णावमितते
 जसि ॥ २६ ॥ नियोज्य भगवान्बुद्धो भैरवं दुष्टनिग्रहे ॥ दत्त्वा नारायणे देव्यामन्दनं कुलनन्दनम् ॥ २७ ॥ संस्थाप्य तत्र च गणान्देवा
 निन्द्रपुरोगमान् ॥ प्रस्थिते च महादेवे विष्णुर्विश्वतनुः स्वयम् ॥ २८ ॥ स्त्रीरूपधारी नियतं सेवते स्म महेश्वरीम् ॥ ब्रह्मा
 हुताशनः शक्रो यमोऽन्ये सुरपुंगवाः ॥ २९ ॥ सिषेविरे महादेवीं स्त्रीरूपं शोभनं गताः ॥ नन्दीश्वरश्च भगवान् शम्भो
 रत्यन्तवल्लभः ॥ ३० ॥ द्वारदेशे गणाध्यक्षो यथापूर्वमतिष्ठत ॥ एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो ह्यन्धको नाम दुर्मतिः ॥ ३१ ॥ आहर्तुकामो
 गिरिजामाजगामाथ मन्दरम् ॥ सम्प्राप्तमन्धकं दृष्ट्वा शंकरः कालेभैरवः ॥ ३२ ॥ न्यषेधयदमेयात्मा कालरूपधरो हरः ॥ तयोः
 समभवद्युद्धं सुचोरं रोमद्वर्षणम् ॥ ३३ ॥ शूलेनोरसि तं दैत्यमाजघान वृषध्वजः ॥ ततः सहस्रशो देत्याः सहस्रा
 न्धकसंज्ञिताः ॥ ३४ ॥ नन्दीश्वरादयो दैत्यैरन्धकैरभिनिर्जिताः ॥ घण्टाकर्णो मेघनादश्चण्डेशश्चण्डतापनः ॥ ३५ ॥
 विनायको मेघनादः सोमनन्दी च वैद्युतः ॥ सर्वेऽन्धकं दैत्यवरं सम्प्राप्यातिबलान्विताः ॥ ३६ ॥ युयुधुः शूलशक्तपृष्टि
 गिरिकूटपरश्वधैः ॥ भ्रामयित्वा तु हस्ताभ्यां गृहीत्वा चरणद्वय ॥ ३७ ॥ दैत्येन्द्रेणातिबलिना क्षिप्तास्ते शतयोजनम् ॥
 ततोऽन्धकनिर्गता ये शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३८ ॥ कालसूर्यप्रतीकाशा भैरवश्चाभिदुद्रुवुः ॥ हांहेति शब्दः सुमहान्
 बभूवातिभयंकरः ॥ ३९ ॥ युयुधे भैरवो देवैः शूलमादाय भैरवम् ॥ दृष्ट्वा न्धकानां सुबलं दुर्जयन्निर्जितो हरः ॥ ४० ॥ जगाम

१ मोहयन्त इमं लोकमिति, मोहाय स इमं लोकमिति च पा० । २ देवीं नन्दिनमिति पा० । ३ तत्र संगताः इति पा० । ४ यथावत्समुपस्थितः इति पा० । ५ कालोदित इति
 पा० । ६ दैत्यः ससर्जान्धकसंज्ञितानिति पा० । ७ नन्दीशानादयश्चाथचण्डेशश्चण्डतापनः । विनायकोमेघनादः इति, नन्दिशेखादयो इति च पा० । ८ विशां पतिरिति पा० ।
 ९ निमृष्टास्ते इति पा० । १० भैरवन्वाभिदुद्रुवुरिति पा० । ११ जहीति इति पा० । १२ रुद्र इति पा० । १३ मीषणमिति पा० ।

क. पु.
॥ ३८ ॥

शरणन्देवं वासुदेवमजं विभुम् ॥ सोऽसृजद्भगवान्विष्णुर्देवीनां शतमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ देवीपार्श्वस्थितो देवो विनाशाय सुरद्विषाम् ॥
तदान्धकसदसन्तु देवीभिर्यमसादनम् ॥ ४२ ॥ नीतं केशवमाहात्म्याच्छीलयेव रणाजिरे ॥ दृष्ट्वा पराहतं सैन्यमन्धकोऽपि महा
सुरः ॥ ४३ ॥ पराङ्मुखो रणात्तस्मात्पलायत महाजवः ॥ ततः क्रीडां महादेवः कृत्वा द्वादशवार्षिकीम् ॥ ४४ ॥ हिताय भक्तलो
कानामाजगामाय मन्दरम् ॥ सम्प्राप्तमीश्वरं ज्ञात्वा सर्वे एव गणेश्वराः ॥ ४५ ॥ समागम्योपतिष्ठन्त भानुमन्तमिव द्विजाः ॥ प्रविश्य
भवनं पुण्यमयुक्तानां दुरासदम् ॥ ४६ ॥ ददर्श नन्दिनन्देवं भैरवं केशवं शिवः ॥ प्रणामप्रवणं देवं सोऽनुगृह्याय नन्दिनम् ॥ ४७ ॥
प्रीत्यैनं पूर्वमीशानः केशवं परिषस्वजे ॥ दृष्ट्वा देवो महादेवो प्रीतिर्विस्फारितेक्षणाम् ॥ ४८ ॥ प्रणेतः शिरसा तस्याः पादयोरीश्वरस्य
च ॥ न्यवेदयज्यन्तस्मै शङ्करायाय शङ्करः ॥ ४९ ॥ भैरवो विष्णुमाहात्म्यम्प्रतीतेः पार्श्वगोऽभवत् ॥ श्रुत्वा तं विजयं शम्भुर्विक्रमङ्केशवस्य
च ॥ १५० ॥ समास्ते भगवानीशो देव्या सह वरासने ॥ ततो देवगणाः सर्वे मरीचिप्रमुखा द्विजाः ॥ ५१ ॥ आजगमुर्मन्दरन्द्रष्टुं देवदेवं
त्रिलोचनम् ॥ येन तद्विजितं पूर्वन्देवीनां शतमुत्तमम् ॥ ५२ ॥ समागतन्दैत्यसैन्यमशिददर्शनकाक्षिया ॥ दृष्ट्वा वरासनासीनन्देव्या चन्द्र
विभूषणम् ॥ ५३ ॥ प्रणेतुरादराद्देव्यो गायन्ति स्मातिलालसाः ॥ प्रणेतुर्गिरिजां देवीं वामपार्श्वे पिनाकिनः ॥ ५४ ॥ देवासनगतान्देवीं
नारायणं मनोमयीम् ॥ दृष्ट्वा सिंहासनासीनं देव्यो नारायणं तथा ॥ ५५ ॥ प्रणम्य देवमीशानं पृष्ठवत्यो वराङ्गनाः ॥ कन्या ऊचुः ॥
कस्त्वं विभ्राजसे कान्त्या केयम्बाला रविप्रभा ॥ ५६ ॥ को न्वैयम्भाति वपुषा पङ्कजायतलोचनः ॥ निशम्य तासां वचनं वृषेन्द्रवरवा
हनः ॥ ५७ ॥ व्याजहार महायोगी भूताधिपतिरव्ययः ॥ अयन्नारायणो गौरी जगन्माता सनातनः ॥ ५८ ॥ विमज्य संस्तितो देवः

१ सदनमेव सादनं, स्वार्थे अण् । २ लोके भक्तानामाजगमाय मन्दरमिति पा० । ३ भुवनमिति पा० । ४ आश्रयमूर्द्धमीशान इति पा० । ५ दृष्ट्वा देवी महादेवं प्रीति-
विस्फारितेक्षणा इति पा० । ६ नमाम इति पा० । ७ तस्य इति पा० । ८ निवेद्य विजयं तस्मै शङ्करायाय भैरवः इति पा० । ९ प्रणेत इति पा० । १० वाञ्छया इति ।
११ नमामयम् इति पा० । १२ देव्यानारायणेन च इति पा० । १३ कान्वियम्भाति वपुषा पङ्कजायतलोचना इति, का त्वयं भाति वपुषा इति पा० ।

पूर्वो०
अ० १६

॥ ३८ ॥

स्वात्मानं बहुधेश्वरः ॥ न मे विदुः परन्तत्त्वं देव्यांश्च न महर्षयः ॥ ५९ ॥ एकोऽयं वेद विश्वात्मा भवानी विष्णुरेव च ॥ अहं हि
 निस्पृहः शान्तः केवलो निष्परिग्रहः ॥ १६० ॥ मामेव केशवं प्रादुर्लक्ष्मीं देवीमथाम्बिकाम् ॥ एष धाता विधाता च कारणं कार्यमेव
 च ॥ ६१ ॥ कर्ता कारयिता विष्णुर्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ भोक्तो पुमानप्रमेयः संहर्ता कालरूपधृक् ॥ ६२ ॥ स्रष्टा पाता वासुदेवो विश्वा
 त्मा विश्वतोमुखः ॥ कूटस्थो ह्यक्षरो व्यापी योगी नारायणाऽव्ययः ॥ ६३ ॥ तारकः पुरुषो ह्यात्मा केवलं परमं पदम् ॥ सैषा माहे
 श्वरी गौरी मम शक्तिर्निरञ्जना ॥ ६४ ॥ शान्ता सत्या सदानन्दा परं पदमिति श्रुतिः ॥ अस्यां सर्वमिदञ्जातमत्रैव लयमेव्यति ॥ ६५ ॥
 एषैव सर्वभूतानां गतीनामुत्तमा गतिः ॥ तथाहं संगतो देव्या केवलो निष्कलः परः ॥ ६६ ॥ पश्याम्यक्षेपमेवाहं परमात्मानमव्ययम् ॥
 तस्मादनादिमद्वैतं विष्णुमात्मानमीश्वरम् ॥ ६७ ॥ एकमेव विजानीय ततो यास्यथ निर्वृतिम् ॥ मन्यन्ते विष्णुमव्यक्तमात्मानं श्रद्धया
 न्विताः ॥ ६८ ॥ ये भिन्नदृष्ट्या चेशानं पूजयन्तो न मे प्रियाः ॥ द्विषन्ति ये जगत्सूतिं मोहिता रौरवादिषु ॥ ६९ ॥ पच्यमाना न
 मुच्यन्ते कल्पकोटिशतैरपि ॥ तस्मादशेषभूतानां रक्षको विष्णुरव्ययः ॥ १७० ॥ यथावदिह विज्ञाय ध्येयः सर्वापदि प्रभुः ॥
 श्रुत्वा भगवतो वाक्यं देवाः सर्वे गणेश्वराः ॥ ७१ ॥ नेमुर्नारायणं देवं देवीं च हिमशैलजाम् ॥ प्रार्थयामासुरीशाने भक्तिं भक्तजन
 प्रिये ॥ ७२ ॥ भवानीपादयुगले नारायणपदाम्बुजे ॥ ततो नारायणन्देवं गणेशा मातरोऽपि च ॥ ७३ ॥ न पश्यन्ति जगत्सूतिं
 तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तदन्तरे भृङ्गद्वयो ह्यन्धको मन्मथान्धकः ॥ ७४ ॥ मोहितो गिरिजां देवीमाहर्तुं गिरिमाययौ ॥
 अथानन्तवपुः श्रीमान्योगी नारायणोऽमलः ॥ तत्रैवाविरभूदैत्यैर्युद्धाय पुरुषोत्तमः ॥ ७५ ॥ कृत्वाथ पार्श्वे भगवन्तमीशो युद्धाय
 विष्णुं गणदेवमुख्यैः ॥ शिलादपुत्रेण च मातृकाभिः स कालरुद्रोऽपि जगाम देवः ॥ ७६ ॥ त्रिशूलमादाय कृशालुकैलपं स देवदेवः

१ परमेश्वरी । २ देवाद्या इति पा० । ३ देवदेवात्मा इति पा० । ४ निर्धृक्कयः इति । ५ स्वभक्तानामप्रमेय इति पा० । ६ धाता इति पा० । ७ नारायणः स्वयमिति, नारायणाह्वयः
 इति च पा० । ८ शान्तानन्दा परासत्या । ९ मेवेदमिति पा० । १० देव्यः सर्वगणेश्वरा इति पा० । ११ करुणः इति पा० ।

क. पु.

॥ ३९ ॥

प्रययौ पुरस्तात् ॥ तमन्वयुस्ते गणराजवर्या जगाम देवोऽपि सहस्रबाहुः ॥ ७७ ॥ रराज मध्ये भगवान् सुराणां विवाहनो
 वारिजपर्णवर्णः ॥ तदां सुमेरोः शिखराधिरूढस्त्रिलोकदृष्टिर्भगवानिर्वार्कः ॥ ७८ ॥ जयन्नादिर्भगवानमेयो हरः सहस्राकृतिरः
 विरासीत् ॥ त्रिशूलपाणिर्गगने सुघोषः पपात देवोपरि पुष्पवृष्टिः ॥ ७९ ॥ समागतं वीक्ष्य गणेशराजं समावृतं दैत्यरिपुं गणेशैः ॥
 युयोध शक्रेण समातृकाभिर्गणैरशेषैरमरप्रधानैः ॥ ८० ॥ विजित्य सर्वानपि बाहुवर्यात्स संयुगे शम्भुरनेन्तधामा ॥ समाययौ यत्र
 स कालरुद्रो विमानमारुह्य विहगिंसत्त्वः ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वान्धकं समायान्तं भगवान् गरुडव्वजः ॥ व्याजहार महादेवं भैरवं
 भूतिभूषणम् ॥ ८२ ॥ हन्तुमर्हसि दैत्येशमन्धकं लोककण्टकम् ॥ त्वामृते भगवान् शक्तो हन्ता नान्योऽस्य विद्यते ॥ ८३ ॥
 त्वं हतां सर्वलोकानां कालात्मा ह्यैश्वरी तनुः ॥ स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्वेदाविद्भिर्विचक्षणैः ॥ ८४ ॥ स वासुदेवस्य वचो
 निशम्य भगवान् हरः ॥ निरीक्ष्य विष्णुं हनने दैत्येन्द्रस्य मतिन्दधौ ॥ ८५ ॥ जगाम देवतानीकं गणानां हर्षवर्द्धनम् ॥ स्तुवन्ति भैरवं
 देवमन्तरिक्षचरा जनाः ॥ ८६ ॥ जयानेन्त महादेव कालमूर्ते सनातन ॥ त्वमग्निः सर्वभोवानामन्तस्तिष्ठसि सर्वगः ॥ ८७ ॥ त्वमं
 न्तको लोककर्ता त्वन्धाता हरिरव्ययः ॥ त्वं ब्रह्मा त्वं महादेवस्त्वन्धाम परमं पदम् ॥ ८८ ॥ ओंकारमूर्तियोगात्मा त्रयनित्रस्त्रिलो
 चनः ॥ ८९ ॥ महाविभूतिर्विश्वेशो जयानन्तजगत्पते ॥ ९० ॥ ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ गृह्णित्वान्धकमश्वरः ॥ त्रिशूलाग्रेषु विन्यस्य प्रननर्त
 सताङ्गतिः ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वान्धकं देवगणाः शूलप्रोतं पितामहः ॥ प्रणेमुरीश्वरं देवं भैरवम्भवमोचनम् ॥ ९२ ॥ अस्तुवन्मुनयः सिद्धा
 जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ॥ अन्तरिक्षेऽप्सरःसङ्घा नृत्यन्ति स्म मनोहराः ॥ ९३ ॥ संस्थापितोऽथ शूलाग्रे सोऽन्धको दग्धकिल्बिषः ॥ उत्पन्ना

१ वर्गा । २ गोवाहनो । ३ तथा स मेरोः । ४ जयत्यनादिर्भगवानमेय इति, जगत्यानादिरिति पा० । ५ हरिरिति पा० । ६ शम्भुमनन्तधामा । ७ विनाशशब्दम् । ८ हन्तुं ।
 ९ स्तुत्वा स विविधैरिति पा० । १० हर्षमुद्रहमिति पा० । ११ जय देव । १२ सर्वभूतानामन्तस्तिष्ठसि नित्यश इति पा० । १३ त्वमेव सर्वलोकानां हतां धाता त्वमव्ययः इति,
 त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार इति च पा० । १४ अकारमूर्तियोगात्मा, ओंकारमूर्तिरिशात्मा इति च पा० । १५ देवेशजयाशेषजगत्पते इति पा० । १६ अन्तरिक्षेऽप्सरसः सर्वा इति पा० ।

पूर्वा०

अ० १६

॥ ३९ ॥

खिलविज्ञानस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ९३ ॥ अन्धक उवाच ॥ नमामि मूर्ध्ना भगवन्तमेकं समाहितो यं विदुरीशतत्त्वम् ॥ पुरातनं
 पुण्यमनंतरूपं कालं कविं योगवियोगहेतुम् ॥ ९४ ॥ दंष्ट्राकरालं दिवि नृत्यमानं हुताश्वकं ज्वलनार्करूपम् ॥ सहस्रपादाक्षिशिरोभि
 युक्तं भवन्तमेकं प्रणमामि रुद्रम् ॥ ९५ ॥ जयादिदेवामरपूजिताङ्घ्रे विभागहनिमलतत्त्वरूप ॥ त्वमग्निको बहुधाभिपूज्यो बाह्या
 दिभेदैरखिलात्मरूपः ॥ ९६ ॥ त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णन्तमसः परस्तात् ॥ त्वं पश्यसिदं परिपास्यजन्तं त्वमन्तको
 योगिगणानुजुष्टः ॥ ९७ ॥ एकोऽन्तरात्मा बहुधा निविष्टो देहेषु देहादिविशेषहीनः ॥ त्वमात्मतत्त्वं परमात्मशब्दं भवन्तमाहुः शिव
 मेव केचित् ॥ ९८ ॥ त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्रमानंदरूपं प्रणवाभिधानम् ॥ त्वमीश्वरो वेदविदां प्रसिद्धः स्वायम्भुवोऽशेषविशेषहीनः
 ॥ ९९ ॥ त्वमिन्द्ररूपो वरुणोऽग्निरूपो हंसः प्राणो मृत्युरन्तोऽसि यज्ञः ॥ प्रजापतिर्भगवानेकरूपो नीलग्रीवः स्तूयसे वेदविद्धिः ॥ २०० ॥
 नारायणस्त्वं जगतांमनादिः पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ वेदांतगुह्योपनिषत्सु गीतः सदाशिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ १ ॥ नमः परस्मै
 तमसः परस्तात्परात्मने पञ्चनवांतराय ॥ त्रिशक्त्यतीताय निरञ्जनाय सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥ २ ॥ त्रिमूर्तयेऽनंतपदात्ममूर्तये
 जगन्निवासाय जगन्मयाय ॥ नमो जनानां हृदि संस्थिताय फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ ३ ॥ मुनीन्द्रसिद्धार्चितपादपद्म ऐश
 र्यधर्मासनसंस्थिताय ॥ नमः परान्ताय भवोद्भवाय संहस्रचन्द्रार्कसहस्रमूर्ते ॥ ४ ॥ नमोऽस्तु सोमाय सुमध्यमाय नमोऽस्तु देवाय हिर
 ण्यवेदाय ॥ नमोऽग्निचंद्रार्कविलोचनाय नमोऽम्बिकायाः पतये मृडाय ॥ ५ ॥ नमोऽस्तु गुह्याय गुहांतराय वेदान्तविज्ञानविनिश्चिताय ॥

१ पुरुषोत्तममिति पा० । २ दंष्ट्राकरालश्च विनसमानमिति पा० । नृत्यमानमित्यत्र आर्षमात्मनेपदम् । ३ अनुसृष्टइति पा० । ४ वेदादि । ५ परमात्मभूतमिति पा० । ६ विष्णुम्
 इति पा० । ७ वेवपवेष्टसिद्ध इति पा० । ८ ऽधियज्ञ इति, मृत्युमन्तासि यज्ञ इति पा० । ९ भगवानेकरुद्र इति पा० । १० जगतामयादिरिति पा० । ११ नमः परस्तात्तमसः परस्मै
 परात्मने पञ्चपरांतयेति । १२ पञ्चनवान्तराय-पञ्च नव च चतुर्दश इत्यर्थः । अन्तराग्नि अवकशाः यस्य तथोक्ताय चतुर्दशलोकपापिने इत्यर्थः । पञ्चपदान्तराय इति, पञ्चपरान्तराय
 इति, नमः परस्मै च परान्तराय इति च पा० । १३ नमो ललाटार्चितलोचनाय नमो जनानां हृदिसंस्थिताय । फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यं मुनीन्द्रसिद्धार्चितपादपद्म । ऐश्वर्यधर्मा-
 सनसंस्थिताय नमः परान्ताय भवोद्भवाय । सहस्रचन्द्रार्कसहस्रमूर्तये नमोऽग्निचन्द्रार्कविलोचनाय इति पा० । १४ सहस्रचन्द्रार्कविलोचनाय इति पा० । १५ ते देव इति पा० । १६ बाहवे ।

कू. पु.

॥ ४० ॥

त्रिकालहीनामलधामधाम्ने नमो महेशाय नमः शिवाय ॥ ६ ॥ एवं स्तुतः स भगवान् शूलाग्रादवतार्य तम् ॥ तुष्टः प्रोवाच इस्ताभ्यां
 स्पृष्ट्वा च परमेश्वरः ॥ ७ ॥ प्रीतोऽहं सर्वथा दैत्य स्तवेनानेन साम्प्रतम् ॥ सम्प्राप्य गाणपत्यं मे सन्निधाने सदा वस ॥ ८ ॥ अरोगच्छि
 त्रसंदेहो देवैरपि सुपूजितः ॥ नंदीश्वरस्यानुचरः सर्वदुःखविवर्जितः ॥ ९ ॥ एवं व्याहृतमात्रे तु देवदेवेन देवताः ॥ गणेश्वरं महादैत्यमंधकं
 देवसन्निधौ ॥ २१० ॥ सहस्रसूर्यसङ्काशं त्रिनेत्रं चंद्रचिह्नितम् ॥ नीलकण्ठं जटामौलिं शूलासक्तं महाकरम् ॥ १११ ॥ दृष्ट्वा तं तुष्टुर्दैत्यमाश्चर्यं
 परमद्भुतः ॥ उवाच भगवान् विष्णुर्देवदेवं स्मयन्निव ॥ १२ ॥ स्थाने तव महादेव प्रभावः पुरुषो महान् ॥ नेक्षते ज्ञातिजान् दोषान् गृह्णाति च
 गुणानपि ॥ १३ ॥ इतीरितोऽथ भैरवो गणेशदेवं पुद्गवः सकेशवः सहायको जगाम शङ्करातिक्रमम् ॥ निरक्षिप देवमागतं स शङ्करः सहायकं
 समाधवं समातृकं जगाम निर्वृतिं हरः ॥ १४ ॥ प्रगृह्य पाणिनेश्वरो हिरण्यलोचनात्मजं जगाम यत्र शैलजा विमानमीशवल्गुमा ॥ विलोक्य
 सा समागतं पतिं भवार्तिहारिणम् उवाच सान्धकं सुखं प्रसादमन्धकम्प्रति ॥ १५ ॥ अथान्धको महेश्वरीं ददर्श देवपार्श्वगां पपात
 दण्डवत् क्षितौ ननाम पादपद्मयोः ॥ नमामि देववल्गुभामनादिमद्रिजामिमां यतः प्रधानपुरुषो निवृत्तिं याखिलजगत् ॥ १६ ॥
 विभाति या शिवासने शिवेन साकमन्यया हिरण्ययेऽतिनिर्मले नमोमि तां हिमाद्रिजाम् ॥ यदन्तराखिलजगज्जगन्ति
 यान्ति संक्षयं नमामि यंत्रं तामुमामशेषदोषवर्जिताम् ॥ १७ ॥ न जायते न हीयते न वर्द्धते च तामुमां नमामि तां गुणातिगां
 गिरीशपुत्रिकामिमाम् ॥ क्षमस्व देवि शैलजे कृतं मया विमोहितं सुरासुरैर्नैमस्कृतं नमामि ते पदाम्बुजम् ॥ १८ ॥
 इत्थं भगवती देवी भक्तिनम्रेण पार्वती ॥ संस्तुता दैत्यपतिना पुत्रत्वे जगदेऽन्धकम् ॥ १९ ॥ ततः स मातृभिः सार्द्धं भैरवो
 रुद्रसम्भवः ॥ जगाम त्वाज्ञया शम्भोः पातालं परमेश्वरः ॥ २२० ॥ यत्र सा तामसी विष्णोर्मूर्तिः संहारकारिका ॥ समास्ते हरि

१ एवं स्तुवन्तमिति पा० । २ वसामर इति पा० । ३ उज्ञानजामिति पा० । ४ गणेशो देवपुद्गवैरिति, गणेशः इति पा० । ५ दैत्यमागतं । ६ भवम्भवातिहारिणमिति पा० ।
 ७ अवापेति पा० । ८ सार्द्धं । ९ नमामि तामिमामजामिति, नगात्मजामिति च पा० । १० सुरासुरैर्वर्द्धितामिति, यत्र शैलजा मशेषदेववर्जिताम् इति च पा० ।

पूर्वा०

अ० १६

॥ ४० ॥

रव्यक्तो नृसिंहाकृतिरीश्वरः ॥ २१ ॥ ततोऽनन्ताकृतिः शम्भुः शेषेणापि सुपूजितः ॥ कालाग्रिरुद्रो भगवान् युयोजात्मानमात्मनि ॥ २२ ॥
 युञ्जतस्तस्य देवस्य सर्वा एवाथ मातरः ॥ बुभुक्षिता महादेवं प्रणम्यादुस्त्रिलोचनम् ॥ २३ ॥ मातर ऊचुः ॥ बुभुक्षिता महादेव त्वमनु
 ज्ञातुमर्हसि ॥ त्रैलोक्यं भक्षयिष्यामो नान्यथा तृप्तिरस्ति नः ॥ २४ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं मातरो विष्णुसम्भवाः ॥ भक्षयाञ्चक्रिरे
 सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ २५ ॥ ततः स भैरवो देवो नृसिंहवपुषं हरिम् ॥ दध्यौ नारायणन्देवं प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥ २६ ॥ उमेस्म
 चिन्तितं ज्ञात्वा क्षणात्प्रादुरभूद्धरिः ॥ विज्ञापयामास च तं भक्षयन्तीह मातरः ॥ २७ ॥ निवारयाशु त्रैलोक्यं त्वदीया भगवानिति ॥
 संस्मृता विष्णुना देव्यो नृसिंहवपुषा पुनः ॥ उपतस्थुर्महादेवं नरसिंहाकृतिं ततः ॥ २८ ॥ सम्प्राप्य सन्निधिं विष्णोः सर्वसंहारका
 रिकाः ॥ प्रददुः शम्भवे शक्तिं भैरवायातितेजसे ॥ २९ ॥ अपश्यंस्ता जगत्सृतिं नृसिंहमतिभैरवम् ॥ क्षणादेकत्वमापन्नं शेषां हि
 चापि मातरः ॥ ३० ॥ व्याजहार हृषीकेशो ये भक्ताः शूलपाणये ॥ ये च मां संस्मरन्तीह पालनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३१ ॥ ममैव
 मूर्तिरतुला सर्वसंहारकारिका ॥ महेश्वरांगसंभृता भुक्तिभुक्तिप्रदायिनी ॥ ३२ ॥ अनन्तो भगवान् कालो द्विधावस्था ममैव तु ॥
 तामसी राजसी मूर्तिर्देवदेवश्चतुर्मुखः ॥ ३३ ॥ सोऽहं देवो दुराधर्षः कालो लोकप्रकालनः ॥ भक्षयिष्यामि कल्पान्ते रौद्रेण निखिलं
 जगत् ॥ ३४ ॥ या सा विमोहिनी मूर्तिर्मम नारायणाह्वया ॥ सत्त्वोद्विक्ता जगत्सर्वं संस्थापयति नित्यदा ॥ ३५ ॥ स विष्णुः परमं
 ब्रह्म परमात्मा परा गतिः ॥ मूलप्रकृतिरव्यक्ता सदानन्देति कथ्यते ॥ ३६ ॥ इत्येवं बोधिता देव्यो विष्णुना विष्णुमातरः ॥ प्रपेदिरे
 महादेवं तमेव शरणं परम् ॥ ३७ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं मयान्धकनिषूदनम् ॥ माहात्म्यं देवदेवस्य भैरवंस्यामितौजसः ॥ २३८ ॥

१ त्वनुज्ञा दीयतां त्वया इति पा० । २ नृसिंहं पुरुषं । ३ विनाशयन्तीति पा० । ४ संस्तुता । ५ नरसिंहाकृतिश्च तमिति पा० । ६ जगन्मूर्ति । ७ शेषा हिंस्याति मातरः ।
 ८ ये धर्मानिति पा० । ९ महेश्वरांगसंभूतेति पा० । १० शिवस्य च इति पा० । ११ सोऽयमिति पा० । १२ भक्षयिष्यति कल्पान्ते रुद्रात्मा इति पा० । १३ या सा विमोहिना
 मूर्तिरस्य इति पा० । १४ नारायणप्रियाः । १५ जगत्कृन्न्मिति पा० । १६ स हि विष्णुः परं विमाः इति पा० । १७ इत्येव मोहिता । १८ हरमिति पा० । १९ निवर्हणमिति
 पा० । २० भैरवस्यामिततेजस इति पा० ।

क. पु.
॥ ४१ ॥

इति श्रीकूर्मपुराणे अन्धकनिबर्हणनाम षोडशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ अथ त्रिविक्रमचरितम् ॥ सूत उवाच ॥ अन्धके निगृहीते वै
प्रह्लादस्य महात्मनः ॥ विरोचनो नाम बली बभूव नृपतिः सुतः ॥ १ ॥ देवाभित्वा सदेवेन्द्रान् बहून्वर्षान्महासुरः ॥ पालयामास
धर्मेण त्रैलोक्यं सधराचरम् ॥ २ ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचिद्विष्णुचोदितः ॥ सनत्कुमारो भगवान् पुरं प्राप महामुनिः ॥ ३ ॥
गत्वा सिंहासनगतो ब्रह्मपुत्रं महासुरः ॥ ननामोत्थाय शिरसा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सम्प्राप्तो मे
पुरोत्तमेम् ॥ योगीश्वरोऽद्य भगवान्यतोऽसौ ब्रह्मवित्स्वयम् ॥ ५ ॥ किमर्थमागतो ब्रह्मन् स्वयन्देवः पितामहः ॥ ब्रूहि मे ब्रह्मणः पुत्र
किं कार्यं करवाण्यहम् ॥ सोऽब्रवीद्भगवान्देवो धर्मयुक्तं महासुरम् ॥ द्रष्टुमभ्यागतोऽहं वै भवन्तं भाग्यवानसि ॥ ७ ॥ सुदुर्लभा नीति-
रेषा दैत्यानान्दैत्यसत्तम ॥ त्रिलोके धार्मिको नूनं त्वादृशोऽन्यो न विद्यते ॥ ८ ॥ इत्युक्तोऽसुरराजोसौ पुनः प्राह महामुनिम् ॥ धर्माणां
परमं धर्मं ब्रूहि मे ब्रह्मवित्तम ॥ ९ ॥ सोऽब्रवीद्भगवान्योगी दैत्येन्द्राय महात्मने ॥ सर्वगुह्यतमं धर्ममात्मज्ञानमनुत्तमम् ॥ १० ॥ स
लब्ध्वा परमं ज्ञानं दत्त्वा च गुरुदक्षिणाम् ॥ निर्धाय पुत्रे तद्राज्यं योगाभ्यासरतोऽभवत् ॥ ११ ॥ स तस्य पुत्रो मेतिमान् बलिर्नाम महा
सुरः ॥ ब्रह्मण्यो धार्मिकोऽत्यर्थं विजिग्येऽथ पुरन्दरम् ॥ १२ ॥ कृत्वा तेन महद्युद्धं शकः सर्वामरेवृतः ॥ जगाम निर्जितो विष्णुन्देवं शरणमच्युतम्
॥ १३ ॥ तदन्तरेऽदितिर्देवी देवमाता सुदुःखिता ॥ दैत्येन्द्राणां वधार्थाय पुत्रो मे स्यादिति स्वयम् ॥ १४ ॥ तताप सुमहांधोरं तपोराशिं ततः
परम् ॥ प्रपन्ना विष्णुमव्यक्तं शरण्यं शरणं हरिम् ॥ १५ ॥ कृत्वा हृत्पद्मकिञ्चिदङ्गे निष्कलं परमम्पदम् ॥ वासुदेवमनाद्यन्तमानन्दं व्योम केव
लम् ॥ १६ ॥ प्रसन्नो भगवान्विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ आविर्बभूव योगात्मा देवमातुः पुरो हरिः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा समागतं विष्णुमदिति

पूर्वो
अ० १७

× षष्ठः अध्यायः ॥ १ श्रीकूर्म उवाच ॥ २ पुत्र इति पा० ॥ ३ बहून्वर्षे ॥ ४ दृष्ट्वा ॥ ५ पुरातन इति, पुरान्तरमिति पा० ॥ पुरोत्तमं-पुरेषु उत्तमं सर्वोत्कृष्टं पुरमित्यर्थः
६ भगवान् यतात्मा इति पा० ॥ ७ दुर्लभान्तररेषाञ्च इति पा० ॥ ८ राजस्तु इति पा० ॥ ९ महामुनिः ॥ १० नियम्य इति पा० ॥ ११ भगवानिति पा० ॥ १२ सुमहद्वोरमिति पा० ॥
१३ शिवमिति पा० ॥ १४ किञ्चलकमध्ये तु इति पा० ॥

॥ ४१ ॥

भक्तिसंयुता ॥ मेने कृतार्थमात्मानं तोषयामास केशवम् ॥ १८ ॥ अदितिरुवाच ॥ जयाशेषदुःखौघनाशैकहेतो जयानन्तमाहा
 त्म्ययोगाभियुक्त ॥ जयानादिमध्यान्तविज्ञानमूर्ते जयाकांक्षकल्पामलानन्दरूप ॥ १९ ॥ नमो विष्णवे कालरूपाय तुभ्यं नमो नार
 सिंहाय शेषाय तुभ्यम् ॥ नमः कालरूद्राय संहारकर्त्रे नमो वासुदेवाय तुभ्यं नमस्ते ॥ २० ॥ नमो विश्वमायाविधानाय तुभ्यं नमो
 योगगम्याय सत्याय तुभ्यम् ॥ नमो धर्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं नमस्ते वराहाय भूयो नमस्ते ॥ २१ ॥ नमस्ते सहस्रार्कचन्दाभमूर्ते
 नमो वेदविज्ञानधर्माभिगम्य ॥ नमो भूषरायाप्रमेयाय तुभ्यं प्रभो विश्वयोनेऽथ भूयो नमस्ते ॥ २२ ॥ नमः शम्भवे सत्यनिष्ठाय तुभ्यं
 नमो देतवे विश्वरूपाय तुभ्यम् ॥ नमो योगपीठान्तरस्थाय तुभ्यं शिवायैकरूपाय भूयो नमस्ते ॥ २३ ॥ एवं स भगवान् विष्णुर्देवमात्रा
 जगन्मयः ॥ तोषितश्छन्दयामास वरेण प्रहसन्निव ॥ २४ ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ सा वने वरमुत्तमम् ॥ त्वामेव पुत्रं देवानां हिताय वरये
 वरम् ॥ २५ ॥ तथास्त्वित्याह भगवान् प्रपन्नजनवत्सलः ॥ दत्त्वा वरानप्रमेयस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २६ ॥ ततो बहुतिथे काले भगवन्तं
 जनार्दनम् ॥ दधार गर्भं देवानां माता नारायणं स्वयम् ॥ २७ ॥ समाविष्टे हृषीकेशे देवमातुरथोदरम् ॥ उत्पाता जज्ञिरे घोरा बले
 वैरोचनेः पुरे ॥ २८ ॥ निरीक्ष्य सर्वांनुत्पातान्दैत्येन्द्रो भयविह्वलः ॥ प्रह्लादमसुरं वृद्धं प्रणम्याह पितामहम् ॥ २९ ॥ बलिरुवाच ॥
 पितामह महाप्राज्ञ जायतेऽस्मिन्पुरान्तरे ॥ किमुत्पातो भवेत्कार्यमस्माकं किनिमित्तकः ॥ ३० ॥ निशम्य तस्य वचनञ्चिरं ध्यात्वा
 महासुरः ॥ नमस्कृत्य हृषीकेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ यो यज्ञैरिज्यते विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ दधारासुर
 नाशार्थं माता तं त्रिदिवौकसाम् ॥ ३२ ॥ यस्मादभिन्नं सकलं भिद्यते योऽस्त्रिडादपि ॥ स वासुदेवो देवानां मातुर्देहं समाविशत्
 ॥ ३३ ॥ न यस्य देवा जानन्ति स्वरूपं परमार्थतः ॥ स विष्णुरादितेर्देहं स्वेच्छयाद्य समाविशत् ॥ ३४ ॥ यस्माद्भवन्ति भूतानि यत्र

१ जयाशेषकल्पामलानन्तरूप । २ वेदविज्ञानाद्य धर्माभिगम्य इति पा० । ३ नमो देवदेवादिदेवाय तुभ्यमिति पा० । ४ कृष्णो देवमात्रा इति पा० । ५ गर्भे इति । ६ जायन्तेऽ
 स्मत्पुरेऽधुना इति पा० । ७ किमुत्पातेर्भवेत्कार्यमस्माकं किनिमित्तकैरिति, किमुत्पाता भवेत्कार्यमस्माकं किनिमित्तका इति पा० ।

क. पु.
॥ ४२ ॥

संयान्ति संक्षयम् ॥ सोऽवतीर्णो महायोगी पुराणपुरुषो हरिः ॥ ३५ ॥ न यत्र विद्यते नामजात्यादिपरिकल्पना ॥ सतामात्रात्मरूपोऽसौ
विष्णुरंशेन जायते ॥ ३६ ॥ यस्य सा जगतां माता शक्तिस्तद्धर्मधारिणी ॥ माया भगवती लक्ष्मीः सोऽवतीर्णो जनार्दनः ॥ ३७ ॥
यस्य सा तामसी मूर्तिः शंकरो राजसी तनुः ॥ ब्रह्मा सञ्जायते विष्णुरंशेनैकेन सत्त्वंधृक् ॥ ३८ ॥ इति सच्चिन्त्य गोविन्दं भक्तिमन्त्रेण
चेतसा ॥ तमेव गच्छ शरणं ततो यास्यसि निर्वृतिम् ॥ ३९ ॥ ततः प्रह्लादवचनाद्वलिर्वैरोचनिर्हरिम् ॥ जगाम शरणं विश्वं पालयामास
धर्मेवित् ॥ ४० ॥ काले प्राप्ते महाविष्णुं देवानां हर्षवर्द्धनम् ॥ असूत कश्यपाच्चैनं देवमातादितिः स्वयम् ॥ ४१ ॥ चतुर्भुजं विशालाक्षं
श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥ नीलमेघप्रतीकाक्षं आजमानं श्रिया वृतम् ॥ ४२ ॥ उपतस्थुः सुराः सर्वे सिद्धाः साध्याश्च चारणाः ॥ उपेन्द्र
इन्द्रप्रभुस्तं ब्रह्मा चर्षिगणैर्वृतः ॥ ४३ ॥ कृतोपनयनो वेदान्ध्र्यैश्च भगवान् हरिः ॥ सदाचारं भरद्वाजात्रिलोकाय प्रदर्शयन्
॥ ४४ ॥ एवं च लौकिकं मार्गं प्रदर्शयति स प्रभुः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ४५ ॥ ततः कालेन
मतिमान् बलिर्वैरोचनिः स्वयम् ॥ यज्ञैर्यज्ञेश्वरं विष्णुमर्चयामास सर्वगम् ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणान्पूजयामास दत्त्वा बहुतरं धनम् ॥ ब्रह्मर्षयः
समाजमुत्प्रेक्ष्वाटं महात्मनः ॥ ४७ ॥ विज्ञाय विष्णुर्भगवान् भरद्वाजप्रचोदितः ॥ आस्थाय वामनं रूपं यज्ञदेशमथागमत् ॥ ४८ ॥
कृष्णाजिनोपवाताङ्ग आषाढेन विराजितः ॥ ब्राह्मणो जटिलो वेदानुद्भिरन् सुमहांद्युतिः ॥ ४९ ॥ सम्प्राप्यासुरराजस्य समीपं भिक्षुको
हरिः ॥ स्वर्पेन्द्र्यां क्रमितं देशमयाचत बलिं त्रिभिः ॥ ५० ॥ प्रक्षाल्य चरणौ विष्णोर्वलिर्भावंसमन्वितः ॥ आचामयित्वा भृंगारमादाय
स्वर्णनिर्मितम् ॥ ५१ ॥ दास्ये तथेदं भवते पदत्रयं प्रीणातु देवो हरिरव्ययाकृतिः ॥ विचिन्त्य देवस्य कराग्रपल्लवे निपातयामास

१ विष्णुरूपेण जायते इति ० । २ साक्षाज्जन्माता । ३ धर्मिणीति पा० । ४ सत्त्वतः, सत्त्वधृदिति च पा० । ५ धर्मतः । ६ वेदान्ध्र्यगीष्टाव्ययोहरिः । ७ समाचारमिति पा० ।
८ त्रैलोक्याय प्रदर्शय । ९ एवं हि इति पा० । १० कृष्णाजिनोत्तरियाङ्ग इति पा० । ११ भस्ममण्डित इति पा० । १२ स्वपदन्तमितं । १३ आचमय्य इति साधु । १४ ददाम्यये-
दम्भवते इति पा० ।

पूर्वा०
अ० १७

॥ ४२ ॥

सुशीतलज्जलम् ॥ ५२ ॥ विचक्रमे पृथिवीमेष चैतामथान्तरिक्षं दिवमादिदेवः ॥ व्यपेतरागन्दितिजेश्वरन्तं प्रकर्तुं कामः शरणं
 प्रपन्नम् ॥ ५३ ॥ आक्रम्य लोकत्रयमशिपादः प्राजापत्याद्ब्रह्मलोकं जगाम ॥ प्रणेशुरादित्यमुखाः सुरेन्द्राः ये तत्र लोके निवसन्ति सिद्धाः
 ॥ ५४ ॥ अथोपतस्थे भगवाननादिः पितामहस्तोषयामास विष्णुम् ॥ भित्त्वा तदण्डस्य कपोलमुर्धं जगाम दिव्याभरणोऽथ
 भूयः ॥ ५५ ॥ अथाण्डभेदान्निपपात शीतलं महोजलं पुण्यकृद्भिश्च जुष्टम् ॥ प्रवर्तितं चापि सरिद्धं सा गंगेत्युक्त्वा ब्रह्मणा
 व्योमसंस्था ॥ ५६ ॥ गत्वा महान्तं प्रकृतिं ब्रह्मयोनिं ब्रह्माणमेकं पुरुषं विश्वेयोनिम् ॥ अतिष्ठदीशस्य पदं तदव्ययं दृष्ट्वा देवा
 स्तत्र तत्र स्तुवन्ति ॥ ५७ ॥ आलोक्य तं पुरुषं विश्वकायं महान् बलिर्भक्तियोगेन विष्णुम् ॥ ननाम नारायणमेकमव्ययं स्वचेतसा यं
 प्रणमन्ति वेदाः ॥ ५८ ॥ तमब्रवीद्भगवानादिकर्ता भूत्वा पुनर्वा मनो वासुदेवः ॥ ममैव दैत्याधिपतेऽधुनेदं लोकत्रयं भवता
 भावंदत्तम् ॥ ५९ ॥ प्रणम्य सूर्धा पुनरेव दैत्यो निपातयामास जलं कराग्रे ॥ दास्ये तवात्मानमनन्तधात्रे त्रिविक्रमायामित
 विक्रमाय ॥ ६० ॥ प्रष्टुं सूतोरपि सम्प्रदत्तं प्रह्लादसूनोरथ शङ्कपाणिः ॥ जगाद दैत्यं जगदन्तरात्मा पातालमूलं प्रविशेति
 भूयः ॥ ६१ ॥ समास्यतां भवता तत्र नित्यं सुक्त्वा भोगान्देवतानामलभ्यान् ॥ ध्यायेत्स्व मां सततं भक्तियोगात्प्रवेक्ष्यसे कल्पदाहे
 पुनर्माम् ॥ ६२ ॥ उक्त्वैवं दैत्यसिंहं तं विष्णुः सत्यपराक्रमः ॥ पुरन्दराय त्रैलोक्यं ददौ जिष्णुरुरुक्रमः ॥ ६३ ॥ संस्तुवन्ति महायोगं
 सिद्धा देवर्षिकिन्नराः ॥ ब्रह्मा शक्रोऽथ भगवान्ब्रह्मादित्यमरुद्गणाः ॥ ६४ ॥ कृत्वैतदद्भुतं कर्म विष्णुर्वा मनरूपधृक् ॥ पश्यतामेव
 सर्वेषां तत्रवान्तरधीयत ॥ ६५ ॥ सोऽपि दैत्यवरः श्रीमान्पातालं प्राप नोदितः ॥ प्रह्लादेनासुरवरैर्विष्णुर्भक्तस्तु तत्परः ॥ ६६ ॥
 अपृच्छद्विष्णुमाहात्म्यं भक्तियोगमनुत्तमम् ॥ पूजाविधानं प्रह्लादं तदोहासौ चकार सः ॥ ६७ ॥ अथ रथचरणं सशङ्कपाणिं सरसिज

१ प्रकर्तुं कामः । २ प्रणेशुरादित्यसहस्रकल्पमिति पा० । ३ कपोलमुर्धं । ४ देव्याभरणानीति पा० । ५ पुण्यं जलं । ६ प्रवर्तते इति पा० । ७ सरिद्धरा तदा-
 गङ्गेति नाम्ना ननु इति पा० । ८ प्रधानमिति पा० । ९ विश्वबीजमिति पा० । १० बलिर्महान्तं भक्ति इति पा० । ११ यत्प्रदत्तम् इति पा० । १२ ध्यायत्येति आर्षमात्मनेपदम् ।
 १३ सिंहन्तु विष्णुरिति, सिंहं तं जिष्णुरिति च पा० । १४ भक्तैकतत्परः इति पा० । १५ सचाहासौ । १६ रथचरणान्जशंसपाणिमिति पा० ।

क. पु.
॥ ४३ ॥

लोचनमीशमप्रमेयम् ॥ शरणमुपवयौ स भावयोगात्प्रणयगतिं प्रणिधाय कर्मयोगम् ॥ ६८ ॥ एष वः कथितो विप्रा वामनस्य
पराक्रमः ॥ स देवकार्याणि सदा करोति पुरुषोत्तमः ॥ ६९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे त्रिविक्रमचरितवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
अथ वंशानुकीर्तनम् ॥ सुत उवाच ॥ बळेः पुत्रशतं त्वासीन्महाबलपराक्रमम् ॥ तेषां प्रधानो युतिमान्बाणो नाम महाबलः ॥ १ ॥
सोऽतीव शङ्करे भक्तो राजा राज्यमपालयत् ॥ त्रैलोक्यं वशमाणीय बाधयामास वासवम् ॥ २ ॥ ततः शकादयो देवा गत्वोचुः
कृत्तिवाससम् ॥ त्वदीयो बाधते ह्यस्मान्बाणो नाम महासुरः ॥ ३ ॥ व्याहृतो दैवतैः सर्वदैवदेवो महेश्वरः ॥ ददाह बाणस्य पुरं
शरणेकेन लीलया ॥ ४ ॥ दह्यमाने पुरे तस्मिन्बाणो रुद्रं त्रिशूलिनम् ॥ ययौ शरणमीशानङ्गोपतिं नीललोहितम् ॥ ५ ॥ मूर्द्धन्याधाय
तच्छिद्रं शाम्भवं रागवर्जितः ॥ निर्गत्य तु पुरात्तस्मानुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ६ ॥ संस्तुतो भगवानीशः शङ्करो नीललोहितः ॥ गाणपत्येन
बाणं तं योजयामास भावतः ॥ ७ ॥ अथैवञ्च दनोः पुत्रास्ताराद्याश्चातिभिषिणाः ॥ तारस्तथा शम्बरश्च कपिलः शङ्करस्तथा ॥
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ ८ ॥ सुरसायाः सहस्रन्तु सर्पाणामभवद्विजाः ॥ अनेकशिरसां तद्वत्खेचराणां महात्म
नाम् ॥ ९ ॥ अरिष्टा जनयामास गन्धर्वाणां सहस्रकम् ॥ अनन्ताद्या महानागाः काद्रवेयाः प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥ ताम्रा च जनयामास
पद्म कन्या द्विजपुंगवाः ॥ शुर्का श्येनीश्च भासीश्च सुग्रीवां ग्रन्थिकां शुचिम् ॥ ११ ॥ गास्तथा जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा ॥ ईरा
वृक्षलतावल्लीतृणजातीश्च सर्वशः ॥ १२ ॥ तथैवै यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरस्तथा ॥ रक्षोगणं क्रोधवशाज्जनयामास सत्तमां ॥ १३ ॥
विनतायाश्च पुत्रौ द्वा प्रख्यातौ गरुडारुणौ ॥ तयोश्चै गरुडो धीमान्तपस्तप्ता सुदुश्चरम् ॥ प्रसादाच्छूलिनः प्राप्तो वाहनत्वं हरेः स्वयम् ॥ १४ ॥
आराध्य तपसा देवं महादेवं तथारुणः ॥ सारथ्ये कल्पितः पूर्वं प्रतिनार्कस्य शम्भुना ॥ १५ ॥ एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः

× षोडशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ पु० ॥ १ श्रीकूर्म उवाच । २ महाबलपराक्रम इति पा० । ३ महासुर इति पा० । ४ वशमान्ये । ५ नीतिवर्जितम्, भीतिवर्जित इति च पा० । ६ अयामवज्जिति
पा० । ७ ताराद्यास्तु विभिषिणा इति पा० । ८ सञ्चस्तथा इति पा० । ९ प्रतिष्ठिता इति पा० । १० सुग्रीवी च बक्रीमिति पा० । ११ तारा इति पा० । १२ निकषा इति पा० ।
१३ सत्तमम् । १४ तयोस्तु इति पा० । १५ रुद्रमिति पा० ।

पूर्वा०
अ० १८

॥ ४३ ॥

स्थाणुजंगमाः ॥ वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन्मृण्वतां पापनाशनम् ॥ १६ ॥ सप्तविंशसुताः प्रोक्ताः सोमपत्न्याश्च सुवताः ॥ अरिष्टनेमिपत्नी
 नामपत्न्यानां ह्यनेकशः ॥ १७ ॥ बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः ॥ तद्वदंगिरसः श्रेष्ठा ऋग्वेयो वृषसत्कृताः ॥ १८ ॥ कृशाश्वस्य
 तु देवपेदेवंः प्रहरणः सुतः ॥ एते युगसद्वान्ते जायन्ते पुनरेव हि ॥ मन्वन्तरेषु नियतन्तुल्यकार्यैः स्वनामभिः ॥ १९ ॥ इति श्रीकूर्म
 पुराणे वंशानुकीर्तनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ अथ ऋषिवंशकथनम् ॥ सूत उवाच ॥ एतानुत्पाद्य पुत्रास्तु प्रजासन्तानकार
 णात् ॥ कश्यपः पुत्रकामस्तु चचार सुमहत्तपः ॥ १ ॥ तस्यैवन्तपतोऽत्यर्थं प्रादुर्भूतो सुताविमौ ॥ वत्सरश्चासिश्चैव तावुभौ
 ब्रह्मवादिनौ ॥ २ ॥ वत्सरान्नैधुवो जज्ञे रेभ्यश्च सुमहायशाः ॥ रेभ्यस्त्यं जज्ञिरे शूद्राः पुत्राः श्रुतिमतां वराः ॥ ३ ॥ ज्यवनस्य सुता
 भोर्या नैधुवस्य महात्मनः ॥ सुमेधा जनयामास पुत्रान्वे कुण्डपायिनः ॥ ४ ॥ असितस्यैकपर्णायां ब्रह्मिष्ठः समपद्यत ॥ नाम्ना वै
 देवलः पुत्रो योगाचार्यो महातपाः ॥ ५ ॥ शाण्डिल्यः परमः श्रीमान् सर्वतत्त्वार्थविच्छुचिः ॥ प्रसादात्पार्वतीशस्य योगमुत्तमव
 सवान् ॥ ६ ॥ शाण्डिल्यो नैधुवो रेभ्यः त्रयः पुत्रास्तु काश्यपाः ॥ नरप्रकृतयो विप्राः पुलस्त्यस्य वदामि वः ॥ ७ ॥
 तृणविन्दोः सुता विप्रा नाम्ना ऐलविलाः स्मृताः ॥ पुलस्त्याय तु राजर्षिस्तां कन्यां प्रत्यपादयत् ॥ ८ ॥
 ऋषिस्त्वैलविलस्तस्यां विश्रवाः समपद्यत ॥ तस्य पत्न्यश्चतस्रस्तु पौलस्त्यकुलवर्द्धिकाः ॥ ९ ॥ पुष्पोत्कटा च
 वांका च कैकसी देवैर्वर्णिनी ॥ रूपलावण्यसम्पन्नास्तासाञ्च शृणुत प्रजाः ॥ १० ॥ ज्येष्ठं वैश्रवणं तस्य सुषुवे देववर्णिनी ॥ कैकस्थेज
 नयत्पुत्रं रावणं राक्षसाधिपम् ॥ ११ ॥ कुम्भकर्णं शूर्पणखान्तथैव च विभीषणम् ॥ पुष्पोत्कटाप्यजनयत्पुत्रान्विश्रवसः शुभान् ॥ १२ ॥

१ पापनाशनाः । २ मपत्न्यानीह षोडश इति पा० । ३ सुता इति पा० । ४ पुत्रा इति पा० । ५ विश्रुताऋषिस्तमाः, ब्रह्मसत्कृता इति च पा० । ६ देवप्रहरणाः सुता इति पा० ।
 ७ सप्तदशोऽध्यायः । ८ कूर्म उवाच । ९ गोत्रकामस्तु । १० वत्सरस्तामसश्चैव इति पा० । ११ वत्सरद्वै ध्रुव इति पा० । १२ वैद्यश्च इति पा० । १३ वैद्यस्य इति पा० । १४ वैद्या
 इति पा० । १५ पत्नीति पा० । १६ याजिन इति पा० । १७ वर्णाध्यामिति पा० । १८ शाण्डिल्यानां पर इति पा० । १९ वित्तुधीः इति पा० । २० योगमुत्तममाप्तवानिति पा० ।
 २१ वैद्य इति पा० । २२ नवप्रकृतय इति पा० । २३ वाक्या इति पा० । २४ निष्कया इति रामायणेऽभिधीयते । २५ वेतकाविर्णीति पा० । २६ विन्वत्तममन । २७ प्रमाजिनि ।

क. पु.
॥ ४४ ॥

महोदरं प्रहस्तञ्च महापार्श्वं खरन्तथा ॥ कुम्भीनसीन्तथा कन्यां वाका याः सृजते प्रजाः ॥ १३ ॥ त्रिशिरा दृषणश्चैव विद्युज्जिह्वो
महाबलः ॥ इत्येते क्रूरकर्माणः पौलस्त्या राक्षसा दश ॥ सर्वे तपोबलोत्कृष्टा रुद्रभक्ताः सुभीषणाः ॥ १४ ॥ पुलहस्य मृगाः पुत्राः
सर्वे व्यालाश्च दंष्ट्रिणः ॥ भूताः पिशाचा ऋक्षाश्च शूकरा हस्तिनस्तथा ॥ १५ ॥ अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् स्मृतो वैवस्वतेऽन्तरे ॥
मरीचेः कश्यपः पुत्रः स्वयमेव प्रजापतिः ॥ १६ ॥ भृगोरथाभवच्छुक्रो दैत्याचार्यो महातपाः ॥ स्वाध्याययोगेनिरतो हरभक्तो महा
द्युतिः ॥ १७ ॥ अत्रेः पुत्रोऽभवद्बह्विः सोदर्यस्तस्य नैध्रुवः ॥ कुशाश्वस्य तु विप्रप्रेः घृताच्यामिति नः श्रुतम् ॥ १८ ॥ स तस्याञ्जन
यामास स्वस्त्यात्रेयान्महौजसः ॥ वेदवेदाङ्गनिरतान्तपसा इतकिल्बिषान् ॥ १९ ॥ नारदस्तु वसिष्ठाय ददौ देवीमरुन्धतीम् ॥ ऊर्ध्व
रेतास्तु तत्रैव शापाहक्षस्य नारदः ॥ २० ॥ इर्यश्वेषु तु नष्टेषु मायया नारदस्य तु ॥ शशाप नारदं दक्षः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २१ ॥
यस्मान्मम सुताः सर्वे भवता मायया द्विज ॥ क्षयन्तीतास्त्वशेषेण निरपत्यो भविष्यसि ॥ २२ ॥ अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु शक्तिमुत्पाद
यत्सुतम् ॥ शक्तेः पराशरः श्रीमान् सर्वज्ञस्तपतां वरः ॥ २३ ॥ आराध्य देवदेवेशमीशानन्त्रिपुरान्तकम् ॥ लेभे त्वंप्रतिमं पुत्रं कृष्ण
द्वैपायनं प्रभुम् ॥ २४ ॥ द्वैपायनाच्छुक्रो जज्ञे भगवानेव शंकरः ॥ अंशांशेनावतीर्षोर्व्यां स्वं प्राप परमं पदम् ॥ २५ ॥ शुक्रस्यास्याभ
वन् पुत्राः पञ्चात्यन्ततपस्विनः ॥ भूरिश्रवाः प्रभुः शम्भुः कृष्णो गौरश्च पञ्चमः ॥ २६ ॥ कन्या कीर्त्तिमती चैव योगमाता धृतव्रता ॥
एतेऽत्रिवंशाः कथिता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनाम् ॥ २७ ॥ अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं कश्यपाद्राजसन्ततिम् ॥ २८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे ऋषि
वंशवर्णनं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ अथ राजवंशकीर्तनम् ॥ सूत उवाच ॥ आदितिः सुषुवे पुत्रमादित्यं कश्यपात्प्रभुम् ॥
तस्यादित्यस्य चैवासीद्धार्याणां तु चतुष्टयम् ॥ १ ॥ संज्ञा रंजी प्रभा छाया पुत्रास्तासान्निबोधत ॥ संज्ञा त्वैश्री तु सुषुवे सूर्यान्मनुमनु

१ गृणत इति पा० । २ पुलस्त्यस्य इति पा० । ३ सर्पाश्च इति, रक्षाश्च इति पा० । ४ कृते । ५ भृगोरप्यभवच्छुक्र इति पा० । ६ योगसंयुक्तो । ७ सोदर्यस्ताः पतिव्रताः इति ।
पा० । ८ विप्रेन्द्रा इति पा० । ९ स तान् जनयामास इति पा० । १० ऊर्ध्वरेतास्तत्र मुनिरिति पा० । ११ च इति । १२ शक्तिं ह्यजनयत् इति पा० । १३ सत्प्रतिमिति पा० ।
१४ राज्ञिरिति पा० । १५ त्वष्ट्री-त्वष्टुः विश्वकर्मणः अपत्यं स्त्री ।

पूर्वा०
अ० १९

॥ ४४ ॥

तमम् ॥ २ ॥ यमश्च यमुनाञ्चैव रांही रेवंतमेव च ॥ प्रभा प्रभातमादित्या छाया सावर्णिमात्मजम् ॥ ३ ॥ शनिश्च तपतीञ्चैव
 विष्टिञ्चैव यथाक्रमम् ॥ मनोस्तु प्रथमस्यासन्नव पुत्रास्तु तत्समाः ॥ ४ ॥ इक्ष्वाकुञ्चैव नाभागो धृष्टः क्षर्यातिरेव च ॥ नरिष्यंतश्च
 नाभागो ह्यरिष्टः करुषस्तथा ॥ ५ ॥ पृषधश्च महातेजां नर्वैते शक्रसन्निभाः ॥ इडा ज्येष्ठा वरिष्ठा च सोमवंशं व्यवर्द्धयत् ॥ ६ ॥
 बुधस्य गत्वा भवनं सोमपुत्रेण सङ्गता ॥ असूत सोमजादेर्वी पुरुरवसमुत्तमम् ॥ ७ ॥ पितृणां तृप्तिकर्तारं बुधादिति हि नः श्रुतम् ॥
 प्राप्य पुत्रं सुविमलं सुद्युम्न इति विश्रुतम् ॥ ८ ॥ इडा पुत्रत्रयं लेभे पुनः स्त्रीत्वमविन्दत ॥ उत्कलञ्च गयञ्चैव विनतञ्च तथैव च ॥ ९ ॥
 सर्वे तेऽप्रतिमप्रख्याः प्रपन्नाः कमलोद्भवम् ॥ इक्ष्वाकोश्चाभवद्दीरो विकुक्षिर्नाम पार्थिवः ॥ १० ॥ ज्येष्ठपुत्रः स तस्यासीद्दिश पञ्च च
 तत्सुताः ॥ तेषां ज्येष्ठः ककुत्स्थोऽभूत्काकुत्स्थस्तु सुयोधनः ॥ ११ ॥ सुयोधनात्पृथुः श्रीमान्विश्वकश्च पृथोः सुतः ॥ विश्वकादार्द्रको
 धीमान्युवनाश्वश्च तत्सुतः ॥ १२ ॥ स गोकर्णमनुप्राप्य युवनाश्वः प्रतापवान् ॥ दृष्ट्वासौ गौतमं विप्रं तपन्तमनलप्रभम् ॥ १३ ॥
 प्रणम्य दण्डवद्भूमौ पुत्रकामो महीपतिः ॥ अपृच्छत्कर्मणा केन धार्मिकं प्राप्नुयां सुतम् ॥ १४ ॥ गौतम उवाच ॥ आराध्य पुंरुषं
 पूर्वं नारायणमनामयम् ॥ अनादिनिधनं देवन्धार्मिकं प्राप्नुयात्सुतम् ॥ १५ ॥ तस्य पुत्रः स्वयं ब्रह्मा पौत्रैः स्यान्नीललोहितः ॥ तमादि
 कृष्णमीशानमाराध्याप्नोति सत्सुतम् ॥ १६ ॥ न यस्य भगवान् ब्रह्मा प्रभावं वेत्ति तत्त्वतः ॥ तमाराध्य हृषीकेशं प्राप्नुयाद्धारमिकं
 सुतम् ॥ १७ ॥ स गौतमवचः श्रुत्वा युवनाश्वो महीपतिः ॥ आराधयन् हृषीकेशं वासुदेवं सनातनम् ॥ १८ ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्दीरः
 सावस्तिरिति विश्रुतः ॥ निर्मिता येन सावस्तिः गौडदेशे महापुरी ॥ १९ ॥ तस्माच्च बृहदश्वोऽभूत्तस्मात्कुवलयश्वकः ॥ धुन्धुमारः
 समभवत् धुन्धुं इत्वा महासुरम् ॥ २० ॥ धुन्धुमारस्य तनयास्त्रयः प्रोक्ता द्विजोत्तमाः ॥ दृढाश्वश्चैव दण्डाश्वः कपिलाश्वस्तथैव च ॥ २१ ॥

१ राभी इति । २ सावर्णिनामानं मनुभिर्यर्थः । ३ शनिश्चैव तपन्तीञ्च इति पा० । ४ महाभाग इति पा० । ५ सोमवंशविवृद्धये इति पा० । ६ विनताश्वं । ७ दाहको । ८ पूर्व-
 पुरुषमिति पा० । ९ यस्य इति पा० । १० लोकानांप्रापितामहः । ११ आवास्तिरिति, आवन्तिरिति पा० । १२ आवास्तिरिति, आवन्तीति पा० । १३ धुन्धुमारत्वमगमादिति पा० ।

कू. पु.
॥ ४५ ॥

दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु हयश्वस्तस्य चात्मजः ॥ हयश्वस्य निकुम्भस्तु निकुम्भात्संहताश्वकः ॥ २२ ॥ कृताश्वोऽथ रणाश्वश्च संहि-
ताश्वस्य वै सुतौ ॥ युवनाश्वो रणाश्वस्य शक्रतुल्यबलो युधि ॥ २३ ॥ कृत्वा तु वारुणीमिष्टिमृषीणां वै प्रसादतः ॥ लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं
विष्णुभक्तमनुत्तमम् ॥ २४ ॥ मान्धातारं महाप्राज्ञं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूदम्बरीषश्च वीर्यवान् ॥ २५ ॥ मुचुकुन्दश्च
पुण्यात्मा सर्वे शक्रसमा युधि ॥ अम्बरीषस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः स्मृतः ॥ २६ ॥ हरितो युवनाश्वस्य हारितस्तत्सुतोऽभवत् ॥
पुरुकुत्सस्य दायादस्त्रसदस्युर्महायशः ॥ २७ ॥ नर्मदायां समुत्पन्नः सम्भूतिस्तत्सुतः स्मृतः ॥ विष्णुवृद्धः सुतस्तस्य त्वनरण्योऽभे-
वत्ततः ॥ बृहदश्वोऽनरण्यस्य हयश्वस्तत्सुतोऽभवत् ॥ २८ ॥ सोऽतीव धार्मिको राजा कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ प्रसादाद्धार्मिकं पुत्रं लेभे
सूर्यपरायणम् ॥ २९ ॥ स तु सूर्यं समभ्यर्च्य राजा वसुमनाः शुभम् ॥ लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं त्रिधन्वानमारिन्दमम् ॥ ३० ॥ अयजन्नाश्व-
मेधेन शस्त्रञ्जित्वा द्विजोत्तमाः ॥ स्वाध्यायवान्दानशीलस्तितीर्षुर्दर्मतत्परः ॥ ३१ ॥ ऋषयस्तु समाजमुयंज्ञवाटं महात्मनः ॥
वसिष्ठकश्यपमुखा देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः ॥ ३२ ॥ तान् प्रणम्य महाराजः पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ समाप्य विधिवद्यज्ञं वसिष्ठादीन्दिजोत्त-
मान् ॥ ३३ ॥ वसुमना उवाच ॥ किं हि श्रेयस्करतरं लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणर्षभाः ॥ यज्ञस्तपो वा संन्यासो ब्रूत मे सर्ववेदिनः ॥ ३४ ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ अधीत्य वेदान्विधिवत्सुतांश्चोत्पाद्य यत्रतः ॥ इष्ट्वा यज्ञेश्वरं यज्ञैर्गच्छेद्भनमथात्मवान् ॥ ३५ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥
आराध्य तपसा देवं योगिनम्परमेश्वरम् ॥ प्रव्रजेद्विधिवद्यज्ञैरिष्ट्वा पूर्वं सुरोत्तमान् ॥ ३६ ॥ पुलह उवाच ॥ यमादुरेकं पुरुषं पुराणंम्परमेश्वरम् ॥
तमाराध्य सहस्रांशुन्तपसो मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३७ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ अंजो विश्वस्य कर्ता यो जगद्बीजं सनातनः ॥ अन्तर्यामी च भूतानां

१ प्रमेयस्तु इति, प्रमोदस्तु इति, प्रमेहस्तु इति पा० । २ वारुणीमिष्टि-वरुणदेवताकं यागमित्यर्थः । ३ धर्मात्मा । ४ विष्णुभक्तः । ५ ऽभवत्परः इति पा० । ६ तितिक्षुर्धर्म-
तत्परः इति पा० । ७ किञ्चित्क्षेत्रेयस्करं ह्यर्हिमल्लोके ब्राह्मणसत्तमाः । ८ पुत्रांश्चोत्पाद्य धर्मेतः । ९ परमेष्ठिनमिति पा० । १० पुराणं शास्त्रं प्रभुम् । ११ तमसो इति पा० ।
१२ अजस्य नाभिमध्ये कभीश्वरेण समर्पितम् । बीजं भगवतो येन स देवस्तपसेज्यते इति पा० ।

पूर्वा०
अ० २०

॥ ४५ ॥

स देवस्तपसेज्यते ॥ ३८ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ योऽग्निः सर्वात्मकोऽनन्तः स्वयम्भूर्विश्वतोमुखः ॥ स रुद्रस्तपसोमेण पूज्यते नेतरै
 र्मर्त्यैः ॥ ३९ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ यो यज्ञैरिज्यते देवो वासुदेवः सनातनः ॥ सं सर्वदैवततनुः पूज्यते परमेश्वरः ॥ ४० ॥ अत्रिरुवाच ॥
 यतः सर्वमिदं जातं यस्यापत्यं प्रजापतिः ॥ तपः सुमहदास्थाय पूज्यते सं महेश्वरः ॥ ४१ ॥ गौतम उवाच ॥ यतः प्रधानपुरुषो
 यस्य शक्तिरिदं जगत् ॥ स देवदेवस्तपसा पूजनीयः सनातनः ॥ ४२ ॥ कश्यप उवाच ॥ सहस्रनयनो देवः साक्षी शम्भुः प्रजापतिः ॥
 प्रसीदति महायोगी पूजितस्तपसा परः ॥ ४३ ॥ ऋतुरुवाच ॥ प्राप्ताध्ययनयज्ञस्य लब्धपुत्रस्य चैव हि ॥ नान्तरेण तपः कश्चिद्धर्म
 शास्त्रेषु दृश्यते ॥ ४४ ॥ इत्याकर्ण्य स राजर्विस्तान् प्रणम्यातिहृष्टीः ॥ विसर्जयित्वा संपूज्य त्रिधन्वानमयाब्रवीत् ॥ ४५ ॥ आराध
 यिष्ये तपसा देवमेकाक्षराह्वयम् ॥ प्राणं बृहन्तं पुरुषमादित्यान्तरसंस्थितम् ॥ ४६ ॥ त्वन्तु धर्मरतो नित्यं पालयेत्तदतन्द्रितः ॥ चातु
 र्वर्ण्यसमायुक्तमशेषं क्षितिमण्डलम् ॥ ४७ ॥ एवमुक्त्वा स तद्वाज्यं निधायात्मभवे नृपः ॥ जगामारण्यमनघस्तपस्तप्तुमनुत्तमम् ॥ ४८ ॥
 हिमवच्छिस्तरे रम्ये देवदारुवनाश्रये ॥ कन्दमूलफलाहारैरुत्पन्नैरयजत्सुरान् ॥ ४९ ॥ संवत्सरशतं साग्रं तपोनिर्जितकिल्बिषः ॥ जज्ञाप
 मनसा देवां सावित्रां वेदमातरंम् ॥ ५० ॥ तस्यैवन्तपन्तो देवः स्वयम्भूः परमेश्वरः ॥ हिरण्यगर्भो विश्वात्मां तं देशमगमत्स्वयम् ॥ ५१ ॥
 दृष्ट्वा देवं समायान्तं ब्रह्माणं विश्वतोमुखम् ॥ ननाम शिरसा तस्य पादयोर्नाम कीर्तयन् ॥ ५२ ॥ नमो देवाधिदेवाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥
 हिरण्यमूर्तये तुभ्यं सहस्राक्षाय वेधसे ॥ ५३ ॥ नमो घात्रे विधात्रे च नमो देवात्ममूर्तये ॥ सांख्ययोगाधिगम्याय नमस्ते ज्ञानमूर्तये ॥ ५४ ॥
 नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं स्रष्ट्रे सर्वार्थवेदिने ॥ पुरुषाय पुराणाय योगिनां गुरवे नमः ॥ ५५ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्त्रिरिञ्चिर्विश्वभावनः ॥

१ जातवेदा इति पा० । २ ससर्वदैवतं शम्भुरिज्यते परमेश्वरः । ३ यस्याद्यं हि । ४ परमेश्वरः । ५ शक्तिमयमिति पा० । ६ विसर्जयित्वा इति आर्षम् । ७ देवदारुवने श्रुते ।
 ८ कर्मण इति पा० । ९ तपसा इति । १० देवमातरमिति पा० । ११ जपत इति पा० । १२ भगवानिति पा० । १३ ब्रह्माणमभितौजसम् । १४ परमेष्ठिने । १५ वेदात्ममूर्तये ।

कू. पु.

१४६ ॥

वरं वरय भद्रन्ते वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥५६॥ राजोवाच ॥ जपेयन्देवदेवेश गायत्री वेदमातरम् ॥ भूयो वर्षशतं साग्रं तावदायुर्भवेन्मम ॥५७॥
 बाढमित्याह विश्वात्मा समालोक्य नराधिपम् ॥ स्पृष्ट्वा कराभ्यां सुप्रीतस्तत्रैवान्तरधीयत ॥५८॥ सोऽपि लब्धवरः श्रीमाञ्जनापाति
 प्रसन्नधीः ॥ शान्तस्त्रिषवणस्त्रायी कन्दमूलफलाशनः ॥५९॥ तस्य पूर्णे वर्षशते भगवानुग्रहीदिति ॥ प्रादुरासीन्महायोगी भानो
 मण्डलमध्यतः ॥६०॥ तं दृष्ट्वा वेदवपुषं मण्डलस्थं सनातनम् ॥ स्वयम्भुवमनाद्यन्तं ब्रह्माणं विस्मयङ्गतः ॥६१॥ तुष्टाव वैदिकैर्मन्त्रैः
 सावित्र्या च विशेषतः ॥ क्षणादपश्यत्पुरुषं तमेव परमेश्वरम् ॥६२॥ चतुर्मुखं जटामौलिमष्टदन्तं त्रिलोचनम् ॥ चन्द्रावयवलक्ष्माणं
 नरनारीतनुं हरम् ॥६३॥ भासयन्तं जगत्कृत्स्नं नीलकण्ठं स्वराश्मिभिः ॥ रक्ताम्बरधरं रक्तं रक्तमालयानुलेपनम् ॥६४॥ तद्भावभा
 वितो दृष्ट्वा सद्भावेन परेण हि ॥ ननाम शिरसा रुद्रं सावित्र्या तेन चैव हि ॥६५॥ नमस्ते नीलकण्ठाय भास्वते परमेश्विने ॥ त्रयी
 मयाय रुद्राय कालरूपाय हेतवे ॥६६॥ तदा प्राह महादेवो राजानं प्रीतमानसः ॥ इमानि मे रहस्यानि नामानि शृणु चानघ
 ॥६७॥ सर्ववेदेषु गीतानि संसारशमनानि तु ॥ नमस्कुरुष्व नृपते एभिर्मां सततं श्रुचिः ॥६८॥ अधीष्वं शतरुद्रीयं यजुषां
 सारमुद्धृतम् ॥ जपस्त्वंानन्यचेतस्को मय्यासक्तमना नृप ॥६९॥ ब्रह्मचारी निराहारो भस्मेनिष्ठः समाहितः ॥ जपेदामरणा
 दुद्रं स याति परमं पदम् ॥७०॥ इत्युक्त्वा भगवानुद्रो भक्तानुग्रहकाम्यया ॥ पुनः संवत्सरशतं राज्ञे ह्यायुरकल्पयत् ॥७१॥ दत्त्वास्मै
 तत्परं ज्ञानं वैराग्यं परमेश्वरः ॥ क्षणादन्तर्दधे रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥७२॥ राजापि तपसा रुद्रं जज्ञापानन्यमानसः ॥ भस्मेच्छन्न
 स्त्रिषवणं स्नात्वा शान्तः समाहितः ॥७३॥ जपतस्तस्य नृपतेः पूर्णे वर्षशते पुनः ॥ योगप्रवृत्तिरभवत्कालात्कालं परं पदम् ॥७४॥

१ देवदेवेशमिति पा० । २ शरणगतः । ३ देवं । ४ भावेन परमेश्वरि । ५ सावित्र्यानेनेति पा० । ६ कालरूपाय । ७ नमस्कुरुष्व सततमिति पा० । ८ श्रुचिः । ९ अर्चयाम् ।
 १० जपस्व इत्यर्षमात्मनेपदम् । ११ भस्मदिग्धः । १२ भस्मच्छन्नं त्रिषवणमिति पा० । १३ कालात्मकमिति, कालान्तकमिति, कालात्कालात्परं पदमिति पा० ।

पूर्वा०

अ० २०

विवेशैतद्वेदसारं स्थानं वै परमेश्विनः ॥ भानोः सुमण्डलं शुभ्रं ततो यातो महेश्वरम् ॥ ७५ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि राज्ञश्चरितमुत्तमम् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ७६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे राजवंशकीर्तने विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ सुतं उवाच ॥ त्रिधन्वा
राजपुत्रस्तु धर्मेणापालयन्महीम् ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्विद्वान्महाराज इति श्रुतः ॥ १ ॥ तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ॥ भार्या
सत्येधना नाम हरिश्चन्द्रमजीजनत् ॥ २ ॥ हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्यवान् ॥ रोहितस्य वृकः पुत्रस्तस्माद्वाहुरजायत ॥ ३ ॥
हरितो रोहितस्याथ धुन्धुस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ विजयश्च सुदेवश्च धुन्धुपुत्रौ बभूवतुः ॥ विजयस्याभवत्पुत्रः कौरुको नाम वीर्यवान् ॥
सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद्राजा परमधार्मिकः ॥ द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा ॥ ४ ॥ ताभ्यामाराधितो वह्निः प्रददौ
वरमुत्तमम् ॥ एकं भानुमती पुत्रमगृहादसमञ्जसम् ॥ ५ ॥ प्रभा षष्टिसहस्रन्तु पुत्राणां जगृहे शुभा ॥ असमञ्जसपुत्रोऽभूदंशुभान्नाम
पार्थिवः ॥ ६ ॥ तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात्तु भगीरथः ॥ येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता ॥ ७ ॥ प्रसादाद्देवदेवस्य
महादेवस्य वीमतः ॥ भगीरथस्य तपसा देवः प्रीतमना हरः ॥ ८ ॥ बभार शिरसा गङ्गां सोमं तस्मात् सोमभूषणः ॥ भगीरथसुतश्चापि श्रुतो नाम
बभूव ह ॥ ९ ॥ नाभागस्तस्य दायादः सिधुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥ अयुतायुः सुतस्तस्य ऋतुपर्णो मयाबलः ॥ १० ॥ ऋतुपर्णस्य
पुत्रोऽभूत्सुदातो नाम धार्मिकः ॥ सौदासस्तस्य तनयः सूर्यतः कल्माषपादकः ॥ ११ ॥ वसिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे काल्माषपादके ॥
अश्मकं जनयामास तमिध्वाकु कुलध्वजम् ॥ १२ ॥ अश्मकस्योत्कलायान्तु नकुलो नाम पार्थिवः ॥ स हि रामं भयाद्राजा वनं प्राप
सुवुःखितः ॥ १३ ॥ दधत् स नारीकवचं तस्माच्छतरथोऽभवत् ॥ तस्माद्विलिखितः श्रीमान् वृद्धधर्मा च तत्सुतः ॥ १४ ॥

१ विवेशवेदसारं च, विवेश तद्वेदसारमिति । २ श्रीमण्डलमिति । ३ राज्ञां चरितमिति । ४ एकोनविंशः ७५ पु० । ५ कूर्म उवाच इति । ६ सत्यव्रतानाम इति । ७ कुरुको नाम इति । ८ कुरुकस्य इति । ९ कुरुको नाम वीर्यवान् । कुरुकस्य वृकः पुत्रस्तस्माद्वाहुरजायत इति । १० ताम्भ्यामाराधितः प्रादादौर्वोऽग्निरिति, ताम्भ्यामाराधितः प्रादात्पुत्राग्निरिति । ११ असमञ्जसस्य तनयो हंशुमात्राम इति, पुत्रोऽभूदंशुमात्राम इति । १२ सोमः सोमविभूषणः इति । १३ सिधुद्वीपसमोऽभवदिति । १४ ऋतुपर्णस्तु तत्सुतः इति । १५ ततः इति । १६ कल्माषपादके इति । १७ अश्मकस्योत्तरायान्तु इति । १८ कामभयादिति । १९ सुतं, विभ्रदिति । २० दिलिखित इति, तस्माद्विलिखितः श्रीमान् वृद्धधर्मा च तत्सुत इति पा० ।

क. पु.

॥ ४७ ॥

तस्मादिधस्तस्मात्सदाङ्ग इति विश्रुतः ॥ दीर्घबाहुः सुतस्तस्माद्रघुस्तस्मादजायत ॥ १५ ॥ रघोरजः सधुत्पन्नो राजा दशरथ
स्ततः ॥ रामो दशरथिर्वीरो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ॥ १६ ॥ भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः ॥ सर्वे शक्रसमा युद्धे विष्णुशक्ति
समन्विताः ॥ १७ ॥ जज्ञे रावणनाशार्थं विष्णुरंशेन विश्वभुक् ॥ रामस्य भार्या सुभगा जनकस्यात्मजा शुभा ॥ १८ ॥ सीता त्रिलोकविख्याता
शीलौदार्यगुणान्विता ॥ तपसा तोषिता देवी जनकेन गिरीन्द्रजा ॥ १९ ॥ प्रायच्छञ्जानकीं सीतां राममेवाश्रितां पतिम् ॥ प्रीतश्च भगवानी
शक्तिशुद्धी नीललोहितः ॥ २० ॥ प्रवदौ शत्रुनाशार्थं जनकायाद्भुतं धनुः ॥ स राजा जनको धीमान् दातुकामः सुतामिमाम्
॥ २१ ॥ अघोषयदमित्रघ्नो लोकेऽस्मिन्दिजगुङ्गवाः ॥ इदं धनुः समादातुं यः शक्नोति जगत्रये ॥ २२ ॥ देवो वा दानवो वापि स
सीतां लब्धुमर्हति ॥ विज्ञाय रामो बलवाजनकस्य गृहं प्रभुः ॥ २३ ॥ भञ्जयामास चादाय गत्वासौ लीलैव हि ॥ उद्वेगादाय तां
कन्यां पार्वतीमिव शङ्करः ॥ २४ ॥ रामः परमधर्मात्मा सेनामिव च षण्मुखः ॥ ततो बहुतिथे काले राजा दशरथः स्वयम् ॥ २५ ॥
रामं ज्येष्ठसुतं वीरं राजानं कर्तुमारभत् ॥ तस्याथ पत्नी सुभगा कैकेयी चारुहासिनी ॥ २६ ॥ निवारयामास पतिं प्राह सम्भ्रान्तमा
नसा ॥ मत्सुतं भरतं वीरं राजानं कर्तुमर्हसि ॥ २७ ॥ पूर्वमेव वरौ यस्मादतौ मे भवता यतः ॥ स तस्या वचनं श्रुत्वा राजा दुःखित
मानसः ॥ २८ ॥ बाढमित्यब्रवीद्वाक्यं तथा रामोऽपि धर्मवित् ॥ प्रणम्याथ पितुः पादौ लक्ष्मणेन सहाच्युतः ॥ २९ ॥ ययौ वनं
सपत्नीकः कृत्वा समयमात्मवान् ॥ संवत्सराणां चत्वारि दश चैव महाबलः ॥ ३० ॥ उवाच तत्र भगवान् लक्ष्मणेन सह प्रभुः ॥ कदाचिद्
सतोऽरण्ये रावणो नाम राक्षसः ॥ ३१ ॥ परितोऽजकवेपेण सीतां हत्वा ययौ पुरीम् ॥ अट्टहा लक्ष्मणो रामः सीतामाकुलितोन्द्रियौ ॥ ३२ ॥

१ वटङ्ग इति, वेष्टङ्ग इति, वटुङ्ग इति पा० । २ सुतस्तस्य रघुस्तस्मादिति पा० । ३ विश्वहृदिति पा० । ४ सीतेति लोकविख्याता इति पा० । ५ श्रीमान्, विद्वानिति पा० ।
६ उद्वेगाह च इति पा० । उद्वेगाह इति तु वक्तव्ये उद्वेगाह इत्यार्षम् । ७ देवसेनामिवाग्निजः इति पा० । ८ कर्तुमारमादित्यत्र परस्मैपदमार्षम् । ९ चारुभाषिणीति पा० ।
१० भवतामिव, भवता च यदिति पा० । ११ मतिमानिति पा० । १२ परिव्राजकत्वेनेति पा० ।

पूर्वा०

अ० २१

॥ ४७ ॥

दुःखशोकाभिसन्तप्तौ बभूवतुररिन्दमौ ॥ ततः कदाचित्कपिना सुग्रीवेण द्विजोत्तमाः ॥ ३३ ॥ वानराणामभूत्सख्यं रामस्या
 क्लिष्टकर्मणः ॥ सुग्रीवस्यानुगो वीरो हनुमान्नाम वानरः ॥ ३४ ॥ वायुपुत्रो महातेजा रामस्यासीत्प्रियः संदा ॥ स कृत्वा परमं धैर्यं रामाय
 कृतनिश्चयः ॥ ३५ ॥ आनयिष्यामि तां सीतामित्युक्त्वा विचचार ह ॥ महीं सागरपर्यन्तां सीतादर्शनतत्परः ॥ ३६ ॥ जगाम रावण
 पुरीं लङ्कां सागरसंस्थिताम् ॥ तत्राथ निर्धने देशे वृक्षमूले शुचिस्मिताम् ॥ ३७ ॥ अपश्यदमलां सीतां राक्षसीभिः समावृताम् ॥
 अश्रुपूर्णेक्षणां हृद्यां संस्मरन्तीमनिन्दिताम् ॥ ३८ ॥ राममिन्दविरश्यामं लक्ष्मणञ्चात्मसंस्थिताम् ॥ निवेदयित्वा चात्मानं सीतायै रहसि
 प्रभुः ॥ ३९ ॥ असंशयाय प्रददावस्थै रामाङ्गुलीयकम् ॥ दृष्ट्वांगुलीयकं सीता पत्युः परमशोभनम् ॥ ४० ॥ मेने समागतं रामं
 प्रीतिविस्फुरितेक्षणा ॥ समाश्वास्य तदा सीतां दृष्ट्वा रामस्य चान्तिकम् ॥ ४१ ॥ नयिष्ये त्वां महाबाहुमुक्त्वा रामं ययौ पुनः ॥
 निवेदयित्वा रामाय सीतादर्शनमात्मवान् ॥ ४२ ॥ तस्थौ रामेण पुरतो लक्ष्मणेन च पूजितः ॥ ततः स रामो बलवान्साध्वं हनुमता
 स्वयम् ॥ ४३ ॥ लक्ष्मणेन च युद्धाय बुद्धिञ्चक्रे हि रक्षसः ॥ कृत्वाथ वानरशतैर्लङ्कामार्गं महोदधेः ॥ ४४ ॥ सेतुं परमधर्मात्मा रावणं
 इतवान्प्रभुः ॥ सपत्नीकं हि ससेतुं सभ्रातृकमरिन्दमः ॥ ४५ ॥ आनयामास तां सीतां वायुपुत्रसहायवान् ॥ सेतुमध्ये महादेवमीशानं
 कृतिवाससम् ॥ ४६ ॥ स्थापयामास लिङ्गस्य पूजयासास राघवः ॥ तस्य देवो महादेवः पार्वत्या सह शंकरः ॥ ४७ ॥ प्रत्यक्षमेव
 भगवान्दत्तवान्वरसुत्तमम् ॥ यस्वया स्थापितं लिङ्गं द्रक्ष्यन्तीदं द्विजातयः ॥ ४८ ॥ महापातकसंयुक्तास्तेषां पापं विनश्यति ॥ अन्यानि
 चैव पापानि स्नातस्यात्र महोदधौ ॥ ४९ ॥ दर्शनादेव लिङ्गस्य नाशं यान्ति न संशयः ॥ यावत्स्थास्यन्ति गिरयो यावदेषा च
 मेदिनी ॥ ५० ॥ यावत्सेतुश्च तावच्च स्थास्याम्यत्र तिरोहितः ॥ स्नानं दानं तपः श्राद्धं सर्वं भवतु चाक्षयम् ॥ ५१ ॥ स्मरणादेव

१ सखा इति पा० । २ विजने । ३ निवेदयित्वा इत्यादि, निवेद्य इति साधु । ४ स्वयमिति पा० । ५ विस्तारितेक्षणा । ६ अन्वेष्टव्य । ७ चक्रेतिराक्षसमिति पा० । ८ मार्गे
 महोदधौ । ९ लिङ्गञ्चेति पा० । १० तत्र इति पा० । ११ स्थास्यन्त्यत्र तिरोहिता इति पा० । १२ भविष्यत्यक्षयं महविति पा० ।

क. पु.
॥ ४८ ॥

लिङ्गस्य दिनपापं प्रणश्यति ॥ इत्युक्त्वा भगवाञ्छम्भुः परिष्वज्य तु राघवम् ॥ ५२ ॥ सनन्दी सगणो रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 रामोऽपि पालयामास राज्यं धर्मपरायणः ॥ ५३ ॥ अभिषिक्तो महातेजा भरतेन महाबलः ॥ विशेषाद्वाङ्मनान्सर्वान्पूजयमास चेश्वरम्
 ॥ ५४ ॥ यज्ञेन यज्ञहन्तारमश्वमेधेन शङ्करम् ॥ रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः ॥ ५५ ॥ लवश्च सुमहाभागः सर्वतत्त्वार्थ
 वित्सुधीः ॥ अतिथिस्तु कुशाज्ज्ञो निषधस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ५६ ॥ नलश्च निषधस्यासीत् नभास्तस्मादजायात ॥ नभसः पुण्डरी
 काक्षः क्षेमधन्वा तु तत्सुतः ॥ ५७ ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्वीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥ अहीनशुस्तस्य सुतो महर्ष्यास्तत्सुतोऽभवत् ॥ ५८ ॥
 तस्माच्चन्द्रावलोकस्तु ताराधीशश्च तत्सुतः ॥ ताराधीशश्चन्द्रगिरिर्भानुवित्तस्ततोऽभवत् ॥ ५९ ॥ श्रुतायुरभवत्तस्मादेते चेक्षाकुवं
 शजाः ॥ सर्वे प्राधान्यतः प्रोक्ताः समासेन द्विजोत्तमाः ॥ ६० ॥ य इमं शृणुयान्नित्यमिक्ष्वाकोर्वशसुत्तमम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो देवं
 लोके महीयते ॥ ६१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे इक्ष्वाकुवंशवर्णनं नाम ऐकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ सूतं उवाच ॥ ऐलः पुरुरवाश्चाथ राजा
 राज्यमपालयत् ॥ तस्य पुत्रा बभूवुर्हि षड्विन्द्रोपमतेजसः ॥ १ ॥ आयुर्मायुरमायुश्च विश्वायुश्चैव वीर्यवान् ॥ शतायुश्च श्रुतायुश्च दिव्या
 श्वैवोर्वशीसुताः ॥ २ ॥ आयुषस्तनया वीराः पञ्चैवासन्महौजसः ॥ स्वर्भानुतनयायां वै प्रभायामिति नः श्रुतम् ॥ ३ ॥ नहुषः प्रथम
 स्तेषां धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ॥ नहुषस्य तु दायादाः पञ्चैन्द्रोपमतेजसः ॥ ४ ॥ उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महाबलाः ॥ योतिर्य
 यातिः संयातिरायातिः पञ्चमोऽश्वकः ॥ ५ ॥ तेषां ययातिः पञ्चानां महाबलपराक्रमः ॥ देवयानीशुशनसः सुतां भार्यामवाप सः
 ॥ ६ ॥ शर्मिष्ठा मासुरीश्चैव तनयां वृषपर्वणः ॥ यदुश्च त्वंसुश्चैव देवयानी व्यजायत ॥ ७ ॥ द्रुह्यश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठा चाप्यजी

१ नाशं याम्ति न संशय इति पा० । २ सोमः । ३ सहस्रम् । ४ महाबाहुरयोध्यायां । ५ यज्ञभोक्तारं । ६ नलस्तु निषधस्याभूदिति पा० । ७ सहस्त इति, सहस्वानिति,
 सहस्रांशुः सुतोभवदिति च पा० । ८ तारापीडस्तु इति पा० । ९ स्वर्गलोके । × विंशोऽध्यायः लि० पु० । १० रोमहर्षण उवाचोति पा० । ११ षड्विन्द्रोपमतेजस इति पा० ।
 १२ पञ्चासत्रमितोजसः इति, षड्विन्द्रोपमतेजस इति च पा० । १३ यतिरिति पा० । १४ अत्र अन्तर्भूतगण्यन्तत्वाद्जनयादित्येवार्थः ।

पूर्वा०
अ० २२

॥ ४८ ॥

जनत् ॥ सोऽभ्यषिञ्चदतिक्रम्य ज्येष्ठं यदुमनिन्दितम् ॥ ८ ॥ पुरुमेव कनीयांसं पितुर्वचनपालकम् ॥ दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुवंसु
 पुत्रमादिशत् ॥ ९ ॥ दक्षिणापरयो राजा यदुं श्रेष्ठं न्ययोजयत् ॥ प्रतीच्यामुत्तरायाञ्च द्रुह्यञ्चानुमकल्पयत् ॥ १० ॥ तैरियं पृथिवी
 सर्वा धर्मतः परिपालिता ॥ राजापि दारसहितो वनं प्राप महायशाः ॥ ११ ॥ यदोरण्यभवनं पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः ॥
 सहस्रजित्तया श्रेष्ठः क्रोघुर्नीलो जिनो रघुः ॥ १२ ॥ सहस्रजित्सुतस्तद्वच्छतजिन्नाम पार्थिवः ॥ सुताः शतजितोऽप्यासंज्ञयः
 परमधार्मिकाः ॥ १३ ॥ दैह्यश्च ह्यश्चैव राजा वेणुहयश्च यः ॥ दैह्यस्याभवत्पुत्रो धर्म इत्यभिविश्रुतः ॥ १४ ॥
 तस्य पुत्रोऽभवद्विप्रा धर्मनेत्रः प्रतापवान् ॥ धर्मनेत्रस्य कीर्तिस्तु संज्ञितस्तत्सुतोऽभवत् ॥ १५ ॥ मेहिष्मः सञ्जितस्याभूद्रद्रश्रेण्य
 स्तदन्वयः ॥ भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम पार्थिवः ॥ १६ ॥ दुर्दमस्य सुतो धीमानन्धको नाम वीर्यवान् ॥ अन्धकस्य तु दाया
 दाश्चत्वारो लोकसंमताः ॥ १७ ॥ कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा च तत्सुतः ॥ कृतोजाश्च चतुर्थोऽभूत्कार्तवीर्यस्तथार्जुनः ॥ १८ ॥
 सहस्रबाहुर्द्युतिमान्धनुर्वेदविदां वरः ॥ तस्य रामोऽभवन्मृत्युर्जामदग्न्यो जनार्दनः ॥ १९ ॥ तस्य पुत्रशतान्यासन्पञ्च तत्र महारथाः ॥
 कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो मनस्विनः ॥ २० ॥ शूरश्च शूरसेनश्च कृष्णो धृष्णस्तथैव च ॥ जयध्वजश्च बलवान्नारायणपरो नृपः
 ॥ २१ ॥ शूरसेनादयः पूर्वं चत्वारः प्रयितौजसः ॥ रुद्रभक्ता महात्मानः पूयजन्ति स्म शङ्करम् ॥ २२ ॥ जयध्वजस्तु मतिमान्देवं
 नारायणं हरिम् ॥ जगाम शरणं विष्णुं देवतं धर्मतत्परः ॥ २३ ॥ तमृचुरितरे पुत्रा नायं धर्मस्तवानघ ॥ ईश्वराराधनरतः पितास्माक
 मिति श्रुतिः ॥ २४ ॥ तानब्रवीन्महातेजा ह्येष धर्मः परो मम ॥ विष्णोरंशेन सम्भूता राजानो ये महीतले ॥ २५ ॥ राज्यं पांलयिता
 वश्यं भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ पूजनीयोऽजितो विष्णुः पालको जगतां हरिः ॥ २६ ॥ सात्त्विकी राजसी चैव तामसी च स्वयं प्रभुः ॥

१ दक्षिणापरयोः-दक्षिणस्यामपरस्याञ्च दिशि इत्यर्थः । २ ज्येष्ठमयोजयत् । ३ ज्येष्ठः । ४ संज्ञित इति पा० । ५ मेहिष्मानिति पा० । ६ धीमान्धेनुको । ७ तथैव च इति पा० ।
 ८ कार्तवीर्यार्जुनोऽभवदिति, कार्तवीर्यो ययार्जुनः इति च पा० । ९ वृष्टः कृष्ण इति पा० । १० प्रभुम् । ११ पालयितापूर्व । १२ पूजनीयश्च य इति पा० । १३ स्वयम्भुव इति पा० ।

क. पु.

॥ ४९ ॥

तिष्ठस्तु मूर्तयः प्रोक्ताः सृष्टिस्थित्यन्तदेतवः ॥ २७ ॥ सत्त्वात्मा भगवान्विष्णुः संस्थापयति सर्वदा ॥ सृजेद्ब्रह्मा रजोमूर्तिः संहरेत्तामसो
हरः ॥ २८ ॥ तस्मान्महीपतीनान्तु राज्यं पालयतामिदम् ॥ आराध्यो भगवान्विष्णुः केशवः केशिमर्दनः ॥ २९ ॥ निष्कम्प तस्य
वचनं भ्रातरोऽन्ये मनस्विनः ॥ प्रोचुः संहारको रुद्रः पूजनीयो मुमुक्षुभिः ॥ ३० ॥ अयं हि भगवान् रुद्रः सर्वं जगदिदं शिवः ॥ तमोगुणं
समाश्रित्य कालान्ते संहरेत्प्रभुः ॥ ३१ ॥ या सा घोरतमा मूर्तिरस्य तेजोमयी परो ॥ संहरेद्विधया पूर्वं संसारं शूलभृतया ॥ ३२ ॥
ततस्तानब्रवीद्राजा विचिन्त्यासौ जयध्वजः ॥ संत्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वात्मा भगवान्हरिः ॥ ३३ ॥ तमुचुर्भ्रातरो रुद्रः सेवितः
सात्त्विकैर्जनैः ॥ मोचयेत्सत्त्वसंयुक्तः पूजयेत्सततं हरम् ॥ ३४ ॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रः प्रेङ्गसन्वै जयध्वजः ॥ स्वंधर्मो मुक्तये युक्तो नान्यो
मुनिभिरिष्यते ॥ ३५ ॥ तथा च वैष्णवीं शक्तिं नृपाणान्दधेतां सदा ॥ आराधनं परो धर्मो सुरारेरभिर्तौजसः ॥ ३६ ॥ तमब्रवीद्राज
पुत्रः कृष्णो मतिमतां वरः ॥ यदर्जुनोऽस्मज्जनकः स धर्म कृतवानिति ॥ ३७ ॥ एवं विवादे वितते शूरसेनोऽब्रवीद्वचः ॥ प्रमाणमृषयो
ह्यत्र ब्रूयुस्ते तत्तथैव तत् ॥ ३८ ॥ ततस्ते राजशार्दूलः पप्रच्छुर्ब्रह्मवादिनः ॥ गत्वा सर्वे सुसंरब्धाः सप्तर्षीणां तदाश्रमम् ॥ ३९ ॥
तानब्रुवंस्ते मुनयो वसिष्ठाद्या यथार्थतः ॥ या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता ॥ ४० ॥ किन्तु कार्यविशेषेण पूजिता चेष्टदा
नृणाम् ॥ विशेषात्सर्वदा नायं नियमो ह्यन्यथा नृपाः ॥ ४१ ॥ नृपाणां देवतं विष्णुस्तथेशश्च पुरन्दरः ॥ विप्राणामग्निरादित्यो ब्रह्मा चैव
पिनाकधृक् ॥ ४२ ॥ देवानां देवतं विष्णुर्दानवानां त्रिशूलधृक् ॥ गन्धर्वाणां तथा सोमो यक्षाणामपि कथ्यते ॥ ४३ ॥ विद्याधराणां
वाग्देवी सिद्धानां भगवान् हरिः ॥ रक्षसां शंकरो रुद्रः किन्नराणाञ्च पार्वती ॥ ४४ ॥ ऋषीणां भर्गवान् ब्रह्मा महादेवस्त्रिशूलभृत् ॥
मान्या स्त्रीणांमुमा देवी तथा विष्ण्वीशभास्कराः ॥ ४५ ॥ गृहस्थानाञ्च सर्वे स्युर्ब्रह्म वै ब्रह्मचारिणाम् ॥ वैखानसानामर्कः स्याद्यतीनां

१ मूर्तयः । २ सर्वात्मा । ३ मयम् । ४ संहारकुरुद्रः इति पा० । ५ कल्पान्ते । ६ शुभा । ७ सर्वमिति । ८ संसारेषूत्पत्तया । ९ नववीर्यवान् प्रयत्नात्पा । १० मोचयेत्सत्त्वसं
युक्तं पूजितः शंकरो हरः । ११ सह सत्त्वैरिति पा० । १२ पन्था इति, अधर्ममुक्तये मुक्त इति पा० । १३ देवसंमतम् । १४ यत्तथैव इति पा० । १५ तदाश्रयमिति पा० ।
१६ धर्मविशेषेण । १७ तथैव चेति पा० । १८ त्रिशूलभृदिति पा० । १९ देवतं । २० मूर्तानां स्पादुमा इति पा० । २१ विष्णुः सभास्करः इति पा० । २२ ब्रह्मा इति पा० ।

पूर्वा०

अ० २२

॥ ४९ ॥

च महेश्वरः ॥ ४६ ॥ भूतानां भगवान्ब्रह्म कूष्माण्डानां विनायकः ॥ सर्वेषां भगवान् ब्रह्मा देवदेवः प्रजापतिः ॥ ४७ ॥ इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्वयं देवो ह्यभाषत ॥ तस्माज्जयध्वजो नूनं विष्ण्वाराधनमर्हति ॥ ४८ ॥ किन्तु रुद्रेण तादात्म्यं बुध्वा पूज्यो हरिर्नरैः ॥ अन्यथा नृपतेः शत्रुं न हरिः संहरेद्यतः ॥ ४९ ॥ सम्प्रणम्याथ ते जग्मुः पुरीं परमशोभनाम् ॥ पालयाञ्चकिरे पृथ्वीजित्वा सर्वात्रिपूजने ॥ ५० ॥ ततः कदाचिद्विप्रेन्द्रा विदेहो नाम दानवः ॥ भीषणः सर्वसत्त्वानां पुरीं तेषां समाययौ ॥ ५१ ॥ दंष्ट्राकरालो दीप्तात्मा युगान्तदहनोपमः ॥ शूलमादाय सूर्याभं नादयन्वै दिशो दश ॥ ५२ ॥ तन्नादश्रवणान्मर्त्यास्तत्र ये निवसन्ति ते ॥ तत्पृथुर्जीवितं त्वन्ये दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ॥ ५३ ॥ ततः सर्वे सुसंयताः कार्त्तवीर्यात्मजास्तदा ॥ शूरसेनादयः पञ्च राजानस्तु महाबलाः ॥ ५४ ॥ युयुधुर्दानवं शक्तिगिरिकूटाभिमुद्गरैः ॥ तान् सर्वान् स हि विप्रेन्द्राः शूलेन प्रहसन्निव ॥ ५५ ॥ युद्धाय कृतसंरम्भा विदेहं त्वाभिदुद्रुवुः ॥ शूरोऽहं प्राहिणोद्रौद्रं शूरसेनस्तु वारुणम् ॥ ५६ ॥ प्राजापत्यं तथा कृष्णो वायव्यं धृष्ण एव च ॥ जयध्वजश्च कौबेरमैन्द्रमग्नेयमेव च ॥ ५७ ॥ भञ्जयामास शूलेन तान्यस्त्राणि स दानवः ॥ ततः कृष्णो महावीर्यो गदामादाय भीषणाय ॥ ५८ ॥ स्पृष्टमात्रेण तरसा चिक्षेप च ननाद च ॥ सम्प्राप्य सा गदास्योरो विदेहस्य शिखोपमम् ॥ ५९ ॥ न दानवञ्चालयितुं शशाकान्तकसन्निभम् ॥ दुद्रुवुस्ते भयग्रस्ता दृष्ट्वा तस्यातिपौरुषम् ॥ ६० ॥ जयध्वजस्तु मतिमान् सस्मार जगतः पतिम् ॥ विष्णुं जयिष्णुं लोकादिमप्रमेयमनामयम् ॥ ६१ ॥ त्रातारं पुरुषं पूर्वं श्रीपतिं पीतवाससम् ॥ ततः प्रादुरभूच्चक्रं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ ६२ ॥ आदेशाद्वासुदेवस्य भक्तानुग्रहणात्तदा ॥ जग्राह जगतां योनिं स्मृत्वा नारायणं नृपः ॥ ६३ ॥ प्राहिणोद्वै विदेहाय दानवेभ्यो यथा हरिः ॥ सम्प्राप्य तस्य घोरस्य स्कंधदेशं सुदर्शनम् ॥ ६४ ॥ पृथिव्यां पातयामास शिरोऽद्रिशिखराकृतिः ॥ तस्मिन् इते देवरिपौ शूराद्या भ्रातरो नृपाः ॥ ६५ ॥ तादृि चक्रं पुरा विष्णुस्तपसाराध्य शंकरम् ॥ यस्मा

१ तान् प्रणम्याथ इति पा० । २ पुरमिति पा० । ३ कार्त्तवीर्यार्जुनात्मजा इति पा० । ४ सर्वान् दानवो विप्राः शूलेन प्रहसन्निव । वारयामास घोरात्मा कल्पान्ते भैरवो यथा । शूरसेनादयः पञ्च राजानस्तु महाबलाः इति पा० । ५ जंभयामास । ६ सृष्ट्वा मन्त्रेण इति पा० । ७ सर्वमिति पा० । ८ भक्तानुग्रहकारणादिति पा० ।

क. पु.
॥ ५० ॥

दवाप तत्तस्मादसुराणां विनाशकम् ॥ ६६ ॥ समाययुः पुरीं रम्यां भ्रातरश्चाप्यपूजयन् ॥ श्रुत्वा जगाम भगवाञ्जयध्वजपराक्रमम् ॥ ६७ ॥
कार्तवीर्यसुतं ब्रह्म विश्वामित्रो महासुनिः ॥ तमागतमथो दृष्ट्वा राजा सम्भ्रान्तलोचनः ॥ ६८ ॥ समावेश्यासने रम्ये पूजयामास भावतः ॥
उवाच भगवन् घोरः प्रसादाद्भवतोऽसुरः ॥ ६९ ॥ निपातितो मया सोऽर्थं विदेहो दानवेश्वरः ॥ त्वद्वाक्याच्छिन्नसन्देहो विष्णुं
सत्यपराक्रमम् ॥ ७० ॥ प्रपन्नः शरणं तेन प्रसादो मे कृतः शुभः ॥ यक्ष्यामि परमेशानं विष्णुं पद्मदलेक्षणम् ॥ ७१ ॥ कथं केन विधौनेन
सम्पूज्यो हरिरीश्वरः ॥ कोऽयं नारायणो देवः किंप्रभावश्च सुव्रत ॥ ७२ ॥ सर्वमेतन्ममाचक्ष्व परं कौतुहलं हि मे ॥ जयध्वजस्य वचनं
श्रुत्वा शान्तो मुनिस्ततः ॥ दृष्ट्वा हरौ परां भक्तिं विश्वामित्र उवाच ह ॥ ७३ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां यस्मिन्सर्वं
यतो जगत् ॥ ७४ ॥ स विष्णुः सर्वभूतात्मा तमाश्रित्य विमुच्यते ॥ यमक्षरात्परतरात्परं प्रादुर्गुहाश्रयम् ॥ ७५ ॥ आनन्दं परमं
व्योम स वै नारायणः स्मृतः ॥ नित्योदितो निर्विकल्पो नित्यानन्दो निरञ्जनः ॥ ७६ ॥ चतुर्व्यूहधरो विष्णुरव्यूहः प्रोच्यते स्वयम् ॥
परमात्मा परन्धाम परं व्योम परं पदम् ॥ ७७ ॥ त्रिपादमक्षरं ब्रह्म तमाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ स वासुदेवो विश्वात्मा योगात्मा पुरुषोत्तमः
॥ ७८ ॥ यस्यांशसम्भवो ब्रह्मा रुद्रोऽपि परमेश्वरः ॥ स्वेवर्णाश्रमधर्मेण पुंसां यः पुरुषोत्तमः ॥ ७९ ॥ अक्लोभाद्भूतभावेन समाराध्यो
न चान्यथा ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्विश्वामित्रो महातपाः ॥ ८० ॥ शूराद्यैः पूजितो विप्रो जगामाथ स्वमाश्रमम् ॥ अथ शूरादयो
देवमयजन्त महेश्वरम् ॥ ८१ ॥ यज्ञेन यज्ञगम्यं तं निष्कामा रुद्रमव्ययम् ॥ तान्वसिष्ठस्तु भगवान्याजयामास धर्मवित् ॥ ८२ ॥
गौतमोऽगस्तिरत्रिश्च सर्वे रुद्रपराक्रमाः ॥ विश्वामित्रस्तु भगवाञ्जयध्वजमारिन्दमम् ॥ ८३ ॥ याजयामासात् भूतादिमादिदेवं जनार्द

१ कृत्वा जयपराक्रममिति पा० । २ सम्भ्रान्तमानस इति, मयाखेण इति पा० । ३ संख्ये इति पा० । ४ पश्यामि । ५ प्रकरेण इति पा० । ६ गुहाशया इति, यमक्षरात् ।
राज्ञैव परंप्रादुर्गुहाशयमिति पा० । गुहा मनीषिणां परिशुद्धा बुद्धिरिति शङ्करभाष्ये । ७ निरामयः । ८ बुधैः । ९ वेद । १० यस्याङ्गादभवद्ब्रह्मा । ११ सर्वर्णाश्रमधर्मेण
इति पा० । १२ रुद्रस्यायं परा सृष्टिरिति, अकामहृतभावेन इति, अकामाहृतभावेन इति पा० । १३ रुद्रपरायणा इति पा० ।

पूर्वा०
अ० २२

॥ ५० ॥

नम् ॥ तस्य यज्ञे महायोगी साक्षादेवः स्वयं हरिः ॥ ८४ ॥ आविरासीत्स भगवान्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ८५ ॥ जयध्वजोऽपि तं
 विष्णुं रुद्रस्य परमां तनुम् ॥ इत्येवं सर्वदा बुद्धा यन्नेनायजदच्युतम् ॥ ८६ ॥ य इमं शृणुयान्नित्यं जयध्वजपराक्रमम् ॥ सर्वपापविनि-
 मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ८७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे सोमवंशानुकीर्तनं नाम *द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ सूत उवाच ॥ जयध्व-
 जस्य पुत्रोऽभूत्तालजङ्घ इति स्मृतः ॥ शतं पुत्रास्तु तस्यासन्तालजङ्घा इति स्मृताः ॥ १ ॥ तेषां ज्येष्ठो महावीर्यो वीतिहोत्रोऽभवन्नृपः ॥
 वृषप्रभृतयश्चान्ये यादवाः पुण्यकर्मिणः ॥ २ ॥ वृषो वंशकरस्तेषां तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः ॥ मधोः पुत्रशतं त्वासीद्वर्षणस्तस्य वंशभाक् ॥
 ३ ॥ वीतिहोत्रसुतश्चापि विश्रुतोऽनन्ते इत्यतः ॥ बुर्जयस्तस्य पुत्रोऽभूत्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ४ ॥ तस्य भार्या रूपवती गुणैः
 सर्वैरलंकृता ॥ पतिव्रतासीत्पतिना स्वधर्मपरिपालिका ॥ ५ ॥ स कदाचिन्महाराजः कालिन्दीतीरसंस्थिताम् ॥ अपश्यदुर्वशीं देवीं
 गायन्तीं मधुरश्रुतिम् ॥ ६ ॥ ततः कामाद्व्रतमनास्तत्समीपमुपेत्य वै ॥ प्रोवाच सुचिरं कालं देवि रन्तुं मयाहंसि ॥ ७ ॥ सा देवी नृपतिं
 दृष्ट्वा रूपलावण्यसंयुतम् ॥ रमे तेन चिरं कालं कामदेवमिवापरम् ॥ ८ ॥ कालात्प्रबुद्धो राजा तामुर्वशीं प्राह शोभनाम् ॥ गमिष्यामि
 पुरीं रम्यां द्रसन्तीत्यब्रवीद्वचः ॥ ९ ॥ न ह्येतेनोपभोगेन भवतो राजसुन्दर ॥ प्रीतिः सञ्जायते मह्यं स्थातव्यं वत्सरं पुनः ॥ १० ॥
 तामब्रवीत्स मतिमान् गत्वा शीघ्रतरं पुरीम् ॥ आगमिष्यामि भूयोऽत्र तन्मेऽनुज्ञातुमर्हसि ॥ ११ ॥ तमब्रवीत्सा सुभगा तथा कुरु
 विशांपते ॥ नान्ययाप्सरसा तावद्भ्रन्तव्यं भवता पुनः ॥ १२ ॥ ओमित्युक्त्वा ययौ तूर्णं पुरीं परमशोभनाम् ॥ गत्वा पतिव्रतां पत्नीं दृष्ट्वा
 भीतोऽभवन्नृपः ॥ १३ ॥ संप्रेक्ष्य सा गुणवती भार्या तस्य पतिव्रता ॥ भीतं प्रसन्नया प्राह वाचा पीनपयोधरा ॥ १४ ॥ स्वामिन्

* एकविंशोऽध्यायः लि० पु० १ प्रकीर्तिता इति पा० । २ वृषा इति, वृषावंशकर इति पा० । ३ कर्षण इति वृषश इति पा० । पुत्रोऽभूत् इति, । ४ सुतश्चासीदिति पा० । ५ ऽवनिर-
 क्षक इति, इत्युत इति पा० । ६ सत्यवती । ७ कदाचिन्महाराज इति पा० । ८ मधुरस्वरामिति पा० । ९ कामयमानां तां स समीपमिति । १० राजासाबुर्वशीमिति पा० ।
 ११ साब्रवीद्वचः । १२ न ह्येतेनोपभोगेनेति पा० । १३ भीतं प्राह प्रसन्नैवेति पा० ।

किमत्र भवतो भीतिरद्य प्रवर्तते ॥ तद्दृष्टि मे यथातत्त्वं न राज्ञां कीर्तयेत्विदम् ॥ १५ ॥ स तस्या वाक्यमाकर्ष्य लज्जानतमानसः ॥
 नोवाच किञ्चिन्नृपतिज्ञानदृष्ट्या विवेद सा ॥ १६ ॥ न भेतव्यं त्वया राजन् कार्यं पापविशोधनम् ॥ भीते त्वयि महाराज राष्ट्रं ते
 नाशमेष्यति ॥ १७ ॥ ततः स राजा शुतिमात्रिर्गत्य तु पुराततः ॥ गत्वा कण्वाश्रमं पुण्यं दृष्ट्वा तत्र महामुनिम्
 ॥ १८ ॥ निशम्य कण्ववदनात्प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ॥ जगाम हिमवत्पृष्ठं समुद्दिष्टं महाबलः ॥ १९ ॥ सोऽपश्यत्पथि राजेन्द्रो
 गन्धर्ववरमुत्तमम् ॥ आजमानं श्रिया व्योम्नि भूषितं दिव्यमालया ॥ २० ॥ वीक्ष्य मालामभिजघ्नः सस्माराप्सरसं वराम् ॥ उर्वशीं तां मन
 श्वके तस्या एवेयमर्हति ॥ २१ ॥ सोऽतीव कामुको राजा गन्धर्वेणाय तेन हि ॥ चकार सुमहद्युद्धं मालामादातुमुद्यतः ॥ २२ ॥ विजित्य समरे
 मालां गृहीत्वा दुर्जयो द्विजाः ॥ जगाम तामप्सरसं कालिन्दीं द्रष्टुमादरात् ॥ २३ ॥ अदृष्ट्वाप्सरसं तत्र कामबाणाभिपीडितः ॥
 बभ्राम सकलां पृथ्वीं सप्तद्वीपसमन्विताम् ॥ २४ ॥ आर्कस्य हिमवत्पार्श्वमुर्वशीदर्शनोत्सुकः ॥ जगाम शैलप्रवरं हेमकूटमिति श्रुतम्
 ॥ २५ ॥ तत्र तत्रोप्सरोवर्यां दृष्ट्वा तं सिंहविक्रमम् ॥ कामं सन्दधिरं घोरं भूषितं चित्रमालया ॥ २६ ॥ संस्मरन्नुर्वशीवाक्यं तस्यां संस
 तमानसः ॥ न पश्यति स्म ताः सर्वा गिरेः शृङ्गाणि जग्मिवान् ॥ २७ ॥ तत्राप्यप्सरसं दिव्यामदृष्ट्वा कामपीडितः ॥ देवलोकं महामेरुं
 ययौ देवपराक्रमः ॥ २८ ॥ स तत्र मानसं नाम सरस्वलोक्यविश्रुतम् ॥ भेजे शृङ्गेरमतिक्रम्य स्वबाहुबलभाषितः ॥ २९ ॥ तस्य तीरेषु
 सुभगाञ्चरन्तीमितालसाम् ॥ दृष्ट्वाननवद्यार्द्धीं तस्यै मालान्द्वी पुनः ॥ ३० ॥ स मालया तदा देवीं भूषितां प्रेक्ष्य मोहितः ॥ रमे
 कृतार्थमात्मानं जानोनः सुचिरन्तया ॥ ३१ ॥ अयोर्वशी राजवर्यं रतान्ते वाक्यमब्रवीत् ॥ किं कृतं भवता वीर पुरीं गत्वा तदं

१ तद्दृष्टि मे यथा तत्त्वमिति, दृष्टिमे स्वं यथातत्त्वं न भयं कर्तुमर्हसि इति च पा० । २ रागादिति पा० । ३ कुरु । ४ तवेति पा० । ५ निदिश्य इति पा० । ६ नृपः ।
 ७ हिमवत्पार्श्वं समुद्दिश्य इति पा० । ८ सोऽपश्यद्वय इति पा० । ९ वीक्ष्यमाणो ह्यभिजघ्न इति पा० । १० तस्यामेव महामतिः । ११ जगाम । १२ स्मृतमिति पा० । १३ साया ।
 १४ दिव्यमालया । १५ शृङ्गाण्यतिक्रम्य इति पा० । १६ स तस्य तीरे इति पा० । १७ दृष्ट्वा तामनवद्यार्द्धी । १८ भेजे इति पा० । १९ नमः कुरुचिरं यथा इति पा० । २० वृथा इति पा० ।

नृप॥३२॥ स तस्यै सर्वमाचष्ट पत्न्या यत्समुदीरितम् ॥ कण्वस्य दर्शनञ्चैव मालापहरणं तथा॥३३॥ श्रुत्वैतद्व्याहृतं तेन गच्छेत्पाद द्वितै
 षिणी ॥ स्नापं दांस्यति ते कण्वो ममापि भवतः प्रिया ॥ ३४ ॥ तथा सकृन्महाराजः प्रोक्तोऽपि मदमोहितः ॥ न च तत्कृतवान्वाक्यं
 तत्र संन्यस्तमानसः ॥ ३५ ॥ तदोर्वशी कामरूपा राज्ञे स्वं रूपमुत्कटम् ॥ सुगोमर्शं पिङ्गजाक्षं दर्शयामास सर्वदा ॥ ३६ ॥ तस्यां
 विरक्तचेतस्कः स्मृत्वा कण्वाभिभाषितम् ॥ धिक्कामामिति विनिश्चित्य तपः कर्तुं समारभत ॥ ३७ ॥ संवत्सरद्वादशकं कन्दमूलफला
 शनः ॥ भूय एव द्वादशकं वायुभक्षोऽभवत्तपः ॥ ३८ ॥ गत्वा कण्वाश्रमं भीत्या तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥ वासमप्सरसा भूयस्तपोयो
 गमनुत्तमम् ॥ ३९ ॥ वीक्ष्य तं राजशार्दूलं प्रसन्नो भगवानृषिः ॥ कर्तुकामो हि निर्बीजं तस्याधामिदमब्रवीत् ॥ ४० ॥ कण्व उवाच ॥
 गच्छ वाराणसीं दिव्यामीश्वराधुषितां पुरीम् ॥ आस्ते मोचयितुं लोकं तत्र देवो महेश्वरः ॥ ४१ ॥ स्नात्वा सन्तर्प्य विधिवद्गङ्गायां
 देवताः पितृन् ॥ दृष्ट्वा विश्वेश्वरं लिङ्गं किल्बिषान्मोक्षयसे क्षणात् ॥ ४२ ॥ प्रणम्य शिरसा कण्वमनुज्ञाप्य च दुर्जयः ॥ वाराणस्यां
 ह्रं दृष्ट्वा पापान्मुक्तोऽभवत्ततः॥४३॥ जगाम स्वपुरीं शुभ्रां पालयामास मेदिनीम् ॥ याजयामास तं कण्वो याचितो घृणया मुनिः॥४४॥
 तस्य पुत्रोऽथ मतिमान् सुप्रतीक इति स्मृतः ॥ बभूव जातमात्रं तं राजानमुपतस्थिरे॥४५॥ उर्वइयाञ्च महावीर्योः सप्त देवसुतोपमाः ॥
 कन्या जगृहिरे सर्वा गन्धर्व्यो दयिता द्विजाः ॥४६॥ एष वः कथितः सम्यक् सदस्रजित उत्तमः ॥ वंशः पापहरो नृणां क्रोष्टोरपि निबो
 धत ॥ २७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे राजवंशानुकीर्तने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ अथ वंशकीर्तिवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ क्रोष्टोरेकोऽ
 भवत्पुत्रो वज्रवानिति विश्रुतः ॥ तस्य पुत्रोऽभवच्छान्तिः कुशिकस्तत्पुतोऽभवत् ॥ १ ॥ कुशिकादभवत्पुत्रो नाम्ना चित्ररथो बली ॥

१ वचनं । २ शार्पदवातीति पा० । ३ न तत्पात्राय तत्पार्श्वमिति पा० । ४ कुत्सितम् । ५ विनिश्चित्य तपः कर्तुं, ततः कर्तुमिति पा० । समारभत इति साधु । ६ प्रीत्येति
 पा० । ७ गत्वा इति पा० । ८ देव्या इति पा० । ९ मोक्षयसेक्षिज्ञात् इति पा० । १० शिशुमिति । ११ स्मयामिति पा० । १२ धर्मत इति पा० । १३ सुधीत इति, विश्रुत इति पा० ।

× द्वाविंशः लि० पु० । १४ कुशिकुरिति पा० ।

क. पु.

॥ ५२ ॥

अथ चैत्रायिलोके शंशविन्दुरिति स्मृतः ॥ २ ॥ तस्य पुत्रः पृथुयशा राजाभूदमंतपरः ॥ पृथुकर्मा च तत्पुत्रस्तस्मात्पृथुजयोऽभ
वत् ॥ ३ ॥ पृथुकीर्तिरभूतस्मात्पृथुदानस्ततोऽभवत् ॥ पृथुश्रवास्तस्य पुत्रस्तस्यासीत्पृथुसत्तमः ॥ ४ ॥ उल्लनास्तस्य पुत्रोऽभूच्छ
तेषुस्तत्सुतोऽभवत् ॥ तस्माद्वै रुक्मकवचः परावृत्तश्च तत्सुतः ॥ ५ ॥ परावृत्तसुतो जज्ञे यामघो लोकविश्रुतः ॥ तस्माद्विदर्भः सज्जज्ञे
विदर्भात्क्रथकौशिकौ ॥ ६ ॥ लोमपादस्तृतीयस्तु बहुस्तस्यात्मजो नृपः ॥ धृतिस्तस्याभवत्पुत्रः श्वेतस्तस्याप्यभूत्सुतः ॥ ७ ॥
श्वेतस्य पुत्रो बलवान्नाम्ना विश्वसहः स्मृतः ॥ तस्य पुत्रो महावीर्यः प्रभावात्कौशिकः स्मृतः ॥ ८ ॥ अभूत्तस्य सुतो धीमान् सुमे
न्तश्च ततोऽनलः ॥ अनलस्य सुतः श्वेनिः श्वेनरन्येऽभवन्सुताः ॥ ९ ॥ तेषां प्रधानो द्युतिमान्वपुष्मान्तत्सुतोऽभवत् ॥ वपुष्मतो बृह
न्मेधाः श्रीदेवस्तत्सुतोऽभवत् ॥ १० ॥ तस्य वीतरथो विप्रा रुद्रभक्तो महाबलः ॥ क्रथस्याप्यभवत्कुन्तिर्वृष्णिस्तस्याभवत्सुतः ॥ ११ ॥
तस्मान्नवरथो नाम बभूव सुमहाबलः ॥ कदाचिन्मृगयां यातो दृष्ट्वा राक्षसमूषितम् ॥ १२ ॥ दुद्राव मेहताविष्टो भयेन मुनिपुङ्गवाः ॥
अन्वधावत संकुद्धो राक्षसस्तं महाबलः ॥ १३ ॥ दुर्योधनोऽग्निसंकाशः शूलासक्तमहाकरः ॥ राजा नवरथो भीतो नातिदूरादवस्थितम्
॥ १४ ॥ अपश्यत्परमं स्थानं सरस्वत्याः सुगोपितम् ॥ स तद्वेगेन महता सम्प्राप्य मतिमान् नृपः ॥ १५ ॥ ववन्दे शिरसा दृष्ट्वा साक्षादेवीं सरस्वतीम् ॥
तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्बद्धाञ्जलिरामित्रजित् ॥ १६ ॥ पपात दण्डवद्भूमौ त्वामहं शरणङ्गतः ॥ नमस्यामि महादेवीं साक्षादेवीं सरस्वतीम् ॥ १७ ॥
वाग्देवतामनाद्यन्तामीश्वरो ब्रह्मचारिणीमानमस्ये जगतां योनिं योगिनीं परमां कलाम् ॥ १८ ॥ हिरण्यगर्भसम्भृतां त्रिनेत्रां चन्द्रशेखराम् ।
नमस्ये परमानन्दां चित्कलां ब्रह्मरूपिणीम् ॥ १९ ॥ पाहि मां परमेशानि भीतं शरणमागतम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे कुद्धो राजानं राक्षसे

१ शशिबिन्दुरिति पा० । २ पृथुवर्मा इति पा० । ३ तस्याभूदिति पा० । ४ रोमपाद इति, रोमपावसुतो यस्तु रुद्रस्तस्यात्मजोऽभवदिति पा० । ५ सन्तः इति, सत इति पा० । ६ सन्तस्य
इति पा० । ७ शुभ इति पा० । ८ प्रजावान् कौशिकस्तत इति पा० । ९ सुमनुस्तत्सुतोऽनल इति, ततोऽमल इति पा० । १० कौशिकस्य सुतश्चेद्विश्वस्तस्याभवन्सुताः, अमलस्य इति ।
११ कुंभी इति० । १२ सुतः । वृष्णेर्निवृत्तिरूप्यत्रो वशाहस्तत्सुतो द्विजाः । वशाहपुत्रो मारस्याजीवस्तत्सुतोभवत् । आसीद्वीरयो वीरो निष्कृतिः परवीरहा । तस्य भीमरयः पुत्रस्तस्माद्वि
तरयोभवत् । दाता धर्मरतो निरयं सत्यशीलपराक्रमः इति । १३ समयविष्टो भवनं । १४ भीत्या । १५ धर्मचारिणीम् । १६ हिरण्यगर्भमहिषीमिति० । १७ निष्कला । १८ शांकराशानि इति पा० ।

पूर्वा०

अ० २४

॥ ५२ ॥

श्वरः ॥ २० ॥ हन्तुं समागतः स्थानं यत्र देवी सरस्वती ॥ सनुद्यम्य तथा शूलं प्रविष्टो बलं वर्धितः ॥ २१ ॥ त्रिलोकमातुर्हि स्थान
 शशाङ्कादित्यसन्निभम् ॥ तदन्तरे महद्भूतं युगान्तादित्यसन्निभम् ॥ २२ ॥ शूलेनोरधि निर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥ गच्छेत्प्राद महा
 राज न स्थातव्यं त्वया पुनः ॥ २३ ॥ इदानीं निर्भयस्तूर्णं स्थानेऽस्मिन्नाक्षसो हतः ॥ ततः प्रणम्य हृष्टात्मा राजा नवरथः परम्
 ॥ २४ ॥ पुरीं जगाम विप्रेन्द्राः पुरन्दरपुरोपमाम् ॥ स्थापयामास देवेशीं तत्र भक्तिसमन्वितः ॥ २५ ॥ ईजे च विविधैर्यज्ञैर्होमैर्देवीं
 सरस्वतीम् ॥ तस्य चासीदशरथः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ २६ ॥ देव्या भक्तो महातेजाः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥ तस्मात्करम्भः
 सम्भूतो देवरातोऽभवत्ततः ॥ २७ ॥ ईजे स चाश्वमेधेन देवक्षत्रश्च तत्सुतः ॥ मधुस्तस्य तु दायादस्तस्मात्कुरुरजायत ॥ २८ ॥
 पुत्रद्वयमभूत्तस्य सुत्रामा चानुरेव च ॥ अनोस्तु प्रियंगोत्रोऽभूदंशुस्तस्य च रिक्थभाक् ॥ २९ ॥ अंथाशोरन्धको नाम विष्णुभक्तः
 प्रतापवान् ॥ महात्मा दाननिरतो धनुर्वेदविदां वरः ॥ ३० ॥ स नारदस्य वचनाद्वासुदेवाचर्चेन रतः ॥ शास्त्रं प्रवर्तयामास कुण्डगोला
 दिभिः श्रुतैर्म् ॥ ३१ ॥ तस्य नाम्ना तु विख्यातं सात्वतानाञ्च शोभनम् ॥ प्रवर्तते महच्छास्त्रं कुण्डादीनां हितावहम् ॥ ३२ ॥ सात्वत
 स्तस्य पुत्रोऽभूत्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ पुण्यश्लोको महाराजस्तेनैवै तत्प्रवर्तितम् ॥ ३३ ॥ सात्वतान्सत्त्वसम्पन्नान्कौशल्या सुषुवे सुतान् ॥
 अन्धकं वै महाभोजं वृष्णि देवावृधं नृपम् ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठञ्च भजमानाख्यं धनुर्वेदविदां वरम् ॥ तेषां देवावृधो राजा चचार परमं तपः ॥ ३५ ॥
 पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति प्रभुः ॥ तस्य बभूवुरिति ख्यातः पुण्यश्लोकोऽभवन्नृपः ॥ ३६ ॥ धार्मिको रूपसम्पन्नस्तत्त्वज्ञानरतः
 सदा ॥ भजमानैः श्रियन्दिव्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ३७ ॥ तेषां प्रधानौ विख्यातौ निर्भिः कृकण एव च ॥ महाभोजकुञ्जे जाता

१ तदा इति, महाशुभमिति पा० । २ बलवर्धित इति पा० । ३ मातुस्संस्थानं इति पा० । ४ यजते इति पा० । ५ संगानो इति पा० । ६ देवराजं भवत् इति पा० । ७ देवज्ञेयश्च
 इति पा० । ८ तस्मात्कुलवशोऽभवदिति पा० । ९ कुरुकुत्सोऽभूदिति पा० । १० अंथाशोः सात्वत इति, सत्वतो नाम इति, साधक इति पा० । ११ श्रितम् इति पा० ।
 १२ सात्वतं नाम इति पा० । १३ तेनैतत् इति पा० । १४ सात्वतास्सत्त्वसम्पन्नं कौशल्या सुषुवे सुतमिति पा० । १५ धनुर्वेदविशारदम् । १६ भजमानस्य मृच्छप्यामिति,
 भजमानस्य संज्ञायामिति पा० । १७ शनिः कृकण एव च इति, कृतक इति पा० ।

क. पु.
॥ ५३ ॥

भोजा वैमातृकास्तथा ॥ ३८ ॥ वृष्णेः सुमित्रो बलवानमित्रस्तिमिस्तथा ॥ अनमित्रादधुमित्रो निम्रस्य द्वौ बभूवतुः ॥ ३९ ॥
प्रसेनस्तु महाभागः सत्राजिन्नाम चोत्तमः ॥ अनमित्रात्सिनिर्जज्ञे कनिष्ठो वृष्णिनन्दनात् ॥ ४० ॥ सत्यवाक् सत्यसम्पन्नः सत्यकस्त
त्सुतोऽभवत् ॥ सात्याक्युयुधानस्तु तस्यासङ्गोऽभवत्सुतः ॥ ४१ ॥ कुंणिस्तस्य सुतो धीर्मास्तस्य पुत्रो युगन्धरः ॥ मांदा वृष्णिः
सुतो जज्ञे वृष्णैर्वै यदुनन्दनः ॥ ४२ ॥ जज्ञाते तनयौ वृष्णेः श्वफल्कश्चित्रकस्तु द्वि ॥ श्वफल्कः काशिराजस्य सुतो भार्यामविन्दत
॥ ४३ ॥ तस्यामजनयत्पुत्रमकूरं नाम धार्मिकम् ॥ उपमंगुं तथा मंगुमन्ये च बहवः सुताः ॥ ४४ ॥ अकूरस्य स्मृतः पुत्रो देववानिति
विभुतः ॥ उपदेवश्च देवात्मा तयोर्विश्वप्रमाथिनौ ॥ ४५ ॥ चित्रकस्याभवत्पुत्रः पृथुर्विपृथुरेव च ॥ अश्वघ्रीवः सुबाहुश्च सुघोषकश्च
वैक्षकौ ॥ ४६ ॥ अन्वकस्य सुतायान्तु छेमे च चतुरः सुतान् ॥ कुकुरं भजमानश्च क्षमीकं बलगवितम् ॥ ४७ ॥ कुकुरस्य सुतो
वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयोऽभवत् ॥ कपोतरोमा विरुयातस्तस्य पुत्रो विळोमकः ॥ ४८ ॥ तस्यासीजुम्बुरुसखा विद्वान्पुत्रंस्तमः किल ॥
तमस्याप्यभवत्पुत्रस्तथैवानकबुन्दुभिः ॥ ४९ ॥ स गोवर्द्धनमासाय तताप विपुलं तपः ॥ वरं तस्मै ददौ देवो ब्रह्मा लोकेश्वरः
॥ ५० ॥ वंशंस्ते चाक्षया कीर्तिज्ञानयोगस्तथोत्तमः ॥ गुरोर्गृध्रिकं विप्रीः कामरूपित्वमेव च ॥ ५१ ॥ स लब्ध्वा वरमव्यग्रो वरेण्यां
वृषवाहनम् ॥ पूजयामास गानेन स्थाणुं त्रिदशपूजितम् ॥ ५२ ॥ तस्यै गानरतस्याय भवशानम्विकापतिः ॥ कन्यारत्नं ददौ देवो
दुर्धमं त्रिवशैरपि ॥ ५३ ॥ तथा स सङ्गतो राजा गानयोगमनुत्तमम् ॥ अशिक्षयदमित्रत्रयः प्रियं तां भ्रान्तलोचनाम् ॥ ५४ ॥
तस्यामुत्पादयामास सुभुवं नाम शोभनम् ॥ रूपलावण्यसम्पन्नां हर्षितामिति कन्यकाम् ॥ ५५ ॥ ततस्तं जननी पुत्रं बाल्ये

१ वैमृतिकस्तथा इति पा० । २ वृष्णेस्तु पुत्र इति, विष्णोस्तु मित्र इति, विष्णोस्तु पुत्र इति पा० । ३ पार्थिवः इति पा० । ४ चित्रनिरिति, चित्रनिरिति पा० । ५ तस्यासङ्गः
इति पा० । ६ कालस्तस्येति, कलिस्तस्य इति पा० । ७ सात्याका इति पा० । ८ पार्थिवस्य इति पा० । ९ उपमङ्गुस्तयाम् इति पा० । १० सुतो जज्ञे इति पा० । ११ पुण्यात्मा इति पा० ।
१२ सुपार्थ्वकृगवेषणौ इति पा० । १३ अन्धकारकास्यदुहिता इति पा० । १४ मकमानं च अन्वकं बलगवितम् इति पा० । १५ वृष्णिर्वृष्णेस्तु इति पा० । १६ कपोतनामा
विपुलस्तस्य पुत्रो विळोमकः इति पा० । १७ पुत्रो नलः इति पा० । १८ स्थीयते तस्यानाम्नात् तयोदानकबुन्दुभिः इति पा० । १९ लोकपितामहः इति पा० । २० वंशस्य चान्यथा
कीर्तिरिति पा० । २१ पुत्रं इति पा० । २२ वरेण्यामिति पा० । २३ तस्य गानेन वश्योऽय इति पा० । २४ प्रियां रक्ताङ्गलोचनाम् इति पा० । २५ क्षीमतीमपीति पा० ।

पूर्वा-
अ० २३

॥ ५३ ॥

वयसि शोभनम् ॥ शिक्षयामास विधिवद्गानविद्याञ्च कन्यकाम् ॥ ५६ ॥ कृतोपनयनो वेदानधीत्य विधिवद्गुरोः ॥ उद्गवांहात्मजा
 कन्या गन्धर्वाणां तु मानसीम् ॥ ५७ ॥ तस्यामुत्पादयामास पञ्च पुत्राननुत्तमान् ॥ वीणावादनतत्त्वज्ञानं गानशास्त्रविशारदान्
 ॥ ५८ ॥ पुत्रैः पौत्रैः सपत्नीको राजा गानविशारदः ॥ पूजयामास गानेन देवं त्रिपुरनाशनम् ॥ ५९ ॥ ह्रीमतीञ्चारु
 सर्वाङ्गी श्रीमिवायतलोचनाम् ॥ सुबाहुनामा गन्धर्वस्तामादाय यगौ पुरीम् ॥ ६० ॥ तस्यामप्यभवन् पुत्रा गन्धर्वस्य
 सुतेजसः ॥ सुपेणवीरसुग्रीवसुभोजनरवाहनाः ॥ ६१ ॥ अयासीदभिजित्पुत्रश्चन्दनोदकदुन्दुभेः ॥ पुनर्वसुश्चाभिजितः सन्त्रे
 भूवाहुकस्ततः ॥ ६२ ॥ आहुकस्योग्रसेनश्च देवकश्च द्विजोत्तमाः ॥ देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदेशोपमाः ॥ ६३ ॥
 देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः ॥ तेषां स्वसारः सप्तासन्त्रसुदेवाय तां ददौ ॥ ६४ ॥ धृतराष्ट्रोपदेवा च तथान्या देवरक्षिता ॥ श्रीदेवा
 शान्तिदेवा च सहदेवा च सुवता ॥ ६५ ॥ देवकी चापि तासां तु वरिष्ठाभूत्सुमध्यमा ॥ उग्रसेनस्य पुत्रोऽभून्मयप्रोचः कंस एव च
 ॥ ६६ ॥ सुभुम्भी राष्ट्रपाळश्च तुष्टिमाञ्छंक्षुरेव च ॥ भजमानादभूत्पुत्रः प्रस्थातोऽसौ विदूरथः ॥ ६७ ॥ तस्य सूरसमस्तस्मात्प्रतिक्षे
 त्रश्च तत्सुतः ॥ स्वयं भोजस्ततस्तस्माद्वाञ्छीकः शत्रुतापनः ॥ ६८ ॥ कृतवर्माय तत्पुत्रः शूरसेनः सुतोऽभवत् ॥ वसुदेवोऽय
 तत्पुत्रो नित्यं धर्मपरायणः ॥ ६९ ॥ वसुदेवान्महाबाहुर्वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ बभूव देवकीपुत्रो देवैरभ्यर्षितो हरिः ॥ ७० ॥ रोहिणी
 च महाभागा वसुदेवस्य शोभना ॥ असूत पत्नी संकर्ष रामं ज्येष्ठं इलायुधम् ॥ ७१ ॥ स एव परमात्मासौ वासुदेवो जगन्मयः ॥ इला
 युधः स्वयं साक्षाच्छेषः सङ्कर्षणः प्रभुः ॥ ७२ ॥ भृगुशापच्छलेनैव मानयन्मानुषीं तनुम् ॥ बभूव तस्यां देवक्यां रोहिण्यामपि

१ विविधां गानविद्यां चेति पा० । २ उद्गवांहात्मनः कन्या इति पा० । ३ ह्रीमती चापि या कन्या श्रीरिवायतलोचना इति पा० । ४ वीरस्थानकदुन्दुभिरिति पा० । ५ सन्त्रे-
 भूवाहुकः सुत इति पा० । ६ त्रिविशोत्तमाः इति पा० । ७ सुदेवाय च तां ददौ इति पा० । ८ वृकदेव्युपदेवीति, वृकदेवोपदेवीति पा० । ९ सुसीमा इति पा० । १० चक्षुरेव इति
 पा० । ११ प्रतिक्षत्रस्ततोऽभवदिति पा० । १२ भोजः सुतस्तस्माद्वाञ्छीकः इति पा० । १३ शतधर्मा च वीर्यवान्, देवस्तत्सुतः स्मृत इति च पा० । १४ अस्यामारिणीयातुवसुदेवो
 भवत्सुतः, स ह्यस्तत्सुतोऽधीमान्वसुदेवोऽयं तत्सुत इति च पा० । १५ बभूवुरस्यामीति पा० ।

कू. पु.
॥ ५४ ॥

माधवः ॥ ७३ ॥ उमादेहसमुद्धता योगनिद्रा च कौशिकी ॥ नियोगाद्वासुदेवस्य यशोदातनया त्वभूत् ॥ ७४ ॥ ये चान्ये वसुदेवस्य वासु
देवाग्रजाः सुताः ॥ प्रागेव कंसस्तान्सर्वाग्रधान मुनिंस्तमाः ॥ ७५ ॥ सुषेणश्च तंतो दायी भद्रसेनो महाबलः ॥ वज्रदंभो भद्रसेनः
कीर्तिमानपि पूजितः ॥ ७६ ॥ इत्येतेषु सर्वेषु रोहिणी वसुदेवतः ॥ अमृतं रामं लोकेशं बलभद्रं इलायुधम् ॥ ७७ ॥ जातेऽथ रामे
देवानामादिमात्मानमच्युतम् ॥ अमृतं देवकी कृष्णं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥ ७८ ॥ रेवती नाम रामस्य भार्यासीत्सुगुणान्विता ॥
तस्यामुत्पादयामास पुत्रौ द्वौ निशितोल्मुकौ ॥ ७९ ॥ षोडशस्त्रीसदृशाणि कृष्णस्याङ्घ्रिकर्मणः ॥ बभूवुश्चात्मजास्तासु शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ ८० ॥ चारुदेणः सुचारुश्च चारुवेषो यशोधरः ॥ चारुभ्रवाश्चारुयशाः प्रद्युम्नः साम्ब एव च ॥ ८१ ॥ रुक्मिण्यां वासुदे
वस्य महाबलपराक्रमाः ॥ विशिष्टाः सर्वपुत्राणां सम्बभूवुरिमे सुताः ॥ ८२ ॥ तान्दृष्ट्वा तनयान्वीरात्रौकिमनेयाजनार्हनात् ॥ जाम्बव
त्यब्रवीत्कृष्णं भार्या तस्य शुचिस्मिता ॥ ८३ ॥ मम त्वं पुण्डरीकाक्ष विशिष्टगुणवत्तरम् ॥ सुरेशसम्मितं पुत्रं देहि दानवसूदन ॥ ८४ ॥
जाम्बवत्या वचः श्रुत्वा जगन्नाथः स्वयं हरिः ॥ समारभे तपः कर्तुं तपोनिधिरारिन्दमः ॥ ८५ ॥ तच्छृणुष्वं मुनिश्रेष्ठा यथासौ देवकी
सुतः ॥ दृष्ट्वा लभे सुतं रुद्रं तस्या तीव्रं महत्तपः ॥ ८६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे यदुवंशानुकीर्तनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ अथ
यदुवंशकृष्णकीर्तिवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ अथ देवो हृषीकेशो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ तताप घोरं पुत्रार्थं निधानं तपसंस्तपः ॥ १ ॥ स्वे
च्छयाप्यवतीर्णोऽसौ कृतकृत्योऽपि विश्वसृक् ॥ चचार स्वात्मनो मूलं बोधयन्परमेष्ठिनम् ॥ २ ॥ जगाम योगिभिर्जुष्टं नानापक्षिसमाकु
लम् ॥ आश्रमं तूपमन्योर्वै मुनीन्द्रस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ पतत्रिराजमारूढः सुपर्णमतितेजसम् ॥ शंखचक्रगदापाणिः श्रीवत्साङ्कित

पूर्वा०
अ० २५

॥ ५४ ॥

१ उमा देवी समुद्धता इति पा० । २ मुनिपुङ्गवा इति पा० । ३ तयोदापिभद्रसेन इति पा० । ४ रुद्रशसोभद्रसेनः, ऋजुदासो भद्रशसः इति च पा० । ५ पूर्वजइति पा० ।
६ श्रीवत्सकृतलक्षणमिति पा० । ७ निशितोल्मुकौ इति, निषधोल्मुका इति पा० । ८ विशिष्टं गुणवत्तरमिति पा० । ९ सुरेशसदृशमिति पा० । १० तपसान्तपः इति पा० ।
११ विश्वधृमिति पा० । १२ भावमैश्वरमिति पा० ।

लक्षणः ॥ ४ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥ ऋषीणामाश्रमैर्जुष्टं वेदघोषनिनादितम् ॥ ५ ॥ सिद्धेश्वरभाकीर्णं शार्दूल
गजसंयुतम् ॥ विमलस्वादुपानीयैः सरोभिरुपशोभितम् ॥ ६ ॥ आरामैर्विविधैर्जुष्टं देवतायतनैः शुभैः ॥ ऋषिभिर्ऋषिपुत्रैश्च महा
मुनिगणैस्तथा ॥ ७ ॥ वेदाध्ययनसम्पन्नैः सेवितं चाग्निहोत्रिभिः ॥ योगिभिर्ध्याननिरतैर्नासाग्रन्यस्तलोचनैः ॥ ८ ॥ उपेतं सर्वतः पुण्यं
ज्ञानिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ नदीभिरभितो जुष्टं जापकैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ ९ ॥ सेवितं तापसैः पुण्यैरीशाराधनतत्परैः ॥ प्रशान्तैः सत्य
सङ्कल्पैर्निःशोकैर्निरुपद्रवैः ॥ १० ॥ भस्मावदातसर्वाङ्गैः रुद्रजाप्यपरायणैः ॥ मुण्डितैर्जटिलैः शुद्धैस्तथान्यैश्च शिखोजटैः ॥ ११ ॥
सेवितं तापसैर्नित्यं ज्ञानिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ तत्राश्रमवरे रम्ये सिद्धाश्रमविभूषिते ॥ १२ ॥ गंगा भर्गवती नित्यं वदत्येवाधनाशिनी ॥
सं तत्र वीक्ष्य विश्वात्मा तापसान्वीतकल्मषान् ॥ १३ ॥ प्रणामेनाथ वचसा पूजयामास माधवः ॥ तं ते दृष्ट्वा जगद्योनिं शंसच्चक्रगदा
धरम् ॥ १४ ॥ प्रणमुर्भक्तिसंयुक्ता योगिनां परमं गुरुम् ॥ स्तुवन्ति वैदिकैर्मन्त्रैः कृत्वा हृदि सनातनम् ॥ १५ ॥ प्रोजुरन्यान्यमव्यक्त
मादिदेवं महासुनिम् ॥ अयं स भगवानेकः साक्षी नारायणः परः ॥ १६ ॥ आगच्छत्यधुना देवः प्रंधानपुरुषः स्वयम् ॥ अयमेवाव्ययः
स्रष्टा संहर्ता चैव रक्षकः ॥ १७ ॥ अमूर्तो मूर्तिमान् भूत्वा मुनीन्द्रपुमिहागतः ॥ एष धाता विधाता च समागच्छति सर्वगः ॥ १८ ॥
अनादिरक्षयोऽनन्तो महाभूतो महेश्वरः ॥ श्रुत्वा बुद्धा हरिस्तेषां वचांसि वचनातिगः ॥ १९ ॥ ययौ स तूर्णं गोविन्दः स्थानं तस्य
महात्मनः ॥ उपरूपश्याय भावेन तीर्थं तीर्थं स यादवः ॥ २० ॥ चकार देवकीसुखुदेवविषितृत्तर्पणम् ॥ नदीनां तीरसंस्थाने स्थापि
तानि मुनीश्वरैः ॥ २१ ॥ लिंगानि पूजयामास शम्भोरमिततेजतः ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा समायातं यत्र यत्र जनार्दनम् ॥ २२ ॥ पूजयाञ्चकिरे

१ शार्दूलगजसंयुक्तमिति पा० । २ सेवितं मुनिपुत्रैश्चेति पा० । ३ प्रशान्तसर्वसंकल्पैर्विशोकैर्निरुपद्रवैः इति पा० । ४ निरुपद्रवैरिति पा० । ५ शिरोध्वजैः इति पा० ।
६ न्यासिभिरिति पा० । ७ तत्राश्रमवरे इति पा० । ८ भागीरथी इति पा० । ९ स तालुविष्य, सतान्वीक्ष्य इति पा० । १० विविधैः स्तोत्रैरिति पा० । ११ पुराणपुरुष इति
पा० । १२ अनादिरनरानेन्त इति पा० । १३ भगवानिति पा० । १४ तत्र तत्र इति पा० ।

क. पु.
॥ ५५ ॥

पुष्पैरक्षतैस्तन्निवासिनः ॥ समीक्ष्य वासुदेवं तं शार्ङ्गशङ्कासिधारिणम् ॥ २३ ॥ तस्थिरे निश्चलाः सर्वे शुभाङ्गा यतमानसाः ॥ यानि
तत्रारुक्ष्णां मानसानि जनार्दनम् ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा समाहितान्यासन्निष्कामन्ति पुरा हरिम् ॥ अथावगाद्य गङ्गायां कृत्वा देवर्षितर्पणम्
॥ २५ ॥ आदाय पुष्पवर्षाणि मुनीन्द्रस्याविशद्वहम् ॥ दृष्ट्वा तं योगिनां श्रेष्ठं भस्मोद्धूलितविग्रहम् ॥ २६ ॥ जटाचरिधरं शान्तं
ननाम शिरसा मुनिम् ॥ आलोक्य कृष्णमायान्तं पूजयामास तत्त्ववित् ॥ २७ ॥ आसने वासयामास योगिनां प्रथमातिथिम् ॥ उवाच
वचसां योनिञ्जानीमः परमम्पदम् ॥ २८ ॥ विष्णुमव्यक्तसंस्थानं शिष्यभावेन संस्थितम् ॥ स्वागतं ते हृषीकेश सफलानि तपांसि
नः ॥ २९ ॥ यत्साक्षादेव विश्वात्मा मद्देहं विष्णुरागतः ॥ त्वां न पश्यन्ति मुनयो यतन्तोपीह योगिनः ॥ ३० ॥ तादृशस्यात्रभवतः
किमागमनकारणम् ॥ * श्रुत्वोपमन्योस्तद्वाक्यं भगवान्देवंकीमुतः ॥ व्याजहार महायोगी प्रसन्नं प्राणिपत्य तम् ॥ ३१ ॥ कृष्ण उवाच ॥
भगवन्द्रष्टुमिच्छामि गिरीशं कृत्तिवाससम् ॥ ३२ ॥ सम्प्राप्तो भवतः स्थानं भगवद्दर्शनोत्सुकः ॥ कथं स भगवानीशो दृश्यो योगविदां
वरः ॥ ३३ ॥ मयाचिरेण कुत्राहं द्रक्ष्यामि तमुमापतिम् ॥ प्रत्याहं भगवानुक्तो दृश्यते परमेश्वरः ॥ ३४ ॥ भक्त्यैवोत्प्रेण तपसा तत्कुरु
ष्वेह संयतः ॥ * इहेश्वरं देवंदेवं मुनीन्द्रा ब्रह्मवादिनः ॥ ३५ ॥ ध्यायेन्त्याराधयन्त्येनं योगिनस्तापसाश्च ये ॥ इह देवः सपत्नीको भगवान्
वृषभध्वजः ॥ ३६ ॥ क्रीडते विविधैर्भूतैर्दोगिभिः परिवारितः ॥ इहाश्रमे पुरा रुद्रं तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ॥ ३७ ॥ लेभे महेश्वरा
द्योगं वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ इहैव भगवान्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा तं परमेशानं लब्धवान् ज्ञानमैश्वरम् ॥ इहोश्रम

पूर्वा०
अ० २५

१ शुभाङ्गावनताननाः, शुभाङ्गं तन्निवासिन इति पा० । २ मुनीन्द्रस्येति पा० । ३ महामिति पा० । ४ आलयामास इति पा० । ५ योगिनमिति पा० । ६ योनिमयोनिमिति पा० ।
७ त्वां नमस्यन्तीति पा० । ८ यतन्त इत्थार्थे, यतमाना इति साधु । ९ तादृशस्याय भवत इति, तावदाख्याहि भवत इति पा० । * सूत उवाच । लि० पु० । १० केशिमर्दन इति पा० ।
११ वचनमिति पा० । १२ पुत्रार्थमिति पा० । १३ इत्याह इति, यथेह, वनेह भगवान् रुद्र इति च पा० । १४ प्रयत्नतः इति पा० । * उपमन्युर्वाच लि० पु० । १५ महादेवमिति
पा० । १६ ध्यायन्ति साधवो देवं योगिनस्तपसा स्वयम्; ध्यायन्त आसते देवं यागिनस्तापसाश्च ये इति च पा० । १७ प्रभुरिति पा० । १८ परमं ज्ञानं लब्धवानाश्वरमिति पा० ।
१९ इहाश्रमवरे इति पा० ।

॥ ५५ ॥

पदे रम्ये तपस्तप्त्वा कर्पद्दिनः ॥ ३९ ॥ अविन्दन्पुत्रकाञ्चद्वात्सूरयो भक्तिसंयुताः ॥ इह देवा महादेवी भवानीञ्च महेश्वरीम् ॥ ४० ॥
 संस्तुवन्तो महादेवं निर्भया निर्वाति ययुः ॥ इहाराध्य महादेवं सावर्णिस्तपतां वरः ॥ ४१ ॥ उन्धवान्परमं योगं ग्रन्थकारत्वमुत्तमम् ॥
 प्रवर्तयामास सतां कृत्वा वै संहितां शुभाम् ॥ ४२ ॥ (इहैव संहितां दृष्ट्वा कामो यः शशिपायिनः ॥ महादेवश्चकारेमां पौराणो तन्नि
 योगतः ॥ द्वादशैव सदस्त्राणि श्लोकानां पुरुषोत्तमः ॥ इह प्रवर्तिता पुण्या व्यष्टसाहस्रिकोत्तरा ॥ वायवीयोत्तरं नाम पुराणं वेदसमतम् ॥)
 द्विजैः पौराणिकीं पुण्यां प्रसादेन द्विजोत्तमैः ॥ इहैवं ख्यापितं शिष्यैर्वैशम्पायनभाषितम् ॥ ४३ ॥ याज्ञवल्क्यो महायोगी दृष्ट्वात्र तपसा
 हरम् ॥ चकार तन्नियोगेन योगशास्त्रमनुत्तमम् ॥ ४४ ॥ इहैव भृगुणा पूर्वं तप्त्वा पूर्वं महातपः ॥ शुक्रो महेश्वरात्पुत्रो उन्धो योगविदां वरः
 ॥ ४५ ॥ तस्मादिहैव देवेशं तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥ द्रष्टुमर्हसि विश्वेशमुग्रं भीमं कर्पद्दिनम् ॥ ४६ ॥ एवमुक्त्वा वदौ ज्ञानमुपमन्यु
 महाशुनिः ॥ व्रतं पाशुपतं योगं कृष्णायाः छिष्टकर्मणे ॥ ४७ ॥ स तेन मुनिवरेण व्यहृतो मधुसूदनः ॥ तत्रैव तपसा देवं रुद्रमाराध
 यत्प्रभुः ॥ ४८ ॥ भस्मोद्भूतसर्वाङ्गो मुण्डो बल्कलसंयुतः ॥ जजाप रुद्रमनिशं शिवैकाहितमानसः ॥ ४९ ॥ ततो बहुतिथे
 काले सोमं सोमार्द्धभूषणः ॥ अदृश्यत महादेवो व्योम्नि देव्या महेश्वरः ॥ ५० ॥ किरीटिनं गदिनं चित्रमालं पिनाकिनं शूलिनं देवदे
 वम् ॥ शार्दूलचर्माम्बरसंवृताङ्गं देव्या महादेवमसौ ददर्श ॥ ५१ ॥ प्रभुं पुराणं पुरुषं पुरस्तात्सनातनं योगिनमीशितारम् ॥ अणो
 रणीयांसमनन्तशक्तिं प्राणेश्वरं शम्भुमसौ ददर्श ॥ ५२ ॥ परश्वधासक्तकरं त्रिनेत्रं नृसिंहचर्मावृतभस्मगात्रम् ॥ समुद्गिरन्तं प्रणवं बृहन्तं
 सदस्त्रसूर्यप्रतिमं ददर्श ॥ ५३ ॥ न यस्य देवा न पितामहोऽपि नेन्द्रो न चाग्निर्वरुणो न मृत्युः ॥ प्रभावमद्यापि वेदन्ति रुद्रं तमादिदेवं

१ कर्पद्दिनमिति पा० । २ इहैव देवताः पूर्वं कालाद्गीता महेश्वरम् । दृष्टवन्तो हरं देवमिति, इहैव देवताः पूर्वं कालाग्निं वा महेश्वरमिति पा० । ३ शुभामिति पा० ।
 ४ द्विजा इति पा० । ५ पौराणिकीं सुपुण्यार्थं सन्निष्ठप्येष्यति पा० । ६ इहैव ख्यापितं देवं शिशुपायनभाषितम् इति पा० । ७ देवेशं तपस्तप्त्वा महेश्वरम् इति पा० ।
 ८ प्रभुमिति पा० । ९ रुद्रं मनसा तत्रैकाहितमानसः इति पा० । १० सोम्यः इति पा० । ११ देवदेवं महेशमिति पा० । १२ विदन्ति इति पा० ।

छ. पु.
॥ ५६ ॥

पुरतो ददर्श ॥ ५४ ॥ तदान्वपश्याद्विरिशस्य वामे स्वात्मानमव्यक्तमनन्तरूपम् ॥ स्तुवन्तमीशं बहुभिर्वचोभिः शङ्कासिचक्रान्वित
इस्तमाद्यम् ॥ ५५ ॥ कृताञ्जलि दक्षिणतः सुरेशं हंसाधिरूढं पुरुषं ददर्श ॥ स्तुवानमीशस्य परं प्रभावं पितामहं लोकगुरुं दिविस्थम्
॥ ५६ ॥ गणेश्वरानर्कसहस्रकल्पान्नन्दिश्वरादीनमितप्रभावान् ॥ त्रिलोकभर्तुः पुरतोऽन्वपश्यत्कुमारमग्निप्रतिमं गणेशम् ॥ ५७ ॥ मरीचि
मर्त्रि पुलहं पुलस्त्यं प्रचेतसं दक्षमथापि कण्वम् ॥ पराशरं तत्परतो वसिष्ठं स्वायम्भुवश्चापि मनुं ददर्श ॥ ५८ ॥ तुष्टाव मन्त्रैरमरप्रधानं
वद्वाञ्जलिर्विष्णुरुदारबुद्धिः ॥ प्रणम्य देव्या गिरिशं स्वभक्त्या स्वात्मन्यथात्मानमसौ विचिन्त्य ॥ ५९ ॥ कृष्ण उवाच ॥ नमोऽस्तु ते
शाश्वत सर्वयोग ब्रह्मादयस्त्वामृषयो वदन्ति ॥ तमश्च सत्त्वश्च रजस्त्रयश्च त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति संतः ॥ ६० ॥ त्वं ब्रह्मा हरिरयं रुद्रविश्वकर्ता
संहर्ता दिनकरमण्डलाधिवासः ॥ प्राणस्त्वं हुतवद्वासर्वादिभेदस्त्वामेकं शरणमुपैमि देवमीशम् ॥ ६१ ॥ साङ्ख्यास्त्वांमगुणमथादुरेकरूपं
योगस्थं सततमुपासते हृदिस्थम् ॥ वेदास्त्वामभिदधतीह रुद्रमीशं त्वामेकं शरणमुपैमि देवमीशम् ॥ ६२ ॥ त्वत्पादे कुसुममथापि पत्रमेकं
दत्त्वासौ भवति विमुक्तविश्वबन्धः ॥ सर्वाद्यं प्रणुदति सिद्धयोगिजुष्टं स्मृत्वा ते पदयुगलं भवत्प्रसादात् ॥ ६३ ॥ यस्याशेषविभागदीनममलं
हृद्यन्तरावस्थितं ते त्वां योनिमनन्तमेकमचलं सत्यं परं सर्वगम् ॥ ६४ ॥ स्थानं प्रादुरनादिमध्यनिधनं यस्मादिवं जायते नित्यं
त्वादमुपैमि सत्यविभवं विश्वेश्वरं तं शिवम् ॥ ६५ ॥ ॐ नमो नीलकण्ठाय त्रिनेत्राय च रंहसे ॥ महादेवाय ते नित्यमीशानाय नमो
नमः ॥ ६६ ॥ नमः पिनाकिने तुभ्यं नमो सुण्डाय दण्डिने ॥ नमस्ते वज्रहस्ताय दिग्बल्लाय कपर्दिने ॥ ६७ ॥ नमो भैरवनादाय
कालरूपाय दंष्ट्रिणे ॥ नागयज्ञोपवीताय नमस्ते वैद्विरेतसे ॥ ६८ ॥ नमोऽस्तु ते गिरीशाय स्वाहाकाराय ते नमः ॥ नमो मुक्ताह्वासाय भीमाय

१ प्रयत इति पा० । २ चक्रार्पित इति पा० । ३ गणेश्वरानेक इति पा० । ४ विशाखमिति पा० । ५ विश्वयोग इति, सर्वयोगे इति पा० । ६ ब्रह्माधिपन्त्वामृषय इति पा० ।
७ तपश्च तत्त्वश्च रजस्तमश्च इति, त्वमेव सत्त्वं च रजस्तमश्च इति पा० । ८ त्वं ब्रह्माविरसि विश्वयोनिराग्नेः संहर्ता इति पा० । ९ वासवादिदेवस्त्वामेकमिति पा० । १० स्वप्न
त्रिगुणमथादुरेकयोनिमिति पा० । ११ रुद्रमग्निमिति पा० । १२ तत्त्वं ज्योतिरिति, यस्य ज्योतिरिति पा० । १३ भैरवनाशाय इति पा० । १४ ब्रह्मरेतसे इति, चार्कैरेतसे इति पा० ।

पूर्वा०
अ० २३

॥ ५६ ॥

च नमो नमः ॥ ६९ ॥ नमस्ते कामनाशाय नमः कालप्रमाथिने ॥ नमो भैरववेष्टाय इराय च निषङ्गिणे ॥ ७० ॥ नमोऽस्तु ते त्र्यम्बकाय
 नमस्ते कृतिवाससे ॥ नमोऽम्बिकाधिपतये पञ्चानां पतये नमः ॥ ७१ ॥ नमस्ते व्योमरूपाय व्योमाधिपतये नमः ॥ नरनारीश्वरीराय साङ्ख्ययोग
 प्रवर्तिने ॥ ७२ ॥ नमो भैरवनाथाय देवानुगतलिङ्गिने ॥ कुमारसुरवे तुभ्यं देवदेवाय ते नमः ॥ ७३ ॥ नमो यज्ञाधिपतये नमस्ते
 ब्रह्मचारिणे ॥ मृगव्याघाय महते ब्रह्माधिपतये नमः ॥ ७४ ॥ नमो हंसाय विश्वाय मोहनाय नमो नमः ॥ योगिने योगगम्याय योगमायाय
 ते नमः ॥ ७५ ॥ नमस्ते प्राणपालाय षण्ढानादप्रियाय च ॥ कपालिने नमस्तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥ ७६ ॥ नमोनमोऽस्तु ते
 तुभ्यं भूय एव नमो नमः ॥ मह्यं सर्वात्मना कामान् प्रयच्छ परमेश्वर ॥ ७७ ॥ सूत उवाच ॥ एवं हि भक्त्या देवेशमभिष्टुय स माधवः ॥
 पापत पादयोर्विप्रा देवदेव्योः स दण्डवत् ॥ ७८ ॥ उत्थाप्य भगवान् सोमः कृष्णं केशिनिषूदनम् ॥ बभाषे मधुरं वाक्यं मेघगम्भीर
 निःस्वनः ॥ ७९ ॥ * किमर्थं पुण्डरीकाक्ष तप्यते भवता तपः ॥ त्वमेव दाता सर्वेषां कामानां कर्मणामिह ॥ ८० ॥ त्वं हि सा
 परमा मूर्तिर्मम नारायणाह्वया ॥ न विना त्वां जगत्सर्वं विद्यते पुरुषोत्तम ॥ ८१ ॥ वेत्स्य नारायणानन्तमात्मानं परमेश्वरम् ॥ महादेवं
 महायोगं स्वेन योगेन केशव ॥ ८२ ॥ * श्रुत्वा तद्वचनं कृष्णः प्रहसन् वैषण्वजम् ॥ उवाचान्वीक्ष्य विश्वेशं देवीञ्च हिमशैलजाम् ॥ ८३ ॥
 ज्ञातं हि भवता सर्वं स्वेन योगेन शङ्कर ॥ इच्छाम्यात्मसमं पुत्रं त्वद्भक्तं देहि शङ्कर ॥ ८४ ॥ तयास्त्विह विश्वात्मा प्रहृष्टमनसा
 हरः ॥ देवीमालोक्य गिरिजां केशवं परिषस्वजे ॥ ८५ ॥ ततः सा जगतां माता शङ्करार्द्धशरीरिणी ॥ व्याजहार हृषीकेशं देवी हिम
 गिरीन्द्रजा ॥ ८६ ॥ ॐ हं जाने तवानन्त निश्चलां सर्वदाच्युत ॥ अनन्यामीश्वरे भक्तिमात्मन्यपि च केशव ॥ ८७ ॥ त्वं हि नारायणः

१ वसूनामिति पा० । २ निरयमिति पा० । ३ भवाय, मोहाय इति पा० । ४ प्राणनादाय इति पा० । ५ मभिस्तुत्य इति पा० । ६ निस्वनम् इति पा० । * शिव उवाच लि०
 पु० । ७ तपस्तप्तं त्वयाव्यय इति पा० । ८ कामिनामिह इति पा० । ९ नानवातं त्वया तात, नानवातं त्वयीशान इति पा० । १० पुरुषोत्तममिति पा० । ११ येन इति पा० ।
 * सूत उवाच लि० पु० । १२ वत्स जाने तवात्यन्तनिश्चला भक्तिरच्युत इति पा० । १३ जनन्यामीश्वरे इति पा० ।

क. पु.
॥ ५७ ॥

साक्षात्सर्वात्मा पुरुषोत्तमः ॥ प्रार्थितो दैवतैः पूर्वं सञ्जातो देवकीसुतः ॥ ८८ ॥ पश्य त्वमात्मनात्मानमात्मानं मम सम्प्रति ॥ नावयो
विद्यते भेद एकं पश्यन्ति सूरयः ॥ ८९ ॥ इमानिह वरानिष्टान्मत्तो गृहीष्व केशव ॥ सर्वज्ञत्वं तयैश्वर्यं ज्ञानं तत्पारमेश्वरम् ॥ ९० ॥
ईश्वरे निश्चलां भक्तिमात्मन्यपि परं बलम् ॥ एवमुक्तस्तथा कृष्णो महादेव्या जनार्दनः ॥ ९१ ॥ आदेशं शिरसा गृह्य देवोऽप्याह तयेश्वरम् ॥
प्रगृह्य कृष्णं भगवानथेशः करेण देव्या सह देवदेवः ॥ सम्पूज्यमानो मुनिभिः सुरैर्ज्ञेयगाम कैलासगिरिं गिरीशः ॥ ९२ ॥ इति श्रीकूर्म
पुराणे यदुवंशानुकीर्तने कृष्णतपश्चरणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ अथ शंकरकीर्तिवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ प्रविश्य मेरुशि
खरं कैलासं कनकप्रभम् ॥ रराम भगवान्सोमः केशवेन महेश्वरः ॥ १ ॥ अपश्यंस्ते महात्मानं कैलासगिरिवासिनः ॥ पूजयाञ्चकिरे
कृष्णं देवदेवमिवाच्युतम् ॥ २ ॥ चतुर्बाहुसुदारारङ्गं कालमेघसमप्रभम् ॥ किरीटिनं शार्ङ्गपाणिं श्रीवत्साङ्गितवक्षसम् ॥ ३ ॥ दीर्घबाहुं
विशालाक्षं पीतवाससमच्युतम् ॥ वधानमुरसा मालां वैजयन्तीमनुत्तमाम् ॥ ४ ॥ आजमानं श्रिया देव्या युवानमतिकोमलम् ॥ पद्माग्नि
पद्मनयनं सस्मितं सद्गतिप्रदम् ॥ ५ ॥ कदाचित्तत्र लीलार्थं देवैर्कीनन्दवर्द्धनः ॥ आजमानः श्रिया कृष्णश्चचार गिरिकेन्द्रम् ॥ ६ ॥
गन्धर्वाप्सरसां मुख्या नागकन्याश्च कृत्स्नशः ॥ सिद्धा यक्षाश्च गन्धर्वा देवोस्तं च जगन्मयम् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाश्चर्यं परं गत्वा हर्षावुत्फुल्लो
चनाः ॥ सुसुबुः पुष्पवर्षाणि तस्य मुग्धि महात्मनः ॥ ८ ॥ गन्धर्वकन्यका दिव्यास्तद्वदप्सरसो वराः ॥ दृष्ट्वा चकमिरे कृष्णं सुस्तुतं
शुचिभूषणाः ॥ ९ ॥ काश्चिद्वायन्ति विविधं गानं गीतविशारदाः ॥ सम्प्रेक्ष्य देवकीसुतं मुन्वरं काममोहिताः ॥ १० ॥ काश्चिद्विलास
बहुला नृत्यन्ति स्म तदग्रतः ॥ सम्प्रेक्ष्य सस्मितं काश्चित्पुस्तद्वदनामृतम् ॥ ११ ॥ काश्चिद्वृषणवर्षाणि स्वांगादादाय सादरम् ॥

१ अमलं पद्ममिति, परमं पद्ममिति पा० । २ अन्यथानीति पा० । ३ देवदेव्या इति पा० । ४ आशिष इति पा० । ५ देवः प्राह महेश्वर इति पा० । ६ भगवानपीश इति पा० ।
७ भगवान् शिवः इति पा० । ८ रराम इति परमेश्वरमर्थम् । १० देव्यानेन्दुमतीति पा० । ११ देवक्यानन्दवर्धनः इति पा० । १२ गिरिकन्दरे इति पा० । १३ स्तत्रतत्रेति पा० ।
१४ अप्सरसामिति पा० । १५ अस्तवृषणवृषणा इति पा० । १६ विविधा गीतीतीति पा० । १७ सुस्मितमिति पा० । १८ समादाय तदंगतः इति पा० ।

पूर्वा०
अ० २६

॥ ५७ ॥

भूषयाञ्चक्रे कृष्णं कन्या लोकविभूषणम् ॥ १२ ॥ काञ्चिद्भूषणवर्षाणि समादाय तदङ्गतः ॥ स्वात्मानं भूषयामासुः स्वात्मकैरपि माध-
 वम् ॥ १३ ॥ काचिदागत्य कृष्णस्य समीपं काममोहिता ॥ चुचुम्ब वदनाम्भोजं हरेर्मुग्धमृगेश्वरम् ॥ १४ ॥ प्रवृत्तं काचिद्गोविन्दं करेण
 भवन् स्वकम् ॥ प्रापयामास लोकादि मायया तस्य मोहिता ॥ १५ ॥ तासां स भगवान् कृष्णः कामान् कमललोचनः ॥ बहूनि कृत्वा
 रूपाणि पूरयामास लीलया ॥ १६ ॥ एवं वै सुचिरं कालं देवदेवपुरे हरिः ॥ रेमे नारायणः श्रीमान्मायया मोहयञ्जितः ॥ १७ ॥
 गते बहुतिथे काले द्वारवत्या निवासिनः ॥ बहुषुर्विकटा भीता गोविन्दविरहे जनाः ॥ १८ ॥ ततः सुपर्णो बलवान्पूर्वमेव विसर्जितः ॥
 स कृष्णं मार्गमागस्तु हिमवन्तं ययौ गिरिम् ॥ १९ ॥ अदृष्ट्वा तत्र गोविन्दं प्रणम्य शिरसा मुनिम् ॥ आजगामोपमन्युं तं पुरीं
 द्वारवतीं पुनः ॥ २० ॥ तदन्तरे महादेव्या राक्षसाभ्यातिभिषिणाः ॥ आजगमुद्गारकां शुभ्रां भीषयन्तः सद्मसः ॥ २१ ॥ स तान्
 सुपर्णो बलवान् कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥ इत्वा युद्धेन महता रक्षति स्म पुरीं शुभाम् ॥ २२ ॥ पतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवानृषिः ॥
 दृष्ट्वा कैलासशिलरे कृष्णं द्वारवतीं गतः ॥ २३ ॥ ते दृष्ट्वा नारदमृषिं सर्वे तत्र निवासिनः ॥ प्रोचुर्नारायणो नाथः कुत्रास्ते भगवान्
 हरिः ॥ २४ ॥ स तानुवाच भगवान्कैलासशिलरे हरिः ॥ रमतेऽद्य महायोगी तं दृष्ट्वाहमिहागतः ॥ २५ ॥ तस्योपश्रुत्य वचनं
 सुपर्णः पततां वरः ॥ जगामाकाशगो विप्राः कैलासं गिरिमुत्तमम् ॥ २६ ॥ ददर्श देवकीसुतं भवने रत्नमण्डिते ॥ तत्रोत्तनस्थं गोविन्दं
 देवदेवान्तिके हरिम् ॥ २७ ॥ उपास्यमानममरैर्दिव्यस्त्रीभिः समन्ततः ॥ महादेवगणैः सिद्धैर्योगिभिः परिवारितम् ॥ २८ ॥ प्रणम्य
 दण्डवद्भूमौ सुपर्णः शङ्करं शिवम् ॥ निवेदयामास हरिं प्रवृत्तं द्वारकापुरे ॥ २९ ॥ ततः प्रणम्य शिरसा शङ्करं नीललोहितम् ॥ आजगाम
 पुरीं कृष्णः सोऽनुज्ञातो हरेण तु ॥ ३० ॥ आरुह्य कश्यपसुतं स्त्रीगणैरभिपूजितः ॥ वचोभिरमृतास्वादैर्मानितो मधुसूदनः ॥ ३१ ॥

१ कामिन्यो लोकविभूषणमिति पा० । २ चापि गोविन्दमिति पा० । ३ तु इति पा० । ४ द्वारवत्यामिति पा० । ५ भगवानिति पा० । ६ नगमिति पा० । ७ संशयन्त इति पा० ।
 ८ तमिति पा० । ९ वरासनस्यामीति पा० । १० वेदयामास स तत इति पा० ।

क. पु.
॥ ५८ ॥

वीक्ष्य यान्तममित्रघ्नं गन्धर्वाप्सरसां वराः ॥ अन्वगच्छन्महायोगं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ३२ ॥ विसर्जयित्वा विश्वात्मा सर्वा एवा
ङ्गना हरिः ॥ ययौ स तूर्णं गोविन्दो दिव्यां द्वारवतीं पुरीम् ॥ ३३ ॥ गते देवेऽसुररिपौ न कामिन्यो मुनीश्वराः ॥ निशेष चन्द्ररहिता
विना तेन चकाशिरे ॥ ३४ ॥ श्रुत्वा पौरजनास्तूर्णं कृष्णागमनमुत्तमम् ॥ मण्डयाञ्चकिरे दिव्यां पुरीं द्वारवतीं शुभाम् ॥ ३५ ॥
पताकाभिर्विशालाभिर्ध्वजैरन्तर्बहिः कृतैः ॥ मोलादिभिः पुरीं रम्यां भूषयाञ्चकिरे जनाः ॥ ३६ ॥ अवाद्यन्त विविधान्वादित्रान्
मधुरस्वनान् ॥ शङ्खान् सहस्रशो दध्मुर्वाणावादान्वितेनिरे ॥ ३७ ॥ प्रविष्टमात्रे गोविन्दे पुरीं द्वारवतीं शुभाम् ॥ अगायन्मधुरं गानं
स्त्रियो यौवनशोभिताः ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा ननुरीशानं स्थिताः प्रासादमूर्धसु ॥ मुमुक्षुः पुष्पवर्षाणि वसुदेवसुतोपरि ॥ ३९ ॥ प्रविश्य
भगवान् कृष्णस्त्वाशीर्वादाभिर्बद्धितः ॥ वरासने महायोगी भाति देवीभिरन्वितः ॥ ४० ॥ सुरम्ये मण्डपे शुभ्रे शङ्खाद्यैः परिवा
रितः ॥ आत्मजैरभितो मुख्यैः स्त्रीसहस्रैश्च संवृतः ॥ तत्रासनवरे रम्ये जाम्बवत्या सहाच्युतः ॥ ४१ ॥ भ्राजते चोमया देवो यथा
देव्या समन्वितः ॥ ४२ ॥ आजगमुर्देवगन्धर्वा द्रष्टुं लोकादिमव्ययम् ॥ महर्षयः पूर्वजाता मार्कण्डेयादयो द्विजाः ॥ ४३ ॥ ततः स
भगवान् कुण्डो मार्कण्डेयं समामतम् ॥ ननामोत्थाय शिरसा स्त्रीसनञ्च ददौ हरिः ॥ ४४ ॥ संपूज्य तानृषिगणान् प्रणामेन सहानुगः ॥
विसर्जयामास हरिर्दत्त्वा तदभिवाञ्छितान् ॥ ४५ ॥ तदा मध्याह्नसमये देवदेवः स्वयं हरिः ॥ स्नातः शुक्लाम्बरौ भानुमुपतिष्ठन् कृता
ञ्जलिः ॥ ४६ ॥ जजाप जाप्यं विधिवत्प्रेक्षमाणो दिवाकरम् ॥ तर्पयामास देवेशो देवान् पितृगणान्मुनीन् ॥ ४७ ॥ प्रविश्य देवभवनं मार्क
ण्डेयेन चैव हि ॥ पूजयामास लिङ्गस्थं भूतेशं भूतिभूषणम् ॥ ४८ ॥ समाप्य नियमं सर्वं निर्वन्ता स स्वयं नृणाम् ॥ भोजयित्वा मुनि

१ गन्धर्वाप्सरसां गणः इति पा० । २ सर्वारमा सर्वानेव हि तान् गणान् इति पा० । ३ गतेऽसुररिपौ नैव कामिन्यो मुनिपुङ्गवाः इति पा० । ४ ध्वजैरन्तर्बहिः कृतैरिति पा० ।
५ छाजादिभिरिति पा० । ६ यौवनपालिता इति पा० । ७ भवनमिति पा० । ८ देवीभिरन्वितः इति पा० । ९ भ्राजते स्नानया देव्या भवान्येन समं शिवः इति पा० । १० हरिम् इति
पा० । ११ विष्णुरिति पा० । १२ स्वासनेन प्रददौ पुनरिति पा० । १३ संपूज्यार्थगणान् सर्वान् प्रणामेन महाभुज इति पा० । १४ दत्त्वा तदभिवाञ्छितान्मित्यत्र पुंस्त्वमार्थं सामा-
न्यत्वात् स्त्रीवत्त्वमेवोचितम् । १५ स्नात्वा इति पा० । १६ उपतिष्ठन्नित्यर्थम् । उपतिष्ठमान इति साधु । १७ निर्वन्तासी नृणाम् स्वयमिति पा० ।

पूर्वा०
अ० २६

॥ ५८ ॥

वरं ब्राह्मणानभिपूज्य च ॥ ४९ ॥ कृत्वात्मयोगं विप्रेन्द्रा मार्कण्डेयेन चाच्युतः ॥ कथां पौराणिकीं पुण्यां चक्रे पुत्रादिभिर्वृतः ॥ ५० ॥
 अथैतत्सर्वमस्मिन् दृष्ट्वा कर्म महामुनिः ॥ मार्कण्डेयो हसन्कृष्णं वभाषे मधुरं वचः ॥ ५१ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ कः समाराध्यते देवो
 भवता कर्मभिः शुभैः ॥ ब्रूहि त्वं कर्मभिः पूज्यो योगिनां ध्येय एव च ॥ ५२ ॥ त्वं हि तत्परमं ब्रह्म निर्वाणममलं पदम् ॥ भारावत
 रणार्याय जातो वृष्णिकुले प्रभुः ॥ ५३ ॥ तमब्रवीन्महाबाहुः कृष्णो ब्रह्मविदां वरः ॥ शृण्वतामेव पुत्राणां सर्वेषां प्रहसन्निव ॥ ५४ ॥
 श्रीभगवानुवाच ॥ भवता कथितं सर्वं तथ्यमेव न संशयः ॥ तथापि देवमीशानं पूजयामि सनातनम् ॥ ५५ ॥ न मे विप्रास्ति
 कर्तव्यं नानवातं कथञ्चन ॥ पूजयामि तथापीशं जानन्वै परमं शिवम् ॥ ५६ ॥ न वै पश्यन्ति ते देवं मायया मोहिता जनाः ॥
 तंतश्चेवात्मनो मूलं ज्ञापयन् पूजयामि तम् ॥ ५७ ॥ न च लिङ्गार्चनात्पुण्यं लोके दुर्गतिनाशनम् ॥ तथा लिङ्गे हितायैषां लोकानां
 पूजयेच्छिवम् ॥ ५८ ॥ योऽहं तल्लिगमित्याहुर्वेदवादिदो जनाः ॥ ततोऽहमात्ममीशानं पूजयाम्यात्मनेव तत् ॥ ५९ ॥ तस्यैव परमा
 मूर्तिस्तन्मयोऽहं न संशयः ॥ नावयोर्विद्यते भेदो वेदेष्वेतन्न संशयः ॥ ६० ॥ एष देवो महादेवः सदा संसारभीरुभिः ॥ योज्यः पूज्यश्च
 वन्द्यश्च ज्ञेयो लिङ्गे महेश्वरः ॥ ६१ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ किं तल्लिङ्गं सुरश्रेष्ठ लिङ्गे संपूज्यते च कः ॥ ब्रूहि कृष्ण विशालाक्ष
 गहनं ह्येतदुत्तमम् ॥ ६२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अव्यक्तं लिगमित्याहुरानन्दं ज्योतिरक्षयम् ॥ वेदा महेश्वरं देवमाहुर्लिङ्गिनेमव्ययम् ॥
 पुरा चैकाणैवे घोरे नष्टे त्यावरजंगमे ॥ ६३ ॥ प्रबोधार्थं ब्रह्मणो मे प्रौढुर्भूतो महाशिवः ॥ तस्मात्कालात्समारभ्य ब्रह्मा चाहं सदैव
 हि ॥ पूजयावो महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥ ६४ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ कथं लिगमभूत्पूर्वमैश्वरं परमं पदम् ॥ प्रबोधार्थं स्वयं

१ पौरादिभिरिति पा० । २ योगिभिर्ध्येय इति पा० । ३ निर्वाणममलं परमिति पा० । ४ हरिरिति पा० । ५ महातेजा इति पा० । ६ कृष्ण उवाच इति पा० ।
 ७ ततोऽहं स्वात्मनो मूलं ज्ञापयामि च तं शिवमिति पा० । ८ लोकेऽस्मिन् भीतिनाशनामिति पा० । ९ विप्र इति पा० । १० आत्ममात्मस्वरूपं स्वरूपार्थं वृणु ततो
 नलोपः । ११ पूजयाम्यात्मदेवतामिति पा० । १२ वेदेष्वेवं विनिश्चयः, वेदेष्वेवं विनिश्चितमिति पा० । १३ ध्येय इति पा० । १४ ज्योतिरक्षयमिति पा० । १५ लिङ्गमिति स्वयमिति
 पा० । १६ प्रादुर्भूतः स्वयं शिव इति पा० ।

क. पु.

॥ ५९ ॥

कृष्ण वज्रमहंसि साम्प्रतम् ॥ ६५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् ॥ मध्ये चेकार्णवे तस्मिन् अस्वचक्रगदा
धरः ॥ सहस्रशीर्षा भूत्वा हं सहस्राक्षः सहस्ररात्रः ॥ ६६ ॥ सहस्रबाहुः पुरुषः शयितोऽहं सनातनः ॥ एतस्मिन्नन्तरे दूरे पश्यामि स्मामितप्रभम् ॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशं भ्राजमानं श्रियावृतम् ॥ ६७ ॥ चतुर्वक्त्रं महायोगं पुरुषं कारणं प्रभुम् ॥ कृष्णजिनधरं देवमृग्यजुःसामभिः स्तुतम् ॥ ६८ ॥
निषेषमात्रेण सं मां प्राप्नो योगविदा वरः ॥ व्याजहार स्वयं ब्रह्मा स्मयमानो महाद्युतिः ॥ ६९ ॥ कस्त्वं कुतो वा किञ्चेद तिष्ठसे वद
मे प्रभो ॥ अहं कर्ता हि लोकानां स्वयम्भुः प्रपितामहः ॥ ७० ॥ एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मगाहमुवाच हे ॥ अहं कर्तास्मि लोकानां
संहर्ता च पुनः पुनः ॥ ७१ ॥ एवं विवादे वितते मायया परमेष्ठिनः ॥ प्रबोधार्थं परं लिंगं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् ॥ ७२ ॥ कालानलसंम
प्रख्यं ज्वालामालासमाकुलम् ॥ क्षयशृङ्खिवेनिर्मुक्तमादिमध्यान्तवर्जितम् ॥ ७३ ॥ ततो मामाह भगवानधो गच्छ त्वमाशु वै ॥ अन्त
मस्य विज्ञानीष्व ऊर्ध्वं गच्छेऽहमित्यजः ॥ ७४ ॥ तदाशु समयं कृत्वा गतावूर्ध्वमधश्च तौ ॥ पितामहोऽप्यहं नान्तं ज्ञातवन्तौ समेत्य तौ
॥ ७५ ॥ ततो विस्मयमापन्नौ भीतौ देवस्य शूठिनः ॥ मायया मोहितौ तस्य ध्यायन्तौ विश्वमीश्वरम् ॥ ७६ ॥ प्रोञ्चन्तौ महानाद
मोङ्कारं परमं पदम् ॥ तं प्रोञ्जलिपुटौ भूत्वा शम्भुं तष्टुवतुः परम् ॥ ७७ ॥ ब्रह्मविष्णू ऊचतुः ॥ अनादिमूलसंसाररागेवैद्याय शम्भवे ॥
नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिंगमूर्तये ॥ ७८ ॥ प्रलयाणवसंस्थाय प्रलयोद्भूतिहेतवे ॥ नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिंगमूर्तये
॥ ७९ ॥ ज्वालामालाप्रतीकाय ज्वलनस्तम्भरूपिणे ॥ नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिंगमूर्तये ॥ ८० ॥ आदिमध्यान्तहीनाय
स्वभावामलदीप्तये ॥ नमः शिवायानन्ताय ब्रह्मणे लिंगमूर्तये ॥ ८१ ॥ * प्रधानपुरुषेशाय व्योमरूपाय वेधसे ॥ नमः शिवाय शान्ताय
ब्रह्मणे लिंगमूर्तये ॥ ८२ ॥ निर्विकाराय सत्याय नित्यायान्तुलतेजसे ॥ वेदान्तसाररूपाय कालरूपाय ते नमः ॥ ८३ ॥ नमः शिवाय

१ मविभाव्यमिति पा० । २ युक्तात्मा इति पा० । ३ महाघोरं पुरुषं काञ्चनप्रभमिति पा० । ४ तु इति पा० । ५ तमिति पा० । ६ शतेति पा० । ७ विज्ञानीया इति पा० ।
८ समाः शतमिति पा० । ९ कृताञ्जलिपुटौ इति पा० । १० वृताङ्गाय इति पा० । ११ स्तम्भमूर्तये इति पा० । * महादेश्वर महते ज्योतिषेऽनन्तशक्तये । नमः शिवाय
इत्यधिकः पाठः लि. पु. । १२ नित्यायामलमूर्तये, नित्यायामलतेजसे च इति पा० ।

पूर्वा०

अ० २६

॥ ५९ ॥

शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥ एवं संस्तुयमानस्तु व्यक्तो भूत्वा महेश्वरः ॥ ८४ ॥ भ्रांति देवो महायोगी सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ वक्त्रकोटि
 सहस्रेण प्रसमान इवाम्बरम् ॥ ८५ ॥ सहस्रहस्तचरणः सूर्यसोमाग्निजोचनः ॥ पिनाकपाणिर्भगवान् कृत्तिवासास्त्रिशूठधृक् ॥ ८६ ॥
 व्याल्यज्ञोपवीतश्च मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥ अथोवाच महादेवः प्रीतोऽहं सुरसत्तमौ ॥ ८७ ॥ पश्येतं मां महादेवं भयं सर्वं प्रमुच्यताम् ॥
 युवां प्रसूतौ गात्रेभ्यो मम पूर्वं सनातनौ ॥ ८८ ॥ अयं मे दक्षिणे पार्श्वे ब्रह्मा लोकापितामहः ॥ वामपार्श्वे च मे विष्णुः पाठको
 हृदये हरः ॥ ८९ ॥ प्रीतोऽहं युवयोः स्म्यन्नरं दंष्ट्रि यथेप्सितम् ॥ एवमुक्त्वा मां देवो महादेवः स्वयं शिवः ॥ ९० ॥ आर्त्तम्य देवं
 ब्रह्माणं प्रसादाभिमुखोऽभवत् ॥ ततः प्रहृष्टमनसो प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ ९१ ॥ ऊचतुः प्रेक्ष्य तद्वक्त्रं नारायणपितामहौ ॥ यदि प्रीतिः
 समुत्पन्ना यदि देवो वरो हि नः ॥ ९२ ॥ भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्र्ययि देव महेश्वरे ॥ ततः स भगवानाशः प्रहसन्परमेश्वरः ॥ ९३ ॥
 उवाच मां महादेवः प्रीतिं प्रीतेन चेतसा ॥ देवदेव उवाच ॥ प्रलयस्त्यतिसर्गाणां कर्ता त्वं धरणीपते ॥ ९४ ॥ वत्स वत्स हरे विश्वं पाल्यैत
 चराचरम् ॥ त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुर्हाराख्यया ॥ सर्गरक्षाख्यगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥ संमोहं त्यज भो विष्णो पाल्यैनं
 पितामहम् ॥ ९५ ॥ भविष्यत्येव भगवांस्तव पुत्रः सनातनः ॥ अहं च भवतो वक्त्रात्कल्पादौ सुररूपधृक् ॥ ९६ ॥ शूठपाणिर्भविष्यामि
 क्रोधजस्तव पुत्रकः ॥ एवमुक्त्वा महादेवो ब्रह्माणं मुनिसत्तम ॥ ९७ ॥ अनुगृह्य च मां देवस्तत्रैवान्तरायित ॥ ततः प्रभृति लोकेषु
 लिङ्गाच्चां सुप्रतिष्ठिता ॥ ९८ ॥ लिङ्गं ततु यतो गङ्गान् ब्रह्मणः परमं वपुः ॥ एतल्लिङ्गस्य माहात्म्यं भाषितं ते मया नच ॥ १०० ॥ एत
 द्ध्यन्ति योगज्ञा न देवा न च दानवाः ॥ एतद्धि परमं ज्ञानमव्यक्तं शिवसंज्ञितम् ॥ १०१ ॥ येन सूक्ष्ममचिन्त्यं तत्पश्यन्ति

१ आदिदेव इति पा० । २ पश्यतमिति पा० । ३ स्वयंभूर्दक्षिणे इति पा० । ४ लोककरः प्रभुरिति पा० । ५ वामे पार्श्वे च इति पा० । ६ वृष्णीति आर्षि, ददामीति साधु ।
 ७ एवमुक्त्वा तु इति पा० । ८ देवो वरो हितो इति पा० । ९ भुवि इति पा० । १० प्रीतिनन्नेग इति पा० । ११ धरणीपते इति पा० । १२ शिवाख्यया इति पा० । १३ अहं प्रभ
 वतो वक्त्रात् कल्पान्ते घोररूपधृमिति पा० । १४ लिङ्गं तत्रप्रयनादिति पा० ।

क. पु.
॥ ६० ॥

ज्ञानचक्षुषः ॥ तस्मै भगवते नित्यं नमस्कारं प्रकुर्वहे ॥ १०२ ॥ महादेवाय देवाय देवदेवाय भृंगिणे ॥ नमो वेदरहस्याय
नीलकण्ठाय ते नमः ॥ १०३ ॥ विभीषणाय शान्ताय स्थाणवे हेतवे नमः ॥ ब्रह्मणे वामदेवाय त्रिनेत्राय महीयसे
॥ १०४ ॥ शंकराय महेशाय गिरीशाय क्षिणाय च ॥ नमः कुरुष्व सततं ध्यायस्व च महेश्वरम् ॥ १०५ ॥ संसार
सागरादस्मादचिरादुद्धरिष्यसि ॥ एवं स वासुदेवेन व्याहृतो मुनिर्बुद्धवः ॥ १०६ ॥ जगाम मनसा देवमीशानं विश्वतोमुत्तमम् ॥ प्रणम्य
शिरसा कृष्णमनुज्ञातो महासुनिः ॥ १०७ ॥ जगाम चेप्सितं शंभुं देवदेवं त्रिशूलिनम् ॥ य इमं श्रावयेन्नित्यं लिङ्गाध्यायमनुत्तमम् ॥
॥ १०८ ॥ शृणुयाद्वा पठेद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ श्रुत्वा सकृदपि ह्येतत्तपश्चरणमुत्तमम् ॥ १०९ ॥ वासुदेवस्य विप्रेन्द्राः पापं मुञ्चन्ति
मानवः ॥ जपेद्वाहरहर्नित्यं ब्रह्मलोके महीयते ॥ एवमाह महायोगी कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥ ११० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे यदुवंशानुकी
र्त्तने लिङ्गोत्पत्तिर्नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ अथ राजवंशानुकीर्त्तनम् ॥ सूत उवाच ॥ ततो लब्धवरः कृष्णो जाम्बवत्यां महेश्व
रात् ॥ अजीजनन्महात्मानं सार्वभौमात्मजमुत्तमम् ॥ १ ॥ प्रद्युम्नस्य ह्यभूत्पुत्रो ह्यनिरुद्धो महाबलः ॥ तावुभौ गुणसम्पन्नौ कृष्णस्ये
वापरे तनू ॥ २ ॥ इत्वा च कंसं नरकमन्यांश्च शतशोऽसुरान् ॥ विजित्य लीलया शैक्रजित्वा बाणं महासुरम् ॥ ३ ॥ स्थापयित्वा
जगत्कृत्स्नं लोके धर्माश्च शाश्वतान् ॥ चक्रे नारायणो गन्तुं स्वस्थानं बुद्धिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे विप्रा भृग्वाद्याः कृष्णमी
श्वरम् ॥ आजगमुर्द्वारकां द्रष्टुं कृतकार्यं सनातनम् ॥ ५ ॥ स तावुवाच विश्वात्मा प्रणिपत्याभिपूज्य च ॥ आसनेषूपविष्टान्वे सह
रामेण धीमता ॥ ६ ॥ गमिष्यामि परं स्थानं स्वकीयं विष्णुसंज्ञितम् ॥ कृतानि सर्वकार्याणि प्रसीदंश्च मुनीश्वराः ॥ ७ ॥ इदं कलि

पूर्वा०
अ० २७

॥ ६० ॥

१ ज्ञानचक्षुषेति पा० । २ रुद्राय इति पा० । ३ लिङ्गिने इति पा० । ४ वेदरहस्याय इति पा० । ५ योगिने इति पा० । ६ देवदेवाय इति पा० । ७ मनसाहरमिति पा० । ८ मुनिसत्त-
माः इति पा० । ९ विष्णुमिति पा० । १० देशं देवदेवश्च शूलिनमिति पा० । ११ मुञ्चन्ति मानवा इति पा० । १२ सार्वभौमात्मजसत्तमामिति पा० । १३ शत्रून् इति पा० ।
१४ लोकधर्माश्च इति ० । १५ आसनेषूपविष्टेषु इति पा० । १६ प्रसीदतु इति पा० । आर्षमात्मनेपदम् ।

पुगं चोरं सम्प्राप्तमधुनाऽशुभम् ॥ भविष्यन्ति जनाः सर्वे ह्यस्मिन्पापानुवर्तिनः ॥ ८ ॥ प्रवर्तयध्वं विज्ञानमज्ञानाञ्च हितावहम् ॥
 येनेमे कलिजैः पापैर्मुच्यन्ते हि द्विजोत्तमाः ॥ ९ ॥ ये मां जनाः संस्मरन्ति कलौ सकृदपि प्रभुम् ॥ तेषां नश्यति तत्पापं भक्तानां
 पुरुषोत्तमे ॥ १० ॥ येऽर्चयिष्यन्ति मां भक्त्या नित्यं कलियुगे द्विजाः ॥ विधिना वेददृष्टेन ते गमिष्यन्ति तत्पदम् ॥ ११ ॥ ये ब्राह्मणा
 वंशजाता युष्माकं वै सदस्रशः ॥ तेषां नारायणे भक्तिर्भविष्यति कलौ युगे ॥ १२ ॥ परात्परतरं यान्ति नारायणपरा जनाः ॥ न ते
 तत्र गमिष्यन्ति ये द्विषन्ति महेश्वरम् ॥ १३ ॥ ध्यानं योगस्तपस्तप्तं ज्ञानं यज्ञादिको विधिः ॥ तेषां विनश्यति क्षिप्रं ये निन्दन्ति मेहे
 श्वरम् ॥ १४ ॥ यो मां समर्चयेन्नित्यमेकान्तं भावमाश्रितः ॥ विनिन्दन्देवमीशानं स याति नरकायुतम् ॥ १५ ॥ तस्मात्संपरिहर्तव्या
 निन्दा पशुपतेद्विजाः ॥ कर्मणा मनसा वाचा मद्भक्तेष्वपि यत्नतः ॥ १६ ॥ ये च दक्षाच्चरे ज्ञप्ता दधीचेन द्विजोत्तमाः ॥ भविष्यन्ति
 कलौ भक्तैः परिहायाः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥ द्विषन्तो देवमीशानं युष्माकं वंशसम्भवाः ॥ ज्ञप्ताश्च गौतमेनोर्व्या न सम्भाष्या द्विजोत्तमैः
 ॥ १८ ॥ एवंमुक्ताश्च कृष्णेन सर्वे ते वै महर्षयः ॥ ओमित्युक्त्वा ययुस्तूर्णं स्वानि स्थानानि सत्तमाः ॥ १९ ॥ ततो नारायणः कृष्णो
 लीलयेव जगन्मयः ॥ संहृत्य स्वकुलं सर्वं ययौ तत्परमं पदम् ॥ २० ॥ इत्येषवः समासेन राज्ञां वंशैः सुकीर्तितः ॥ न ज्ञक्यो विस्तरा
 द्बहुं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ २१ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि वंशानां कथनं शुभम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ २२ ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे राजवंशानुकीर्तनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अथ पार्थाय व्यासदर्शनम् ॥ ऋषय उजुः ॥ कृतं त्रेता
 द्वापरञ्च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥ एषां प्रभावं सूताद्य कथयस्व समासतः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ गते नारायणे कृष्णे स्वमेव परमं
 पदम् ॥ पार्थः परमधर्मात्मा पाण्डवः शत्रुतापनः ॥ २ ॥ कृत्वा चैवोत्तरविधिं शोकेन महतावृतः ॥ अपश्यत्पाथि गच्छन्तं कृष्ण

१ वै ज्ञानं ब्राह्मणानामिति पा० । २ वै इति पा० । ३ नश्यत इति पा० । ४ होम इति पा० । ५ पिनाकिनामिति पा० । ६ तस्मात्सा परिहर्तव्या इति पा० । ७ द्विजोत्तमाः
 इति पा० । ८ इत्येवमुक्ता इति पा० । ९ वंशोऽनुकीर्तितः इति पा० । १० स्वभावमिति पा० ।

क. पु.
॥ ६१ ॥

द्वैपायनं मुनिम् ॥ ३ ॥ शिष्यैः प्रशिष्यैरभितः संवृतं ब्रह्मवादिनम् ॥ पपात दण्डवद्भूमौ त्यक्त्वा शोकं तदाजुर्नः ॥ ४ ॥ उवाच परमप्रीत्या
कस्मादेतन्महामुने ॥ इदानीं गच्छसि क्षिप्रं कं वा देशं प्रति प्रभो ॥ ५ ॥ सन्दर्शनाद्वैभवतः शोको मे विपुलो गतः ॥ इदानीं मम यत्कार्यं
ब्रूहि पद्मदलेक्षण ॥ ६ ॥ तमुवाच महायोगी कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ उपविश्य नदीतीरे शिष्यैः परिवृतो मुनिः ॥ ७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे
णार्थाय व्यासदर्शनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ॥ २८ ॥ अथ युगवंशानुकीर्तनम् ॥ व्यास उवाच ॥ इदं कलियुगं घोरं सम्प्राप्तं पाण्डु
नन्दन ॥ ततो गच्छामि देवस्य पुरीं वाराणसीं शुभाम् ॥ १ ॥ अस्मिन् कलियुगे घोरे लोकाः पापानुवर्तिनः ॥ भविष्यन्ति महाबाहो
वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥ २ ॥ नान्यत्पश्यामि जन्तूनां मुक्त्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ सर्वपापोपशमनं प्रायश्चित्तं कलौ युगे ॥ ३ ॥ कृतं त्रेता
द्वापरञ्च सर्वेष्वेतेषु वै नराः ॥ भविष्यन्ति महात्मानो धार्मिकाः सत्यवादिनः ॥ ४ ॥ त्वं हि लोकेषु विख्यातो धृतिमान्नवत्सलः ॥ पाल
याद्य परं धर्मं स्वकीयं मुच्यसे भयात् ॥ ५ ॥ एवमुक्तो भगवता पार्थः परपुरञ्जयः ॥ पृष्टवान्प्रणिपत्यासौ युगधर्मान्द्रिजोत्तमाः ॥ ६ ॥ तस्मै
प्रोवाच सकलं मुनिः सत्यवतीसुतः ॥ प्रणम्य देवमीशानं युगधर्मान्सनातनान् ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥ वक्ष्यामि ते समासेन युगधर्मान्नरेश्वर ॥ न
शक्यते मया राजन्विस्तरेणाभिभाषितुम् ॥ ८ ॥ आद्यं कृतयुगं प्रोक्तं ततस्त्रेतायुगं बुधैः ॥ तृतीयं द्वापरं पार्थ चतुर्थं कलिरुच्यते ॥ ९ ॥ ध्यानं
तपः कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ॥ द्वापरे यज्ञमेवादुदानैर्मैकं कलौ युगे ॥ १० ॥ ब्रह्मा कृतयुगे देवस्त्रेतायां भगवान्ब्रविः ॥ द्वापरे दैवतं
विष्णुः कलौ देवो महेश्वरः ॥ ११ ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा सूर्यः सर्व एव कलावपि ॥ पूज्यन्ते भगवान्नुदश्वतुष्वपि पिनाकधृक् ॥ १२ ॥
आद्ये कृतयुगे धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ॥ त्रेतायुगे त्रिपादः स्याद्विपादो द्वापरे स्थितः ॥ १३ ॥ त्रिपादहीनास्तिष्ठेत्तु सत्तामात्रेण

पूर्वा०
अ० २९

१ परमप्रीतिः इति पा० । २ कस्मादेतन्महामुने इति पा० । ३ गङ्गादेशमिति पा० । ४ विगतो यतः इति पा० × अत्राध्यायसमाप्तिर्न दृश्यते लि० पु० । ५ वाराणसीं महापुरी
मिति पा० । ६ महापापा इति पा० । ७ त्यक्त्वा इति पा० । ८ सर्वपापप्रशमनमिति पा० । ९ धृतिमान्भूतवत्सलः इति पा० । १० सनातनः इति पा० । ११ परमिति पा० ।
१२ ज्ञानमध्वर इति पा० । १३ दानमेव इति पा० । १४ रुद्र इति पा० । १५ सनातन इति पा० ।

तिष्ठति ॥ कृते तु मिथुनोत्पत्तिर्वृत्तिः साक्षादलोलुपा ॥ १४ ॥ प्रजास्तृप्ताः सदा सर्वाः सर्वानन्दाश्च भोगिनः ॥ अधमोत्तमत्वं नास्त्यासां
 निर्विशेषाः पुरन्धरा ॥ १५ ॥ तुल्यमायुः सुखं रूपं तासु तस्मिन् कृते युगे ॥ विशोकास्तत्त्वबहुला एकान्तबहुलास्तथा ॥ १६ ॥
 ध्याननिष्ठास्तपोनिष्ठा महादेवपरायणाः ॥ तां वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ १७ ॥ पर्वतोदधिवासिन्यो ह्यनिकेताः
 परन्तप ॥ रंसोच्छासः कालयोगात्रेताख्ये नश्यति द्विजाः ॥ १८ ॥ तस्यां सिद्धौ प्रनष्टायामन्या सिद्धिरवर्तत ॥ अपां सौख्ये प्रतिहते
 तदा मेधात्मना तु वै ॥ १९ ॥ मेघेभ्यस्तनयित्तुभ्यः प्रवृत्तं वृष्टिसञ्जनम् ॥ सकृदेव तथा वृष्ट्या संयुक्ते पृथिवीतले ॥ २० ॥ प्रादुरासन्
 तथा तासां वृक्षा वै गृहसंज्ञिताः ॥ सर्वः प्रत्युपयोगस्तु तासां तेभ्यः प्रजायते ॥ २१ ॥ वर्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे प्रजाः ॥
 ततः कालेन महता तासामेव विपर्ययात् ॥ २२ ॥ रागलोभोत्तमको भावस्तदा ह्याकस्मिकोऽभवत् ॥ विपर्ययेण तासां तु तेन तत्काल
 भाविता ॥ २३ ॥ प्रणश्यन्ति ततः सर्वे वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ ततस्तेषु प्रनष्टेषु विभ्रान्ता मैथुनोद्भवाः ॥ २४ ॥ अभिध्यायन्ति तां
 सिद्धिं सत्याभिध्यानतस्तदा ॥ प्रादुर्बभूवुस्तासां तु वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ २५ ॥ वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलान्याभरणानि च ॥ तेष्वेव
 जायते तासां गन्धवर्णरसान्वितम् ॥ २६ ॥ अमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ तेन ता वर्तयन्ति स्म त्रेतायुगमुखे प्रजाः ॥ २७ ॥
 हृष्टास्तुष्टास्तथा सिद्ध्या सर्वा वै विगतज्वराः ॥ पुनैः कालान्तरेणैव ततो लोभावृतास्तदा ॥ २८ ॥ वृक्षास्तान् पर्यगृहन्त मधु वा
 माक्षिकं बलात् ॥ तासां तेनापचारेण पुनर्लोभकृतेन वै ॥ २९ ॥ प्रनष्टा मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षाः क्वचित् क्वचित् ॥ शीतवर्षातपैस्तीव्रे

१ भोगिन्य इति वक्तव्ये भोगिन इति आर्षम् । २ सदानन्दाः पुरन्धरा इति पा० । ३ तासामिति पा० । ४ सत्त्वबहुला इति पा० । ५ भावेन कामचारिण्य इति पा० ।
 ६ आलस्यात्कालयोगाश्च इति, रंसोच्छासः कालयोगा इति पा० । ७ नश्यते नृप, नश्यते तत इति पा० । ८ प्रतिगते इति पा० । ९ संयुक्ते इति पा० । १० विपर्यये इति पा० ।
 ११ भोगात्मक इति० । १२ नाशाश्च इति पा० । १३ सत्याभिध्यायिन इति पा० । १४ वृष्टाः पुष्टास्तथा सिद्धाः । १५ तत इति पा० । १६ पुनरिति पा० । १७ तीक्ष्णैरिति पा० ।

क. पु.
॥ ६२ ॥

स्तास्तंतो दुःखिता भृक्षम् ॥ ३० ॥ द्वन्द्वैः संपीड्यमानास्तु चक्रुरावरणानि च ॥ कृत्वा द्वन्द्वे विनिर्घातान् वार्त्तोपायमचिन्तयन् ॥ ३१ ॥
नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेषु वै तदा ॥ ततः प्रादुरभूतासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः ॥ ३२ ॥ वार्त्तोपाः सापिका ह्यन्या वृष्टिस्तासां
निकामतः ॥ तासां वृष्ट्युदकानीह यानि निर्भैर्गतानि तु ॥ ३३ ॥ अंभवन् वृष्टिसन्तत्या स्रोतःस्थानानि निम्नगाः ॥ यदा आपो बहुतरा
आपन्नाः पृथिवीतले ॥ ३४ ॥ अपां भूमेश्च संयोगादौषध्यस्तास्तदाभवन् ॥ अफालकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ ३५ ॥ ऋतु
पुष्पफलेष्वैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे ॥ ततः प्रादुरभूतासां रागो लोभश्च सर्वशः ॥ ३६ ॥ अवश्यम्भाविताथेन त्रेतायुगवशेन वै ॥ ततस्ताः
पर्यगृह्णन्त नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ॥ ३७ ॥ वृक्षगुल्मौषधीश्चैव प्रसह्य तु यथाबलम् ॥ विपर्ययेण तासां ता ओषध्यो विविशुर्महीम् ॥ ३८ ॥
पितामहिनियोगेन दुदोह पृथिवीं पृथुः ॥ ततस्ता जगदुः सर्वा ह्यन्योन्यं क्रोधमूर्च्छिताः ॥ ३९ ॥ सदांचारे विनष्टे तु बलात्कालबलेन
च ॥ मर्यादायाः प्रतिष्ठार्थं ज्ञात्वैतद्भगवानजः ॥ ४० ॥ ससर्ज क्षत्रियान्ब्रह्मा ब्राह्मणानां हिताय वै ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थाञ्च त्रेतायां कृत
वान्प्रभुः ॥ ४१ ॥ यज्ञप्रवर्तनञ्चैव पशुर्हिसाविर्भितम् ॥ द्वापरेऽप्यथ विद्यन्ते मतिभेदात्तथा नृणाम् ॥ ४२ ॥ रागो लोभस्तथा युद्धं
मत्वा बुद्धिविनिश्चयम् ॥ एको वेदश्चतुष्पादस्त्रिधा त्विह विभाव्यते ॥ ४३ ॥ वेदव्यासैश्चतुर्धा च न्यस्यते द्वापरादिषु ॥ ऋषिपुत्रैः पुनर्वेदा
भिद्यन्ते दृष्टिभिर्भ्रमैः ॥ ४४ ॥ मन्त्रब्राह्मणविन्यासैः स्वरवर्णविपर्ययैः ॥ संहिता ऋग्यजुःसाम्नां प्रोच्यन्ते परमर्षिभिः ॥ ४५ ॥ सामान्योद्भा
वना चैव दृष्टिभेदैः कचित्कचित् ॥ ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि ब्रह्मप्रवचनानि च ॥ ४६ ॥ इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सुव्रत ॥ अवृष्टिर्मरणञ्चैव
तथैवान्ये ह्युपद्रवाः ॥ ४७ ॥ बाह्मनःकायजैर्दोषैर्निर्वेदो जायते नृणाम् ॥ निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ॥ ४८ ॥ विचारणाञ्च वैराग्यं

१ ततस्ता इति पा० । २ द्वन्द्वप्रतीकारानिति; प्रतीचातामिति पा० । ३ प्रादुर्भूतायोति पा० । ४ अवहतिरिति पा० । ५ ये पुनस्तदपां स्तोका इति पा० । ६ नाशाञ्च इति पा० ।
७ पशुदारपनाद्यास्तु, आसदारपनाद्यास्तु इति च पा० । ८ प्रतिष्ठानमिति पा० । ९ तत्त्वानामविनिश्चय इति पा० । १० एको देवश्चतुष्पादस्त्रेतास्त्रिह विधीयते इति पा० । ११ संहन्यते
श्रुतार्थभिरिति पा० । १२ सामान्यादिकृताश्चैव इति पा० । १३ मन्त्रप्रवचनानि तु इति पा० । १४ तथैव व्याच्युपद्रवा इति पा० ।

पूर्वा०
अ० २९

॥ ६२ ॥

वैराग्यादोषदर्शनम् ॥ दोषाणां दर्शनाच्चैव द्वापरे ज्ञानसम्भवः ॥ ४९ ॥ एषा रजस्तमोयुक्ता वृत्तिर्वै द्वापरे द्विजाः ॥ आद्ये कृते तु धर्मोऽस्ति
 स त्रेतायां प्रवर्तते ॥ ५० ॥ द्वापरे व्याकुलीभूत्वा प्रणश्यति कलौ युगे ॥ ५१ ॥ इति श्रीकर्मपुराणे युगवंशानुकीर्तनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 अथ व्यासार्जुनसंवादे युगधर्मनिरूपणम् ॥ व्यास उवाच ॥ तिष्ये मायामसूयाञ्च वधञ्चैव तपस्विनाम् ॥ साधयन्ति नरा नित्यं तमसा व्याकुली
 कृताः ॥ १ ॥ कलौ प्रमारको रोगः सततं क्षुद्रयं तथा ॥ अनावृष्टिभयं घोरं देशानाञ्च विपर्ययः ॥ २ ॥ अधार्मिका निराहारा महाको
 पालपतेजसः ॥ अनृतं ब्रुवते लुब्धास्तिष्ये जाताः सुदुष्प्रजाः ॥ ३ ॥ दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारेर्दुरागमैः ॥ विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां जायते
 भयम् ॥ ४ ॥ नाधीयते तदा वेदान् न यजन्ति द्विजातयः ॥ यजन्ति यज्ञान्वेदांश्च पठन्ते चाल्पबुद्धयः ॥ ५ ॥ शूद्राणां मन्त्रयोगैश्च सम्बन्धो
 ब्राह्मणैः सह ॥ भविष्यति कलौ तस्मिन्मृग्यनासनभोजनैः ॥ ६ ॥ राजानः शूद्रभूयिष्ठा ब्राह्मणान्वाधयन्ति च ॥ भ्रूणहत्या वीरहत्या
 प्रजायेत नरेश्वरे ॥ ७ ॥ स्नानं होमं जपं दानं देवतानां तथार्चनम् ॥ तथान्यानि च कर्माणि न कुर्वन्ति द्विजातयः ॥ ८ ॥ विनिन्दन्ति
 महादेवं ब्राह्मणान् पुरुषोत्तमम् ॥ आम्नायधर्मं शास्त्राणि पुराणानि कलौ युगे ॥ ९ ॥ कुर्वन्त्यवेददृष्टानि कर्माणि विविधानि तु ॥ स्वधर्मे तु रुचि
 र्नैव ब्राह्मणानां प्रजायते ॥ १० ॥ कुशीलचर्याः पाषण्डैर्वृथारूपैः समावृताः ॥ बहुयाचनका लोका भविष्यन्ति परस्परम् ॥ ११ ॥
 अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पदाः ॥ प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १२ ॥ शुक्लदन्ता जिनास्याश्च मुण्डाः काषाय
 वाससः ॥ शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥ १३ ॥ सस्यचौरा भविष्यन्ति तथा चैलाभिमर्शिनः ॥ चौरौ चौराश्च इतारौ
 इर्जुर्दन्ता तथापरः ॥ १४ ॥ दुःखप्रचुरं रमेल्लपायुर्देहोत्सादः स रोगता ॥ अधर्माभिनिवेशत्वात्तमो वृत्तं कलौ स्मृतम् ॥ १५ ॥ काषा

१ व्याकुलीभूय इति साधु । २ मायामसूयाञ्च वधञ्चैव, हयञ्चैव इति च पा० । ३ अनावृष्टिः इति पा० । ४ नाधीयन्ते कलौ वेदा इति पा० ।
 ५ यजन्त्यन्यायता देवान्मन्यन्ते ब्राह्मणबुद्धयः, यजन्त्यन्यायतो देवानिति, जपन्त्यन्यायतो देवानिति च पा० । ६ मन्त्रयोगैश्च इति पा० । ७ स जायेत नरेश्वर इति पा० । ८ अन्यानि
 चैव इति पा० । ९ सर्वशास्त्राणि, स्मृतिशास्त्राणीति पा० । १० केशशूलिनो इति पा० । ११ चौराश्चौरस्य इति पा० । १२ प्रचुरताल्पायुरिति पा० ।

क. पु.
॥ ६३ ॥

यिणोऽथ निग्रन्थास्तथा कापालिकाश्च ये ॥ वेदविक्रयिणश्चान्ये तीर्थविक्रयिणः परे ॥ १६ ॥ आसनस्यान्दिजान्दृष्ट्वा चालयन्त्यल्प
बुद्धयः ॥ ताडयन्ति द्विजेन्द्रांश्च शूद्रा राजोपजीविनः ॥ १७ ॥ उच्चासनस्याः शूद्राश्च द्विजमध्ये परन्तप ॥ द्विजामानकरो राजा कलौ
कालबलेन तु ॥ १८ ॥ पुष्पैश्च भूषणैश्चैव तयान्यैर्मङ्गलैर्द्विजाः ॥ शूद्रान्परिचरन्त्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः ॥ १९ ॥ न प्रेक्षन्तेऽर्चितां
श्चापि शूद्रान्द्विजवरान्नृप ॥ सेवावसरमालोक्य द्वारे तिष्ठन्ति च द्विजाः ॥ २० ॥ वाहनस्यान्तमावृत्य शूद्राच्छूद्रोपजीविनः ॥
सेवन्ते ब्राह्मणास्तांस्तु स्तुवन्ति स्तुतिभिः कलौ ॥ २१ ॥ अध्यापयन्ति वै वेदाच्छूद्राच्छूद्रोपजीविनः ॥ एवं निवेदकानर्थान्नास्तिक्यं
घोरमाश्रिताः ॥ २२ ॥ तपोयज्ञकलानान्तु विकेतारो द्विजोत्तमाः ॥ यतयश्च भविष्यन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २३ ॥ नाश
यन्तः स्वकान्धर्मानधिगच्छन्ति तत्पदम् ॥ गायन्ति लौकिकैर्गोर्नैर्देवतानि नराधिप ॥ २४ ॥ वामपाशुपताचारास्तथा वै पाञ्चरा
त्रिकाः ॥ भविष्यन्ति कलौ तस्मिन्ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ॥ २५ ॥ ज्ञाने कर्मण्यपगते लोके निष्क्रियतां गते ॥ कीटमुषिकसर्पाश्च
धर्षयिष्यन्ति मनुषान् ॥ २६ ॥ कुर्वन्ति चावताराणि ब्राह्मणानां कुलेषु वै ॥ देवींशोपाविनिर्दग्धाः पुरा दक्षाध्वरे द्विजाः ॥ २७ ॥
निन्दन्ति च महादेवं तमसाविष्टचेतसः ॥ वृथा धर्मश्चरिष्यन्ति कलौ तस्मिन्युगान्तिके ॥ २८ ॥ सर्वे वीरा भविष्यन्ति ब्राह्मणाद्याः
स्वजातिषु ॥ ये चान्ये शापनिर्दग्धा गौतमस्य महात्मनः ॥ २९ ॥ सर्वे तेऽवतीरिष्यन्ति ब्राह्मणास्तासु योनिषु ॥ विनिन्दन्ति हृषी
केशं ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥ ३० ॥ वेदबाह्यव्रताचारा दुराचारा वृथाश्रमाः ॥ मोहयन्ति जनान् सर्वान् दर्शयित्वा फलानि च ॥ ३१ ॥
तमसाविष्टमनसो बैडालव्रतिकाधमाः ॥ कलौ रुद्रो महादेवो लोकानामीश्वरः परः ॥ ३२ ॥ तं देव साधयेन्नृणां देवतानां च दैवतम् ॥ करिष्यत्य

पूर्वो
अ० ३०

१ शूद्रास्तु इति पा० । २ ज्ञात्वा न हिंसते इति पा० । ३ हिंसतेऽप्येव इति पा० । ४ शूद्रान्धर्षयन्त्यल्प इति पा० । ५ श्रुतिभिरिति पा० । ६ पठन्ति वेदिकान्मन्त्रान् इति
पा० । ७ फलानां तु इति पा० । ८ नाशयन्ति ह्यधीतानि तानि गच्छन्तिचानप इति पा० । ९ गीतेरिति पा० । १० वामाः इति पा० । ११ ज्ञान इति पा० । १२ मानवानिति
पा० । १३ दधीचशापनिर्दग्धाः इति पा० । १४ ते च भविष्यन्तीति पा० । १५ न देवता भवेन्नृणामिति पा० ।

॥ ६३ ॥

वतांराणि शंकरो नीललोहितः ॥ ३३ ॥ श्रौतस्मार्त्तप्रतिष्ठार्थं भक्तानां हितकाम्यया ॥ उपदेक्ष्यति तज्ज्ञानं शिष्याणां ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ३४ ॥ सर्ववेदान्तसारं हि धर्मान्वेदनिर्देशितान् ॥ सर्वधर्मान् समुद्दिश्य स्वधर्मा ये निदर्शिताः ॥ ३५ ॥ ये तं प्रीता निषेवन्ते येन केनोपचारतः ॥ विजित्य कलिजान्दोषान्यान्ति ते परमं पदम् ॥ ३६ ॥ अनायासेन सुमहत्पुण्यमाप्नोति मानवः ॥ अनेकदोषदुष्टस्य कलेरेको महान् गुणः ॥ ३७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्राप्य माहेश्वरं युगम् ॥ विशेषाद्ब्राह्मणो रुद्रमीशानं शरणं व्रजेत् ॥ ३८ ॥ ये नमन्ति विरूपाक्षमीशानं कृत्तिवाससम् ॥ प्रसन्नचेतसो रुद्रं ते यान्ति परमं पदम् ॥ ३९ ॥ यथा रुद्रनमस्कारः सर्वकामफलो ध्रुवः ॥ अन्यदेवनमस्कारात् तत्फलमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥ एवंविधे कलियुगे दोषाणामेव शोधनम् ॥ महादेवनमस्कारो ध्यानं दानमिति श्रुतिः ॥ ४१ ॥ तस्मादनीश्वरानन्यान् त्यक्त्वा देवं महेश्वरम् ॥ समाश्रयेद्विरूपाक्षं यदीच्छेत्परमं पदम् ॥ ४२ ॥ नार्चयन्तीह ये रुद्रं शिवं त्रिदशवंदितम् ॥ तेषां दानं तपो यज्ञो वृथा जीवितमेव च ॥ ४३ ॥ नमो रुद्राय महते देवदेवाय शूलिने ॥ त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय योगिनां गुरवे नमः ॥ ४४ ॥ नमोऽस्तु देवदेवाय महादेवाय वेधसे ॥ शम्भवे स्थाणवे नित्यं शिवाय परमेश्वरिणे ॥ ४५ ॥ नमः सोमैय रुद्राय महाभ्रातृसाय हेतवे ॥ प्रपद्येऽहं विरूपाक्षं शरण्यं ब्रह्मचारिणम् ॥ ४६ ॥ महादेवं महायोगमीशानं चाबिकापतिम् ॥ योगिनां योगदातारं योगमायासमावृतम् ॥ ४७ ॥ योगिनां गुरुमाचार्यं योगिगम्यं पिनाकिनम् ॥ संसार तारणं रुद्रं ब्रह्माणं ब्रह्मणोऽधिपम् ॥ ४८ ॥ शाश्वतं सर्वगं शान्तं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥ कपर्दिनं कालमूर्तिर्ममूर्तिं परमेश्वरम् ॥ ४९ ॥ एकमूर्तिं महामूर्तिं वेदवेद्यं दिवस्पतिम् ॥ नीलकण्ठं विश्वमूर्तिं व्यापिनं विश्वरेतसम् ॥ ५० ॥ कालाग्निं कालदहनं कामदं कामनाशनम् ॥

१ छीनस्वमार्षम् । २ कलौ तस्मात्प्रतिष्ठार्थं लोकानां हितकाम्यया इति पा० । ३ निदर्शनमिति पा० । ४ ये निप्रास्तानिति पा० । ५ यान्ति ते इति पा० । ६ आत्मदेवनमस्कारात् तत्फलमवाप्नुयात् इति पा० । ७ दानं परा गतिरिति पा० । ८ तस्मादनीश्वरानन्यानि पा० । ९ विरूपाक्षमीशानं कृत्तिवाससम् । प्रसन्नचेतसो रुद्रं याति ते परमं पदम् इति पा० । १० वामदेवाय इति पा० । ११ धीमते इति पा० । १२ शिवाय इति पा० । १३ महाभ्रातृसाभिहेतवे इति पा० । १४ परमाचार्यमिति पा० । १५ परमेश्वरमिति पा० । १६ विश्वचेतसमिति पा० ।

क. पु.
॥ ६४ ॥

नमस्ये गिरिशं देवं चन्द्रावयवभूषणम् ॥ ५१ ॥ विलोहितं लेलिहानमादित्यं परमेष्ठिनम् ॥ अग्रं पशुपतिं भीमं भास्करं परमं तपः ॥ ५२ ॥
इत्येतच्छृणुं प्रोक्तं युगानां वै समासतः ॥ अतीतानागतानां वै यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥ ५३ ॥ मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि वै ॥
व्याख्यातानि न सन्देहः कल्पः कल्पेन चैव हि ॥ ५४ ॥ मन्वन्तरेषु चैतेषु अतीतानागतेषु वै ॥ दुल्याभिमानिनः सर्वे नामरूपैर्भवन्त्युत
॥ ५५ ॥ * एवमुक्तो भगवता किरीटी श्वेतवाहनः ॥ बभार परमां भक्तिमीशानेऽव्यभिचारिणीम् ॥ ५६ ॥ नमश्चकार तमृषिं कृष्णद्वै
पायनं प्रभुम् ॥ सर्वज्ञं सर्वकर्तारं साक्षाद्विष्णुं व्यवस्थितम् ॥ ५७ ॥ तमुवाच पुनर्व्यासः पार्यं परपुरञ्जयम् ॥ कराभ्यां सुशुभाभ्याञ्च
संस्पृश्य प्रणतं मुनिः ॥ ५८ ॥ धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि त्वादृशोऽन्यो न विद्यते ॥ त्रैलोक्ये शङ्करे नूनं भक्तः परपुरञ्जय ॥ ५९ ॥
दृष्टवानसि तं देवं विश्वाक्षं विश्वतोमुखम् ॥ प्रत्यक्षमेव सर्वेषां रुद्रं सर्वजगन्मयम् ॥ ६० ॥ ज्ञानं तदैश्वरं दिव्यं यथावद्विदितं त्वया ॥
स्वयमेव हृषीकेशः प्रीत्योवाच सनातनः ॥ ६१ ॥ गच्छ गच्छ स्वकं स्थानं न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ब्रजस्व परया भक्त्या शरण्यं शरणं शिवम्
॥ ६२ ॥ एवमुक्त्वा स भगवाननुगृह्णार्जुनं प्रभुः ॥ जगाम शङ्करपुरीं समाराधयितुं भवम् ॥ ६३ ॥ पाण्डवोऽपि तद्वाक्यात्संप्राप्य शरणं
शिवम् ॥ सन्त्यज्य सर्वकर्माणि ज्ञात्वा तत्परमोऽभवत् ॥ ६४ ॥ नार्चनेन समः शम्भोर्भक्त्या भूतो भविष्यति ॥ मुक्त्वा सत्यवती
सूनुं कृष्णं वा देवकीसुतम् ॥ ६५ ॥ तस्मै भगवते नित्यं नमः शान्ताय धीमते ॥ पाराशर्याय मुनये व्यासायामिततेजसे ॥ ६६ ॥
कृष्णद्वैपायनः साक्षाद्विष्णुरेव सनातनः ॥ को ह्यन्यस्तत्त्वतो रुद्रं वेत्ति तं परमेश्वरम् ॥ ६७ ॥ नमः कुरुध्वं तमृषिं कृष्णं सत्यवती

१ नमस्ये-नमस्करोमि । आर्षमात्मनेपदम् । २ भूषितमिति पा० । ३ तमसः परमिति पा० । ४ कल्पे तथैव हि इति पा० । ५ सत उवाच इति लि० पु० । ६ सनातनम् इति
पा० । ७ साक्षात् । ८ धन्योऽस्यनुगृहीतोऽस्मिति पा० । ९ सर्वज्ञमिति, सर्वज्ञमिति पा० । १० सर्वजगद्धरमिति, सर्वजगद्धरम् इति पा० । ११ तच्चैश्वरमिति पा० । १२ हृषीकेशः
प्रत्युवाच समासतः इति, शुद्धाकेशमिति पा० । हृषीकाणामिन्द्रियाणामीशः जितेन्द्रिय इत्यर्थः, सनातनः चिरजीवी, व्यास इत्यर्थः । अथवा हृषीकेशस्य अवतारत्वाद्वातो हृषीकेशः
इत्युक्तः, तथाच “व्यासो नारायणः स्वयम्” इति । १३ प्रतीति, पुनरिति पा० । १४ शिवमिति पा० । १५ पाण्डवोऽपि च इति पा० । १६ तद्रक्तिपरमोऽभवदिति
पा० । १७ सत्यायेति पा० । १८ नमामि रुद्रमिति पा० ।

पूर्वो.
अ० ३०

॥ ६४ ॥

सुतम् ॥ पाराशर्यं महात्मानं योगिनं विष्णुमव्ययम् ॥ ६८ ॥ एवमुक्त्वा तु मुनयः सर्वे एव समाहिताः ॥ प्रणेषुस्तं महात्मानं व्यासं सत्य
 वतीसुतम् ॥ ६९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे व्यासार्जुनसंवादे युगधर्मानिरूपणं नाम* त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ अथ वाराणसीमाहात्म्यम् ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ प्राप्य वाराणसीं दिव्यां कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ किमकार्षीन्महाबुद्धिः श्रोतुं कौतुहलं हि नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ प्राप्य
 वाराणसीं दिव्यामुपस्पृश्य महामुनिः ॥ पूजयामास जाह्नव्यां देवं विश्वेश्वरं शिवम् ॥ २ ॥ तमागतं मुनिं दृष्ट्वा तत्र ये निवसन्ति वै ॥
 पूजयाञ्चकिरे व्यासं मुनयो मुनिपुङ्गवम् ॥ ३ ॥ पप्रच्छुः प्रणताः सर्वे कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ महादेवाश्रयां पुण्यां मोक्षधर्मान्सना
 तनान् ॥ ४ ॥ स चापि कथयामास सर्वज्ञो भगवानृषिः ॥ माहात्म्यं देवदेवस्य धर्म्यं वेदनिदर्शनात् ॥ ५ ॥ तेषां मध्ये मुनीन्द्राणां
 व्यासशिष्यो महामुनिः ॥ पृष्ट्वा जैमिनिर्व्यासं गूढमर्थं सनातनम् ॥ ६ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ भगवन् संशयञ्चैकं छेजुमर्हसि सर्ववित् ॥
 न विद्यते ह्यविदितं भवतः परमर्षिणः ॥ ७ ॥ केचिद्व्यानं प्रशंसन्ति धर्ममेवापरे जनाः ॥ अन्ये साङ्ख्यं तथा योगं तपश्चान्ये
 महर्षयः ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्यमथो नूनेमन्ये प्रादुर्महर्षयः ॥ अदितां सत्यमप्यन्ये संन्यासमपरे विदुः ॥ ९ ॥ केचिद्व्यां प्रशं
 सन्ति दानमध्ययनं तथा ॥ तीर्थयात्रां तथा केचिदन्ये चेन्द्रियनिग्रहम् ॥ १० ॥ किमेषाञ्च भवेच्छ्रेयः प्रब्रूहि मुनिपुङ्गव ॥
 यदि वा विद्यतेऽप्यन्यद्व्यं तद्वक्तुमर्हसि ॥ ११ ॥ श्रुत्वा स जैमिनेर्वाक्यं कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ प्रादु गम्भीरया
 वाचा प्रणम्य वृषकेतनम् ॥ १२ ॥ * श्रीभगवानुवाच ॥ साधु साधु महाभाग यत्पृष्टं भवता मुने ॥ वक्ष्ये गुह्यतमाद्ब्रह्मं शृण्वन्त्वन्ये
 महर्षयः ॥ १३ ॥ ईश्वरेण पुरा प्रोक्तं ज्ञानमेतत्सनातनम् ॥ गूढमग्राह्यविद्विष्टं सेवितं सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १४ ॥ नाश्रद्धाने दातव्यं
 नाभक्ते परमेष्ठिनः ॥ नावेदविदुषे देयं ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ॥ १५ ॥ मेरुशृङ्गे महादेवमीशानं त्रिपुरद्विषम् ॥ देवासनगता देवी महादेव

* एकोनत्रिंशोऽध्यायः लि. पु. । १ कथाः पापविनाशिनीरिति पा० । २ धर्मान्वेदनिदर्शितानिति पा० । ३ तत्त्वविदिति पा० । ४ तपस्त्वन्ये इति पा० । ५ मौनमन्ये इति पा० ।
 ६ किमेतेषामिति पा० । * व्यास उवाच इति लि० पु० । ७ न वेदविदुषो ज्ञेयमिति पा० ।

कू. पु.
॥ ६५ ॥

मपृच्छत ॥ १६ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ देवदेव महादेव भक्तानामार्तिनाशन ॥ कथं त्वां पुरुषो देवमचिरादेव पश्यति ॥ १७ ॥ साङ्ख्ययोगस्तं पो
च्यानं कर्मयोगंश्च वैदिकः ॥ आयासबहुलान्यादुर्योनि चान्यानि शङ्कर ॥ १८ ॥ येन विभ्रान्तचित्तानां विज्ञानां योगिनामपि ॥
दृश्यो हि भगवान्सूक्ष्मः सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ १९ ॥ एतद्ब्रह्मतमं ज्ञानं गूढं ब्रह्मादिसेवितम् ॥ हिताय सर्वभक्तानां ब्रह्म कामाङ्ग
नाशन ॥ २० ॥ ईश्वर उवाच ॥ अवाच्यमेतद्ब्रह्मार्थं ज्ञानमज्ञैर्बहिष्कृतम् ॥ वक्ष्ये तव यथातत्त्वं यदुक्तं परमर्षिभिः ॥ २१ ॥ परं गुह्य
तमं क्षेत्रं मम वाराणसी पुरी ॥ सर्वेषामेव भूतानां संसारार्णवतारिणी ॥ २२ ॥ तस्मिन् भक्ता महादेवि मदीयं व्रतमास्थिताः ॥ निव
सन्ति महात्मानः परं नियममास्थिताः ॥ २३ ॥ उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमञ्च यत् ॥ ज्ञानानामुत्तमं ज्ञानमविमुक्तं परं मम
॥ २४ ॥ स्थानान्तरे पवित्राणि तीर्थान्यायतनानि च ॥ इमं ज्ञाने संस्थितान्येव दिवि भूमिगतानि च ॥ २५ ॥ भूतार्थं नैव संलग्न
मन्तारिक्षे ममालयम् ॥ अविमुक्ता न पश्यन्ति मुक्ताः पश्यन्ति चेतसा ॥ २६ ॥ इमं ज्ञानमेतद्विख्यातमविमुक्तमिति स्मृतम् ॥ कालो
भूत्वा जगदिदं संहाराम्यत्र सुन्दरि ॥ २७ ॥ देवीदं सर्वगुह्यानां स्थानं प्रियतमं मम ॥ मद्भक्ता येन गच्छन्ति मामेव प्रविशन्ति ते
॥ २८ ॥ दत्तं जतं द्रुतञ्चेष्टं तपस्तप्तं कृतञ्च यत् ॥ ध्यानमध्ययनं ज्ञानं सर्वं तत्राक्षयं भवेत् ॥ २९ ॥ जन्मान्तरसङ्घेषु यत्पापं पूर्वं
सञ्चितम् ॥ अविमुक्ते प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ॥ ३० ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये वर्णसङ्कराः ॥ स्त्रियो म्लेच्छाश्च ये
चान्ये संस्कीर्णाः पापयोनयः ॥ ३१ ॥ क्रीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः ॥ कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते वरानने ॥ ३२ ॥
चन्द्रार्द्धमौलयस्य महावृषभवाहनाः ॥ शिवे मम पुरे देवि जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ३३ ॥ नाविमुक्ते मृतः कश्चिन्नरकं याति किल्बिषी ॥
ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति पराङ्गतिम् ॥ ३४ ॥ मोक्षं सुदुर्लभं ज्ञात्वा संसारं चातिभीषणम् ॥ अश्मना चरणौ हत्वा वाराणस्यां

पूर्वा०
अ० ३१

॥ ६५ ॥

१ तथा इति पा० । २ योगोऽयं इति पा० । ३ योगिनां कर्मिणामपीति, स्वकर्मकर्मिणामपीति पा० । ४ विज्ञानमिति पा० । ५ तत्र इति पा० । ६ नदिति पा० । ७ विष्येति
पा० । ८ श्रुतमिति पा० । ९ तत्र इति, तमिति पा० । १० संस्कीर्णाः-अनुलोमप्रतिलोमभ्यां सङ्करजातीया इत्यर्थः । ११ मत्वा इति पा० ।

वसेन्नरः ॥ ३५ ॥ दुर्लभा तपसोऽवाप्तिर्भूतस्य परमेश्वरि ॥ यत्र तत्र विपन्नस्य गतिः संसारमोक्षणी ॥ ३६ ॥ प्रसादाद्देह्यते ह्येनो मम
 शैलेन्द्रनन्दिनि ॥ अत्रांबुधा न पश्यन्ति मम मायाविमोहिताः ॥ ३७ ॥ अविमुक्तं न पश्यन्ति मूढा ये तमसावृताः ॥ विष्णुत्रेतसां
 मध्ये संविशन्ति पुनः पुनः ॥ ३८ ॥ इत्यमानोऽपि यो देवि विश्वेन्द्रिग्रशतैरपि ॥ स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति
 ॥ ३९ ॥ जन्ममृत्युजरासुक्तं परं याति शिवालयम् ॥ अपुनर्मरणानां हि सा गतिर्मोक्षकाक्षिणाम् ॥ ४० ॥ यां प्राप्य कृतकृत्यः स्या
 दिति मन्येत पण्डितः ॥ न दानैर्न तपोभिश्च न यज्ञैर्नापि विद्यया ॥ ४१ ॥ प्राप्यते गतिरुत्कृष्टा या विमुक्ते तु लभ्यते ॥ नानावर्णा
 विवर्णाश्च चण्डालाद्या जुगुप्सिताः ॥ ४२ ॥ कालिवधैः पूर्णदेहा ये प्रकृष्टैस्तापकैस्तथा ॥ भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्बुधाः ॥ ४३ ॥
 अविमुक्तं परं ज्ञानमविमुक्तं परं पदम् ॥ अविमुक्तं परन्तत्त्वमविमुक्तं परं शिवम् ॥ ४४ ॥ कृत्वा वै नैष्ठिकीन्दीक्षामविमुक्ते वसन्ति ये ॥
 तेषां तत्परमं ज्ञानं ददाम्यन्ते परं पदम् ॥ ४५ ॥ प्रयागं नैमिषं पुण्यं श्रीशैलोऽथ हिमालयः ॥ केदारं भद्रकर्णश्च गया पुष्करमेव च
 ॥ ४६ ॥ कुरुक्षेत्रं रुद्रकोटिर्नर्मदा हाटकेश्वरम् ॥ शाळिग्रामश्च पुष्पाग्रं वंशं कोकामुखं तथा ॥ ४७ ॥ प्रभासं विजयेशानं गोकर्ण
 शङ्कर्कर्णकम् ॥ एतानि पुण्यस्थानानि त्रैलोक्ये विश्रुतानि च ॥ ४८ ॥ यास्यन्ति परमं मोक्षं वाराणस्यां यथा मृताः ॥ वाराणस्यां
 विशेषेण गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ ४९ ॥ प्रविष्टो नाशयेत्पापं जन्मान्तरशतैः कृतम् ॥ अन्यत्र सुलभा गङ्गा श्राद्धं दानं तथा जपः ॥ ५० ॥
 व्रतानि सर्वमेवैतद्वाराणस्यां सुदुर्लभम् ॥ यजेत जुहुयान्नित्यं ददात्यर्चयतेऽपरांन् ॥ ५१ ॥ वायुभक्षश्च सततं वाराणस्यां स्थितो
 नरः ॥ यदि पापो यदि शठो यदि चांधार्मिको नरः ॥ ५२ ॥ वाराणसीं समासाद्य पुनाति स कुलत्रयम् ॥ वाराणस्यां महादेवं

१ तपसा चापि पूतस्य इति पा० । २ जायते ह्येतदिति पा० । ३ अपि इति, अविद्वांस इति पा० । ४ सेवन्ते इति पा० । ५ विद्वानिति, पुमान्देवि शश्वद्विग्रशतैरिति,
 विद्वानिति पा० । ६ मन्यन्ति पण्डिता इति पा० । ७ विशिष्टैः पातकैरिति पा० । ८ न यास्यन्ति परमिति पा० । ९ प्रवेशादिति पा० । १० तपः इति पा० ।
 ११ उमरानिति पा० । १२ वाधार्मिक इति पा० । १३ सकलं कुलमिति पा० ।

सू. पु.

५ ६६ ॥

ये' स्तुवन्त्यर्चयन्ति च ॥ ५३ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते विज्ञेया गणेश्वराः ॥ अन्यत्र यागाज्ज्ञानाद्वा संन्यासादथवान्यतः ॥ ५४ ॥
प्राप्यते तत्परं स्थानं सहस्रेणैव जन्मना ॥ ये भक्ता देवदेवेशे वाराणस्यां वसन्ति वै ॥ ५५ ॥ ते विन्दन्ति परं मोक्षमेकैव तु
जन्मना ॥ यत्र योगस्तथा ज्ञानं मुक्तिरेकेन जन्मना ॥ ५६ ॥ अविमुक्तं समासाद्य नान्यद्गच्छेत्तपोवमम् ॥ यतो मया न मुक्तं तदविमुक्तमिति
स्मृतम् ॥ ५७ ॥ तदेव गुह्यं गुह्यानामेतद्विज्ञाय मुच्यते ॥ ज्ञानेध्याननिविष्टानां परमानन्दमिच्छताम् ॥ ५८ ॥ यां गतिविहिता मुञ्च साविमुक्ते
मृतस्य तु ॥ यानि कान्यविमुक्तानि देवैरुक्तानि नित्यशः ॥ ५९ ॥ पुरी वाराणसी तेभ्यः स्थानेभ्योऽप्यधिका शुभा ॥ यत्र साक्षान्महादेवो
देवान्तेऽक्षय्यमीश्वरः ॥ ६० ॥ व्याचष्टे तारकं ब्रह्म तथैव ह्यविमुक्तकम् ॥ यत्तत्परतरं तत्त्वमाविमुक्तमिति स्मृतम् ॥ ६१ ॥ एकेन जन्मना
देवि वाराणस्यां तदाप्यते ॥ भूमध्ये नाभिमध्ये च हृदयेऽपि च मूर्द्धनि ॥ ६२ ॥ यथाविमुक्तमादित्ये वाराणस्यां व्यवस्थितम् ॥ वरणायास्तथा
ह्यस्या मध्ये वाराणसी पुरी ॥ ६३ ॥ तत्रैव संस्थितं तत्त्वं नित्यमेवाविमुक्तिकम् ॥ वाराणस्याः परं स्थानं न भूतं न भविष्यति ॥ ६४ ॥
यथा नारायणो देवो महादेवादिवेश्वरात् ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वाः सयशोरगराक्षसाः ॥ ६५ ॥ उपासते मां सततं देवदेवः पितामहः ॥
महापातकिनो ये च ये तेभ्यः पापकृत्तमाः ॥ ६६ ॥ वाराणसीं समासाद्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ तस्मान्मुमुक्षुर्नियतो वसेच्चामरणा
न्तिकम् ॥ ६७ ॥ वाराणस्यां महादेवि ज्ञानं लब्ध्वा विमुच्यते ॥ किन्तु विघ्ना भविष्यन्ति पापोपहतचेतसाम् ॥ ६८ ॥ ततो नैव चरे
त्पापं कायेन मनसा गिरा ॥ एतद्रहस्यं वेदानां पुराणानां द्विजोत्तमाः ॥ ६९ ॥ अविमुक्ताश्रयं ज्ञानं न किञ्चिद्देहि तत्परम् ॥ देवताना
मृषीणाञ्च शृण्वतां परमेष्ठिनाम् ॥ ७० ॥ देव्ये देवेन कथितं सर्वपापविनाशनम् ॥ यथा नारायणः श्रेष्ठो देवानां पुरुषोत्तमः ॥ ७१ ॥

१ येऽर्चयन्ति स्तुवन्ति च इति पा० । ५ परममिति पा० । ३ भक्त्यादेवदेवस्य इति पा० । ४ भेदविज्ञानमुच्यते इति पा० । ५ ज्ञानध्यानाभिनियानामिति पा० ।
६ योगान्ते विहिता मुक्तिः साविमुक्तमृतस्य तु इति पा० । ७ स्वयमीश्वर इति पा० । ८ तत्रैव इति पा० । ९ तदाप्नुयादिति पा० । १० चास्या इति पा० । ११ महादेवं निरंजनम्
इति पा० । १२ पुरुषाणाञ्च सुवता इति पा० । १३ कश्चिदेति तत्परं इति पा० । १४ प्रणाशनमिति पा० ।

पूर्वा०

अ० ३१

॥ ६६ ॥

यथेश्वराणां गिरिशः स्थानानाञ्चैतदुत्तमम् ॥ यैः समाराधितो रुद्रः पूर्वस्मिन्नेव जन्मनि ॥ ७२ ॥ तं विन्दन्ति परं क्षेत्रमविमुक्तं शिवा
 लयम् ॥ कलिकल्मषसम्भूता येषामुपहता मतिः ॥ ७३ ॥ न तेषां वीक्षितुं शक्यं स्थानं तत्परमेष्ठिनः ॥ ये स्मरन्ति सदा कालं
 विन्दन्ति च पुरीमिमाम् ॥ ७४ ॥ तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्र च पातकम् ॥ यानि चेह प्रकुर्वन्ति पातकानि कृतालयाः ॥ ७५ ॥
 नाक्षयेत्तानि सर्वाणि तेन कालतनुः शिवः ॥ आगच्छतामिदं स्थानं सेवितुं मोक्षकाक्षिणाम् ॥ ७६ ॥ मृतानां वै पुनर्जन्म न
 भूयो भवसागरे ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वाराणस्यां वसन्नरः ॥ ७७ ॥ योगी वाप्यथवायोगी पापी वा पुण्यकृत्तमः ॥ न लोकवचनात्
 पित्रोर्न चैव गुरुवादतः ॥ ७८ ॥ मतिरुत्कमणीया स्यादविमुक्तागतिं प्रति ॥ ७९ ॥ सूत उवाच ॥ एवंमुक्त्वाथ भगवान्यासो वेद
 विदां वरः ॥ सदैव शिष्यप्रवरैर्वाराणस्याञ्चचार ह ॥ ८० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वाराणसीमाहात्म्यं नाम + एकात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 अथ वाराणसीमाहात्म्यम् ॥ सूत उवाच ॥ स शिष्यैः संवृतो धीमान् गुरुर्देवायनो मुनिः ॥ जगाम विपुलं लिंगमोङ्कारं मुक्तिदायकम्
 ॥ १ ॥ तत्राभ्यर्च्य महादेवं शिष्यैः सह महामुनिः ॥ प्रोवाच तस्य माहात्म्यं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ २ ॥ इदं तद्विमलं लिंग
 मोङ्कारं नाम शोभनम् ॥ अस्य स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ अत्र तत्परमं ज्ञानं पञ्चायतनमुत्तमम् ॥ अञ्चितं मुनिभिर्न्नित्यं
 वाराणस्यां विमोक्षदम् ॥ ४ ॥ अत्र साक्षान्महादेवः पञ्चायतनाविग्रहः ॥ रमते भगवाच्चद्रो जन्तुनामपवर्गदः ॥ ५ ॥ यत्तत्पाशुपतं ज्ञानं
 पञ्चार्थमिति कथ्यते ॥ तदेव विमलं लिंगमोङ्कारं समवस्थितम् ॥ ६ ॥ शान्त्यतीता परा शान्तिर्विद्या चैव यथाङ्कमम् ॥ प्रतिष्ठा
 च निवृत्तिश्च पञ्चार्थं लिंगमैश्वरम् ॥ ७ ॥ पञ्चानामपि देवानां ब्रह्मादीनां यदाश्रयम् ॥ ओङ्कारबोधितं लिङ्गं पञ्चायतनमुच्यते ॥ ८ ॥

१ वेदितुमिति पा० । २ वहन्तीति पा० । ३ देवः इति पा० । ४ इत्येवमुक्त्वा इति पा० । ५ त्रिंशोऽध्यायः लि० पु० । ६ विमलमिति पा० । ७ अत्रैतदिति पा० । ८ सेवितमिति
 पा० । ९ वसते इति पा० । १० शक्यते इति पा० । ११ पराकला । प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च इति प्रा० । १२ सदाश्रयमिति पा० । १३ ओङ्कारबोधकमिति । १४ मन्वयमिति पा० ।

कू. पु.
॥ ६७ ॥

संस्मरेदैश्वरं लिङ्गं पञ्चायतनमव्ययम् ॥ देहान्ते तत्परं ज्योतिरानन्दं विशते पुनः ॥ ९ ॥ अत्र देवर्षयः पूर्वं सिद्धा ब्रह्मर्षयस्तथा ॥
उपास्य देवमीशानं प्राप्तवन्तः परं पदम् ॥ १० ॥ मत्स्योदर्यास्तटे पुण्यं स्थानं गुह्यतमं शुभम् ॥ गोचर्ममात्रं विप्रेन्द्रा ओङ्कारे
श्वरमुत्तमम् ॥ ११ ॥ कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं मध्यमेश्वरमुत्तमम् ॥ विश्वेश्वरं तथोक्ता कपर्दीश्वरमुत्तमम् ॥ १२ ॥ एतानि गुह्यलिङ्गानि
वाराणस्यां द्विजोत्तमाः ॥ न कश्चिदिह जानाति विना शम्भोरनुग्रहात् ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा ययौ कृष्णः पाराशर्यो महामुनिः ॥
कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं द्रष्टुं देवस्य शूलिनः ॥ १४ ॥ समभ्यर्च्य सदा शिष्यैर्माहात्म्यं कृत्तिवाससः ॥ कथयामास विप्रेभ्यो भगवान्
ब्रह्मवित्तमः ॥ १५ ॥ अस्मिन् स्थाने पुरा दैत्यो हस्ती भूत्वा भवान्तिकम् ॥ ब्राह्मणान् हन्तुमायातो येऽत्र नित्यमुपासते ॥ १६ ॥
तेषां लिङ्गान्महादेवः प्राबुरासीन्निबोधनः ॥ रक्षणार्थं द्विजश्रेष्ठा भक्तानां भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥ इत्वा गजाकृतिं दैत्यं शूलेनावहत्या हरः ॥
वासस्तस्याकरोत्कृत्तिं कृत्तिवासेश्वरस्ततः ॥ १८ ॥ अत्र सिद्धिं परां प्राप्ता मुनयो मुनिपुंगवाः ॥ तेनैव च शरीरेण प्राप्तास्त
त्परमं पदम् ॥ १९ ॥ विद्या विद्येश्वरा रुद्राः शिवा ये वै प्रकीर्तिताः ॥ कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं नित्यमावृत्य संस्थिताः ॥ २० ॥
ज्ञात्वा कलियुगं घोरमधर्मबहुलं जनाः ॥ कृत्तिवासं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते न संशयः ॥ २१ ॥ जन्मान्तरसङ्क्षेपे मोक्षोऽन्यत्राप्यते न
वा ॥ एकेन जन्मना मोक्षः कृत्तिवासे तु लभ्यते ॥ २२ ॥ आलयः सर्वसिद्धानामेतत्स्थानं वदन्ति हि ॥ गोपितं देवदेवेन महादेवेन
शम्भुना ॥ २३ ॥ युगे युगे ह्यत्र दान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ उपासते महादेवं जपन्ति शतरुद्रियम् ॥ २४ ॥ स्तुवन्ति सततं देवं महादेवं त्रिय
म्बकम् ॥ ध्यायन्तो हृदये नित्यं स्थापुं सर्वान्तरं शिवम् ॥ २५ ॥ गायन्ति सिद्धाः किल गीतकानि 'ये वाराणस्यां निवसन्ति विप्राः ॥ तेषा
मथैकेन भवेन मुक्तिर्यै कृत्तिवासं शरणं प्रपन्नाः ॥ २६ ॥ सम्प्राप्य लोके जगतामभीष्टं सुदुर्लभं विप्रकुलेषु जन्म ॥ ध्यानं समादाय जपन्ति

१ उधः इति पा० । २ तथा इति पा० । ३ येनेति पा० । ४ तत्र इति पा० । ५ च इति पा० । ६ वसता इति पा० । ७ त्र्यम्बकमिति, त्रक्षकं कृत्तिवाससमिति पा० ।
८ ध्यायन्तीति पा० । ९ सर्वोत्तरमिति पा० । १० वाराणसीं ये निवसन्ति विप्राः इति पा० । ११ काले इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ३२

॥ ६७ ॥

रुद्रं ध्यायन्ति चित्ते यतयो महेशम् ॥ २७ ॥ आराधयन्ति प्रभुमीक्षितारं वाराणसीमध्यगता मुनीन्द्राः ॥ यजन्ति यज्ञैरभिसन्धिहीनाः
 स्तुवन्ति रुद्रं प्रणमन्ति शम्भुम् ॥ २८ ॥ नमो भवायामलभावेवाग्ने स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुराणम् ॥ स्मरामि रुद्रं इदमे निविष्टं जाने
 महादेवमनेकरूपम् ॥ २९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वाराणसीमाहात्म्यं नाम * द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ समाभाष्य
 मुनीन्धीमान्देवदेवस्य शूलिनः ॥ जगाम लिङ्गं तद्वर्धुं कपर्दीश्वरमव्ययम् ॥ १ ॥ स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयित्वा पितृन्दिवाः ॥ पिशाच
 मोचने तीर्थे पूजयामास शूलिनम् ॥ २ ॥ तत्राश्वयमपश्यंस्ते मुनयो गुरुणा सह ॥ मेनिरे क्षेत्रमाहात्म्यं प्रणमुर्गिरिशं हरम् ॥ ३ ॥
 कश्चिदभ्याजगामेनं शार्दूलो घोररूपधृक् ॥ मृगीमेकां भक्षयितुं कपर्दीश्वरमुत्तमम् ॥ ४ ॥ तत्र सा भीतहृदया कृत्वा कृत्वा प्रदक्षि
 णम् ॥ धावमाना सुसम्भ्रान्ता व्याघ्रस्य वक्षमागता ॥ ५ ॥ तां विदार्य नखैस्तीक्ष्णैः शार्दूलः सुमहाबलः ॥ जगाम चान्यद्विजनं स
 दृष्ट्वा तान्मुनीश्वरान् ॥ ६ ॥ मृतमात्रा च सा बाला कपर्दीशाग्रतो मृगी ॥ अदृश्यत महाज्वाला व्योम्नि सूर्यसमप्रभा ॥ ७ ॥ त्रिनेत्रा
 नीलकण्ठा च शशाङ्काङ्कितशेखरा ॥ वृषाधिरूढा पुरुषैस्तादृशैरेव संयता ॥ ८ ॥ पुष्पवृष्टिं विमुञ्चन्ति स्वेचरास्तस्य मूर्धनि ॥ गणे
 श्वरः स्वयं भूत्वा न दृष्टस्तत्क्षणात्ततः ॥ ९ ॥ दृष्टैतदाश्वयंरं जैमिनिप्रमुखास्तदा ॥ कपर्दीश्वरमाहात्म्यं पप्रच्छुर्गुरुमच्युतम् ॥ १० ॥
 तेषां प्रोवाच भगवान्देवाग्ने चोपविश्य सः ॥ कपर्दीशस्य माहात्म्यं प्रणम्य वृषभध्वजम् ॥ ११ ॥ (स्मृत्यैवाशेषपापौघं क्षिप्रमस्य
 विनश्यति ॥ कामक्रोधादयो दोषा वाराणस्यां निवासिनः ॥ विघ्नाः सर्वे विनश्यन्ति कपर्दीश्वरपूजनात् ॥ तस्मात्सदैव द्रष्टव्यं कपर्दी
 श्वरमुत्तमम् ॥) इदं देवस्य तल्लिङ्गं कपर्दीश्वरमुत्तमम् ॥ पूजितव्यं प्रयत्नेन स्तोतव्यं वैदिकैः स्तवैः ॥ १२ ॥ ध्यायतामत्र नियतं
 योगिनां शान्तचेतसाम् ॥ जायते योगसिद्धिश्च षण्मासेन न संशयः ॥ १३ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि विनश्यन्त्यस्य पूजनात् ॥ पिशाच

१ ध्यायन्ति ये चित्तगतं महेशमिति पा० । २ योग इति पा० । * एकविंशोऽध्यायः लि० पु० । ३ वारयामास सम्भ्रान्ता इति पा० । ४ वेशं विजनं देवं दृष्ट्वा मुनीश्वरमिति
 पा० । ५ नलिखद्वाङ्गा इति पा० । ६ मूर्द्धजा इति पा० । ७ तरमिति पा० । ८ सिद्धिः सा इति पा० ।

क. पु.

॥ ६८ ॥

मोचने कुण्डे स्नातस्यात्र समीपतः ॥ १३ ॥ अस्मिन् क्षेत्रे पुरा विप्रास्तपस्वी शंसितव्रतः ॥ शङ्कुकर्ण इति ख्यातः पूजयामास शूलि
नम् ॥ १५ ॥ जज्ञाप रुद्रमनिशं प्रणवं रुद्ररूपिणम् ॥ पुष्पधूपादिभिः स्तोत्रैर्नमस्कारैः प्रदक्षिणैः ॥ १६ ॥ उवाच तत्र योगात्मा
कृत्वा दीक्षां तु नैष्ठिकीम् ॥ कदाचिदागतं प्रेतं पश्यति स्म क्षुधान्वितम् ॥ १७ ॥ अस्थिचर्मपिन्दाङ्गं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥ तं दृष्ट्वा
स मुनिश्रेष्ठः कृपया परया युतः ॥ १८ ॥ प्रोवाच को भवान् कस्मादेशादेशमिमं गतः ॥ तस्मै पिशाचः क्षुधया पीडयमानोऽब्रवीद्वचः
॥ १९ ॥ पूर्वजन्मन्यहं विप्रो घनधान्यसमन्वितः ॥ पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तः कुटुम्बभरणोत्सुकः ॥ २० ॥ न पूजिता मया देवा गावोऽ
प्यतिथयस्तथा ॥ न कदाचित्कृतं पुण्यमल्पं वा स्वल्पमेव वा ॥ २१ ॥ एकदा भगवान्ब्रह्मो गोवृषेश्वरवाहनः ॥ विश्वेश्वरो वाराणस्यां
दृष्टः स्फुटो नमस्कृतः ॥ २२ ॥ तदाचिरेण कालेन पञ्चत्वमहमागतः ॥ न दृष्टं तन्महाघोरं यमस्य वदनं मुने ॥ २३ ॥ ईदृशीं योनि
मापन्नः पैशाचीं क्षुधयादितः ॥ पिपासया परिक्रान्तो न जानामि हिताहितम् ॥ २४ ॥ यदि कश्चित्समुद्धर्तुमुपायं पश्यसि प्रभो ॥
कुरुष्व तं नमस्तुभ्यं त्वामहं शरणं गतः ॥ २५ ॥ इत्युक्तः शङ्कुकर्णोऽथ पिशाचमिदमब्रवीत् ॥ त्वादृशो न हि लोकेऽस्मिन्विद्यते
पुण्यकृततमः ॥ २६ ॥ यत्त्वया भगवान् पूर्व दृष्टो विश्वेश्वरः शिवः ॥ संस्पृष्टो वन्दितो भूयः कोऽन्यस्त्वत्सदृशो भुवि ॥ २७ ॥ तेन
कर्मविपाकेन देशमेतं समागतः ॥ स्नानं कुरुष्व शीघ्रं त्वमस्मिन् कुण्डे समाहितः ॥ २८ ॥ येनेमां कुत्सितां योनिं क्षिप्रमेव प्रहास्यसि
॥ २९ ॥ स एवमुक्तो मुनिना पिशाचो दयावता देववरं त्रिनेत्रम् ॥ स्मृत्वा कपर्दीश्वरमीशितारं चक्रे समाधाय मनोऽवगाहम् ॥ ३० ॥
तदावगाहान्मुनिसन्निधाने ममार दिव्याभरणोपपन्नः ॥ अदृश्यतार्कप्रतिमे विमाने शशाङ्कचिह्नांकितचारुमौलिः ॥ ३१ ॥ विभाति
रुद्ररुदितो दिविस्थैः समावृतो योगिभिरप्रमेयैः ॥ स बालसिल्यादिभिरेष देवो यथादये भानुरशेषदेवः ॥ ३२ ॥ स्तुवांति सिद्धा दिवि
देवसंघा नृत्यन्ति दिव्याम्बरसोऽभिरामाः ॥ मुञ्चन्ति वृष्टिं कुसुमालिमिश्रां गन्धर्वविद्याधरकिन्नराद्याः ॥ ३३ ॥ संस्तूयमानोऽथ मुनीन्द्र

१ देव इति पा० । २ पिपासयापुनाक्रान्त इति पा० । ३ तदावगाहो मुनिसंनिधाने समानदिव्या इति, सदावगाह इति पा० ।

पूर्वा०

अ० ३३

॥ ६८ ॥

संचैरवाप्य बोधं भगवत्प्रसादात् ॥ समाविशन्मण्डलमेवमंशं त्रयीमयं यत्र विभाति रुद्रः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा विमुक्तं स पिशाचभूतं
 मुनिः प्रहृष्टो मनसा मदेशम् ॥ विचिन्त्य रुद्रं कविमेवमंशं प्रणम्य तुष्टाव कपर्दिनं तम् ॥ ३५ ॥ शंकुकर्णं
 उवाच ॥ नमामि नित्यं परतः परस्ताद्वोसारमेकं पुरुषं पुराणम् ॥ ब्रजामि योगेश्वरमीशितारमादित्यमग्निं कलिटाधि-
 रुठम् ॥ ३६ ॥ त्वां ब्रह्मपारं हृदि सन्निविष्टं हिरण्यमयं योगिनमादिहीनम् ॥ ब्रजामि रुद्रं शरणं दिविस्थं महाशुनिं ब्रह्मपरं पवित्रम्
 ॥ ३७ ॥ सहस्रपादाक्षिशिरोऽभियुक्तं सहस्रबाहुं तमसः परस्तात् ॥ त्वां ब्रह्मपारं प्रणमामि शंभुं हिरण्यगर्भाधिपतिं त्रिनेत्रम् ॥ ३८ ॥
 यतः प्रसूतिर्जगतो विनाशो येनाहृतं सर्वमिदं शिवेन ॥ तं ब्रह्मपारं भगवन्तमीशं प्रणम्य नित्यं शरणं प्रपद्ये ॥ ३९ ॥ अलिङ्ग-
 मालोकविहीनरूपं स्वयंप्रभुं चित्प्रतिमैकरुद्रम् ॥ तं ब्रह्मपारं परमेश्वरं त्वां नमस्कारिष्ये न यतोऽन्यदस्ति ॥ ४० ॥ यं योगिनस्त्यक्तस-
 बीजयोगालम्ब्या समाधिं परमात्मभूताः ॥ पश्यन्ति देवं प्रणतोऽस्मि नित्यं तद्ब्रह्मपारं भवतः स्वरूपम् ॥ ४१ ॥ न यत्र नामानि
 विशेषतृप्तिर्न संदृशे तिष्ठति यत्स्वरूपम् ॥ तं ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यं स्वयंभुवं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ ४२ ॥ यद्वेदेवेदाभिरता विदेहं
 स ब्रह्मविज्ञानमभेदमेकम् ॥ पश्यन्त्यनेकं भवतः स्वरूपं तद्ब्रह्मपारं प्रणमामि नित्यम् ॥ ४३ ॥ यतः प्रधानं पुरुषः पुराणो विवर्तते यं
 प्रणमन्ति देवाः ॥ नमामि तं ज्योतिषि सन्निविष्टं कालं बृहन्तं भवतः स्वरूपम् ॥ ४४ ॥ ब्रजामि नित्यं शरणं मेदेशं स्थापुं प्रपद्ये
 गिरिशं पुराणम् ॥ शिवं प्रपद्ये हरमिन्दुमौलिं पिनाकिनं त्वां शरणं ब्रजामि ॥ ४५ ॥ स्तुत्वैवं शंकुकर्णोऽसौ भगवन्तं कपर्दिनम् ॥
 पपात दण्डवद्भूमौ प्रोच्चरन्प्रणवं शिवम् ॥ ४६ ॥ तत्क्षणात्परमं लिङ्गं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् ॥ ज्ञानमानन्दमद्वैतं कौटिकात्मसन्नि-

१ भेतद्व्ययमिति पा० । २ कपर्दिनं त्वामिति पा० । ३ योगिनमादिमन्तमिति पा० । ४ ब्रह्ममयमिति पा० । ५ सहस्ररूपमिति पा० । ६ रुद्रमिति पा० । ७ मानादीति,
 नामादीति पा० । ८ यस्य रूपमिति पा० । ९ वेदेवेदाभिरताः—वेदानां वेदः ज्ञानं तस्मिन् रताः । ब्रह्मवादाभिरताः इति, यदेवेवाक्यादिभिराविदेवमिति पा० । १० प्रणतोऽस्मीति
 पा० । ११ वेदाः इति पा० । १२ गृहेशमिति, गृहेशमिति पा० । १३ नमाभीति पा० । १४ परमिति पा० ।

क. पु.
॥ ६९ ॥

भम् ॥ ४७ ॥ शंकुकर्णोऽथ सं तदा मुनिः सर्वात्मकोऽमलः ॥ निलिम्पे विमले लिङ्गे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४८ ॥ एतद्रहस्यमाख्यातं
माहात्म्यं च कपर्दिनः ॥ न कश्चिद्वेत्ति तमसा विद्वानप्यत्र मुह्यति ॥ ४९ ॥ य इमां शृणुयान्नित्यं कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ भक्तैः
पापविमुक्तात्मा रुद्रसार्माप्यमाप्नुयात् ॥ ५० ॥ पठेच्च सततं शुद्धो ब्रह्मपारं महास्तवम् ॥ प्रातर्मध्याह्नसमये स योगं प्राप्नुयान्नरः ॥ ५१ ॥
इद्वैव नित्यं वत्स्यामो देवदेवं कपर्दिनम् ॥ द्रक्ष्यामः सततं देवं पूजयामस्त्रिलोचनम् ॥ ५२ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्व्यासः शिष्यैः सह
महाद्युतिः ॥ उवाच तत्र युक्तात्मा पूजयन्वै कपर्दिनम् ॥ ५३ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वाराणसीमाहात्म्यं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥
सूत उवाच ॥ उषित्वा तत्र भगवान् कपर्दीशान्तिके पुनः ॥ ययौ द्रष्टुं मध्यमेशं बहुवर्षगणान्प्रभुः ॥ १ ॥ तत्र मन्दाकिनीं पुण्यामृषि
संघनिषेविताम् ॥ नदीं विमलपानीयां दृष्ट्वा हृष्टोऽभवन्मुनिः ॥ २ ॥ स तामन्वीक्ष्य मुनिभिः सह द्वैपायनः प्रभुः ॥ चकार भावपूतात्मा
स्नानं स्नानविधानवित् ॥ ३ ॥ (पूजयामास लोकार्दिं पुष्पैर्नानाविधैर्भवं ॥ प्रविश्य शिष्यप्रवरैः सार्द्धं सत्यवतीसुतः ॥) सन्तप्य
विधिवद्देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ॥ मध्यमेश्वरमीशानमर्चयामास शूलिनम् ॥ ४ ॥ ततः पाशुपताः शान्ता भस्मोज्ज्वलिताविग्रहाः ॥
द्रष्टुं समागता रुद्रं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥ ५ ॥ ओङ्कारासक्तमनसो वेदाध्ययनतत्पराः ॥ जटिला मुण्डिताश्चापि शुद्धयज्ञोपवीतिनः
॥ ६ ॥ कौपीनवसनाः केचिदपरे चाप्यवाससः ॥ ब्रह्मचर्यरताः शान्ता दातां वै ज्ञानतत्पराः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा द्वैपायनं विप्राः शिष्यैः
परिवृतं मुनिम् ॥ पूजयित्वा यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ८ ॥ को भवान् कुत आयातः सह शिष्यैर्महासुने ॥ प्रोचुः पैलादयः
शिष्यास्तानृषीन्धर्मभावितान् ॥ ९ ॥ अयं सत्यवतीसुतः कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥ व्यासः स्वयं हृषीकेशो येन वेदाः पृथक्कृताः ॥ १० ॥

१ मुक्तात्मा-धर्मात्मा सर्वगोऽमलः इति पा० । २ निलिम्पे इति पा० । ३ त्यक्तपापविमुक्तात्मा इति पा० । ४ परमिति पा० । ५ पूजयामोऽथ शूलिनमिति पा० । ६ महामुनि
इति पा० । ७ द्वात्रिंशोऽध्यायः लि० पु० । ८ मध्यमेशमिति पा० । ९ शूलोति पा० । १० व्यासवाससः इति पा० । १० वेदान्तध्यानतत्पराः इति, वेदान्तज्ञानतत्परा इति पा० ।
११ पैलादयः इति पा० । १२ मुनिरिति पा० ।

पूर्वा०
अ० ३४

॥ ६९ ॥

यस्य देवो महादेवः साक्षादेवः पिनाकधृक् ॥ अंशांशेनाभवत्पुत्रो नाम्ना शुक्र इति प्रभुः ॥ ११ ॥ यो वै साक्षान्महादेवं सर्वभावेन
 संकरम् ॥ प्रपन्नः परया भक्त्या यस्य तज्ज्ञानमैश्वरम् ॥ १२ ॥ ततः पाशुपताः सर्वे ते च हृष्टतनुरुहाः ॥ ऊंचुरव्यग्रमनसो व्यासं
 सत्यवत्सितम् ॥ १३ ॥ भगवन् भवता ज्ञातं विज्ञानं परमेष्ठिनः ॥ प्रसादादेवदेवस्य यत्तन्मादेश्वरं परमं ॥ १४ ॥ तद्वदास्माक
 मव्यग्रं रहस्यं गुह्यमुत्तमम् ॥ क्षिप्रं पश्येम तं देवं श्रुत्वा भगवतो मुखात् ॥ १५ ॥ विसर्जयित्वा ताञ्छिष्यान् सुमन्तुप्रमुखास्तदा ॥
 प्रोवाच तत्परं ज्ञानं योगिभ्यो योगवित्तमः ॥ १६ ॥ तत्क्षणादेव विमलं सम्भूतं ज्योतिरुत्तमम् ॥ लीनास्तत्रैव ते विप्राः क्षणादन्तर
 धीयत ॥ १७ ॥ ततः शिष्यान् समाहृत्यं भगवान् ब्रह्मवित्तमः ॥ प्रोवाच मध्यमेक्षस्य माहात्म्यं पैलपूर्वकान् ॥ १८ ॥ अस्मिन्
 स्थाने स्वयं देवो देव्या सह महेश्वरः ॥ रमते भगवान्नित्यं रुद्रैश्च परिवारितः ॥ १९ ॥ अत्र पूर्वं हृषीकेशो विश्वात्मा देवकीसुतः ॥
 उवास वत्सरं कृष्णः सदा पाशुपतेर्वृतः ॥ २० ॥ भस्मोद्भूतिसर्वांगो रुद्राराधनतत्परः ॥ आराधयन् हरिः शंभुं कृत्वा पाशुपतं
 व्रतम् ॥ २१ ॥ तस्य वै बहवः शिष्या ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ लब्ध्वा तद्वचनाज्ज्ञानं हृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥ २२ ॥ तस्य देवो महादेवः
 प्रत्यक्षं नीललोहितः ॥ ददौ कृष्णस्य भगवान्वरदो वरमुत्तमम् ॥ २३ ॥ येऽर्चयिष्यन्ति गोविन्दं मद्भक्ता विधिपूर्वकम् ॥
 तेषां तदैश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति जगन्मय ॥ २४ ॥ त्वंमोशोऽर्चयितव्यश्च ध्यातव्यो मत्परैर्जनैः ॥ भविष्यसि न सन्देहो मत्प्रसादा
 द्विजांतिभिः ॥ २५ ॥ ये च द्रक्ष्यन्ति देवेक्षं ध्यात्वा देवं पिनाकिनम् ॥ ब्रह्मइत्यादिकं पापं तेषामाशु विनश्यति ॥ २६ ॥

१ स इति पा० । २ हृष्टसर्वतनुरुहाः इति पा० । ३ नेमुनिति पा० । ४ प्रोचुरिति पा० । ५ पदमिति पा० । ६ मध्यक्तमिति पा० । ७ समामाष्य च इति पा० विसर्जयित्वा
 इत्यार्षम् । ८ स्वयम्भूममुखास्ततः इति पा० । ९ योगिन इति पा० । १० समाहृयेति पा० । ११ शोऽर्चयितव्यश्च ध्यातव्यो मत्परैर्जनैः इति पा० । १२ रुद्राराधनतत्पर इति, रुद्रजाप्यपरायणः इति पा० ।
 १३ तद्वदनादिति पा० । १४ परमैपदमार्थम् । १५ नमस्कार्योचितव्य इति पा० । १६ भविष्यन्तीति पा० । १७ द्विजातयः इति पा० । १८ येऽत्र इति पा० । १९ आत्वा रुद्रमिति
 ज्ञात्वा रुद्रमिति पा० ।

कू. पु.
॥ ७० ॥

प्राणांस्त्यजन्ति ये विप्राः पापकर्मरता अपि ॥ ते यान्ति परमं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥ धन्यास्तथ्यन्तु ते विप्रा मन्दा
किन्या कृतोदकाः ॥ अर्चयन्ति महादेवं मध्यमेश्वरमुत्तमम् ॥ २८ ॥ स्नानं दानं तपः श्राद्धं पिण्डनिर्वपणं त्विह ॥ एकैकशः कृतं
विप्राः पुनात्यासतमं कुलम् ॥ २९ ॥ सन्निहत्यामुपस्पृश्य राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तस्माद्दृशगुणं त्विह ॥ ३० ॥ एव
मुक्त्वा महायोगी मध्यमेक्षान्तिके प्रभुः ॥ उवास सुचिरङ्गलं पूजयन्मै महेश्वरम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वाराणसीमाहात्म्यं नाम
* चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ सूत उवाच ॥ ततः सर्वाणि गुह्यानि तीर्थान्यायतनानि च ॥ जगाम भगवान्भ्यासो जैमिनिप्रमुखैर्वृतः
॥ १ ॥ प्रयागं परमं तीर्थं प्रयागादधिकं शुभम् ॥ विश्वरूपं तथा तीर्थं कालतीर्थमनुत्तमम् ॥ २ ॥ आकाशारूपं महातीर्थं तीर्थैश्चै
नुषं परम् ॥ स्वर्द्धीनञ्च महातीर्थं गौरीतीर्थमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ प्राजापत्यं परं तीर्थं स्वर्गद्वारं तथैव च ॥ जम्बुकेश्वरमित्युक्तं चमोरूपं
तीर्थमुत्तमम् ॥ ४ ॥ गयातीर्थं महातीर्थं तीर्थैश्चैव महानदी ॥ नारायणं परं तीर्थं वायुतीर्थमनुत्तमम् ॥ ५ ॥ ज्ञानतीर्थं परं गुह्यं वाराहं
तीर्थमुत्तमम् ॥ यमतीर्थं महापुण्यं तीर्थं संवत्सकं परम् ॥ ६ ॥ अग्नितीर्थं द्विजश्रेष्ठाः कालकेश्वरमुत्तमम् ॥ नागतीर्थं सोमतीर्थं सूर्य
तीर्थं तथैव च ॥ ७ ॥ पर्वतारूपं महापुण्यं मणिकर्णमनुत्तमम् ॥ घटोत्कचं तीर्थवरं श्रीतीर्थैश्च पितामहम् ॥ ८ ॥ गङ्गातीर्थन्तु देवेशं
तथा तत्तीर्थमुत्तमम् ॥ कापिलञ्चैव सोमेशं ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ ९ ॥ (यत्र लिङ्गं पूजनीयं स्नातुं ब्रह्मा यदागतः ॥ तदानीं स्थापया
मास विष्णुस्तद्विङ्गमेश्वरम् ॥ ततः स्नात्वा समागत्य ब्रह्मा प्रोवाच तं हरिम् ॥ मयानीतमिदं लिङ्गं कस्मात्स्थापितवानसि ॥ तमाह
विष्णुस्त्वत्तोऽपि रुद्रे भक्तिर्दृढा यतः ॥ तस्मात्प्रतिष्ठितं लिङ्गं नाम्ना तत्र भविष्यति ॥) भूतेश्वरं तथा तीर्थं तीर्थं धर्मसमुद्भवम् ॥
गन्धर्वतीर्थं सुशुभं बाह्येयं तीर्थमुत्तमम् ॥ १० ॥ दौर्वासिकं होमंतीर्थं चन्द्रतीर्थं द्विजोत्तमाः ॥ चित्रागदेश्वरं पुण्यं पुण्यं विद्याधरे

१ मर्त्या इति पा० । २ तत्परमिति पा० । ३ कार्यविचारणा इति पा० । ४ धन्यास्तु सलु मे इति पा० । ५ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः लि० पु० । ६ स श्रुत्वा इति पा० । ७ चैवार्चयामिति
पा० । ८ केदारं तीर्थमुत्तममिति पा० । ९ स्वर्गतीर्थमिति पा० । १० शुभमिति पा० । ११ कलकेश्वरमुत्तममिति पा० । १२ महापुण्यमिति पा० । १३ देवांशमिति पा० । १४ यथा-
तेस्तीर्थमुत्तममिति पा० । १५ व्योमतीर्थमिति पा० ।

पूर्वो०
अ० ३६

॥ ७० ॥

श्वरम् ॥ ११ ॥ केदारं तीर्थमुख्यारूपं कालञ्जरमनुत्तमम् ॥ सारस्वतं प्रभासञ्च खेटेकर्णं हरं शुभम् ॥ १२ ॥ लौकिकारूपं महातीर्थं
 तीर्थञ्चैव हिमालयम् ॥ हिरण्यगर्भं गोप्ररूपं तीर्थञ्चैव वृषध्वजम् ॥ १३ ॥ उपशान्तं शिवञ्चैव व्याघ्रेश्वरमनुत्तमम् ॥ त्रिलोचनं महा
 तीर्थं लोलाकञ्चोत्तराह्वयम् ॥ १४ ॥ कपालमोचनं तीर्थं ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥ शुकेश्वरं महापुण्यमानन्दपुरमुत्तमम् ॥ १५ ॥ एवमा
 दीनि तीर्थानि प्राधान्यात्कथितानि तु ॥ न शक्या विस्तराद्भुजं तीर्थसंख्या द्विजोत्तमाः ॥ १६ ॥ तेषु सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वाभ्यर्च्य
 सेनातनम् ॥ उपोष्य तत्र तत्रासौ पाराशर्यो महामुनिः ॥ १७ ॥ तर्पयित्वा पितृन्देवान् कृत्वा पिण्डप्रदानकम् ॥ जगाम पुनरेवापि
 यत्र विश्वेश्वरः शिवः ॥ १८ ॥ स्नात्वाभ्यर्च्य महालिंगं शिष्यैः सह महामुनिः ॥ उवाच शिष्यान्धर्मात्मा यथेष्टं गन्तुमर्हथ ॥ १९ ॥ ते
 प्रणम्य महात्मानं जग्मुः पैलादयो द्विजाः ॥ वासञ्च तत्र नियतो वाराणस्यां चकार सः ॥ २० ॥ शान्तो दान्तस्त्रिषवणं स्नात्वाभ्यर्च्य
 पिनाकिनम् ॥ भैक्षाहारो विशुद्धात्मा ब्रह्मचर्यपरायणः ॥ २१ ॥ कदाचित्तत्र वसता व्यासेनामिततेजसा ॥ भ्रममाणेन भिक्षा वै नैव
 लब्धा द्विजोत्तमाः ॥ २२ ॥ ततः क्रोधावृततनुर्नराणामिह वासिनाम् ॥ विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्हि क्षीयते ॥ २३ ॥ तत्क्षणात्सा
 महादेवी शंकरार्द्धशरीरिणी ॥ प्रादुरासीत्स्वयं प्रीत्या वेषं कृत्वा तु मानुषम् ॥ २४ ॥ भो भो व्यास महाबुद्धे क्षतव्या नं त्वया पुरी ॥
 गृहाण भिक्षां मत्तस्त्वमुक्त्वैवं प्रददौ शिवा ॥ २५ ॥ उवाच च महादेवी क्रोधनस्त्वं येतो मुने ॥ इह क्षेत्रे न वस्तव्यं कृतघ्नोऽसि यतः
 सदा ॥ २६ ॥ एवमुक्तः स भगवान्ध्यानाज्ज्ञात्वा परां शिवाम् ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा स्तुत्वा च प्रवरैः स्तवैः ॥ २७ ॥ चतुर्दश्यामथाष्टम्यां
 प्रवेशं देहि शाङ्करि ॥ एवमस्त्वित्यनुज्ञाय देवी चान्तरधीयत ॥ २८ ॥ एवं स भगवान्ध्यासो महायोगी पुरातनः ॥ ज्ञात्वा क्षेत्रगुणान् सर्वान्
 स्थितस्तस्याथ पार्श्वतः ॥ २९ ॥ एवं व्यासं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं सर्वेन्ति पण्डिताः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वाराणस्यां वसेन्नरः ॥ ३० ॥ सूत उवाच ॥

१ कालञ्जरमिति पा० । २ भद्रकर्णं फलमिति पा० । ३ शकेश्वरमिति पा० । ४ महातीर्थमिति पा० । ५ पिनाकिनमिति पा० । ६ परं किङ्गमिति पा० । ७ कदापिहसता
 तत्रेति पा० । ८ भवता न हीति पा० । ९ मवान्यत इति पा० । १० अपार्श्वत इति पा० । पार्श्वभिन्ने देशे इत्यर्थः, अतिपार्श्वत इति पा० । ११ सेवन्तीति परस्मैपदमार्थम् ।

क. पु.
॥ ७१ ॥

यः पठेदयिक्तमुक्तस्य माहात्म्यं शृणुयादय ॥ श्रावयेद्वा द्विजाञ्छान्तान् सं याति परमां गतिम् ॥ ३१ ॥ श्राद्धे वा दैविके कार्ये राज्ञो वा
हनि वा द्विजाः ॥ नदीनां चैव तीरेषु देवतायतनेषु च ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वा समाहितमनाः कामक्रोधविवर्जितः ॥ जपेदीर्घं नमस्कृत्य स याति
परमां गतिम् ॥ ३३ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वाराणसीमाहात्म्ये *पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ वाराणसीमाहात्म्यं समाप्तम् ॥ अथ प्रयागमाहा-
त्म्यम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत्समुदीरितम् ॥ इदानीञ्च प्रयागस्य माहात्म्यं ब्रूहि सुव्रत ॥ १ ॥ यानि तीर्थानि
तत्रैव विश्रुतानि महान्ति वै ॥ इदानीं कथयास्माकं सूत सर्वार्थविद्भवान् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुष्वमृषयः सर्वे विस्तरेण ब्रवीमि-
वः ॥ प्रयागस्य च माहात्म्यं यत्र देवः पितामहः ॥ ३ ॥ मार्कण्डेयेन कथितं कौन्तेयाय महात्मने ॥ यथा युधिष्ठिरायैतत्तद्रक्ष्ये भवता
महम् ॥ ४ ॥ निहत्य कौरवान् सर्वान्भ्रातृभिः सह पार्थिवः ॥ शोकेन महताविष्टो मुमोह स युधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ अचिरेणाय कालेन
मार्कण्डेयो महातपाः ॥ सम्प्राप्तो हास्तिनपुरं राजद्वारे स तिष्ठति ॥ ६ ॥ द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञे कथितवान्द्रुतम् ॥ मार्कण्डेयो
द्रष्टुमिच्छंस्त्वामास्ते द्वार्यसौ मुनिः ॥ ७ ॥ त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारंभयेत्य सत्वरम् ॥ द्वारमभ्यागतस्येह स्वागतं ते महामुने ॥ ८ ॥
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ॥ अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि पुष्टे संदा मुने ॥ ९ ॥ सिंहासनमुपस्थाप्य पादशौचार्चना
दिभिः ॥ युधिष्ठिरो महात्मेति पूजयामास तं मुनिम् ॥ १० ॥ मार्कण्डेयंस्तु संपृष्टः प्रोवाच स युधिष्ठिरम् ॥ किमर्थं सुहृत्से विद्वन्
सर्वं ज्ञात्वा समागतः ॥ ११ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसाब्रवीत् ॥ कथयंस्व समासेन येन मुञ्चामि किल्बिषम् ॥ १२ ॥
निहता बहवो युद्धे पुमांसोऽनपराधिनः ॥ अस्माभिः कौरवैः सार्द्धं प्रसङ्गान्मुनिसंतम ॥ १३ ॥ येन हिंसासमुद्भूताजन्मान्तरकृतादपि ॥

१ शृणुयाव्रतः इति, शृणुयावपीति पा० । २ सोऽपि याति परं पदमिति पा० । ३ यात्रायी वा द्विजोत्तमा इति पा० । ४ ज्ञात्वा समाहितमना वृत्तमास्त्यवर्जित इति पा० ।
* पञ्चविंशः छि० पु० । ५ इदानीन्तु इति पा० । ६ सत्तम इति पा० । ७ शृणुष्वं मुनय इति पा० । ८ द्रष्टुमिच्छति इति पा० । ९ द्वारमित्याह सत्वर इति, गत्वा नत्वाह तं
मुनिम् । स्वागतं ते महाप्राज्ञ इति पा० । १० महामुने इति पा० । ११ ततस्तुष्ट इति पा० । १२ मुह्यसे राजन् सर्वं ज्ञात्वाहमागत इति पा० । १३ प्रणम्याह महामुनिमिति पा० ।
१४ कथय त्वमिति पा० । १५ मुच्येय किल्बिषैरिति पा० । १६ पुङ्गव इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ३६

॥७१॥

मुच्येमं पातकादद्य तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १४ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्महाभाग यन्मां पृच्छसि भारत ॥ प्रयागगमनं श्रेष्ठं
 नराणां पापनाशनम् ॥ १५ ॥ तत्र देवो महादेवो रुद्रोऽवात्सीन्नरेश्वर ॥ समास्ते भगवान् ब्रह्मा स्वयम्भूः सह दैवतैः ॥ १६ ॥ युधि
 ष्ठिर उवाच ॥ भगवच्छ्रोतुमिच्छामि प्रयागगमने फलम् ॥ मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानाञ्चैव किम्फलम् ॥ १७ ॥ ये वसन्ति प्रयागे
 तु ब्रूहि तेषान्तु किम्फलम् ॥ भवतो विदितं ह्येतत्तन्मे ब्रूहि नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ कथयिष्यामि ते वत्स प्रयोग
 स्नानजं फलम् ॥ पुरा महर्षिभिः सम्यक्कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ १९ ॥ एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ अत्र स्नात्वा दिवं
 यान्ति ये मृतास्तेऽप्युनर्भवाः ॥ २० ॥ तत्र ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति संगताः ॥ बहून्यन्यानि तीर्थानि सर्वपापापहानि तु ॥ २१ ॥
 कथितुं नेह शक्नोमि बहुवर्षशतैरपि ॥ संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्येह कीर्तनम् ॥ २२ ॥ षष्टिर्वतुःसहस्राणि तानि रक्षन्ति जाह्नवीम् ॥
 यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥ २३ ॥ प्रयागे तु विशेषेण स्वयं वसतिं वासवः ॥ मण्डलं रक्षति हरिः सर्वदेवैश्च सम्मितम्
 ॥ २४ ॥ न्यग्रोधं रक्षते नित्यं शूलपाणिर्महेश्वरः ॥ स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥ २५ ॥ स्वकर्मणा वृता लोका नैव
 गच्छन्ति तत्पदम् ॥ स्वल्पमल्पतरं पापं यंस्य चास्ति नराधिप ॥ २६ ॥ प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ॥ दर्शनात्तस्य
 तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि ॥ २७ ॥ मृत्तिकाळम्भनाद्वापि नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ पञ्चकुण्डानि राजेन्द्र येषां मध्ये तु जाह्नवी ॥ २८ ॥
 प्रयागं विज्ञातः पुंसः पापं नश्यति तत्क्षणात् ॥ योजनानां सहस्रेषु गंगां स्मेरति यो नरः ॥ २९ ॥ अपि दुष्कृतकर्मासौ लभते परमां
 गतिम् ॥ कीर्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्या भद्राणि पश्यति ॥ ३० ॥ तथोपस्पृश्य राजेन्द्र मुरलोके महीयते ॥ व्याधितो यदि वा दीनः
 क्रुद्धो वापि भवेन्नरः ॥ ३१ ॥ पितॄणां तारकञ्चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यैः प्रयागे कृतो वास उत्तीर्णो भवसागरः ॥ ३२ ॥ गंगा

१ मुच्यते इति पा० । २ या चेष्टा यच्च तत्फलमिति, यच्च ते फलमिति पा० । ३ सस्मित इति पा० । ४ यदा तस्येति पा० । ५ यः स्मरते इति पा० ।

कृ. पु.

॥ ७२ ॥

यमुनमासाद्य त्यजेत्प्राणान्प्रयत्नतः ॥ ईप्सितौल्लभते कामान्वदन्ति मुनिपुंगवाः ॥ ३३ ॥ दीप्तकाञ्चनवर्णाभैर्विमानैर्भाजुवर्तिभिः ॥
 सर्वैरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलेः ॥ ३४ ॥ वरागनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणः ॥ गीतवादित्रनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते ॥ ३५ ॥
 यावन्न स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ॥ तस्मात्स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा नरोत्तमः ॥ ३६ ॥ हिरण्यरत्नसम्पूणे समृद्धे जायते कुले ॥
 तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणान्तत्र गच्छति ॥ ३७ ॥ देशे वा यदि वारण्ये विदेशे यदि वा गृहे ॥ प्रयागं स्मरमाणस्तु यस्तु प्राणान्
 परित्यजेत् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति मुनिपुंगवाः ॥ सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्यमी ॥ ३९ ॥ ऋषयो मुनयः सिद्धा
 स्तत्र लोके स गच्छति ॥ स्त्रीसहस्राकुले रम्ये मंदाकिन्यास्तटे शुभे ॥ ४० ॥ मोदते मुनिभिः सार्द्धं स्वकृतेनेह कर्मणा ॥ सिद्धचारण
 गन्धर्वैः पूज्यते देवदानवैः ॥ ४१ ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् ॥ ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः ॥ ४२ ॥
 गुणवान्वृत्तसम्पन्नो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ कर्मणा मनसा वाचा सत्ये धर्मे प्रातिष्ठितः ॥ ४३ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये यस्तु ग्रांसं
 प्रयच्छति ॥ सुवर्णमथ मुक्तां वा तथैवान्यत्परिग्रहम् ॥ ४४ ॥ स्वकार्ये पितृकार्ये वा तीर्थे योऽभ्यर्चयेन्नरः ॥
 निष्फलं तस्य तत्तीर्थं यावत्तत्फलमश्नुते ॥ ४५ ॥ अतस्तीर्थे न गृहीयात्पुण्येष्वायतनेषु च ॥ निमित्तेषु च सर्वेषु अप्रमत्तो द्विजो
 भवेत् ॥ ४६ ॥ कपिलां पाटलां धेनुं यस्तु कृष्णां प्रयच्छति ॥ स्वर्णशृङ्गां रौप्यसुरां चैलकर्णीं पयस्विनीम् ॥ ४७ ॥ तस्य यावन्ति
 लोमानि सन्ति गात्रेषु सत्तमः ॥ तावद्दर्शसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ४८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये * षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
 तदेव ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिकमम् ॥ आर्षेण तु विधानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ १ ॥ प्रयाग

१ गङ्गायमुनमित्यत्र समाहारान्वयः । २ वृषिमिरिति, वृषिमैरिति पा० । ३ यावन्नलगते इति, यावन्न लभते इति पा० । ४ शिवलोकमिति पा० । ५ सिद्धाः शिवलोके इति पा० । ६ सुकृतेनेहोति पा० । ७ दिवि देवतेरिति पा० । ८ भवतीह न संशय इति पा० । ९ सत्यधर्ममेलिष्ठित इति पा० । १० याममिति, ग्राममिति पा० । ११ तस्मै वान्यत्प्रति ग्रहमिति सर्वं तत्राक्षयं भवेत् । तीर्थं न प्रातिगृह्णीयात्तथैवान्यत्प्रतिग्रहमिति पा० । प्रातिग्रहमिति स्त्रीबत्वमार्थम् । १२ देवताभ्यर्चनेपि वा इति पा० । १३ स्वर्णशृङ्गामिति पा० ।
 * षट्त्रिंशः लि० पु० । १४ प्रयागतीर्थं यात्रार्थीति पा० ।

पूर्वा०

अ० ३७

॥ ७२ ॥

तीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् ॥ बंलीवर्द्धं समारूढः शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ २ ॥ नरके वसते घोरे समाः कल्पशतायु-
 तम् ॥ ततो निवर्तितो घोरो गवां क्रोधः सुदारुणः ॥ ३ ॥ सलिलञ्च न गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥ यस्तु पुत्रांस्तथा बाला-
 नन्नहीनान्प्रमुञ्चति ॥ ४ ॥ यथात्मानं तदा सर्वं दानं विप्रेषु दापयेत् ॥ ऐश्वर्याल्लोभमोहाद्वा गच्छेद्यानेन यो नरः ॥ ५ ॥ निष्कलं
 तस्य तत्तीर्थं तस्माद्यानं विवर्जयेत् ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति ॥ ६ ॥ आर्षेण तु विधानेन यथाविभवविस्तरम् ॥
 न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा ॥ ७ ॥ उत्तरान् स कुरुन् गत्वा मोदते कालमव्ययम् ॥ वटमूलं समाश्रित्य यस्तु प्राणान्
 परित्यजेत् ॥ ८ ॥ स्वर्गलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ यत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सादिगश्चिराः ॥ ९ ॥ लोकपालाश्च
 पितरः सर्वे ते लोकसंस्थिताः ॥ सनत्कुमारप्रमुखास्तथा ब्रह्मर्षयोऽपरे ॥ १० ॥ नागाः सुपर्णाः सिद्धाश्च तथा नित्यं समासते ॥
 हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः ॥ ११ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् ॥ प्रयागं राजशार्दूलं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
 ॥ १२ ॥ तत्राभिषेकं यः कुर्यात्सङ्गमे शंसितव्रतः ॥ तुल्यं फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ १३ ॥ न मातृवचनात्तात न लोक-
 वचनादपि ॥ मतिरुत्कर्मणीया ते प्रयागगमनं प्रति ॥ १४ ॥ षोडशं तीर्थसङ्ख्याणि षष्टिकोट्यस्तथापराः ॥ तेषां सान्निध्यमत्रैव तीर्थानां
 कुरुनन्दन ॥ १५ ॥ या गतिर्योगयुक्तस्य संन्यस्तस्य मनीषिणः ॥ सा गतिस्त्यजतः प्राणान् गङ्गायमुनसङ्गमे ॥ १६ ॥ न ते जीवन्ति
 लोकेऽस्मिन्यत्र तत्र युधिष्ठिर ॥ ये प्रयागं न सम्प्राप्तास्त्रिषु लोकेषु वर्जिताः ॥ १७ ॥ एवं दृष्ट्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमं पदम् ॥ मुच्यते
 सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा ॥ १८ ॥ कम्बलाश्वतरौ नागौ यमुनादक्षिणे तटे ॥ तत्र स्नात्वा च पत्न्या च मुच्यते सर्वपातकैः
 ॥ १९ ॥ तत्र गत्वा नरः स्नानं महादेवस्य धीमतः ॥ संमस्तास्तारयेत् पूर्वान्दशातीतान् दशावरान् ॥ २० ॥ कृत्वाभिषेकं तु नरः सोऽथ

१ बंलीवर्द्धसमारूढ इति पा० । २ यत इति पा० । ३ क्रोधोद्दि वारुण इति पा० । ४ पितरोल्लोकसंश्रिताः इति, लोकसम्मता इति पा० । ५ दशेति पा० । ६ सत्त्वस्थस्येति पा० ।
 ७ विश्रुतमिति पा० । ८ नवस्थानमिति, नरः स्थानमिति पा० । ९ आत्मना तारयेदिति पा० । १० अतीतान्दशतीतान्-अवरानवस्थानान् ।

क. पु.
॥ ७३ ॥

मेघफलं लभेत् ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंपुंजम् ॥ २१ ॥ पूर्वपार्श्वे तु गंगायाश्चैलोक्ये याति मानवः ॥ अवटः सर्वसामुद्रः
प्रतिष्ठानञ्च विश्रुतम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यादेतिष्ठति ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेघफलं लभेत् ॥ २३ ॥ उत्त
रेण प्रतिष्ठानं भागीरथ्यास्तु सञ्जयतः ॥ हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ २४ ॥ अश्वमेघफलं तत्र स्मृतेमात्रे तु जायते ॥ याव
च्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत्स्वर्गे महीयते ॥ २५ ॥ उर्वशीपुलिने रम्ये विपुले हंसपाण्डुरे ॥ परित्यजति यः प्राणाञ्छृणु तस्यापि यत्फलम्
॥ २६ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ आस्ते स पितृभिः सार्द्धं स्वर्गलोके नराधिप ॥ २७ ॥ अथ सन्ध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारी
समाहितः ॥ नरः शुचिरुपासीत ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ २८ ॥ कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ कोटिवर्षसहस्राणि
स्वर्गलोके महीयते ॥ २९ ॥ यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्थतपोवना ॥ सिद्धं क्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३० ॥ क्षितौ तार
यते मर्त्यान्नागांस्तारयतेऽप्यधः ॥ दिवि तारयते देवास्तेन सा त्रिपथा स्मृता ॥ ३१ ॥ यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य तु ॥
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ३२ ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं नदीनां परमा नदी ॥ मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ॥ ३३ ॥
सर्वत्र सुलभा गंगा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमे ॥ ३४ ॥ सर्वेषामेव भूतानां पापोपहतचेतसाम् ॥
गतिमन्वेष्टमाणां नास्ति गंगासमा गतिः ॥ ३५ ॥ पवित्राणां पवित्रं यन्मंगलानाञ्च मंगलम् ॥ महेश्वरात्परिभ्रष्टा सर्वपापहारा शुभा
॥ ३६ ॥ कृते तु नैमिषं तीर्थं त्रेतायां पुष्करं वरम् ॥ द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गंगा विशिष्यते ॥ ३७ ॥ गंगामेव निषेवन्ते प्रयागे तु
विशेषतः ॥ नान्यत्कलियुगे रौद्रे भेषजं नृप विद्यते ॥ ३८ ॥ अकामो वा सकामो वा गंगायां यो विपद्यते ॥ स मृतो जायते स्वर्गे नरकं
च न पश्यति ॥ ३९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये* सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ तदेव ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ षष्टिर्नैतीर्थ

पूर्वा०

अ० ३७

॥ ७३ ॥

१ परस्मैपदमार्थम् । २ आभूतसंपुंजं यावत्प्रलयपर्यन्तमित्यर्थः । ३ खपातिमानृप इति पा० । ४ मध्यत इति पा० । ५ स्मृतमात्रात् इति पा० । ६ समाश्रित्य इति पा० ।

७ बहुतीर्थतपोवना-बहूनि तीर्थानि तपोवनानि च यत्र सा । ८ नान्यत्कलियुगेद्वत्तं मलं हन्तुं सुवृष्करमिति पा० । * षट्त्रिंशोऽध्यायः छि० पु० । ९ षष्टितीर्थेति पा० ।

सहस्राणि षष्टिस्तैर्यशतानि च ॥ माघमासे गमिष्यन्ति गंगायमुनसंगमे ॥ १ ॥ गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ॥ प्रयागे
माघमासे तु त्र्यहं स्नातस्य तत्फलम् ॥ २ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये करीषामिष्य साधयेत् ॥ अह्निर्नागो ह्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः
॥ ३ ॥ यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु भूमिषे ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ४ ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जंबूद्वीपपति
भवेत् ॥ भुक्त्वा स विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं लभत पुनः ॥ ५ ॥ जलप्रवेशं यः कुर्यात्संगमे लोकविश्रुते ॥ राहुग्रस्तो यथा सोमो विमुक्तः
सर्वपातकैः ॥ ६ ॥ सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ ७ ॥ स्वर्गतः शक्रलोकेऽसौ मुनि
गन्धर्वसेविते ॥ ततो भ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते कुंले ॥ ८ ॥ अधःशिरास्तु यो धारामूर्द्धपादः पिबेन्नरः ॥ सप्तवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके
महीयते ॥ ९ ॥ तस्माद्भ्रष्टस्तु राजेन्द्र अग्निहोत्री भवेन्नरः ॥ भुक्त्वाथ विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥ १० ॥ यः शरीरं विकं
तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति ॥ ११ ॥ विहंगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते ॥ १२ ॥ तत
स्तस्मात्परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ गुणवान्नृपसंपन्नो विद्वान्स्तु प्रियवाक्यवान् ॥ १३ ॥ भोगान् भुक्त्वाथ दत्त्वा च तत्तीर्थं
भजते पुनः ॥ उत्तरे यमुनातीरे प्रयागस्य च दक्षिणे ॥ १४ ॥ ऋणप्रमोचनं नाम तीर्थन्तु परमं स्मृतम् ॥ एकरात्रोषितः स्नात्वा
ऋणांस्तत्र प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् ॥ १६ ॥ इति श्रीकर्मपुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम अष्टत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३८ ॥ तदेव ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ समागता महाभागा यमुना यत्र निम्नगा
॥ १ ॥ येनैव निःसृता गंगा तेनैव यमुना गता ॥ योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात्पापनाशिनी ॥ २ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुना

१ षष्टितीर्थेति पा० । २ समायान्तीति पा० । ३ सङ्गमामिति पा० । ४ काष्ठाग्निं यस्तु धारयेदिति पा० । ५ मानवः इति पा० । ६ व्रजते इति, भजते इति पा० । ७ पुनरिति पा० ।
८ धूमामिति पा० । ९ भुक्त्वा तु इति पा० । १० विकर्तित्वा इति आर्षध, विकृत्य इति साधु । ११ विद्वान् सुमित्रवाक्यवानिति पा० । १२ भुक्त्वा तु विपुलान् भोगानिति
पा० । १३ ऋणैस्तत्रोति पा० । ऋषिदेवापत्रार्थेति पा० । १४ सूर्यलोक इति पा० । १५ यमुनायां युधिष्ठिर इति पा० ।

क. पु.
॥ ७४ ॥

यत्र निम्नगा ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ३ ॥ प्राणास्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् ॥ अग्नितीर्थमिति
ख्यातं यमुनादाक्षिणे तटे ॥ ४ ॥ पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं त्वनरकं स्मृतम् ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ५ ॥
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नात्वा सन्तर्प्य वै शुचिः ॥ धर्मराजं महापापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ६ ॥ दशतीर्थसङ्ख्याणि दशकोट्यस्तथापराः ॥
प्रयागसंस्थितानि स्युरेवमाहुर्मनीषिणः ॥ ७ ॥ तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटिश्च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ॥ दिवि भूम्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं
जाह्नवी स्मृता ॥ ८ ॥ यत्र गंगा महाभागा स देशस्तत्तपोवनम् ॥ सिद्धक्षेत्रं तु तज्ज्ञेयं गङ्गातीरं समाश्रितम् ॥ ९ ॥ यत्र देवो महा
देवो माधवेन महेश्वरः ॥ आस्ते देवेश्वरो नित्यं तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ॥ १० ॥ इदं सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य च ॥ सुहृदाञ्च
जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥ ११ ॥ इदं धन्यमिदं स्वर्गमिदं मेध्यमिदं शुभम् ॥ इदं पुण्यमिदं रम्यं पावनं धर्म्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥ महर्षी
णामिदं गुह्यं सवपापप्रमाचनम् ॥ अत्रार्धतिथिं द्विजोऽध्यायं निर्मलत्वमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः ॥
जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ॥ १४ ॥ प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदक्षिभिः ॥ स्नादि तीर्थेषु कौरव्य मा च
वक्रमतिर्भव ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ तीर्थानि कथयामास पृथिव्यां यानि कानिचित् ॥ १६ ॥ भूतसुद्रा
दिसंस्थानं गृहाणां ज्योतिषां स्थितिम् ॥ पृष्ठः प्राचाच सकलमुक्त्वाथ प्रययौ मुनिः ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ य इदं कल्यमुत्थाय
शृणोति पठतेऽथवा ॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम * एकोनचत्वारिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३९ ॥ अथ भुवनविन्यासप्रकरणम् ॥ * मुनय ऊचुः ॥ एवमुक्तास्तु मुनयो नैमिषीया महामुनिर्म् ॥ पप्रच्छुरुत्तरं सूतं पृथिव्यादि
विनिर्णयम् ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथितो भवता सर्गः मनुः स्वायंभुवः शुभः ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामस्त्रिलोकस्यास्य मण्डलम् ॥ २ ॥

१ त्रिंशदिति पा० । २ गङ्गातीरसमाश्रितमिति पा० । ३ देव्या सहिति पा० । ४ बटेश्वर इति पा० । ५ कानि चोति पा० । ६ प्रमाणं ज्योतिषां स्मृतमिति, प्रमाणं ज्योतिषां
स्थितमिति पा० । ७ सर्वपापेभ्य इति पा० । * अष्टत्रिंशत् लि० पु० । * सूत उवाच लि० पु० । ८ महामतिमिति पा० । ९ पप्रच्छः पुरुषं कूर्म इति पा० । उत्तरं सर्गात्परवर्तिनम्,
प्रतिसर्गान्तर्गतं पृथिव्यादिविनिर्णयं सूतं पप्रच्छुरित्यर्थः । १० सूत सर्गः स्वायंभुवस्तु यः इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ४०

॥ ७४ ॥

यावन्तः सागरद्वीपास्तथा वर्षाणि पर्वताः॥वनानि सरितः सूर्यो ग्रहाणां स्थितिरेव च ॥ ३ ॥ यदाधारमिदं सर्वं येषां पृथ्वी पुरान्वियम् ॥
 नृपाणां तत्समासेन तत्तद्वक्तुमिहार्हसि ॥ ४ ॥ सुत उवाच ॥ वक्ष्ये देवाधिदेवाय विष्णवे प्रभविष्णवे॥नमस्कृत्याप्रमेयाय यदुक्तं तेन धीमता ॥
 ॥ ५ ॥ स्वायम्भुवस्यास्य मनोः प्राशुक्तो यः प्रियव्रतः॥ पुत्रस्तस्याभवन्पुत्राः प्रजापतिसमा दश ॥ ६ ॥ आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च वपुष्मान्युतिमा
 स्तथा॥मेधा मेधातिथिर्हव्यः सवनः पुत्र एव च ॥ ७ ॥ ज्योतिष्मान्दशमस्तेषां महाबलपराक्रमः॥धार्मिको दाननिरतः सर्वभूतानुकम्पकः ॥ ८ ॥
 मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो योगपरायणाः ॥ जातिस्मरा महाभागा न राज्ये दधिरे मतिम् ॥ ९ ॥ प्रियव्रतोऽभ्यविष्ट्रैः सप्तद्वीपेषु सप्त
 तान् ॥ जम्बुद्वीपेश्वरं पुत्रमाग्नीध्रमकरोन्नृपः ॥ १० ॥ पुष्कद्वीपेश्वरश्चैव तेन मेधातिथिः कृतः ॥ शाल्मलीशं वपुष्मन्तं नरेन्द्रमभिषि
 क्तवान् ॥ ११ ॥ ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं कृतवान् प्रभुः ॥ द्युतिमन्तश्च राजानं क्रौञ्चद्वीपे समादिशत् ॥ १२ ॥ शाकद्वीपे
 श्वरश्चापि हव्यश्चक्रे प्रियव्रतः ॥ पुष्कराधिपतिश्चक्रे सवनञ्च प्रजापतिः ॥ १३ ॥ पुष्करेश्वरतश्चापि महीवीतिसुतोऽभवत् ॥ धातकिश्चैव
 द्वावेतौ पुत्रौ पुत्रवर्ता वरौ ॥ १४ ॥ महावीतं स्मृतं वर्षं तस्य स्यात्तु महात्मनः॥ नाम्ना वैधातकेश्चापि धातकीखण्डमुच्यते ॥ १५ ॥
 शाकद्वीपेश्वरस्यापि हव्यस्याप्यभवन् सुताः ॥ जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः ॥ १६ ॥ कुशोत्तरोऽथ मोदाकिः सप्तमः
 स्यान्महाद्रुमः ॥ जलदं जलदस्याथ वर्षं प्रथममुच्यते ॥ १७ ॥ कुमारस्य तु कौमारं तृतीयं सुकुमारकम् ॥ मणीचकश्चतुर्थश्च पञ्चमश्च
 कुशोत्तरम् ॥ १८ ॥ मोदाकं षष्ठमित्युक्तं सप्तमन्तु महाद्रुमम् ॥ क्रौञ्चद्वीपेश्वरस्यापि सुता द्युतिमतोऽभवन् ॥ १९ ॥ कुशलः प्रथम
 स्तेषां द्वितीयस्तु मनोहरः ॥ उष्णस्तृतीयः सम्प्रोक्तश्चतुर्थः पीवरः स्मृतः ॥ २० ॥ अन्धकारो मुनिश्चैव दुन्दुभिश्चैव सप्त वै ॥
 तेषां स्वनामभिर्देशाः क्रौञ्चद्वीपाश्रयाः शुभाः ॥ २१ ॥ ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्तैवासन्महौजसः ॥ उद्भेदो वेणुमांश्चैवाश्वरथो लम्बनो

१ सुत वक्तु इति पा० । २ स्वायम्भुवस्य तु इति पा० । ३ कम्पन इति पा० । ४ भव्यमिति पा० । ५ भव्यस्या इति पा० । ६ पञ्चमं कुशोत्तरमिति पा० । ७ मोवर्कं खण्डमिति
 पा० । ८ प्रवर इति पा० । ९ दुन्दुभिश्चेति सप्तम इति पा० ।

क. पु.
॥ ७५ ॥

धृतिः ॥ २२ ॥ षष्ठः प्रभाकरश्चापि सप्तमः कपिलः स्मृतः ॥ स्वनामचिह्नतश्चात्र तथा वर्षाणि सुव्रताः ॥ २३ ॥ ज्ञेयानि च तथान्येषु
द्वीपेष्वेवन्नयो मतः ॥ शाल्मलिद्वीपनाथस्य सुताश्चासन्वपुष्मतः ॥ २४ ॥ श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ॥ वैद्युतो मानस
श्चैव सप्तमः सुप्रभो मतः ॥ २५ ॥ पुक्ष्णद्वीपेश्वरस्यापि सप्त मेधातियेः सुताः ॥ ज्येष्ठः शान्तमयस्तेषां शिशिरस्तु सुखोदयः ॥ २६ ॥ आनन्दश्च
शिवश्चैव क्षेमकश्च ध्रुवस्तथा ॥ पुक्ष्णद्वीपादिके ज्ञेयाः शाकद्वीपान्तिकेषु च ॥ २७ ॥ वर्णानाञ्च विभागेन स्वधर्मो मुक्तये मतः ॥
जम्बुद्वीपेश्वरस्यापि पुत्राश्चासन्महाबलाः ॥ २८ ॥ आग्नीध्रस्य दिजश्रेष्ठास्तन्नामानि निबोधत ॥ नाभिः किम्पुरुषश्चैव तथा हरि
रिलावृतः ॥ २९ ॥ रम्यो हिरण्वाश्च कुरुर्भद्राश्चः केतुमालकः ॥ जम्बुद्वीपेश्वरो राजा स चार्मीध्रो महार्मातिः ॥ ३० ॥ विभज्य नवधा
तेभ्यो यथान्यायं ददौ पुनः ॥ नाभेस्तु दक्षिणं वर्षं हिमाह्वं प्रददौ पिता ॥ ३१ ॥ हेमकूटं ततो वर्षं ददौ किम्पुरुषाय सः ॥ तृतीयं नैषधं
वर्षं हरये दत्तवान् पिता ॥ ३२ ॥ इलावृताय प्रददौ मेरुमध्यमिलावृतम् ॥ नीलाद्रेराश्रुतं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता ॥ ३३ ॥ श्वेतं यदु
त्तरं वर्षं पित्रा दत्तं हिरण्वते ॥ यदुत्तरं शृङ्गवतो वर्षं तत्कुरुवे ददौ ॥ ३४ ॥ मेरोः पूर्वेण यद्वर्षं भद्राश्वाय न्यवेदयत् ॥ गन्धमादनवर्षं तु
केतुमालाय दत्तवान् ॥ ३५ ॥ वर्षेष्वेतेषु तान्पुत्रानभ्यंषिञ्चन्नराधिपः ॥ संसारासंरतां ज्ञात्वा तपस्तप्तुं वनं गतः ॥ ३६ ॥ हिमाह्वयं तु
यद्वर्षं नाभेरासीन्महात्मनः ॥ तस्यर्षभोऽभवत्पुत्रो मेरुदेव्या महाद्युतिः ॥ ३७ ॥ ऋषभाद्भरतो जज्ञे वीरः पुत्रज्ञताग्रजः ॥ सोऽभिषि
च्यर्षभः पुत्रं भरतं पृथिवीपतिः ॥ ३८ ॥ वानप्रस्थाश्रमं गत्वा तपस्तेपे यथाविधि ॥ तपसा कर्षितोऽत्यर्थं कृशोऽयमनिशं ततः ॥ ३९ ॥
ज्ञानयोगरतो भूत्वा महापाशुपतोऽभवत् ॥ सुमतिर्भरतस्यापि पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ४० ॥ सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो महा

१ स्वनाम चिह्निता यत्र इति पा० । २ द्वीपेषु पतयो मताः, द्वीपेष्वेतानि नामत इति पा० । ३ कुशद्वीपेति पा० । ४ आनन्दश्चामरश्चैव इति पा० । ५ पुक्ष्णद्वीपादिषु ज्ञेयाः
इति पा० । ६ वर्णाश्रम इति पा० । ७ द्विजा इति पा० । ८ महामुनिर्गति पा० । ९ नीलाचलाश्रयमिति पा० । १० अभिषिच्य नराधिप इति पा० । ११ संसारकृतामिति पा० ।
१२ यस्येतदिति पा० । १३ धीर इति पा० । १४ धमनिसन्तत इति पा० । १५ भरतस्याग्रविति पा० ।

पूर्वा०
अ० ४०

॥ ७५ ॥

युतिः ॥ परमेष्ठीसुतस्तस्मात्प्रतीहारस्तदन्वयः ॥ ४१ ॥ प्रतिहर्तेति विख्यात उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ॥ भवस्तस्मादथोद्गीधः प्रस्ता
 विस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ४२ ॥ पृथुस्ततस्ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः स्मृतः ॥ नरो गयस्य तनयस्तस्य भूयो विराड्भूत् ॥ ४३ ॥ तस्य
 पुत्रो महावीर्यो धीमास्तस्मादजायत ॥ धीमतोऽपि ततश्चाभूद्रौर्वणस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ४४ ॥ त्वष्टा त्वष्टश्च विरजो रजस्तस्मादभूत्सुतः ॥
 शतजिद्रथजित्तस्य जज्ञे पुत्रशतं द्विजाः ॥ ४५ ॥ तेषां प्रधानो बलवान्विश्वज्योतिरिति स्मृतः ॥ आराध्य देवं ब्रह्माणं क्षेमकं नाम पार्थिवम्
 ॥ ४६ ॥ असूत पुत्रं धर्मज्ञं महाबाहुमरिन्दमम् ॥ एते पुरस्ताद्वाजानो महासत्त्वा महौजसः ॥ ४७ ॥ एषां वंशप्रसूतैस्तु भुक्तेयं पृथिवी पुरा ॥ ४८ ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनविन्यासे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ अथ ज्योतिःसन्निवेशवर्णनम् ॥ सुत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण द्विजो
 त्तमाः ॥ त्रैलोक्यस्यास्य मानं वो न शक्यं विस्तरेण तु ॥ १ ॥ भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महस्तथा । जनस्तपश्च सत्यश्च लोकास्त्व
 ण्डोद्भवास्तथा ॥ २ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ यावत्किरणैरेव भासतः ॥ तावद्भूर्लोक आख्यातः पुराणे द्विजपुंगवाः ॥ ३ ॥ यावत्प्रमाणो भूर्लोको
 विस्तरात्परिमण्डलात् ॥ भुवर्लोकोऽपि तावत्स्यान्मण्डलाद्भास्करस्य तु ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं यन्मण्डलं व्योम्नि ध्रुवो यावद्व्यवस्थितः ॥ स्वर्गलोकः समा
 ख्यातस्तत्र वायोस्तु नेमयः ॥ ५ ॥ आवहः प्रवहश्चैव तत्रैवानुवहः पुनः ॥ संवहो विवहश्चैव तदूर्ध्वं स्यात्परावहः ॥ ६ ॥ तथा परिवहश्चैव
 वायोर्वै सप्त नेमयः ॥ भूमेर्योजनलक्षे तु भानोर्वै मण्डलं स्थितम् ॥ ७ ॥ लक्षे दिवाकरस्यापि मण्डलं शशिनः स्मृतम् ॥ नक्षत्रमण्डलं
 कृत्स्नं तल्लक्षेण प्रकाशते ॥ ८ ॥ द्विलक्षे ह्यन्तरे विप्रा बुधो नक्षत्रमण्डलात् ॥ तावत्प्रमाणभागे तु बुधस्याप्युज्जनाः स्थितः ॥ ९ ॥ अंगार
 कोऽपि शुक्रस्य तत्प्रमाणे व्यवस्थितः ॥ लक्षद्वयेन भौमस्य स्थितो देवपुरोहितः ॥ १० ॥ सौरिर्द्विलक्षेण गुरोर्ग्रहाणामथ मण्डलात् ॥
 सप्तर्षिमण्डलं तस्माल्लक्षमात्रे प्रकाशते ॥ ११ ॥ ऋषीणां मण्डलादूर्ध्वं लक्षमात्रे स्थितो ध्रुवः ॥ तत्र धर्मः स भगवान्विष्णुर्नारायणः

१ शौचन इति पा० । २ प्रसूतश्च इति पा० । × एकोनचत्वारिंशः लि० पु० । ३ मता इति पा० । ४ विवाहश्चाथ इति पा० । ५ परिवहश्चोर्ध्वमिति पा० । ६ द्वे लक्षेऽप्युत्तरे
 इति पा० । ७ ऋषीणां मण्डलादूर्ध्वं लक्षमात्रे व्यवस्थितः । मेदीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः । ८ पा० । मेदीभूत मेधीभूतो वा केन्द्रीभूत इत्यर्थः ।

कू. पु.
॥ ७६ ॥

स्थितः ॥ १२ ॥ नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः ॥ त्रिगुणस्तस्य विस्तारो मण्डलस्य प्रमाणतः ॥ १३ ॥ द्विगुणः
सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः स्मृतः ॥ तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वा तानुपसर्पति ॥ १४ ॥ उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मितो मण्डला
कृतिः ॥ स्वर्भानोस्तु बृहत्स्थानं तृतीयं यत्तमोमयम् ॥ १५ ॥ चन्द्रस्य षोडशो भागो भार्गवरश्च विधीयते ॥ भार्गवात्पादहीनस्तु
विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥ १६ ॥ बृहस्पतेः पादहीनौ भौमसौराबुभौ स्मृतौ ॥ विस्तारान्मण्डलाच्चैव पादहीनस्तयोर्बुधः ॥ १७ ॥
तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै ॥ बुधेन तानि तुल्यानि विस्तारान्मण्डलात्तथा ॥ १८ ॥ तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु
परस्परम् ॥ शतानि पञ्चवत्वारि त्रीणि द्वे चैव योजने ॥ १९ ॥ पूर्वापरानुकूटानि तारकामण्डलानि तु ॥ योजनाद्यर्द्धमात्राणि तेभ्यो
हस्वं न विद्यते ॥ २० ॥ उपरिष्ठात्रयस्तेषां ग्रहा वै दूरसर्पिणः ॥ सौरोऽकिराश्च वक्रश्च ज्ञेयो मन्दविचारणः ॥ २१ ॥ तेभ्योऽधस्ताच्च
चत्वारः पुनरन्ये महाग्रहाः ॥ सूर्यः सोमो बुधश्चैव भार्गवश्चैव शीघ्रगाः ॥ २२ ॥ दक्षिणायनमार्गस्थो यदा चरति रश्मिमान् ॥ तदा
पूर्वग्रहाणां वै सूर्योऽधस्तात्प्रसर्पति ॥ २३ ॥ विस्तीर्णं मण्डलं कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी ॥ नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नं सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ॥ २४ ॥
नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधादूर्ध्वं तु भार्गवः ॥ वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ॥ २५ ॥ तस्माच्छनैश्चरोऽप्यूर्ध्वं तस्मात्सप्तर्षि
मण्डलम् ॥ ऋषीणाञ्चैव सप्तानां ध्रुवश्चोर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ २६ ॥ योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव ॥ ईषादण्डस्तथा
तस्य द्विगुणो द्विजसत्तमाः ॥ २७ ॥ सार्द्धकोटिस्तथा सप्त निपुतान्याधिकानि तु ॥ योजनानान्तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् ॥ २८ ॥
त्रिनाभिसप्ते पञ्चारे षण्णेमिन्यक्षयात्मके ॥ संवत्सरमयं कृत्स्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् ॥ २९ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयाक्षो व्यव
स्थितः ॥ पञ्चाशयानि सार्द्धानि योजनानि द्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥ अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगाद्वयोः ॥ हस्वोक्षस्तद्युगादेन ध्रुवा

पूर्वा०
अ० ४१

१ उपरिष्ठाच्च तेषां ये इति पा० । २ शुक्रः शीघ्रगा दक्षिणायने इति पा० । ३ शनिस्तु इति पा० । ४ त्रिनाभिमति इति पा० । ५ द्वितीयोऽपि विषस्वत इति पा० । ६ पञ्चा-
न्यानि तु सार्द्धानि स्यन्दनस्य द्विजोत्तमाः । लक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगाद्वयोरिति पा० । ७ तत्प्राद्वयोरिति पा० । ८ भूयोऽक्षस्तद्युगादेन तु इति पा० ।

॥ ७६ ॥

धारो रथस्य तु ॥ ३१ ॥ द्वितीयेऽक्षे तु तच्चकं संस्थितं मानसाचले ॥ हयाश्च सप्त च्छन्दांसि तन्नामानि निबोधत ॥ ३२ ॥ गायत्री
 च बृहत्पुष्णिक् जगती पंक्तिरेव च ॥ अनुष्टुप् त्रिष्टुप्पुक्ता च्छन्दांसि हरयो हरेः ॥ ३३ ॥ मानसोपरि माहेन्द्री प्राच्यां दिशि महापुरी ॥
 दक्षिणायां यमस्याथ वरुणस्य तु पश्चिमे ॥ ३४ ॥ उत्तरेषु च सोमस्य तन्नामानि निबोधत ॥ अमरावती संयमनी सुखा चैव विभावरी
 ॥ ३५ ॥ काष्ठागतो दक्षिणतः क्षितेषुरिव सर्पति ॥ ज्योतिषां चक्रमादाय देवदेवः पितामहः ॥ ३६ ॥ दिवसस्य रविर्मध्ये सर्वकालं
 व्यवस्थितः ॥ सप्तद्वीपेषु विप्रेन्द्रा निशार्द्धस्य च सम्मुखः ॥ ३७ ॥ उद्यास्तमने चैव सर्वकालं तु संमुखे ॥ दिशास्त्वशेषासु तथा
 विप्रेन्द्रा विदिशासु च ॥ ३८ ॥ कुलालचक्रपर्यन्तं भ्रमत्येष यथेश्वरः ॥ करोत्येष यथा रात्रिं विमुञ्चन्मेदिनीं द्विजाः ॥ ३९ ॥ दिवाकर
 करैरेतत्पूरितं भुवनत्रयम् ॥ त्रैलोक्यं कथितं सद्भिर्लोकानां मुनिपुंगवाः ॥ ४० ॥ आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं नात्र संशयः ॥ भवत्य
 स्माज्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ४१ ॥ रुद्रेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां विप्रेन्द्राणां दिवौकसाम् ॥ धृतिमान्युतिमत्कृत्स्नमजयत्सार्वभौकिकम्
 ॥ ४२ ॥ सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः ॥ सूर्य एष तुं लोकस्य मूलं परमदेवतम् ॥ ४३ ॥ द्वादशान्ये तथादित्या देवास्ते येऽधिका
 रिणः ॥ निर्वहन्ति वदन्त्यस्य तदंशा विष्णुमूर्तयः ॥ ४४ ॥ सर्वे नमस्यन्ति सहस्रबाहुं गन्धर्वयक्षोरगकिन्नराद्याः ॥ यजन्ति यज्ञैर्विविधै
 र्मुनीन्द्राश्छन्दोमयं ब्रह्ममयं पुराणम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे ज्योतिषां सन्निवेशे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ सूत उवाच ॥ सख्योऽधिष्ठि
 तो देवैरादित्यैर्मुनिभिस्तथा ॥ गन्धर्वैरप्सरसोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥ १ ॥ धातार्यमा च मित्रश्च वरुणः शक्र एव च ॥ विवस्वानथ पूषा च पर्जन्य
 श्चांशुरेव च ॥ २ ॥ भगस्त्वष्टा च विष्णुश्च द्वादशैते दिवाकराः ॥ आप्याययति वै भानुर्वसन्तादिषु वै क्रमात् ॥ ३ ॥ पुलस्त्यः पुलह
 श्चात्रिवैसिष्ठश्चाङ्गिरा भृगुः ॥ भरद्वाजो गौतमश्च कश्यपः क्रतुरेव च ॥ ४ ॥ जमदग्निः कौशिकश्च मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ स्तुवन्ति देवं विविधै

१ दिवाकरः । करोत्यहस्तथा इति पा० । २ कृत्स्नमिति पा० । ३ व्युत्थितिमतो कृत्स्नं यत्तेजः सार्वकालिकम् इति पा० । ४ त्रैलोक्यस्य इति पा० । ५ चत्वारिंशः लि० पु० ।
 ६ वसुभिरेति पा० । ७ धातार्यमाय इति पा० । ८ पर्यन्त्यश्चांश एव चेति पा० ।

कू. पु.

॥ ७७ ॥

चन्द्रोभिस्ते यथाक्रमम् ॥५॥ रथकूच रथोजाश्च रथचित्रः सुबाहुकः ॥ रथस्वनोऽथ वरुणः सुषेणः सेनजित्ता ॥६॥ ताक्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च
कृतजित् सत्यजित्ता ॥ ग्रामण्यो देवदेवस्य कुर्वतेऽभीषुसंग्रहम् ॥७॥ अथ हेतिः प्रहेतिश्च पौरुषेयो वधस्तथा ॥ सर्पो व्याघ्रस्तथापश्च
वातो विद्युद्विवाकरः ॥८॥ ब्रह्मोपेतश्च विप्रेन्द्रा यज्ञोपेतस्तथैव च ॥ राक्षसप्रवरा ह्येते प्रयान्ति पुरतः क्रमात् ॥९॥ वासुकिः कङ्क
नीलश्च तक्षकः सर्पपुङ्गवः ॥ एतापत्रः शङ्खपालस्तथैरावतसंज्ञितः ॥१०॥ धनञ्जयो महापद्मस्तथा कर्कोटको द्विजाः ॥ कम्बलोश्च
तरश्चैव वहन्त्येनं यथाक्रमम् ॥११॥ तुम्बुरुर्नारदो द्वाद्वाद्विंशवसुस्तथा ॥ उग्रसेनोऽथ सुहृचिर्वावसुस्तथापरः ॥१२॥ चित्रसेन
स्तथोर्णायुर्धृतराष्ट्रो द्विजोत्तमाः ॥ सूर्यवर्चा द्वादशैते गन्धर्वा गायनावराः ॥१३॥ गायन्ति गानैर्विविधैर्भातुं षड्जादिभिः क्रमात् ॥
ऋतुस्थलाप्सरोवर्या तथान्या पुञ्जिकस्थला ॥१४॥ मेनका सहजान्या च प्रम्लोचा च द्विजोत्तमाः ॥ अनुम्लोचा च विश्वाची घृतोची
चोर्वशी तथा ॥१५॥ अन्या च पूर्वचित्तिः स्याद्रम्भा चैव तिलोत्तमा ॥ ताण्डवैर्विविधैरेनं वसन्तादिषु वै क्रमात् ॥१६॥ तोषयन्ति
महादेवं भानुमात्मानमव्ययम् ॥ एवं देवा वसन्त्येकैर्द्वौ द्वौ मासौ क्रमेण तु ॥१७॥ सूर्यमाप्याययन्त्येते तेजसा तेषां निधिम् ॥
अथितैस्तैर्बचोभिस्तु स्तुवन्ति मुनयो रविम् ॥१८॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैनं नृत्यगेयैरुपासते ॥ ग्रामणीयक्षभूतानि कुर्वतेऽभीषुसंग्रहम्
॥१९॥ सर्पा वहन्ति देवेशं यातुधानाः प्रयान्ति च ॥ बाळसिल्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद्रविम् ॥२०॥ एते तपन्ति वर्षन्ति भान्ति
वान्ति सृजन्ति तु ॥ भूतानामशुभं कर्म व्यपोहन्तीति कीर्त्तिताः ॥२१॥ एते सदैवसूर्येण भ्रमन्ति दिवि भानुंगाः ॥ विमाने च स्थिता
नित्यं कामगे वातरंहसि ॥२२॥ वर्षन्तश्च तपन्तश्च ह्लादयन्तश्च वै क्रमात् ॥ गोपायन्तीह भूतानि सर्वाणीह युगक्रमात् ॥२३॥ एते
षामेव देवानां यथावीर्यं यथातपः ॥ यथायोगं यथासत्त्वं स एष तपति प्रभुः ॥२४॥ अहोरात्रव्यवस्थानकारणं स प्रजापतिः ॥ पितु

१ रथजिदिति पा० । २ कङ्कनीरश्चेति पा० । ३ विविधैर्भातुं षड्जवर्धमेरिति, षड्जातुषु क्रमादिति पा० । ४ कुर्याच्छा इति, क्रतुःश्ला इति पा० । ५ घृतोची च विश्वाचीति पा० ।
६ सानुषु इति, सानुगा इति पा० । ७ प्रजाः इति पा० ।

पूर्वा-

अ० १२

॥७७॥

देवमनुष्यादीन्स सदाप्याययंद्रविः ॥ २५ ॥ तत्र देवो महादेवो भास्वान्साक्षान्महेश्वरः ॥ भासते वेदविदुषां नीलग्रीवः सनातनः ॥ २६ ॥
 स एष देवो भगवान्परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ स्थानं तद्विदुरादित्ये वेदज्ञा वेदविग्रहाः ॥ २७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः
 ॥ ४२ ॥ अथ भुवनकोशवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ एवमेष महादेवो देवदेवः पितामहः ॥ करोति नियतं कालं कालात्मा ह्येश्वरी तनुः
 ॥ १ ॥ तस्य ये रश्मयो प्रियाः सर्वलोकप्रदीपकाः ॥ तेषां श्रेष्ठाः पुनः सत्तरश्मयो गृहमेधिनः ॥ २ ॥ सुषुम्नो हरिकेशश्च विश्वकर्मा
 तथैव च ॥ विश्वश्रवाः पुनश्चान्यः संयद्रसुरतः परः ॥ ३ ॥ अर्वावसुरिति ख्यातः स्वरकः सप्त कीर्तिताः ॥ सुषुम्नः सूर्यरश्मिस्तु
 पुष्पाति शिशिरद्युतिम् ॥ ४ ॥ तिर्यगूर्द्ध्वचारोऽसौ सुषुम्नः परिपठ्यते ॥ हरिकेशस्तु यः प्रोक्तो रश्मिर्नक्षत्रपोषकः ॥ ५ ॥ विश्व
 कर्मा तथा रश्मिर्बुधं पुष्पाति सर्वदा ॥ विश्वश्रवास्तु यो रश्मिः शुक्रं पुष्पाति नित्यदा ॥ ६ ॥ संयद्रसुरिति ख्यातो यः पुष्पाति स
 लोहितम् ॥ बृहस्पतिस्तु पुष्पाति रश्मिर्वावसुः प्रभुः ॥ ७ ॥ शनैश्वरं प्रपुष्पाति सप्तमस्तु स्वरस्तथा ॥ एवं सूर्यप्रभावेण सर्वा नक्षत्र
 तारकाः ॥ ८ ॥ वर्द्धन्ते वर्द्धिता नित्यं नित्यमाप्याययन्ति च ॥ दिव्यानां पार्थिवानाञ्च नेशानाञ्चैव नित्यशः ॥ ९ ॥ आदानान्नित्य
 मादित्यस्तेजसां तमसामपि ॥ आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समन्ततः ॥ १० ॥ नादेयं चैव सामुद्रं कौप्यं चैव सहस्रदृक् ॥ स्थावरं
 जङ्गमञ्चैव यच्च कुल्यादिकं पयः ॥ ११ ॥ तस्य रश्मिसहस्रान्तु शतवर्षोष्णनिस्रवम् ॥ तासाञ्चतुःशता नाड्यो वर्षन्ते चित्रमूर्तयः
 ॥ १२ ॥ चन्द्रगाश्चैव गाहाश्च काञ्चनाः शातनास्तथा ॥ अनृता नामतः सर्वा रश्मयो वृष्टिसर्जनाः ॥ १३ ॥ हिमोद्धताश्च
 वा नाड्यो रश्मयो निःसृताः पुनः ॥ रेण्वो मेघ्यश्च वास्यश्च हादिन्यः सर्जनास्तथा ॥ १४ ॥ चन्द्रास्ता नामतः सर्वाः पीता

१ -प्यायते रश्मिरिति पा० । २ -एवचत्वारिंशः लि० पु० । ३ पुनश्चण्ड इति पा० । ४ ग्रहयोनयः इति पा० । ५ परिवर्जितः इति, परिणीयते इति पा० । ६ सुराद ततः इति
 पा० । ७ नादेयाश्चैव सामुद्रान् कूप्याश्चैव सहस्रदृगिति पा० । ८ चन्द्रगाश्चैव याम्याश्च केतगाः पूतनास्तथा इति, चन्द्रगाश्चैव जाक्षाश्च कोतला मृतलास्तथा इति पा० । ९ रम्यो
 मेध्यश्च पौष्णश्च इति, रम्यो मेध्यश्च पौष्णश्च इति पा० ।

कू. पु.
॥ ७८ ॥

स्ताः स्युर्गभस्तयः ॥ शुक्लाश्च कुंकुमाश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा ॥ १५ ॥ शुक्लास्ता नामतः सर्वास्त्रिविधा धर्मसर्जनाः ॥
समं विभक्तिं ताभिः स मनुष्यपितृदेवताः ॥ १६ ॥ मनुष्यानौषधेनेह स्वधया च पितृनपि ॥ अमृतेन सुरान्सर्वास्त्रिभि
स्तर्पयन्त्यसौ ॥ १७ ॥ वसन्ते ग्रीष्मके चैव षड्भिः स तपति प्रभुः ॥ शरदपि च वर्षास्तु चतुर्भिः संप्रवर्षति ॥ १८ ॥
हेमन्ते शिशिरे चैव हिमसुत्सृजति त्रिभिः ॥ वरुणो माघमासे तु सूर्यः पूषा तु फाल्गुने ॥ १९ ॥ चैत्रे मासे स देवेशो धाता वैशाख
तापनः ॥ ज्येष्ठे मासे भवेदिन्द्रः आषाढे तपते रविः ॥ २० ॥ विवस्वान् श्रावणे मासि प्रौष्ठपद्यां भगः स्मृतः ॥ पर्जन्यश्चाश्विने मासि
कार्तिके मासि भास्करः ॥ २१ ॥ मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः पौषे विष्णुः सनातनः ॥ पञ्चरश्मिसहस्राणि वरुणस्यार्ककर्मणि ॥ २२ ॥
षड्भिः सहस्रैः पूषा तु देवेशः सप्तभिस्तथा ॥ धाताष्टभिः सहस्रैस्तु नवभिश्च शतक्रतुः ॥ २३ ॥ विवस्वान्दशभिः पाति पात्येकादशभि
र्भगः ॥ सप्तभिस्तपते मित्रस्त्वष्टा चैवाष्टभिस्तपेत् ॥ २४ ॥ अर्यमा दशभिः पाति पर्जन्यो नवभिस्तथा ॥ षड्भी रश्मिसहस्रै
स्तु विष्णुस्तपति विश्वधृक् ॥ २५ ॥ वसन्ते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मे काञ्चनसप्रभः ॥ श्वेतो वर्षासु विज्ञेयः पाण्डुरः शरदि प्रभुः
॥ २६ ॥ हेमन्ते ताम्रवर्णः स्याच्छिशिरे लोहितो रविः ॥ औषधीषु कलां धत्ते स्वधामपि पितृष्वथ ॥ २७ ॥ सूर्योऽमरेष्वमृतं तु त्रयं
त्रिषु नियच्छति ॥ अन्ये चाष्टौ ग्रहा ज्ञेयाः सूर्येणाधिष्ठिता द्विजाः ॥ २८ ॥ चन्द्रमाः सोमपुत्रश्च शुक्रश्चैव बृहस्पतिः ॥ भौमो
मन्दस्तथा राहुः केतुमानपि चाष्टमः ॥ २९ ॥ सर्वे ध्रुवे निबद्धा वै ग्रहास्ते वातरश्मिभिः ॥ भ्राम्यमाणा यथायोगं भ्रमन्त्यतु दिवाक
रम् ॥ ३० ॥ अलातचक्रवद्यान्ति वातचकेरितास्तथा ॥ यस्माद्ब्रह्मति तान्वायुः प्रवहस्तेन स स्मृतः ॥ ३१ ॥ रथस्त्रिचक्रः सोमस्य

१ कुकुमाश्चैव इति पा० । २ ज्येष्ठामूले पतेदिन्द्रः इति पा० । ३ पर्जन्योऽथयुजित्वष्टा इति पा० । ४ भार्गवः इति पा० । ५ वर्णेन इति पा० । ६ बलं धत्ते इति पा० ।
७ सूर्येणाधिकृता इति, सूर्येणाधिगता इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ४३

॥ ७८ ॥

कुन्दाभास्तस्य वाजिनः ॥ वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन क्षपाकरः ॥ ३२ ॥ वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि रविर्यथा ॥ हासवृद्धी तु विप्रेन्द्रा ध्रुवाधाराणि सर्वदा ॥ ३३ ॥ स सोमः शुक्लपक्षे तु भास्करे परतः स्थिते ॥ आपूर्यते परस्यान्ते सततञ्चैव ताः प्रभाः ॥ ३४ ॥ क्षीणं पीतं सुरैः सोममाप्याययति नित्यदा ॥ एकै न रश्मिना विप्राः सुषुम्णालयेन भास्करः ॥ ३५ ॥ एषा सूर्यस्य वीर्येण सोमस्याप्यायिता तनुः ॥ पौर्णमास्यां स दृश्येत संपूर्णो दिवसक्रमात् ॥ ३६ ॥ संपूर्णमर्द्धमासेन तं सोमममृतात्मकम् ॥ पिवन्ति देवता विप्रा यतस्तेऽमृतभोजनाः ॥ ३७ ॥ ततः पञ्चदशे भागे किञ्चिच्छिष्टे कलात्मके ॥ अपराहे पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ॥ ३८ ॥ पिवन्ति द्विलेवं कालं शिष्टा तस्य कला तु या ॥ सुधामृतमयीं पुण्यां तामिन्दोरमृतात्मिकाम् ॥ ३९ ॥ निःसृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः स्वधामृतम् ॥ मासतृप्तिमवाप्नुयन्ति पितरः सन्ति निर्वृताः ॥ ४० ॥ न सोमस्य विनाशः स्यात्सुधा चैवं सुपीयते ॥ एवं सूर्यनिमित्तोऽस्य क्षयो वृद्धिश्च सत्तमाः ॥ ४१ ॥ सोमपुत्रस्य चाष्टाभिर्वाजिभिर्वायुवेगिभिः ॥ वारिजैः स्यन्दनो युक्तस्तेनासौ याति सर्वतः ॥ ४२ ॥ शुक्रस्य भूमिजैरथैः स्यन्दनो दशभिर्वृतः ॥ अष्टभिश्चापि भौमस्य रथो हैमः सुशोभनः ॥ ४३ ॥ बृहस्पते रथोऽष्टाश्वः स्यन्दनो हैमनिर्मितः ॥ रथो रूप्यमथोऽष्टाश्वो मन्दस्यायसनिर्मितः ॥ ४४ ॥ स्वर्भानोर्भास्करारेश्च तथाष्टाभिर्हयैर्वृतः ॥ एते महाग्रहाणां वै समाख्याता रथाश्च वै ॥ ४५ ॥ सर्वे ध्रुवे महाभागा निबद्धा वायुरश्मिभिः ॥ ग्रहक्षंताराधिष्ण्यानि ध्रुवे बद्धान्यशेषतः ॥ ४६ ॥ भ्रमन्ति भ्रामयन्त्येनं सर्वाण्यनिलरश्मिभिः ॥ ४७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनकोशे * त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ ध्रुवादूर्ध्वं महलोकः क्रोडियोजनविस्तृतः ॥ कल्पाधिकारिणस्तत्र संस्थिता द्विजपुङ्गवाः ॥ १ ॥ जनलोको महलोकस्तथा क्रोडिद्वया

१ निष्ठाकर इति पा० । २ रश्मिना सूर्यवत्समृता इति पा० । ३ सततं दिवसक्रमादिति पा० । ४ क्षीणायितमिति पा० । ५ विकलमिति, द्विकलमिति पा० । ६ मवाप्यास्यामिति, ममावस्यामिति पा० । ७ देवैस्तु पीयते इति पा० । ८ वाजिभिरिति, वायुभिरिति पा० । ९ वातरश्मिरिति, निबद्धाम्बुवरश्मिभिरिति पा० । निबद्धा अम्बुवरश्मिभिरत्र सन्धिः सोढव्य आर्षत्वात् । * द्विचत्वारिंशः छि० पु० ।

कू. पु.

॥ ७९ ॥

त्मकः ॥ सनकाद्यास्तथा तत्र संस्थिता ब्रह्मणः सुताः ॥ २ ॥ जनलोकात्तपोलोकः कोटित्रयसमन्वितः ॥ वैराजास्तत्र वै देवाः स्थिता
दाहविवर्जिताः ॥ ३ ॥ प्राजापत्यात्सत्यलोकः कोटिषट्केन संयुतः ॥ अपुनर्मरिक्तो नाम ब्रह्मलोकस्तु स स्मृतः ॥ ४ ॥ अत्र लोकगुरु
ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः ॥ आस्ते स योगिभिर्नित्यं पत्वा योगामृतं परम् ॥ ५ ॥ वसन्ति यतयः शान्ता नैष्ठिका ब्रह्मचा
रिणः ॥ योगिनस्तापसाः सिद्धा जापकाः परमेष्ठिनः ॥ ६ ॥ द्वारं तद्योगिनामेकं गच्छतां परमं पदम् ॥ तत्र गत्वा न शोचन्ति
स विष्णुः स च शंकरः ॥ ७ ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशं पुरं तस्य दुरासदम् ॥ न मे वर्णयितुं शक्यं ज्वालामालासमाकुलम् ॥ ८ ॥
तत्र नारायणस्यापि भवनं ब्रह्मणः पुरं ॥ शेते तत्र हरिः श्रीमान्योगी मायामयः परः ॥ ९ ॥ स विष्णुलोकः कथितः पुनरा
वृत्तिवर्जितः ॥ यान्ति तत्र महात्मानो ये अपन्ना जनार्दनम् ॥ १० ॥ ऊर्ध्वं तद्ब्रह्मसदनात्पुरं ज्योतिर्मयं शुभम् ॥ वह्निना
च परिक्षितं तत्रास्ते भगवान् हरः ॥ ११ ॥ देव्या सह महादेवश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥ योगिभिः शतसाहस्रै
र्भूतै रुद्रैश्च संवृतः ॥ १२ ॥ तत्र ते यान्ति निरता भक्ता वै ब्रह्मचारिणः ॥ महादेवपराः शान्तास्तापसाः सत्यवादिनः ॥ १३ ॥
निर्ममा निरद्वयाराः कामक्रोधविवर्जिताः ॥ द्रक्ष्यन्ति ब्राह्मणा युक्ता रुद्रलोकः स वै स्मृतः ॥ १४ ॥ एते सप्त महालोकाः
पृथिव्याः परिकीर्त्तिताः ॥ महातलादयश्चाधः पातालाः सन्ति वै द्विजाः ॥ १५ ॥ महातलं च पातालं सर्वरत्नोपशो
भितम् ॥ प्रासादैर्विविधैः शुभ्रैर्देवतायतनैर्युतम् ॥ १६ ॥ अनन्तेन च संयुक्तं मुञ्जकुन्देन धीमता ॥ नृपेण बाहिना चैव पातालं स्वर्गवा
सिना ॥ १७ ॥ शैलं रसातलं विप्राः शार्करं हि तलातलम् ॥ पातं सुतलमित्युक्तं वितलं विद्रुमप्रभम् ॥ १८ ॥ सितं च वितलं प्रोक्तं
तलञ्चैव सितेतरम् ॥ सुपर्णेन मुनिश्रेष्ठास्तथा वासुकिना शुभम् ॥ १९ ॥ रसातलमिति ख्यातं तथान्यैश्च निषेवितम् ॥ विरोचन

१ देहवर्जिताः इति पा० । २ अपुनर्मरिक्तास्तत्र इति पा० । ३ विश्वतोमुखः इति पा० । ४ विशन्तीति पा० । ५ ज्ञानमिति पा० । ६ महातलं हेमतलमिति पा० ।
७ स्वर्गवासिनामिति पा० ।

पूर्वा०

अ० ४४

॥ ७९ ॥

द्विरप्याक्षतारकाद्यैश्च सेवितम् ॥ २० ॥ तलातलमिति ख्यातं सर्वशोभासमन्वितम् ॥ वैनतेयादिभिश्चैव कालनेमिपुरोगमैः ॥ २१ ॥
 पूर्वदेवैः समाकीर्णं सुतलञ्च तथा परैः ॥ वितलं यवनाद्यैश्च तारकामिमुसैस्तथा ॥ २२ ॥ जम्भकाद्यैस्तथा नागैः प्रह्लादेनासुरेण च ॥
 वितलं चैव विख्यातं कम्बलाहीन्द्रसेवितम् ॥ २३ ॥ महाजम्भेन वीरेण इयग्रीवेण धीमता ॥ शङ्कुकर्णेन सम्भिन्नं तथा नमुचिपूर्वकैः ॥ २४ ॥
 तथान्यैर्विविधैर्नागैस्तलञ्चैव सुशोभनम् ॥ तेषामधस्तान्नरकाः कूर्माद्याः परिकीर्तिताः ॥ २५ ॥ पापिनस्तेषु पच्यन्ते न ते वर्णयितुं क्षमाः ॥
 पातालानामधश्चास्ते शोषारूपा वैष्णवी तनुः ॥ २६ ॥ कालाग्निरुद्रो योगात्मा नारसिंहोऽपि माधवः ॥ योऽनन्तः पच्यते देवो नागरूपी
 जनार्दनः ॥ तदाधारमिदं सर्वं स कालाग्निं समाश्रितः ॥ २७ ॥ तमाविश्य महायोगी कालस्तद्वदनोषितः ॥ विषज्वालामयश्चेशो जगत्
 संहारति स्वयम् ॥ २८ ॥ संहस्रमारिप्रतिमः संहर्ता शङ्करो भवः ॥ तामसी शाम्भवी मूर्तिः कालो लोकप्रकालनः ॥ २९ ॥ इति
 श्रीकूर्मपुराणे भुवनविन्यासे* चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अथ भुवनकोशे पर्वतादिसंख्या ॥ सूत उवाच ॥ एतद्ब्रह्माण्डमाख्यातं
 चतुर्दशविधं महत् ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि भूर्लोकस्यास्य निर्णयम् ॥ १ ॥ जम्बूद्वीपः प्रधानोऽयं पृष्ठः शाल्मलिरेव च ॥ कुशः कौश्वश्च
 शक्रश्च पुष्करश्चैव सप्तमः ॥ २ ॥ एते सप्त महाद्वीपाः समुद्रैः सप्तभिर्वृताः ॥ द्वीपाद्वीपो महानुक्तः सागराच्चापि सागरः ॥ ३ ॥
 क्षारोदेक्षुरसोदश्च सुरोदश्च घृतोदकः ॥ दध्योदः क्षीरसलिलः स्वादूदश्चेति सागराः ॥ ४ ॥ पञ्चाशत्क्रोडिविस्तीर्णा सप्तमुद्रा
 घरा स्मृता ॥ द्वीपैश्च सप्तभिर्युक्ता योजनानां समन्ततः ॥ ५ ॥ जम्बूद्वीपः समस्तानां मध्ये चैव व्यवस्थितः ॥ तस्य मध्ये
 महामेरुर्विश्रुतः कनकप्रभः ॥ ६ ॥ चतुरशीतिसाहस्रो योजनैस्तस्य चोच्छ्रयः ॥ प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्वात्रिंशन्मूर्ध्नि
 विस्तृतः ॥ ७ ॥ मूले षोडशसाहस्रो विस्तारस्तस्य सर्वतः ॥ भूपद्मस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकात्वेन संस्थितः ॥ ८ ॥ हिमवान्

१ तक्षकाद्यैश्च इति पा० । २ महान्तकाद्यैर्नागैश्च इति पा० । ३ मायाद्या इति पा० । ४ कालतत्त्वे व्यवस्थितः इति, वदनोत्थित इति पा० । ५ सहस्रमायोऽप्रतिम इति पा० ।
 * त्रिचत्वारिंशः लि० पु० ६ पुष्करलश्चेति पा० । ७ समासत इति पा० । ८ द्वीपानां मध्यमः शुभ इति, मध्यतः शुभ इति पा० ।

क. ५.

॥ ८० ॥

हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे ॥ नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥ लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशहीनास्तथापरे ॥ सह
 स्रद्धितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ १० ॥ भारतं प्रथमं वर्षं ततः किम्पुरुषं स्मृतम् ॥ हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विजः
 ॥ ११ ॥ रम्यकश्चोत्तरं वर्षं तस्यैवानु हिरण्यमयम् ॥ उत्तरे कुरवश्चैव यथैते भारतास्तथा ॥ १२ ॥ नवसाहस्रमेकैकमेतेषां द्विजस
 तमाः ॥ इलावृतश्च तन्मध्ये तन्मध्ये मेरुश्चिह्नितः ॥ १३ ॥ मेरोश्चतुर्दशं तत्र नवसाहस्रविस्तरम् ॥ इलावृतं महाभागाश्चत्वारस्तत्र पर्वताः
 ॥ १४ ॥ विष्कुम्भा रचिता मेरोयोजनायुतमुच्छ्रिताः ॥ पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ॥ १५ ॥ विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपा
 र्श्वश्चोत्तरः स्मृतः ॥ कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्पलो वट एव च ॥ १६ ॥ जम्बूद्वीपस्य सा जम्बूनामहेतुर्महर्षयः ॥ महागजप्रमाणानि
 जम्बास्तस्याः फलानि च ॥ १७ ॥ पतन्ति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वतः ॥ रसने तस्याः प्रख्यता तत्र जम्बूनदी गिरौ ॥ १८ ॥
 सरित्प्रवर्तते चापि पीयते तत्र वासिभिः ॥ न स्वदो न च दौर्गन्ध्यं न जरा नेन्द्रियक्षयः ॥ १९ ॥ नै तापः स्वच्छमनसां नासौख्यं तत्र
 जायते ॥ तत्तीरमृदुसं प्राप्य बायुना सुविशोषितम् ॥ २० ॥ जाम्बूनदारुणं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् ॥ भद्राश्चः पूर्वतो मेरोः केतुमालश्च
 पश्चिमे ॥ २१ ॥ वर्षं द्वे तु मुनिश्रेष्ठास्तयोर्मध्ये इला वृतम् ॥ वनं चैत्ररथं पूर्वं दक्षिणं गन्धमादनम् ॥ २२ ॥ वैभ्राजं पश्चिमं विद्यावृत्तरं सवि
 तुर्वनम् ॥ अरुणोदं महाभद्रमसितोदश्च मानसम् ॥ २३ ॥ सरांस्येतानि चत्वारि देवभोग्यानि सवर्दा ॥ सितान्तश्च कुमुदाश्च कुरुरी
 माल्यवांस्तथा ॥ २४ ॥ वैकङ्को मणिशैलश्च वृक्षवांश्चाचलोत्तमः ॥ महानीलोऽथ रुचकः सविन्दुर्मन्दरस्तथा ॥ २५ ॥ वेणुमांश्चैव
 मेषश्च निषधो देवपर्वतः ॥ इत्येते देवरचिताः सिद्धावासाः प्रकीर्तिताः ॥ २६ ॥ अरुणोदस्य सरसः पूर्वतः केसराचलः ॥ त्रिकूटः सशिर
 श्चैव पतङ्गो रुचकस्तथा ॥ २७ ॥ निषधो वसुधारश्च कलिङ्गसिन्धुः स्मृतः ॥ समूलो वसुवेदिश्च कुरुश्वैव सानुमान् ॥ २८ ॥ ताम्रा
 तश्च विशालश्च कुमुदो वेणुपर्वतः ॥ एकशृङ्गो महाशैलो गंजशैलश्च पिञ्जकः ॥ २९ ॥ पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांश्चाचलोत्तमः ॥ इत्येते देवचरिता

१ दक्षिणमिति पा० । २ भागे इति पा० । ३ तत्पानात्सुखमनसा नराणामिति पा० । ४ विन्ध्यादुत्तरे इति पा० । ५ देवचरिता इति पा० । ६ केशवाचल इति पा० । ७ त्रिकूटः
 शिखरश्चैव इति शशिश्वैव इति, पा० । ८ वसुमारश्चेति पा० । वसुधारश्चेति, वसुधोरश्चेति पा० । ९ गजशैलः पिशाचक इति पा० ।

पूर्वा०

अ० २५

॥ ८० ॥

उत्कटाः पर्वतोत्तमाः ॥ ३० ॥ महाभद्रस्य सरसो दक्षिणे केसराचलः ॥ शिखिवासाश्च वैदूर्यः कपिलो गन्धमादनः ॥ ३१ ॥ जारुधिश्च
 सुराम्बुश्च सर्वगन्धाचलोत्तमः ॥ सुपार्श्वश्च सुपक्षश्च कंकः कपिल एव च ॥ ३२ ॥ विरेजो भद्रजालश्च सुसकश्च महाबलः ॥ अञ्जनो
 मधुमांस्तद्वच्चित्रमृज्जो महालयः ॥ ३३ ॥ कुमुदो मुकुटश्चैव पाण्डुरः कृष्ण एव च ॥ पारिजातो महाशैलस्तथैव कपिलाचलः ॥ ३४ ॥
 सुषेणः पुण्डरीकश्च महामेषस्तथैव च ॥ एते पर्वतराजाश्च सिद्धगन्धर्वसेविताः ॥ ३५ ॥ असितोदस्य सरसः पश्चिमे केसराचलः ॥ शङ्ख
 कूटोऽथ वृषभो हंसो नागस्तथैव च ॥ ३६ ॥ कालाञ्जनः शुक्रशैलो नीलः कमल एव च ॥ पारिजातो महाशैलः शैलः कनक एव च
 ॥ ३७ ॥ पुष्पकश्च सुमेघश्च वाराहो विरजास्तथा ॥ मयूरः कपिलश्चैव महाकपिल एव च ॥ ३८ ॥ इत्येते देवगन्धर्वसिद्धयक्षैश्च सेविताः ॥
 सरसो मानसस्येह उत्तरे केसराचलः ॥ ३९ ॥ एतेषां शैलमुख्यानामन्तरेषु यथाक्रमम् ॥ सन्ति चैवान्तरद्रोण्यः सरांसि च वनानि च
 ॥ ४० ॥ वसन्ति तत्र मुनयः सिद्धा वै ब्रह्मभाविताः ॥ प्रसन्नाः शान्तरजसः सर्वदुःखविर्जिताः ॥ ४१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनकोशे
 पर्वतसंख्याने * पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ अथ भुवनन्यासवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ चतुर्दशसहस्राणि योजनानां महापुरी ॥
 मेरोरुपरि विख्याता देवदेवस्य वेधसः ॥ १ ॥ तत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः ॥ उपास्यमानो योगिर्द्रुमुनाद्रोपेन्द्रशंकरः
 ॥ २ ॥ तत्र देवेश्वरेज्ञानं विश्वात्मानं प्रजापतिम् ॥ सनत्कुमारो भगवानुपास्ते नित्यमेव हि ॥ ३ ॥ स सिद्धऋषिगंधर्वैः पूज्यमानः सुरै
 रपि ॥ समास्ते योगयुक्तात्मा पीत्वा तत्परमामृतम् ॥ ४ ॥ तत्र देवाधिदेवस्य शम्भोरमिततेजसः ॥ दीप्तमायतनं शुभ्रं पुरस्ताद्ब्रह्मणः
 स्थितम् ॥ ५ ॥ दिव्यकान्तिसमायुक्तं चतुर्द्वारं सुशोभनम् ॥ महर्षिगणसंकीर्णं ब्रह्मविद्भिर्निषेवितम् ॥ ६ ॥ देव्या सह महादेवः शशा
 ङ्काग्निलोचनः ॥ रमते तत्र विश्वेशः प्रमथैः प्रमथेश्वरः ॥ ७ ॥ तत्र वेदविदः शान्ता मुनयो ब्रह्मचारिणः ॥ पूजयन्ति महादेवं तपसा
 सत्यवादिनः ॥ ८ ॥ तेषां साक्षान्महादेवो मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ गृह्णाति पूजां शिरसा पार्वत्या परमेश्वरः ॥ ९ ॥ तत्रैव पर्वतवरे

१ जारुधितः सुगन्धश्चेति, सुगन्धश्च श्रीशङ्खश्चाचलोत्तम इति पा० । २ पिंजळो भद्रशैलश्च सुरश्चेति पा० । ३ सहस्रशिखरश्चैव इति पा० । ४ कमलोदकः इति, कपिलोदर इति
 पा० । ५ पारेण इति पा० । ६ कलिञ्जरः शंकेति पा० । ७ सिद्धसंपनिषेवता इति पा० । ८ चतुश्चत्वारिंशः लि० पु० । ९ देवादिदेवस्योति, देवातिदेवस्य इति पा० । १० ब्रह्मवादिनामिति पा० ।

क. पु.
॥ ८१ ॥

शकस्य परमा पुरी ॥ नाम्नामरावती पूर्वे सर्वशोभासमन्विता ॥ १० ॥ तत्र चाप्सरसः सर्वा गन्धर्वाः सिद्धचारणाः ॥ उपासते सहस्राक्षं देवास्तत्र सहस्रशः ॥ ११ ॥ ये धार्मिका वेदविदो यागहोमपरायणाः ॥ तेषां तत्परमं स्थानं देवानामपि दुर्लभम् ॥ १२ ॥ तस्मां दक्षिणदिग्भागे वह्नेरमिततेजसः ॥ तेजोवती नाम पुरी दिव्याश्चर्यसमन्विता ॥ १३ ॥ तत्रास्ते भगवान्बद्धिर्भाजमानः स्वतेजसा ॥ जपिनां होमिनां स्थानं दानवानां दुरासदम् ॥ १४ ॥ दक्षिणे पर्वतवरे यमस्यापि महापुरी ॥ नाम्ना संयमनी दिव्या सर्वशोभासमन्विता ॥ १५ ॥ तत्र वैवस्वतं देवं देवाद्याः पर्युपासते ॥ स्थानं तत्सत्यसन्धानां लोके पुण्यकृतां नृणाम् ॥ १६ ॥ तस्यास्तु पश्चिमे भागे निर्ऋतेस्तु महात्मनः ॥ रक्षोवती नाम पुरी राक्षसैः संवृता तु या ॥ १७ ॥ तत्र ते नैऋतं देवं राक्षसाः पर्युपासते ॥ गच्छन्ति तां धर्मरतां ये तु तामसवृत्तयः ॥ १८ ॥ पश्चिमे पर्वतवरे वरुणस्य महापुरी ॥ नाम्ना शुद्धवती पुण्या सर्वकामदिसंयुता ॥ १९ ॥ तत्राप्सरोगणैः सिद्धैः सेव्यमानोऽमराधिपैः ॥ आस्ते स वरुणो राजा तत्र गच्छन्ति येऽम्बुदाः ॥ २० ॥ तस्या उत्तरदिग्भागे वायोरपि महापुरी ॥ नाम्ना गन्धवती पुण्या तत्रास्तेऽसौ प्रभञ्जनः ॥ २१ ॥ अप्सरोगणगन्धर्वैः सेव्यमानो महान् प्रभुः ॥ प्राणायामपरा विप्राः स्थानं तद्यान्ति शार्धतम् ॥ २२ ॥ तस्याः पूर्वे तु दिग्भागे सोमस्य परमा पुरी ॥ नाम्ना कान्तिमती शुभ्रा तस्यां सोमो विराजते ॥ २३ ॥ तत्र ये धर्मनिरताः स्वधर्मं पर्युपासते ॥ तेषां तदुचितं स्थानं नानामोगसमन्वितम् ॥ २४ ॥ तस्यास्तु पूर्वदिग्भागे शङ्करस्य महा पुरी ॥ नाम्ना यशोवती पुण्या सर्वेषां सा दुरासदा ॥ २५ ॥ तत्रेशानस्य भवनं रुद्रेणाधिष्ठितं शुभम् ॥ गणेश्वरस्य विपुलं तत्रास्ते स गणावृतः ॥ २६ ॥ तत्र भोगादिलिप्सूनां भक्तानां परमेष्ठिनः ॥ निवासः कल्पितः पूर्वं देवदेवेन शूलिना ॥ २७ ॥ विष्णुपादादि निष्क्रान्तां प्रावयित्वेन्दुमण्डलम् ॥ समन्ताद्ब्रह्मणः पुर्यां गंगा पतति वै ततः ॥ २८ ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा ह्यभवद्विजाः ॥

१ गीततत्परा इति, गीततत्परमिति पा० । २ तस्य दक्षिणेति पा० । ३ सिद्धगन्धर्वसेविता इति पा० । ४ सर्वतो वृता इति पा० । ५ धर्मवता ये वै इति पा० । ६ नराधिपैरिति पा० । ७ सेव्यमानोऽमरः प्रभुरिति पा० । ८ मर्त्याः इति, प्राणायामरता मर्त्याः इति पा० । ९ शोभनामिति पा० । १० शान्तिमती शुद्धा इति पा० । ११ भोगनिरता इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ४६

॥ ८१ ॥

सीता चालकनन्दा च सुचक्षुर्भद्रनामिका ॥ २९ ॥ पूर्वेण शैलाच्छेदं तु सीतां यात्यन्तरिक्षगा ॥ ततश्च पूर्ववर्षेण भद्राश्वाद्याति चार्ण
 वम् ॥ ३० ॥ तथैवालकनन्दा च दक्षिणादेत्य भारतम् ॥ प्रयाति सागरं भित्त्वा सप्तभेदा द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥ सुचक्षुः पश्चिमगिरीनतीत्य
 सकलास्तथा ॥ पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षं गत्वैति चार्णवम् ॥ ३२ ॥ भद्रा तथोत्तरगिरीनुत्तरांश्च तथा कुरुन् ॥ अतीत्य चोत्तराम्भोधि
 समभ्येति महर्षयः ॥ ३३ ॥ आनीलनिषधायामौ माल्यवद्गन्धमादनौ ॥ तयोर्मध्यं गतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ॥ ३४ ॥ भारताः केतुमा
 लाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा ॥ पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलबाह्यतः ॥ ३५ ॥ जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ ॥ दक्षिणोत्तरमा
 यातावानीलनिषधायतौ ॥ ३६ ॥ गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चादयतावुभौ ॥ अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥ ३७ ॥ निषधः
 पारियात्रश्च मर्यादापर्वताविमौ ॥ मेरोः पश्चिमदिग्भागे यथापूर्वं व्यवस्थितौ ॥ ३८ ॥ त्रिशृङ्गो जारुधिस्तद्वदुत्तरे वर्षपर्वतौ ॥ तोवदा
 यामविस्तारावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥ ३९ ॥ मर्यादापर्वताः प्रोक्ता अष्टाविह मया द्विजाः ॥ जठराद्याः स्थिता मेरोश्चतुर्दिक्षु महर्षयः
 ॥ ४० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनविन्यासे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ अथ भुवनकोशवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ केतुमाले नराः
 कांकाः सर्वे पनसभोजनाः ॥ स्त्रियश्चोत्पलपत्रांभास्ते जीवन्ति वर्षायुतम् ॥ १ ॥ भद्राश्चे पुरुषाः शुक्राः स्त्रियश्चन्द्रांशुसन्निभाः ॥ दशवर्ष
 सदस्त्राणि जीवन्ते चात्रभोजनाः ॥ २ ॥ रम्यके पुरुषा नायौ रमन्ति रजतप्रभाः ॥ दशवर्षसदस्त्राणि शतानि दश पञ्च च ॥ ३ ॥
 जीवन्ति चैव सत्त्वस्था न्यग्रोधफलभोजनाः ॥ हिरण्यमे हिरण्याभाः सर्वे श्रीफलभोजनाः ॥ ४ ॥ एकादशसदस्त्राणि शतानि दश
 पञ्च च ॥ जीवन्ति पुरुषा नायौ देवलोकस्थिता इव ॥ ५ ॥ त्रयोदशसदस्त्राणि शतानि दश पञ्च च ॥ जीवन्ति कुरुवर्षे तु इयामांगाः
 क्षीरभोजनाः ॥ ६ ॥ सर्वे मिथुनजाताश्च नित्यं सुखनिषेविताः ॥ चन्द्रद्वीपे महादेवं यजन्ति सततं शिवम् ॥ ७ ॥ तथा किंपुरुषे विप्रा

१ सीता शैलाल इति पा० । २ शैले यात्यन्तरिक्षतः इति पा० । ३ तयोर्मध्यगतः इति पा० । ४ तारका इति पा० । ५ पूर्वपश्चादयतावेतौ इति पा० । ६ पञ्चचत्वारिंशः ऋ० पु०
 ६ कालाः इति पा० । ७ पत्रादयः इति पा० । ८ जीवन्ते इत्यार्षमारुमनेषुम् । ९ वायुभोजनाः इति पा० । १० रमन्तीति परस्मैपदमार्षम् । ११ च लकुचासनाः इति पा० ।

कू. पु.
॥ ८२ ॥

मानवा हेमसन्निभाः ॥ दशवर्षसहस्राणि जीवन्ति पृथुभोजनाः ॥ ८ ॥ यजन्ति सततं देवं चतुःशीर्षं चतुर्भुजम् ॥ ध्याने मनः समाधाय
सादरं भक्तिसंयुताः ॥ ९ ॥ तथा च हरिवर्षं तु महारजतसन्निभाः ॥ दशवर्षसहस्राणि जीवन्तीधुरसाशिनः ॥ १० ॥ तत्र नारायणं देवं
विश्वयोनिं सनातनम् ॥ उपासते सदा विष्णुं मानवा विष्णुभाविताः ॥ ११ ॥ तत्र चन्द्रप्रभं शुभ्रं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ विमानं वासु
देवस्य पारिजातवनाश्रितम् ॥ १२ ॥ चतुर्द्वारमनौपम्यं चतुस्तोरणसंयुतम् ॥ प्राकारैर्दशभिर्भुक्तं दुराधर्षं सुदुर्गमम् ॥ १३ ॥ स्फटिकै
र्मण्डपैर्भुक्तं देवराजगृहोपमम् ॥ सुवर्णस्तम्भसाहस्रैः सर्वतः समलंकृतम् ॥ १४ ॥ हेमसोपानसंयुक्तं नानारत्नोपशोभितम् ॥ दिव्यसिंहा
सनोपेतं सर्वशोभासमन्वितम् ॥ १५ ॥ सरोभिः स्वादुपानीयैर्नदीभिश्चोपशोभितम् ॥ नारायणवरैः शुद्धैर्वेदाध्ययनतत्परैः ॥ १६ ॥
योगिभिश्च समाकीर्णं ध्यायद्भिः पुरुषं हरिम् ॥ स्तुवद्भिः सततं मन्त्रैर्नमस्याद्भिश्च माधवम् ॥ १७ ॥ तत्र देवाधिदेवस्य विष्णोरमित
तेजसः ॥ राजानः सर्वकालं तु महिमानं प्रकुर्वते ॥ १८ ॥ गायन्ति चैव नृत्यन्ति विडासिन्यो मनोहराः ॥ स्त्रियो यौवनशालिन्यः सदा
मण्डनतत्पराः ॥ १९ ॥ इलावृते पद्मवर्णा जम्बूरसफडाशिनः ॥ त्रयोदशसहस्राणि वर्षाणां च स्थिरायुवः ॥ २० ॥ भारतेषु स्त्रियः
पुंसो नानावर्णाः प्रकीर्तिताः ॥ नानादेवाब्जैर्न युक्ता नानाकर्माणि कुर्वते ॥ २१ ॥ परमायुः स्मृतं तेषां शतं वर्षाणि सुव्रताः ॥ नव
योजनसाहस्रं वर्षमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ २२ ॥ कर्मभूमिरियं विप्रा नराणामधिकारिणाम् ॥ महेन्द्रो मलयः सद्यः शक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ २३ ॥
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ॥ इन्द्रद्वीपः कसेरुक्मान् ताम्रपर्णो गभस्तिमान् ॥ २४ ॥ नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्व
स्त्वथ वारुणः ॥ अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंस्थितः ॥ २५ ॥ योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ॥ पूर्वे किरातास्तस्यान्ते
पश्चिमे यवनास्तथा ॥ २६ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्रास्तथैव च ॥ इज्यायुद्धानिज्याभिर्वर्तयन्त्यत्र मानवाः ॥ २७ ॥ स्रवन्ते
पावना नद्यः पर्वतेभ्यो विनिःसृताः ॥ शतद्रुश्चन्द्रभागा च सरयूर्यमुना तथा ॥ २८ ॥ इरावती वितस्ता च विपाशा देविका कुहूः ॥

१ चतुर्भुजं चतुर्मुखमिति पा० । २ पुंस इति आर्षं पुमांस इति साधु । ३ पारियात्रश्च इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ४७

॥ ८२ ॥

गोमती धूतपापा च बाहुदा च दृषद्वती ॥ २९ ॥ कौशिकी लोहिनी चेति हिमवत्पादनिःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेदवती व्रतग्री
 त्रिदिवा तथा ॥ ३० ॥ वर्णाशा चन्दनां चैव सचर्मण्यवती सुरा ॥ विदिशा वेत्रवत्पापि पारियात्राश्रयाः स्मृताः ॥ ३१ ॥
 नर्मदा सुरसा शोणो दशार्णा च महानदी ॥ मन्दाकिनी चित्रकूटा तामसी च पिशाचिका ॥ ३२ ॥ चित्रोत्पला विशाला
 च मंजुला बालुवाहिनी ॥ ऋक्षवत्पादजा नद्यः सर्वपापहरा नृणाम् ॥ ३३ ॥ तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या शीघ्रोदा च महानदी ॥
 विन्ध्या वैतरणी चैव बलाका च कुमुद्वती ॥ ३४ ॥ तथा चैव महागौरी दुर्गा चान्तःशिला तथा ॥ विन्ध्यपादप्रसृतास्तु
 सद्यः पापहरा नृणाम् ॥ ३५ ॥ गोदावरी भीमरथी कृष्णा वेणा च वश्यता ॥ तुंगभद्रा सुप्रयोगा कावेरी च
 द्विजोत्तमाः ॥ ३६ ॥ दक्षिणापथनद्यस्तु सद्यपादाद्विनिःसृताः ॥ ऋतुमाला ताम्रपर्णी पुण्यवत्पुत्पलावती ॥ ३७ ॥
 मलयान्निःसृता नद्यः सर्वाः शीतजलाः स्मृताः ॥ ऋषिकुल्या त्रिसामा च गन्धमादनगामिनी ॥ ३८ ॥ क्षिप्रा पलाशिनी चैव ऋषीका
 वंशधारिणी ॥ शुक्तिमत्पादसञ्जाताः सर्वपापहरा नृणाम् ॥ ३९ ॥ आसां नद्युपनद्यश्च शतशो द्विजपुङ्गवाः ॥ सर्वपापहराः पुण्याः
 स्नानदानादिकर्मसु ॥ ४० ॥ तास्विमे कुरुपाञ्चाला मध्यदेशादयो जनाः ॥ पूर्वदेशादिकाश्चैव कामरूपनिवासिनः ॥ ४१ ॥ पुण्ड्राः
 कलिङ्गा मगधा दाक्षिणात्याश्च कृत्स्नशः ॥ तथापरान्ताः सौराष्ट्रशूद्रा हीनास्तथाबुदाः ॥ ४२ ॥ मालका मलपाश्चैव पारियात्र
 निवासिनः ॥ सौवीराः सैन्धवा द्रुणा माल्या बाल्यानिवासिनः ॥ ४३ ॥ माद्रा रामास्तथैवान्ध्राः पारसीकास्तथैव च ॥ आसां पिबन्ति
 सलिलं वसन्ति सरितां सदा ॥ ४४ ॥ चत्वारि भारते वर्षे युगानि कवयोऽब्रुवन् ॥ कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चान्यत्र न क्वचित् ॥ ४५ ॥
 यानि किम्पुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ महर्षयः ॥ न तेषु शोको नायासो नोद्वेगः शुद्ध्यं न च ॥ ४६ ॥ स्वस्थाः प्रजाः निरातङ्गाः सर्वदुःख

१ लोहिता इति पा० । २ वेदरता इति । ३ पर्णा साबन्धना इति, वर्णाशा चन्दना चैवेति पा० । ४ विपाशा च इति पा० । ५ रत्नवाहिनीति पा० । ६ वेण्या, चिन्ता इति पा० ।
 ७ पुण्यजनाः शुभाः इति पा० । ८ बलकारिणीति, रसकारिणी इति पा० । ९ कृष्णाः शाल्वाः कल्पनिवासिन इति पा० ।

क. पु.

१८३ ॥

विवर्जिताः ॥ रमन्ते विविधैर्भाविः सर्वाश्च स्थिरयौवनाः ॥ ४७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनकोशवर्णनं नाम * सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
अथ जम्बूद्वीपवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ हेमकूटगिरिः शृङ्गे महाकूटं सुशोभनम् ॥ स्फाटिकं देवदेवस्य विमानं परमेष्ठिनः ॥
॥ १ ॥ तत्र देवाधिदेवस्य भूतेशस्य त्रिशूलिनः ॥ देवाः सर्पिर्गणाः सिद्धाः पूजां नित्यं प्रकुर्वते ॥ २ ॥ स देव्या गिरिशः सार्द्धं महा
देवो महेश्वरः ॥ भूतैः परिवृतो नित्यं भाति तत्र पिनाकधृक् ॥ ३ ॥ विभक्तचारुशिखरः कैलासो यत्र पर्वतः ॥ निवासः क्रोटियक्षाणां
कुबेरस्य च धीमतः ॥ ४ ॥ तत्रापि देवदेवस्य भवस्यायतनं महत् ॥ मन्दाकिनी तत्र पुण्या रम्या सुविमलोदका ॥ ५ ॥ नदी नाना
विधैः पद्मैरनेकैः समलंकृता ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसकिन्नरैः ॥ ६ ॥ उपस्पृष्टजला नित्यं सुपुण्या सुमनोरमा ॥ अन्याश्च नद्यः शतशः
स्वर्णपद्मैरलंकृताः ॥ ७ ॥ तासां कूले तु देवस्य स्थानानि परमेष्ठिनः ॥ देवर्षिगणजुष्टानि तथा नारायणस्य तु ॥ ८ ॥ तस्यापि
शिखरे शुभ्रं पारिजातवनं शुभम् ॥ तत्र शक्रस्य विपुलं भवनं रत्नमण्डितम् ॥ ९ ॥ स्फाटिकस्तम्भसंयुक्तं हेमगोपुरशोभितम् ॥
तत्रापि देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मनः प्रभोः ॥ १० ॥ पुण्यञ्च भवनं रम्यं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ तत्र नारायणः श्रीमान् लक्ष्म्या सह
जगत्पतिः ॥ ११ ॥ आस्ते सर्वेश्वरः श्रेष्ठः पूज्यमानः सनातनः ॥ तथा च वसुधारे तु वसूनां रत्नमण्डितम् ॥ १२ ॥ स्थानानां
सुत्तमं पुण्यं दुराधर्पं सुरद्विषाम् ॥ रत्नधारे गिरिवरे सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ १३ ॥ सप्ताश्रमाणि पुण्यानि सिद्धावासैर्द्युतानि च ॥ तत्र
हैमं चतुर्द्वारं वज्रनीलादिमण्डितम् ॥ १४ ॥ सुपुण्यं सदवस्थानं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ तत्र देवर्षयो विप्राः सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽपरे ॥ १५ ॥
उपासते देवदेवं पितामहमजं परम् ॥ सर्वैः सम्पूजितो नित्यं देव्या सह चतुर्मुखः ॥ १६ ॥ आस्ते हिताय लोकानां शान्तानां परमा
गतिः ॥ तस्यैकशृङ्गशिखरे महापद्मैरलंकृते ॥ १७ ॥ स्वच्छामृतजलं पुण्यं सुगन्धं सुमहत्तरः ॥ जैगीषव्याश्रमं पुण्यं योगिन्द्रैरुप

* सप्तचत्वारिंशः छि० पु० । १ सिद्धगणा यक्षाः इति पा० । २ देवः इति पा० । ३ महादेव्या इति पा० । ४ दिव्या इति पा० । ५ सिताभ्राशिखरे चापि इति, सितान्तशिखरे
चापि इति पा० । ६ संयुतमिति पा० । ७ सुमहत्स्थानमिति पा० । ८ सरस्वतः सुविस्तीर्णं महापद्मैरलंकृतम् इति पा० । ९ सुगन्धं सुमहत्तरम् इति, सुगन्धमार्घं, सुगन्धि ।

पूवां०

अ० ४८

॥८३ ॥

सेवितम् ॥ १८ ॥ तत्रास्ते भगवान्नित्यं सर्वशिष्यैः समावृतः ॥ प्रशान्तदोषैरक्षुद्रैर्ब्रह्मविद्भिर्महात्मभिः ॥ १९ ॥ शंखो मनोहरश्चैव कौशिकः
 कृष्ण एव च ॥ सुमना वेदवादश्च शिष्यास्तस्य प्रसादतः ॥ २० ॥ सर्वयोगरताः शान्ता भस्मोद्भूतविग्रहाः ॥ उपासते महाचार्या
 ब्रह्मविद्यापरायणाः ॥ २१ ॥ तेषामनुग्रहाय यतीनां शान्तचेतसाम् ॥ सान्निध्यं कुरुते भूयो देव्या सह महेश्वरः ॥ २२ ॥ अनेका
 न्याथमाणि स्युस्तस्मिन् गिरिवरोत्तमे ॥ मुनीनां युक्तमनसां सरांसि सरितस्तथा ॥ २३ ॥ तेषु योगरता विप्रा जापकाः संयतेन्द्रियाः ॥
 ब्रह्मण्यासक्तमनसा रमन्ते ज्ञानतत्पराः ॥ २४ ॥ आत्मन्यात्मानमाधाय शिखान्ते पर्यवस्थितम् ॥ ध्यायन्ति देवमीशानं येन सर्वमिदं
 ततम् ॥ २५ ॥ सुमेधं वासवस्थानं सहस्रादित्यसन्निभम् ॥ तत्रास्ते भगवानिन्द्रः शय्या सह सुरेश्वरः ॥ २६ ॥ गजशैले तु दुर्गाया
 भवनं मणितोरणम् ॥ आस्ते भगवती दुर्गा तत्र साक्षान्महेश्वरी ॥ २७ ॥ उपास्यमाना विविधैः शक्तिभैर्दरितस्ततः ॥ पीत्वा योगामृतं
 लब्ध्वा साक्षाद्मृतमेश्वरम् ॥ २८ ॥ सुनीलस्य गिरेः शृङ्गे नानाधातुसमुज्ज्वले ॥ राक्षसानां पुराणि स्युः सरांसि शतशो द्विजाः
 ॥ २९ ॥ तथा पुरशतं विप्राः शतशृङ्गे महाचले ॥ स्फाटिकस्तम्भसंयुक्तं यक्षाणाममितौजसाम् ॥ ३० ॥ श्वेतोदरगिरेः शृङ्गे
 सुपर्णस्य महात्मनः ॥ प्राकारगोपुरोपेतं मणितोरणमण्डितम् ॥ ३१ ॥ स तत्र गरुडः श्रीमान् साक्षाद्विष्णुरिवापरः ॥ ध्यात्वा तत्परमं
 ज्योतिरात्मन्येवमथाव्ययम् ॥ ३२ ॥ अन्यच्च भवनं पुण्यं श्रीशृङ्गे मुनिपुंगवाः ॥ श्रीदेव्याः सर्वरत्नाढ्यं हैमं समाणितोरणम् ॥ ३३ ॥ तत्र
 सा परमा शक्तिर्विष्णोरतिमनोरमा ॥ अनन्तविभवा लक्ष्मीर्जगत्संमोहनीयमुक्ता ॥ ३४ ॥ अध्यास्ते देवगन्धर्वसिद्धचारणवन्दिता ॥ विचिन्त्या
 जगतो योनिः स्वशक्तिकिरणोज्ज्वला ॥ ३५ ॥ तत्रैव देवदेवस्य विष्णोरायतनं महत् ॥ सरांसि तत्र चत्वारि विचित्रकमलाशयाः ॥ ३६ ॥
 तथा सहस्रशिखरे विद्याधरपुराष्टकम् ॥ रत्नसोपानसंयुक्तं सरोभिश्चोपशोभितम् ॥ ३७ ॥ नद्यो विमलपानीयाश्चित्रनीलोत्पलाकराः ॥

१ शोभितमिति पा० । २ प्रधानत इति पा० । ३ महावीर्या इति पा० । ४ योगनिरतचित्तानामित्यर्थः । ५ शिखान्तान्तरसरित्तम् इति पा० । ६ सुमेधे इति, अमोघमिति
 पा० । ७ साक्षादानन्दमेश्वरमिति पा० । ८ ध्यात्वास्ते तत्परं ज्योतिरात्मानं विष्णुमव्ययमिति पा० ।

कर्णिकारवनं दिव्यं तत्रास्ते शंकरः स्वयम् ॥ ३८ ॥ पारिजाते महालक्ष्म्याः पर्वते तु पुरं शुभम् ॥ रम्यप्रासादसंयुक्तं चण्डाचामर
भूषितम् ॥ ३९ ॥ नृत्यद्भिरप्सरःसंघैरितश्चेतश्च शोभितम् ॥ मृदंगपणवोदुष्टं वेणुवीणानिनादितम् ॥ ४० ॥ गन्धर्वकिन्नराकीर्णं संवृतं
सिद्धपुंगवैः ॥ भास्वद्भिर्भूषमायुक्तं महाप्रासादसङ्कुलम् ॥ ४१ ॥ महागणेश्वरैर्जुष्टं धार्मिकाणां सुदर्शनम् ॥ तत्र सा वसते देवी नित्यं
योगपरायणा ॥ ४२ ॥ महालक्ष्मीर्महादेवी त्रिशूलवरधारिणी ॥ त्रिनेत्रा सर्वशक्त्यापसंवृता सा च तन्मयी ॥ ४३ ॥ पश्यन्ति तत्र
मुनयः सिद्धा ये ब्रह्मवादिनः ॥ सुपार्श्वस्योत्तरे भागे सरस्वत्याः पुरोत्तमम् ॥ ४४ ॥ सरांसि सिद्धजुष्टानि देवभोग्यानि सत्तमाः ॥ पाण्डु
रस्य गिरेः शृंगे विचित्रद्रुमसङ्कुलम् ॥ ४५ ॥ गन्धर्वाणां पुरश्चरं दिव्यस्त्रीभिः समावृतम् ॥ तत्र नित्यं मदोत्सिक्ता नरा नार्यस्तथैव
च ॥ ४६ ॥ क्रीडन्ति मुदिता नित्यं विलासैर्भोगतत्पराः ॥ अञ्जनस्य गिरेः शृंगे नारीपुरमनुत्तमम् ॥ ४७ ॥ वसन्ति तत्राप्सर
सो रम्भाद्या रतितालसाः ॥ चित्रसेनादयो यत्र समायान्त्यर्थिनः सदा ॥ ४८ ॥ सा पुरी सर्वरत्नाढ्या नैकप्रसवणैर्युता ॥ अनेकानि
पुराणि स्युः कौमुदे चापि सत्तमाः ॥ ४९ ॥ रुद्राणां शान्तरजसामीश्वरासक्तचेतसाम् ॥ तेषु रुद्रा महायोगा महेशान्तरचारिणः ॥ ५० ॥
समासते पुरं ज्योतिरारूढाः स्थानमैश्वरम् ॥ पिञ्जरस्य गिरेः शृङ्गे गणेशानां पुरत्रयम् ॥ ५१ ॥ नदीश्वरस्य कपिला तत्रास्ते स
महामतिः ॥ तथा च जारुधेः शृङ्गे देवदेवस्य धीमतः ॥ ५२ ॥ दीप्तमायतनं पुण्यं भास्करस्यामितौजसः ॥ तस्यैवोत्तरदिग्भागे
चन्द्रस्थानमनुत्तमम् ॥ ५३ ॥ वसते तत्र रम्यात्मा भगवान् शान्तदीधितिः ॥ अन्यत्र भवनं दिव्यं हंसशैले महर्षयः ॥ ५४ ॥ सहस्रयो
जनायामं सुवर्णमणितोरणम् ॥ तत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा सिद्धसङ्घैरभिष्टुतः ॥ ५५ ॥ सावित्र्या सह विश्वात्मा वांसुदेवादिभिर्द्युतः ॥
तस्य दक्षिणदिग्भागे सिद्धानां पुरमुत्तमम् ॥ ५६ ॥ सनन्दनादयो यत्र वसन्ति मुनिपुंगवाः ॥ पञ्चशैलस्य शिखरे दानवानां पुरत्रयम् ॥ ५७ ॥

१ शंकरोऽम्बया इति पा० । २ परिपात्रे महाशैले महालक्ष्म्याः इति पा० । ३ रत्नभित्तिसमायुक्तमिति, भास्वद्भिस्तिसमाकीर्णमिति पा० । ४ गणेश्वरादिना युक्तमिति, गणेश्व
राङ्गनाल्लभिमिति पा० । ५ सद्सन्मया इति पा० । ६ संकुले इति पा० । ७ सुव्रताः इति पा० । ८ स्थानमुत्तममिति पा० । ९ वामदेवादिभिरिति पा० । १० पुरसत्तममिति पा० ।

नातिकूरेण तस्माच्च दत्त्याचार्यस्य धीमतः ॥ सुगन्धशैलशिखरे सरिद्रिरुपशोभितम् ॥ ५८ ॥ कर्दमस्याश्रमं पुण्यं तत्रास्ते भग
 वानृषिः ॥ तस्यैव पूर्वदिग्भागे किञ्चिद् द्वै दक्षिणाश्रिते ॥ ५९ ॥ सनत्कुमारो भगवांस्तत्रास्ते ब्रह्मवित्तमः ॥ सर्वेष्वेतेषु शैलेषु तथा
 न्येषु मुनीश्वराः ॥ ६० ॥ सरांसि विमला नद्यो देवानामालंयानि च ॥ सिद्धलिङ्गानि पुण्यानि मुनिभिः स्थापितानि च ॥ ६१ ॥
 तानि चायतनान्याशु संख्यातुं नैव शक्यते ॥ एष संक्षेपतः प्रोक्तो जम्बूद्वीपस्य विस्तरः ॥ न शक्यो विस्तराद्बहुं मया वर्षशतैरपि
 ॥ ६२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे जम्बूद्वीपवर्णनं नामा * षष्ठत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ अथ भुवनविन्यासवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥
 जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणेन समन्ततः ॥ संवेष्टयित्वा क्षीरोदं पृथ्वीद्वीपो व्यवस्थितः ॥ १ ॥ पृथ्वीद्वीपे च विप्रेन्द्राः सप्तासन्कुलपर्वताः ॥
 सिद्धायुताः सुपर्वाणः सिद्धसङ्गनिषेविताः ॥ २ ॥ गोमेदः प्रथमस्तेषां द्वितीयश्चन्द्र उच्यते ॥ नारदो दुन्दुभिश्चैव मणिमान्मेघनिस्वनः
 ॥ ३ ॥ वैभ्राजः सप्तमस्तेषां ब्रह्मणोऽत्यन्तवह्निभः ॥ तत्र देवर्षिगन्धर्वैः सिद्धैश्च भगवानजः ॥ ४ ॥ उपास्यते स विश्वात्मा साक्षी
 सर्वस्य विश्वदृक् ॥ तेषु पुण्या जनपदा आधयो व्याधयो न च ॥ ५ ॥ न तत्र पापकर्तारः पुरुषा वै कथञ्चन ॥ तेषां नद्यश्च सप्तैव
 वर्षाणां तु समुद्रगाः ॥ ६ ॥ तासु ब्रह्मर्षयो नित्यं पितामहमुपासते ॥ अनुतप्ताशिखे चैव विपापा त्रिदिवा कृता ॥ ७ ॥ अमृता सुकृता
 चैव नामतः परिकीर्तिताः ॥ क्षुद्रनद्यस्तु विख्याताः सरांसि च बहुन्यपि ॥ ८ ॥ न चैतेषु युगावस्था पुरुषा वै चिरायुषः ॥ आर्यकाः कुरुरा
 श्वैव विदेहा भाविनस्तथा ॥ ९ ॥ ब्रह्मक्षत्रियविद्वद्भ्रातास्मिन्द्वीपे प्रकीर्तिताः ॥ इज्यते भगवांशीशो वर्णैस्तत्र निवासिभिः ॥ १० ॥ तेषाञ्च
 सोमसाम्राज्यं सारूप्यं मुनिपुङ्गवाः ॥ सर्वे धर्मरता नित्यं सर्वे मुदितमानसाः ॥ ११ ॥ पञ्चवर्षसहस्राणि जीवन्ति च निरामयाः ॥ पृथ्वीद्वीप
 प्रमाणं तु द्विगुणेन समन्ततः ॥ १२ ॥ संवेष्टयेक्षुरसाम्भोधिं शाल्मलिः संव्यवस्थितः ॥ सप्त वर्षाणि तत्रापि सप्तैव कुलपर्वताः ॥ १३ ॥

१ अत्र क्लीबत्वमार्थम् । २ वन्यान्याश्रमवर्णांगीति ॥ ३ समत्त्वारिंशः लि० पु० । ४ संवेष्टयित्वा इत्यर्थम् संवेष्टय इति साधु । ५ सोमस्य ऋषभस्तथेति पा० । ६ भगवान्
 सोमः इति पा० । ७ सोमसायुज्यमिति पा० ।

ऋज्वायताः सुपर्वाणः सप्त नद्यश्च सुवताः ॥ कुमुदश्चात्रदक्षैव तृतीयश्च बलाहकः ॥ १४ ॥ द्रोणः कंसस्तु महिषः ककुब्जान्
सप्तमस्तथा ॥ योनी तोया वितृष्णा च चन्द्रा शुक्ला विमोचनी ॥ १५ ॥ निवृत्तिश्चेति ता नद्यः स्मृताः पापहरा नृणाम् ॥ न तेषु विद्यते
लोभः क्रोधो वा द्विजसत्तमाः ॥ १६ ॥ न चैवास्ति युगावस्था जना जीवन्त्यनामयाः ॥ यजन्ति सततं तत्र वर्णा वायुं सनातनम्
॥ १७ ॥ तेषां तत्साधनं युक्तं सारूप्यञ्च सलोकता ॥ कपिला ब्राह्मणाः प्रोक्ता राजानश्चारुणास्तथा ॥ १८ ॥ पीता वैश्याः स्मृताः
कृष्णा द्वीपेऽस्मिन् वृषला द्विजाः ॥ शाल्मलस्य तु विस्ताराद्विगुणेन समन्ततः ॥ १९ ॥ संवेष्ट्य तु सुरोदांश्चि कुशद्वीपो व्यवस्थितः ॥
विद्रुमश्चैव होमश्च द्युतिमान् पुष्पवांस्तथा ॥ २० ॥ कुशेशयो हरिश्चैव मन्दरः सप्त पर्वताः ॥ धूतपापा शिवा चैव पवित्रा संमिता तथा
॥ २१ ॥ तेषां विद्युत्प्रभा रामा महानद्यश्च सप्त वै ॥ अन्याश्च शतशो विप्रा नद्यो मणिजलाः शुभाः ॥ २२ ॥ तास्तु ब्रह्माणमीशानं
देवाद्याः पयुषासते ॥ ब्राह्मणा द्रविणो विप्राः क्षत्रियाः शुष्मिणस्तथा ॥ २३ ॥ वैश्यास्तोभास्तु मन्देहाः शूद्रास्तत्र प्रकीर्त्तिताः ॥
नरोपि ज्ञानसम्पन्ना मैत्र्यादिगुणसंयुताः ॥ २४ ॥ यथोक्तकारिणः सर्वे सर्वे भूतहिते रताः ॥ यजन्ति यज्ञैर्विविधैर्ब्रह्माणं परमोष्ठिनम् ॥ २५ ॥
तेषाञ्च ब्रह्मसायुज्यं सारूप्यञ्च सलोकता ॥ कुशद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणेन समन्ततः ॥ २६ ॥ क्रौञ्चद्वीपः स्थितो विप्रा वेष्टयित्वा
धृतोदधिम् ॥ क्रौञ्चो वामनकश्चैव तृतीयश्चाधिकारिकः ॥ २७ ॥ देवार्द्वश्च विवेदश्च पुण्डरीकस्तथैव च ॥ नाम्ना च सप्तमः प्रोक्तः
पर्वतो दुन्दुभिस्वनः ॥ २८ ॥ गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा ॥ कोभिश्च पुण्डरीकाक्षा नद्यः प्राधान्यतः स्मृताः ॥ २९ ॥
पुष्कलाः पुष्करा घन्यास्तिष्ठ्या वर्णाः क्रमेण वै ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥ अर्चयन्ति महादेवं यज्ञ
दानशमादिभिः ॥ व्रतोपवासैर्विविधैर्होमैश्च पितृतर्पणैः ॥ ३१ ॥ तेषां वै रुद्रसायुज्यं सारूप्यं चातिदुर्लभम् ॥ सलोकता च सामीप्यं

१ सप्त पर्वता इति पा० । २ यजन्ति तेषां वितृष्णा इति पा० । ३ तेषां तस्याय सायुज्यमिति पा० । ४ हेमश्च इति पा० । ५ विद्युदन्ता मही चेति नद्यस्तत्र जलावहाः इति
पा० । ६ वैश्याः स्नेहास्तु इति पा० । ७ सर्वविज्ञानसंपन्ना इति पा० । ८ दिवावृत्तगिरिन्द्रश्च इति, देवपूर्वागिरिन्द्रश्च इति पा० । ९ तिष्ठान्तस्य इति, तिष्ठ्यास्तत्र इति पा० ।
१० होमैः स्वाध्यायतर्पणैरिति पा० ।

जायते तत्प्रसादतः ॥ ३२ ॥ कौचद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणेन समन्ततः ॥ शाकद्वीपः स्थितो विप्रा आवेष्ट्य दधिसागरम् ॥ ३३ ॥
 उदयो रैवतश्चैव श्यामकांष्ठगिरिस्तथा ॥ आम्बिकेयस्तथा रम्यः केसरी चेति पर्वताः ॥ ३४ ॥ सुकुमारी कुमारी च नलिनी वेणुका
 तथा ॥ इक्षुका धेनुका चैव गभस्तिश्चेति निम्नगाः ॥ ३५ ॥ आसां पिबन्तः सलिलं जीवन्ति तत्र मानवाः ॥ अनामयाश्चाशोकाश्च
 रागद्वेषविवर्जिताः ॥ ३६ ॥ मृगाश्च मगधाश्चैव मानसा मन्दगास्तथा ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चात्र क्रमेण तु ॥ ३७ ॥
 यजन्ति सततं देवं सर्वलोकैकसाक्षिणम् ॥ व्रतोपवासैर्विविधैर्देवदेवं दिवाकरम् ॥ ३८ ॥ तेषां वै सूर्यसायुज्यं सामीप्यञ्च सत्पता ॥ सलो
 कता च विप्रेन्द्रा जायते तत्प्रसादतः ॥ ३९ ॥ शाकद्वीपं समावृत्य क्षीरोदः सागरः स्थितः ॥ श्वेतद्वीपश्च तन्मध्ये नारायणपरायणाः
 ॥ ४० ॥ तत्र पुण्या जनपदा नानाश्चर्यसमन्विताः ॥ श्वेतास्तत्र नरा नित्यं जायन्ते विष्णुतत्पराः ॥ ४१ ॥ नाधयो व्याधयस्तत्र
 जरामृत्युभयं न च ॥ क्रोधलोभविनिर्मुक्ता मायामात्सर्यवर्जिताः ॥ ४२ ॥ नित्यपुष्टा निरातङ्का नित्यानन्दाश्च भोगिनः ॥ नारायण
 समाः सर्वे नारायणपरायणाः ॥ ४३ ॥ केचिद्व्यानपरा नित्यं योगिनः संयतेन्द्रियाः ॥ केचिज्जपन्ति तप्यन्ति केचिद्विज्ञानिनोऽपरे
 ॥ ४४ ॥ अन्ये निर्बीजयोगेन ब्रह्मभावेन भाविताः ॥ ध्यायन्ति तत्परं ब्रह्म वासुदेवं सनातनम् ॥ ४५ ॥ एकान्तिनो निरालम्बा
 महाभागवताः परे ॥ पश्यन्ति तत्परं ब्रह्म विष्णुवाक्यं तमसः परम् ॥ ४६ ॥ सर्वे चतुर्भुजाकाराः शंसचक्रगदाधराः ॥ सुपतिवाससः
 सर्वे श्रीवत्साङ्कितवक्षसः ॥ ४७ ॥ अन्ये महेश्वरपरास्त्रिपुण्ड्रङ्कितमस्तकाः ॥ सुयोगाद्भूतिकरणा महागरुडवाहनाः ॥ ४८ ॥ सर्वे
 शक्तिसमायुक्ता नित्यानन्दाश्च निर्मलाः ॥ वसन्ति तत्र पुरुषा विष्णोरन्तरचारिणः ॥ ४९ ॥ तत्र नारायणस्यान्यद्गुणं दुरतिक्रमम् ॥
 नारायणं नाम पुरं प्रासादैरुपशोभितम् ॥ ५० ॥ हेमप्राकारसंयुक्तं स्फाटिकैर्मण्डपैर्युतम् ॥ प्रभासहस्तकलिलं दुराधर्षं सुशोभनम् ॥ ५१ ॥
 हर्म्यप्रासादसंयुक्तं महाट्टालसमाकुलम् ॥ हेमगोपुरसादृशैर्नानारत्नोपशोभितैः ॥ ५२ ॥ शुभ्रास्तरणसंयुक्तैर्विचित्रैः समलंकृतम् ॥ नन्दने

१ श्यामाकास्त इति पा० । २ परं पदमिति पा० । ३ परममिति पा० । ४ व्यासाद्येति पा० । ५ प्राकार इति पा० ।

क. पु.
॥ ८६ ॥

विविधाकारैः स्रवन्तीभिश्च शोभितम् ॥ ५३ ॥ सरोभिः सर्वतो युक्तं वीणावेणुनिनादितम् ॥ पताकाभिर्विचित्राभिरनेकाभिश्च शोभितम् ॥ ५४ ॥ वीथिभिः सर्वतो युक्तं सोपानै रत्नभूषितैः ॥ नदीशतसहस्राढ्यं दिव्यगाननिनादितम् ॥ ५५ ॥ हंसकारणडवाकीर्णचक्रवाकोपशोभितम् ॥ चातुर्द्वारमनौपम्यमगम्यं देवविद्विषाम् ॥ ५६ ॥ तत्र तत्राप्सरःसंघैर्नृत्यद्विरूपशोभितम् ॥ नानागीतविधानज्ञैर्देवानामपि दुर्लभैः ॥ ५७ ॥ नानाविलाससम्पन्नैः कामुकैरतिकोमलैः ॥ प्रभूतचन्द्रवदनैर्नृपुरारावसंयुतैः ॥ ५८ ॥ ईषत्स्मितैः सुविम्बोष्ठैर्बालमुग्धमृगेषु ॥ अशेषविभवोपेतैस्तनुमध्याविभूषितैः ॥ ५९ ॥ सुराजहंसचलनैः सुवेषैर्मधुरस्वनैः ॥ संलापालापकुशलैर्दिव्याभरणभूषितैः ॥ ६० ॥ स्तनभारविनम्रैश्च मधुघूर्णितलोचनैः ॥ नानावर्णविचित्रांगैर्नानाभोगरातिप्रियैः ॥ ६१ ॥ उत्फुल्लकुसुमोद्यानैस्तद्भूतशतशोभितम् ॥ असंख्येयगुणं शुद्धमसंख्यैस्त्रिदशैरपि ॥ ६२ ॥ श्रीमत्पवित्रं देवस्य श्रीपतेरमितौजसः ॥ तस्य मध्येऽतितेजस्कमुद्यत्प्राकारतोरणम् ॥ ६३ ॥ स्थानं तद्वैष्णवं दिव्यं योगिनां सिद्धिदायकम् ॥ तन्मध्ये भगवानेकः पुण्डरीकदलद्युतिः ॥ ६४ ॥ शोभतेऽशेषजगत्सृतिः शेषादिशयने हरिः ॥ विचिन्त्यमानो योगीन्द्रैः सनन्दनपुरोगमैः ॥ ६५ ॥ स्वात्मानन्दामृतं पीत्वा पुरस्तात्तमसः परः ॥ पीतवासा विशालाक्षो महामायो महाभुजः ॥ ६६ ॥ क्षीरोदकन्यया नित्यं गृहीतचरणद्वयः ॥ सा च देवी जगद्रन्धा पादमूले हरिप्रिया ॥ ६७ ॥ समास्ते तन्मना नित्यं पीत्वा नारायणामृतम् ॥ न तत्राधार्मिका यान्ति न च देवान्तरालयाः ॥ ६८ ॥ वैकुण्ठं नाम तत्स्थानं त्रिदशैरपि वन्दितम् ॥ न मे प्रभवति प्रज्ञा कृत्स्नशास्त्रनिरूपणे ॥ ६९ ॥ एतावच्छिष्यते वक्तुं नारायणपुरं हि तत् ॥ स एव परमं ब्रह्म वासुदेवः सनातनः ॥ ७० ॥ शोभते नारायणः श्रीमान्मायया मोहयज्जगत् ॥ ७१ ॥ नारायणादिदं जातं तस्मिन्नेव व्यवस्थितम् ॥ तमाश्रयति कालान्ते स एव परमा गतिः ॥ ७२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनविन्यासः ॥ एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

१ नारीति पा० । २ दिव्यगेयसमन्वितमिति, दिव्यपेयसमन्वितमिति पा० । ३ संलापोल्लाप इति पा० । ४ सुपीतवसनोऽनन्तः इति पा० । ५ देवान्तराश्रयाः इति पा० । ६ कृष्णशास्त्र इति पा० । ७ तमेवाभ्येति इति, तं समभ्येति कल्पान्ते इति पा० । ४ अष्टषत्वारिंशः लि० पु० ।

पूर्वा०
अ० ४९

॥ ८६ ॥

सूत उवाच ॥ शाकद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणेन व्यवस्थितः ॥ क्षीरार्णवं समाश्रित्य द्वीपं पुष्करसंज्ञितम् ॥ १ ॥ एक एवात्र विप्रेन्द्राः
 पर्वतो मानसोत्तरः ॥ योजनानां सदृशाणि चोर्ध्वं पश्चाद्भुच्छितः ॥ २ ॥ तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः पारिमण्डलः ॥ स एव द्वीपश्चा
 देन मानसोत्तरसंस्थितः ॥ ३ ॥ एक एव महाभागः सन्निवेशो द्विधा कृतः ॥ तस्मिन्द्वीपे स्मृतौ द्वौ तु पुण्यौ जनपदौ शुभौ
 ॥ ४ ॥ अपरौ मानसस्याथ पर्वतस्यानुमण्डलौ ॥ महावीतिं स्मृतं वर्षं धातकीसण्डमेव च ॥ ५ ॥ स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः
 परिवारितः ॥ तस्मिन्द्वीपे महावृक्षो न्यग्रोधोऽमरपूजितः ॥ ६ ॥ तस्मिन्निवसति ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः ॥ तत्रैव मुनिशार्दूल
 शिवनारायणादयः ॥ ७ ॥ वसत्यत्र महादेवो द्रोणं हरिरव्ययः ॥ सम्पूज्यमानो ब्रह्माद्यैः कुमारैश्च योगिभिः ॥ ८ ॥ गन्धर्वैः किन्नरै
 र्यक्षैरीश्वरः कृष्णपिङ्गलः ॥ स्वस्थास्तत्र प्रजाः सर्वा ब्राह्मणाः शतशस्त्विषः ॥ ९ ॥ निरामया विशोकाश्च रागद्वेषविवाञ्जिताः ॥
 सत्यानृते न तत्रास्तां नोत्तमाधममध्यमाः ॥ १० ॥ न वर्णाश्रमधर्माश्च न नद्यो न च पर्वताः ॥ परेण पुष्करेणाथ समावृत्य स्थितो
 महान् ॥ ११ ॥ स्वादूदकसमुद्रस्तु समन्ताद्विजसत्तमाः ॥ परेण तस्य महती दृश्यते लोकसंस्थितिः ॥ १२ ॥ काञ्चनी द्विगुणा भूमिः
 सर्वत्रैकशिलोपमा ॥ तस्याः परेण शैलस्तु मर्यादा भानुमण्डलः ॥ १३ ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥ योजनानां
 सदृशाणि दश तस्योच्छ्रयः स्मृतः ॥ १४ ॥ तावानेव च विस्तारो लोकालोकमहागिरेः ॥ समावृत्य तु तं शैलं सर्वतो वै समस्थितम्
 ॥ १५ ॥ तमश्चाण्डकटादेन समन्तात्परिवेष्टितम् ॥ एते सप्त महालोकाः पातालाः सम्प्रकीर्त्तिताः ॥ १६ ॥ ब्रह्माण्डांशेषविस्तारः
 संक्षेपेण मयोदितः ॥ अण्डानामीदृशानां तु क्रोड्यो ज्ञेयाः सदृशः ॥ १७ ॥ सर्वगत्वात्प्रधानस्य कारणस्याव्ययात्मनः ॥ अण्डेष्वेतेषु
 सर्वेषु भुवनानि चतुर्दश ॥ १८ ॥ तत्र तत्र चतुर्वक्त्रा रुद्रा नारायणादयः ॥ दशोत्तरमयैकैकमण्डावरणसप्तकम् ॥ १९ ॥ समन्तात्संस्थितं

१ समावृत्य इति पा० । २ संज्ञितः इति पा० । ३ महावीजमिति पा० । ४ ब्राह्मणाः सदृशस्त्विषः इति, सदृशावुषः इति पा० । ५ स्थाणुमण्डल इति पा० । ६ सप्त कीर्त्तिता इति
 पा० । ७ ब्रह्माण्डस्येव इति पा० । ८ वरक इति पा० ।

कू. पु.
॥ ८७ ॥

विप्रास्तत्र यान्ति मनीषिणः ॥ अनन्तमेवमव्यक्तमनादिनिधनं महत् ॥ २० ॥ अतस्त्य वृत्तं सर्वं जगत्प्रकृतिरक्षरम् ॥ अनन्तत्वमन-
न्तस्य यतः संख्या न विद्यते ॥ २१ ॥ तदव्यक्तमिदं ज्ञेयं तद्ब्रह्म परमं ध्रुवम् ॥ अनन्त एष सर्वत्र सर्वस्थानेषु पठ्यते ॥ २२ ॥ तस्य
पूर्वं मयाप्युक्तं यत्तन्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ गतः स एष सर्वत्र सर्वस्थानेषु पूज्यते ॥ २३ ॥ भूमौ रसातले चैव आकाशे पवनेऽनले ॥ अण-
वेषु च सर्वेषु दिवि चैव न संशयः ॥ २४ ॥ तथा तमसि तत्त्वे वाग्येष एव महाद्युतिः ॥ अनेकधा विभक्ताङ्गः कण्डिते पुरुषोत्तमः ॥ २५ ॥
महेश्वरः परोऽव्यक्तादण्डमव्यक्तसम्भवम् ॥ अण्डाद्ब्रह्मा समुत्पन्नस्तेन सृष्टमिदं जगत् ॥ २६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भुवनकोशवर्णनं
नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥ अथ मन्वन्तरकीर्तने विष्णुमाहात्म्यम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अतीतानागतानीह यानि मन्वन्तराणि
वै ॥ तानि त्वं कथयास्मभ्यं व्यासश्च द्वापरे युगे ॥ १ ॥ वेदशास्त्राप्रणयिनो देवदेवस्य धीमतः ॥ धर्मार्यानां प्रवक्तारो दीशानस्य कलौ
युगे ॥ २ ॥ कियन्तो देवदेवस्य शिष्याः कलियुगेऽपि वै ॥ एतत्सर्वं समासेन सूत वंजुमिहाहंसि ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ मनुः स्वायम्भुवः
पूर्वं ततः स्वारोचिषो मतः ॥ उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ ४ ॥ षडेते मनवोऽतीताः साम्प्रतं तु रवेः सुतः ॥ वैवस्वतोऽ-
यं सप्तैतत्सप्तमं वर्तते परम् ॥ ५ ॥ स्वायम्भुवं तु कथितं कल्पादावन्तरं मया ॥ अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं मनोः स्वारोचिषस्य तु
॥ ६ ॥ पारावताश्च तुपिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ विपश्चिन्नाम देवेन्द्रो बभूवाभुरमर्दनः ॥ ७ ॥ ऊर्जस्तम्भस्तथा
प्राणो हान्तोऽथ ऋषभस्तथा ॥ तिमिरश्चार्करीर्वाश्च सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ८ ॥ चैत्रकिम्पुरुषाद्यास्तु सुताः स्वारोचिषस्य
तु ॥ द्वितीयमेतदाख्यातमन्तरं शृणु चोत्तमम् ॥ ९ ॥ तृतीयेऽप्यन्तरे चैव उत्तमो नाम वै मनुः ॥ सुशान्तिस्तत्र देवेन्द्रो बभूवा
मित्रकर्षणः ॥ १० ॥ सुधामानस्तथा सत्यः शिवश्चाथ प्रतर्दनः ॥ वशवर्तिनः पञ्चैते गणा द्वादशकाः स्मृताः ॥ ११ ॥ रजोगात्रोर्ध्वाद्बुधश्च सवन

१ तदव्यक्तमिति प्रोक्तं ज्ञेयं तत्परमं पदमिति पा० । २ विभक्तश्च इति पा० । * एकोनपञ्चाशः छिः पु० । ३ तथावतारान्धर्मार्थमीशानस्य इति पा० । ४ स्वारोचिषस्ततः
इति पा० । ५ यथैतत्सप्तमो वर्ततेऽन्तरः इति पा० । ६ सूदन इति पा० ।

पूर्वा०
अ० ५१

॥ ८७ ॥

श्वानघस्तथा ॥ सुतपाः शक्र इत्येते सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ १२ ॥ तामसस्यान्तरे देवाः सुरायासहरास्तथा ॥ सत्याश्च
 सुधियश्चैव सप्तविंशतिका गणाः ॥ १३ ॥ शिविरिन्द्रस्तथैवासीच्छतयज्ञोपलक्षणः ॥ बभूव झङ्कुरे भक्तो महादेवाश्चने रतः ॥ १४ ॥
 ज्योतिर्दाम पृथक्कल्पश्चैत्रोऽग्निवसनस्तथा ॥ पीवरस्तवृषयो ह्येते सप्त तत्रापि चान्तरे ॥ १५ ॥ पञ्चमे चापि विप्रेन्द्रा रैवतो नाम नामतः ॥
 मनुर्विभुश्च तत्रेन्द्रो बभूवासुरमर्दनः ॥ १६ ॥ अमिता भूतयस्तत्र वैकुण्ठाश्च सुरोत्तमाः ॥ एते देवगणास्तत्र चतुर्दश चतुर्दश ॥ १७ ॥
 हिरण्यरोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथैव च ॥ वेदबाहुः सुबाहुश्च सपर्जन्यो महामुनिः ॥ १८ ॥ एते सप्तर्षयो विप्रास्तत्रासन् रैवतेऽन्तरे ॥
 स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा ॥ १९ ॥ प्रियव्रतान्विता ह्येते चत्वारो मनवः स्मृताः ॥ षष्ठे मन्वन्तरे चापि चाक्षुषस्तु
 मनुर्द्विजाः ॥ २० ॥ मनोजवस्तथैवेन्द्रो देवाश्चैव निबोधत ॥ आद्याः प्रभूतभावाश्च प्रथनाश्च दिवौकसः ॥ २१ ॥ महानुभावा
 लेख्याश्च पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ विरजाश्च हविर्माश्च सोमो मनुसमः स्मृतः ॥ २२ ॥ अविनामा सविष्णुश्च सप्तासन्नृषयः शुभाः ॥
 विवस्वतः सुतो विप्राः श्राद्धदेवो महाद्युतिः ॥ २३ ॥ मनुः संवर्त्तनो विप्राः साम्प्रतं सप्तमेऽन्तरे ॥ आदित्या वसवो रुद्रा देवास्तत्र
 मरुद्गणाः ॥ २४ ॥ पुरन्दरस्तथैवेन्द्रो बभूव परवीरहा ॥ वसिष्ठः कश्यपश्चात्रिजंमदग्निश्च गौतमः ॥ २५ ॥ विश्वामित्रो भरद्वाजः सप्त
 सप्तर्षयोऽभवन् ॥ विष्णुशक्तिरनौपम्या सत्त्वोद्रिका स्थिता स्थितौ ॥ २६ ॥ तदंशभूता राजानः सर्वे च त्रिदिवौकसः ॥ स्वायम्भुवेऽन्तरे
 पूर्वं प्रकृत्या मानसः सुतः ॥ २७ ॥ रुचेः प्रजापतेर्जज्ञे तदंशेनाभवद्विजाः ॥ ततः पुनरसौ देवः प्राप्ते स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ २८ ॥
 तुषितायां समुत्पन्नस्तुषितैः सह दैवतैः ॥ उत्तमे त्वन्तरे विष्णुः सत्यैः सह सुरोत्तमः ॥ २९ ॥ सत्यायामभवत्सत्यः सत्यरूपो

१ मृगबाहुवयस्तथा इति पा० । २ ज्योतिर्धर्मा पृथुः काव्यश्चैत्रोऽग्निर्वरुणस्तथा इति पा० । ३ वसुश्च इति पा० । ४ देवबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च इति पा० । ५ प्रसूता
 मन्याश्च पृथुगाश्च इति पा० । ६ पञ्चैते हष्टका गणा इति, पञ्चैतेऽप्यष्टका गणा इति पा० । ७ सुमेधा विरजाश्चैव हविर्माश्च तमोमधुरिति, हविर्मानुत्तमो मधुरिति पा० ।

कू. पु.
॥ ८८ ॥

जनार्दनः ॥ तामसस्यान्तरे चैव सम्प्राप्ते पुनरेव हि ॥ ३० ॥ हर्यायां हरिभिर्देवैर्हरिरेवाभवंदरिः ॥ रैवतेऽप्यन्तरे चैव सङ्कल्पान्मानसो
हरिः ॥ ३१ ॥ सम्भूतो मानसैः सार्द्धं देवैः सह महाद्युतिः ॥ चाक्षुषेऽप्यन्तरे चैव वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ॥ ३२ ॥ विकुण्ठायामसौ
जज्ञे वैकुण्ठैर्देवैः सह ॥ मन्वन्तरे च सम्प्राप्ते तथा वैवस्वतेऽन्तरे ॥ ३३ ॥ वामनः कश्यपाद्रिष्णुरदित्यां सम्बभूव ह ॥ त्रिभिः
क्रमैरिमाँल्लोकाञ्जित्वा येन महात्मना ॥ ३४ ॥ पुरन्दराय त्रैलोक्यं दत्तं निहतकण्टकम् ॥ इत्येतःस्तनवस्तस्य सप्तमन्वन्तरेषु वै ॥ ३५ ॥
सप्त चैवाभवन्विप्रा याभिः सङ्कषिताः प्रजाः ॥ यस्माद्विश्वमिदं कृत्स्नं वामनेन महात्मना ॥ ३६ ॥ तस्मात्सर्वैः स्मृतो नूनं देवैः सर्वेषु
दैत्यहा ॥ एष सर्वं सृजत्यादौ पाति हन्ति च केशवः ॥ ३७ ॥ भूतान्तरात्मा भगवान्नारायण इति श्रुतिः ॥ एकांशेन जगत्सर्वं व्याप्य
नारायणः स्थितः ॥ ३८ ॥ चतुर्द्धा संस्थितो व्यापी सगुणो निर्गुणोऽपि च ॥ एका भगवतो मूर्तिर्ज्ञानरूपा शिवामला ॥ ३९ ॥
वासुदेवाभिधाना सा गुणातीता सुनिष्कला ॥ द्वितीया कालसंज्ञान्या तामसी शिवसंज्ञिता ॥ ४० ॥ निहन्त्री सकलस्यान्ते वैष्णवी
परमा तनुः ॥ सत्त्वोद्रिका तृतीयान्या प्रद्युम्नेति च संज्ञिता ॥ ४१ ॥ जगत्संस्थापयेद्विश्वं सा विष्णोः प्रकृतिर्ध्रुवा ॥ चतुर्थी वासुदेवस्य
मूर्तिर्ब्रह्मेति संज्ञिता ॥ ४२ ॥ राजसी सानिरुद्धस्य पुरुषसृष्टिकारिता ॥ यः स्वपितृस्त्रिलं हत्वा प्रद्युम्नेन सह प्रभुः ॥ ४३ ॥
नारायणाख्यो ब्रह्मासौ प्रजासर्गं करोति सः ॥ यासौ नारायणतनुः प्रद्युम्नाख्या शुभा स्मृता ॥ ४४ ॥ तथा सम्मोहयेद्विश्वं स देवासुरमानुषम् ॥
ततः सेव जगन्मूर्तिः प्रकृतिः परिकीर्त्तिता ॥ ४५ ॥ वासुदेवो ह्यनन्तात्मा केवलो निर्गुणो हरिः ॥ प्रधानं पुरुषं कालः सत्त्वत्रयमनु
त्तमम् ॥ ४६ ॥ वासुदेवात्मकं नित्यमेतद्विज्ञाय मुच्यते ॥ एकं शब्दं चतुष्पादं चतुर्द्धा पुनरच्युतः ॥ ४७ ॥ विभेद वासुदेवोऽसौ

१ हरिरेषोऽभवदिति पा० । २ संभूत्या मानसोऽभवदिति, सम्भूत्या मानसो हरिरिति पा० । ३ त्रिविक्रमेरिति पा० । ४ विष्णुविधेर्धातोः प्रवेशनादिति, देवैः सर्वदेवेषु दैत्यहा
इति पा० । ५ चतुर्द्धारस्थितः इति पा० । ६ तथा सम्मोहयेद्विश्वं स देवासुरमानुषम्; जगत्स्थापयने सर्वमिति च पा० । ७ सानिरुद्धाख्या प्रद्युम्नमूर्तिकारिका इति पा० ।
८ एकं देवमिति पा० ।

पूर्वा०
अ० ५१

॥ ८८ ॥

प्रद्युम्नो भगवान् हरिः ॥ कृष्णद्वैपायनो व्यासो विष्णुनारायणः स्वयम् ॥ ४८ ॥ अवातरत्स सम्पूर्णं स्वेच्छया भगवान् हरिः ॥
 अनाद्यन्तं परं ब्रह्म न देवा ऋषयो विदुः ॥ ४९ ॥ एकोऽयं वेद भगवान् व्यासो नारायणः प्रभुः ॥ इत्येतद्विष्णुमाहात्म्यं कथितं
 मुनिसत्तमाः ॥ एतत्सत्यं पुनः सत्यमेवं ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ ५० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे मन्वन्तरकीर्तने विष्णुमाहात्म्यं
 नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ अथ वेदशास्त्राप्रणयनम् ॥ सूत उवाच ॥ अस्मिन्मन्वन्तरे पूर्वं वर्तमाने महान् प्रभुः ॥ द्वापरे प्रथमे
 व्यासो मनुः स्वायम्भुवो मतः ॥ १ ॥ बिभेद बहुधा वेदं नियोगाद्ब्रह्मणः प्रभोः ॥ द्वितीये द्वापरे चैव वेदव्यासः प्रजापतिः ॥ २ ॥
 तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे स्याद्दृढरूपतिः ॥ सविता पञ्चमे व्यासः षष्ठे मृत्युः प्रकीर्तितः ॥ ३ ॥ सप्तमे च तथैवेन्द्रो वसिष्ठश्चाष्टमे
 मतः ॥ सारस्वतश्च नवमे त्रिधामा दशमे मतः ॥ ४ ॥ एकादशे तु ऋषभः सुतेजा द्वादशे स्मृतः ॥ त्रयोदशे तथा धर्मः सुचक्षुस्तु
 चतुर्दशे ॥ ५ ॥ त्रय्यारुणिः पञ्चदशे षोडशे तु धनञ्जयः ॥ कृतञ्जयः सप्तदशे द्वादशे ऋतञ्जयः ॥ ६ ॥ ततो व्यासो
 भरद्वाजस्तस्मादूर्ध्वं गतमः ॥ वाचश्रवाश्चैकविंशे तस्मोन्नारायणः परः ॥ ७ ॥ तृणबिन्दुस्रयोविंशे वाल्मीकिस्तत्परः स्मृतः ॥
 पञ्चविंशं तथा प्राप्ते यस्मिन्चैव द्वापरे द्विजाः ॥ ८ ॥ (सप्तविंशे तथा व्यासो जातुकर्णो महामुनिः ॥) पराशरमुतो व्यासः कृष्णद्वैपायनोऽभवत् ॥
 स एव सर्ववेदानां पुराणानां प्रदर्शकः ॥ ९ ॥ पाराशर्यो महायोगी कृष्णद्वैपायनो हरिः ॥ आराध्य देवमीशानं दृष्ट्वा स्तुत्वा त्रिलोच
 नम् ॥ १० ॥ तत्प्रसादादसौ व्यासं वेदानामकरोत्प्रभुः ॥ ११ ॥ अथ शिष्यान् स जग्राह चतुरो वेदपारगान् ॥ जैमिनिश्च सुमन्तुश्च
 वैशम्पायनमेव च ॥ १२ ॥ पैलं तेषां चतुर्थश्च पञ्चमं मां महामुनिः ॥ ऋग्वेदपाठकं पैलं जग्राह स महामुनिः ॥ १३ ॥ यजुर्वेदप्रवक्तारं
 वैशम्पायनमेव च ॥ जैमिनिं सामवेदस्य पाठकं सोऽन्वपद्यत ॥ १४ ॥ तथैवाथर्ववेदस्य सुमन्तुमृषिसत्तमम् ॥ इतिहासपुराणानि प्रवक्तुं

१ एतत्सर्वमिति पा० । २ पञ्चाशः लि० पु० । ३ विभुरिति पा० । ४ काक इति पा० । ५ वैवस्वतश्च इति पा० । ६ तस्मात् शुष्मायण इति पा० । ७ श्रुत्वा इति, साम्बमिति
 पा० । ८ श्रवकमिति पा० ।

मामयोजयत् ॥ १५ ॥ एक आसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा प्रकल्पयत् ॥ चतुर्होत्रमभूत्तस्मिन्स्तेन यज्ञमयाकरोत् ॥ १६ ॥ आध्वर्यवं यजुर्भिः
 स्यादग्निहोत्रं द्विजोत्तमाः ॥ औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वञ्चाप्यथर्वभिः ॥ १७ ॥ ततः सत्रे च उद्धृत्य ऋग्वेदं कृतवान् प्रभुः ॥ यजुंषि
 तु यजुर्वेदं सामवेदं तु सामभिः ॥ १८ ॥ एकविंशतिभेदेन ऋग्वेदं कृतवान् पुरा ॥ शास्त्रानान्तु शतेनैव यजुर्वेदमयाकरोत् ॥ १९ ॥
 सामवेदं सद्मणेन शास्त्रानां प्रविभेद सः ॥ अथर्वाणमथो वेदं विभेद कुशकैतनः ॥ २० ॥ भेदैरष्टादशैर्व्यासः पुराणं कृतवान् प्रभुः ॥
 सोऽयमेकश्चतुष्पादो वेदः पूर्वं पुरातनः ॥ २१ ॥ ओङ्कारो ब्रह्मणो जातः सर्वदोषविशोधनः ॥ वेदविद्योऽथ भगवान्वासुदेवः सनातनः
 ॥ २२ ॥ स गीयते परो वेदैर्यो वेदेन स वेदवित् ॥ एतत्परतरं ब्रह्म ज्योतिरानन्दमुत्तमम् ॥ २३ ॥ वेदवाक्योदितं तत्त्वं वासुदेवः
 परम्पदम् ॥ वेदविद्यमिमं वेत्ति वेदं वेदपरो मुनिः ॥ २४ ॥ अवेदं परमं वेत्ति वेदनिःश्वासकृत्परः ॥ स वेदवेद्यो भगवान्वेदसूक्तिर्महेश्वरः
 ॥ २५ ॥ स एव वेद्यो वेदश्च तमेवाश्रित्य मुच्यते ॥ इत्येतदक्षरं वेदमोङ्कारं वेदमव्ययम् ॥ अवेदश्च विजानाति पाराशर्यो महासुनिः
 ॥ २६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे वेदशास्त्राप्रणयनं नाम द्वापञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ सूत उवाच ॥ वेदव्यासावेताराणि द्वापरे कथितानि
 तु ॥ महादेवावताराणि कलौ शृणुत सुव्रताः ॥ १ ॥ आद्ये कलियुगे श्वेतो देवदेवो महाद्युतिः ॥ नाम्ना हिताय विप्राणामभूदैवस्थतेऽ-
 न्तरे ॥ २ ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये सकले पर्वतोत्तमे ॥ तस्य शिष्याः प्रशिष्यांश्च बभूवुरमितप्रभाः ॥ ३ ॥ श्वेतः श्वेतशिक्षश्चैव श्वेतास्यः
 श्वेतलंहितः ॥ चत्वारस्ते महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ ४ ॥ सुतारो मदनश्चैव सुहोत्रः कङ्कगस्तथा ॥ लोकाक्षिस्त्वथ योगिन्द्रो
 जैगीषव्याऽथ सप्तमे ॥ ५ ॥ अष्टमे दधिवाहः स्यान्नवमे ऋषभः प्रभुः ॥ भृगुस्तु दशमे प्रोक्तस्तस्मादुग्रः पुरः स्मृतः ॥ ६ ॥ द्वादशेऽ-
 तिसमाख्यातो बाली वाथ त्रयोदशे ॥ चतुर्दशे गौतमस्तु वेददर्शी ततः परः ॥ ७ ॥ गोकर्णश्चाभवत्तस्माद्गुहावासः शिखण्डधृक् ॥

१ व्यकन्त्यदिति पा० । २ नवकेन तु इति पा० । ३ वेदविद्यमिममिति पा० । ४ वेदनिष्ठः सदैश्वरः इति, वेदनिष्ठं सदैश्वरमिति पा० । ५ अत्र लोकाक्षिस्त्वमर्थम् । ६ आदौ
 इति पा० । ७ शिक्षायुक्तः इति पा० । ८ सुभावो दमनश्चाथ इति पा० ।

यजेमाल्यदृशसश्च दारुको लाङ्गुली तथा ॥ ८ ॥ महायामो मुनिः शूडी डिङ्गुडीश्वरः स्वयम् ॥ सदिष्णुः सोमशर्मा च नकुली
 श्वर एव च ॥ ९ ॥ (वैवस्वतेऽन्तरे शम्भोरवतारास्त्रिशूलिनः ॥ अष्टाविंशतिरारुपाता ह्यन्ते कळियुगे प्रभोः ॥ तीर्थकार्यावतारे
 स्याद्देवेशो नकुलीश्वरः ॥) तत्र देवाधिदेवस्य चत्वारः सुतपोधनाः ॥ शिष्या बभ्रुवृक्षान्येषां प्रत्येकं मुनिपुङ्गवाः ॥ १० ॥ प्रसन्न
 मनसा दान्ता ऐश्वर्यो भक्तिमास्थिताः ॥ क्रमेण तान्प्रवक्ष्यामि योगिनो योगवित्तमान् ॥ ११ ॥ (श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेतास्यः श्वेतलो
 हितः ॥) दुन्दुभिः शतरूपश्च ऋचीकः केतुमांस्तथा ॥ विशोकश्च विकेशश्च विशालः ज्ञापनाशनः ॥ १२ ॥ सुमुखो दुर्मुखश्चैव
 दुर्दमो दुरतिक्रमः ॥ सनकः सनातनश्चैव तथैव च सनन्दनः ॥ १३ ॥ दाढ्यश्च महायोगी धर्मात्मानो महौजसः ॥ सुधामा विरजा
 श्वैव शङ्खशण्यज एव च ॥ १४ ॥ सारस्वतस्तथा मोघो धनवाहः सुवाहनः ॥ कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखो मुनिः ॥ १५ ॥
 पराशरश्च गर्गश्च भार्गवश्चाङ्गिरास्तथा ॥ चलबन्धुर्निरामित्रः केतुशृङ्गस्तपोधनाः ॥ १६ ॥ लम्बोदरश्च लम्बश्च विकोशो लम्बकः
 शुक्रः ॥ सर्वज्ञः समबुद्धिश्च साध्यासाध्यस्तथैव च ॥ १७ ॥ सुधामा काश्यपश्चाथ वसिष्ठो वरिजास्तथा ॥ अत्रिरुग्रस्तथा चैव श्रवणोऽथ सुवै
 द्यकः ॥ १८ ॥ कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्रकः ॥ कश्यपो ह्युशना चैव च्यवनोऽथ बृहस्पतिः ॥ १९ ॥ उच्चैर्यो वामदेवश्च महाकाण्डो
 महानिलिः ॥ वाजश्रवाः सुकेशश्च श्यावाश्वः सुपर्णीश्वरः ॥ २० ॥ हिरण्यनाभः कौशिल्योऽकाक्षुः कुशुभियस्तथा ॥ सुमन्तवर्चसो विद्वान्
 कबन्धः कुपिकन्धरः ॥ २१ ॥ पुक्षो दर्वायणिश्चैव केतुमान् गौतमस्तथा ॥ भञ्जो मधुपिङ्गश्च श्वेतकेतुस्तपोधनः ॥ २२ ॥ उषिधा
 बृहद्रक्षश्च देवलः कविरैव च ॥ शालहोत्राग्निवेश्यस्तु युवनाश्वः शरद्वसुः ॥ २३ ॥ छगलः कुण्डकर्णश्च कुन्तश्चैव प्रवा
 हकः ॥ उलूका विद्युतश्चैव शाद्रको ह्याश्वलायनः ॥ २४ ॥ अक्षपादः कुमारश्च ह्यलूको वसुवाहनः ॥ कुणिकश्चैव गर्गश्च

१ जयमाल्यश्चण्डहासः इति पा० । २ भक्तिमाश्रिताः इति पा० । ३ विश्वकेशः इति पा० । ४ विपावः इति पा० । ५ बाष्कलश्च इति पा० । ६ लम्बाक्षो लम्बकेशकः इति पा० ।
 ७ उतप्य इति पा० । ८ महाकायः इति पा० । ९ लोकाक्षिः कुशुभिस्तथा इति पा० । १० दर्वायणिरिति, दर्वायणिरिति पा० । ११ वस एव च इति पा० ।

कू. पु.
॥ ९० ॥

मित्रकां रुरुव च ॥ २५ ॥ शिष्या एते महात्मानः सर्वावर्तेषु योगिनाम् ॥ विमला ब्रह्मभूयिष्ठा ज्ञानयोगपरायणाः ॥ २६ ॥
कुर्वन्ति चावनाराणि ब्राह्मणानां हिताय च ॥ योगेश्वराणामादेशाद्वेदसंस्थापनाय वै ॥ २७ ॥ ये ब्राह्मणाः संस्मरन्ति नमस्यन्ति
च सर्वदा ॥ तर्पयन्त्यर्चयन्त्येताश्च ब्रह्मविद्यामवाप्नुयुः ॥ २८ ॥ इदं वैवस्वतं प्रोक्तमन्तरं विस्तरेण तु ॥ भविष्यति च सावर्णो
दक्षसावर्ण एव च ॥ २९ ॥ दक्षसो ब्रह्मसावर्णो धर्म एकादशः स्मृतः ॥ द्वादशो रुद्रसावर्णो रोच्यनामा त्रयोदशः ॥ ३० ॥ भौत्य
श्चतुर्दशः प्रोक्तो भविष्या मनवः क्रमात् ॥ अयं वः कथितो ह्यंशः पूर्वो नारायणे रितः ॥ ३१ ॥ भूतैर्भवैर्वर्तमानैराख्यानैरुपबृंहितः ॥
यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वा द्विजोत्तमान् ॥ ३२ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ पठेद्देवालये स्नात्वा नदीतीरेषु चैव हि
॥ ३३ ॥ नारायणं नमस्कृत्य भावेन पुरुषोत्तमम् ॥ नमो देवोधिदेवाय देवानां परमात्मने ॥ पुरुषाय पुराणाय विष्णवे प्रभविर्णवे ॥ ३४ ॥
इति श्रीकूर्मपुराणे पूर्वार्द्धे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ इति कूर्मपुराणे पूर्वार्द्धे समाप्तम् ॥

१ सर्वावर्तेन इति, सर्वेऽध्येयाः सुयोगिनामिति पा० । २ रोच्यमानः इति पा० । ३ द्विजोत्तमाः इति पा० । ४ ब्रह्मज्ञा सह मोक्षे इति पा० । ५ देवादिदेवाय इति पा० ।
६ कूर्मरूपिणे इति पा० ।

॥ इति श्रीकूर्मपुराणे पूर्वार्द्धे समाप्तम् ॥

पूर्वा०

अ० ५३

॥ ९० ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ कूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे प्रारभ्यते ॥ अथेश्वरगीता ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भवता कथितः सम्यक् सर्गः स्वायम्भुवः प्रभो ॥ ब्रह्माण्डस्यादिविस्तारो मन्वन्तरविनिश्चयः ॥ १ ॥ तत्रेश्वरेश्वरो देवो वर्णिभिर्धर्मतत्परैः ॥ ज्ञानयोगरतैर्नित्यमाराध्यः कथितस्त्वया ॥ २ ॥ तत्त्वश्चाशेषसंसारदुःखनाशमनुत्तमम् ॥ ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं तेन पश्येम तत्परम् ॥ ३ ॥ त्वं हि नारायणः साक्षात् कृष्णद्वैपायनात्प्रभो ॥ अवाप्ताखिलविज्ञानस्तत्त्वां पृच्छामहे पुनः ॥ ४ ॥ श्रुत्वा मुनीनां तद्वाक्यं कृष्णद्वैपायनात्प्रभुः ॥ सूतः पौराणिकः श्रुत्वा भाषितुं ह्युपचक्रमे ॥ ५ ॥ तथास्मिन्नन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ आजगाम मुनिश्रेष्ठा यत्र सत्रं समासते ॥ ६ ॥ तं दृष्ट्वा वेदविद्वांसङ्गालमेघसमद्युतिम् ॥ व्यासकूमलपत्राक्षं प्रणमुर्द्विजपुङ्गवाः ॥ ७ ॥ पपात दण्डवद्भूमौ दृष्ट्वासौ लोमहर्षणः ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ प्राञ्जलिर्वंशगोऽभवत् ॥ ८ ॥ पृष्टास्तेऽनामयं विप्राः शौनकाद्या महामुनिम् ॥ समासृत्यासनं तस्मै तद्योग्यं समकल्पयन् ॥ ९ ॥ अथैतान्ब्रवीद्वाक्यं पराशरमुतः प्रभुः ॥ कच्चिन्नं हानिस्तपसः स्वाध्यायस्य श्रुतस्य च ॥ १० ॥ ततश्च सूतः स्वगुरुं प्रणम्याह महामुनिम् ॥ ज्ञानं तद्ब्रह्मविषयं मुनीनां वक्तुमर्हसि ॥ ११ ॥ इमे हि मुनयः शान्तास्तापसा धर्मतत्पराः ॥ शुश्रूषा जायते चैषां वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ १२ ॥ ज्ञानं विमुक्तिदं दिव्यं यन्मे साक्षात्त्वयोदितम् ॥ मुनीनां व्याहृतं पूर्वं विष्णुना कूर्मरूपिणा ॥ १३ ॥ श्रुत्वा सूतस्य वचनं मुनिः सत्यवतीमुतः ॥ प्रणम्य शिरसा रुद्रं वचः प्राह सुखावहम् ॥ १४ ॥ व्यास उवाच ॥ वक्ष्ये देवो महादेवः पृष्टो योगीश्वरैः पुरा ॥ सनत्कुमारप्रमुखैः स स्वयं समभाषत ॥ १५ ॥ सनत्कुमारः सनकस्तथैव च सनंदनः ॥ आङ्गिरा रुद्रसहितो भृगुः परमधर्मवित् ॥ १६ ॥ कणादः कपिलो गंगो वामदेवो महामुनिः ॥ शुको वसिष्ठो भगवान् सर्वे संयतमानसाः ॥ १७ ॥ परस्परं विचार्येते संये माविष्टचेतसः ॥ तप्तवन्तस्तपो घोरं पुण्ये बदरिकाश्रमे ॥ १८ ॥ अपश्यंस्ते महायोगमृषिधर्मसुतं मुनिम् ॥ नारायणमनाद्यन्तं नरेण

१ तत इति, शुभ इति पा० । २ ब्रह्माण्डस्यास्य इति पा० । ३ नाशनमुत्तममिति पा० । ४ अत्र आर्षभात्मनेपदम् । ५ प्रक्षिणीकृत्य गुरुं प्राञ्जलिः पार्श्वतोऽभवदिति पा० । ६ समाश्वास्यासनमिति पा० । ७ तपसो हानिरिति पा० । ८ योगीति पा० । ९ संशयाविष्टचेतस इति पा० । १० शुचिमिति पा० ।

सहितं तदा ॥ १९ ॥ संस्तुय विविधैः स्तोत्रैः सर्ववेदसमुद्भवैः ॥ प्रणेषुर्भक्तिसंयुक्ता योगिनो योगवित्तमम् ॥ २० ॥ विज्ञाय वाञ्छितं
 तेषां भगवानपि सर्ववित् ॥ प्राह गम्भीरया वाचा किमर्थं तप्यते तपः ॥ २१ ॥ अब्रुवन् हृष्टमनसो विधात्मानं सनातनम् ॥ साक्षान्ना
 रायणं देवमागतं सिद्धिसूचकम् ॥ २२ ॥ वयं संयममापन्नाः सर्वे वै ब्रह्मवादिनः ॥ भवन्तमेकं शरणं प्रपन्नाः पुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥ त्वं
 वेत्सि परमं गुह्यं सर्वन्तु भगवानृषिः ॥ नारायणः स्वयं साक्षात्पुराणोऽव्यक्तपूरुषः ॥ २४ ॥ न ह्यन्यो विद्यते वेत्ता त्वामृते परमेश्वरम् ॥
 सं त्वमस्माकमचलं संशयं छेजुमर्हसि ॥ २५ ॥ किं कारणमिदं कृत्स्नं को नु संसरते सदा ॥ कश्चिदात्मा च का मुक्तिः संसारः किञ्चि
 मित्तकः ॥ २६ ॥ कः संसारं इतीशानः को वा सर्वं प्रपश्यति ॥ किं तत्परतरं ब्रह्म सर्वं नो वक्तुमर्हसि ॥ २७ ॥ एवमुक्त्वा तु मुनयः
 प्रापश्यन् पुरुषोत्तमम् ॥ विहाय तापसं वेषं संस्थितं स्वेन तेजसा ॥ २८ ॥ विभ्राजमानं विमलं प्रभामण्डलमण्डितम् ॥ श्रीवत्सवक्षसं
 देवं तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥ २९ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिं शार्ङ्गहस्तं श्रिया वृतम् ॥ न दृष्टस्तत्क्षणादेव नरस्तस्यैव तेजसा ॥ ३० ॥
 तदन्तरे महादेवः शशाङ्गाङ्कितशेखरः ॥ प्रसादाभिमुखो रुद्रः प्रादुरासीन्महेश्वरः ॥ ३१ ॥ निरीक्ष्य ते जगन्नाथं त्रिनेत्रं चन्द्रभूषणम् ॥
 तुष्टुबुद्धमनसो भक्त्या तं परमेश्वरम् ॥ ३२ ॥ जयेश्वर महादेव जय भूतपते शिव ॥ जयाशेषमुनीशान तपसाऽभिप्रपूजित ॥ ३३ ॥
 सहस्रमूर्ते विश्वात्मन् जगद्यन्त्रप्रवर्तक ॥ जयानन्त जगज्जन्मत्राणसंहारकारक ॥ ३४ ॥ सहस्रचरणेशान शम्भो योगीन्द्रवन्दित ॥
 जयाम्बिकापते देव नमस्ते परमेश्वर ॥ ३५ ॥ संस्तुतो भगवानीशहृद्यम्बको भक्तवत्सलः ॥ समालिङ्ग्य हृषीकेशं प्राह गम्भीरया
 गिरा ॥ ३६ ॥ किमर्थं पुण्डरीकाक्ष मुनीन्द्रा ब्रह्मवादिनः ॥ इमं समागता देशं किञ्च कार्यं मया च्युत ॥ ३७ ॥ आकर्ण्य तस्य तद्वाक्यं
 देवदेवो जनाह्वनः ॥ प्राह देवो महादेवं प्रसादाभिमुखं स्थितम् ॥ ३८ ॥ इमे हि मुनयो देव तापसाः क्षीणकल्मषाः ॥ अभ्यागतानां
 शरणं सम्यग्दर्शनकाक्षिणाम् ॥ ३९ ॥ यदि प्रसन्नो भगवान्मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ सन्निधौ मम तज्ज्ञानं दिव्यं वक्तुमिहाहसि ॥ ४० ॥

त्वं हि वेत्सि स्वमात्मानं न ह्यन्यो विद्यते शिवः॥वद त्वमात्मनात्मानं मुनीन्द्रेभ्यः प्रदर्शय॥४१॥ एवमुक्त्वा हृषीकेशः प्रोवाच मुनिपुङ्ग-
 वान् ॥ प्रदर्शयन्योगसिद्धिं निरीक्ष्य वृषभध्वजम् ॥४२॥ सन्दर्शनान्महेशस्य शंकरस्याथ शूलिनः ॥ कृतार्थं स्वयमात्मानं ज्ञातुमर्हथ
 तत्त्वतः॥४३॥ द्रष्टुमर्हथ देवेशं प्रत्यक्षं पुरतः स्थितम्॥ममैव सन्निधाने स यथावद्वक्तुमीश्वरः॥४४॥ निश्चयं विष्णोर्वचनं प्रणम्य वृषभ-
 ध्वजम्॥सनत्कुमारप्रमुखाः पृच्छन्ति स्म महेश्वरम् ॥४५॥ अथास्मिन्नन्तरे दिव्यमासनं विमलं शिवम् ॥ किमप्यचिन्त्यं गगनादीश्वराथै-
 समुद्भौ ॥ ४६ ॥ तत्राससाद योगात्मा विष्णुना सह विश्वकृत ॥ तेजसा पूरयन्विश्वं भाति देवो महेश्वरः ॥ ४७ ॥ ततो देवाधिदेवेशं
 शंकरं ब्रह्मवादिनः ॥ विभ्राजमानं विमले तस्मिन्ददृशुरासने ॥ ४८ ॥ तमासनस्थं भूतानामीशं ददृशिरे किल ॥ यदन्तरा सर्वमेत-
 द्यतोऽभिन्नमिदं जगत् ॥ ४९ ॥ सर्वोऽसुदेवमीशानमीशं ददृशिरे परम् ॥ प्रोवाच पृष्ठो भगवान्मुनीनां परमेश्वरः ॥ ५० ॥ निरीक्ष्य
 पुण्डरीकाक्षं स्वात्मयोगमनुत्तमम् ॥ तच्छृणुष्व यथान्यायमुच्यमानं मयानघाः ॥ प्रज्ञान्तमनसः सर्वे विशुद्धं ज्ञानमेश्वरम् ॥ ५१ ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिर्व्याससंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ ईश्वर उवाच ॥ आवच्य-
 मेतद्विज्ञानं मम गुह्यं सनातनम् ॥ यन्न देवा विजानन्ति यतन्तोऽपि द्विजातयः ॥ १ ॥ इदं ज्ञानं समाश्रित्य ब्राह्मीभूता द्विजो-
 त्तमाः ॥ न संसारं प्रपद्यन्ते पूर्वोऽपि ब्रह्मवादिनः ॥ २ ॥ गुह्याद्गुह्यतमं साक्षाद्गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ वक्ष्ये भक्तिमतामद्य युष्माकं ब्रह्म-
 वादिनाम् ॥ ३ ॥ आत्मायं केवलः स्वच्छः शुद्धः सूक्ष्मः सनातनः ॥ अस्ति सर्वान्तरः साक्षाच्चिन्मात्रस्तमसः परः ॥४॥ सोऽन्तर्यामी
 स पुरुषः स प्राणः स महेश्वरः ॥ स कालोऽत्र तदव्यक्तं स च वेद इति श्रुतिः ॥५॥ अस्माद्विजायते विश्वमत्रैव प्रविलीयते ॥ स मायी-
 मायया बद्धः करोति विविधास्तनूः ॥ ६ ॥ न चाप्ययं संसरति न संसारमयः प्रभुः ॥ नायं पृथ्वी न सलिलं न तेजः पवनो नभः ॥७॥

१ सन्दर्शनानुमेशस्य इति पा० । २ द्रष्टुमर्हथ विश्वेशमिति पा० देवेशं पूजयितुमर्हथेत्यर्थः । ३ सन्निधावेव इति पा० । ४ ईश्वरः शक्नोतीत्यर्थः । ५ सवासुदेवमासीनं तमीशं
 ददृशुः किल इति पा० । ६ याच्यमानमिति पा० । ७ ज्ञानमीश्वरभाषितामिति पा० । ८ यतन्त इत्यर्थम् यतमानाः इति साधु । ९ सुस्थः शान्त इति, शान्तः सूक्ष्म इति पा० ।
 १० चिन्मयस्तामसः इति, तन्मनाः परः इति पा० ।

न प्राणो न मनोऽव्यक्तं न शब्दः स्पर्श एव च ॥ न रूपरसगंधाश्च नाहं कर्त्ता न वागपि ॥ ८ ॥ न पाणिपादौ नो पायुर्न
 चोपस्थं द्विजोत्तमाः ॥ न च कर्त्ता न भोक्ता वा न च प्रकृतिपुरुषौ ॥ ९ ॥ न माया नैव च प्राणा न चैव परमार्थतः ॥ यथा प्रकाश
 तमसोः सम्बन्धो नोपपद्यते ॥ १० ॥ तद्वदेक्यं न सम्बन्धः प्रपञ्चपरमात्मनोः ॥ छायातपौ यथा लोके परस्परविलक्षणौ ॥ ११ ॥ तद्व
 त्प्रपञ्चपुरुषौ विभिन्नौ परमार्थतः ॥ तथात्मा मलिनः मृष्टो विकारी स्यात्स्वरूपतः ॥ १२ ॥ न हि तस्य भवेन्मुक्तिर्जन्मान्तरशतैरपि ॥
 पश्यन्ति मुनयो मुक्ताः स्वात्मानं परमार्थतः ॥ १३ ॥ विकारहीनं निर्द्वन्द्वमानन्दात्मानमव्ययम् ॥ अहं कर्त्ता सुखी दुःखी कृशः
 स्थूलेति या मतिः ॥ १४ ॥ सा चाहङ्कारकर्तृत्वादात्मन्यारोपिता जनैः ॥ वदन्ति वेदविद्वांसः साक्षिणं प्रकृतेः परम् ॥ १५ ॥ भोक्तार
 मक्षरं बुद्धं सर्वत्र समवस्थितम् ॥ तस्मादज्ञानमूलो हि संसारः सर्वदेहिनाम् ॥ १६ ॥ अज्ञानादन्यथाज्ञानात्तत्त्वं प्रकृतिसङ्गतम् ॥
 नित्योदितं स्वयं ज्योतिः सर्वगः पुरुषः परः ॥ १७ ॥ अहंकाराविवेकेन कर्त्ताहमिति मन्यते ॥ पश्यन्ति ऋषयोऽव्यक्तं नित्यं सदसदा
 त्मकम् ॥ १८ ॥ प्रधानं पुरुषं बुद्धा कारणं ब्रह्मवादिनः ॥ तेनायं सङ्गतः स्वात्मा कूटस्थोऽपि निरञ्जनः ॥ १९ ॥ स्वात्मानमक्षरं
 ब्रह्म नावबुद्ध्येत तत्त्वतः ॥ अनात्मन्यात्मविज्ञानं तस्मादुःखं तथेतरत् ॥ २० ॥ रागद्वेषादयो दोषाः सर्वे भ्रान्तिनिबन्धनाः ॥ कर्मा
 ण्यस्य महान्दोषः पुण्यापुण्यमिति स्थितिः ॥ २१ ॥ तद्वशादेव सर्वेषां सर्वदेहसमुद्भवः ॥ नित्यं सर्वत्र गुह्यात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः
 ॥ २२ ॥ एकः सन्तिष्ठते शक्त्या मायया न स्वभावतः ॥ तस्मादद्वैतमेवादुर्मुनयः परमार्थतः ॥ २३ ॥ भेदोऽव्यक्तस्वभावेन सा च
 मायात्मसंश्रया ॥ यथा च धूमसम्पर्कान्नाकाशो मलिनो भवत् ॥ २४ ॥ अन्तःकरणजैर्भावैरात्मा तद्वन्न लिप्यते ॥ यथा स्वप्रभया
 भाति केवलः स्फटिकोपलैः ॥ २५ ॥ उपाधिहीनो विमलस्तथैवात्मा प्रकाशते ॥ ज्ञानस्वरूपमेवादुर्जगदेतद्विचक्षणाः ॥ २६ ॥
 अर्थस्वरूपमेवाग्नौ पश्यन्त्यन्ये कुदृष्टयः ॥ कूटस्थो निर्गुणो व्यापी चैतन्यात्मा स्वभावतः ॥ २७ ॥ दृश्यते ह्यर्थरूपेण पुरुषैर्ज्ञान

१ न कर्त्ता न च भोक्ता वा इति पा० । २ चैतन्यं परमार्थतः इति पा० । ३ प्रकृतिमिति, प्रकृतिं बुद्धेरिति पा० । ४ तेनात्र सङ्गतो ह्यात्मा इति पा० । ५ सुखमिति पा० ।
 ६ नित्यः सर्वत्रगो ह्यात्मा इति पा० । ७ स विद्यते इति पा० । ८ स्फटिकोऽमलः इति पा० । ९ अर्थस्वरूपं विज्ञानादिति, मेवाज्ञा इति पा० ।

दृष्टिभिः ॥ यथा स लक्ष्यते रक्तः केवलं स्फाटिको जनैः ॥ २८ ॥ रत्तिकाद्युपधानेन तद्वत्परमपूरुषः ॥ तस्मादात्माक्षरः शुद्धो नित्यः
 सर्वत्रगोऽव्ययः ॥ २९ ॥ उपासितव्यो मन्तव्यः श्रोतव्यश्च सुसुक्ष्मभिः ॥ यदा मनसि चैतन्यं भाति सर्वत्र सर्वदा ॥ ३० ॥ योगिनः श्रद्धा-
 धानस्य तदा सम्पद्यते स्वयम् ॥ यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति ॥ ३१ ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ यदा
 सर्वाणि भूतानि समाधिस्थो न पश्यति ॥ ३२ ॥ एकीभूतः परेणासौ तदा भवति केवलम् ॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि
 स्थिताः ॥ ३३ ॥ तदासावमृतीभूतः क्षेमं गच्छति पण्डितः ॥ यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ ३४ ॥ तत एव च विस्तारं
 ब्रह्म सम्पद्यते सदा ॥ यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थतः ॥ ३५ ॥ मायामात्रं तदा सर्वं जगद्भवाति निर्वृतः ॥ ३६ ॥ यदा जन्म
 जरादुःखव्याधीनामेकभेषजम् ॥ केवलं ब्रह्मविज्ञानं जायतेऽसौ तदा शिवः ॥ ३७ ॥ यथा नदीनदा लोके सागरेणैकतां ययुः ॥ तद्वदा-
 त्माक्षरेणासौ निष्कलेनैकतां व्रजेत् ॥ ३८ ॥ तस्माद्विज्ञानमेवास्ति न प्रपञ्चो न संस्थितिः ॥ अज्ञानेनावृतं लोके विज्ञानं तेन मुह्यति ॥ ३९ ॥
 विज्ञानं निर्मलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं तदव्ययम् ॥ अज्ञानमितरत्सर्वं विज्ञानमिति तन्मतम् ॥ ४० ॥ एतद्भूतं कथितं साङ्ख्यं भाषितं
 ज्ञानमुत्तमम् ॥ सर्ववेदान्तसारं हि योगस्तत्रैकचित्ता ॥ ४१ ॥ योगात्सञ्जायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगः प्रवर्तते ॥ योगज्ञानाभियुक्तस्य
 नावाप्यं विद्यते क्वचित् ॥ ४२ ॥ यदेव योगिनो यान्ति सांख्यैस्तदतिगम्यते ॥ एकं सांख्यञ्च योगञ्च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥ ४३ ॥
 अन्ये हि योगिनो विप्रा ह्यश्वर्यासक्तचेतसः ॥ मज्जन्ति तत्र तत्रैव ये चान्ये कुण्ठबुद्धयः ॥ ४४ ॥ यत्तत्सर्वमतं दिव्यमैश्वर्यममलं
 महत् ॥ ज्ञानयोगाभियुक्तस्तु देहान्ते तदवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ एष आत्माहमव्यक्तो मायावी परमेश्वरः ॥ कीर्तितः सर्ववेदेषु सर्वात्मा
 सर्वतोमुखः ॥ ४६ ॥ सर्वरूपः सर्वरसः सर्वगन्धोऽजरोऽमरः ॥ सर्वतः पाणिपादोऽङ्गमन्तर्यामी सनातनः ॥ ४७ ॥ अपाणिपादो जवगो

१ सर्वत्रगं सदेति पा० । २ योगिनोऽव्यवधानेन इति पा० । ३ अज्ञानमिति तत्सर्वमिति पा० । ४ ज्ञानान्मोक्षः इति पा० । ५ तदतिगम्यते इति, अभिगम्यते इति पा० ।
 ६ सर्वकामः इति पा० । ७ जवनः इति पा० ।

क. पु.
॥ ९३ ॥

प्रहीता हृदि संस्थितः ॥ अचक्षुरपि पश्यामि तथाऽकर्णः शृणोम्यहम् ॥ ४८ ॥ वेदाहं सर्वमेवेदं न मां जानाति कश्चन ॥ प्राहुर्महान्तं
पुरुषं मामेकं तत्त्वदर्शिनः ॥ ४९ ॥ पश्यन्ति ऋषयो हेतुमात्मनः सूक्ष्मदर्शिनः ॥ निर्गुणामलरूपस्य यदेश्वर्यमनुत्तमम् ॥ ५० ॥ यत्र
देवा विजानन्ति मोहिता मम मायया ॥ वक्ष्ये समाहिता यूयं शृणुष्वं ब्रह्मवादिनः ॥ ५१ ॥ नाहं प्रशस्तः सर्वस्य मायातीतः स्वभावतः ॥
प्रेरयामि तथापीदं कारणं सूरयो विदुः ॥ ५२ ॥ येनो गुह्यतमं देहं सर्वं तत्त्वदर्शिनः ॥ प्रविष्टा मम सायुज्यं लभन्ते योगिनोऽव्य-
यम् ॥ ५३ ॥ ये हि मायामतिक्रान्ता मम या विश्वरूपिणी ॥ लभन्ते परमं शुद्धं निर्वाणं ते मया सह ॥ ५४ ॥ न तेषां परमावृत्तिः
कल्पकोटिशतैरपि ॥ प्रसादान्मम योगीन्द्रा एतद्वेदानुशासनम् ॥ ५५ ॥ तत्पुत्राशिष्ययोगिभ्यो दातव्यं ब्रह्मवादिभिः ॥ मदुक्तमेतद्विज्ञानं
सांख्यं योगसमाश्रयम् ॥ ५६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिव्याससंवादे द्विती-
योऽध्यायः ॥ २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अव्यक्तादभवत्कालः प्रधानं पुरुषः परः ॥ तेभ्यः सर्वमिदं जातं तस्माद्ब्रह्ममयं जगत् ॥ १ ॥ सर्वतः
पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ २ ॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ॥
सर्वाधारं सदानन्दमव्यक्तं द्वैतवर्जितम् ॥ ३ ॥ सर्वोपमानरहितं प्रमाणातीतगोचरम् ॥ निर्विकल्पं निराभासं सर्वावासं परामृतम् ॥ ४ ॥
अभिन्नं भिन्नसंस्थानं शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् ॥ निर्गुणं परमं ज्योतिस्तज्ज्ञानं सूरयो विदुः ॥ ५ ॥ स आत्मा सर्वभूतानां स बाह्याभ्यन्तरः
परः ॥ सोऽहं सर्वत्रगः शान्तो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ॥ ६ ॥ मया ततमिदं विश्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ॥ मत्स्थानि सर्वभूतानि यस्तं
वेदविदो विदुः ॥ ७ ॥ प्रधानं पुरुषश्चैव तद्वस्तु समुदाहृतम् ॥ तयोरनादिरुद्दिष्टः कालः संयोगजः परः ॥ ८ ॥ त्रयमेतदनाद्यन्तमव्यक्ते
समवस्थितम् ॥ तदात्मकं तदन्यत्स्यात्तद्रूपं मामकं विदुः ॥ ९ ॥ महदाद्यं विशेषान्तं सम्प्रसूतेऽखिलं जगत् ॥ या सा प्रकृतिरुद्दिष्टा

१ यतदेश्वर्यमुत्तममिति पा० । २ यन्मे इति पा० । ३ तेषां हि वशमापन्ना माया मे इति पा० । ४ पुनरावृत्तिरिति पा० । ५ जगदव्यक्तमूर्तिनेति, जगदव्ययमूर्तिना इति
पा० । ६ तयोरनादिनिर्दिष्टः इति पा० । ७ महदाद्यं विशेषान्तं-महत्तत्त्वादारभ्य विशेषपदार्थपर्यन्तमित्यर्थः । महत् प्रधानं विशेषः वैशेषिकैरभ्युपेतः पदार्थः ।

उत्त०
अ० ३

॥ ९३ ॥

मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ १० ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो वै भुंक्ते यः प्राकृतान् गुणान् ॥ अदङ्कारविमुक्ततात्प्रोच्यते पञ्चविंशकः ॥ ११ ॥
 आद्यो विकारः प्रकृतेर्महानिति च कथ्यते ॥ विज्ञातृशक्तिविज्ञानात् ह्यदङ्कारस्तदुत्थितः ॥ १२ ॥ एक एव महानात्मा सोऽदङ्कारोऽ
 भिधीयते ॥ स जीवः सोऽन्तरात्मेति गीयते तत्त्वचिन्तकैः ॥ १३ ॥ तेन वेदयते सर्वं सुखं दुःखञ्च जन्मसु ॥ स विज्ञानात्मकस्तस्य मनः
 स्यादुपकारकम् ॥ १४ ॥ तेनापि तन्मयस्तस्मात् संसारः पुरुषस्य तु ॥ स चाविवेकः प्रकृतौ संगतकालेन सोऽभवत् ॥ १५ ॥ कालः
 सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ॥ सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्रश् ॥ १६ ॥ सोऽन्तरा सर्वमेवेदं नियच्छति सना
 तनः ॥ प्रोच्यते भगवान्प्राणः सर्वज्ञः पुरुषोत्तमः ॥ १७ ॥ सर्वेन्द्रियेभ्यः परमं मन आहुर्मनीषिणः ॥ मनसश्चाप्यदङ्कारमदङ्कारान्म
 हान्परः ॥ १८ ॥ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥ पुरुषाद्भगवान् प्राणस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ १९ ॥ प्राणात्परतरं व्योम व्योमा
 तीतोऽग्निरीश्वरः ॥ सोऽहं ब्रह्माव्ययः शान्तो मायातीतमिदं जगत् ॥ २० ॥ नास्ति मत्तः परं भूतं माञ्च विज्ञाय मुच्यते ॥ नित्यं
 नास्तीति जगति भूतं स्थावरजङ्गमम् ॥ २१ ॥ ऋते मामेवमव्यक्तं व्योमरूपं महेश्वरम् ॥ सोऽहं सृजामि सकलं संहरामि सदा जगत्
 ॥ २२ ॥ मायी मायामयो देवः कालेन सह सङ्गतः ॥ मत्सन्निधावेव कालः करोति सकलं जगत् ॥ नियोजयत्यनन्तात्मा ह्येतद्देवानुशास
 नम् ॥ २३ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिर्व्याससंवादे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ईश्वर उवाच ॥
 वक्ष्ये समाहिता यूयं शृणुष्वं ब्रह्मवादिनः ॥ माहात्म्यं देवदेवस्य येन सर्वं प्रवर्तते ॥ १ ॥ नाहं तपोभिर्विविधैर्न दानेन न चेज्यया ॥ शक्यो हि
 पुरुषेर्ज्ञातुमृते भक्तिमनुत्तमाम् ॥ २ ॥ अहं हि सर्वभूतानामन्तस्तिष्ठामि सर्वतः ॥ मां सर्वसाक्षिणं लोको न जानाति मुनीश्वराः ॥ ३ ॥ यस्या
 न्तरा सर्वमिदं यो हि सर्वान्तकः परः ॥ सोऽहं धाता विधाता च कालोऽग्निर्विश्वतोमुखः ॥ ४ ॥ न मां पश्यन्ति मुनयः सर्वे पितृदिवौकसः ॥
 ब्रह्मा च मनवः शक्रो ये चान्ये प्रथितौजसः ॥ ५ ॥ गृणन्ति सततं वेदा मामेकं परमेश्वरम् ॥ यजन्ति विविधैर्यज्ञैर्ब्राह्मणा वैदिकैर्मखैः ॥ ६ ॥

१ ज्ञानात्मा परमेश्वरः इति पा० । २ माभेकमिति पा० । ३ भावानामिति पा० । ४ लोकेऽस्मिन्निति पा० । ५ विविधैरग्निमिति, विविधैरग्नी इति पा० ।

कू. पु.

॥ ९४ ॥

सर्वे लोका न पश्यन्ति ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ध्यायन्ति योगिनो देवं भूताधिपतिमीश्वरम् ॥ ७ ॥ अहं हि सर्वहविषां भोक्ता चैव फल
प्रदः ॥ सर्वदेवतनुर्भूत्वा सर्वात्मा सर्वसंभृतः ॥ ८ ॥ मां पश्यन्तीह विद्वांसो धार्मिका वेदवादिनः ॥ तेषां सन्निहितो नित्यं ये मां नित्य
मुपासते ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या धार्मिका मासुपासते ॥ तेषां ददामि तत्स्थानमानन्दं परमम्पदम् ॥ १० ॥ अन्येऽपि ये स्वध
र्मस्थाः शूद्राद्या नीचजातयः ॥ भक्तिमन्तः प्रमुच्यन्ते कालेनापि हि सद्गताः ॥ ११ ॥ मद्भक्ता न विनश्यन्ति मद्भक्ता वीतकल्मषाः ॥
आदावेव प्रतिज्ञातं न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ १२ ॥ यो वै निन्दति तं मूढो देवदेवं स निन्दति ॥ यो हि पूजयते भक्त्या स पूजयति मां
सदा ॥ १३ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं मदाराधनकारणात् ॥ यो मे ददाति नियतं स मे भक्तः प्रियो मम ॥ १४ ॥ अहं हि जगतामादौ
ब्रह्माणं परमंष्ठिनम् ॥ विदधौ दत्तवान्वेदानशेषानात्मनिःसृतान् ॥ १५ ॥ अहमेव हि सर्वेषां योगिनां गुरुव्ययः ॥ धार्मिकाणां च
गोप्ताहं निहन्ता वेदविद्विषाम् ॥ १६ ॥ अहं हि सर्वसंसारान्मोचको योगिनामिह ॥ संसारहेतुरेवाहं सर्वसंसारवर्जितः ॥ १७ ॥ अहं
मेव हि संहर्ता संस्रष्टा परिपालकः ॥ माया वै मामिका शक्तिर्माया लोकविमोहनी ॥ १८ ॥ ममेव च परा शक्तिर्या सा विद्येति गीयते ॥
नाशयामि च तां मायां योगिनां हृदि संस्थितः ॥ १९ ॥ अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ आधारभूतः सर्वासां निधानममृत
स्य च ॥ २० ॥ एका सर्वान्तरा शक्तिः करोति विविधं जगत् ॥ (नाहं प्रेरयता विप्राः परमं योगमाश्रिताः ॥) आस्थाय ब्रह्मणो रूपं
मन्मयी मदधिष्ठिता ॥ २१ ॥ अन्धा च शक्तिर्विपुला संस्थापयति मे जगत् ॥ भूत्वा नारायणोऽनन्तो जगन्नाथो जगन्प्रभुः ॥ २२ ॥
तृतीया महती शक्तिर्निहन्ति सकलं जगत् ॥ तामसी मे समाख्याता कालाख्या रुद्ररूपिणी ॥ २३ ॥ ध्यानेन मां प्रपश्यन्ति केचि
ज्ज्ञानेन चापरे ॥ अपरे भक्तियोगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥ सर्वेषामेव भक्तानामिष्टः प्रियतमो मम ॥ यो हि ज्ञानेन मां नित्य
माराधयति नान्यथा ॥ २५ ॥ अन्ये च हरये भक्ता मदाराधनकारिणः ॥ तेऽपि मां प्राप्नुवन्त्येव नावर्तन्ते च वै पुनः ॥ २६ ॥ मया ततमिदं

उत्त०

अ० ४

॥ ९४ ॥

कृत्स्नं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ मय्येव संस्थितं चित्तं मया सम्प्रेर्यते जगत् ॥२७॥ नाहं प्रेरयिता विप्राः परमं योगमास्थितः ॥ प्रेरयामि
 जगत्कृत्स्नमेतद्यां वेद सोऽमृतः ॥ २८ ॥ पश्याम्यशेषमेवेदं वर्तमानं स्वभावतः ॥ करोति कालो भगवान्महायोगेश्वरः स्वयम् ॥२९॥
 योऽहं सम्प्राच्यते योगी मार्या शास्त्रेषु सूरिभिः ॥ योगीश्वरोऽसौ भगवान्महायोगेश्वरः स्वयम् ॥ ३० ॥ महत्त्वं सर्वसत्त्वानां वरत्वात्
 परमंष्ठिनः ॥ प्राच्यते भगवान् ब्रह्मा महाब्रह्ममयोऽमलः ॥ ३१ ॥ यो मामेवं विजानाति महायोगेश्वरेश्वरम् ॥ सोऽविकल्पेन योगेन
 युज्यते नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ सोऽहं प्रेरयिता देवः परमानन्दमाश्रितः ॥ नृत्यामि योगी सततं यस्तद्वेद स योगवित् ॥३३॥ इति गुह्य
 तमं ज्ञानं सर्ववदं निश्चितम् ॥ प्रसन्नचेतसे देयं धार्मिकायाहिताग्रये ॥ ३४ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्म
 विद्यायां योगशास्त्रे ऋषिर्व्याससंवादे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ व्यास उवाच ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्योगिनां परमेश्वरः ॥ ननर्त्त परमं भाव
 मेश्वरं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥ तं तं ददृशुरीशानं तेजसां परमं निधिम् ॥ नृत्यमानं महादेवं विष्णुना गगनेऽमले ॥ २ ॥ यं विदुयोग
 तत्त्वज्ञा योगिनां यतमानसाः ॥ तमीशं सर्वभूतानामाकाशे ददृशुः किल ॥ ३ ॥ यस्य मायामयं सर्वं येनेदं प्रेर्यते जगत् ॥ नृत्य
 मानः स्वयं विप्रर्विश्वेशः खलु दृश्यते ॥ ४ ॥ यत्पादपंकजं स्मृत्वा पुरुषाऽज्ञानजं भयम् ॥ जहाति नृत्यमानं तं भूतेशं ददृशुः किल ॥५॥
 केचिन्निद्राजितश्वासाः शान्ता भक्तिसमन्विताः ॥ ज्यातिर्मयं प्रपश्यन्ति स योगी दृश्यते किल ॥६॥ योऽज्ञानान्मोचयेत् क्षिप्रं प्रसन्नो
 भक्तवत्सलः ॥ तमेवं मोचनं रुद्रमाकाशे ददृशुः परम् ॥ ७ ॥ सहस्रशिरसं देवं सहस्रचरणाकृतिम् ॥ सहस्रबाहुं जटिलं चन्द्रार्द्धकृत
 शेखरम् ॥ ८ ॥ वसानं चर्म वैयाघ्रं शूलासक्तमहाकरम् ॥ दण्डपाणिं त्रयीनेत्रं सूर्यसोमाग्निलोचनम् ॥ ९ ॥ ब्रह्माण्डं तेजसा स्वेन
 सर्वमावृत्य धिष्टितम् ॥ दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ १० ॥ सृजन्तमलनञ्जालं दहन्तमखिलं जगत् ॥ नृत्यन्तं ददृशुर्देवं विश्व

१ योगमाश्रितः इति पा० । २ महादेवो महाप्रभुरिति पा० । ३ सर्वसत्त्वानां परत्वादिति पा० । ४ प्रेरयामि जगत्कृत्स्नं यस्तं वेद स वेदविदिति पा० । ५ नृत्यमानमित्यर्थं
 नृत्यन्तमिति साधु । ६ यं विनिद्रा इति पा० । ७ मोचयतीति मोचनस्तम्, नन्द्यादेरनः । तमेव मोचकमिति पा० । ८ अत्रापेराधोऽकारलोपः ।

क. पु.

॥ ९५ ॥

कर्माणमश्वरम् ॥ ११ ॥ महादेवं महायोगं देवानामपि दैवतम् ॥ पशूनां पतिमीशानमानन्दं ज्योतिरव्ययम् ॥ १२ ॥ पिनाकिनं विशालाक्षं
भेषजं भवरोगिणाम् ॥ कालात्मानं कालकालं देवदेवं महेश्वरम् ॥ १३ ॥ उमापतिं विशालाक्षं योगानन्दमयं परम् ॥ ज्ञानवैराग्यनिलयं
ज्ञानयोगं सनातनम् ॥ १४ ॥ शाश्वतैश्वर्यविभवं धर्माधारं दुरासदम् ॥ महेंद्रोपेन्द्रनमितं महर्षिगणवन्दितम् ॥ १५ ॥ योगिनां हृदि तिष्ठन्तं
योगमायासमावृतम् ॥ क्षणेन जगतो योनिं नारायणमनामयम् ॥ १६ ॥ ईश्वरेणैक्यमापन्नमपश्यन् ब्रह्मवादिनः ॥ दृष्ट्वा तदेश्वरं रूपं रुद्रं नाराय
णात्मकम् ॥ कृतार्थं मेनिरे संतः स्वात्मानं ब्रह्मवादिनः ॥ १७ ॥ सनत्कुमारः सनको भृगुश्च सनातनश्चैव सनन्दनश्च ॥ रैभ्योऽङ्गिरा वामदेवोऽथ
शुक्रो महर्षिरत्रिःकपिलो मारीचिः ॥ १८ ॥ दृष्ट्वाथ रुद्रं जगदीशितारं तं पद्मनाभाश्रितवामभागम् ॥ ध्यात्वा हृदिस्थं प्रणिपत्य मूर्ध्ना कृता
ञ्जलिं स्वेषु शिरःसु भूयः ॥ १९ ॥ ओङ्कारमुच्चार्यं विलोक्य देवमन्तःशरीरं निहितं गुहायां ॥ समस्तुवन् ब्रह्ममयैवोभिरानन्दपूर्णादि
तमानंसा व ॥ २० ॥ मुनय ऊचुः ॥ त्वामेकमीशं पुरुषं पुराणं प्राणेश्वरं रुद्रमनन्तयोगम् ॥ नमाम सर्वे हृदि सन्निविष्टं प्रचेतसं ब्रह्म
मयं पवित्रम् ॥ २१ ॥ पश्यन्ति त्वां मुनयो ब्रह्मयोनिं दान्ताः शान्ता विमलं रुक्मवर्णम् ॥ ध्यात्वात्मस्वप्रचलं स्वे शरीरे क्विं परेभ्यः
परमं परञ्च ॥ २२ ॥ त्वत्तः प्रसूता जगतः प्रसूतिः सर्वानुभूस्त्वं परमाणुभूतः ॥ अणोरणीयान्महतो महीयांस्त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति
सन्तः ॥ २३ ॥ हिरण्यगर्भो जगदन्तरात्मा त्वत्तोऽस्ति जातः पुरुषः पुराणः ॥ सञ्जायमानो भवता निमृष्टो यथाविधानं सकलं स
सद्यः ॥ २४ ॥ त्वत्तो वेदाः सकलाः संप्रसूतास्त्वप्येवान्ते संस्थितिं ते लभन्ते ॥ पश्यामस्त्वाजगतो हेतुभूतं नृत्यन्तं स्वे हृदये सन्नि
विष्टम् ॥ २५ ॥ त्वयैवेदं भ्राम्यते ब्रह्मचक्रं मायावी त्वं जगतामेकनाथः ॥ नमामस्त्वां शरणं संप्रपन्नां योगात्मानं नृत्यन्तं दिव्यनृत्यम्
॥ २६ ॥ पश्यामस्त्वां परमाकाशमध्ये नृत्यन्तं ते महिमानं स्मरामः ॥ सर्वात्मानं बहुधा सन्निविष्टं ब्रह्मानन्दं चानुभूयानुभूय ॥ २७ ॥

१ मनीषायामित्यर्थः । २ मानसास्ते इति पा० । ३ ध्यात्वात्मस्वप्रचलमिति पा० । ४ प्रचलं-स्वेन आत्मना प्रचलतीति तथोक्तम् । ५ प्रपन्नाः इति, प्रकृतेर्गुणाश्च इति पा० ।
६ चिन्मयमिति, चित्पतिमिति, रुद्रमनन्तशक्तिमिति पा० ।

उत०

अ० ५

॥ ९५ ॥

ओङ्कारस्ते वाचको मुक्तिबीजं त्वमक्षरं प्रकृतौ गूढरूपम् ॥ तत्त्वां सत्यं प्रवदन्तीह सन्तः स्वयम्प्रभं भवतो यत्प्रभावम् ॥ २८ ॥ स्तुव
 न्ति त्वां सततं सर्ववेदा नमन्ति त्वामृषयः क्षीणदोषाः ॥ शान्तात्मानः सत्यसन्धं वरिष्ठं विशन्ति त्वां यतयो ब्रह्मनिष्ठाः ॥ २९ ॥ भुंक्तो
 नाशो नादिमान्विश्वरूपो ब्रह्मा विष्णुः परमेष्ठी वरिष्ठः ॥ स्वात्मानन्दमनुभूय विशन्ते स्वयं ज्योतिरचला नित्यमुक्ताः ॥ ३० ॥ एको
 रुद्रस्त्वं करोषीह विश्वं त्वं पालयस्यसिलं विश्वरूपम् ॥ त्वामेवान्ते निलयं विन्दतीदं नमामस्त्वां शरणं संप्रपन्नाः ॥ ३१ ॥ एको वेदो
 बहुशाखो ह्यनन्तस्त्वामेवैकं बोधयत्येकरूपम् ॥ वन्द्यं त्वां ये शरणं संप्रपन्ना मायामेतां ते तरन्तीह विप्राः ॥ ३२ ॥ त्वामेकमाहुः
 कविं करुद्रं ब्रह्मं गृणन्तं हरिमग्निमीशम् ॥ रुद्रं नित्यमनिलं चंकितानं धातारमादित्यमनेकरूपम् ॥ ३३ ॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
 त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥ त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ॥ ३४ ॥ त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव
 रुद्रो भगवानपीशः ॥ त्वं विश्वनाथः प्रकृतिः प्रतिष्ठा सर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ ३५ ॥ त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णं
 तमसः परस्तात् ॥ चिन्मात्रमव्यक्तमनन्तरूपं खं ब्रह्म शून्यं प्रकृतिर्गुणाश्च ॥ ३६ ॥ यदन्तरा सर्वमिदं विभाति यदव्ययं निर्मलमेकरूपम् ॥
 किमप्यचिन्त्यं तव रूपमेतत्तदन्तरा यत्प्रतिभाति तत्त्वम् ॥ ३७ ॥ योगेश्वरं भद्रमनन्तशक्तिं परायणं ब्रह्मतनुं पुराणम् ॥ नमाम सर्वे
 शरणार्थिनस्त्वां प्रसीदभूताधिपते महेश ॥ ३८ ॥ त्वत्पादपद्मस्मरणादशेषसंसारबीजं निलयं प्रयाति ॥ मनो नियम्य प्रणिधाय कायं
 प्रसादयामो वयमेकमीशम् ॥ ३९ ॥ नमो भवायाथ भवोद्भाय कालाय सर्वाय इराय तुभ्यम् ॥ नमोऽस्तु रुद्राय कपर्दिने ते नमोऽ
 ग्रये देव नमः शिवाय ॥ ४० ॥ ततः स भगवान्प्रीतः कपर्दी वृषवाहनः ॥ संलुत्य परमं रूपं प्रकृतिस्थोऽभवद्भवः ॥ ४१ ॥ ते भवं
 भूतभक्ष्येशं पूर्ववत्समवास्थितम् ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं विस्मितं वाक्यमब्रुवन् ॥ ४२ ॥ भगवन् भूतभक्ष्येश गोवृषाङ्कितशसन ॥ दृष्ट्वा

१ भवानीशो नादिमांस्तेजोराशिरिति पा० । २ तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषामिति पा० । ३ इन्द्रं भृगुमवलमिति पा० । ४ विष्णुरिति पा० । ५ प्रकृतानगुणश्चेति पा० ।
 ६ नमो महादेव इति पा० ।

कू. पु.

॥ ९६ ॥

ते परमं रूपं निर्वृताः स्मः सनातन ॥ ४३ ॥ भवत्प्रसादादमले परस्मिन्परमेश्वरे ॥ अस्माकं जायते भक्तिस्त्वय्येवाव्यभिचारिणी ॥ ४४ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं तव शङ्कर ॥ भूयोऽपि चैवं यन्नित्यं याथात्म्यं परमेष्विनः ॥ ४५ ॥ स तेषां वाक्यमाकर्ण्य योगिनां योगसिद्धिदः ॥ प्राह गम्भीरया वाचा समालोक्य च माधवम् ॥ ४६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिष्यासंवादे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे यथावत्परमेष्विनः ॥ वक्ष्यामीशस्य माहात्म्यं यत्तद्वेदविदो विदुः ॥ १ ॥ सर्वलोकैकनिर्माता सर्वलोकैकरक्षिता ॥ सर्वलोकैकसंहर्ता सर्वात्माहं सनातनः ॥ २ ॥ सर्वेषामेव वस्तुनामन्तर्यामी महेश्वरः ॥ मध्ये चान्तः स्थितं सर्वं नाहं सर्वत्र संस्थितः ॥ ३ ॥ भवद्भिरद्भुतं दृष्टं यत्स्वरूपञ्च मामकम् ॥ ममैषा ह्युपमा विप्रा माया वै दर्शिता मया ॥ ४ ॥ सर्वेषामेव भावानामन्तरं समवस्थितः ॥ प्रेरयामि जगत्कृत्स्नं क्रियाशक्तिरियं मम ॥ ५ ॥ मयेदं चेष्टते विश्वं तद्वै भावानुवर्ति मे ॥ सोऽहं कालो जगत्कृत्स्नं प्रेरयामि कलात्मकम् ॥ ६ ॥ एकांशेन जगत्कृत्स्नं करोमि सुनिपुणवाः ॥ संहाराम्येकरूपेण स्थितावस्था ममेव तु ॥ ७ ॥ आदिमध्यान्तनिर्मुक्तो मायातत्त्वप्रवर्तकः ॥ क्षोभयामि च सर्गादौ प्रधान पुरुषाबुधौ ॥ ८ ॥ ताभ्यां सञ्जायते विश्वं संयुक्ताभ्यां परस्परम् ॥ महदादिकमेणैव मम तेजो विजृम्भते ॥ ९ ॥ यो हि सर्वजगत्साक्षी काल चक्रप्रवर्तकः ॥ हिरण्यगर्भो मार्तण्डः सोऽपि महद्देहसम्भवः ॥ १० ॥ तस्मै दिव्यं स्वमैश्वर्यं ज्ञानयोगं सनातनम् ॥ दत्तवानात्मवान्वेदान् कल्पादौ चतुरो द्विजाः ॥ ११ ॥ स मन्त्रियोगतो देवो ब्रह्मा मद्भावभाविनः ॥ दिव्यं तन्मामकैश्वर्यं सर्वदावगतः स्वयम् ॥ १२ ॥ स सर्वलोकनिर्माता मन्त्रियोगेन सर्ववित् ॥ भूत्वा चतुर्मुखः सर्गं सृजत्येवात्मसंभवः ॥ १३ ॥ योऽपि नारायणोऽनन्तो लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥ ममैव च परा मूर्तिः करोति परिपालनम् ॥ १४ ॥ योऽन्तकः सर्वभूतानां रुद्रः कालात्मकः प्रभुः ॥ मदाज्ञयासौ सततं संह

उत्त०

अ० ६

॥ ९६ ॥

१ निर्वृताः इति पा० । २ तारयन्नित्यमिति पा० । ३ भूवानामिति पा० । ४ यथेदं चेष्टते विश्वं तत्त्वभावावुवर्तिन इति पा० । ५ दत्तवानात्मवान्वेदेति पा० । ६ सर्वदा वहतीति, सर्वं वा यच्छति स्वयमिति पा० ।

रिष्यति मे तनुः ॥ १५ ॥ इव्यं वहति देवानां कव्यं कव्याशिनामपि ॥ पाकञ्च कुरुते वह्निः सोऽपि मच्छक्तिनोदितः ॥ १६ ॥ भुक्त
 माहारजातञ्च पंचते तदहर्निशम् ॥ वैश्वानरोऽग्निर्भगवानीश्वरस्य नियोगतः ॥ १७ ॥ योऽपि सर्वाभसां योनिर्वरुणो देवपुंगवः ॥ सोऽपि
 सञ्जीवयेत्कृत्स्नमीश्वरस्य नियोगतः ॥ १८ ॥ योऽन्तस्तिष्ठति भूतानां बहिर्देवः प्रभञ्जनः ॥ मदाज्ञयासौ भूतानां शरीराणि विभर्ति
 हि ॥ १९ ॥ योऽपि सञ्जीविनो नृणां देवानाममृताकरः ॥ सोमः स मन्त्रियोगेन नोदितः किल वर्तते ॥ २० ॥ यः स्वभासा जगत्कृत्स्नं
 प्रभासयति सर्वशः ॥ सूर्यो वृष्टिं वितनुते स्वोस्त्रेणैव स्वयंभुवः ॥ २१ ॥ योऽप्यशेषजगच्छास्ता शक्रः सर्वामरेश्वरः ॥ यज्वनां फलदो
 देवो वर्तते स मदाज्ञया ॥ २२ ॥ यः प्रशास्ता ह्यसाधूनां वर्तते नियमादिह ॥ यमो वैवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः ॥ २३ ॥ योऽपि
 सर्वधनाध्यक्षो धनानां सम्प्रदायकः ॥ सोऽपीश्वरनियोगेन कुबेरो वर्तते सदा ॥ २४ ॥ यः सर्वरक्षसां नाथस्तामसानां फलप्रदः ॥
 मन्त्रियोगादसौ देवो वर्तते निर्ऋतिः सदा ॥ २५ ॥ वेतालगणभूतानां स्वामी भोगफलप्रदः ॥ ईशानः किल भक्तानां सोऽपि तिष्ठेन्म
 दाज्ञया ॥ २६ ॥ यो वामदेवोऽङ्गिरसः शिष्यो रुद्रगणाग्रणीः ॥ रक्षकां योगिनां नित्यं वर्ततेऽसौ मदाज्ञया ॥ २७ ॥ यश्च सर्वजग
 त्पूज्यो वर्तते विप्रनायकः ॥ विनायको धर्मरतः सोऽपि मद्भचनात्किल ॥ २८ ॥ योऽपि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो देवसेनापतिः प्रभुः ॥ स्कन्दोऽसौ
 वर्तते नित्यं स्वयम्भूविधिनोदितः ॥ २९ ॥ ये च प्रजानां पतयो मरीच्याद्या महर्षयः ॥ सृजन्ति विविधं लोकं परंस्त्यैव नियोगतः
 ॥ ३० ॥ या च श्रीः सर्वभूतानां ददाति विपुलां श्रियम् ॥ पत्नी नारायणस्यासौ वर्तते मदनुग्रहात् ॥ ३१ ॥ वाचं ददाति विपुलां या
 च देवी सरस्वती ॥ सापीश्वरनियोगेन नोदितां संप्रवर्तते ॥ ३२ ॥ याशेषपुरुषान् घोरान्नरकात्तारायिष्याति ॥ सावित्री संस्मृता चापि
 मदाज्ञानुविधायिनी ॥ ३३ ॥ पार्वती परमा देवी ब्रह्मविद्याप्रदायिनी ॥ यापि ध्याता विशेषेण सापि मद्भचनानुगा ॥ ३४ ॥

१ पचत्येतदहर्निशमिति पा० । २ प्रकाशयति सर्वदा इति पा० । ३ शस्त्रेणैव स्वयंप्रभुरिति पा० । ४ तापसानामिति पा० । ५ यस्यैव निरुद्धो गतः इति पा० स च पाठो न
 समीचीनः । ६ पूजितेति पा० । ७ देवीति पा० ।

क. पु.
॥ ९७ ॥

यांऽनन्तमहिमानन्तः शंपोऽशेषामरप्रभुः ॥ दधाति शिरसा लोकं सोपि देवनियोगतः ॥ ३५ ॥ योऽग्निः संवर्तको नित्यं वडवारूपसं
स्थितः ॥ पिवत्यखिलमम्भोधिमीश्वरस्य नियोगतः ॥ ३६ ॥ ये चतुर्दश लोकेऽस्मिन्मन्त्रवः प्रथितौजसः ॥ पालयन्ति प्रजाः
सर्वास्तेऽपि तस्य नियोगतः ॥ ३७ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च तथाश्विनौ ॥ अन्याश्च देवताः सर्वाः शास्त्रेणैव विनिर्मिताः ॥
॥ ३८ ॥ गन्धर्वा गरुडाद्याश्च सिद्धाः साध्याश्च चारणाः ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च स्थिताः सृष्टाः स्वयंभुवा ॥ ३९ ॥ कलाकाष्ठानिमेघाश्च
मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः ॥ ऋतवः पक्षमासाश्च स्थिताः शास्त्रे प्रजापतेः ॥ ४० ॥ युगमन्वन्तराण्येव मम तिष्ठन्ति शासने ॥ पराश्वेव
पराध्वश्च कालभेदास्तथ परे ॥ ४१ ॥ चतुर्विधानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ नियोगादेव वर्तते देवस्य परमात्मनः ॥ ४२ ॥
पातालानि च सर्वाणि भुवनानि च शासनात् ॥ ब्रह्माण्डानि च वर्तते सर्वाण्येव स्ययंभुवः ॥ ४३ ॥ अतीतान्यप्यसंख्यानि ब्रह्माण्डानि
ममाज्ञया ॥ प्रवृत्तानि पदार्थौघैः सहितानि समन्ततः ॥ ४४ ॥ ब्रह्माण्डानि भविष्यन्ति सह चात्मैभिरात्मगैः ॥ करिष्यन्ति सदैवाज्ञां
परस्य परमात्मनः ॥ ४५ ॥ भूमिरापोऽनलो वायुः स्वं मनो बुद्धिरेव च ॥ भूतादिरादिप्रकृतिर्नियोगे मम वर्तते ॥ ४६ ॥
याशेषजगतां योनिर्मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ माया विवर्तते नित्यं सापीश्वरनियोगतः ॥ ४७ ॥ यो वै देहभृतां देवः पुरुषः पठ्यते परः ॥
आत्मासौ वर्तते नित्यमीश्वरस्य नियोगतः ॥ ४८ ॥ विधूय मोहकलिलं यया पश्यति तत्पदम् ॥ सापि बुद्धिर्मेदेशस्य नियोगवशवर्तिनी
॥ ४९ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन मम शक्त्यात्मकं जगत् ॥ मयैवं प्रयेते कृत्स्नं मयेव प्रलयं व्रजेत् ॥ ५० ॥ अहं हि भगवानीशः स्वयं ज्योतिः
सनातनः ॥ परमात्मा परं ब्रह्म मत्तो ह्यन्यो न विद्यते ॥ ५१ ॥ इत्येतत्परमं ज्ञानं युष्माकं कथितं मया ॥ ज्ञात्वा विमुच्यते
जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ५२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तराद्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिण्याससंवादे

१ मन्त्रास्त्रेणैव निष्ठिता इति पा० । २ गरुडा ऋक्षाः इति, गरुडाः पक्षा इति पा० । ३ नियमादेवेति पा० । ४ मयोदानीति, त्वयोदानीति पा० । ५ वस्तुभिरिति पा० ।
६ बहिष्यन्तीति पा० । ७ देहभृतां वेदे इति पा० । ८ महेश्वरेति पा० । ९ मय्येव युज्यते इति पा० ।

उत्त०
अ० ६

॥ ९७ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः सर्वे प्रभावं परमेष्ठिनः ॥ यं ज्ञात्वा पुरुषो मुक्तो न संसारे पतत्पुनः
 ॥ १ ॥ परात्परतरं ब्रह्म शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् ॥ नित्यानन्दं निर्विकल्पं तद्धाम परमं मम ॥ २ ॥ अहं ब्रह्मविदां ब्रह्मा
 स्वयंभूर्विश्वतोमुखः ॥ मायाविनामहं देवः पुराणो हरिरव्ययः ॥ ३ ॥ योगिनामस्म्यहं शम्भुः स्त्रीणां देवी गिरिन्द्रजा ॥ आदित्याना
 महं विष्णुर्वसूनामस्मि पावकः ॥ ४ ॥ रुद्राणां शङ्करश्चाहं गरुडः पततामहम् ॥ ऐरावतो गजेन्द्राणां रामः शस्त्रप्रभृतामहम् ॥ ५ ॥
 ऋषीणां च वसिष्ठोऽहं देवानाञ्च शतक्रतुः ॥ शिल्पिनां विश्वकर्माहं प्रह्लादः सुरविदिषाम् ॥ ६ ॥ मुनीनामप्यहं व्यासो गणानाञ्च
 विनायकः ॥ वीराणां वीरभद्रोऽहं सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ ७ ॥ पर्वतानामहं मेरुर्नक्षत्राणाञ्च चन्द्रमाः ॥ वज्रं प्रहरणानाञ्च व्रतानां
 सत्यमस्म्यहम् ॥ ८ ॥ अनन्तो भोगिनां देवः सेनानीनाञ्च पावकिः ॥ आश्रमाणां गृहस्थोऽहमीश्वराणां महेश्वरः ॥ ९ ॥ महाकल्पश्च
 कल्पानां युगानां कृतमस्म्यहम् ॥ कुबेरः सर्वयक्षाणां तृणानाञ्चैव वीरुधः ॥ १० ॥ प्रजापतीनां दक्षोऽहं निर्ऋतिः सर्वरक्षसाम् ॥
 वायुर्वलवतामस्मि द्वीपानां पुष्करोऽस्म्यहम् ॥ ११ ॥ मृगेन्द्राणाञ्च सिंहोऽहं यन्त्राणां धनुरेव च ॥ वेदानां सामवेदोऽहं यजुषां शत
 रुद्रियम् ॥ १२ ॥ सावित्री सर्वजप्यानां गुह्यानां प्रणवोऽस्म्यहम् ॥ सूक्तानां पौरुषं सूक्तं ज्येष्ठसाम च सामसु ॥ १३ ॥ सर्ववेदार्थविदुषां
 मनुः स्वायम्भुवोऽस्म्यहम् ॥ ब्रह्मावर्तस्तु देशानां क्षेत्राणामविमुक्तकम् ॥ १४ ॥ विद्यानामात्मविद्याहं ज्ञानानामैश्वरं परम् ॥ भूताना
 मस्म्यहं व्योम तत्त्वानां मृत्युरेव च ॥ १५ ॥ पाशानामस्म्यहं माया कालः कलयतामहम् ॥ गतीनां मुक्तिरेवाहं परेषां परमेश्वरः
 ॥ १६ ॥ यच्चान्यदपि लोकेऽस्मिन् सत्त्वं तेजोबलाधिकम् ॥ तत्सर्वं प्रतिजानीध्वं मम तेजोविजृम्भितम् ॥ १७ ॥ आत्मानः पशवः
 प्रोक्ताः सर्वे संसारवर्तिनः ॥ तेषां पतिरहं देवः स्मृतः पशुपतिर्बुधैः ॥ १८ ॥ मायापाशेन बध्नामि पशूनेतान् स्वलील्या ॥ मामेव

१ परमं ध्रुवमिति, निष्कलं परममिति पा० । २ प्रह्लादोऽस्म्यमरद्विषामिति पा० । ३ गणेशानाञ्च वीरुकः इति पा० । * नाथानां विश्वनाथोहं पुरीणां काशिका पुरी । इति
 अधिकः छि० पु० । ४ ईश्वरः परममिति पा० । ५ विजृम्भणमिति पा० ।

कृ. पु.
॥ ९८ ॥

मोचकं प्राहुः पशूनां वेदवादिनः ॥ १९ ॥ मायापाशेन बद्धानां मोचकोऽन्यो न विद्यते ॥ मातृते परमात्मानं भूताधिपतिमव्ययम्
॥ २० ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि माया कर्म गुणा इति ॥ एते पाशाः पशुपतेः क्लेशाश्च पशुबन्धनाः ॥ २१ ॥ मनो बुद्धिरहङ्कारः स्वानि-
लाग्निजलानि भूः ॥ एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्च तथापरे ॥ २२ ॥ श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा घ्राणश्चैव तु पञ्चमम् ॥ पायूपस्थं
करौ पादौ वाक् चैव दशमी मता ॥ २३ ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्धस्तथैव च ॥ त्रयोविंशतिरेतानि तत्त्वानि प्राकृतानि
च ॥ २४ ॥ चतुर्विंशकमव्यक्तं प्रधानं गुणलक्षणम् ॥ अनादिमध्यनिधनं कारणं जगतः परम् ॥ २५ ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चेति गुणत्रय
मुदाहृतम् ॥ साम्यावस्थितिमेतेषामव्यक्तां प्रकृतिं विदुः ॥ २६ ॥ सत्त्वं ज्ञानं तमो ज्ञानं राजसं समुदाहृतम् ॥ गुणानां बुद्धिवैषम्या
द्वैषम्यं कवयो विदुः ॥ २७ ॥ धर्माधर्माविति प्रोक्तौ पाशौ द्वौ कर्मसंज्ञितौ ॥ मय्यर्पितानि कर्माणि न बन्धाय विमुक्तये ॥ २८ ॥
अविद्यामास्मितां रागं द्वेषं चाभिनिवेशनम् ॥ क्लेशाख्यास्तान् स्वयं प्राह पाशानात्मनिबन्धनात् ॥ २९ ॥ एतेषामेव पाशानां माया
कारणमुच्यते ॥ मूलप्रकृतिरव्यक्ता सा शक्तिर्मयि तिष्ठति ॥ ३० ॥ स एव मूलप्रकृतिः प्रधानं पुरुषोऽपि च ॥ विकारा महदादीनि
देवदेवः सनातनः ॥ ३१ ॥ स एव बन्धः स च बन्धकर्ता स एव पाशः पशुभृत्स एव ॥ स वेद सर्वं न च तस्य वेत्ता तमादुराद्यं पुरुषं
पुराणम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तराद्वे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिष्याससंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
ईश्वर उवाच ॥ अन्यद्ब्रह्मतमं ज्ञानं वक्ष्ये ब्राह्मणपुङ्गवाः ॥ येनासौ तरते जन्तुषोरं संसारसागरम् ॥ १ ॥ अयं ब्रह्मा तमः शान्तः
शाश्वतो निर्मलोऽव्ययः ॥ एकाकी भगवानुक्तः केवलः परमेश्वरः ॥ २ ॥ मम योनिर्महद्ब्रह्म तत्र गर्भं दधाम्यहम् ॥ मूलमायाभिधानं
तं ततो जातमिदं जगत् ॥ ३ ॥ प्रधानं पुरुषो ह्यात्मा महद्ब्रूतादिरेव च ॥ तन्मात्राणि मनोभूतानीन्द्रियाणि च जज्ञिरे ॥ ४ ॥
ततोऽण्डमभवद्वैमर्ककोटिसमप्रभम् ॥ तस्मिञ्ज्ञे महाब्रह्मा मच्छत्तया चोपबृंहितः ॥ ५ ॥ ये चान्ये बहवो जीवास्तन्मयाः सर्व एव

उत्त०
अ० ८

ते ॥ न मां पश्यन्ति पितरं मायया मम मोहिताः ॥ ६ ॥ यासु योनिषु ताः सर्वाः सम्भवन्तीह मूर्तयः ॥ तां मातरं परां योनिं मामेव
 पितरं विदुः ॥ ७ ॥ यो मामेवं विजानाति बीजिनं पितरं प्रभुम् ॥ स वीरः सर्वलोकेषु न मोहमाधिगच्छति ॥ ८ ॥ ईशानः सर्वविद्यानां
 भूतानां परमेश्वरः ॥ ओङ्कारमूर्तिर्भगवानहं ब्रह्मा प्रजापतिः ॥ ९ ॥ समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ॥ विनश्यत्स्वविनश्यन्तं
 यः पश्यति स पश्यति ॥ १० ॥ समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥ न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति पराङ्कतिम् ॥ ११ ॥
 विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गं च महेश्वरम् ॥ प्रधानविनियोगज्ञः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १२ ॥ सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः स्वच्छं
 न्दता नित्यमलुप्तशक्तिः ॥ अनन्तशक्तिश्च विभोर्विदित्वा षडादुरङ्गानि महेश्वरस्य ॥ १३ ॥ तन्मात्राणि मन आत्मा च तानि
 सूक्ष्माण्याहुः सप्त तत्त्वात्मकानि ॥ या सा हेतुः प्रकृतिः सा प्रधानं बन्धः प्रोक्तो विनयेनापि तेन ॥ १४ ॥ या सा शक्तिः प्रकृतौ
 लीनरूपा वेदेषूक्ता कारणं ब्रह्मयोनिः ॥ तस्या एकः परमेष्ठी पुरस्तान्माहेश्वरः पुरुषः सत्यरूपः ॥ १५ ॥ ब्रह्मा योगी परमात्मा
 महीयान् व्योमव्यापी वेदवेद्यः पुराणः ॥ एको रुद्रो मृत्युमव्यक्तमेकं बीजं विश्वं देव एकः स एव ॥ १६ ॥ तमेवैकं प्रादुरन्येऽप्यनेकं
 त्वामेवात्मा केचिदन्यं तमाहुः ॥ अणोरणीयान्महतो महीयान्महादेवः प्रोच्यते विश्वरूपः ॥ १७ ॥ एवं हि यो वेद गुहाशयं परं प्रभुं पुराणं
 पुरुषं विश्वरूपम् ॥ हिरण्यमयं बुद्धिमतां पराङ्कतिं स बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ॥ १८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीता
 सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिर्व्याससंवादे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ निष्कलो निर्मलो नित्यो निष्क्रियः परमे
 श्वरः ॥ तन्नो वद महादेव विश्वरूपः कथं भवान् ॥ १ ॥ ईश्वर उवाच ॥ नाहं विश्वो न विश्वश्च मामृते विद्यते द्विजाः ॥ माया निमित्तमात्रास्ति
 सां चात्मनि मया श्रिता ॥ २ ॥ अनादिनिधना शक्तिर्माया व्यक्तिसमाश्रया ॥ तन्निमित्तः प्रपञ्चोऽयमेव्यक्ताच्चायते खलु ॥ ३ ॥

१ तासां माया परा योनिरिति पा० । २ मायामेषमिति पा० । ३ परं पवमिति पा० । ४ स्वतन्त्रता इति पा० । ५ विनियोगोऽपि इति पा० । ६ त्वेकात्मनमिति पा० । ७ वेदविद्धि
 इति पा० । ८ परमिति पा० । ९ अबुद्धिमनिति पा० । १० साचास्य कमुपाश्रिता इति पा० । ११ व्यक्तसमाश्रिता इति, व्यक्तसमाश्रया इति पा० । १२ मव्यक्तादभवत् खलु इति पा० ।

कृ. पु.
॥ ९९ ॥

अव्यक्तं कारणं प्रादुरानन्दं ज्योतिरक्षरम् ॥ अहमेव परं ब्रह्म मेतो ह्यन्यत्र विद्यते ॥ ४ ॥ तस्मान्मे विश्वरूपत्वं निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ॥
एकत्वे च पृथक्त्वं च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥ ५ ॥ अहं तत्परमं ब्रह्म परमात्मा सनातनः ॥ अकारणं द्विजाः प्रोक्ता न दोषो ह्यात्मनस्तथा
॥ ६ ॥ अनन्ताः शक्तयोऽव्यक्ता मायया संस्थिता ध्रुवाः ॥ तस्मिन्दिवि स्थितं नित्यमव्यक्तं भाति केवलम् ॥ ७ ॥ अभिन्नं वक्ष्यते
भिन्नं ब्रह्माव्यक्तं सनातनम् ॥ एकया मायया युक्तमनादिनिघनं ध्रुवम् ॥ ८ ॥ पुंसोऽन्याभूद्यथा भूतिरन्यथा न तिरोहितम् ॥ अनादि
मध्यं तिष्ठन्तं चेष्टते विद्यया किल ॥ ९ ॥ तदेतत्परमव्यक्तं प्रभामण्डलमण्डितम् ॥ तदक्षरं परं ज्योतिस्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ १० ॥
तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चेवाखिलं जगत् ॥ तदेवेदं जगत्कृत्स्नं तद्विज्ञाय विमुच्यते ॥ ११ ॥ यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् बिभेति न कुतश्चन ॥ १२ ॥ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं पुरुषं पुरस्तात् ॥ तं विज्ञाय परिमुच्येत
विद्वान्नित्यानन्दी भवति ब्रह्मभूतः ॥ १३ ॥ अस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यज्ज्योतिषां ज्योतिरेकं दिविस्थम् ॥ तदेवात्मानं मन्य
मानोऽथ विद्वानात्मानन्दी भवति ब्रह्मभूतः ॥ १४ ॥ तदप्यहं कलिलं गूढदेहं ब्रह्मानन्दममृतं विश्वधामा ॥ वदन्त्येवं ब्राह्मणा ब्रह्मनिष्ठा
यत्र गत्वा न निवर्तन्ते भूयः ॥ १५ ॥ हिरण्मये परमाकाशतत्त्वे यद्वैदिवि विप्रतिभातीव तेजः ॥ तद्विज्ञाने परिपश्यन्ति धीरा विभ्राज
मानं विमलं व्योमधाम ॥ १६ ॥ ततः परं परिपश्यन्ति धीरा आत्मन्यात्मानमनुभूय साक्षात् ॥ स्वयं प्रभुः परमेष्ठी महीयान् ब्रह्म
नन्दी भगवान्नीश एषः ॥ १७ ॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ॥ तमेवैकं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः
शाश्वती नेतरेषाम् ॥ १८ ॥ सर्वायनाशिरोऽग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः ॥ सर्वव्यापी स भगवान् तस्मादन्यत्र विद्यते ॥ १९ ॥ इत्येतदैश्वरं
ज्ञानमुक्तं वो मुनिपुंगवाः ॥ गोपनीयं विशेषेण योगिनामपि दुर्लभम् ॥ २० ॥ इति श्रीकूर्म० उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि
द्यायां योगशास्त्रं ऋषिनारदसंवादे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अलिंगमेकमव्यक्तलिंगं ब्रह्मेति निश्चितम् ॥ स्वयं ज्योतिः परं

१ मनोऽन्यदि इति पा० । २ यामिस्तल्लक्ष्यतेभिन्नमिति पा० । ३ न बिभेति कदाचनेति पा० । ४ तमसः परस्तादिति पा० । ५ यद्विचिषीति पा० । ६ तद्विज्ञानेन इति पा० ।
७ भवानीश इति पा० ।

उत्त०
अ० १०

॥ ९९ ॥

तत्त्वं पूर्वं व्योम्नि व्यवस्तिम् ॥ १ ॥ अव्यक्तं कारणं यत्तदक्षरं परमं पदम् ॥ निर्गुणं सिद्धिर्विज्ञानं तद्वै पश्यन्ति सूरयः ॥ २ ॥ तत्रैष्ट
स्वान्तसङ्कल्पा नित्यं तद्भावाविताः ॥ पश्यन्ति तत्परं ब्रह्म यत्तल्लिङ्गमिति श्रुतिः ॥ ३ ॥ अन्यथा न हि मां द्रष्टुं शक्यं वै मुनिपुंगवाः ॥
नहि तद्विद्यते ज्ञानं येन तज्ज्ञायते परम् ॥ ४ ॥ एतत्तत्परमं स्थानं केवलं कवयो विदुः ॥ अज्ञानमिति निर्गुणं ज्ञानं यस्मान्मायामयं
जगत् ॥ ५ ॥ यज्ज्ञानं निर्मलं शुद्धं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ॥ ममात्मासौ तदैवैनामिति प्राहुर्विपश्चितः ॥ ६ ॥ येऽप्यनेकं प्रपश्यन्ति तत्परं
परमं पदम् ॥ आश्रिताः परमां निष्ठां बुद्धैर्कथं तत्त्वमव्ययम् ॥ ७ ॥ ये पुनः परमं तत्त्वमेकं वानेकमीश्वरम् ॥ भक्त्या मां सम्प्रपश्यन्ति
विज्ञेयास्ते तदात्मकाः ॥ ८ ॥ साक्षाद्देवं प्रपश्यन्ति स्वात्मानं परमेश्वरम् ॥ नित्यानन्दं निर्विकल्पं सत्त्वरूपमिति स्थितिः ॥ ९ ॥ भजन्ते
परमानन्दं सर्वगं जगदात्मकम् ॥ स्वात्मन्यवस्थिताः शान्ताः परे व्यंक्ता परस्य तु ॥ १० ॥ एषा विमुक्तिः परमा मम सायुज्यमुत्तमम् ॥
निर्वाणं ब्रह्मणा चैक्यं केवल्यं कवयो विदुः ॥ ११ ॥ तस्मादनादिमध्यान्तं वस्त्वेकं परमं शिवम् ॥ स ईश्वरो महादेवस्तं विज्ञाय प्रमु-
च्यते ॥ १२ ॥ न तत्र सूर्यः प्रतिभातीह चन्द्रो नक्षत्राणां गणो नोत विद्युत् ॥ तद्भासितं ह्यखिलं भाति विश्वमतीव भासममलं तद्वि-
भाति ॥ १३ ॥ विश्वोदितं निष्कलं निर्विकल्पं शुद्धं बृहत्परमं यद्विभाति ॥ अत्रान्तरे ब्रह्मविदोऽथ नित्यं पश्यन्ति तत्त्वमचलं यत्स
ईशः ॥ १४ ॥ नित्यानन्दममृतं सत्त्वरूपं शुद्धं वदन्ति पुरुषं सर्ववेदाः ॥ प्राणानिति प्राणविनोशितारं ध्यायन्ति वेदैरिति निश्चि-
तार्थाः ॥ १५ ॥ न भूमिरापो न मनो न वह्निः प्राणोऽनिलो गगनं नोत बुद्धिः ॥ न चेतनोऽन्यत्परमाकाशमध्ये विभाति देवः शिव एक-
केवलः ॥ १६ ॥ इत्येतदुक्तं परमं रहस्यं ज्ञानैवेदं सर्ववेदेषु गीतम् ॥ जानाति योगी विजनेऽर्थं देशे युज्जीत योगं प्रयतो ह्यजस्रम् ॥ १७ ॥

१ परे इति पा० । २ शुद्धविज्ञानमिति पा० । ३ तन्निष्ठाः शान्तसङ्कल्पा इति पा० । ४ यत्तत्तज्ज्ञायते इति पा० । ५ ज्ञानमिति पा० । ६ अज्ञानमितरज्ज्ञानमिति पा० । इतरदिति
साधु । ७ तदैवेदमिति पा० एनदिति साधु । ८ बुद्धैर्कथमिति पा० । ९ यत्सदात्मकमिति, यत्तदात्मकमिति पा० । १० परवक्ते परस्य तु इति पा० । ११ नक्षत्रातरातपनश्च
विद्युदिति पा० । १२ नित्योदितं सामदामिति पा० । १३ शुभ्रं विश्वस्तं परममिति पा० । १४ तमोमिति प्रगवेन इति पा० । १५ वेदार्थविनिश्चितार्थमिति पा० । १६ ज्ञानामृतं सर्ववेदेषु
शुद्धमिति पा० । १७ यदेवमिति पा० ।

कू. पु.
॥१००॥

इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिनारदसंवादे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ईश्वर उवाच ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि योगं परमदुर्लभम् ॥ येनात्मानं प्रपश्यन्ति भानुमन्तमिवेश्वरम् ॥ १ ॥ योगाग्निर्दहते क्षिप्रमशेषं पापपञ्जरम् ॥
प्रसन्नं जायते ज्ञानं साक्षान्निर्वाणसिद्धिदम् ॥ २ ॥ योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगः प्रवर्तते ॥ योगज्ञानाभियुक्तस्य प्रसीदति महेश्वरः ॥ ३ ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं नित्यमेव च ॥ ये युञ्जन्ति महायोगं ते विज्ञेया महेश्वराः ॥ ४ ॥ योगस्तु द्विविधो ज्ञेयो ह्यभावः प्रथमो मतः ॥ अपरस्तु महायोगः सर्वयोगोत्तमोत्तमः ॥ ५ ॥ शून्यं सर्वनिराभासं स्वरूपं यत्र चिन्त्यते ॥ अभावयोगः स प्रोक्तो येनात्मानं प्रपश्यति ॥ ६ ॥ यत्र पश्यति चात्मानं नित्यानन्दं निरञ्जनम् ॥ मयैक्यं स मयो योगो भाषितः परमः स्वयम् ॥ ७ ॥ ये चान्ये योगिनां योगाः श्रूयन्ते ग्रन्थविस्तरे ॥ सर्वे ते ब्रह्मयोगस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ८ ॥ यत्र साक्षात्प्रपश्यन्ति विमुक्ता विश्वमीश्वरम् ॥ सर्वेषामेव योगानां स योगः परमो मतः ॥ ९ ॥ सहस्रशोऽथ बह्वुशो ये चेश्वरबहिष्कृताः ॥ न ते पश्यन्ति मामेकं योगिनो यत्नमानसाः ॥ १० ॥ प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारो धारणा ॥ समाधिश्च मुनिश्रेष्ठा यमश्च नियमासने ॥ ११ ॥ मय्येकचित्तता योगः प्रत्यन्तरानियोगतः ॥ तत्साधनानि चान्यानि युष्माकं कथितानि तु ॥ १२ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिश्रमौ ॥ यमाः संश्रमः प्रोक्ताश्चित्तशुद्धिप्रदा नृणाम् ॥ १३ ॥ कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा ॥ अक्लेशजननं प्रोक्ता त्वहिंसा परमपिभिः ॥ १४ ॥ अहिंसायाः परो धर्मो नास्त्यहिंसापरं सुखम् ॥ विधिना या भवेद्विंशतिर्वाहिंसा प्रकीर्तिता ॥ १५ ॥ सत्येन सर्वमाप्नोति सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ यथार्थकथनाचारः सत्यं प्रोक्तं द्विजातिभिः ॥ १६ ॥ परद्रव्यापहरणं चौर्यादथ बलेन वा ॥ स्तेयं तस्या नाचरणादस्तेयं धर्मसाधनम् ॥ १७ ॥ कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ सर्वत्र मैथुनत्यागं ब्रह्मचर्यं प्रचक्षते ॥ १८ ॥ द्रव्याणां

१ सञ्चयमिति पा० । ३ अनुका सुनका इति । ३ महायोगः इति पा० । ४ परमेश्वरः इति पा० । ५ शतशः इति पा० । ६ त्रय्यंतर इति, वृत्तान्तर इति पा० । ७ सा त्वहिंसेव कीर्तिता इति पा० ।

उत०
अ० ११

॥१००॥

मध्यादानमापद्यपि तथेच्छया ॥ अपरिग्रहमित्याहुस्तं प्रयत्नेन पालयेत् ॥ १९ ॥ तपः स्वाध्यायसन्तोषौ शौचमीश्वरपूजनम् ॥
 समासान्नियमाः प्रोक्ता योगसिद्धिप्रदायिनः ॥ २० ॥ उपवासपराकादिकृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः ॥ शरीरशोषणं प्रादुस्तापसास्तप उत्तमम् ॥
 २१ ॥ वेदान्तशतरूढीयप्रणवादिजपं बुधाः ॥ सत्त्वसिद्धिकरं पुंसां स्वाध्यायं परिचक्षते ॥ २२ ॥ स्वाध्यायस्य त्रयो भेदा वाचिको
 पांशुमानसाः ॥ उत्तरोत्तरवेशिष्टयं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥ २३ ॥ यः शब्दबोधजननः परेषां शृण्वतां स्फुटम् ॥ स्वाध्यायो वाचिकः प्रोक्त
 उपांशोरथ लक्षणम् ॥ २४ ॥ ओष्ठयोः स्पन्दमात्रेण परस्याशब्दबोधकम् ॥ उपांशुरेष निदिष्टः साध्वसौ वाचिकाजपात् ॥ २५ ॥
 यत्पदाक्षरसङ्गत्या परस्पन्दनवर्जितम् ॥ चिन्तनं सर्वशब्दानां मानसं तज्जपं विदुः ॥ २६ ॥ यहच्छालाभतो वित्तं अलं पुंसो भवेदिति ॥
 प्राशस्त्यमृषयः प्राहुः सन्तोषं सुखलक्षणम् ॥ २७ ॥ बाह्यमाभ्यन्तरं शौचं द्विधा प्रोक्तं द्विजोत्तमाः ॥ मृजलाभ्यां स्मृतं बाह्यं मनः
 शुद्धिरथान्तरम् ॥ २८ ॥ स्तुतिस्मरणपूजाभिर्वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ सुनिश्चया शिवे भक्तिरेतदीशस्य पूजनम् ॥ २९ ॥ यमाश्च
 नियमाः प्रोक्ताः प्राणायामं निबोधत ॥ प्राणः स्वदेहजो वायुरायामस्तान्निरोधनम् ॥ ३० ॥ उत्तमाधममध्यत्वात्रिधायं प्रतिपादितः ॥
 य एव द्विविधः प्रोक्तः सगर्भोऽगर्भ एव च ॥ ३१ ॥ मात्राद्वादशको मन्दश्चतुर्विंशतिमात्रकः ॥ मध्यमः प्राणसंरोधः षट्त्रिंशन्मात्रि
 कोऽन्तकः ॥ ३२ ॥ यः स्वेदकम्पनोच्छ्वासजनकस्तु यथाक्रमम् ॥ संयोगश्च मनुष्याणामानन्दाच्चोत्तमोत्तमः ॥ ३३ ॥ सुनफारूपं हि तै
 योगं सगर्भविजयं बुधाः ॥ एतद्वै योगिनां प्राहुः प्राणायामस्य लक्षणम् ॥ ३४ ॥ सव्याहतिं सप्रणवां नायत्रीं शिरसा सह ॥ त्रिजपेदायतप्राणः
 प्राणायामोऽथ नामतः ॥ ३५ ॥ रेचकः पूरकश्चैव प्राणायामोऽथ कुम्भकः ॥ प्रोच्यते सर्वशास्त्रेषु योगिभिर्यतमानसैः ॥ ३६ ॥ रेचको
 बाह्यनिश्वासः पूरकस्तन्निरोधनः ॥ साम्येन संस्थितिर्या सा कुम्भकः परिगीयते ॥ ३७ ॥ इन्द्रियाणां विचरतां विषयेषु स्वभावतः ॥ निग्रहः
 प्रोच्यते सद्भिः पत्याहारस्तु सत्तमाः ॥ ३८ ॥ हृत्पुण्डरीके नाभ्यां वा मूर्ध्नि पर्वसु मस्तके ॥ एवमादिषु देशेषु धारणा चित्तबन्धनम् ॥ ३९ ॥

१ सहस्रवाचिको जपः इति पा० । २ निरग्रहमिति पा० । ३ यो विष्टामिति पा० । ४ नात्रिकोत्तम इति पा० । ५ यः स्वेदकम्पनोच्छ्वास इति पा० । ६ मन्दमध्यममुख्यानामान
 न्दादुत्तमोत्तमः । सगर्भमाहुः सत्रयमगर्भविजयं बुधाः इति पा० । ७ एतद्वि योगिनामुक्तमिति पा० । ८ प्राणायामः स उच्यते इति पा० । ९ रेचकोऽनन्निश्वासादिति पा० ।

क. पु.
१०१॥

देशवस्थितिमालम्ब्य ऊर्ध्वं या वृत्तिसन्ततिः ॥ प्रत्यन्तरैरसृष्टा या तद्वचनं सूरयो विदुः ॥ ४० ॥ एकाकारः समाधिः स्याद्देशालम्बन
वर्जितः ॥ प्रत्ययो ह्यर्थमात्रेण योगशासनमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादश धारणाः ॥ ध्यानं द्वादशकं यावत्समाधिरभिधी
यते ॥ ४२ ॥ आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं पद्ममर्द्धासनं तथा ॥ साधनानाञ्च सर्वेषामेतत्साधनमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ ऊर्वोरुपरि विप्रेन्द्राः कृत्वा पादतले
उभे ॥ समासीनात्मनः पद्ममेतदासनमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ उभे कृत्वा पादतले जानूवोरन्तरेण हि। समासीनात्मनः प्रोक्तमासनं स्वस्तिकं परम् ॥ ४५ ॥
एकं पाद मथैकस्मिन्विष्टभ्योरसि सत्तमाः ॥ आसीनार्द्धासनमिदं योगसाधनमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ अदेशकाले योगस्य दर्शनं न हि विद्यते ॥
अग्न्यभ्यासे जले वापि शुक्लपर्णचये तथा ॥ ४७ ॥ जन्तुव्याप्ते श्मशाने च जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ॥ सशब्दे सञ्चये वापि चैत्यवल्मीकसञ्च
ये ॥ ४८ ॥ अशुभे दुर्जनाक्रान्ते मशकादिसमन्विते ॥ नाचरेद्देहबाधे वा दार्मनस्यादिसंभवे ॥ ४९ ॥ सुगुप्ते सुशुभे देशे गुहायां पर्वतस्य
च ॥ नद्यास्तीरे पुण्यदेशे देवतायतने तथा ॥ ५० ॥ गृहे वा सुशुभे देशे निर्जने जन्तुवर्जिते ॥ युञ्जीत योगं सततमात्मानं तत्परायणः
॥ ५१ ॥ नमस्कृत्याथ योगीन्द्राच्छिष्याश्चैव विनायकम् ॥ गुरुञ्चैव च मां योगी युञ्जीत सुसमाहितः ॥ ५२ ॥ आसनं स्वस्तिकं बद्धा
पद्ममर्द्धमथापि वा ॥ नासिकाग्रे समां दृष्टिमीषदुन्मीलितेक्षणः ॥ ५३ ॥ कृत्वाथ निर्भयः शान्तस्त्यक्त्वा मायामयं जगत् ॥ स्वात्मन्यव
स्थितं देवं चिन्तयेत्परमेश्वरम् ॥ ५४ ॥ शिस्ताग्रे द्वादशांगुल्ये कल्पयित्वाथ पङ्कजम् ॥ धर्मकन्दसमुद्भूतं ज्ञानेनालं सुशोभनम् ॥ ५५ ॥
ऐश्वर्याष्टदलं श्वेतं परं वैराग्यकर्णिकम् ॥ चिन्तयेत्परमं कोशं कर्णिकायां हिरण्यमयम् ॥ ५६ ॥ सर्वशक्तिमयं साक्षाद्यं प्राहुर्दिव्यमव्ययम् ॥
ओङ्कारवाच्यमव्यक्तं राश्मिज्वालासमाकुलम् ॥ ५७ ॥ चिन्तयेत्तत्र विमलं परं ज्योतिर्यदक्षरम् ॥ तस्मिन्ज्योतिषि विन्यस्य स्वानन्दं
मम भेदतः ॥ ५८ ॥ ध्यायीत कोशमध्यस्थमीशं परमकारणम् ॥ तदात्मा सर्वगो भूत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ ५९ ॥ एतद्ब्रह्मतमं
ज्ञानं ध्यानान्तरमथोच्यते ॥ चिन्तायित्वा तु पूर्वोक्तं हृदये पद्ममुत्तमम् ॥ ६० ॥ आत्मानमथ कर्तारं तत्रानलसमत्विषम् ॥ मध्ये वह्नि

१ उद्धेरिति पा० । २ वृत्त्यन्तरैरसृष्टा इति पा० । ३ साधनेति पा० । ४ समये इति पा० । ५ रथे इति पा० । ६ योगिति पा० । ७ मत्परायण इति पा० । ८ जालेति
पा० । ९ स्वात्मानं तद्भेदेन इति, स्वात्मानन्दमभेदेन इति पा० । १० ध्यायीताकाशेति पा० ध्यायीत-अत्र आत्मनेपदित्वमार्थम् । ११ कर्तारमिति पा० ।

उत्त०
अ० ११

॥१०३॥

शिखाकारं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥ ६१ ॥ चिंतयेत्परमात्मानं तन्मध्ये गगनं परम् ॥ ओङ्कारबोधितं तत्त्वं शाश्वतं शिवमुच्यते ॥ ६२ ॥
 अव्यक्तं प्रकृतं लीनं परं ज्योतिरनुत्तमम् ॥ तदन्तः परमं तत्त्वमात्माधारं निरञ्जनम् ॥ ६३ ॥ ध्यायीत तन्मयो नित्यमेकरूपं महेश्व-
 रम् ॥ विशोध्य सर्वतत्त्वानि प्रणवेनाथवा पुनः ॥ ६४ ॥ संस्थाप्य मयि चात्मानं निर्मले परमे पदे ॥ प्लावयित्वात्मनो देहं तेनैव
 ज्ञानवारिणा ॥ ६५ ॥ मदात्मा मन्मना भस्म गृहीत्वा त्वग्निहोत्रिकम् ॥ तेनोद्भूतिसर्वाङ्गमग्निरादित्यमन्त्रतः ॥ ६६ ॥ चिन्तयेत्स्वा-
 त्मनीज्ञानं परं ज्योतिःस्वरूपिणम् ॥ एष पाशुपतो योगः पशुपाशविमुक्तये ॥ ६७ ॥ सर्ववेदान्तमार्गोऽयमत्याश्रममिति श्रुतिः ॥
 एतत्परतरं गुह्यं मत्सायुज्यप्रदायकम् ॥ ६८ ॥ द्विजातीनां तु कथितं भक्तानां ब्रह्मचारिणाम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च क्षमा शौचं तपो दमः
 ॥ ६९ ॥ सन्तोषः सत्यमास्तिक्यं व्रताङ्गानि विशेषतः ॥ एकेनाप्यथ इनेन व्रतमस्य न लुप्यते ॥ ७० ॥ तस्मादात्मगुणोपेतो मद्गतं
 बोधुमर्हति ॥ वीतरागभयक्रोधा मन्यया मामुपाश्रिताः ॥ ७१ ॥ बहवोऽनेन योगेन पूता मद्वाक्ययोगतः ॥ ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव
 भवाम्यहम् ॥ ७२ ॥ ज्ञानयोगेन मां तस्माद्यजेत परमेश्वरम् ॥ अथवा भक्तियोगेन वैराग्येण परेण तु ॥ ७३ ॥ चेतसा बोधयुक्तेन पूज-
 येन्मां सदा शुचिः ॥ सर्वकर्माणि संन्यस्य भिक्षाशी निष्परिवहः ॥ ७४ ॥ प्राप्नोती मम साधुर्ज्यं गुह्यमेतन्मयोदितम् ॥ अद्वेष्टा सर्व-
 भूतानां भक्तीकरण एव च ॥ ७५ ॥ निर्ममो निरद्वन्द्वारो यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ संतुष्टः सततं योगी यतात्मा हृदनिश्चयः ॥ ७६ ॥
 मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ यस्मान्नोद्विजते लोको लोकात्रोद्विजते च यः ॥ ७७ ॥ इषामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स हि
 मे प्रियः ॥ अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ॥ ७८ ॥ सर्वारम्भपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी
 सन्तुष्टो येन केनचित् ॥ ७९ ॥ अनिकेतः स्थिरमतिर्मद्भक्तो मामुपैष्यति ॥ सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मत्परायणः ॥ ८० ॥
 मत्प्रसादादवामोति शाश्वतं परमं पदम् ॥ चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ॥ ८१ ॥ निराशीर्निर्ममो भूत्वा मामेकं शरणं

१ शिवमच्युतमिति पा० । २ अनन्तमिति पा० । ३ त्वग्निहोत्रमिति पा० । ४ मारोऽयमिति पा० । ५ बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्वाक्यमागताः इति, मद्वाक्यमाविताः इति पा० ।

कू. पु.

॥१०२॥

ब्रजेत् ॥ त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ॥ ८२ ॥ कर्मण्यपि प्रवृत्तोऽपि कर्मणा तेन बुध्यते ॥ निराशी यतंचित्तात्मा
त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ ८३ ॥ शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति तत्पदम् ॥ यदृच्छालाभतृप्तस्य द्वन्द्वं द्वातीतस्य चैव हि ॥ ८४ ॥ कुर्वतो
मत्प्रसादार्थं कर्म संसारनाशनम् ॥ मन्मना मन्त्रमस्कारो मद्याजी मत्परायणः ॥ ८५ ॥ मांमुपास्यति योगीशो ज्ञात्वा मां परमेश्वरम् ॥
मामेवाहुः परं ज्योतिर्बोधयन्तः परस्परम् ॥ ८६ ॥ कथयन्तश्च मां नित्यं मम सायुज्यमाप्नुयुः ॥ एवं नित्याभियुक्तानां मांयेयं कर्म
सात्त्वगम् ॥ ८७ ॥ नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ मदुद्धयो मां सततं पूजयन्तीह ये जनाः ॥ ८८ ॥ तेषां नित्याभि
युक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ ये चान्ये भोगकर्मार्था यजन्ते ह्यन्यदेवताः ॥ ८९ ॥ तेषां तदन्तं विज्ञेयं देवतानुगतं फलम् ॥ ये
चान्ये देवताभक्ताः पूजयन्तीह देवताः ॥ ९० ॥ मद्भावनासमायुक्ता मुच्यन्ते तेऽपि मानवाः ॥ तस्माद्भिनश्वरानन्यास्त्यक्त्वा
देवानशेषतः ॥ ९१ ॥ मामेव संश्रयेदीशं स याति परमं पदम् ॥ त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निःशोको निष्परिग्रहः ॥ ९२ ॥
यजेच्चामरणाद्धिङ्गं विरक्तः परमेश्वरम् ॥ येऽर्चयन्ति सदा लिङ्गं त्यक्त्वा भोगानशेषतः ॥ ९३ ॥ एकेन जन्मना तेषां ददामि परमं
पदम् ॥ परात्मनः सदा लिङ्गं केवलं रजतप्रभम् ॥ ९४ ॥ ज्ञानात्मकं सर्वगतं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ ये चान्ये नियता भक्ता भाव
यित्वा विधानतः ॥ ९५ ॥ यत्र कचन तल्लिङ्गमर्चयन्ति महेश्वरम् ॥ जले वा वह्निमध्ये वा व्योम्नि सूर्येऽप्यथान्यतः ॥ ९६ ॥ रत्नादौ
भावायित्वेशमर्चयोल्लिङ्गमेश्वरम् ॥ सर्वलिङ्गमयं ह्येतत्सर्वं लिङ्गे प्रतिष्ठितम् ॥ ९७ ॥ तस्माद्धिङ्गेऽर्चयेदीशं यत्र कचन शाश्वतम् ॥ अग्नौ
क्रियावतामप्सु व्योम्नि सूर्ये मनीषिणाम् ॥ ९८ ॥ काष्ठादिष्वेव मूर्खाणां हृदि लिङ्गन्तु योगिनाम् ॥ यद्यनुत्पन्नविज्ञानो विरक्तः प्रीति
संयुतः ॥ ९९ ॥ यावज्जीवं जपेद्युक्तः प्रणवं ब्रह्मणो वपुः ॥ अथवा शतरुद्रीयं जपेदामरणाद्विजः ॥ १०० ॥ एकाकी यतचित्तात्मा स

१ नैव तेन निबध्यते इति पा० । २ जित्वाचित्तात्मा इति पा० । ३ क्लिष्टवपमिति पा० । ४ द्वन्द्वं द्वातीतस्य-द्वन्द्वं सुखदुःखशीतोष्णादिद्वन्द्वं तदतीतस्य इत्यर्थः । ५ उपास्ते इति
साधु । मामप्युपास्तेति पा० । ६ मदुद्धयो मां सततमिति पा० । ७ मदीयं कर्म सात्त्वगम् इति पा० । ८ विश्वेश्वरेति पा० । ९ सन्निरञ्जनमिति पा० ।

उत०

अ० ११

॥१०२॥

याति परमं पदम् ॥ वसेच्चावरणाद्विप्रा वाराणस्यां समाहितः ॥ १०१ ॥ सोऽपीश्वरप्रसादेन याति तत्परमम्पदम् ॥ तत्रोत्कमणकाले
 हि सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ १०२ ॥ ददाति परमं ज्ञानं येन मुच्येत बन्धनात् ॥ वर्णाश्रमविधिं कृत्स्नं कुर्वाणो मत्परायणः ॥ १०३ ॥ तेनैव
 जन्मना ज्ञानं लब्ध्वा याति शिवं पदम् ॥ येऽपि तत्र वसन्तीह नीचा वै पापयोनयः ॥ १०४ ॥ सर्वे तरन्ति संसारमीश्वरसनुग्रहा
 द्विजाः ॥ किन्तु विप्रा भविष्यन्ति पापोपहतचेतसाम् ॥ १०५ ॥ धर्मान्समाश्रयेत्तस्मान्मुक्तये सततं द्विजाः ॥ एतद्रहस्यं वेदानां न देयं
 यस्य कस्यचित् ॥ १०६ ॥ धार्मिकायैव दातव्यं भक्ताय ब्रह्मचारिणे ॥ व्यास उवाच ॥ इत्येतदुक्त्वा भगवान् शाश्वतो योगमुत्तमम्
 ॥ १०७ ॥ व्याजहार समासीनं नारायणमनामयम् ॥ मयैतद्भाषितं ज्ञानं हितार्थं ब्रह्मवादिनाम् ॥ १०८ ॥ दातव्यं शान्तचित्तेभ्यः
 शिष्येभ्यो भवता शिवम् ॥ उक्त्वैवमर्थं योगीन्द्रानब्रवीद्भगवानजः ॥ १०९ ॥ हिताय सर्वभक्तानां द्विजातीनां द्विजोत्तमाः ॥ भवन्तोऽपि
 हि मज्ज्ञानं शिष्याणां विधिपूर्वकम् ॥ ११० ॥ उपदेक्ष्यन्ति भक्तानां सर्वेषां वचनान्मम ॥ अयं नारायणो योऽसावीश्वरो नात्र संशयः
 ॥ १११ ॥ नान्तरं ये प्रपश्यन्ति तेषां देयमिदं परम् ॥ ममैषा परमा मूर्तिर्नारायणसमाह्वया ॥ ११२ ॥ सर्वभूतात्मभूतस्था शान्ता
 चाक्षरसंस्थिता ॥ येऽन्यथा मां प्रपश्यन्ति लोके भेददृशो जनाः ॥ ११३ ॥ न ते मुक्तिं प्रपश्यन्ति जायन्ते च पुनः पुनः ॥ ये त्वेनं
 विष्णुमव्यक्तं माञ्च देवं महेश्वरम् ॥ ११४ ॥ एकीभावेन पश्यन्ति न तेषां पुनरुद्भवः ॥ तस्मादनादिनिधनं विष्णुमात्मानमव्ययम् ॥ ११५ ॥
 मामेव सम्प्रपश्यन्ध्वं पूजयध्वं तथैव च ॥ येऽन्यथा सम्प्रपश्यन्ति मत्त्वैवं देवतान्तरम् ॥ ११६ ॥ ते यान्ति नरकान् घोरान्नाहं तेषु
 व्यवस्थितः ॥ मूर्खे वा पण्डितं वापि ब्राह्मणं वा मदाश्रयम् ॥ ११७ ॥ मोक्षयामि श्वपाकं वा न नारायणनिन्दकम् ॥ तस्मादेष महा
 योगी मद्रक्तैः पुरुषोत्तमः ॥ ११८ ॥ अर्चनीयो नमस्कार्यो मत्प्रीतिजननाय वै ॥ एवमुक्त्वा वासुदेवमालिङ्ग्य स पिनाकधृक् ॥ ११९ ॥
 अन्तर्हितोऽभवत्तेषां सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ नारायणोऽपि भगवांस्तापसं वेषमुत्तमम् ॥ १२० ॥ जग्राह यागिनः सर्वास्त्यक्त्वा वै परमं

१ तत्परमिनि पा० । २ नियतमिति पा० । ३ आत्मयोगमनुत्तममिति पा० । ४ योऽहमीश्वरः इति पा० । ५ सम्प्रपश्यतेति सायु । ६ मां प्रपश्यन्ति पा० ।

क. पु
॥१०३॥

वपुः ॥ ज्ञानं भवद्विरमलं प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ १२१ ॥ साक्षाद्देवमहेशस्य ज्ञानं संसारनाशनम् ॥ १२० ॥ गच्छध्वं विज्वराः सर्वे
विज्ञानं परमायुधिनः ॥ १२२ ॥ प्रवर्तयध्वं शिष्येभ्यो धार्मिकेभ्यो मुनीश्वराः ॥ इदं भक्ताय शान्ताय धार्मिकायाहिताग्रये ॥ १२३ ॥
विज्ञानमैश्वरं दयं ब्राह्मणाय विशेषतः ॥ एवमुक्त्वा स विश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः ॥ १२४ ॥ नारायणो महायोगी जगामादर्शनं
स्वयम् ॥ ऋषयस्तंऽपि देवेशं नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ १२५ ॥ नारायणञ्च भूतार्दि स्वानि स्थानानि लेभिरे ॥ सनत्कुमारो भगवान्
संवर्त्ताय महामुनिः ॥ १२६ ॥ दत्तवानैश्वरं ज्ञानं सोऽपि सत्यत्वमाययौ ॥ सनन्दनोऽपि योगीन्द्रः पुलहाय महर्षये ॥ १२७ ॥ प्रददौ
गौतमायाथ पुलहोऽपि प्रजापतिः ॥ अङ्गिरा वंदविदुषे भारद्वाजाय दत्तवान् ॥ १२८ ॥ जैगीषव्याय कपिलस्तथा पञ्चाशिखाय च ॥
पराशरांऽपि सनकात्पिता मे सर्वतत्त्वदृक् ॥ १२९ ॥ ॥ लभे तत्परमं ज्ञानं तस्माद्वाल्मीकिराप्तवान् ॥ ममोवाच पुरा देवः सतीदेह
भवाङ्गजः ॥ १३० ॥ वामंदवो महायोगी रुद्रः कालेपिनाकधृक् ॥ नारायणोऽपि भगवान्देवकीतनयो हरिः ॥ १३१ ॥ अर्जुनाय
स्वयं साक्षादुत्तवानिदमुत्तमम् ॥ यदाहं लब्धवान्ब्रह्मादमदेवादनुत्तमम् ॥ १३२ ॥ विशेषाद्विरिञ्चो भक्तिस्तस्मादारभ्य
मेऽभवत् ॥ शरण्यं गिरिशं रुद्रं प्रपन्नोऽहं विशेषतः ॥ १३३ ॥ भूतेशं गिरिशं स्थाणुं देवदेवं त्रिशूलिनम् ॥ भवन्तोऽपि हि तं
देवं शम्भुं गोवृषवाहनम् ॥ १३४ ॥ प्रपद्यन्तां सपत्नीकाः सपुत्राः शरणं शिवम् ॥ वर्त्तध्वं तत्प्रसादेन कर्मयोगेन शंकरम्
॥ १३५ ॥ पूजयध्वं महादेवं गांपतिं व्यालभूषणम् ॥ एवमुक्ते पुनस्तं तु शौनकाद्या महेश्वरम् ॥ १३६ ॥ प्रणमुः शाश्वतं स्थाणुं
व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥ अनुवन् हृष्टमनसः कृष्णदैपायनं प्रभुम् ॥ १३७ ॥ साक्षाद्देवं हृषीकेशं शिवं लोकमहेश्वरम् ॥ भवत्प्रसादा
दचला शरण्यं गोवृषध्वजे ॥ १३८ ॥ इदानीं जायते भक्तिर्या देवैरपि दुर्लभा ॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ कर्मयोगमनुत्तमम् ॥ १३९ ॥
येनासौ भगवानीशः समाराध्यो मुमुक्षुभिः ॥ त्वत्सन्निधावेव सतः शृणोतु भगवद्बचः ॥ १४० ॥ तद्वच्चाखिललोकाणां रक्षणं धर्मसंग्रहम् ॥

१ योगमुत्तममिति पा० । २ तेऽपि देवाधिदेवेशमिति पा० । ३ सत्यव्रताय तु इति पा० । ४ पुलस्त्यायेति पा० । ५ किलेति पा० । ६ मुनिमिति । ७ बलभेति पा० ।

उत्त०
अ० ११

॥१०३॥

यदुक्तं देवदेवेन विष्णुना कूर्मरूपिणा ॥१४१॥ पृष्टेन मुनिभिः सर्वं शक्रेणामृतमन्थने ॥ श्रुत्वा सत्यवतीसूनुः कर्मयोगं सनातनम् ॥४२॥
 मुनीनां भाषितं कृत्स्नं प्रोवाच सुसमाहितः ॥ य इमं पठते नित्यं संवादं कृत्तिवाससः ॥ १४३ ॥ सनत्कुमारप्रमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 श्रावयेद्वा द्विजान् शुद्धान् ब्रह्मचर्यपरायणान् ॥ १४४ ॥ यो वा विचारयेदर्थं स याति परमाद्भुतम् ॥ यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं भक्तियुक्तो
 दृढव्रतः ॥ १४५ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठितव्यो मनीषिभिः ॥ १४६ ॥ श्रोतव्यश्चानुमन्तव्यो
 विशेषाद्ब्राह्मणैः सदा ॥ १४७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ईश्वरगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिर्व्याससंवादे एकादशोऽ
 ध्यायः ॥ ११ ॥ अथ व्यासगीताकथनम् ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुष्वमृषयः सर्वे वक्ष्यमाणं सनातनम् ॥ कर्मयोगं ब्राह्मणानामात्य
 न्तिकफलप्रदम् ॥ १ ॥ आम्नायसिद्धमखिलं ब्राह्मणानां प्रदर्शितम् ॥ ऋषीणां शृण्वतां पूर्वं मनुराह प्रजापतिः ॥ २ ॥ सर्वपापहरं
 पुण्यमृषिसङ्घे निषेवितम् ॥ समाहितधियो यूयं शृणुष्वं गदतो मम ॥ ३ ॥ कृतोपनयनो वेदानधीरिति द्विजोत्तमाः ॥ गर्भाष्टमेऽष्टमे
 वान्दे स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ४ ॥ दण्डी च मेखली सूत्री कृष्णाजिनधरो मुनिः ॥ भिक्षाचारी ब्रह्मचारी स्वाश्रमे निवसन् सुखम्
 ॥ ५ ॥ कार्पासमुपवीतार्थं निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ॥ ब्राह्मणानां त्रिवृत्सूत्रं कौशं वा वस्त्रमेव वा ॥ ६ ॥ सदोपवीती चैव स्यात्सदा बद्ध
 शिस्तो द्विजः ॥ अन्यथा यत्कृतं कर्म तद्रवत्ययथाकृतम् ॥ ७ ॥ वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् ॥ तदेव परिधानीयं शुक्ल
 मच्छिद्रमुत्तमम् ॥ ८ ॥ उत्तरन्तु समारूपातं वासः कृष्णाजिनं शुभम् ॥ अभावे दिव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥ ९ ॥ उद्धृत्य दक्षिणं बाहुं
 संव्ये बाहौ समर्पितम् ॥ उपवीतं भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठसंज्ञने ॥ १० ॥ सव्यं बाहुं समुद्धृत्य दक्षिणे तु धृतं द्विजाः ॥ प्राचीनावीत
 मित्युक्तं पत्रे कर्मणि योजयेत् ॥ ११ ॥ अग्न्यगारे गवां गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ॥ स्वाध्याये भोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥ १२ ॥

१ श्रोतव्यश्चायेति पा० । २ ब्रह्मयोगमिति पा० । ३ ब्रह्मणा त्वपदर्शितमिति पा० । ४ स्वगृह्योक्तेति पा० । ५ भिक्षाहारी गुरुहितो वीक्षमाणो गुरोर्मुखमिति पा० । ६ सव्यबाहो
 मिति पा० । ७ विधिरेव सनातन इति पा० ।

उपासने गुरुणाश्च सन्ध्ययोः साधुसंगमे ॥ उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेव सनातनः ॥ १३ ॥ मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या
विप्रस्य मेखला ॥ कुंशेन निर्मिता विप्रा ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥ १४ ॥ धारयेद्भैरवपाठाशौ दण्डौ केशान्तकौ द्विजः ॥ यज्ञाहं
वृक्षजं वायु सौम्यमन्नमेव च ॥ १५ ॥ सायं प्रातर्द्विजः संध्यामुपासीत समाहितः ॥ कामाहोभाद्रयान्मोहात्त्यक्त्वेनां पतितो भवेत्
॥ १६ ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायम्प्रातर्यथाविधि ॥ स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषीन् पितृगणास्तथा ॥ १७ ॥ देवताभ्यर्चनं कुर्यात्पुष्पैः पत्रेण
चाम्बुना ॥ अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्मतः ॥ १८ ॥ असावहं भो नामेति सम्पक् प्रणतिपूर्वकम् ॥ आंगुरारोग्यसान्निध्यं
द्रव्यादिपरिवर्जितम् ॥ १९ ॥ आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने ॥ अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरप्लुतः
॥ २० ॥ नं कुर्याद्योऽभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ॥ नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ २१ ॥ विन्यस्तपाणिना
कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ॥ सव्येन सव्यः स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणः ॥ २२ ॥ लौकिकं वैदिकञ्चापि तथाध्यात्मिकमेव वा ॥ आददीत
यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥ २३ ॥ नोदकं धारयेद्भैरवं पुष्पाणि समिधं तथा ॥ एवंविधानि चान्यानि न देवाद्येषु कर्मणु ॥ २४ ॥
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम् ॥ वैश्यं क्षेमं समागत्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ २५ ॥ उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ॥
मातुलः श्वशुरश्चैव मातामहपितामहौ ॥ २६ ॥ वर्णज्येष्ठः पितृव्यश्च सर्वे ते गुरवः स्मृताः ॥ माता मातामही गुर्वी पितुर्मातृश्च सोदराः
॥ २७ ॥ श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा भ्रातृजाया गुरुस्त्रियः ॥ इत्युक्तो गुरुवर्गोऽयं मातृतः पितृतस्तथा ॥ २८ ॥ अनुवर्तनमेतेषां मनोव
क्तायकर्मभिः ॥ गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ २९ ॥ नैतरुषविशेत्सार्द्धं विवदेत्तार्थकारणात् ॥ जीवितार्थमपि द्रोषाद्गुरुभि
नैव भाषणम् ॥ ३० ॥ उदितोऽपि गुणैरन्यगुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ गुरुणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः ॥ ३१ ॥ तेषामाद्यास्त्रयः

१ मुञ्जाभावे कुंशेनाहुरिति पा० । २ प्रसन्नरीरिति पा० । ३ सिद्धार्थमिति, आंगुरारोग्यमन्विच्छन्निति पा० । ४ येन वेत्यभिवादस्येति पा० । ५ सव्यस्तपाणिनेति पा० ।
६ पुंसोऽत्रेति पा० । ७ धात्री च गुरवः इति पा० । ८ पितृतो द्विजाः इति पा० । ९ विवदेन्नात्र कारणादिति पा० ।

श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥ यो भावयति या सुते येन विद्योपदिश्यते ॥ ३२ ॥ ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता च पञ्चैते गुरवः स्मृताः ॥
 आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ॥ ३३ ॥ पूजनीया विशेषेण पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥ यावत्पिता च माता च द्वावेतौ निर्वि-
 कारिणौ ॥ ३४ ॥ तावत्सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ॥ पिता माता च सुप्रीता स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥ ३५ ॥ स
 पुत्रः सकलं धर्ममाप्नुयात्तेन कर्मणा ॥ नास्ति मातृसमो देवो नास्ति तातसमो गुरुः ॥ ३६ ॥ तयोः प्रत्युपकारो हि न कथञ्चन
 विद्यते ॥ तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात्कर्मणा मनसा गिरा ॥ ३७ ॥ न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ वर्जयित्वा
 मुक्तिफलं नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ ३८ ॥ धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानेन्तफलप्रदः ॥ सम्यगाराध्य वक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया
 ॥ ३९ ॥ शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य वा पूज्यते दिवि ॥ यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूर्खोऽवमन्यते ॥ ४० ॥ तेन दोषेण
 स प्रेत्य निरयं घोरमृच्छति ॥ पुंसां वर्त्मनि तिष्ठेत पूज्यो भर्ता च सर्वदा ॥ ४१ ॥ अपि मातरि लोकेऽस्मिन्नुपकाराद्धि गौरवम् ॥ ये नरा
 भर्तृपिण्डार्थं स्वान्प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ॥ ४२ ॥ तेषामथाक्षर्योल्लोकान् प्रोवाच भगवान्मनुः ॥ गतुर्लाञ्छ पितृव्याश्च श्वशुरानृत्विजो
 गुरून् ॥ ४३ ॥ असावहमिति ब्रूयुः प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥ अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ॥ ४४ ॥ भो भवत्पूर्वक
 त्वेन अभिभाषेत धर्मवित् ॥ अभिवाद्यश्च पूज्यश्च शिरसा वन्द्य एव च ॥ ४५ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥ नाभि-
 वाद्यास्तु विप्रेण क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ॥ ४६ ॥ ज्ञानकर्मगुणोपेता ये यजन्ति बहुश्रुताः ॥ ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति
 श्रुतिः ॥ ४७ ॥ सवर्णेषु सवर्णानां काम्यमेवाभिवादनम् ॥ गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥ ४८ ॥ पतिरेव गुरुः स्त्रीणां
 सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ विद्या कर्म तपो बन्धुर्वित्तं भवति पञ्चमम् ॥ ४९ ॥ मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुत्तरात् ॥ एतानि
 त्रिषु वर्णेषु भूयांसि बलवन्ति च ॥ ५० ॥ यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशर्षो गतः ॥ पन्था देवो ब्राह्मणाय स्त्रियै राज्ञे ह्यच

१ मातृसमं दैवमिति पा० । २ समाश्रयेदिति पा० । ३ प्रेत्यानेन्देति पा० । ४ वेष्टेतेति पा० । ५ यद्यप्येते इति पा० । ६ पञ्चानामिति पा० ।

कू. पु.
॥ ३०५ ॥

शुपे ॥ ५१ ॥ वृद्धाय भारभुग्राय रोगिणे दुर्बलाय च ॥ भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ ५२ ॥ निवेद्य गुरवेऽश्रीया
द्राग्यंतस्तदनुज्ञया ॥ भवत्पूर्वं चरेद्भैक्ष्यमुपनीतो द्विजोत्तमः ॥ ५३ ॥ भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ मातरं वा स्वसारं वा
मातुर्वा भगिनीं निजाम् ॥ ५४ ॥ भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न विमानयेत् ॥ स्वजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेव वा ॥ ५५ ॥ भैक्ष्यस्य
चरणं युक्तं पतितैर्दिषु वर्जितम् ॥ वेदयज्ञैरहीनानां प्रपन्नानां स्वकर्मसु ॥ ५६ ॥ ब्रह्मचारी हरेद्भैक्ष्यं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ गुरोः
कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ॥ ५७ ॥ अलाभे तन्यगेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ सर्वं वा विचरेद्भामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ॥ ५८ ॥
नियम्य प्रयतो वाचं दिशस्त्वनवलोकयन् ॥ समाहृत्य तु तद्भैक्ष्यं पचेदन्नममायया ॥ ५९ ॥ भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतोऽनन्य
मानसः ॥ भैक्ष्येण वर्तयेन्नित्यमेकान्नादी भवेद्भृती ॥ ६० ॥ भैक्ष्येण वृत्तिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥ पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्स
यन् ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेच्च ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ६२ ॥ अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यञ्चातिभोजनम् ॥ अपुण्यं लोकविद्रिष्टं
तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ६३ ॥ प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ॥ नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ ६४ ॥ प्रक्षाल्य
पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ॥ ६४ ॥ शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा च द्विरुपस्पृशेत् ॥ ६५ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे
व्यासगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिर्व्याससंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ व्यास उवाच ॥ भुक्त्वा पत्न्या च सुप्त्वा च
स्नात्वा रथ्योपसर्पणे ॥ ओष्ठौ विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपारिधाय च ॥ १ ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽयुक्तभाषणे ॥ घृतिवित्वाध्ययना
रम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ २ ॥ चत्वरं वा इमंज्ञानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ॥ सन्ध्योरुभयोस्तद्भदाचान्तोऽप्याचमेत्पुनः ॥ ३ ॥
चण्डालम्लेच्छसंभावे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ॥ उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यञ्चापि तथाविधम् ॥ ४ ॥ आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य

१ भग्रायेति, भग्राय इति पा० । २ शिष्याणामिति, मृष्टानामिति पा० । ३ बाह्यत इति पा० । ४ भैक्ष्यस्याचरणमिति पा० । ५ पतितैर्दिषुवर्जितः इति पा० । ६ प्रशस्ताना
मिति पा० । ७ यावदर्थममायया इति पा० । ८ प्रनिन्देच्च सर्वशः इति पा० । ९ रथ्यावसर्पणे इति पा० । १० ऽनुत्तभाषणे इति पा० ।

उत्त०

अ० १३

॥ ३०५ ॥

नथैव च ॥ भोजने सन्ध्योः स्नात्वा त्यागे मूत्रपुरिषयोः ॥ ५ ॥ आचान्तोऽप्याचमेत्सुप्त्वा सकृत्सकृदथाव्ययः ॥ अग्नेर्गवामथालम्भे
 स्पृष्ट्वा प्रयतमेव च ॥ ६ ॥ स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शं नीवीं वा परिधाय च ॥ उपस्पृशेजलश्चान्तस्तृणं वा भूमिमेव च ॥ ७ ॥ केशानां
 चात्मनः स्पर्शं वाससोऽक्षालितस्य च ॥ अनुष्णाभिरफेनाभिर्विशुद्धाद्विश्वं वाग्यतः ॥ ८ ॥ शौचेप्सुः सर्वदाचामेदासीनः प्रागुदङ्मुखः ॥
 शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ॥ ९ ॥ अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ सोपानत्को जलस्थो वा
 नोष्णीषी चाचमेदुधः ॥ १० ॥ न चैवं वर्षधाराभिर्हस्तोच्छिष्टे तथा बुधः ॥ नैकहस्तापितजलैर्विना सूत्रेण वा पुनः ॥ ११ ॥ न
 पादुकासनस्थां वा बहिर्जानुकरोऽपि वा ॥ विद्वशूद्रादिकरामुक्तैर्न चोच्छिष्टैस्तथैव च ॥ १२ ॥ न चैवाङ्गुलिभिः शस्तं प्रकुर्वन्नन्य
 मानसः ॥ न वर्णरसदुष्टाभिर्न चैवाप्रचुरोदकैः ॥ १३ ॥ न पाणिशुभिताभिर्वा न बहिष्कृष्य एव वा ॥ हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठ्याभिः
 क्षत्रियः शुचिः ॥ १४ ॥ प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्रीशूद्रौ स्पर्शतोऽम्भंसः ॥ अङ्गुष्ठमूलरेखायां तीर्थं ब्राह्मणमिहोच्यते ॥ १५ ॥ प्रदे
 शिन्याश्च यमूलं पितृतीर्थमनुत्तमम् ॥ कनिष्ठासुलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ॥ १६ ॥ अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं तदेवार्थं प्रकीर्तितम् ॥ मूले वा
 देवमादिष्टमाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् ॥ १७ ॥ तदेव सौमिकं तीर्थमेवं ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥ १८ ॥
 कायेन वाथ देवेन चार्थाचान्ते शुचिर्भवेत् ॥ त्रिंशंचामेदपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतस्ततः ॥ १९ ॥ संवृताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् ॥ अङ्गुष्ठा
 नामिकाभ्यान्तु स्पृक्षेत्रेत्रद्वयं ततः ॥ २० ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नत्रासापुटद्वयम् ॥ कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् ॥ २१ ॥

१ भोजनेन च सन्ध्यायाः स्नात्वेति पा० । २ दधान्यतः इति पा० । ३ स्त्रीणामथात्मनस्पर्शं इति पा० । ४ जलं वार्द्रमिति । ५ अनुष्णाभिश्चवर्मतः इति पा० । ६ न तिष्ठन्नोद्धतो-
 दकैः इति पा० । ७ बहिर्जानुरथापिवा । न जल्पन्न हस्तमेषान् शयानः प्रह्व एव च । नावीक्षित्वाक्षिः फेनाद्यैरुपेताभिस्तथापिवा । शूद्रादिविकर्तुं कर्तुं क्षाराभिस्तथैव च इति लि०
 पु० । अङ्गुष्ठमिष्वधर्मतः इति पा० । ८ न कुर्यान्नान्यमानसः इति पा० । ९ न चैव प्रचुरोदकैरिति पा० । १० स्पर्शतोऽन्ततः इति पा० । ११ अङ्गुष्ठमूलान्तरितरेखा या
 ब्राह्मणमुच्यते इति पा० । १२ देवमादिष्टमाग्नेयमिति पा० । १३ पेत्रेण न तु वै द्विजाः इति पा० । १४ त्रिः प्राश्रियादपः इति पा० ।

सर्वाङ्गुलीभिर्बाहु च हृदयन्तु तलेन न वा ॥ नाभिः शिरश्च सर्वाभिरङ्गुष्ठेनाथ वा द्वयम् ॥ २२ ॥ त्रिः प्राश्रीयत्तदम्भस्तु सुप्रीतास्तेन
 देवताः ॥ ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुम् ॥ २३ ॥ गंगा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् ॥ संस्पृष्ट्योलोचनयोः प्रीयेते
 शशिभास्करौ ॥ २४ ॥ नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥ श्रोत्रयोः स्पृष्टयोस्तद्वत्प्रीयेते चानिलानलौ ॥ २५ ॥ संस्पृष्टे हृदये
 वास्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥ मूर्ध्नि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ २६ ॥ नोच्छिष्टं कुर्वते नित्यं विप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः ॥
 दत्तान्तर्दन्तलग्नेषु जिह्वोष्ठैरशुचिर्भवेत् ॥ २७ ॥ स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥ भूमिकास्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो
 भवेत् ॥ २८ ॥ मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ॥ फले मूलेक्षुदण्डे च न दोषं प्राइ वै मनुः ॥ २९ ॥ प्रचुरान्नोदपानेषु यद्यु
 च्छिष्टो भवेद्विजः ॥ भूमौ निक्षिप्य तद्व्यमाचम्याभ्युक्षिपेत्ततः ॥ ३० ॥ तैजसं वा समादाय यद्युच्छिष्टो भवेद्विजः ॥ भूमौ निक्षिप्य
 तद्व्यमोचम्याहियते तु तत् ॥ ३१ ॥ यद्यमन्त्रं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः ॥ अनिधायैव तद्व्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ ३२ ॥
 वस्त्रादिषु विकल्पः स्यान्न स्पृष्ट्वा चैवमेव हि ॥ अरण्येऽनुदके रात्रौ चौरव्याघ्राकुले पथि ॥ ३३ ॥ कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा द्रव्यहस्तो न
 दुप्यति ॥ निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ॥ ३४ ॥ अह्नि कुर्याच्छकृन्मूत्रं रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥ अन्तर्द्धाय महीं काष्ठैः
 पत्रैर्लोष्ठैस्तुणेन वा ॥ ३५ ॥ प्रावृत्य च शिरः कुर्याद्विष्णुमूत्रस्य विसर्जनम् ॥ छायाकूपनदीगोष्ठचैत्यान्तःपथि भस्मसु ॥ ३६ ॥
 अग्नौ वेष्म श्मशाने च विष्णुमूत्रे न समाचरेत् ॥ न गोपथे न कूष्ठे वा महावृक्षे न शाङ्गले ॥ ३७ ॥ न तिष्ठन्वा न निर्वासा न च पर्वत
 मस्तके ॥ न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ॥ ३८ ॥ न सप्तत्वेषु गर्तेषु नागच्छन्वा समाचरेत् ॥ तुषाङ्गारकपाठेषु राजभागै तथैव
 च ॥ ३९ ॥ न क्षेत्रे विमले चापि न तीर्थे न चतुष्पथे ॥ नोद्याने न समीपे वा नोषरे न पराशुचौ ॥ ४० ॥ न सोपानतपादुको वा

१ सर्वाङ्गुलीभिर्बाहु योनेति पा० । २ स्पृष्टे शिरस्तदङ्गुष्ठेनायेति पा० । ३ प्रीतास्तेनान्यदेवताः इति पा० । ४ द्रव्यहस्त इति पा० । ५ माचम्याभ्युक्षयेदिति पा० । ६ यदा
 भूमिमेति पा० । ७ तत्संस्पृष्ट्याचमेदिहेति पा० । ८ न गोमये न कुम्भे इति पा० । ९ गच्छन्वा इति पा० ।

गन्ता यानान्तरिक्षगः ॥ न चैवाभिमुखं स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्न च ॥ ४१ ॥ न देवदेवालययोर्नद्यामपि कदाचन ॥ नदीं ज्योतींषि वीक्षित्वा
 न वार्यभिमुखोऽथ वा ॥ प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ ४२ ॥ आहत्य मृत्तिकां कूडाछेपगन्धापकर्षणात् ॥ कुर्यादत
 न्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धतोदकैः ॥ ४३ ॥ नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलात्र च कर्दमान् ॥ न मार्गान्नोपरादेशाच्छौचोच्छिष्टास्तथैव च
 ॥ ४४ ॥ न देवायतनात्कूपाद्रामोदन्तर्जलात्तथा ॥ उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ४५ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तराद्रे
 व्यासगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिब्याससंवादे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ शिष्यब्रह्मचारिणां धर्माः ॥ व्यास उवाच ॥
 एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ॥ आहृतोऽध्ययनं कुर्याद्भीक्ष्माणो गुरोर्मुखम् ॥ १ ॥ नित्यमुद्धतपाणिः स्यात्सन्ध्याचार
 समन्वितः ॥ आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥ २ ॥ प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् ॥ आसीनो न च तिष्ठन्वा
 उत्तिष्ठन्वा पराङ्मुखः ॥ ३ ॥ न च शय्यासनञ्चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥ गुरोश्च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ ४ ॥ नोदाहरेदस्य
 नाम परोक्षमपि केवलम् ॥ न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषितचेष्टितम् ॥ ५ ॥ गुरोर्यत्र प्रतीवादो निन्दा चापि प्रवर्तते ॥ कर्णौ तत्र
 पिघातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ ६ ॥ दूरस्थो नाञ्जयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ॥ न चैवास्यात्तरं ब्रूयात् स्थिते नासीत
 सन्निधौ ॥ ७ ॥ उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽस्याहरेत्सदा ॥ मार्जनं छेपनं नित्यमंगानां वा समाचरेत् ॥ ८ ॥ नास्य निर्मात्य
 शयनं पादुकोपानहावपि ॥ आक्रमेदासनं छायामासन्दीं वा कदाचन ॥ ९ ॥ साधयेदन्तकाष्ठादीन् कृत्यञ्चास्मै निवेदयेत् ॥ अनापृच्छ्य
 न गन्तव्यं भवेत्प्रियहिते रतः ॥ १० ॥ न पादौ सारयेदस्य सन्निधाने कदाचन ॥ जृम्भाहास्यादिकञ्चैव कण्ठप्रावरणं तथा ॥ ११ ॥

१ न ऋद्धी नान्तरिक्षके इति पा० । २ गवामिति पा० । ३ अपामपीति पा० । ४ वीक्षयेति साधु । ५ ग्रामात्र च जलात्तयोति पा० । ६ उद्यतेति पा० । ७ नासीनो न च
 भञ्जानो न तिष्ठन्विति पा० । ८ आक्रमेदासनं चास्य छायादीनि पा० । आसन्दी-चतुष्पादासनाविशेषः । ९ लब्धञ्चास्मै इति पा० ।

क. पु.
॥१०७॥

वर्जयेत्सन्निधौ नित्यमथास्फोटनं वचः ॥ यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ॥ १२ ॥ आसीताथ गुरोरुक्ते फलके वा समाहितः ॥
आसने शयने याने नैकस्तिष्ठेत्कदाचन ॥ १३ ॥ धावन्तमनुधावेत्तं गच्छन्तञ्चानुगच्छति ॥ गोऽश्वोऽष्टयानप्रासादप्रस्तरेषु लङ्घे-
च ॥ १४ ॥ नासीत् गुरुणा सार्द्धं शिलाफलकनौषु च ॥ जितेन्द्रियः स्यात्सततं वश्यात्माऽक्रोधनः शुचिः ॥ १५ ॥ प्रयुजीत सदा वाचं
मधुरां हितभाषिणीम् ॥ गन्धमाल्यं रसं भव्यं शुकुं प्राणिविहिंसनम् ॥ १६ ॥ अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥ कामं लोभं
भयं निद्रां गीतवादित्रनर्तनम् ॥ १७ ॥ द्यूतं जनपरिवादं स्त्रीप्रेक्षालम्भनं तथा ॥ परोपघातं पैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ १८ ॥
उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् ॥ आहरेद्यावदर्थानि भैक्ष्यञ्चाहरहश्चरेत् ॥ १९ ॥ कृतञ्च लवणं सर्वं वर्ज्यं पर्युषितञ्च यत् ॥
अनृत्यदर्शी सततं भवेद्गीतादिनिस्पृहः ॥ २० ॥ नादित्यं वै समीक्षेत न चरेदन्तधावनम् ॥ एकान्तमशुचिर्स्त्रीभिः शूद्रान्त्यैरभिभा-
षणम् ॥ २१ ॥ गुरुप्रियार्थं सर्वं हि प्रयुजीत न क्लामतः ॥ मलापकर्षणं स्नानमाचरेद्द्वै कथञ्चन ॥ २२ ॥ न कुर्यान्मानसं विप्रो गुरो-
स्त्यागं कदाचन ॥ मोहाद्वा यदि वा लोभात्त्यक्स्वैनं पतितो भवेत् ॥ २३ ॥ लौकिकं वैदिकञ्चापि तथाध्यात्मिकमेव च ॥ आददीत
यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत्कदाचन ॥ २४ ॥ गुरोरप्यवलितस्य कार्याकार्यमजानतः ॥ उत्पथं प्रतिपन्नस्य मनुस्त्यागं समब्रवीत् ॥ २५ ॥ गुरो-
र्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वक्तिमाचरेत् ॥ न चातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरुनभिवादयेत् ॥ २६ ॥ विद्यागुरुष्वेतदेव नित्या वृत्तिः स्वयो-
निषु ॥ प्रतिषेधस्तु चाधर्माद्वित्तं चोपदिशत्स्वपि ॥ २७ ॥ श्रेयस्तु गुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ॥ गुरुपुत्रेषु दारेषु गुरोश्चैव स्वन-
न्धुषु ॥ २८ ॥ बालः संमानयन्मान्यान् शिष्यो वा यज्ञकर्मणि ॥ अध्यापयन् गुरुमुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २९ ॥ उत्सादनं वै गात्राणां
स्नापनोच्छिष्टभोजने ॥ न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥ ३० ॥ गुरुवत्परिपूज्याश्च सवर्णा गुरुर्योषितः ॥ असवर्णास्तु सम्पूज्याः

१ अवस्फोटनमेव चेति, बाहुस्फोटनमेव चेति पा० । २ आसीताथो गुरोर्गच्छेदिति, आसीताथो गुरोः कूर्चं इति पा० । ३ शुकुं-घोतधवलदुःखमित्यर्थः । रसं कन्यां शुकुमिति पा० । ४ आतर्जनमिति पा० । ५ नाचरेदिति पा० । ६ गुरुच्छिष्टं भेषजार्थमिति पा० । ७ गुरुवद्वृत्तिमिति पा० । ८ जपकर्मणि पा० ।

उत्त०
अ० १४

॥१०७॥

प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ ३१ ॥ अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ॥ गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥ ३२ ॥
 गुरुपत्नी तु युवती नाभिवाद्येह पादयोः ॥ कुर्वीत वन्दनं भूमावसावहमिति बुवन् ॥ ३३ ॥ विप्रोऽप्य पादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् ॥
 गुरुदोषेषु सर्वेषु सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ ३४ ॥ मातृष्वसा मातुलानी श्वश्र्वाथ पितृष्वसा ॥ संपूज्या गुरुपत्नी च समस्ता गुरुभार्यया
 ॥ ३५ ॥ भ्रातृभार्या च संग्राह्या सर्वार्थान्यह्न्यपि ॥ विप्रस्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ॥ ३६ ॥ पितुर्भगिन्या मातुश्च
 ज्यायस्यां च स्वसर्यपि ॥ मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥ ३७ ॥ एवमाचारसंपन्नमात्मवन्तमदाम्भिकम् ॥ वेदमध्यापये
 द्धर्मं पुराणाङ्गानि नित्यशः ॥ ३८ ॥ संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुज्ञानमनिर्दिशन् ॥ हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वसतो गुरुः ॥ ३९ ॥
 आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥ सूक्तार्थदोऽरसः साधुः स्वाध्यायपादेशधर्मतः ॥ ४० ॥ कृतज्ञश्च तथाद्रोही मेधावी
 तूपकृत्ररः ॥ आसः प्रियोऽथ विधिवत् षडध्याप्या द्विजातयः ॥ ४१ ॥ एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र च यथोदितान् ॥ आचम्य संयतो नित्य
 मधीयीत ह्युदङ्मुखः ॥ ४२ ॥ उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामस्त्विति नारभेत् ॥ ४३ ॥
 अंतुकूलं समासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ॥ प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओङ्कारमर्हति ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्ते च विधिवाहजिः ॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिकरस्थितः ॥ ४५ ॥ सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनम् ॥ अधीयीताप्ययं नित्यं ब्राह्मण्याज्यवतेन्यथा
 ॥ ४६ ॥ योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीरादुत्था सदेवताः ॥ प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः संदेव हि ॥ ४७ ॥ यजुष्यधीते नियतं
 दध्ना प्रीणाति देवताः ॥ सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ॥ ४८ ॥ अथर्वाङ्गिरसो नित्यं मध्वां प्रीणाति देवताः ॥ वेदाङ्गानि
 पुराणानि मासैश्च तर्पयेत्सुरान् ॥ ४९ ॥ अपां समीपे नियंतो नैत्यिकं विधिमाश्रितः ॥ गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ॥ ५० ॥

१ भूम्यामिति पा० । २ विप्रोऽयेति पा० । ३ कुर्वीतेति पा० । ४ अरसः—शृङ्गारादिरसहीनः रागहीन इत्यर्थः । ५ शक्तोऽन्नदोऽर्थवः साधारिती पा० । ६ शुभकृत्रर इति पा० ।
 ७ ब्राह्मण इति पा० । ८ प्राञ्जलेश्च समासीनः, प्रकूठे इति प्राक्कूलं प्रयुज्जसिनः इति पा० । ९ सदेवताः इति पा० । १० मधुना इति पा० । ११ धर्माङ्गानीति पा० । १२ मयतः इति पा० ।

कू. पु.

॥१०८॥

सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ॥ गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपयज्ञः प्रकीर्तितः ॥ ५१ ॥ गायत्रीञ्चैव वेदांस्तु तुल्यतांते
यत्प्रभुः ॥ एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीञ्च तथैकतः ॥ ५२ ॥ ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ ततोऽधीयीत सावित्री मेकाग्रः
श्रद्धयान्वितः ॥ ५३ ॥ पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वः सनातनाः ॥ ५४ ॥ महाव्याहृतयस्तिष्ठः सर्वाः शुभनिबर्हणाः ॥ ५५ ॥ प्रधानं
पुरुषः कालो विष्णुर्ब्रह्मा महेश्वरः ॥ सत्त्वं रजस्तमस्तिष्ठः क्रमाव्याहृतयः स्मृताः ॥ ५६ ॥ ओङ्कारस्तत्परं ब्रह्म सावित्री स्यात्तदक्ष-
रम् ॥ एष मन्त्रो महायोगः सारात्सार उदाहृतः ॥ ५७ ॥ योऽधीतेऽह्न्यह्न्येतां सावित्रीं वेदमातरम् ॥ विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां
गतिम् ॥ ५८ ॥ गायत्री वेदजननी गायत्री लोकपावनी ॥ न गायत्र्याः परं जाप्यमेतद्विज्ञाय मुच्यते ॥ ५९ ॥ श्रावणस्य तु मासस्य
पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ॥ आषाढाद्यां प्रोष्ठपद्यां वा वेदोपाकरणं स्मृतम् ॥ ६० ॥ उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोर्द्धपञ्चमानं ॥ अधीयीत
शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ६१ ॥ पुण्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजाः ॥ माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥ ६२ ॥ छन्दसां
प्रीणनं कुर्यात् स्वेषु ऋक्षेषु वै द्विजाः ॥ वेदाङ्गानि पुराणानि कृष्णपक्षे च मानवः ॥ ६३ ॥ इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ॥
अध्यापनं च कुर्वाणो ह्यनध्यायान्विवर्जयेत् ॥ ६४ ॥ कर्णश्रवेऽनिळे रात्रौ दिवापांशुसमूहने ॥ विद्युस्तनितवर्षेषु महोत्कानाञ्च
संप्लवे ॥ ६५ ॥ आकाशिकमनध्यायमेतेष्वह प्रजापतिः ॥ निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषाञ्चोपसर्जने ॥ ६६ ॥ एतानाकाशिकांश्चिद्या
दनध्यायानृतावपि ॥ प्रादुष्कृतेष्वग्निषु तु विद्युस्तनितनिस्वने ॥ ६७ ॥ सज्योतिः स्यादनध्यायमनृतौ चात्र दर्शने ॥ नित्यानध्याय
एव स्याद्गामेषु नगरेषु च ॥ ६८ ॥ धर्मनैपुण्यकामानां प्रतिगन्धेन नित्यशः ॥ अन्तःशवगते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ॥ ६९ ॥
अनध्यायो भुज्यमाने समवाये जनस्य च ॥ उदके मध्यरात्रे च विष्णुत्रे च विवर्जयेत् ॥ ७० ॥ उच्छिष्टः श्राद्धभुक् चैव मनसापि न

१ विप्रोर्द्धपञ्चमान- हे विप्राः सन्धिरार्यः । २ छन्दास्पर्ध्वमथोद्यम्योति, छन्दास्पर्ध्वमतोऽभ्यस्येच्छुक्लपक्षे वा द्विजाः इति पा० । ३ रुद्यमाने इति, नृद्यमाने इति पा० ।

उत्त०

अ० १४

॥१०८॥

चिन्तयेत् ॥ प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ॥ ७१ ॥ त्र्यहं न कीर्तयेद्ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥ यावदेकोऽनुद्दिष्टस्य स्रोतो
 लेपश्च तिष्ठति ॥ ७२ ॥ विप्रस्य विपुले देहे तावद्ब्रह्म न कीर्तयेत् ॥ शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै चावसिक्थकाम् ॥ ७३ ॥
 नाधीयीतामिषं जग्वा सूतकाद्यन्नमेव च ॥ नीहारे बाणपाते च सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ ७४ ॥ अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु
 च ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ ७५ ॥ अष्टकासु त्रयोदशरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ मार्गशीर्षे तथा पौषे माघमासे
 तथैव च ॥ ७६ ॥ तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे तु सूरिभिः ॥ श्लेषमातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ॥ ७७ ॥
 कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपितृयोः ॥ समानविद्ये च मृते तथा सन्नद्धचारिणि ॥ ७८ ॥ आचार्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं
 स्मृतम् ॥ छिद्राण्येतानि विप्राणां येऽनघ्यायाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ७९ ॥ हिंसन्ति राक्षसास्तेषु तस्मादेतान्विसर्जयेत् ॥ नैत्यिके
 नास्त्यनघ्यायः सन्ध्योपासन एव च ॥ ८० ॥ उपाकर्मणि कर्मान्तं होममन्त्रेषु चैव हि ॥ एकामृचमथैकं वा यजुः सामाथ वा
 पुनः ॥ ८१ ॥ अष्टकाद्यास्वधीर्यात भारुते चातिवायति ॥ अनघ्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ॥ ८२ ॥ न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु
 पर्वाण्येतानि वर्जयेत् ॥ एष धर्मः समासेन कीर्त्तितां ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८३ ॥ ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ योऽन्यत्र
 कुरुते दत्तमनधीत्य श्रुतिं द्विजाः ॥ ८४ ॥ स संमूढो न सम्भाष्यो वेदवाङ्मो द्विजातिभिः ॥ न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै
 द्विजोत्तमाः ॥ ८५ ॥ एवेमाचारहीनस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ योऽधीत्य विधिवद्देवं वेदार्थं न विचारयेत् ॥ ८६ ॥ स चान्धः
 शूद्रकल्पस्तु पदार्थं न प्रपद्यते ॥ यदि चात्यन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरौ ॥ ८७ ॥ युक्तः परिचरेदेनमोऽशरीराभिघातनात् ॥ गत्वा
 वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ॥ ८८ ॥ अभ्यसेत्स तदा नित्यं ब्रह्मनिष्ठः समाहितः ॥ सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदाङ्गानि विशेषतः ॥

१ राज्ञः सूतके-राज्ञः पुत्रादिजननाशीधे, राहोः सूतके-राहुग्रहणात् परमकाले इत्यर्थः । २ विदुषः इति पा० । ३ विवर्जयेदिति पा० । ४ होमान्ते इति पा० । ५ पाठमात्राव-
 सन्नस्तु इति पा० । ६ माशरीरविमोक्षणादिति, माशरीरनिपातनादिति पा० ।

क. पु.
॥१०९॥

अभ्यसेत्सततं युक्तो भस्मस्नानपरायणः ॥८९॥ एतद्विधानं परमं पुराणं वेदाममे सम्यगिद्वेदितञ्च ॥ पुरा महर्षिप्रवरानुष्टुः स्वायम्भुवो
यन्मनुराह देवः ॥ ९० ॥ एवमीश्वरसमर्पितान्तरो योऽनुतिष्ठति विधिं विधानवित् ॥ मोहजालमपहाय सोऽमृतं याति तत्पदमनामयं
शिवम् ॥ ९१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासू० ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ब्रह्मचारिणां
गार्हस्थ्यधर्माः ॥ व्यास उवाच ॥ वेदं वेदौ तथा वेदान्विन्याद्वा चतुरो द्विजाः ॥ अधीत्य चाभिमन्यार्थं ततः स्नायाद्विजोत्तमाः ॥ १ ॥
गुरुं तु धनं दत्वा स्नायीत तदनुज्ञया ॥ चीर्णव्रतोऽथ युक्तात्मा स शक्तः स्नातुमर्हति ॥ २ ॥ वैणवीं धारयेद्यष्टिमन्तर्वासं तथोत्तरम् ॥
यज्ञोपवीतद्वितयं सोदकञ्च कमण्डलुम् ॥ ३ ॥ छत्रं चोष्णीषममलं पादुके चाप्युपानहौ ॥ रौकमे च कुण्डले वेदं व्युत्तकेशनसः शुचिः
॥ ४ ॥ स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद्बहिर्माल्यं न धारयेत् ॥ अन्यत्र काञ्चनाद्विप्रः न रक्तां विभृयात्सजम् ॥ ५ ॥ शुक्लाम्बरधरो नित्यं
सुगन्धः प्रियदर्शनः ॥ न जीर्णमलवद्वासा भवेद्वै वैभवे सति ॥ ६ ॥ न रक्तमुल्बणञ्चान्यधृतं वासो न कुण्डिकाम् ॥ नोपानहौ स्रजं
वाथ पादुके न प्रयोजयेत् ॥ ७ ॥ उपवीतकरान् दर्भान्तथा कृष्णाजिनानि च ॥ नापसव्यं परीदध्याद्वासो न विहृतञ्च यत् ॥ ८ ॥
आहरेद्विधिवद्दरान् सदृशानात्मनः शुभान् ॥ रूपलक्षणसंयुक्तान्योनिदोषविवर्जितान् ॥ ९ ॥ अमातृगोत्रप्रभवामसमानर्षिगोत्रजाम् ॥
आहरद्वाह्मणो भार्या शीलशौचसमन्विताम् ॥ १० ॥ ऋतुकालाभिगामी स्याद्यावत्पुत्रोऽभिजायते ॥ वर्जयेत्प्रतिषिद्धानि दिनानि तु
प्रयत्नतः ॥ ११ ॥ षष्ठ्यष्टमीं पञ्चदशीं द्वादशीं च चतुर्दशीम् ॥ ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं ब्राह्मणः संयतेन्द्रियः ॥ १२ ॥ आदधीतावस
थ्याग्निं जुहुयाज्जातवेदसम् ॥ व्रतानि स्नातको नित्यं पावनानि च पालयेत् ॥ १३ ॥ वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ॥
अकुर्वाणः पतत्याशु नरकान्याति भीषणान् ॥ १४ ॥ अभ्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञाञ्च भावयेत् ॥ कुर्याद्ब्रह्माणि कर्माणि सन्ध्योपासन

१ वेदाङ्गं चतुरोऽन्यया इति, साङ्गान्वै चतुरो द्विजः इति पा० । २ स्नायादिति साधु । ३ चीर्णव्रतोऽथ युक्तात्मा शक्तो वेति, चीर्णे व्रते सुयुक्तात्मा इति पा० । ४ उपवीतमल
हारमिति पा० । ५ समानाति पा० । ६ आमन्त्रीति पा० । ७ वर्जयेत्तां प्रयत्नेन प्रतिषिद्धदिनानि तु इति पा० । ८ तद्वज्जन्मत्रयाहनीति पा० ।

उत्त०

अ० १६

॥१०९॥

मेव च ॥१५॥ सरूपं समाधिकैः कुर्याद्विषयेदीश्वरं सदा ॥ दैवतान्यधिगच्छेत् कुर्याद्वायांविभूषणम् ॥१६॥ न धर्मं रूपापयेद्विद्वान्न पापं
गृहयेदपि ॥ कुर्वीतात्महितं नित्यं सर्वभूतानुकम्पनम् ॥१७॥ वयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ॥ वेदेवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरे
द्विहरेत्सदा ॥१८॥ श्रुतिस्मृत्युदितः सम्यक् साधुभिर्यश्च सेवितः ॥ तमाचारं निषेवेत नेहेतान्यत्र कर्हिचित् ॥१९॥ येनास्य पितरो
याता येन याताः पितामहाः ॥ तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन् तरिष्यति ॥२०॥ नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतवान् ॥
सत्यंवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२१॥ सन्ध्यास्नानपरो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ॥ अनसूयी मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रेत्य वर्द्धते
॥२२॥ वीतरागभयक्रोधो लोभमोहविवर्जितः ॥ सावित्रीजापनिरतः श्राद्धकृन्मुच्यते गृही ॥२३॥ मातापित्रोर्हिते युक्तो गोब्राह्मण
हिते रतः ॥ दान्तो यज्ञा देवभक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥२४॥ त्रिवर्गसेवी सततं देवतानाञ्च पूजनम् ॥ कुर्यादहरहर्नित्यं नमस्येत्
प्रयतः सुरान् ॥२५॥ विभागशीलः सततं क्षमायुक्तो दयालुकः ॥ गृहस्थस्तु समाख्यातो न गृहेण गृही भवेत् ॥२६॥ क्षमा
दया च विज्ञानं सत्यं चैव दमः शमः ॥ अध्यात्मनिरतज्ञानमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥२७॥ एतस्मान्न प्रमाद्येत विशेषेण द्विजोत्तमाः ॥
यथाशक्ति चरेत्कर्म निन्दितानि विवर्जयेत् ॥२८॥ विभूय मोहकालिलं लब्ध्वा योगमनुत्तमम् ॥ गृहस्थो मुच्यते बन्धान्नात्र कार्या विचा
रणा ॥२९॥ विगर्हातिक्रमाक्षेपहिंसाबन्धवधात्मनाम् ॥ अन्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं क्षमा ॥३०॥ स्वदुःखेष्विव कारुण्यं परदुःखेषु
सौहृदात् ॥ दयेति मुनयः प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य साधनम् ॥३१॥ चतुर्दशानां विद्यानां धारणं हि यथार्थतः ॥ विज्ञानमिति तद्विद्यायत्र
धर्मो विवर्द्धते ॥३२॥ अधीत्य विधिवद्वेदानर्थञ्चैवोपलभ्य तु ॥ धर्मकार्यान्निवृत्तश्चेन्न तद्विज्ञानामिष्यते ॥३३॥ सत्येन लोकाञ्जयति सत्यं
तत्परमं पदम् ॥ यथाभूतप्रवादं तु सत्यमाहुर्मनीषिणः ॥३४॥ दमः शरीरोपरमः शमः प्रज्ञाप्रसादजः ॥ अध्यात्ममक्षरं विद्यायत्र

१ उपेयादीश्वरमिति पा० । २ । देशोति, वेधेति पा० । ३ नित्यवाजीति पा० । ४ शुद्धकृन्मुच्यते गृही इति, श्राद्धं कुर्वन् प्रमुच्यते इति पा० । ५ दाता इति पा० । ६ विचार-
शीलः इति पा० विभागशीलः-रात्रिन्दिधं विभज्य धर्मार्थकामपेक्षित्यर्थः । ७ शीलतेति पा० ।

गत्वा न शोचति ॥ ३५ ॥ यया स देवो भगवान्विद्यया वेद्यते परः ॥ साक्षादेवो महादेवस्तज्ज्ञानमिति कीर्तितम् ॥ ३६ ॥ तान्निष्ठ
स्तत्परो विद्वान्नित्यमक्रोधनः शुचिः ॥ महायज्ञपरो विद्वान्न भवेत्तदनुत्तमम् ॥ ३७ ॥ धर्मस्यायतनं यन्नाच्छरीरं प्रतिपालयेत् ॥ न च
देहं विना रुद्रो विद्यते पुरुषैः परः ॥ ३८ ॥ ॥ नित्यधर्मार्थकामेषु युज्येत नियतो द्विजः ॥ न धर्मवर्जितं काममर्थं वा मनसा स्मरेत्
॥ ३९ ॥ सीदन्नपि हि धर्मेण न त्वधर्मं समाचरेत् ॥ धर्मो हि भगवान्देवो गतिः सर्वेषु जन्तुषु ॥ ४० ॥ भूतानां प्रियकारी स्यान्न पर
द्रोहकर्मधीः ॥ न वेददेवतानिन्दां कुर्यात्तैश्च न संवेदेत् ॥ ४१ ॥ यस्त्विमं नियतं विप्रो धर्माध्यायं पठेच्छुचिः ॥ अध्यापयेच्छ्रावयेद्वा
ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे ऋषिः व्याससंवादे ब्रह्मचारिणां
गार्हस्थ्यधर्मनिरूपणं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ व्यास उवाच ॥ न हि स्यात्सर्वभूतानि नानृतं वा वेदत्कचित् ॥ नादितं नाप्रियं
ब्रूयान्न स्तेनः स्यात्कथञ्चन ॥ १ ॥ तृणं वा यदि वा शाकं मृदं वा जलमेव च ॥ परस्यापहरञ्जन्तुर्नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ न राज्ञः प्रति
गृहीयान्न शूद्रात्पतितादपि ॥ नान्यस्माद्याचकत्वञ्च निन्दिताद्वर्जयेद्बुधः ॥ ३ ॥ नित्यं याचनको न स्यात्पुनस्तत्रैव याचयेत् ॥ प्राणा
नपहरत्येष याचकस्तस्य दुर्मतिः ॥ ४ ॥ न देवद्रव्यहारी स्याद्विशेषेण द्विजोत्तमः ॥ ब्रह्मस्वं वा नापहरेदापद्यपि कदाचन ॥ ५ ॥ न
विषं विषमित्यादुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥ देवस्वं चापि यत्नेन सदा परिहरेत्ततः ॥ ६ ॥ पुष्पे शाकोदके काष्ठे तथा मूले तृणे फले ॥
अदत्तादानमस्तेयं मनुः प्राह प्रजापतिः ॥ ७ ॥ गृहीतव्यानि पुष्पाणि देवार्चनविधौ द्विजाः ॥ नैकस्मादेव नियतमनुज्ञाय केवलम्
॥ ८ ॥ तृणं काष्ठं फलं पुष्पं प्रकाशं वै हरेद्बुधः ॥ धर्मार्थं केवलं ग्राह्यं ह्यन्यथा पतितो भवेत् ॥ ९ ॥ तिलमुद्रयवादीनां मुष्टिग्राह्या
पथि स्थितैः ॥ क्षुधातैर्नान्यथा विप्रा धर्मविद्भिरीति स्थितिः ॥ १० ॥ न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ॥ व्रतेन पापं प्रच्छाद्य
कुर्वन् स्त्रीशूद्रलम्बनम् ॥ ११ ॥ प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गर्ह्यते ब्रह्मवादिभिः ॥ छद्मना चरितं यच्च व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥ १२ ॥

अलिङ्गी लिगिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति ॥ स लिङ्गिनां हरेदेनस्तिर्यग्योनौ च जायते ॥ १३ ॥ बेङालव्रतिनः पापा लोके धर्मविना
 शकाः ॥ सद्यः पतन्ति पापेन कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥ १४ ॥ पाखण्डिनो विकर्मस्थान्वामाचारांस्तथैव च ॥ पञ्चरात्रान्
 पाशुपतान् बाह्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥ १५ ॥ वेदनिन्दारतान् मर्त्यान्देवनिन्दारतांस्तथा ॥ द्विजनिन्दारतांश्चैव मनसापि न चिन्त
 येत् ॥ १६ ॥ याजनं योनिसम्बन्धं सद्व्यासञ्च भाषणम् ॥ कुर्वाणः पतते जन्तुस्तस्माद्यत्नेन वर्जयेत् ॥ १७ ॥ देवद्रोहाद्भद्रद्रोहः क्रोदि
 क्रोटिगुणाधिकः ॥ ज्ञानापवादो नास्तिक्यं तस्मात्क्रोटिगुणाधिकम् ॥ १८ ॥ गोभिश्च दैवतैर्विप्रैः कृष्या राजोपसेवया ॥ कुलान्यकुलतां
 यान्ति यानि द्वीनानि धर्मतः ॥ १९ ॥ कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च ॥ कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ २० ॥ अनृता
 त्पारदार्याञ्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात् ॥ अश्रौतधर्माचरणात्क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥ २१ ॥ अश्रोत्रियेषु वै दानावृषलेषु तथैव च ॥
 विहिताचारद्वीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥ २२ ॥ नाधार्मिकैर्वृते ग्रामे न व्याधिवहुले भृशम् ॥ न शूद्रराज्ये निवसेन्न पाखण्डजनै
 र्वृते ॥ २३ ॥ हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये पूर्वपश्चिमयोः शुभम् ॥ सुक्त्वा समुद्रयोर्देशं नान्यत्र निवसेद्विजः ॥ २४ ॥ कृष्णो वा यत्र चरति
 मृगो नित्यं स्वभावतः ॥ पुण्याश्च विश्रुता नद्यस्तत्र वा निवसेद्विजः ॥ २५ ॥ अर्द्धकोशान्नदीकुलं वर्जयित्वा द्विजोत्तमः ॥ नान्यत्र
 निवसेत्पुण्यां नान्त्यजग्रामसन्निधौ ॥ २६ ॥ न संवसेच्च पतितैर्न चण्डालैर्न पुक्कसैः ॥ न मूर्खैर्नावलितैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ २७ ॥
 एकशय्यासनं पंक्तिर्भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् ॥ याजनाध्यापनं योनिस्तथैव सद्व्यासञ्च ॥ २८ ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सद्व्यासनमेव च ॥
 एकादशैते निर्दिष्टा दोषाः साङ्ख्यसंज्ञिताः ॥ २९ ॥ समीपे वा व्यवस्थानात्पापं संक्रमते नृणाम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संकरं वर्जयेद्दुषः
 ॥ ३० ॥ एकपत्तयुपविष्टा येन स्पृशन्ति परस्परम् ॥ भस्मना कृतमर्यादा न तेषां संकरो भवेत् ॥ ३१ ॥ अग्निना भस्मना चैव सलि
 लेन विशेषतः ॥ द्वारेण स्तम्भमार्गेण षड्भिः पंक्तिर्विभिद्यते ॥ ३२ ॥ न कुर्याद्दुःखवैराणि विवादं चैव पैशुनम् ॥ परक्षेत्रे गां चरन्तो

१ चण्डालव्रतिन इति पा० । २ पञ्चरात्रान् पञ्चरात्रनामकग्रन्थानुसारिणो वैष्णवविशेषान् पा० । ३ पाशुपतान्-शैवविशेषान् । ४ एकादश समुद्दिष्टा इति पा० । ५ शुष्कवैराणीति पा० ।

क. पु.
॥१११॥

न चाचक्षति कस्याचित् ॥ ३३ ॥ न संवसेत्सूतकिना न काञ्चिन्मर्माणि स्पृशेत् ॥ न सूर्यपरिवेषं वा नेन्द्रचापं शवाग्रिकम् ॥ ३४ ॥
परस्मै कथयेद्विद्वान्छशिनं वा कदाचनं ॥ न कुर्याद्बहुभिः सार्द्धं विरोधं वा कदाचन ॥ ३५ ॥ आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥
तिथिं पक्षस्य न ब्रूयान्नक्षत्राणि विनिर्दिशेत् ॥ ३६ ॥ नोदक्यामभिभाषेत नाशुचिं वा द्विजोत्तमः ॥ न देवगुरुविप्राणां दीयमानं तु
वारयेत् ॥ ३७ ॥ न चात्मानं प्रशंसेद्वा परनिन्दाञ्च वर्जयेत् ॥ वेदनिन्दां देवनिन्दां प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ३८ ॥ यस्तु देवानृषीन् विप्रान्
वेदान्वा निन्दति द्विजः ॥ न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा शास्त्रोष्विह मुनीश्वराः ॥ ३९ ॥ निन्दयेद्देव गुरुन्देवान्वेदं वा सोपबृंहणम् ॥ कल्पकोटि
शतं सामं रौरवे पच्यते नरः ॥ ४० ॥ तृष्णीमासति निन्दायां न ब्रूयात्काञ्चिदुत्तरम् ॥ कर्णौ पिपाय गन्तव्यं न चैतानवलोकयेत्
॥ ४१ ॥ वर्जयेद्देव रक्षस्यञ्च परेषां गूहयेद्बुधः ॥ विवादं स्वजनैः सार्द्धं न कुर्याद्देव कदाचन ॥ ४२ ॥ न पापं पापिनं ब्रूयादपापं वा द्विजो
त्तमाः ॥ स तेन तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषवान् भवेत् ॥ ४३ ॥ यानि मिथ्याभिज्ञस्तानां पतन्त्यश्रूणि रोदनात् ॥ तानि पुत्रान्
पशून् प्रान्ति तेषां मिथ्याभिज्ञांसिनाम् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मद्वयसुरापाने स्तेयगुर्वङ्गनागमे ॥ दृष्टं विशोधनं सद्भिर्नास्ति मिथ्याभिज्ञांसने ॥ ४५ ॥
नेक्षेतोद्यन्तमादित्यं शशिनश्चानिमित्ततः ॥ नास्तं यातं न वारिस्थं नोपसृष्टं न मध्यगम् ॥ ४६ ॥ तिरोहितं वाससा वा नादर्शान्तर
गामिनम् ॥ न नग्रां स्त्रियमीक्षेत पुरुषं वा कदाचन ॥ ४७ ॥ न च सूत्रं पुरीषं वा न च संसृष्टमैथुनम् ॥ नाशुचिः सूर्यसोमादीन् ग्रहा
नालोकयेद्बुधः ॥ ४८ ॥ पतितव्यङ्गचण्डालानुच्छिष्टान्नावलोकयेत् ॥ नाभिभाषेत च परमुच्छिष्टो वाङ्गवर्तितः ॥ ४९ ॥ न स्पृशेत्प्रेत
संस्पर्शं न कुक्षस्य गुरोर्मुखम् ॥ न तैलोदकयोश्छायां न पत्नीं भोजने सति ॥ निर्युक्तबन्धनाङ्गां वा नोन्मत्तं मत्तमेव वा ॥ ५० ॥ नाश्रीयात्

१ कथञ्चेति पा० । २ बन्धुभिस्तयेति पा० । बन्धुभिः सह इति पा० । ३ सोपबृंहणं-उपबृंहणान्वितम् । उपबृंहणं संग्रहेण वर्द्धनम्, संहिताकारेण निबद्धम् । ४ दृष्टं वै शोधनं
वृद्धेरिति, वृद्धैरिति पा० । ५ वा संसारदिति पा० । ६ नादर्शान्यनुगामिनमिति, न दृशाद्यनुगामिनमिति पा० । ७ वावगुण्डितः इति पा० । ८ नामुक्तेति, न मुक्तेति पा० ।

उत्त०
अ० १६

॥१११॥

भार्यया सार्द्धं नैनामीक्षेत मेहं नीमम् ॥ क्षुब्धन्ती जृम्भमाणां वा नासनस्थी यथा सुखम् ॥ ५१ ॥ नोदके चात्मनो रूपं न कूलं श्वभ्रमेव
 वा ॥ न लङ्घयेच्च मृत्रं वा नाधितिष्ठेत्कदाचन ॥ ५२ ॥ न शूद्राय मतिन्दद्यात्कृशं पायसं दाधि ॥ नोच्छिष्टं वा घृतमधु न च कृष्णाजिनं
 हविः ॥ ५३ ॥ न चैवास्मै व्रतं दद्यान्न च धर्मं वदेदुधः ॥ न च क्रोधवशङ्गच्छेद्द्वेषं रागश्च वर्जयेत् ॥ ५४ ॥ लोभं दम्भं तथा वर्ज्यं
 यात्राविज्ञानकुत्सनम् ॥ मानं मोहं तथा क्रोधं द्वेषश्च परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥ न कुर्यात्कस्यचित्पिडां सुतं शिष्यश्च ताडयेत् ॥ न हीना
 नुपसेवेत न च तीक्ष्णमतीन् क्वचित् ॥ ५६ ॥ नात्मानश्चावमन्येत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् ॥ न चाशिष्यं न सत्कुर्यान्नात्मानं शंसयेदुधः
 ॥ ५७ ॥ न नखैर्विलिखेद्भूमिं गां च संवेशयेन्न हि ॥ न नदीषु नदीं ब्रूयात्पर्वते न च पर्वतान् ॥ ५८ ॥ आ वसेत्तेन नैवापि न त्यजेत्सहयायि
 नम् ॥ नावगाहेदपो नम्रो वह्निश्चापि व्रजेत्पदा ॥ ५९ ॥ शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत् ॥ न शस्त्रसर्पैः क्रीडेत् न स्वानि
 खानि च स्पृशेत् ॥ ६० ॥ रोमाणि च रहस्यानि नाशिष्टेन सह व्रजेत् ॥ न पाणिपादावमौ च चापलानि समाश्रयेत् ॥ ६१ ॥ न शिश्रो
 दरयोर्नित्यं न च श्रवणयोः क्वचित् ॥ न चाङ्गनखवादं वै कुर्यान्नाञ्जलिना पिबेत् ॥ ६२ ॥ नाभिद्वयाज्जलं पद्म्यां पाणिना वा कदा
 चन ॥ न शातयेदिष्टकाभिः फलानि सफलानि च ॥ ६३ ॥ न म्लेच्छभाषणं शिक्षेत्राकर्षेच्च पदासनम् ॥ न भेदनमधिस्फोटं छेदनं वा
 विलेखनम् ॥ ६४ ॥ कुर्याद्विमर्दनं धीमान्नाकस्मादेव निष्कलम् ॥ नोत्सङ्गे भक्षयेद्द्रक्ष्यान् वृथाचेष्टाश्च नाचरेत् ॥ ६५ ॥
 न नृत्येदथवा गायेत्र वादित्राणि वादयेत् ॥ न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः ॥ ६६ ॥ न लौकिकैः स्तवैर्देवास्तो
 षयेद्देवैरपि ॥ नाक्षैः क्रीडेन्न धावेत् नाप्सु विण्मूत्रमाचरेत् ॥ ६७ ॥ नोच्छिष्टः संविशेन्नित्यं न नमः स्नानमाचरेत् ॥ न गच्छन्न पठे

१ चाशुचिमिति पा० । २ शुभं वाशुभमेव वेति पा० । ३ मतिमानिति पा० । ४ ईर्ष्यामिति पा० । ५ न शिशिष्ठानिति, न च शिष्टानिति, न चाशिष्ठानिति पा० । ६ नदीस्थितः
 नदीविषयिका कथा पर्वतारूढः पर्वतसम्बन्धिनीं कथा तथा नापि प्रसूयात् । ७ तेन ताडितेन नद्यां नदीं पर्वते पर्वतं निर्दिशता जनेन सह नैशेत्तरेत् । आवासे भोजनेवापीति
 पा० । ८ न शिश्रोदरचापल्यमिति पा० । ९ वाचयनैरपीति, वाद्यनैरपीति पा० ।

द्रापि न चैव स्वाशिरः स्पृशेत् ॥ ६८ ॥ न दन्तैर्नखरोमाणि छिन्द्यात्सुप्तं न बोधयेत् ॥ न बालातपमांसेवेत् प्रेतधूमं विवर्जयेत् ॥ ६९ ॥
 नैकः सुप्याच्छून्यगृहे स्वयं नोपानहौ हरेत् ॥ नाकारणाद्वा निष्ठीवेन्न बाहुभ्यां नदीं तरेत् ॥ ७० ॥ न गदक्षालनं कुर्यात्पादेनैव कदाचन ॥
 नाम्नौ प्रतापयेत्पादौ न कांस्ये धावयेद्बुधः ॥ ७१ ॥ नातिप्रसारयेद्देवं ब्राह्मणान् गामथापि वा ॥ वाय्वग्निगुरुविप्रान्वा सूर्यं वा शशिनं
 प्रति ॥ ७२ ॥ अशुद्धशयनं यानं स्वाध्यायं स्नानभोजनम् ॥ बहिर्निष्क्रमणञ्चैव न कुर्वीत कथञ्चन ॥ ७३ ॥ स्वप्रमथ्ययनं यानंमुच्चारं
 भोजनं गतिम् ॥ उभयोः सन्ध्योर्नित्यं मध्याह्ने तु विवर्जयेत् ॥ ७४ ॥ न स्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टो विप्रो गोब्राह्मणानलान् ॥ न चैवान्नं
 पदा वापि न देवप्रतिमां स्पृशेत् ॥ ७५ ॥ नाशुद्रोऽग्निं परिचरेन्न देशान् कीर्त्तयेद्दधीन् ॥ नावगाहेदगाधाम्बु धारयेन्नाग्निमेकतः ॥ ७६ ॥
 न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद्वक्त्रेण वा जलम् ॥ नोत्तरेदनुपस्पृश्य नाप्सु रेतः समुत्सृजेत् ॥ ७७ ॥ अमेध्यलिसमन्यद्वा लोहितं वा विषाणि
 वा ॥ व्यतिक्रमेन्न स्रजन्तीं नाप्सु मैथुनमाचरेत् ॥ ७८ ॥ चैत्यं वृक्षं न वै छिन्द्यान्नाप्सु घृवनमुत्सृजेत् ॥ नास्थिभस्मकफालानि न
 केशान्न च कण्टकान् ॥ ओषांगारकरीषं वा नाधितिष्ठेत्कदाचन ॥ ७९ ॥ न चाग्निं लंघयेद्दीमान्नोपदध्यादधः क्वचित् ॥ न चैनं पादतः
 कुर्यान्मुखेन न धमेद्बुधः ॥ ८० ॥ न कूपमवरोहेत् नाचक्षीताशुचिः क्वचित् ॥ अग्नौ न प्रक्षिपेदग्निं नाद्भिः प्रशमयेत्तथा ॥ ८१ ॥
 सुदन्मरणमार्तिं वा न स्वयं श्रावयेत्परान् ॥ अपण्यमंथ पण्यं वा विक्रये न प्रयोजयेत् ॥ ८२ ॥ न बह्विं सुखनिश्वासैर्ज्वालयेन्नाशुचि
 र्बुधः ॥ पुण्यस्नानोदकस्नाने सीमान्तं वा कृषेन्न तु ॥ ८३ ॥ न भिन्द्यात्पूर्वसमयं संत्योपेतं कदाचन ॥ परस्परं पशून् व्यालान्
 पक्षिणो नावबोधयेत् ॥ ८४ ॥ परवार्धां न कुर्वीत जलपानायनादिभिः ॥ कारयित्वा सुकर्माणि कारून् पश्चान्न वर्जयेत् ॥ सायं प्रात
 र्गद्गारान् भिक्षार्थं नावघाटयेत् ॥ ८५ ॥ बहिर्माल्यं बहिर्गन्धं भार्यया सह भोजनम् ॥ विष्टव्यादं कुद्गारप्रवेशं च विवर्जयेत् ॥ ८६ ॥

१ आसेवेति साधु । २ स्नानमिति पा० । ३ चात्मानमिति पा० । ४ धारयेद्वानिमित्ततः इति पा० । ५ चैत्यवृक्षामिति, चैत्यवृक्षामिति पा० । ६ माचरेदिति पा० । ७ कृतपण्यमिति,
 कृतपण्यं चेति पा० । ८ चाग्रसेत्र तु इति पा० । न कृषेत्-नातिक्रम्य गच्छेदित्यर्थः । ९ पूर्वसमयं पूर्वनियमबन्धमित्यर्थः । १० अम्बुपेतमिति पा० । ११ जलवातातपादिमिति पा० ।

न खादन् ब्राह्मणास्तिष्ठेन्न जल्पन् हसन् बुधः ॥ स्वमग्निं नैवं हस्तेन स्पृशेन्नाप्सु चिरं वसेत् ॥ ८७ ॥ न पक्षकेणापयमन्नं शूर्पेण न
 पाणिना ॥ मुखेनैव धमेदग्निं मुखादग्निरजायत ॥ ८८ ॥ परस्त्रियं न भाषेत नायाज्यं याजयेद् द्विजः ॥ नैकश्चरेत्सर्मा विप्रसमवायं च
 वर्जयेत् ॥ देवंतायतनं गच्छेत्कदाचिन्नाप्रदक्षिणम् ॥ ८९ ॥ न वीजयेद्वा वस्त्रेण न देवायतने स्वपेत् ॥ नैकोऽध्वानं प्रपद्येत
 नाधार्मिकजनैः सह ॥ ९० ॥ न व्याधिदूषितैर्वापि न शूद्रैः पतितैर्न वा ॥ नोपानद्वर्जितोऽध्वानं जलादिरहितस्तथा ॥ ९१ ॥ न
 रात्रौ वारिणा सार्द्धं न विना च कमण्डलुम् ॥ नाग्निगोब्राह्मणादीनामन्तरेण व्रजेत्कचित् ॥ ९२ ॥ निवत्स्यन्तीं न वनितामतिक्रामेद्विजो
 त्तमाः ॥ न निन्देद्याग्निः सिद्धान् गुणिनां वा यतींस्तथा ॥ ९३ ॥ देवंतायतने प्राज्ञो न देवानां च सन्निधौ ॥ नाक्रामेत्क्रामतः श्रार्था
 ब्राह्मणानां गेवामपि ॥ ९४ ॥ स्वां तु नाक्रमयेच्छ्रार्था पतिताद्यैर्न रोगिभिः ॥ नाङ्गारभस्मकेशादिष्वधितिष्ठेत्कदाचन ॥ ९५ ॥
 वर्जयेन्मार्जनरिणुं स्नानवस्त्रघटोदकम् ॥ न भक्षयेद्भक्ष्याणि नापेयञ्चापिवेद्विजाः ॥ ९६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे गार्हस्थ्यधर्म
 निरूपणं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ भक्ष्याभक्ष्यनिर्णयः ॥ व्यास उवाच ॥ नाद्याच्छूद्रस्य विप्रोऽन्नं मोहाद्वा यदि वान्यतः ॥ स
 शूद्र्यानिं व्रजति यस्तु भुंक्ते ह्यनापदि ॥ १ ॥ षण्मासान्यो द्विजो भुंक्ते शूद्रस्यान्नं विगर्हितम् ॥ जीवन्नेव भवेच्छूद्रो मृतं एवाभिजायते
 ॥ २ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रस्य च मुनीश्वराः ॥ यस्यान्नेनोदरस्थेन मृतस्तद्योनिमाप्नुयात् ॥ ३ ॥ नटांश्च नर्तकांश्च तक्ष्णोऽन्नं
 कर्मकारिणः ॥ गणांश्च गणिकान्श्च पडन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४ ॥ चक्रोपजीविरजकतस्करश्च जिनां तथा ॥ गन्धर्वलोहकारांश्च सूतकान्श्च
 वर्जयेत् ॥ ५ ॥ कुंलालचित्रकर्मांश्च बाधुषुः पतितस्य च ॥ सुवर्णकारशैलूष्याधेवद्व्यातुरस्य च ॥ ६ ॥ चिकित्सकस्य चैवांश्च पुंश्चल्या

१ न जपेद्वा इति पा० । २ हस्तेनैकेनेति पा० । ३ न देवायतनं गच्छेत्कदाचिन्नाप्रदक्षिणमिति पा० । ४ व्रतिनोवेति पा० । ५ देवायतनं प्राज्ञो देवानां च सन्निधौ न भक्षयेद्भक्ष्याणि नापेयञ्चापिवेद्विजाः इति पा० । ६ ब्राह्मणानां च गेवामपि इति पा० । ७ मृतः प्राच्याभिजायते इति पा० । ८ राजानमिति पा० । ९ कर्मकारिण इति पा० । १० पौनर्भवश्च नर्तकश्चोरमिशस्तस्य चैव हि इति पा० ।
 ११ व्याधितस्यातुरस्य चेति पा० ।

कू. पु.
११३॥

दण्डकस्य च ॥ स्तेननास्तिकयोरन्नं देवतानिन्दकस्य च ॥ ७ ॥ सोमविकारिणश्चान्नं श्वपाकस्य विशेषतः ॥ भार्याजितस्य
चैवान्नं यस्य चोपपतिर्युद्धे ॥ ८ ॥ उच्छिष्टस्य कर्दरस्य तथैवाच्छिष्टभोजिनः ॥ अपन्त्यन्नञ्च संचान्नं शस्त्रजीवस्य चैव हि ॥ ९ ॥
स्त्रीवसः स्यासिनश्चान्नं मत्तोन्मत्तस्य चैव हि ॥ भीतस्य रुदितस्यान्नमवकृष्टं परिग्रहम् ॥ १० ॥ ब्रह्मद्विषः पापरुचेः श्राद्धान्नं सूतकस्य च ॥
वृथापाकस्य चैवान्नं शठान्नं चतुरस्य च ॥ ११ ॥ अप्रजानान्तु नारीणां भृतकस्य तथैव च ॥ कारुकात्रं विशेषेण शस्त्रविकारिण
स्तथा ॥ १२ ॥ शौण्डात्रं घातिकात्रं च भिषजामन्नमेव च ॥ विद्धप्रजननस्यान्नं परिवेत्रन्नमेव च ॥ १३ ॥ पुनर्भुवो विशेषेण तथैव
दिधिषूपतेः ॥ अवज्ञातं चावधूतं सरोषं विस्मयान्वितम् ॥ १४ ॥ गुरोरपि न भोक्तव्यमन्नं संस्कारवर्जितम् ॥ दुष्कृतं हि मनुष्यस्य सर्वमन्ने
व्यवस्थितम् ॥ १५ ॥ यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ आर्द्धिकः कुलमित्रश्च स्वगोपालश्च नापितः ॥ १६ ॥
कुशीलवः कुम्भकारः क्षेत्रकर्मक एव च ॥ एते शूद्रेषु भोज्यान्नं दत्त्वा स्वल्पं पणं बुधैः ॥ पायसं स्नेहपक्वं यत् गोरसं चैव सत्तवः ॥ १७ ॥
पिण्याकं चैव तैलं च शूद्राद्राद्यं तथैव च ॥ वृन्ताकं जालिकां शाकं कुम्भभाइमन्तकं तथा ॥ १८ ॥ पलाण्डुं लसुनं सूतं नियांसं चैव
वर्जयेत् ॥ छत्राकं विड्वराहश्च शैलं पीयूषमेव च ॥ १९ ॥ विड्यं सुमुखञ्चैव कवकांनि च वर्जयेत् ॥ गृजनं किशुकं चैव कुङ्कुटं च तथैव
च ॥ २० ॥ उदुम्बरमलाबुं च जम्बा पतति वै द्विजः ॥ वृथा कृशरसंयावं पायसापूपमेव च ॥ २१ ॥ अनुपाकृतमांसं च देवान्नानि
हवींषि च ॥ यवागूं मातुलिङ्गञ्च मत्स्यानप्यनुपाकृतान् ॥ २२ ॥ नीपं कपित्थं पुस्तं च प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ पिण्याकं चोद्धतस्नेहं
दिवाधोनास्तथैव च ॥ २३ ॥ रात्रौ च तिलसम्बद्धं प्रयत्नेन दधि त्यजेत् ॥ नाश्रीयात्पयसा तक्रं न बीजान्युपजीवयेत् ॥ २४ ॥

१ दामिकस्येति पा० । २ परिक्षतमिति, अवकृष्टं परिक्षतमिति पा० । ३ श्वशुरस्येति, श्वान्नं भासुरस्य च इति पा० । ४ कृतप्रस्येति पा० । ५ शौण्डिकात्रमिति पा० ।
६ आर्तिजः इति पा० । ७ गोपालो दासनापित्री । एते शूद्रेषु भोज्यान्नं यश्चात्मानं निवेदयेत् इति पा० । ८ शूद्राद्राद्यं द्विजातिभिरिति पा० । ९ नालिकेति पा० । १० पीलूषमेवेति,
विड्वराहश्च शैलं पेयूषमेव च इति, विड्वराहश्च शैलपेयूषमेव च इति पा० । ११ करकाजीति पा० । १२ ककुभश्चेति पा० । १३ देव शान्यमिति पा० ।

उत्त०
अ० १७

॥११३॥

क्रियादुष्टं भावदुष्टमसत्संगं विवर्जयेत् ॥ केशकीटावपन्नं च स्वभूर्ल्लेखं च नित्यशः ॥ २५ ॥ आघ्रातं च पुनः सिद्धं चण्डालावोक्षितं
 तथा ॥ उदक्यया च पतितैर्गवा चाघ्रातमेव च ॥ २६ ॥ अनर्चितं पर्युषितं पर्याभ्रान्तं च नित्यशः ॥ काककुबुटसंस्पृष्टं कृमिभिश्चैव
 संयुतम् ॥ २७ ॥ मनुष्यैरथवा घ्रातं कुष्ठिना स्पृष्टमेव च ॥ न रजस्वलया दत्तं न पुंश्चल्या सरोषेकम् ॥ २८ ॥ मडवद्वाससा चापि परं यो
 चोपयाजयेत् ॥ विवत्सायाश्च गोः क्षीरमौष्ट्रं वा निर्दशस्य च ॥ २९ ॥ आविकं सन्धिनीक्षीरमपेयं मनुरब्रवीत् ॥ बलाकं हंसदात्यूहं
 कलविकं शुक्रं तथा ॥ ३० ॥ तथा कुररवल्लूरं जालपादश्च कोकिलम् ॥ चाषाश्च सञ्जरीटाश्च इयेनं गृध्रं तथैव च ॥ ३१ ॥ उलूकं चक्र
 वाकश्च भासं पारावतं तथा ॥ कपोतं टिट्ठिभश्चैव ग्रामकुबुटमेव च ॥ ३२ ॥ सिंहं व्याघ्रश्च मार्जारं श्वानं कुक्कुमेव च ॥ शृगालं मर्कटं
 चैव गर्हभश्च न भक्षयेत् ॥ न भक्षयेत्सर्वमृगान्नान्यान्वनचरान् द्विजान् ॥ ३३ ॥ जलेचरान् स्थलचरान् प्राणिनश्चेति धारणा ॥ गोधा
 कूर्मः शशः श्वावित् सल्लकी चेति सप्तमाः ॥ ३४ ॥ भक्ष्याः पञ्चनखा नित्यं मनुराह प्रजापतिः ॥ मत्स्यान् सशल्कान् भुञ्जीयान्मांसं
 रौरवमेव च ॥ ३५ ॥ निवेद्य देवताभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यस्तु नान्यथा ॥ मयूरान्तितिरश्चैव कपिञ्जलकमेव च ॥ ३६ ॥ वार्ध्रीणसं द्वीपिनश्च
 भक्ष्यानाह प्रजापतिः ॥ रंजीवान् सिंहतुण्डाश्च तथा पाठीनरोहितौ ॥ ३७ ॥ मत्स्येष्वेते समुद्दिष्टा भक्षणीया मुनीश्वराः ॥ प्रोक्षितं
 भक्षयेदेषां मांसञ्च द्विजकाम्यया ॥ ३८ ॥ यथाविधि नियुक्तं च प्राणानामपि चान्तये ॥ भक्षयेदेव मांसानि शेषभोजी न लिप्यते ॥ ३९ ॥
 औषधार्थमशक्तौ वा नियोगाद्यं न कारयेत् ॥ आपन्त्रितस्तु यः श्राद्धे दैवे वा मांसमुत्सृजेत् ॥ यावन्ति पशुरोमाणि तावतो नरकान्
 व्रजेत् ॥ ४० ॥ अपेयं वाप्यपेयश्च तथैवास्पृश्यमेव च ॥ द्विजातीनामनालोच्यं नित्यं मद्यमिति स्थितिः ॥ ४१ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मद्यं

१ सुहृल्लेखञ्चेति, नमो वारिच नित्यशः इति च पा० । २ सरोषयेति, सरोषया इति च पा० । ३ पश्वासोऽयं वर्जयेदिति पा० । ४ चानिर्दशन्तयेति पा० । ५ सञ्जरीणीक्षीरमपेय-
 मिति पा० । ६ कुररश्चषकारञ्चेति पा० । ७ पक्षिणोऽन्यान्वनचरानिति पा० । ८ खड्गीती पा० । ९ कपोतश्च कपिञ्जलमिति पा० । १० शेखरं सिंहतुंडञ्चेति पा० ।

निन्द्यञ्च वर्जयेत् ॥ पीत्वा पतितः कर्मभ्यो न सम्भाष्यो भवेद्विजैः ॥४२॥ भक्षयित्वा ह्यभक्ष्याणि पीत्वापेयान्यपि द्विजः ॥ नाधिकारी
 भवेत्तावद्यावत्तन्न व्रजत्यधः ॥ ४३ ॥ तस्मात्परिहरेन्नित्यमभक्ष्याणि प्रयत्नतः ॥ आरोप्य याति चैवैको तथा वै याति रौरवम् ॥ ४४ ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे भक्ष्याभक्ष्यनिर्णये व्यासगीतासु सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ब्राह्मणानां नित्यकर्तव्यकर्माणि ॥ ऋषय ऊचुः ॥
 अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां महामुने ॥ तदाचक्ष्वाखिलं कर्म येन मुच्येत बन्धनात् ॥ १ ॥ व्यास उवाच ॥ वक्ष्ये समाहिता यूयंशृणुध्वं
 गदतो मम ॥ अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां क्रमाद्विधिम् ॥ २ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते तृत्याय धर्ममर्थञ्च चिन्तयेत् ॥ कायक्लेशञ्च यन्मूलं
 ध्यायेत मनसेश्वरम् ॥ ३ ॥ उषःकाले च सम्प्राप्ते कृत्वा चावश्यकं बुधः ॥ स्नायान्नदीषु शुद्धासु शौचं कृत्वा यथाविधि ॥ ४ ॥ प्रातः
 स्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो जनाः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रातः स्नानं समाचरेत् ॥ ५ ॥ प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ॥
 ऋषीणामृषिता नित्यं प्रातः स्नानान्न संशयः ॥ ६ ॥ मुखे सुप्तस्य सततं लाडा याः संश्रान्ति हि ॥ ततो नैवाचरेत्कर्म अकृत्वा स्नान
 मादितः ॥ ७ ॥ अलक्ष्मको जलं किञ्चित् दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम् ॥ प्रातः स्नानेन पापानि पूयन्ते नात्र संशयः ॥ ८ ॥ अतः स्नानं विना
 पुंसां प्रभातं कर्म संस्मृतम् ॥ दोमे जप्ये विशेषेण तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ ९ ॥ अशक्तावशिरस्कं वा स्नानमस्य विधीयते ॥ आर्द्रेण
 वाससा वाथ मार्जनं कापिलं स्मृतम् ॥ १० ॥ आयतये वै समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत् ॥ ब्रह्मादीनामथाशक्तौ स्नानान्नाहुर्मनी
 षिणः ॥ ११ ॥ ब्राह्ममाग्नेयमुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ वारुणं यौगिकं यज्ञे षोढा स्नानं समासतः ॥ १२ ॥
 ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ आग्नेयं भस्मना पादमस्तकाद्देहधूलनम् ॥ १३ ॥ गवां हि रजसा
 प्रोक्तं वायव्यं स्नानमुत्तमम् ॥ यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्दिव्यमुच्यते ॥ १४ ॥ वारुणञ्चावगाहस्तु मानसं स्वात्मवेदनम् ॥ योगिनां

१ अपेयानि च विषा वै तथा चेद्याति रौरवमिति पा० । २ कायक्लेशं तद्वृत्तमिति पा० । ३ ऋषिभिर्बहुभिश्चोर्णमिति पा० । ४ अलक्ष्मीः कालकर्णां सेति पा० ।
 ५ असामर्थ्ये इति पा० । ६ तद्वदिति पा० ।

स्नानमाख्यातं योगे विश्वातिचिन्तनम् ॥ १५ ॥ आत्मतीर्थमिति ख्यातं सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥ मनःशुद्धिकरं पुंसां नित्यं तत्स्नानमा-
 चरेत् ॥ १६ ॥ शक्तश्चेद्धारुणं विद्वान् प्रायश्चित्ते तथैव च ॥ प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै भक्षयित्वा विधानतः ॥ १७ ॥ आचम्य प्रयतो
 नित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् ॥ मध्याह्नलिसमस्थौल्यं द्वादशांगुलसम्मितम् ॥ १८ ॥ सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण तु धावयेत् ॥
 क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालतीसम्भवं शुभम् ॥ अपामार्गश्च बिल्वश्च करवीरं विशेषतः ॥ १९ ॥ वर्जयित्वा निन्दितानि गृहीत्वैकं यथोदि-
 तम् ॥ परिहृत्य दिनं पापं भक्षयेद्देवि विधानवित् ॥ २० ॥ नोत्पाटयेदन्तकाष्ठं नाङ्गुल्यग्रेण धारयेत् ॥ प्रक्षाल्य भक्त्या तच्चक्ष्ण्युच्चो-
 देशे समाहितः ॥ २१ ॥ स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषान् पितृगणांस्तथा ॥ आचम्य मन्त्रविभ्रित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥ २२ ॥ सम्मार्ज्यं
 मन्त्रैरात्मानं कुशैः सोदकबिन्दुभिः ॥ आपोदिष्टाव्याहृतिभिः सावित्र्या वारुणैः शुभैः ॥ २३ ॥ ओङ्कारव्याहृतियुतां गायत्रीं
 वेदमातरम् ॥ जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद्भास्करं प्रति तन्मनाः ॥ २४ ॥ प्राक्कल्पेषु ततः स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहितः ॥ प्राणायामत्रयं
 कृत्वा ध्यायेत्सन्ध्यामिति स्मृतिः ॥ २५ ॥ या च सन्ध्या जगत्सृतिर्मायातीता हि निष्कला ॥ ऐश्वरी केवला शक्तिस्तत्त्वत्रयसमुद्भवा
 ॥ २६ ॥ ध्यात्वा कर्मण्डलगतां सावित्रीं वै जपेद्बुधः ॥ प्राश्मुखः सततं विप्रः सन्ध्योपासनमाचरेत् ॥ २७ ॥ सन्ध्यादीनोऽशुचिर्नित्य-
 मनईः सर्वकर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुते किञ्चिन्न तस्य फलमाप्नुयात् ॥ २८ ॥ अनन्यचेतसः शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ उपास्य विधिवत्
 सन्ध्यां प्राप्ताः पूर्वेऽपरां गतिम् ॥ २९ ॥ योऽन्यत्र कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः ॥ विहाय सन्ध्याप्रणार्तिं स याति नरकायुतम्
 ॥ ३० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सन्ध्योपासनमाचरेत् ॥ उपासितो भवेत्तेन देवो योगतनुः परः ॥ ३१ ॥ सद्ब्रह्मपरमां नित्यं शतमध्यां
 दक्षाराम् ॥ सावित्रीं वै जपेद्दिद्वान् प्राश्मुखः प्रयतः स्थितः ॥ ३२ ॥ अथोपतिष्ठेदादित्यमुद्यन्तं वै समाहितः ॥ मन्त्रैस्तु विविधैः

१ योगादिष्णुविचिन्तनमिति पा० । २ प्राजापत्यमिति पा० । ३ नाङ्गुल्या धारयेत् कश्चिदिति पा० । ४ प्राक्कलेषु समासीनः इति पा० । ५ श्रुतिरिति पा० । ६ ऐश्वरी
 द परोति पा० ।

क. पु.

॥११५॥

सौरै ऋषयजुःसामसम्भवैः ॥ ३३ ॥ उपस्थाय महायोगं देवदेवं दिवाकरम् ॥ कुर्वीत प्रणतिं भूमौ मूर्ध्ना तेनैवं मन्त्रतः ॥ ३४ ॥
ओङ्मुद्योताय च शान्ताय कारणव्रयहेतवे ॥ निवेदयामि चात्मानं नमस्ते विश्वरूपिणे ॥ ३५ ॥ नमस्ते घृणिने तुभ्यं सूर्याय ब्रह्म
रूपिणे ॥ त्वमेव ब्रह्म परममापोज्योतीरसोऽमृतम् ॥ भूर्भुवः स्वस्त्वमोङ्कारः शर्वो रुद्रः सनातनः ॥ ३६ ॥ पुरुषः सन्महोऽन्तस्थं
प्रणमामि कपर्दिनम् ॥ त्वमेव विश्वं बहुधा जात यज्जायते च यत् ॥ नमो रुद्राय सूर्याय त्वामहं शरणं गतः ॥ ३७ ॥ प्रचेतसे नमस्तुभ्यं
नमो मीढुष्टमाय च ॥ नमो नमस्ते रुद्राय त्वामहं शरणं गतः ॥ हिरण्यवाहवे तुभ्यं हिरण्यपतये नमः ॥ ३८ ॥ अम्बिकापतये तुभ्यं
मुमायाः पतये नमः ॥ नमोऽस्तु नीलग्रीवाय नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥ ३९ ॥ विलोहिताय भर्गाय सदस्त्राक्षाय ते नमः ॥
तमोऽपहाय ते नित्यमादित्याय नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥ नमस्ते वैश्रवस्ताय त्र्यम्बकाय नमो नमः ॥ प्रपद्ये त्वां विरूपाक्षं
महान्तं परमेश्वरम् ॥ ४१ ॥ हिरण्यये गृहे गुप्तमात्मानं सर्वदेहिनाम् ॥ नमस्यामि परं ज्योतिर्ब्रह्माणं त्वां परामृतम् ॥ ४२ ॥
विश्वं पशुपतिं भीमं नरनारीशरीरिणम् ॥ नमः सूर्याय रुद्राय भास्वते परमेश्वरिणे ॥ ४३ ॥ उग्राय सर्वतक्षाय त्वां प्रपद्ये सदैव हि ॥
एतद्वै सूर्यहृदयं जप्त्वा स्तवमनुत्तमम् ॥ ४४ ॥ प्रातःकालेऽथ मध्याह्ने नमस्क्रुर्यादिवाकरम् ॥ इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिकाय द्विजातये
॥ ४५ ॥ प्रदेयं सूर्यहृदयं ब्रह्मणा तु प्रदर्शितम् ॥ सर्वपापप्रक्षमनं वेदसारसमुद्भवम् ॥ ब्राह्मणानां हितं पुण्यमृषिसंघैर्निषेवितम् ॥ ४६ ॥
अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ॥ प्रज्वाल्य बहिर् विधिवज्जुहुयाच्चातवेदसम् ॥ ४७ ॥ ऋत्विक् पुत्रोऽथ पत्नी वा शिष्यो
वापि सहोदरः ॥ प्राप्यानुज्ञां विशेषेण ह्यध्वर्युर्वा यथाविधि ॥ ४८ ॥ पवित्रपाणिः पूतात्मा शुक्लाम्बरधरः शुचिः ॥ अनन्यमनसा नित्यं जुहु

उत्त०

अ० १८

१ नित्यञ्चेति पा० । २ खगोलकायानन्ताय शान्ताय ज्ञानरूपिणे इति पा० । ३ सदस्तत्सूयते इति पा० । ४ नमो हंसाय ते तुभ्यमिति पा० । ५ बहु इति पा० । ६ दहन्त
मिति पा० । ७ परां गतिमिति पा० । ८ सर्वभक्षाय, सर्वलक्षाय इति च पा० । ९ ब्रह्मणस्तु प्रसादतः इति पा० । १० अनन्यमनसो बद्धिमिति पा० ।

यात्संयतेन्द्रियः ॥ ४९ ॥ विना दभेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः ॥ राक्षसं तद्भवेत्सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥ ५० ॥ दैवतानि नमस्कुर्यात्पुपं हारा
 त्रिवेदयेत् ॥ दद्यात्पुष्पादिकं तेषां वृद्धांश्चैवाभिवादयेत् ॥ ५१ ॥ गुरुश्चैवाप्युपासीत हितश्चास्य समाचरेत् ॥ वेदाभ्यासं ततः कुर्यात्प्रयत्ना
 च्छक्तितो द्विजः ॥ ५२ ॥ जपेदध्यापयेच्छिष्यान्धारयेद्देवैर्विचारयेत् ॥ अवेक्ष्य तच्च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमाः ॥ ५३ ॥ वैदिकांश्चैव
 निगमान्वेदांगानि च सर्वशः ॥ उपेयादीश्वरं वाथ योगक्षेमप्रसिद्धये ॥ ५४ ॥ साधयेद्विधिधानर्यान् कुटुम्बार्यै ततो द्विजः ॥ ततो
 मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् ॥ ५५ ॥ पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् गोशृङ्गकुङ्कुममेव वा ॥ नदीषु देवसातेषु तडागेषु सरस्सु च ॥
 स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च ॥ ५६ ॥ परकीयनिपानेषु न स्नायाद्देवै कदाचन ॥ पञ्चपिण्डान्समुद्धृत्य स्नायाद्वासम्भवे पुनः ॥ ५७ ॥
 मृदैकया शिरः क्षाल्यं द्वाभ्यां नाभेस्तथापरि ॥ अधस्तु तिसृभिः कार्यः पादौ षडभिस्तथैव च ॥ ५८ ॥ मृत्तिका च समुद्दिष्टा
 साद्रांमलकमंत्रिका ॥ गोमयस्य प्रमाणन्तु तेनाङ्गं लेपयेत्पुनः ॥ ५९ ॥ लेपयित्वा तरिसंस्थं तल्लिङ्गैरेव मन्त्रतः ॥ प्रक्षाल्या
 चभ्य विधिवत्ततः स्नायात्समाहितः ॥ ६० ॥ अभिमन्त्र्य जलं मन्त्रैस्तल्लिङ्गैर्वाङ्गैः शुभैः ॥ भावपूतस्तदव्यक्तं धारयेद्विष्णुमव्ययम्
 ॥ ६१ ॥ आपो नारायणोद्धृतास्ता एवास्यायनं पुनः ॥ तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद्वधः ॥ ६२ ॥ प्रेक्ष्य सोऽङ्गारमादित्यं
 त्रिर्निर्मज्जेजलाशये ॥ ६३ ॥ आंचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥ ६४ ॥ अन्तश्चरासि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ॥ त्वं
 यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योतीरसोऽमृतम् ॥ ६५ ॥ द्रुपदां वा त्रिरभ्यस्येद्याहर्तिं प्रणवान्विताम् ॥ सावित्रीं वा जपेद्विद्वान्तथा
 चैवाधमर्षणम् ॥ ६६ ॥ ततः सम्मार्जनं कुर्यात् आपोद्दिष्टा मयो भुवः ॥ इदमापः प्रवहतो व्याहृतिभिस्तथैव च ॥ ६७ ॥ तथाभि
 मन्त्र्य तत्तोयमापो दिष्टादिभिस्त्रिकैः ॥ अन्तर्जलगतो मग्नो जपेत्रिरधमर्षणम् ॥ ६८ ॥ द्रुपदां वाथ सावित्रीं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

१ मन्त्रेण यदिति पा० । २ देवसारात्रिवेदयेदिति पा० । ३ श्रावयेच्चेति पा० । ४ लेपयेत्ततः इति पा० । ५ तल्लिङ्गैर्वाङ्गैः पा० । ६ ध्यायन्वै विष्णुमिति, धारयन्निति पा० ।
 ७ पुनः पुनस्तथाचामेदिति पा० । ८ दिष्टादिमन्त्रकैरिति पा० । ९ त्रिपथामिति, त्रिपथामिति पा० ।

आवर्तयेच्च प्रणवं देवं वा संस्मरेद्भरिम् ॥ ६९ ॥ द्रुपदादिव यो मन्त्रो यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः ॥ अन्तर्जले त्रिरावर्त्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७० ॥ अपः पाणौ समादाय जप्त्वा वै मार्जने कृते ॥ विन्यस्य मूर्ध्नि तत्तोयं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७१ ॥ यथाश्वमेधः ऋतुराद सर्वपापापनोदनः ॥ तथाघमर्षणं प्रोक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥ ७२ ॥ अथोपतिष्ठेदादित्यमूर्ध्वं पुष्पाक्षतान्वितम् ॥ प्रक्षिप्यालोकयेद्देव मूर्ध्वं यस्तमसः परः ॥ ७३ ॥ उदुत्यं चित्रमित्येते तद्यक्षुरीति मन्त्रतः ॥ हंसः शुचिषदन्तेन सावित्र्या सविशेषतः ॥ ७४ ॥ अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सौरैः पापप्रणाशनैः ॥ सावित्र्यो वै जपेत्पञ्चाजपयज्ञः स वै स्मृतः ॥ ७५ ॥ विविधानि पवित्राणि गुह्यविद्यास्तथैव च ॥ शतरुद्रीयं शिरसं सौरान्मन्त्रांश्च सर्वतः ॥ ७६ ॥ प्राक्कूलेषु समासीनः कुशेषु प्राङ्मुखः शुचिः ॥ तिष्ठंश्च वीक्षमाणोऽर्कं जप्यं कुर्यात् समाहितः ॥ ७७ ॥ स्फाटिकेन्द्राक्षरुद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ॥ कर्त्तव्या त्वक्षमाला स्यादुत्तरादुत्तमा स्मृता ॥ ७८ ॥ जपकाले न भाषेत व्यंगा न प्रक्षयेद्बुधः ॥ न कपयेच्छिरो ग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥ ७९ ॥ गुह्यका राक्षसा सिद्धा हरन्ति प्रसभं यतः ॥ एका न्तेषु शुचौ देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥ ८० ॥ चण्डालाशौचपतितान् दृष्ट्वा चैव पुनर्जपेत् ॥ तैरेव भाषणं कृत्वा स्नात्वा चैव पुनर्जपेत् ॥ ८१ ॥ आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ॥ सौरान्मन्त्रान् शक्तितो वै पावमानीस्तु कामतः ॥ ८२ ॥ यदि स्यात् छिन्नवासा वै वारिमध्यं गतोऽपि वा ॥ अन्यथा तु शुचौ भूम्यां दग्धेषु सुसमाहितः ॥ ८३ ॥ प्रदक्षिणं समावृत्य नमस्कृत्य ततः क्षितौ ॥ आचम्य च यथाशास्त्रं भक्त्या स्वाध्यायमाचरेत् ॥ ८४ ॥ ततः सन्तर्पयेद्देवानृषान् पितृगणांस्तथा ॥ आदावोङ्कारमुच्चार्य नामान्ते तर्पयामि वः ॥ ८५ ॥ देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ॥ तिलोदकैः पितॄन् भक्त्या स्वंसूत्रोक्तविधानतः ॥ ८६ ॥ अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ॥ देवर्षीस्तर्पयेद्द्विमानुदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥ यज्ञोपवीतीं देवानां निवीतीं ऋषितर्पणे ॥ ८७ ॥

१ अयाघमर्षणं सुक्तमिति पा० । २ पुष्पाक्षतान्जलिमिति, पुष्पान्वितं जलमिति पा० । ३ उदुत्यं तमसस्परि इति पा० । ४ शतरुद्रीयमायर्वशिरः सौरांश्च पा० । ५ तिष्ठंश्चो-
द्दिष्टमणोऽर्कमिति पा० । ६ उत्कृष्टा चोत्तरोत्तरा इति पा० । ७ पितृगणान् क्रमादिति पा० । ८ स्वयङ्मोक्त इति पा० ।

प्राचीनावीती पित्र्ये तु स्वेन तीर्थेन भावितः ॥ निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु समाचम्य च वाग्यतः ॥ स्वैर्मन्त्रैरर्चयेद्देवान् पुष्पैः पत्रैरथांबुभिः
 ॥ ८८ ॥ ब्रह्माणं शङ्करं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् ॥ अन्यांश्चाभिमतान्देवान् भक्त्यात्तारो नरोत्तमः ॥ ८९ ॥ प्रदद्याद्वाथ पुष्पाणि
 सूक्तेन पौरुषेण तु ॥ आपो वै देवताः सर्वास्तेन सम्यक् समर्चिताः ॥ ९० ॥ ध्यात्वा प्रणवपूर्वं वै देवतानि समाहितः ॥ नमस्कारेण
 पुष्पाणि विन्यसेद्वै पृथक् पृथक् ॥ ९१ ॥ विष्णोराराधनात्पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ॥ तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्भरिम्
 ॥ ९२ ॥ तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन सुसमाहितः ॥ न ताभ्यां सहस्रो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्धापि ॥ * तदात्मा तन्मनाः शान्तस्तद्वि
 ष्णोरिति मन्त्रतः ॥ ९३ ॥ अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनम् ॥ आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरम् ॥ ९४ ॥ मन्त्रेण रुद्र
 गायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः ॥ ईशानेनाथवा रुद्रैस्त्यम्बकेन समाहितः ॥ ९५ ॥ पुष्पैः पत्रैरथाङ्गिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ॥ उक्त्वा
 नमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वा जपेत् ॥ ९६ ॥ नमस्कुर्व्यान्महादेवं तं मृत्युञ्जयमश्वरम् ॥ निवेदयीत स्वात्मानं यो ब्रह्माणमिती
 श्वरम् ॥ ९७ ॥ प्रदक्षिणं द्विजः कुर्यात्पञ्च वर्षाणि वै बुधः ॥ ध्यायीत देवमीशानं व्योममध्यगतं शिवम् ॥ ९८ ॥ अथावलोकयेदर्कं
 हंसः शुचिषदित्युच्चा ॥ कुर्वन् पंच महायज्ञान् गृहं गत्वा समाहितः ॥ ९९ ॥ देवयज्ञं पितृयज्ञं भूतयज्ञं तथैव च ॥ मानुष्यं ब्रह्मयज्ञं च
 पंच यज्ञान् प्रचक्षते ॥ १०० ॥ यदि स्यात्तर्पणादर्वाङ् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ॥ कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै ततः स्वाध्यायमाचरेत् ॥ १०१ ॥ अग्नेः
 पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्त एव च ॥ कुशपुञ्जे समासीनः कुशपाणिः समाहितः ॥ १०२ ॥ शालाग्रौ लौकिके वाय जले भूम्यामयापि वा ॥ वैश्वदेवश्च
 कर्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥ ३ ॥ यदि स्याल्लौकिके पक्षे ततोऽन्नं तत्र हूयते ॥ शालाग्रौ तत्पचेदन्नं विधिरेव सनातनः ॥ १०४ ॥

१ अन्यांश्चापि महादेवान् भक्त्या चाक्रोधनो नर इति पा० । २ सूक्तेन पौरुषेण-पुरुसूक्तेन "सहस्रशीर्षा पुरुषः" इत्यादिमन्त्रेण । ३ पुरुषेण तु इति पा० । * निवेदयित्वा
 स्वात्मानं विष्णवाधमिततेजसि इत्यधिकः लि० पु० । ४ ऋतं सत्यमितीश्वरमिति पा० । ५ ध्यायीत-ध्यायेत्, आर्षः प्रयोगः । ६ ऋषियज्ञन्तथैव चेति पा० ।

देवेभ्यश्च दुतादन्नाच्छेषाद्भूतबलिं हरेत् ॥ भूतयज्ञः स विज्ञेयो भूतिदः स सर्वदेहिनाम् ॥ ६ ॥ श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च पतितादिभ्य एव च ॥ दद्याद्भूमौ बंदिश्चान्नं पक्षिभ्यो द्विजसत्तमाः ॥ ६ ॥ सायञ्चान्नस्य सिद्धस्य पत्न्यमन्त्रं बलिं हरेत् ॥ भूतयज्ञस्त्वयं नित्यं सायम्प्रातर्यथाविधि ॥ ७ ॥ एकन्तु भोजयेद्विप्रं पितृनुद्दिश्य सन्ततम् ॥ नित्यश्राद्धं तदुच्छिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ॥ ८ ॥ उद्धृत्य वा यथाशक्ति किञ्चिदन्नं समाहितः ॥ वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपनादयत् ॥ ९ ॥ पूजयेदतिथिं नित्यं नमस्येदञ्चैवेद्विभुम् ॥ मनोवाक्कर्मभिः शान्तः स्वागतं स्वगृहं गतः ॥ १० ॥ अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दाक्षिणेन तु ॥ हन्तकारमयाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ॥ ११ ॥ दद्यादतिथौ नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥ भिक्षामाहुर्मासमात्रमग्रं तैत्त्याच्चतुर्गुणम् ॥ १२ ॥ पुष्कलं हन्तकारन्तु तच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ गोदोहकालमात्रं वै प्रतीक्ष्यो ह्यतिथिः स्वयम् ॥ १३ ॥ अभ्यागतान्यथाशक्ति पूजयेदतिथीन्सदा ॥ भिक्षां वै भिक्षवे दद्याद्विधिवद्भक्ष्यचारिणे ॥ दद्यादन्नं यथाशक्ति ह्यतिथ्यो लाभवर्जितः ॥ १४ ॥ सर्वेषामप्यलाभे हि त्वन्नं गोभ्यो निवेदयेत् ॥ भुञ्जीत बहुभिः सार्द्धं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥ १५ ॥ अकृत्वा तु द्विजः पञ्च महायज्ञान् द्विजोत्तमाः ॥ भुञ्जीत चेत्स मृगात्मा तिर्यग्योनिं स गच्छति ॥ १६ ॥ वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञः क्रियाक्षया ॥ नाक्षयन्त्याशु पापानि देवताभ्यर्चनं तथा ॥ १७ ॥ यो मोहादयवाज्ञानादकृत्वा देवताञ्जनम् ॥ भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरं नात्र संशयः ॥ १८ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि वै द्विजाः ॥ भुञ्जीत स्वजनैः सार्द्धं स याति परमां गतिम् ॥ १९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु ब्राह्मणानां नित्यकर्तव्यकर्मनिरूपणं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणानां नित्यकर्तव्यकर्मसु भोजनादिप्रकारः ॥ व्यास उवाच ॥ प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ॥ आसीनः स्वासने शुद्धे भूम्यां पादौ निधाय च ॥ १ ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यज्ञस्य दाक्षिणामुखः ॥ श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदक्

१ बलिं त्वन्नं पक्षिभ्योऽथ द्विजोत्तमा इति पा० । २ तस्माच्चतुर्गुणमिति, तस्याश्चतुर्गुणमिति पा० । ३ बन्धुभिरिति पा० । ४ मोहादयवाज्ञानादकृत्वा इति पा० । ५ शक्रेष्वपि जायते इति पा० ।

मुखः ॥ २॥ पञ्चादौ भोजनं कुर्याद्भूमौ पात्रं निधाय च ॥ उपवासेन तजुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥ ३ ॥ उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य
 वै करौ ॥ आचम्यार्द्राननोऽक्रोधः पञ्चादौ भोजनं चरेत् ॥ ४ ॥ महाव्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ॥ अमृतोपस्तरणमसीत्यापो
 शानक्रियाश्चरेत् ॥ ५ ॥ स्वाहाप्रणवसंयुक्तां प्राणायामाद्भुतिं ततः ॥ अपानाय ततो मुक्त्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥ ६ ॥ उदानाय ततः
 कुर्यात्समानायोति पञ्चमम् ॥ विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मानि द्विजः ॥ ७ ॥ शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यंजनैर्घृतम् ॥ घ्यात्वा तन्म
 नसा देवानात्मानं वै प्रजापतिम् ॥ ८ ॥ अमृतापिधानमसीत्पुं परिष्ठादपः पिबेत् ॥ आचान्तः पुनराचामेदं गौरिति मन्त्रतः ॥ ९ ॥ द्रुपदा
 वा त्रिरावर्त्य सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालंभेदुदरं ततः ॥ १० ॥ आचम्यागुष्ठपात्रेण पादागुष्ठेन दक्षिणे ॥ निस्त्राय
 दस्तजलमुर्द्ध्वस्तः समाहितः ॥ ११ ॥ कृतानुमन्त्रणं कुर्यात्सन्ध्यायामिति मन्त्रतः ॥ अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेद्ब्राह्मणेति हि ॥ १२ ॥
 सर्वेषामेव योगानामात्मयोगः स्मृतः परः ॥ योऽनेन विधिना कुर्यात्सं कविर्ब्राह्मणः स्वयम् ॥ १३ ॥ यज्ञोपवीती भुञ्जीत स्रग्गन्धा
 लंकृतः शुचिः ॥ सायम्प्रातर्नान्तरा वै सन्ध्यायान्तु विशेषतः ॥ १४ ॥ नाद्यात्सूर्यग्रहात्पूर्वं प्रतिसायं शशिग्रहात् ॥ ग्रहकाले न
 चाश्रीयात्स्नात्वाश्रियाद्विमुक्तये ॥ १५ ॥ मुक्ते शशिनि चाश्रीयाद्यदि न स्यान्महानिशा ॥ अमुक्तयोरस्तगयोरथाहृद्वा परेऽहनि ॥ १६ ॥
 नाश्रियात्प्रेक्षमाणानामप्रदाय च बुभुक्षति ॥ यज्ञावशिष्टमद्याद्वा न कुद्वो नान्यमानसः ॥ १७ ॥ आत्मार्यं भोजनं यस्य रत्यर्थं यस्य
 मैथुनम् ॥ वृत्त्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ १८ ॥ यद्भुङ्क्ते वेष्टितशिरा यच्च भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ सोपान
 त्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ॥ १९ ॥ नार्द्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् ॥ न च भिन्नासनगतो न यानसं
 स्थितोऽपि वा ॥ २० ॥ न भिन्नभाजने चैव न भूम्यां न च पाणिषु ॥ नोच्छिष्टो घृतमादद्यात् न मूर्धानं स्पृशेदपि ॥ २१ ॥

१ आपःपानोति पा० । २ यद्योक्तञ्च इति पा० । ३ देवमात्मानमिति पा० । ४ लभेत् इदं पन्तत इति पा० । ५ अथ क्रमेणेति पा० । ६ स याति ब्रह्मगः क्षयमिति पा० । ७ न
 शयनः स्थितोऽपि वेति, न शयनान्तः स्थितोऽपि वा इति पा० । ८ आद्यादिति आर्यः प्रयोगः—आदद्यात् इति साधु पा० ।

न ब्रह्म कीर्तयेच्चापि न निःशेषं न भार्यया ॥ नान्धकारे न सन्ध्यायां न च देवालयदिषु ॥ २२ ॥ नैकवस्त्रस्तु भुञ्जीत न यानशयनस्थितः ॥
 न पादुकानिर्गतोऽथ न हसन्विलपन्नपि ॥ २३ ॥ भुक्त्वा वै सुखमास्याय तदन्नं परिणामयेत् ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदार्थानुपबृंहयेत् ॥ २४ ॥ ततः सन्ध्यामुपासीत पूर्वोक्तविधिना शुचिः ॥ आसीनश्च जपेद्देवीं गायत्रीं पश्चिमां प्रति ॥ २५ ॥ न तिष्ठति तु यः पूर्वांमास्ते
 सन्ध्यां तु पश्चिमाम् ॥ स शूद्रेण समो लोके सर्वकर्मविवर्जितः ॥ २६ ॥ हुत्वाग्निं विधिवन्मन्त्रैर्भुक्त्वा यज्ञावाशिष्टकम् ॥ सभृत्यवान्धव
 जनः स्वपेच्छुष्कपदो निशि ॥ २७ ॥ नोत्तराभिमुखः स्वप्यात्पश्चिमाभिमुखो न च ॥ न चाकाशे न नग्नो वा नाशुचिर्नासने क्वचित् ॥
 ॥ २८ ॥ न शीर्णायान्तु स्वदायां शून्यागारे न चैव हि ॥ नानुवंशे न पाठाशे शयने वा कदाचन ॥ २९ ॥ इत्येतदस्त्रिलेनोक्तमदन्यदनि
 वै मया ॥ ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३० ॥ नास्तिक्यादथवालस्याद्ब्राह्मणो न करोति यः ॥ स याति नरकान्धोरान्
 काकयोनौ च जायते ॥ ३१ ॥ नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् ॥ तस्मात्कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥ ३२ ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु ब्राह्मणानां नित्यकर्तव्यकर्मसु भोजनादिप्रकारवर्णनं नामोत्तरविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ अथ
 श्राद्धकल्पः ॥ व्यास उवाच ॥ अथ श्राद्धममावास्यां प्राप्य कार्यं द्विजोत्तमैः ॥ पिण्डान्वाहार्यकं भक्त्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १ ॥
 पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ॥ अपराहे द्विजातीनां प्रशस्तेनाभिषेण च ॥ २ ॥ प्रतिपत्प्रभृति ह्यन्यास्तिथयः
 कृष्णपक्षके ॥ चतुर्दशीं वर्जयित्वा प्रशस्ता ह्युपरोधतः ॥ ३ ॥ अमावास्याष्टकास्तिष्ठः पौषमासादिषु त्रिषु ॥ तिष्ठस्तास्त्वष्टकाः
 पुण्या माघी पञ्चदशी तथा ॥ ४ ॥ त्रयोदशी मघायुक्ता वर्षासु च विशेषतः ॥ शस्यपाकश्राद्धकालाः नित्याः प्रोक्ता दिने दिने ॥ ५ ॥
 नैमित्तिकन्तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ बान्धवानां विस्तरेण नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥ ६ ॥ काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते

१ न चाकाशे इति पा० । २ तदर्थोऽनुपबृंहयेदिति पा० । ३ धर्मेति, सर्वकर्मबहिष्कृत इति पा० । ४ नापि वेणे इति पा० । ५ कृत्यतममिति पा० । ६ क्षीणे राजनि क्षययुक्ते
 चन्द्रे कृष्णपक्षे इत्यर्थः । ७ अपरा यतः इति, अन्तरोत्तरे इति पा० । ८ तिलश्चान्वाहार्यकमिति पा० । ९ ब्राह्मणानाञ्च मरणे इति, बान्धवानाञ्च मरणे इति पा० ।

ग्रहणादिषु ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ॥ ७ ॥ संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मादिनेष्वपि ॥ नक्षत्रेषु च सर्वेषु कार्यं काले
 विशेषतः ॥ ८ ॥ स्वर्गञ्च लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमः ॥ अपत्यमथ रोहिण्यां सौम्ये तु ब्रह्मवर्चसम् ॥ ९ ॥ रौद्राणां कर्मणां
 सिद्धिमाद्र्यायां शौर्यमेव च ॥ प्रनर्वसौ तथा भूमिं श्रियं पुष्ये तथैव च ॥ १० ॥ सर्वान्कामास्तथा साप्ये पित्र्ये सौभाग्यमेव च
 अर्यणमे तु धनं विन्देत् फाल्गुन्यां पापनाशनम् ॥ ११ ॥ ज्ञातिश्रेष्ठ्यं तथा हस्ते चित्रायां च बहून् सुतान् ॥ वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ तु
 विशाखासु सुवर्णकम् ॥ १२ ॥ मैत्रे बहूनि मित्राणि राज्यं शके तथैव च ॥ मूले कृषिं लभेज्ज्ञानं सिद्धिमाप्ये समुद्रतः ॥ १३ ॥
 सर्वान् कामान्वैश्वदेवे श्रेष्ठ्यन्तु श्रवणे पुनः ॥ धनिष्ठायां तथा कामानम्बुपे च परम्बलम् ॥ १४ ॥ अजैकपादे कुप्यं स्यादाहिर्बुधे गृहं
 शुभम् ॥ रेवत्याम्बहवो गावो ह्यश्विन्यान्तुरगास्तथा ॥ याम्ये तु जीवितन्तु स्याद्यः श्राद्धं सम्प्रयच्छति ॥ १५ ॥ आदित्यवारेऽन्वारोग्यं
 चन्द्रे सौभाग्यमेव च ॥ कुजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥ १६ ॥ विद्यामभीष्टान्तु गुरौ धनं वै भार्गवे पुनः ॥ शनैश्चरे
 लभेदायुः प्रतिपत्सु सुतान् शुभान् ॥ १७ ॥ कन्यका वै द्वितीयायां तृतीयायान्तु विन्दति ॥ पशून्क्षुद्रांश्चतुर्थ्यां वै पञ्चम्यां शोभनान्
 सुतान् ॥ १८ ॥ षष्ठ्यां द्युतिं कृषिश्चापि सप्तम्यां च धनं नरः ॥ अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा ॥ १९ ॥ स्यान्नवम्यामेकसुरं
 दशम्यां द्विसुरं बहु ॥ एकादश्यान्तथा रूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥ २० ॥ द्वादश्यां जातरूपं च रजतं कुप्यमेव च ॥ ज्ञातिश्रेष्ठ्यं
 त्रयोदश्यां चतुर्दश्यान्तु कुप्रजाः ॥ पञ्चदश्यां सर्वकामान् प्राप्नोति श्राद्धदः सदा ॥ २१ ॥ तस्माच्छ्राद्धं न कर्तव्यं चतुर्दश्यां द्विजातिभिः ॥
 शस्त्रेण तु इतानान्तु श्राद्धं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥ द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालनियमः कृतः ॥ तस्माद्भोगापवर्गार्थं श्राद्धं कर्तुं
 द्विजातयः ॥ २३ ॥ कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्याद्विदुदये पुनः ॥ पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पर्वसु स्मृतम् ॥ २४ ॥ अहन्यहनि नित्यं
 स्यात्काम्यं नैमित्तिकं पुनः ॥ एकोद्दिष्टादि विज्ञेयं द्विधा श्राद्धन्तु पार्वणम् ॥ २५ ॥ एतत्पञ्चविधं श्राद्धं मनुना परिकीर्तितम् ॥

यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पालयेत् ॥ २६ ॥ शुद्धये सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिभाषितम् ॥ दैविकश्चाष्टमं श्राद्धं यत्कृत्वा मुच्यते
भयात् ॥ २७ ॥ सन्ध्यां रात्रौ न कर्त्तव्यं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ देशानान्तु विशेषेण भवेत्पुण्यमनन्तकम् ॥ २८ ॥ गंगायामक्षयं श्राद्धं
प्रयागेऽमरकण्टके ॥ गायन्ति पितरो गांयां नर्तयन्ति मनीषिणः ॥ २९ ॥ षष्ठ्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ॥ तेषान्तु
समवेतानां यथेकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ ३० ॥ गयां प्राप्यानुषंगेण यदि श्राद्धं समाचरेत् ॥ तारिताः पितरस्तेन स याति परमाङ्गतिम् ॥ ३१ ॥
वाराहपर्वते चैव गयायां वै विशेषतः ॥ वाराहस्यां विशेषेण यत्र देवः स्वयं हरः ॥ ३२ ॥ गंगाद्वारे प्रभासे तु बिल्वके नीलपर्वते ॥
कुरुक्षेत्रे च कुन्जाम्रे भृगुतुंगे महालये ॥ ३३ ॥ केदारे फल्गुतीर्थे च नैमिषारण्य एव च ॥ सरस्वत्यां विशेषेण पुष्करे तु विशेषतः ॥ ३४ ॥
नर्मदायां कुशावर्ते श्रीशैले भद्रकर्णके ॥ वेत्रवत्यां विशाखायां गोदावर्यां विशेषतः ॥ ३५ ॥ एवमादिषु चान्येषु तीर्थेषु पुलिनेषु च ॥
नदीनाञ्चैव तीरेषु तुष्यन्ति पितरः सदा ॥ ३६ ॥ व्रीहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ॥ इयामाकैश्च यवैः काशैर्नीवारैश्च
प्रियङ्गुभिः ॥ गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मांसं प्रीणयते पितृन् ॥ ३७ ॥ आम्रान् पाने रतानिभून् मृद्रीकांश्च सदाडिमान् ॥ विदांश्चांश्च
कुरण्डांश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ॥ ३८ ॥ लाजान्मधुयुतान् दद्यात्सकृन् शर्करया सह ॥ दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृंगाटककशेरुकान् ॥ ३९ ॥
द्वौ मासौ मत्स्यमांसने त्रीन्मासान् हरिणेन तु ॥ औरभ्रेणाय चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥ षण्मासांश्छागमांसेन पाँषतेनेह सप्त वै ॥ ४० ॥
अष्टावेषस्यमांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ दशमांसास्तु तुष्यन्ति वराहमहिषाभिः ॥ ४१ ॥ शंशूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ संव
त्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन तु ॥ वार्शीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४२ ॥ कालशार्कं महाशल्कः खड्गलोहामिषं मधु ॥
आनस्यायैव कल्पन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥ ४३ ॥ क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः ॥ दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन तदस्या

१ गायः कीर्त्तयन्ति इति पा० । २ फाल्गुनीतीर्थे इति पा० । ३ जैत्रवत्यां विशेषेण इति, विषाखायामिति पा० । ४ शुभैः शाकैरिति पा० । ५ विदारीश्च भरण्डा इति, विदारीश्च
सकेण्डाश्च इति पा० । ६ शृङ्गाद्विषकेषुकानिति पा० । ७ पाषाणैश्च इति पा० । ८ मासास्तु तुष्यन्ते इति पा० । ९ शशकूर्मयोस्तु मासेनेति पा० ।

क्षयमुच्यते ॥ ४४ ॥ पिप्यली रुचकश्चैव तथा चैव मसूरकम् ॥ कूष्माण्डालाबुवार्ताकभूतृणं सरसं तथा ॥ ४५ ॥ कुसुम्भपिण्डमूलं वै
 तन्दुलीयकमेव च ॥ राजमाषास्तथा क्षीरं माहिषाजं विवर्जयेत् ॥ ४६ ॥ आढक्यः कोविदाराश्च पालक्या मरिचास्तथा ॥ वर्जयेत्सप्त
 यत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः ॥ ४७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु श्राद्धकल्पे विज्ञोऽध्यायः ॥ २० ॥ व्यास उवाच ॥
 स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृंश्चन्द्रक्षये द्विजः ॥ पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यात्सौम्यमनाः शुचिः ॥ १ ॥ पूर्वमेव समीक्षेत ब्राह्मणं वेद
 पारगम् ॥ तीर्थं तद्व्यकल्प्यानां प्रदानानाञ्च स स्मृतः ॥ २ ॥ ये सोमपा विरजसो धर्मज्ञाः शान्तचेतसः ॥ व्रतिनो निषमस्याश्च ऋतु
 कालाभिगामिनः ॥ ३ ॥ पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदेव च ॥ बहुचश्च त्रिसौपर्णस्त्रिमधुरा च योऽभवत् ॥ ४ ॥ त्रिणाचिकेत
 च्छन्दोगो ज्येष्ठसामग एव च ॥ अथर्वस्मिरसोऽव्येता रुद्राध्यायी विशेषतः ॥ ५ ॥ अग्निहोत्रपरो विद्वाभ्यायविच्च षडङ्गवित् ॥ मन्त्रब्राह्मण
 विच्चैव यश्च स्याद्धर्मपाठकः ॥ ६ ॥ ऋषिव्रती ऋषीकश्च शान्तवेता जितेन्द्रियः ॥ ब्रह्मरूपानुसन्तानो गर्भशुद्धः सहस्रदः ॥ ७ ॥ चान्द्रा
 यणव्रतचरः सत्यवादी पुराणवित् ॥ गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥ ८ ॥ विमुक्तः सर्वतो धीरो ब्रह्मभूतो द्विजोत्तमः ॥ महा
 देवार्चनरतो वैष्णवः पंक्तिपावनः ॥ ९ ॥ अहिंसानिरतो नित्यमप्रतिग्रहणस्तथा ॥ सत्री च दाननिरतो विज्ञेयः पंक्तिपावनः ॥ १० ॥
 (युवानः श्रोत्रियाः स्वस्था महायज्ञपरायणाः ॥ सावित्रीजापनिरता ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः ॥ कुडानां श्रुतवन्तश्च शीलान्तस्तपस्विनः ॥
 अग्निचित् स्नातको विप्रो विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः) मातापित्रोर्हिते युक्तः प्रातःस्नायी तथा द्विजः ॥ अध्यात्मविन्मुनिर्दान्तो विज्ञेयः पंक्ति
 पावनः ॥ ११ ॥ ज्ञाननिष्ठो महायोगी वेदान्तार्थविचिन्तकः ॥ श्रद्धानुः श्राद्धनिरतो ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ १२ ॥ वेदविद्यारतः स्नातो
 ब्रह्मचर्यपरः सदा ॥ अथर्वणो मुमुक्षुश्च ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ १३ ॥ असमानप्रवरको ह्यग्नौ त्रस्तथैव च ॥ सम्बन्धशून्यो विज्ञेयो ब्राह्मणः
 पंक्तिपावनः ॥ १४ ॥ भोजयेद्योगिनं शान्तं तत्तज्ज्ञानरतं यतः ॥ अर्भावे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तथा ॥ १५ ॥ तदलाभे गृहस्थे तु

१ पिप्यली रुचकश्चैव इति पा० । २ परिक्षेत इति पा० । ३ प्रदाने चातिथिस्मृतः इति पा० । ४ तथा द्वावशतौर्धकः इति पा० । ५ सप्तृण इति पा० । ६ अलाभे इति पा० ।

सुशुभं सङ्गवर्जितम् ॥ संवालाभे साधकं वा गृहस्थमपि भोजयेत् ॥ १६ ॥ प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञो यस्याश्राति यतिर्देविः ॥ फलं वेदान्त-
वित्तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ १७ ॥ तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् ॥ भोजयेद्व्यक्तव्येषु अलाभादितरान्निजान् ॥ १८ ॥
एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने इव्यक्तव्ययोः ॥ अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥ १९ ॥ मातामहं मातुलञ्च स्वस्वीयं च शूरं
गुरुम् ॥ दौहित्रं विदुषति बन्धुमृत्विग्याज्यां च भोजयेत् ॥ २० ॥ न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं घनैः कार्योऽस्य संग्रहः ॥ पैशाची दक्षिणाशा-
दि नेहामुत्र फलप्रदा ॥ २१ ॥ कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपि त्वरिम् ॥ द्विषता हि इविभुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ २२ ॥
ब्राह्मणो ह्यनघीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ॥ तस्मै इव्यं न दातव्यं न हि भस्मानि हूयते ॥ २३ ॥ ययोषरे बीजमुप्त्वा न वत्ता लभते
फलम् ॥ तथाऽनृचे हविर्देत्त्वा न दांनाल्लभते फलम् ॥ २४ ॥ यावतो ग्रसते पिण्डान्द्रव्यकव्येष्वमन्त्रवित् ॥ तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान्
स्युर्लास्त्वयोगुहान् ॥ २५ ॥ अपि विद्याकुलैर्पुत्रं हीनवृत्ता नराधमाः ॥ यत्रैते भुञ्जते इव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ॥ २६ ॥ यस्य वेदश्च
वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषम् ॥ स वै दुर्ब्राह्मणो नार्हः श्राद्धादिषु कदाचन ॥ २७ ॥ शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञो वृषलानाञ्च याजकः ॥ बध्वन्धो
पजावी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ॥ २८ ॥ दत्त्वाभ्युपगो द्रव्यार्थं पतितान्मनुरमवीत् ॥ वेदविक्रयिणो ह्येते श्राद्धादिषु विगर्हिताः ॥ २९ ॥ सुत-
विक्रयिणो ये तु परपूर्वासमुद्भवाः ॥ अक्षामान्यान् यजन्ते ये पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ३० ॥ असंस्कृताध्यापका ये भृत्यर्येऽध्या-
पयन्ति ये ॥ अधीयते तथा वेदान् पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ३१ ॥ वृद्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पञ्चरात्रविदो जनाः ॥ कापालिकाः पाशु-
पताः पाषण्डा ये च तद्विधाः ॥ ३२ ॥ यस्याश्रन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥ न तस्य तद्भवेच्छ्राद्धं प्रेत्य चेह फलप्रदम् ॥ ३३ ॥
अनाश्रमी द्विजो यः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः ॥ मिथ्याश्रमी च ते विप्रा विज्ञेयाः पंक्तिदूषकाः ॥ ३४ ॥ दुश्कर्मा कुनखी कुष्ठी शिखी च

१ वेदविदा तस्य इति पा० । २ दाता लभते इति पा० । ३ दीप्तानलानयोगुहानिति पा० । ४ शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञ इति पा० । ५ वृषली ग्रामयाजकः इति पा० ।
६ निबन्धकः इति पा० ।

श्यावदन्तकः ॥ विद्वद्यजननश्चैव स्तेनः क्लीबोऽथ नास्तिकः ॥ ३५ ॥ मद्यपो वृषलीसक्तो वीरहा दिधिषूपतिः ॥ अगारदाही कुण्डाशी
 सोमविक्रियणो द्विजाः ॥ ३६ ॥ परिवेत्ता च द्विस्रश्च परिवित्तिनिराकृतिः ॥ पौनर्भवः कुसीदश्च तथा नक्षत्रदर्शकः ॥ ३७ ॥ गीतवा
 विप्रशीलश्च व्याधितः काण एव च ॥ ईनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णो तथैव च ॥ ३८ ॥ अन्नदूषी कुण्डगोलौ अभिशस्तोऽथ देवलः ॥
 मित्रधुक् पिशुनश्चैव नित्यं भार्यानुवर्तितः ॥ ३९ ॥ मातापित्राङ्गुरोस्त्यागी दारत्यागी तथैव च ॥ गोत्रस्पृक् भ्रष्टशौचश्च काण्डस्पृष्ट
 स्तथैव च ॥ ४० ॥ अनपत्यः कूटसाक्षी याचको रङ्गजीवकः ॥ समुद्रयायी कृतहा तथा समयभेदकः ॥ ४१ ॥ वेदनिन्दारतश्चैव
 वेदनिन्दापरस्तथा ॥ द्विजनिन्दारतश्चैव वर्ज्याः श्राद्धादिकर्मणि ॥ ४२ ॥ कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ मित्रधुक्
 कुहकश्चैव विशेषात्पंक्तिदूषकः ॥ ४३ ॥ सर्वे पुनरभोज्यान्ना न दानार्हाः स्वकर्मसु ॥ ब्रह्महा चाभिशस्ताश्च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४४ ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गः सन्ध्योपासनवर्जितः ॥ महायज्ञविहीनश्च ब्राह्मणः पंक्तिदूषकः ॥ ४५ ॥ अधीतनाशनश्चैव स्नानदानविवर्जितः ॥
 तामसो राजसश्चैव ब्राह्मणः पंक्तिदूषकः ॥ ४६ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन विहितान् ये न कुर्वते ॥ निन्दितानाचरन्त्येते वर्ज्याः श्राद्धे
 प्रयत्नतः ॥ ४७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु श्राद्धकल्पे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ व्यास उवाच ॥ गोमयेनोदकैर्भूमि
 शोषयित्वा समाहितः ॥ सन्निमन्त्र्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वद्युरभिपूज्य च ॥
 असम्भवे परेषुर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतान् ॥ २ ॥ तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थितम् ॥ अन्योऽन्यं मनसा ध्यात्वा संपतन्ति
 मनोजवाः ॥ ३ ॥ तैर्ब्राह्मणैः सदाश्रन्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ॥ वायुभूतास्तु तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥ ४ ॥ आम्बन्त्र
 ताश्च ते विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ॥ वसुधैर्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ५ ॥ अक्रोधनोऽत्वारोऽमत्तः सत्यवादी समाहितः ॥ भारं

१ गीतवाचिन्निरत इति पा० । २ कान्तापूषीति पा० । ३ कुशाक्षी चक्रवन्दी च याजको रङ्गजीवक इति पा० । ४ तदा नार्हाश्च कर्मसु इति पा० । ५ ब्रह्मभावाग्निरस्ताश्चेति पा० ।
 ६ स्नानहोमेति पा० ।

क. पु.
॥१२१॥

मैथुनमध्वानं श्राद्धकृद्दर्जयेद्धुवम् ॥ ६ ॥ आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ॥ स याति नरकं घोरं सूकरत्वं प्रयाति च ॥ ७ ॥ आमन्त्रयित्वा यो मोहादप्यं चामन्त्रयेद्विजः ॥ स तस्मादधिकः पापी विष्टाकीटोऽभिजायते ॥ ८ ॥ श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ॥ ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्योनौ विधीयते ॥ ९ ॥ निमन्त्रितस्तु यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ॥ भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पापभोजनाः ॥ १० ॥ निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे कुर्याद्वै कण्डं द्विजः ॥ भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं मण्डभोजनाः ॥ ११ ॥ तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद्विजः ॥ अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ १२ ॥ श्रोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान्समाहितः ॥ समूलानाहरेद्वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥ १३ ॥ दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तं शुभलक्षणम् ॥ शुचिं देशं विविक्ष्व गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १४ ॥ नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ चैव नाम्बुषु ॥ विविक्ष्व च तुष्यन्ति दत्तेन पितरः सदा ॥ १५ ॥ पारक्ये भूमिभागे तु पितॄणां नैव निर्वपेत् ॥ स्वामिभिस्तद्विहन्ते मोहाद्यत् क्रियते नरैः ॥ १६ ॥ अटव्यः पर्वताः पुण्यास्तीर्थान्या यतनानि च ॥ सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न ह्येतेषु परिग्रहः ॥ १७ ॥ तिलान्प्रविकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेदंजम् ॥ असुरोपहतं श्राद्धं तिलैः शुष्यत्यजेन तु ॥ १८ ॥ ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमध्यगम् ॥ चोष्यं पेयं संसृतं च यथाशक्ति प्रकल्पयेत् ॥ १९ ॥ ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तरोमनखान्द्विजान् ॥ अवर्गम्य यथामार्गं प्रयच्छेदन्तधावनम् ॥ २० ॥ “आसध्वमिति संजल्पन्नासीरन्ते पृथक् पृथक्” तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयञ्च पृथग्विधम् ॥ पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्वैश्वदेवत्यपूर्वकम् ॥ २१ ॥ ततः स्नानान्निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ॥ पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥ २२ ॥ ये चात्र विश्वदेवानां द्विजाः पूर्वं निमन्त्रिताः ॥ प्राङ्मुखान्यासनान्येषां त्रिदर्भापहतानि च ॥ २३ ॥ दक्षिणामुखमुक्तानि पितॄणामासनानि च ॥ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु प्रोक्षितानि तिलोदकैः ॥ २४ ॥ तेषूपवेशयेदेतानासनं संस्पृ

१ जपमिति पा० । २ परश्चामन्त्रयेद्विजमिति पा० । ३ ह्यध्वानमधिगच्छति इति पा० । ४ तिलास्तु विकिरेत्तत्र सर्वतोप्येव मार्जनम् इति पा० । ५ बन्धयेदन्नामिति पा० । ६ नानाव्यञ्जनसंयुतमिति, व्यञ्जनमच्युतमिति, व्यञ्जनव्यञ्जितमिति पा० । ७ समृद्धश्चेति पा० । ८ अभिगम्य इति पा० ।

उत्त०
अ० २२

॥१२१॥

शत्रपि ॥ आसध्वमिति सञ्जल्पन्नासीरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २५ ॥ द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्रे त्रयश्चोदङ्मुखस्तथा ॥ एकैकं तत्र देवन्तु
 पितृमातामहेष्वपि ॥ २६ ॥ सत्क्रियां देवकाष्ठौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ॥ पंचैतान्विस्तरौ हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥ २७ ॥ अपि वा
 भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ श्रुतशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ २८ ॥ उद्धृत्य पात्रे चात्र तत्सर्वस्मात्प्रकृतात्ततः ॥ देवतायतने वासौ
 निवेद्यान्यत्प्रवर्त्तयेत् ॥ २९ ॥ प्राश्येदन्नं तदग्नौ तु दद्याद्ब्रह्मचारिणे ॥ तस्मादेकमपि श्रेष्ठं विद्वांसं भोजयेद्विजम् ॥ ३० ॥ भिक्षुको ब्रह्मचारी
 वा भोजनार्थमुपस्थितः ॥ उपविष्टस्तु यः श्राद्धे कामं तमपि भोजयेत् ॥ ३१ ॥ अतिथिर्यस्य नाश्राति न तच्छ्राद्धं प्रशस्यते ॥ तस्मात्
 प्रयत्नाच्छ्राद्धेषु पूज्या ह्यतिथयो द्विजैः ॥ ३२ ॥ आतिथ्यराहिते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ॥ काकयोर्निब्रजन्त्येते दाता चैव न
 संशयः ॥ ३३ ॥ हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी व्रणयुक्तस्तु नास्तिकः ॥ कुक्कुटः शूकरश्चानौ वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ॥ ३४ ॥ बीभत्सुमशुचि
 नम्रं मत्तं धूर्तं रजस्वलम् ॥ नीलकृपायवसनपाषण्डाश्च विवर्जयेत् ॥ ३५ ॥ यत्तत्र क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणान्प्रति ॥ तत्सर्वमेव
 कर्त्तव्यं वैश्वदैवत्यपूर्वकम् ॥ ३६ ॥ यथोपनिष्ठान् सर्वास्तानलङ्कुर्याद्विभूषणैः ॥ स्रग्दामभिः शिरोवैष्टैर्धूपवासोऽनुलेपनैः ॥ ३७ ॥
 ततस्तत्रावाहयेद्देवान् ब्राह्मणानामनुज्ञया ॥ उदङ्मुखो यथान्यायं विश्वेदेवास इत्युवाच ॥ ३८ ॥ द्वे पवित्रे गृहीत्वास्य भाजने क्षालिते
 पुनः ॥ शन्नो देवी जलं क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा ॥ ३९ ॥ या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्षं विनिक्षिपेत् ॥ प्रदद्याद्गन्धमाल्यानि
 धूपादीनि च शक्तिः ॥ ४० ॥ अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ॥ आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेत्युवाच बुधः ॥ ४१ ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायन्तुनस्ततः ॥ शन्नो देव्योदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥ ४२ ॥ क्षिप्त्वा चार्घ्यं यथापूर्वं दत्त्वा
 हस्तेषु वा पुनः ॥ संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्यात्समाहितः ॥ ४३ ॥ पितृभ्यः स्थानमेतच्च न्युञ्जपात्रं निधापयेत् ॥ अग्नौ करिष्य

१ एकैकं वा भवेत्तत्र देवमातामहेष्वपीति, एकैकं भाषयेत्तत्र एवं मातामहेष्वपीति पा० । २ वणी पुक्कशनास्तिको इति पा० । ३ संस्क्रुर्याद्विभूषणैरपीति पा० ।

ब्रादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥ कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवित् ॥ ४४ ॥ यज्ञोपवीतिना होमः कर्तव्यः कुशपाणिना ॥
 प्राचीनावीतिना पित्र्यं वैश्वदेवं तु होमवित् ॥ ४५ ॥ दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरन्सदा ॥ पितॄणां परिचर्यासु पातयेदितरं
 तथा ॥ ४६ ॥ सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ॥ अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ ४७ ॥ अग्न्यभावे तु विप्रस्य
 पाणावेवोपपादयेत् ॥ महादेवान्तिके वाय गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ४८ ॥ ततस्तैरभ्यनुज्ञातो गत्वा वै दक्षिणां दिशम् ॥ गोमयेनोपलि
 प्याथ स्थानं कुर्यात्ससैकतम् ॥ ४९ ॥ मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणाप्रवर्णं शुभम् ॥ त्रिरुल्लिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ५० ॥ ततः
 संस्तीर्य तत्स्थाने दर्भान्वै दक्षिणाग्रगान् ॥ त्रीन् पिण्डान्निर्वपेत् तत्र इविःशेषात्समाहितः ॥ ५१ ॥ उप्यं पिण्डास्तु तद्धस्तं निमृज्या
 छेपभोजनान् ॥ तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥ तदन्नं तु नमस्कुर्यात्पितृनेव च मन्त्रवित् ॥ ५२ ॥ उदकं निनयेच्छेषं शनैः
 पिण्डान्तिके पुनः ॥ अवजिघ्रेच्च तान् पिण्डान् यथा न्युप्त्वा समाहितः ॥ ५३ ॥ अथ पिण्डाच्च शिष्टान्नं विधिवद्भोजयेद्विजान् ॥
 मांसान् पूर्णांश्च विविधाञ्छाब्देकल्पास्तु शोभनान् ॥ ५४ ॥ (ततोऽन्नमुत्सृजेद्भुक्तेष्वग्रतो विकिरन्भुवि ॥ पृष्ट्वा तदन्नमित्येव तृप्ताना
 चामयेत्ततः ॥ ५५ ॥ आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ॥ स्वधास्त्विति च ते ब्रूयन्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥ ५६ ॥
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषं निवेदयेत् ॥ यथा ब्रूयस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥ ५७ ॥ पित्रे स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठेषु सुश्रितम् ॥
 सम्पन्नमित्यभ्युदये देवे सेवितमित्यपि ॥ ५८ ॥ विसृज्य ब्राह्मणान् तान्वै पितृपूर्वन्तु वाग्यतः ॥ दक्षिणान्दिशमाकाक्षन्याचेतमान्वरान्
 पितॄन् ॥ ५९ ॥ दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ॥ श्रद्धा च नो मा विगमद्बहुदेयश्च नोऽस्त्विति ॥ ६० ॥ पिण्डास्तु
 गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ॥ मध्यमन्तु ततः पिण्डमद्यात्पत्नी सुतार्थिनी ॥ ६१ ॥ प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिं शेषेण

१ जुहुयादुपवीतविति पा० । २ उपलिप्योर्वामिति पा० । ३ लुप्तपिण्डास्तु तं हस्तं विमृज्य छेपभागिनामिति पा० । ४ ब्रूयन्तु इति पा० । ५ दद्यात्कुशरपायसमिति पा० ।
 ६ (.) पिन्हुमध्यस्य श्लोकाः कषिद्रिप्रतया दृशन्ते ।

तोषयेत् ॥ १) सूपंशाकफलानीक्षुन् पयो दधि घृतं मधु ॥ ६२ ॥ अन्नञ्चैव यथाकामं विविधं भोष्यपेयकम् ॥ यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां
 तत्सर्वं विनिवेदयेत् ॥ ६३ ॥ धान्यास्तिलांश्च विविधान् शर्करा विविधास्तथा ॥ उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥ अन्यत्र
 फलमुलेभ्यो पानकेभ्यस्तथैव च ॥ ६४ ॥ न भूमौ पातयेज्जानुं न कुप्येन्नानृतं वदेत् ॥ न पादेन स्पृशेदन्नं न चैवमवधूनयेत् ॥ ६५ ॥
 क्रोधेनैव च यद्भुक्तं यद्भुक्तं त्वयथाविधि ॥ यातुधाना विलुम्पन्ति जल्पता चोपपादितम् ॥ ६६ ॥ स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ च
 द्विजोत्तमाः ॥ न च पश्येत काकादीन् पक्षिणः प्रंतिलोमगान् ॥ तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुक्षवः ॥ ६७ ॥ न दद्यात्तत्र
 हस्तेन प्रत्यक्षं लवणं तथा ॥ न चायसेनं पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥ ६८ ॥ काञ्चनेन तु पात्रेण राजतोदुम्बरेण वा ॥ दत्तमक्ष
 यतां याति खड्गेन च विशेषतः ॥ ६९ ॥ पात्रे तु मृण्मये यो वै श्राद्धे वै भोजयेद्विजान् ॥ स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥ ७० ॥
 न पङ्क्यां विषमं दद्यान्न याचेत न दापयेत् ॥ याचिता दापिता दाता नरकान्याति भीषणान् ॥ ७१ ॥ भुञ्जीरन्नग्रतः श्रेष्ठं न ब्रूयुः प्राकृतान्
 गुणान् ॥ तावद्धि पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता इविर्गुणाः ॥ ७२ ॥ नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ॥ बहूनां पश्यतां सोऽन्यः पङ्क्या
 हरति किल्बिषम् ॥ ७३ ॥ न किञ्चिद्वर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ॥ न मांसस्य निषेधेन न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥ ७४ ॥ यो
 नाश्राति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि ॥ स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ ७५ ॥ स्वाध्यायाच्छ्रावयेद्देवां धर्म
 शास्त्राणि चैव हि ॥ इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पांश्च शोभनान् ॥ ७६ ॥ ततोऽन्नमुत्सृजेद्रोक्ता साम्रतो विकिरन्भुवि ॥ पृष्ठा स्वदित
 मित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः ॥ ७७ ॥ आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ॥ स्वधास्तिंवति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥ ७८ ॥
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषं निवेदयेत् ॥ यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥ ७९ ॥ पित्र्ये स्वदित इत्येव वाक्यं गोष्ठेषु सूत्रि

१ पुष्पशाकफलानि क्षुनिति पा० । २ प्रतिषेधयेदिति पा० । ३ च्युताः क्षराः इति पा० । ४ श्राद्धे भोजयते पितृनाति पा० । ५ वारुणानिति पा० । ६ भुञ्जीरन्वाग्यताः
 शिष्याः इति पा० ।

तम् ॥ संपन्नमित्यभ्युदये दैवे रोचत इत्यपि ॥८०॥ विसृज्य ब्राह्मणान् स्तुत्वा पितृपूर्वं तु वाग्यतः ॥ दक्षिणां दिशमाकांक्षन्वाचेतेमान्
 वरान्पितृन् ॥ ८१ ॥ दातारो नोभिवर्द्धतां वेदाः संततिरेव च ॥ श्रद्धा च नो माव्यगमद्रुदेयं च नोस्त्विति ॥ ८२ ॥ पिंडांस्तु गोज
 विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेपि वा ॥ मध्यमं तु ततः पिंडमद्यात्पत्नीं सुतार्थिनी ॥ ८३ ॥ प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातीन् शेषेण भोजयेत् ॥
 ज्ञातिष्वपि चतुर्थेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ॥ ८४ ॥ पश्चात्स्वयञ्च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥ नोद्वासयेत् तदुच्छिष्टं यावन्ना
 स्तद्धतो रविः ॥ ८५ ॥ ब्रह्मचारी भवेतान्तु दम्पती रजनान्तु ताम् ॥ दत्त्वा श्राद्धं तथा भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ॥ ८६ ॥ महा
 रौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत्पुनः ॥ ८७ ॥ शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ॥ स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता च
 वर्जयेत् ॥ ८८ ॥ श्राद्धं भुक्त्वा परश्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः ॥ महापातकिभिस्तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥ ८९ ॥ एष वो
 विहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः समाप्तः ॥ अनेन वर्द्धयेन्नित्यं ब्राह्मणो व्यसनान्वितः ॥ ९० ॥ आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्रद्धया
 न्वितः ॥ तेनाग्राकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ॥ ९१ ॥ योऽनेन विधिना श्राद्धं कुर्याद्वै शान्तमानसः ॥ व्यपेतकल्मषो नित्यं
 यंतीनां वर्त्तयेत्पदम् ॥ ९२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद्विजोत्तमः ॥ आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥ ९३ ॥ अपि
 मूढैः फलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्धनां द्विजः ॥ तिलादकैस्तर्पायित्वा पितृन् स्नात्वा समाहितः ॥ ९४ ॥ न जीवत्पितृको दद्यादोमान्तं वा
 विधीयते ॥ येषां वापि पिता दद्यात्तेषाञ्चैके प्रचक्षते ॥ ९५ ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ यो यस्य प्रीयते तस्मै देयं
 नान्यस्य तेन तु ॥ ९६ ॥ भोजयेद्रापि जीवन्तं यथाकामन्तु भक्तितः ॥ न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति प्रयतः शुचिः ॥ ९७ ॥ ब्यामुष्या
 यणिको दद्याद्दीजिक्षेत्रिकयोः समम् ॥ अधिकारी भवेत्सोऽथ नियोगोत्पादितो यदि ॥ ९८ ॥ अनियुक्तांस्तुतो यश्च शुक्तो जायते

१ समाहरेदिति पा० । २ निखनेच्च इति पा० । ३ सनातनः इति पा० । ४ यतमानसः इति पा० । ५ योगिनामृच्छते पदमिति पा० । ६ आश्रन्तरेण वत्तकत्वेन गृहीतोऽपि
 स्वपितृर्वायादादिभारु पुत्रो ह्य्यामुष्यायणिकः । अत्र तु क्षेत्रजः । बीजी जन्मदाता, क्षेत्रिकः यस्य क्षेत्रे उत्पन्नः । ७ ऋक्ष्यावर्द्धं समादद्यादिति पा० ।

त्विह ॥ प्रदद्याद्बीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु ततोऽन्यथा ॥ ९९ ॥ द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने तथा ॥ कीर्त्तयेदथचैवास्मिन्
 बीजिनं क्षेत्रिणं ततः ॥ मृताहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्विष्टं विधानतः ॥ १०० ॥ अशौचे स्वे परिक्षीणे काम्यं वै कामतः पुनः ॥ पूर्वाह्नि
 चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ॥ १०१ ॥ देववत्सर्वमेव स्यान्नैव कार्यास्तिलैः क्रियाः ॥ दर्भाश्च ऋजवः कार्या युग्मान्वै भोजये
 द्विजान् ॥ १०२ ॥ नान्दीमुखास्तु पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥ मातृश्राद्धन्तु पूर्वं स्यात्पितृणां तदनन्तरम् ॥ १०३ ॥ ततो माता
 महान्तु दृष्टौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ देवपूर्वं प्रदद्याद्वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥ १०४ ॥ प्राङ्मुखो निर्वपेद्विद्रोनुपवीती समाहितः ॥ पूर्वं
 तु मातरः पूज्या भक्त्या वै सगणेश्वराः ॥ १०५ ॥ स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूजयेत्
 ॥ १०६ ॥ पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं द्विजः ॥ अकृत्वा मातृयोगन्तु यः श्राद्धन्तु निवेशयेत् ॥ तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसा
 गच्छन्ति मातरः ॥ १०७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु श्राद्धकल्पो नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ अशौचकल्पः ॥
 व्यास उवाच ॥ दशाहं प्रादुराशौचं सपिण्डेषु विधीयते ॥ मृतेषु वापि जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ नित्यानि चैव कर्माणि
 काम्यानि च विशेषतः ॥ न कुर्याद्विहितं किञ्चित्स्वाध्यायं मनसापि च ॥ २ ॥ शुचीनक्रोधनान् भूष्यान् शालाम्रौ भावयेद्विजान् ॥
 शुष्कान्नेन फलैर्वापि वैतानान् जुहुयात्तथा ॥ ३ ॥ न स्पर्शेदुरिमानन्ये न च तेभ्यः समादरेत् ॥ चतुर्थे पञ्चमे चाह्नि संस्पर्शः कथितो
 बुधैः ॥ ४ ॥ सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति ॥ सूतकं सूतिकां चैव वर्जयित्वा नृणां पुनः ॥ ५ ॥ अधीयानस्तथा वेदान्
 वेदविच्च पिता भवेत् ॥ संस्पृश्याः सर्व एवैते स्नानान्माता दशादतः ॥ ६ ॥ दशाहं निगुणे प्रोक्तमाशौचं वातिनिगुणे ॥ एकद्वित्रिगुणै
 र्युक्तश्चतुर्लोकदिनैः शुचिः ॥ ७ ॥ दशाह्नादपरं सम्यगधीयीत जुहोति च ॥ चतुर्थे तस्य संस्पर्शं भुजुः प्राह प्रजापतिः ॥ ८ ॥ क्रिया
 हीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ॥ यथेष्टाचरणस्येह मरणान्तमशौचकम् ॥ ९ ॥ त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ॥ प्राक्संवत्सरात्

१ कीर्त्तयेदथ चैवास्मिन् पिण्डानि पा० । २ पिण्डानि पा० । ३ गन्धैर्भूषणैरपि पा० । ४ हच्छन्तीति पा० । ५ शुचीनक्रोधनान् भूष्यान् पा० । ६ वाहिसंस्पर्शः इति पा०

त्रिरात्रं दशरात्रं ततः परम् ॥ १० ॥ ऊनद्विवापिके प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते ॥ (त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदि ह्यत्यन्तनिर्गुणः ॥ अद-
न्तजातमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते ॥) जातदन्ते त्रिरात्रं स्याद्यदि स्यातान्तु निर्गुणौ ॥ ११ ॥ आदन्तजननात्सद्य आचूडादेकरात्र-
कम् ॥ त्रिरात्रमौपनयनात्सपिण्डानामशौचकम् ॥ १२ ॥ जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ॥ मातुश्च सूतकं तत्स्यात्पिता-
स्यात्स्पृश्य एव च ॥ १३ ॥ सदाशौचं सपिण्डानां कर्तव्यं सोदरस्य तु ॥ उर्द्धं दशाहदेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १४ ॥ ततोर्द्धं
दन्तजननात्सपिण्डानामशौचकम् ॥ एकरात्रं निर्गुणानां चौडादूर्ध्वन्त्रिरात्रकम् ॥ १५ ॥ अदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः ॥
एकरात्रं सपिण्डानां यदि तेऽत्यन्तनिर्गुणाः ॥ १६ ॥ व्रतादेशात्सपिण्डानां गर्भस्त्रावात्स्वपाततः ॥ (सर्वेषामेव गुणिनामूर्द्धन्तु विषमः
पुनः ॥ अर्वाक् षण्मासतः स्त्रीणां यदि स्याद्गर्भसंभवः ॥ तदा माससमैस्तासामशौचं दिवसैः स्मृतम् ॥ तत उर्द्धन्तु पतने स्त्रीणां द्वादश-
रात्रिकम् ॥ सद्यः शौचं सपिण्डानां गर्भस्त्रावाच्च धातुतः ॥) गर्भच्युतादहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥ यथेष्टाचरणे ज्ञातौ त्रिरात्र-
मिति निश्चयः ॥ १७ ॥ यदि स्यात्सूतके सूतिर्मरणे वा मृतिर्भवेत् ॥ शेषेणैव भवेच्छुद्धिरदःशेषे त्रिरात्रकम् ॥ १८ ॥ मरणोत्पत्ति-
योगेन मरणेन समाप्यते ॥ आद्यं वृद्धिमदाशौचं तदा पूर्वेण शुद्ध्यति ॥ १९ ॥ (तथाच पञ्चमीरात्रिमतीत्य परतो भवेत्) ॥ देश-
न्तरगतं श्रुत्वा सूतकं ज्ञावमेव च ॥ तावदप्रयतो मर्त्यो यावच्छेषं समाप्यते ॥ २० ॥ अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥
(अथैव मरणे स्नानमूर्द्धं संवत्सराद्यदि ॥ वेदार्थविज्ञाधीयानो योऽग्निवान्वृत्तिकर्षितः ॥ सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात्परतः सदा ॥ सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात्संस्कारे भर्तुरेव हि ॥ अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणं स्मृतम् ॥
ऊनद्विवापिमरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ॥ आदन्तात्सोदरे सद्य आचूडादेकरात्रकम् ॥) आप्रदानात्त्रिरात्रं स्यादशरात्रं ततः परम् ॥ २१ ॥

१ प्राक्संस्कारात्त्रिरात्रं स्यात्तस्मादूर्द्धं दशाहकमिति, प्राक्संस्कारात्त्रिरात्रं वै दशरात्रमतः परमिति पा० । २ सपिण्डानामुदाहृतमिति पा० । ३ एकाहं निर्गुणानान्तु इति पा० ।
४ मरणोत्पत्तियोगे तु मरणः कृद्विरिष्यते इति पा० । ५ उर्द्धं श्वेत्तु न शुद्ध्यति इति पा० । ६ तावत्स्यादशुचिर्विप्रो यावच्छेषः समाप्यते इति पा० ।

मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥ एकादशानाञ्च तथा सूतके चैतदेव हि ॥ २२ ॥ पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ॥
 एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सन्नद्धचारिणि ॥ २३ ॥ प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥ गृहे मृतासु सर्वासु कन्यासु च त्र्यहं पितुः ॥ २४ ॥
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च ॥ त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्यास्वभार्यास्वन्यगासु च ॥ २५ ॥ आचार्यपुत्रे पत्न्याञ्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥
 एकाहं स्यादुपाध्याये स्वग्रामे श्रोत्रियेऽपि च ॥ २६ ॥ त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥ एकाहं चास्ववयं स्यादेकरात्रं तदि
 प्यते ॥ २७ ॥ त्रिरात्रं श्वश्रूमरणात् श्वशुरे चैतदेव हि ॥ सद्यःशौचं समुद्दिष्टं स्वगोत्रे संस्थिते सति ॥ २८ ॥ शुद्धयोद्विप्रो दशाहेन
 द्वादशाहेन भूमिपः ॥ वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ २९ ॥ क्षत्रविदश्शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य बान्धवाः ॥ तेषामशौचे
 विप्रस्य दशाहान्छुद्धिरिष्यते ॥ ३० ॥ राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ॥ तमेव शौचं कुर्यातां विशुद्ध्यर्थमसंशयम् ॥ ३१ ॥
 सर्वे तूत्तरवर्णानामशौचं कुर्युराहताः ॥ तद्वर्णविधिद्वयेन स्वन्तु शौचं स्वयोनिषु ॥ ३२ ॥ षड्रात्रं तु त्रिरात्रं स्यादेकरात्रं क्रमेण तु ॥
 वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेणाशौचमेव च ॥ ३३ ॥ अर्द्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुंगवाः ॥ शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्यस्याशौचमेव च
 ॥ ३४ ॥ षड्रात्रं वै दशाहञ्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ॥ अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ॥ ३५ ॥ शूद्रविद्वक्षत्रियाणान्तु ब्राह्म
 णस्य तथैव च ॥ दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोपतिः ॥ ३६ ॥ असपिण्डं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् ॥ अशित्वा च
 सहोषित्वा दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ३७ ॥ यद्यन्नमस्ति तेषान्तु त्रिरात्रेण ततः शुचिः ॥ अन्नदंस्त्वन्नमह्ना तु न च तस्मिन् गृहे वसेत्
 ॥ ३८ ॥ सोदकेऽथ तदेव स्यान्मातुरासेषु बन्धुषु ॥ दशाहेन श्वस्पर्शी सपिण्डश्चैव शुद्ध्यति ॥ ३९ ॥ यदि निर्हरति प्रेतं लोभा
 दाक्रान्तमानसः ॥ दशाहेन द्विजः शुद्ध्यद्वादशाहेन भूमिपः ॥ ४० ॥ अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ षड्रात्रेणाथवा सर्वे

१ एकोदकानां मरणे इति, एकोदकानाञ्च तथेति पा० । २ एकाहं च श्वशुरे इति, एकाहं वा श्वशुरे इति पा० । ३ शौचं कुर्युराहताः इति पा० । ४ ब्राह्मणे संस्थिते सतीति
 पा० । ५ कमलोद्भवः इति पा० ।

त्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥४१॥ अनाथश्चैव निर्हृत्य ब्राह्मणं धनवर्जितम् ॥ स्नात्वा सम्प्राश्य च घृतं शुष्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥४२॥ अपरश्चेत्
परं वर्णमपरञ्चापरे यदि ॥ अशौचे संस्पृशेत्स्नेहात्तदाशौचेन शुद्ध्यति ॥४३॥ प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो ह्यनुगच्छेत् कामतः ॥ स्नात्वा सचैलं
स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुष्यति ॥४४॥ एकाहात्क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये स्याच्च ब्रह्मेण तु ॥ शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ॥४५॥ अन
स्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद्ब्राह्मणः स्वकैः ॥ त्रिरात्रं स्यात्तथा शौचमेकाहं त्वन्यथा स्मृतम् ॥४६॥ अस्थिसञ्चयनादवांगेकाहः क्षत्रवैश्ययोः ॥
अन्यथा चैव सज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव तु ॥४७॥ अनस्थिसञ्चिते विप्रो ब्राह्मणो रौति चेत्तदा ॥ स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेनात्र संश
यः ॥४८॥ यस्तैः सहाशनं कुर्याच्छयनादीनि चैव हि ॥ बान्धवो वापरो वापि सदृशाद्देन शुष्यति ॥४९॥ यस्तेषां सममश्नाति सकृदेवापि
कामतः ॥ तदाशौचे निवृत्तेऽसौ स्नानं कृत्वा विशुष्यति ॥५०॥ यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ॥ तावन्त्यहान्यशौचं
स्यात्प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥५१॥ दाहाद्यशौचं कर्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ॥ सपिण्डानाञ्च मरणे मरणादितरेषु च ॥५२॥
सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ॥ समानोदकभावस्तु जन्मनाम्रोवेदने ॥५३॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ लेप
भाजस्त्रयो ज्ञेयाः सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥५४॥ अप्रतानां तथा स्त्रीणां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥ तासान्तु भर्तृसापिण्ड्यं प्राह
देवः पितामहः ॥५५॥ ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥ भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम् ॥५६॥ कारवः
शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च ॥ दातारो नियमाच्चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥ सत्रिणो व्रतिनस्तावत्सद्यःशौचमुदाहृतम् ॥५७॥
राजा चैवाभिषिक्तश्च अन्नसत्रिण एव च ॥ यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ॥ सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपप्लवे ॥५८॥
डिबाद्वहतानाञ्च सर्पादिमरणेऽपि च ॥ सद्यः शौचं समाख्यातं स्वेज्ञातिमरणे तथा ॥५९॥ अग्निमरुत्प्रपतने वीराश्चान्यप्यनाशके ॥
गोब्राह्मणार्थे संन्यस्ते सद्यःशौचं विधीयते ॥६०॥ नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ नाशौचं कीर्त्यते सद्भिः पतिते

च तथा मृते ॥ ६१ ॥ पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ॥ नाश्रुपातो न पिण्डो वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ ६२ ॥
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ॥ विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नाप्युदकादिकम् ॥ ६३ ॥ अथ किञ्चित्प्रमादेन म्रियतेऽ-
 ग्निविषादिभिः ॥ तस्याशौचं विधातव्यं कार्यञ्चैवोदकादिकम् ॥ ६४ ॥ जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात्प्रतिग्रहम् ॥ हिरण्यधान्य
 गोवासास्तिर्लाश्च गुडसर्पिषा ॥ ६५ ॥ फजानि पुष्पं शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ॥ तक्रं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥ आशौचिनो
 गृहाद्वाह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ॥ ६६ ॥ आहिताग्निर्ग्रह्येण दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः ॥ अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरो जनः ॥ ६७ ॥
 देहाभावात्पञ्चाशैस्तु कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥ दाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः ॥ ६८ ॥ सकृत्प्रसिञ्चेदुदकं नामगोत्रेण
 वाग्यतः ॥ दशाहं बान्धवाः श्राद्धं सर्वे चैवं सुसंयताः ॥ ६९ ॥ पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि ॥ प्रेताय च गृहद्वारि चतुर्थे
 भोजयेद्विजान् ॥ ७० ॥ द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म सबान्धवैः ॥ चतुर्थे बान्धवैः सर्वैस्त्रिंशत्सञ्चयनं भवेत् ॥ पूर्वोत्प्रेत्यग्नेद्विप्राञ्च युग्मान्
 सुश्रद्धया शुचीन् ॥ ७१ ॥ पंचमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ॥ युग्मांश्च भोजयेद्विप्राञ्चवश्राद्धन्तु तद्विजाः ॥ ७२ ॥ एकादशेऽहनि कुर्वीत
 प्रेतमुद्दिश्य भावतः ॥ द्वादशे वाह्नि कर्त्तव्यं नवमेऽप्यथवाहनि ॥ एकं पवित्रमेकोऽर्घ्यः पिण्डपात्रं तथैव च ॥ ७३ ॥ एवं मृताह्नि कर्त्तव्यं
 प्रतिमासन्तु यत्सरम् ॥ सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णं संवत्सरे पुनः ॥ ७४ ॥ कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ प्रेतायै पितृ
 पात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः ॥ ७५ ॥ ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ सपिण्डीकरणश्राद्धं देवपूर्वं विधीयते ॥ ७६ ॥ पितृ
 नावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतं विनिर्दिशेत् ॥ ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्युः प्रतिक्रियाः ॥ यस्तु कुर्यात्पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजा
 यते ॥ ७७ ॥ मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डानन्दं समावसेत् ॥ दद्याच्चान्नं सादकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥ ७८ ॥ पार्वणेन विधानेन सांवत्स
 रिकमिष्यते ॥ प्रतिसंवत्सरं कुर्याद्विधिरेष सनातनः ॥ ७९ ॥ मातापित्रोः सुतैः कार्यम्पिण्डदानादिकं च यत् ॥ पत्नी कुर्यात्सुताभावे

१ चैवार्द्रवाससः इति पा० । २ पूर्वन्तु भोजयेद्विप्रानिति पा० । प्रयुजयेत्-प्रयोजयेत् आर्घः प्रयोगः । ३ अग्निन्ये त्वयवाहानि इति पा० । ४ पिण्डमन्दं समाचरेदिति पा० ।

पत्न्यभावे तु सोदरः ॥ ८० ॥ अनेनैव विधानेन जीवः श्राद्धं समाचरेत् ॥ कृत्वा दानादिकं सर्वं श्रद्धायुक्तः समाहितः ॥ ८१ ॥ एष वः
 कथितः सम्यग्गृहस्थानां क्रियाविधिः ॥ स्त्रीणां भर्तृषु शुश्रूषा धर्मो नान्य इहोच्यते ॥ ८२ ॥ स्वधर्मतत्परा नित्यमीश्वरार्पितमानसाः ॥
 प्राप्नुवन्ति परं स्थानं यदुक्तं वेदवादिभिः ॥ ८३ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु श्राद्धकल्पे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
 द्विजानामग्निहोत्रादिकृत्यम् ॥ व्यास उवाच ॥ अग्निहोत्रन्तु जुहुयात्सांयम्प्रातर्यथाविधि ॥ दर्शं चैव हि तस्यान्ते नवसस्ये
 तथैव च ॥ १ ॥ इष्ट्वा चैव यथान्यायमृत्त्वन्ते च द्विजोऽध्वरैः ॥ पशुना त्वयनस्यान्ते समान्ते सोऽग्निकैर्मसैः ॥ २ ॥ नानिष्ट्वा नवसस्येष्ट्या
 पशुना वाग्निमान्द्विजः ॥ न चान्नमद्यन्मांसं वा दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ ३ ॥ नवेनान्नेन चानिष्ट्वा पशुद्वयेन चाग्नयः ॥ प्राणानेवातुं
 मिच्छन्ति नवान्नामिषगृद्धिनः ॥ ४ ॥ सावित्रांशान्तिहोमांश्च कुर्यात्पर्वसु नित्यशः ॥ पितृंश्चैवाष्टकाः सर्वे नित्यमन्वष्टकास्तु च ॥ ५ ॥
 एष धर्मः परो नित्यमपधर्मोऽन्य उच्यते ॥ त्रयाणामिह वर्णानां गृहस्थाश्रमवासिनाम् ॥ ६ ॥ नास्तिक्यादयवालस्याद्योऽग्नीन्नाधातु
 मिच्छति ॥ यजेत वा न यज्ञेन स याति नरकान् बहून् ॥ ७ ॥ (तामिहमन्धतामिहं महारौरवरौरवो ॥ कुम्भीपाकं
 वैतरणीमसिपत्रवनं तथा ॥ आन्यांश्च नरकान् घोरान् सम्प्राप्नोति सुदुर्मतिः ॥ अन्त्यजानां कुले विप्राः शुद्रयो नौ च
 जायते ॥) तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो हि विशेषतः ॥ आयायाम्निं विशुद्धात्मा यजेत परमेश्वरम् ॥ ८ ॥ अग्नि
 होत्रात्परो धर्मो द्विजानां नेह विद्यते ॥ तस्मादाराधयेन्नित्यमग्निहोत्रेण शाश्वतम् ॥ ९ ॥ यस्त्वाध्यायाम्निमांश्च स्यान्न यष्टुं देवमिच्छति ॥
 स संमूढो न सम्भाष्यः किं पुनर्नास्तिको जनः ॥ १० ॥ यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये ॥ अधिकं वा भवेद्यस्य स सोमं पातु
 महति ॥ ११ ॥ एष वै सर्वयज्ञानां सोमः प्रथम इष्यते ॥ सोमेनाराधयेद्देवं सोमलोकमद्वेश्वरम् ॥ १२ ॥ न सोमयागादधिको महेश्वरा

१ प्राप्नोति तत्परमिति पा० । २ आद्यन्तेऽहर्निशोः सदा इति, आद्यन्ते हर्निशं सदा इति पा० । ३ दर्शनं चैव पशन्ते पौर्णमासेन चैव हि इति, दर्शनं चार्द्धमासान्ते पौर्णमासेन चैव हि इति पा० । ४ सस्यान्ते नवसस्येन तयत्त्वन्ते इति पा० । ५ अधिकश्चाय विद्येत इति पा० ।

धनात्ततः ॥ न सोमो विद्यते तस्मात्सोमेनाभ्यर्चयेत्परम् ॥ १३ ॥ पितामहेन विप्राणामादाय विहितः पशुः ॥ धर्मो विमुक्तये साक्षाच्छ्रौतः
 स्मार्त्तो भवेत्पुनः ॥ १४ ॥ श्रौतस्त्रेतामिसम्बन्धात् स्मार्त्तः पूर्वं मयोदितः ॥ श्रेयस्करतमः श्रौतस्तस्माच्छ्रौतं समाचरेत् ॥ १५ ॥
 उभावपि हितौ धर्मो वेदवेदाविनिःसृतौ ॥ शिष्टाचारस्तृतीयः स्याच्छ्रुतिस्मृत्योरभावतः ॥ १६ ॥ धर्मेणाधिगतो येस्तु वेदः सपरिबृं
 हणः ॥ ते शिष्टा ब्राह्मणाः प्रोक्ताः नित्यमात्मगुणान्विताः ॥ १७ ॥ तेषामभिमतो यः स्याच्चेतसा नित्यमेव हि ॥ स धर्मः कथितः
 सद्भिर्नान्येषामिति धारणा ॥ १८ ॥ पुराणं धर्मज्ञानाणि वेदानामुपबृंहणम् ॥ एकस्माद्ब्रह्मविज्ञानं धर्मज्ञानं तथैकतः ॥ १९ ॥ धर्म
 जिज्ञासमानानां तत्प्रमाणतरं स्मृतम् ॥ धर्मज्ञानं पुराणानि ब्रह्मज्ञानेतराश्रमम् ॥ २० ॥ नान्यतो जायते धर्मो ब्राह्मी विद्या च
 वैदिकी ॥ तस्माद्धर्मं पुराणं च श्रद्धातव्यं मनीषिभिः ॥ २१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु द्विजानामग्निहोत्रादिकृत्यनिरु
 पणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ द्विजातीनां वृत्तिः ॥ व्यास उवाच ॥ एष वोऽभिहितः कृत्स्नो गृहस्थाश्रमवासिनः ॥ द्विजातेः
 परमो धर्मो वर्त्तनानि निबोधत ॥ १ ॥ द्विविधस्तु गृही ज्ञेयः साधकश्चाप्यसाधकः ॥ अध्यापनं याजनं च पूर्वस्याहुः प्रतिग्रहम् ॥
 कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वन्तः स्वयं कृतम् ॥ २ ॥ कूपेरभावे वाणिज्यं तदभावे कुसीदकम् ॥ आपत्कल्पस्त्वयं ज्ञेयः पूर्वोक्तो मुख्य
 इष्यते ॥ ३ ॥ स्वयं वा कर्षणाकुर्याद्वाणिज्यं वा कुसीदकम् ॥ कष्टा पापीयसी वृत्तिः कुसीदं तद्विवर्जयेत् ॥ ४ ॥ क्षात्रवृत्तिं परां
 प्राहुर्न स्वयं कर्षणं द्विजैः ॥ तस्मात्क्षेत्रेण वर्त्तत वर्त्ततेऽनापदि द्विजः ॥ ५ ॥ तेन चावाप्यजीवंस्तु वैश्यवृत्तिः कृषिं व्रजेत् ॥ न कथंचन
 कुर्वीत ब्राह्मणः कर्म कर्षणम् ॥ ६ ॥ लब्धलाभः पितृन्वेवान् ब्राह्मणांश्चापि पूजयेत् ॥ ते तृप्तास्तस्य तं दोषं क्षमयन्ति न संशयः ॥ ७ ॥
 देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद्भागन्तु विज्ञकम् ॥ त्रिशद्भागं ब्राह्मणानां कृषिं कुर्वन्न दुष्यति ॥ ८ ॥ वाणिज्ये द्विगुणं दद्यात् कुसीदी

१ आवावभिहितः शुभः इति पा० । २ अकाभतः इति पा० । ३ ब्रह्मज्ञानपरायणा इति पा० धर्मं जिज्ञासमानानामित्यादि श्लोकद्वयं पुस्तके श्लोकत्रयात् प्रागेव दृश्यते ।

क. पु.
॥१२७॥

त्रिगुणं पुनः ॥ कृषिपालात्र दोषेण युज्यते नात्र संशयः ॥ ९ ॥ शिलोञ्छं वाप्याददीत गृहस्थः साधकः पुनः ॥ विद्याशिल्पादयस्त्वन्ये
बहवो वृत्तिहेतवः ॥ १० ॥ असाधकस्तु यः प्रोक्तो गृहस्थाश्रमसंस्थितः ॥ शिलोञ्छे तस्य कथिते द्वे वृत्ती परमपिभिः ॥ ११ ॥
अमृतेनाथवा जीवेन्मृतेनाप्यथवा यदि ॥ अयाचितं स्यादमृतं मृतं भक्षन्तु याचितम् ॥ १२ ॥ कुशुलधान्यको वा स्यात्कुम्भीधान्यक
एव च ॥ १३ ॥ द्विको वापि च भवेदश्वस्तनिक एव च ॥ १४ ॥ चतुर्णामपि वै तेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् ॥ श्रेयान्परः परो ज्ञेयो
धर्मतो लोकजित्तमः ॥ १५ ॥ षट्कर्मको भवेत्तेषां त्रिभिरन्यः प्रवर्तते ॥ द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति ॥ १६ ॥
वर्त्तयन्तु शिलोञ्छाभ्यामग्निहोत्रपरायणः ॥ इष्टिः पार्यायणान्ता याः केवला निर्वपेत्सदा ॥ १७ ॥ न लोकवृत्तं वर्त्तत वांत्तान्ते वृत्ति
हेतवे ॥ अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ १८ ॥ याचित्वा चार्थसञ्चयोऽन्नं पितृन्देवास्तु तोषयेत् ॥ याचयेद्वा शुचीन्दान्तान्
तेन तृप्येत् स्वयं ततः ॥ १९ ॥ यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा गृहस्थस्तोषयेन्न तु ॥ देवान्पितृन्तु विधिना शुनां योनिं व्रजत्यथः ॥ २० ॥
धर्मश्चार्थश्च कामश्च श्रेयो मोक्षश्चतुष्टयम् ॥ धर्माद्विरुद्धः कामः स्याद्ब्राह्मणानान्तु नतरः ॥ २१ ॥ योऽर्थो धर्माय नात्मार्थं सोऽर्थो
नार्थस्तथेततः ॥ तस्मादर्थं समासाद्य दद्याद्द्वै जुहुयाद्विजः ॥ २२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगीतासु द्विजातीनां वृत्तिनिरूपणं
नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ व्यास उवाच ॥ अयातः सम्प्रवक्ष्यामि दानधर्ममनुत्तमम् ॥ ब्रह्मणाभिहितं पूर्वमृषीणां
ब्रह्मवादिनाम् ॥ १ ॥ अर्थानामुचिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् ॥ दानमित्यभिनिर्दिष्टं भुक्तिभुक्तिफलप्रदम् ॥ २ ॥ यद्ददाति विशिष्टेभ्यः
शिष्टेभ्यः श्रद्धया युतः ॥ तद्विचित्रमहं मन्ये शेषं कस्यापि क्षतिः ॥ ३ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं दानमुच्यते ॥ चतुर्थं विमलं प्रोक्तं
सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥ ४ ॥ अहन्यहनि यत्किञ्चिदीयतेऽनुपकारिणे ॥ अनुदिश्य फलं तस्माद्ब्राह्मणाय तु नित्यकम् ॥ ५ ॥

१ शिलोञ्छनमाददीतेति पा०। २ वृत्तिहेतोः कथंचनेति पा०। ३ याचयित्वा शुचिर्दानं न च तृप्येदिति पा०। ४ उदिते इति, वदिते शास्त्रोक्ते इत्यर्थः। ५ श्रद्धया परया युत इति पा०।

उत्त०

अ० २६

॥१२७॥

यत्तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषाङ्कुरे ॥ नैमित्तिकन्तदुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठितम् ॥ ६ ॥ अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत्प्रदीयते ॥ दानं
 तत्काम्यमाख्यातमृषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥ ७ ॥ यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मवित्तु प्रदीयते ॥ चेतसा धर्मयुक्तेन दानं तद्विमलं शिवम् ॥ ८ ॥
 दानधर्मं निषेवेत पात्रमासाद्य शक्तिः ॥ उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥ ९ ॥ कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं यदातिरिच्यते ॥
 अन्यथा दीयते यदि न तद्दानं फलप्रदम् ॥ १० ॥ श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने ॥ व्रतस्थाय दरिद्राय यद्देयं भक्तिपूर्व-
 कम् ॥ ११ ॥ यस्तु दद्यान्महीम्भक्त्या ब्राह्मणायाहिताग्रये ॥ स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १२ ॥ इक्षुभिः सन्ततां
 भूमिं यवगोधूमशालिनीम् ॥ ददाति वेदविदुषे यः स भूयो न जायते ॥ १३ ॥ गोचर्ममात्रमपि वा यो भूमिं सम्प्रयच्छति ॥ ब्राह्मणाय
 दरिद्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ भूमिदानात्परं दानं विद्यते नेह किञ्चन ॥ अन्नदानन्तेन तुल्यं विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥ १५ ॥
 यो ब्राह्मणाय शुचये धर्मशालाय शीलने ॥ ददाति विद्यां विधिना ब्रह्मलोके महयिते ॥ १६ ॥ दद्याद्दहरहस्त्वन्नं श्रद्धया ब्रह्मचारिणे ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्राह्मणं स्थानमाप्नुयात् ॥ १७ ॥ गृहस्थायान्नदानेन फलम्प्राप्नोति मानवः ॥ आगमे चास्य दातव्यं दत्त्वाप्नोति परां
 गतिम् ॥ १८ ॥ वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान्सप्त पञ्च वा ॥ उपोष्य विधिना शान्ताञ्छुचीन् प्रयतमानसाः ॥ १९ ॥ पूजयित्वा
 तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः ॥ गन्धादिभिः समभ्यर्च्य वाचयेद्वा स्वयं वदेत् ॥ २० ॥ प्रीयतां धर्मराजोति यद्वा मनसि वर्तते ॥
 यावज्जीवं कृतम्पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ २१ ॥ कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ॥ ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति
 दुष्कृतम् ॥ २२ ॥ कृतान्नमुदकुम्भञ्च वैशाख्याञ्च विशेषतः ॥ निर्दिश्य धर्मराजाय विप्रेभ्यो मुच्यते भयात् ॥ २३ ॥ सुवर्णतिल-
 युक्तैस्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ॥ तर्पयेदुदपात्राणि ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २४ ॥ (माघमासे तु विप्रस्तु द्वादश्यां समुपोषितः) ॥ शुक्ला

१ सद्भिरनुत्तममिति पा० । २ भरणाद्देयमिति पा० । ३ व्रतस्थाय सदाचाराय इत्यर्थः । ४ शान्ताय शुचये धर्मशालिने इति पा० । ५ ब्राह्मणं--ब्रह्मणः सम्बन्धीयमित्यर्थः ।
 स्थानं ब्रह्मलोकमित्यर्थः । ६ यावज्जीवन्त तत्पापमिति पा० ।

म्बरधरः कृष्णैस्तिष्ठेदुत्वा हुताशनम् ॥ प्रदद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु विप्रेभ्यः सुसमाहितः ॥ जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥२५॥
 अमावास्यामनुप्राप्य ब्राह्मणाय तपस्विने ॥ यत्किञ्चिद्देवदेवेशं दद्याद्बोद्दिश्य शङ्करम् ॥२६॥ प्रीयतामीश्वरः सोमो महादेवः सनातनः ॥
 सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ २७ ॥ यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां स्नात्वा देवं पिनाकिनम् ॥ आराधयेद्विजमुत्से न तस्यास्ति
 पुनर्भवः ॥ २८ ॥ कृष्णाष्टम्यां विशेषेण धार्मिकाय द्विजातये ॥ स्नात्वाभ्यर्च्य यथान्यायं पादप्रक्षालनादिभिः ॥ २९ ॥ प्रयितां मे
 महादेवो दद्याद्भुव्यं स्वकीयकम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३० ॥ द्विजैः कृष्णचतुर्दश्यां कृष्णाष्टम्यां विशेषतः ॥
 अमावास्यान्तु वै भक्तैः पूजनीयस्त्रिलोचनः ॥ ३१ ॥ एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां पुरुषोत्तमम् ॥ अर्चयेद्ब्राह्मणमुत्से स गच्छेत्परमं
 पदम् ॥ ३२ ॥ एषां तिथिवैष्णवी स्याद्द्वादशी शुक्लपक्षके ॥ तस्यामाराधयेद्देवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥ ३३ ॥ यत्किञ्चिद्देवमीशान
 मुद्दिश्य ब्राह्मणे शुचो ॥ दीयते विष्णवे वापि तदनन्तफलप्रदम् ॥ ३४ ॥ यो हि यां देवतामिच्छेत्समाराधयितुन्नरः ॥ ब्राह्मणान् पूजये
 द्विद्वान् स तस्यास्तोषहेतुतः ॥ ३५ ॥ द्विजानां वपुरास्थाय नित्यं तिष्ठन्ति देवताः ॥ पूज्यन्ते ब्राह्मणालाभे प्रतिमादिष्वपि क्वचित्
 ॥ ३६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्तत्फलमभीप्सुभिः ॥ द्विजेषु देवता नित्यं पूजनीया विशेषतः ॥ ३७ ॥ विभूतिकामः सततं पूजयेद्दे
 पुरन्दरम् ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्तु ब्रह्माणं ब्रह्मकासुकः ॥ ३८ ॥ आरोग्यकामोऽथ रविं धेनुकामो हुताशनम् ॥ कर्मणां सिद्धिकामस्तु
 पूजयेद्दे विनायकम् ॥ ३९ ॥ भोगकामस्तु शशिनं बलकामः समीरणम् ॥ मुमुक्षुः सर्वसंसारत्रयत्नेनार्चयेद्दरिम् ॥ ४० ॥ यस्तु योगं
 तथा मोक्षमिच्छेत्तज्ज्ञानमैश्वरम् ॥ सोऽर्चयेद्दे विरूपाक्षं प्रयत्नेन महेश्वरम् ॥ ४१ ॥ यो वाञ्छति महायोगात् ज्ञानानि च महेश्वरम् ॥ ते
 पूजयन्ति भूतेशं केशवञ्चापि भोगिनः ॥ ४२ ॥ वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः ॥ तिलप्रदः प्रजामिष्टान्दीपदश्चक्षुःशतम् ॥ ४३ ॥
 भूमिदः सर्वमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ॥ गृहदोऽऽयाणि वेश्मानि रूप्यदो रूपमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ वासोदश्चन्द्रसालोक्यमभिसालोक्य

मन्वदः ॥ अंनडुहः श्रियं पुष्टां गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम् ॥ ४५ ॥ यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः ॥ धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो
 ब्रह्मसात्त्व्यताम् ॥ ४६ ॥ धान्यान्यपि यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् ॥ वेदवित्तु विशिष्टेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥ ४७ ॥ गवां वा
 संप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इन्धनानां प्रदानेन दीप्ताग्निर्जायते नरः ॥ ४८ ॥ फलमूलानि शाकानि भोज्यानि विविधानि च ॥ प्रदद्या
 द्ब्राह्मणेभ्यस्तु मुदा युक्तः स्वयम्भवेत् ॥ ४९ ॥ औषधं स्नेहमाहारं रोगिणे रोगशान्तये ॥ ददानो रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५० ॥
 असिपत्रवनं मार्गं क्षुरधारासमन्वितम् ॥ तीव्रतापञ्च तरति छत्रोपान्तप्रदो नरः ॥ ५१ ॥ यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दायितं गृहे ॥ तत्तद्गुणवते
 देयन्तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ५२ ॥ अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ संक्रान्त्यादिषु कालेषु दत्तम्भवति चाक्षयम् ॥ ५३ ॥ प्रयागादिषु
 तीर्थेषु पुण्येष्वायतनेषु च ॥ दत्त्वा चाक्षयमाप्नोति नदीषु च वनेषु च ॥ ५४ ॥ दानधर्मात्परो धर्मो भूतानाग्नेह विद्यते ॥ तस्मा
 द्विप्राय दातव्यं श्रोत्रियाय द्विजातिभिः ॥ ५५ ॥ स्वर्गायुर्भूतिकामेन तथा पापोपशान्तये ॥ सुमुखिणा च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथा
 न्वहम् ॥ ५६ ॥ दीयमानन्तु यो मोहाद्गोविप्राग्निसुरेषु च ॥ निवारयति पापात्मा तिर्यग्योनिं व्रजेतु सः ॥ ५७ ॥ यस्तु द्रव्यार्जनं
 कृत्वा नार्चयेद्ब्राह्मणान् सुरान् ॥ सर्वस्वमपहृत्यैर्न राश्राद्विप्रतिवासयेत् ॥ ५८ ॥ यस्तु दुर्भिक्षवेलायामन्नाद्यं न प्रयच्छति ॥ श्रियमा
 नेषु संत्वेषु ब्राह्मणः स तु गर्हितः ॥ ५९ ॥ तस्मान्न प्रतिगृह्णीयान्न वै देयञ्च तस्य हि ॥ अङ्कयित्वा स्वकाद्राश्रतं राजा विप्रवासयेत्
 ॥ ६० ॥ यस्तु सद्भ्यो ददातीह न द्रव्यं धर्मसाधनम् ॥ स पूर्वाभ्यधिकः पापी नरके पच्यते नरः ॥ ६१ ॥ स्वाध्यायवन्तो ये विप्रा
 विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः ॥ सत्यसंयमसंयुक्तास्तेभ्यो दद्याद्विजोत्तमाः ॥ ६२ ॥ सुभुक्तमपि विद्वांसं धार्मिकम्भोजयेद्विजम् ॥ न तु
 मूर्खमवृत्तस्थं दशरात्रमुपोषितम् ॥ ६३ ॥ सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ॥ स तन कर्मणा पापी ददित्यासतमं

१ अर्थदाता श्रियश्चेष्टामिति पा० । २ ब्रह्म शाश्वतमिति पा० । ३ पर्णानि पानानीति पा० । ४ राजा राष्ट्रात्प्रवासयेदिति पा० । ५ विप्रेषु ब्रह्महा इति पा० । ६ न तस्मात्प्र-
 तिगृह्णीयुर्न विशेषश्च ते न हि इति पा० । ७ यश्चासद्भ्यो ददातीह स्वधनं धर्मसाधकमिति पा० । ८ सत्यसंयमसंयुक्तो दद्याद्विप्रो विजोत्तमः इति पा० ।

कुलम् ॥ ६४ ॥ यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ॥ तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥ ६५ ॥ योऽर्चितं प्रति
 गृह्णाति ददात्यर्चितमेव वा ॥ तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकन्तु विपर्यये ॥ ६६ ॥ न वार्यपि प्रयच्छेत् नास्तिके हेतुकेऽपि च ॥ पाष
 ण्डेषु च सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥ ६७ ॥ अपूपञ्च हिरण्यञ्च गामश्च पृथिवीं तिलान् ॥ अविद्वान्प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत्
 ॥ ६८ ॥ द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत्प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः ॥ अपि वा जातिमात्रेभ्यो न तु शूद्रात्कथञ्चन ॥ ६९ ॥ वृत्तिसङ्कोचमन्वि
 च्छेत् नेहेत धनविस्तरम् ॥ धनलोभे प्रसक्तस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥ ७० ॥ वेदानधीत्य सकलान् यज्ञाश्चावाप्य सर्वशः ॥ न तां
 गतिमवाप्नोति सङ्कोचाद्यामवाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ प्रतिग्रहरुचिर्न स्याद्यात्रार्थन्तु धनं हरेत् ॥ स्थित्यर्थादधिकं गृह्णन् ब्राह्मणो यात्यधो
 गतिम् ॥ ७२ ॥ यस्तु स्याद्याचक्रो नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ॥ उद्वेजयति भूतानि यथा चौरस्तथैव सः ॥ ७३ ॥ गुरुन् भृत्या
 श्लोञ्जिहीर्षन् अर्चिष्यन्देवतातिथीन् ॥ सर्वतः प्रतिगृह्णीयात्तु तृप्येत्स्वयन्ततः ॥ ७४ ॥ एवं गृहस्थो युक्तात्मा देवतातिथिपूजकः ॥
 वर्त्तमानः संयतात्मा याति तत्परमम्पदम् ॥ ७५ ॥ पुत्रे निधाय वा सर्वं गत्वारण्यन्तु तत्त्ववित् ॥ एकाकी विचरेन्नित्यमुदासीनः समाहितः
 ॥ ७६ ॥ एष वः कथितो धर्मो गृहस्थानां द्विजोत्तमाः ॥ ज्ञात्वा तु तिष्ठेन्नित्यं तथातुष्टापयेद्विजान् ॥ ७७ ॥ इति देवमनादिमेकमीशं
 गृहधर्मेण समर्चयेदजस्रम् ॥ तमतीत्य स सर्वभूतयोनिं प्रकृतिं वै स परं न याति जन्म ॥ ७८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे व्यासगी
 तासु षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ अथ वानप्रस्थाश्रमधर्माः ॥ व्यास उवाच ॥ एवं गृहाश्रमे स्थित्वा द्वितीयं भागमायुषः ॥ वान
 प्रस्थाश्रमं गच्छेत्सदारः साग्निरिव वा ॥ १ ॥ निक्षिप्य भार्यां पुत्रेषु गच्छेद्भनमथापि वा ॥ दृष्ट्वापत्यस्य चापत्यं जर्जरकृतविग्रहः ॥ २ ॥
 शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने प्रशस्ते चोत्तरायणे ॥ गत्वारण्यं नियमवांस्तपः कुर्यात्समाहितः ॥ ३ ॥ फलमूलानि पूतानि नित्यमाहारमाहरेत् ॥
 यताहारो भवेत्तेन पूजयेत्पितृदेवताः ॥ ४ ॥ पूजयित्वातिथीन्नित्यं स्नात्वा चाभ्यर्चयेत्सुरान् ॥ गृहादादाय चाग्नीयादष्टौ ग्रासान् समा

हितः ॥ ५ ॥ जटां वै विभृयान्नित्यं नखरोमाणि नोत्सृजेत् ॥ स्वाध्यायं सर्वदा कुर्यान्नियच्छेद्वाचमन्यतः ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रञ्च जुहुयात्पञ्च
 यज्ञान् समाचरेत् ॥ मुन्यन्नैर्विविधैर्वन्यैः शाकमूलफलेन च ॥ ७ ॥ चीरवासा भवेन्नित्यं स्नाति त्रिषवणं शुचिः ॥ सर्वभूतानुकम्पी स्यात्
 प्रतिग्रहविषर्जितः ॥ ८ ॥ स दर्शपौर्णमासेन यजेत नियतं द्विजः ॥ ऋक्षेष्वग्नयेन चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ॥ ९ ॥ उत्तरायणञ्च
 क्रमशो वक्षस्यायनमेव च ॥ वासन्तैः शारदैर्मध्यैर्मुन्यत्रैः स्वयमाहृतैः ॥ १० ॥ पुरोडाशांश्चरुञ्चैव द्विविधं निर्वपेत्पृथक् ॥ देवताभ्यश्च
 तद्भुत्वा वन्यं मेध्यतरं हविः ॥ ११ ॥ शेषं समुपभुञ्जीत लवणञ्च स्वयं कृतम् ॥ वर्जयेन्मधुमांसानि भौमानि कवचानि च ॥ १२ ॥ भूस्तृणं
 शिशुकञ्चैव श्लेष्मातकफलानि च ॥ न फालकूष्ठमशनीयादुत्सृष्टमपि केनचित् ॥ १३ ॥ न ग्रामजातान्यात्तोऽपि पुष्पाणि च फलानि
 च ॥ श्रावणेनैव विधिना वह्निं परिचरेत्सदा ॥ १४ ॥ न दुह्येत्सर्वभूतानि निर्द्वन्द्वो निर्भयो भवेत् ॥ नै नक्तञ्चैवमशनीयात् रात्रौ
 ध्यानपरो भवेत् ॥ १५ ॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधस्तत्त्वज्ञानविचिन्तकः ॥ ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं न पत्नीमपि संश्रयेत् ॥ १६ ॥ यस्तु
 पत्न्या वनं गत्वा मैथुनं कामतश्चरेत् ॥ तद्व्रतं तस्य लुप्येत प्रायश्चित्तीयते द्विजः ॥ १७ ॥ तत्र यो जायते गर्भो न संस्पृश्यो
 भवेद्विजः ॥ न च वेदेऽधिकरोऽस्य तद्व्रतेऽप्येवमेव हि ॥ १८ ॥ अधःशयीत नियतं सावित्रीजपतत्परः ॥ शरण्यः सर्वभूतानां
 संविभागरतः सदा ॥ १९ ॥ परिवादं मृषावादं निद्रालस्यं विवर्जयेत् ॥ एकाग्रिरनिकेतः स्यात्प्रोक्षितां भूमिमाश्रयेत् ॥ २० ॥
 मृगैः सह चरेद्वा यस्तैः सहैव च संविशेत् ॥ शिलायां वा शर्करायां शयीत सुसमाहितः ॥ २१ ॥ सद्यःप्रक्षालको वा स्यान्माससञ्च
 यकोऽपि वा ॥ षण्मासनिचयो वा स्यात् समानिचय एव च ॥ २२ ॥ त्यजेदश्वयुजे मासि संपन्नं पूर्वचिन्तितम् ॥ जीर्णानि चैव वासांसि
 शाकमूलफलानि च ॥ २३ ॥ दन्तोलूखलिको वा स्यात्कापोर्तो वृत्तिमाश्रयेत् ॥ अम्पकुट्टो भवेद्वापि कालपक्वभुगेव च ॥ २४ ॥
 नक्तं चान्नं समश्रीयाद्दिवा चाहृत्य शक्तितः ॥ चतुर्थकालिको वा स्यात्स्याद्वा चाष्टमकालिकः ॥ २५ ॥ चान्द्रायणविधानैर्वा शुद्धे

१ उत्तरायणञ्चन्द्रमस इति पा० । २ न नक्तं किञ्चिदश्रीयादिति पा० । ३ सततमिति पा० । ४ मूलस्त्वं पूर्वसञ्चितमिति, उत्पन्नं पूर्वसञ्चितमिति पा० ।

कू. पु.
॥ ३० ॥

कृष्णे च वर्तयेत् ॥ पक्षे पक्षे समश्रीयाद्विजाग्रान् कथितान् सकृत् ॥ २६ ॥ पुष्पमूळफणैर्वापि केऽर्चयेत्सदा ॥ स्वाभाविकैः स्वयं
शीर्णैर्वैखानसमते स्थितः ॥ २७ ॥ भूमौ वा परिवर्तैत तिष्ठेद्वा प्रपदैर्दिनम् ॥ स्थानासनाभ्यां विहरेन्न कचिदैर्यमुत्सृजेत् ॥ २८ ॥
श्रीष्मे पंचतपास्तद्वर्षास्वभ्रावकाशकः ॥ आर्द्रासास्तु हेमन्ते क्रमशो वर्द्धयेत्तपः ॥ २९ ॥ उपस्पृश्य त्रिवर्णं पितृदेवांश्च तर्पयेत् ॥
एकपादेन तिष्ठेत मरीचीन्त्रा पिबेत्तदा ॥ ३० ॥ पंचाग्निधूमपां वा स्यादुष्णपः सोमपोऽथवा ॥ पयः पिबेच्छुक्लपक्षे कृष्णपक्षे च गोम
यम् ॥ ३१ ॥ शीर्णपर्णाशनो वा स्यात्कृच्छ्रैर्वा वर्तयेत्सदा ॥ योगाभ्यासरतश्चैव रुद्राध्यायी भवेत्सदा ॥ ३२ ॥ अथर्वशिरसोऽध्येता
वेदान्ताभ्यासतत्परः ॥ यमान् सेवेत सततं नियमांश्चाप्यतन्द्रितः ॥ ३३ ॥ कृष्णाजिनः सोत्तरीयः शुक्लपद्मोपवीतवान् ॥ अथ चाग्नीन्
समारोप्य स्वात्मनि ध्यानतत्परः ॥ ३४ ॥ अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मोक्षपरो भवेत् ॥ तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकं भैक्ष्यमाहरेत्
॥ ३५ ॥ गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ॥ ग्रामादाहृत्य चाश्रीयादष्टौ ग्रासान्वने वसन् ॥ ३६ ॥ प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना
शंकडेन वा ॥ विविचाश्चोपनिषद् आत्मसंसिद्धये जपेत् ॥ ३७ ॥ विद्याविशेषान् सावित्रीं रुद्राध्यायं तथैव च ॥ महाप्रस्थानिकं वासौ
कुर्याद्वनशनन्तु वा ॥ अग्निप्रवेशमन्यद्वा ब्रह्मार्पणविधौ स्थितः ॥ ३८ ॥ येन सम्पत्तिममाश्रमं शिवं संश्रयन्त्यशिवपुञ्जनाशनम् ॥ ते
विशन्ति पदमेश्वरं पदं यान्ति यत्र गतमस्य संस्थितेः ॥ ३९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उपविभागे व्यासगीतासु वानप्रस्थाश्रमधर्मो नाम
सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अथ यतिधर्मः ॥ व्यास उवाच ॥ एवं वनाश्रमे स्थित्वा तृतीयं भागमायुषः ॥ चतुर्थमायुषो भागं संन्यासेन
नयेत् क्रमात् ॥ १ ॥ अग्नीनात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ॥ योगाभ्यासरतः ज्ञान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ २ ॥ यदा मनसि
सञ्जातं वैतृष्ण्यं सर्ववस्तुषु ॥ तदा संन्यासमिच्छन्ति पतितः स्याद्विपर्यये ॥ ३ ॥ प्राज्ञापत्यान्निकृष्येष्टिमाग्नेयीमथवा पुनः ॥ दान्तः

१ यथागू कथितामिति, यथागूः कथिताः इति पा० । २ ज्ञानाशनाभ्यामिति पा० । ३ उपोष्य त्रिवर्णञ्चापीति पा० । ४ कृष्णपक्षे तु सोमपः इति पा० । ५ कृच्छ्रैराप्यते
सदेति पा० । ६ करकेनेति, करकेनेति पा० । ७ सम्पत्तिमिति पा० ।

उत०
अ० २८

॥ १३० ॥

पक्कपायोऽसौ ब्रह्माश्रममुपाश्रयेत् ॥ ४ ॥ ज्ञानसंन्यासिनः केचिद्वेदसंन्यासिनः परे ॥ कर्मसंन्यासिनस्त्वन्ये विविधाः परिकीर्तिताः ॥ ५ ॥ यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः ॥ प्रोच्यते ज्ञानसंन्यासी स्वात्मन्येव व्यवस्थितः ॥ ६ ॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ प्रोच्यते वेदसंन्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः ॥ ७ ॥ यस्त्वग्नीनात्मसात्कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः ॥ स ज्ञेयः कर्म संन्यासी महायज्ञपरायणः ॥ ८ ॥ त्रयाणामपि चैतेषां ज्ञानी त्वभ्यधिको मतः ॥ न तस्य विद्यते कार्यं न लिङ्गं वा विपश्चितः ॥ ९ ॥ निर्ममो निर्भयः शान्तो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ जीर्णकौपीनवासाः स्थान्नग्नो वा ध्यानतत्परः ॥ १० ॥ ब्रह्मचारी मितग्रासी ग्रामा त्वन्नं समाहरेत् ॥ अध्यात्ममतिरासीति निरपेक्षो निरामिषः ॥ ११ ॥ आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह ॥ नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ॥ १२ ॥ कालमेव प्रतीक्षेत निदेक्षमृतको यथा ॥ नाध्येतव्यं न वक्तव्यं श्रोतव्यं न कदाचन ॥ १३ ॥ एवं ज्ञात्वा परो योगी ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ एकवासर्यथा विद्वान् कौपीनाच्छादनस्तथा ॥ १४ ॥ मुण्डी शिखी वाय भवेन्निदण्डी निष्परिग्रहः ॥ काषायवासाः सततन्ध्यानयोगपरायणः ॥ १५ ॥ ग्रामान्ते वृक्षमूले वा वसेद्देवालयेऽपि वा ॥ समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥ १६ ॥ भैक्ष्येण वर्तयेन्नित्यन्नैकान्नादी भवेत्काचित् ॥ यस्तु मोहेन वान्यस्मादेकान्नादी भवेद्यतिः ॥ १७ ॥ न तस्य निष्कृतिः काचिद्धर्मशास्त्रेषु कथ्यते ॥ रागद्वेषविमुक्तात्मा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ १८ ॥ प्राणिर्हिंसानिवृत्तश्च मौनी स्यात्सर्वनिस्पृहः ॥ दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ॥ शास्त्रपूतां वदेद्गार्गी मनःपूतं समाचरेत् ॥ १९ ॥ नैकत्र निवसेद्देशे वर्षाभ्योऽन्यत्र भिक्षुकः ॥ स्नानशौचरतो नित्यं कमण्डलुकरः शुचिः ॥ २० ॥ ब्रह्मचर्यरतो नित्यं वनवासरतो भवेत् ॥ मोक्षशास्त्रेषु निरतो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ २१ ॥ दम्भाहङ्कारनिर्मुक्तो निन्दार्पणुन्यवर्जितः ॥ आत्मज्ञानगुणोपेतो यतिर्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ अभ्यसेत्सततं

१ पर्णभोजनः इति पा० । २ ग्रामान्नामिति, ग्रामादन्नं समाहरेदिति पा० । ३ नाभिनन्देत इति आर्षमात्मनेपवम् । ४ एकवासा इत्यत्र सन्निवसार्थः, एकवासाः अन्यथा इति पदच्छेदः ।

कू. पु.
॥१२१॥

वेदं प्रणवारूपं सनातनम् ॥ स्नात्वाचम्य विधानेन शुचिर्देवालयादिषु ॥ २३ ॥ यज्ञोपवीती शान्तात्मा कुशपाणिः समाहितः ॥ घौत
काषायवसनो भस्मच्छन्नतनूरुहः ॥ २४ ॥ अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदेविकमेव वा ॥ आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥ २५ ॥
पुत्रेषु चाथ निवसन् ब्रह्मचारी यतिर्मुनिः ॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं स याति परमाङ्गतिम् ॥ २६ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं तपः परम् ॥
क्षमा दया च सन्तोषो ब्रतान्यस्य विशेषतः ॥ २७ ॥ वेदान्तज्ञाननिष्ठो वा पञ्चयज्ञान् समाहितः ॥ ज्ञानध्यानसमायुक्तो भिक्षार्थं नैव तेन हि
॥ २८ ॥ होममन्त्राजपेन्नित्यं काले काले समाहितः ॥ स्वाध्यायश्चान्वहं कुर्यात्सावित्रीं सन्ध्ययोजयेत् ॥ २९ ॥ ततो ध्यायीत तं देव
मेकान्ते परमेश्वरम् ॥ एकान्ते वर्जयेन्नित्यं कामं क्रोधं परिग्रहम् ॥ ३० ॥ एकवासा द्विवासा वा शिखी यज्ञोपवीतवान् ॥ कमण्डलुकरो
विद्वान् त्रिदण्डी याति तत्परम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे व्यासगीतासु यतिधर्मेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ पुनर्यतिधर्माः ॥
व्यास उवाच ॥ एवं स्वाश्रमनिष्ठानां यतीनां नियतात्मनाम् ॥ भैक्ष्येण वर्तनं प्रोक्तं फलमूलैरथापि वा ॥ १ ॥ एककालं चरेद्भैक्षं न
प्रसज्येत विस्तरे ॥ भैक्ष्यप्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जति ॥ २ ॥ सप्तागारांश्चरेद्भैक्षमलाभे तु पुनश्चरेत् ॥ प्रक्षाल्य पात्रे भुञ्जीत
अग्निः प्रक्षालयेत्पुनः ॥ ३ ॥ अथवाऽन्यदुपादाय पात्रे भुञ्जीत नित्यशः ॥ भुक्त्वा तत्संभृजेत्पात्रं यात्रामात्रमलोलुपः ॥ ४ ॥ विभूमे
सन्नमुसले व्यङ्गारे भुक्तवञ्जने ॥ वृत्ते शरावसम्पाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ५ ॥ गोदोहमात्रं तिष्ठेत कालम्भिक्षुरधोमुखः ॥ भिक्षे
त्युक्त्वा सकृत्तूष्णीमश्रीयाद्वाग्यतः शुचिः ॥ ६ ॥ प्रक्षाल्य पाणी पादौ च समाचम्य यथाविधि ॥ आदित्ये दर्शयित्वात्रं भुञ्जीत
प्राङ्मुखः शुचिः ॥ ७ ॥ हुत्वा प्राणाहुतीः पञ्च आसानष्टौ समाहितः ॥ आचम्य देवं ब्रह्माणं ध्यायीत परमेश्वरम् ॥ ८ ॥ अलाबुं दारुपात्रं
च मृण्मयं वैणवं ततः ॥ चत्वार्येतानि पात्राणि मनुराह प्रजापतिः ॥ ९ ॥ प्राग्रत्रे पररात्रे च मध्यरात्रे तथैव च ॥ सन्ध्यास्वामिविशेषेण
चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् ॥ १० ॥ कृत्वा हृत्पद्मनिष्ठये विश्वारूपं विश्वसम्भवम् ॥ आत्मानं सर्वभूतानां परस्तात्तमसः स्थितम् ॥ ११ ॥

१ होमकाले इति पा० । २ ध्यायीत सततं देवामिति (आत्मनेपदमार्ग) इति पा० । ३ भुञ्जीयादितिः प्रक्षालयेत् तदिति पा० ।

उत्त०
अ० २९

॥१२१॥

सर्वस्याधारभूतानामानन्दं ज्योतिरव्ययम् ॥ प्रधानपुरुषातीतमार्कांशकुहरं शिवम् ॥ १२ ॥ तदन्तः सर्वभावानामीश्वरं ब्रह्मरूपिणम् ॥
 ध्यायेदनादिमध्यान्तमानन्दादिगुणालयम् ॥ १३ ॥ महान्तं पुरुषं ब्रह्म ब्रह्माणं सत्यमव्ययम् ॥ तरुणादित्यसंकाशं महेशं विश्वरूपिणम्
 ॥ १४ ॥ ओङ्कारेणाथ चात्मानं संस्थाप्य परमात्मानि ॥ आकाशे देवमीशानं ध्यायीताकाशमध्यगम् ॥ १५ ॥ कारणं सर्वभावाना
 मानन्दैकसमाश्रयम् ॥ पुराणं पुरुषं शुभ्रं ध्यायन्मुच्येत बन्धनात् ॥ १६ ॥ यद्वा गुहायां प्रकृतं जगत्संमोहनालये ॥ विचिन्त्य परमं
 व्योम सर्वभूतैककारणम् ॥ १७ ॥ जीवनं सर्वभूतानां यत्र लोकः प्रलीयते ॥ आनन्दं ब्रह्मणः सूक्ष्मं यत्पश्यन्ति सुमुखवः ॥ १८ ॥
 तन्मध्ये निहितं ब्रह्म केवलं ज्ञानलक्षणम् ॥ अनन्तं सत्यमीशानं विचिन्त्यासीत संयतः ॥ १९ ॥ गुह्याद्गुह्यतमं ज्ञानं यतीनामेतदीरितम् ॥
 योऽनुतिष्ठेन्महेशेन सोऽश्नुते योगमैश्वरम् ॥ २० ॥ तस्माद्ब्रह्मरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ ज्ञानं समाश्रयेद्ब्राह्मं येन मुच्येत
 बन्धनात् ॥ २१ ॥ गत्वा पृथक् स्वमात्मानं सर्वस्मादेव केवलम् ॥ आनन्दमजरं ज्ञानं ध्यायीत च पुनः परम् ॥ २२ ॥ यस्माद्भवन्ति
 भूतानि यद्वत्वा नेह जायते ॥ स तस्मादीश्वरो देवः परस्माद्योऽधितिष्ठति ॥ २३ ॥ यदन्तरे तद्भमनं शाश्वतं शिवमुच्यते ॥ यदाहुस्त
 त्परो यः स्यात्स देवस्तु महेश्वरः ॥ २४ ॥ व्रतानि यानि भिक्षुणां तथैवोपव्रतानि च ॥ एकैकातिक्रमे तेषां प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २५ ॥
 उपेत्य तु स्त्रियं कामात्कृच्छ्रसंयतमानसः ॥ प्राणायामसमायुक्तः कुर्यात्सान्तपनं शुचिः ॥ २६ ॥ ततश्चरेत् नियमात् कृच्छ्रं संयत
 मानसः ॥ पुनराश्रममागम्य चरेद्भिक्षुरतन्द्रितः ॥ २७ ॥ न नर्मयुक्तमनृतं दिनस्तीति मनीषिणः ॥ तथापि च न कर्त्तव्यं प्रसंगो ह्येष
 दाः ॥ २८ ॥ एकरात्रोपवासश्च प्राणायामज्ञतं तथा ॥ कर्त्तव्यं यतिना धर्मलिप्सुना वरमव्ययम् ॥ २९ ॥ गतेनापि न कार्यन्ते न

१ आधारमव्यक्तमिति पा० । २ आकाशं दहनं शिवमिति पा० । ३ विश्वकारिणमिति पा० । ४ ओङ्कारान्तेऽय इति पा० । ५ परस्ताद्योऽधितिष्ठतीति, परस्ताद्यो विष्वक्त
 इति पा० । ६ प्रायश्चित्तं समाहितः इति पा० । ७ उक्त्वा नूनं प्रकर्त्तव्यं यतिना धर्मलिप्सुना इति पा० । ८ परमावद्वतेनापि न कार्यं स्तेयमन्यत इति, अत्यन्तापन्हवेनापि न
 स्तेयमन्यतः इति पा० ।

क. पु.
॥१३२॥

कार्यं स्तेयमन्यतः ॥ स्तेयादभ्याधिकः कश्चिन्नास्त्यधर्म इति स्मृतिः ॥ ३० ॥ हिंसा चैवा परा दिष्टा या चात्मज्ञाननाशिका ॥ यदेत
प्रविणं नाम प्राणा ह्येते बहिःश्वराः ॥ ३१ ॥ स तस्य हरति प्राणान्यो यस्य हरते धनम् ॥ एवं कृत्वा सुदुष्टात्मा भिन्नवृत्तो ब्रतादतः ॥ भूयो
निर्वेदमापन्नश्चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ ३२ ॥ विधिना शास्त्रदृष्टेन संवत्सरमिति श्रुतिः ॥ भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेद्भिक्षुरतन्द्रितः ॥ ३३ ॥
अकस्कादेव हिंसान्तु यदि भिक्षुः समाचरेत् ॥ कुर्यात्कृच्छ्रातिकृच्छ्रन्तु चांद्रायणमथापि वा ॥ ३४ ॥ स्कन्नमिन्द्रियदौर्बल्यात् स्त्रियं दृष्ट्वा
यतिर्यदि ॥ तेन धारयितव्या वै प्राणायामास्तु षोडश ॥ ३५ ॥ दिवा स्कन्ने त्रिरात्रं स्यात्प्राणायामशतं तथा ॥ एकांते मधुमांसे च
नवश्राद्धे तथैव च ॥ प्रत्यक्षलवणे प्रोक्तं प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ ३६ ॥ ध्याननिष्ठस्य सततं नश्यते सर्वपातकम् ॥ तस्मान्महेश्वरं
ज्ञात्वा तद्व्यानपरमो भवेत् ॥ ३७ ॥ यद्ब्रह्म परमं ज्योतिः प्रतिष्ठाक्षरमव्ययम् ॥ योऽन्तरा परमं ब्रह्म स विज्ञेयो महेश्वरः ॥ ३८ ॥
एष देवो महादेवः केवलः परमः शिवः ॥ तदेवाक्षरमद्वैतं तदादित्यांतरं परम् ॥ ३९ ॥ यस्मान्महीयसो देवः स्वधामिज्ञान
संस्थिते ॥ आत्मयोगाह्वये तत्त्वे महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ४० ॥ नान्यं देवं महादेवाव्यतिरिक्तं प्रपश्यति ॥ तमेवात्मान
मात्मेति यः स याति परमं पदम् ॥ ४१ ॥ मन्यन्ते ये स्वमात्मानं विभिन्नं परमेश्वरात् ॥ न ते पश्यन्ति तं देवं वृथा तेषां
परिश्रमः ॥ ४२ ॥ एकं ब्रह्म परं ब्रह्म ज्ञेयं तत्तत्त्वमव्ययम् ॥ स देवस्तु मदादेवो नैतद्विज्ञाय बाध्यते ॥ ४३ ॥
तस्माद्यजेत नियतं यतिः संयतमानसः ॥ ज्ञानयोगरतः शान्तो महादेवपरायणः ॥ ४४ ॥ एष वः कथितो विप्रा यतीनामाश्रमः शुभः ॥
पितामहेन विभुना मुनीनां पूर्वमीरितम् ॥ ४५ ॥ नात्र शिष्यस्य योगिभ्यो दद्यादिदमनुत्तमम् ॥ ज्ञानं स्वयंभुना प्रोक्तं यतिधर्माश्रयं
शिवम् ॥ ४६ ॥ इति यतिनियमानामेतदुक्तं विधानं पशुपतिपरितोषे यद्भवेदेकहेतुः ॥ न भवति पुनरेषामुद्भवो वा विनाशः
प्रणिहितमनसा ये नित्यमेवाचरन्ति ॥ ४७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे व्यासगीतासु यतिधर्मो नामैकौनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

१ ध्यात्वा तस्य ध्यानरतो भवेदिति पा० । २ एकमेव परं ब्रह्मेति पा० । ३ नापुत्रशिष्येति, स पुत्रशिष्येति पा० ।

उत्त०
अ० २९

॥१३२॥

प्रायश्चित्तविधिः ॥ व्यास उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ॥ हिताय सर्वविप्राणां दोषाणामपनुत्तये ॥ १ ॥
 अकृत्वा विहितं कर्म कृत्वा निन्दितमेव च ॥ दोषमाप्नोति पुरुषः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २ ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा तु न तिष्ठेद्ब्राह्मणः
 कश्चित् ॥ यह्युर्ब्राह्मणाः शान्ता विद्वांसस्तत्समाचरेत् ॥ ३ ॥ वेदार्थवित्तमः शान्तो धर्मकामोऽग्निमान्द्विजः ॥ स एव स्यात्परो धर्मो यमे
 कोऽपि व्यवस्यति ॥ ४ ॥ अनाहिताग्रयो विप्रास्त्रयो वेदार्थपारगाः ॥ यह्युर्धर्मकामास्ते तेज्ज्येयं धर्मसाधनम् ॥ ५ ॥ अनेकधर्मशास्त्रज्ञा
 ऊहापोहविशारदाः ॥ वेदाध्ययनसम्पन्नाः सप्तैते परिकीर्तिताः ॥ ६ ॥ मीमांसाज्ञानतत्त्वज्ञा वेदान्तकुशला द्विजाः ॥ एकविंशतिर्विख्याताः
 प्रायश्चित्तं वदन्ति वै ॥ ७ ॥ ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ॥ महापातकिनस्त्वेते यश्चैतैः सह संविशेत् ॥ ८ ॥ संवत्सरन्तु
 पतितैः संसर्गं कुरुते तु यः ॥ वानशय्यासनैर्नित्यं जानन्वै पतितो भवेत् ॥ ९ ॥ याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्यापनं द्विजः ॥ सद्यः कृत्वा
 पतत्येव सह भोजनमेव च ॥ १० ॥ अविज्ञायाथ यो मोहात्कुर्यादध्यापनं द्विजः ॥ संवत्सरेण पतति सदाध्ययनमेव च ॥ ११ ॥
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटिं कृत्वा वने वसेत् ॥ भैक्षमात्मविशुद्धयर्थं कृत्वा श्वशिरोर्ध्वजम् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणावस्थानं सर्वान् देवागाराणि
 वर्जयेत् ॥ विनिन्दन् स्वयमात्मानं ब्राह्मणं तच्च संस्मरन् ॥ १३ ॥ असङ्कल्पितयोग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ॥ विधूमे झनकैर्नित्यं
 व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ॥ १४ ॥ एककालं चरेद्भैक्षं दोषं विख्यापयन्पृणाम् ॥ वन्यमूलफलैर्वापि वर्तयेद्द्रुमांश्चितः ॥ १५ ॥ कपालपाणिः
 स्वदाङ्गी ब्रह्मचर्यपरायणः ॥ पूर्णं तु द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोदति ॥ १६ ॥ अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तमिदं शुभम् ॥ कामतो
 मरणाच्छुद्धिर्ज्ञेया नान्येन केनचित् ॥ १७ ॥ कुर्यादनज्ञानं वाथ भृगोः पतनमेव वा ॥ ज्वलंतं वा विशेद्दग्निं जलं वा प्रविशेत्स्वयम् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ॥ ब्रह्महत्यापनोदार्थमन्तरा वा मृतस्य तु ॥ १९ ॥ दीर्घामयाविनं विप्रं कृत्वानामयमेव

१ सर्वलोकानामिति पा० । २ तेज्ज्ञानं धर्मशासनं, तरक्षमं धर्मसाधनमिति पा० । ३ तथैवाध्ययनमिति पा० । ४ कृत्वा सद्यः पततेऽज्ञानादिति पा० । ५ भिक्षेदात्मविशुद्धयर्थं
 मिति, भैक्षयात्मात्मविशुद्धयर्थमिति पा० । ६ वर्तयेद्भैक्षमाश्रितः इति, वर्तयेद्भैक्षमाश्रितः इति पा० ।

वा ॥ दत्त्वा चात्रं सुविदुषे ब्रह्मइत्या व्यपोदति ॥ २० ॥ अश्वमेधावभृथके स्नात्वा वै शुच्यते द्विजः ॥ सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदाय च ॥ २१ ॥ सरस्वत्यास्त्वरुणया सङ्गमे लोकविश्रुते ॥ शुच्येत्रिवर्णस्नानात्रिरात्रोपोषितो द्विजः ॥ २२ ॥ गत्वा रामेश्वरं पुण्यं स्नात्वा चैव महोदधौ ॥ ब्रह्मचर्यादिभिर्गुक्तो दृष्ट्वा रुद्रं विमोचयेत् ॥ २३ ॥ कपालमोचनं नाम तीर्थं देवस्य शूलिनः ॥ स्नात्वाभ्यर्च्य पितृन् देवान् ब्रह्मइत्या व्यपोदति ॥ २४ ॥ यत्र देवाधिदेवेन भैरवेणामितौजसा ॥ कपालं स्थापितं पूर्वं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ २५ ॥ समभ्यर्च्य महादेवं तत्र भैरवरूपिणम् ॥ तर्पयित्वा पितृन् स्नात्वा मुच्यते ब्रह्मइत्यया ॥ २६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे ब्रह्मइत्या प्रायश्चित्तवर्णनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ब्रह्मणः कपालस्थापनम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं देवेन रुद्रेण शङ्करेणातितेजसा ॥ कपालं ब्रह्मणः पूर्वं स्थापितं देहजं भुवि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुध्वमृषयः पुण्यां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ माहात्म्यं देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ॥ २ ॥ पुरा पितामहं देवं मेरुशृङ्गे महर्षयः ॥ प्रोचुः प्रणम्य लोकादिं किमेकं तत्त्वमव्ययम् ॥ ३ ॥ स मायया महेशस्य मोहितो लोकसम्भवः ॥ अविज्ञाय परम्भावं स्वात्मानं प्राह धर्षिणम् ॥ ४ ॥ अहं धाता जगद्योनिः स्वयम्भूरेक ईश्वरः ॥ अनादि मत्परं ब्रह्म मामभ्यर्च्य मुच्यते ॥ ५ ॥ अहं हि सर्वदेवानां प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ न विद्यते चाभ्यधिको मत्तो लोकेषु कश्चन ॥ ६ ॥ तस्यैवं मन्यमानस्य जज्ञे नारायणांशजः ॥ प्रोवाच प्रहसन्वाक्यं रोषितोऽयं त्रिलोचनः ॥ ७ ॥ किं कारणमिदं ब्रह्मन्वर्तते तव साम्प्रतम् ॥ अज्ञानयोगयुक्तस्य न त्वेतत्त्वयि विद्यते ॥ ८ ॥ अहं कर्तादिलोकानां जज्ञे नारायणात्प्रभोः ॥ न मामृतेऽस्य जगतो जीवनं सर्वथा कश्चित् ॥ ९ ॥ अहमेव परं ज्योतिरहमेव परा गतिः ॥ मत्प्रेरितेन भवता सृष्टं भुवनमण्डलम् ॥ १० ॥ एवं विवदतोमोहात्परस्परजयैषिणोः ॥ आजगमु र्यत्र तौ देवौ वेदाश्चत्वार एव हि ॥ ११ ॥ अन्वीक्ष्य देवं ब्रह्माणं यज्ञात्मानञ्च संस्थितम् ॥ प्रोचुः संविग्रहदया यायात्म्यं परमेष्ठिनः ॥ १२ ॥

१ कृत्वा चात्रमिति पा० । २ भैरवेण हतौजसा इति पा० । ३ सुविज्ञाय परं भावं प्राह देवर्षिणां तदा इति पा० । ४ अहं जातो जगद्योनिः स्वयम्भूरेक ईश्वर इति पा० । ५ रोषता-
मविलोचनः इति, रोषवान् रविलोचन इति पा० । ६ न त्वेतदुचिः । तथेति, न ये तदुचितं तथेति पा० ।

ऋग्वेद उवाच ॥ यस्यान्तःस्थानि भूतानि यस्मात्सर्वं प्रवर्तते ॥ यदाहुस्तत्परन्तत्त्वं स देवः स्यान्महेश्वरः ॥ १३ ॥ यजुर्वेद उवाच ॥
 यो यज्ञैरखिलैरीशो योगेन च समर्च्यते ॥ यमाहुरीश्वरं देवं स देवः स्यात्पिनाकधृक् ॥ १४ ॥ सामवेद उवाच ॥ येनेदम्भ्राम्यते विश्वं
 यदाकाशान्तरं शिवम् ॥ योगिभिर्वेद्यते तत्त्वं महादेवः स शङ्करः ॥ १५ ॥ अथर्ववेद उवाच ॥ यम्प्रपश्यन्ति देवेशं यजन्ते यतयः
 परम् ॥ महेशं पुरुषं रुद्रं स देवो भगवान् भवः ॥ १६ ॥ एवं स भगवान् ब्रह्मा वेदानामीरितं शुभम् ॥ श्रुत्वा विहस्य विश्वात्मा तत
 आह विमोहितः ॥ १७ ॥ कथं तत्परमं ब्रह्म सर्वसङ्गविजितम् ॥ रमते भार्यया सार्द्धं प्रमथैश्चातिगर्वितैः ॥ १८ ॥ इतीरितेऽथ
 भगवान् प्रणवात्मा सनातनः ॥ अभूतो मूर्तिमान् भूत्वा वचः प्राह पितामहम् ॥ १९ ॥ प्रणव उवाच ॥ न ह्येष भगवानीशः स्वात्मनो
 व्यतिरिक्तया ॥ कदाचिद्रमते रुद्रस्तादृशो हि महेश्वरः ॥ अयं स भगवानीशः स्वयंज्योतिः सनातनः ॥ २० ॥ स्वानन्दभूता
 कथिता देवी आगन्तुका शिवा ॥ २१ ॥ इत्येवमुक्तेऽपि तदा यज्ञमुत्तैरजस्य च ॥ नाज्ञानमगमन्नाशमीश्वरस्यैव मायया ॥ २२ ॥
 तदन्तरे महाज्योतिर्विश्वो विश्वभावनः ॥ प्रादृशदद्भुतं दिव्यं पूरयन् गगनान्तरम् ॥ २३ ॥ तन्मध्यसंस्थितज्योतिर्मण्डलं तेजसो
 ज्ज्वलम् ॥ व्योममध्यगतं दिव्यं प्रादुरासीद्विजोत्तमाः ॥ २४ ॥ स दृष्ट्वा वदनं दिव्यमूर्ध्नि लोकपितामहः ॥ तैजसं मण्डलं घोरमलोक
 यदनिन्दितम् ॥ २५ ॥ प्रज्ज्वालातिकोपेन ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ॥ क्षणादपश्यत्स महान् पुरुषो नीललोहितः ॥ २६ ॥ त्रिशूल
 पिङ्गलो देवो नागयज्ञोपवीतवान् ॥ तं प्राह भगवान् ब्रह्मा शङ्करं नीललोहितम् ॥ २७ ॥ ज्ञानाय पूर्वं भवतो ललाटादद्य शंकरम् ॥
 प्रादुर्भूतं महेशानं मामतः शरणं ब्रज ॥ २८ ॥ श्रुत्वा सगर्ववचनं पद्मयोनेरथेश्वरः ॥ प्राहिणोत्पुरुषं कालं भैरवं लोकदाहकम् ॥ २९ ॥
 स कृत्वा सुमहद्युद्धं ब्रह्मणा कालभैरवः ॥ प्रवर्त्तास्य वदनं विरिञ्चस्याथ पञ्चमम् ॥ ३० ॥ निकृत्तवदनो देवो ब्रह्मा देवेन शम्भुना ॥
 ममार चेशो योगेन जीवितं प्राप विश्वधृक् ॥ ३१ ॥ अथान्वपश्यदीशानं मण्डलान्तरसंस्थितम् ॥ समासीनं महादेव्या महादेवं

१ तन्मध्यसंस्थं विमलं मण्डलमिति पा० । २ जानामि भगवान् पूर्वमिति, जानामि पूर्वं भगवन्निति पा० । ३ अथान्वपश्यद्विरिशमिति पा० ।

क. पु.
॥१३४॥

सनातनम् ॥ ३२ ॥ भुजङ्गाज्वलयं चन्द्रावयवभूषणम् ॥ कोटिमूर्यप्रतीकाशजटाजूटविराजितम् ॥ ३३ ॥ शार्दूलचर्मवसनं दिव्यमाला
समन्वितम् ॥ त्रिशूलपाणिं दुष्प्रेक्ष्यं योगिनं भूतिभूषणम् ॥ ३४ ॥ यमन्तरा योगनिष्ठाः प्रपश्यन्ति हृदीश्वरम् ॥ तमादिमेकं ब्रह्माणं
महादेवं ददर्श ह ॥ ३५ ॥ यस्य सा परमा देवी शक्तिराकाशसंज्ञिता ॥ सोऽनन्तैश्वर्ययोगात्मा महेशो दृश्यते किल ॥ ३६ ॥ यस्याशेष
जगद्बीजं विलयं याति मोहनम् ॥ सकृत्प्रणाममात्रेण स रुद्रः खलु दृश्यते ॥ ३७ ॥ येऽथ नाचारनिरतास्तद्भक्ताश्चैव केवलम् ॥ विमो
चयति लोकात्मा नायको दृश्यते किल ॥ ३८ ॥ यस्य ब्रह्मादयो देवा ऋषयो ब्रह्मवादिनः ॥ अर्चयन्ति सदा लिंगं स शिवः खलु दृश्यते
॥ ३९ ॥ यस्याशेषजगत्सुतिर्विज्ञानतनुरीश्वरः ॥ न मुञ्चति सदा पार्श्वं शंकरोऽसौ च दृश्यते ॥ ४० ॥ विद्या सहायो भगवान्यस्यासौ
मण्डलान्तरम् ॥ हिरण्यगर्भपुत्रोऽसौ ईश्वरो दृश्यते परः ॥ ४१ ॥ पुष्पं वा यदि वा पत्रं यत्पादयुगले जलम् ॥ दत्त्वा तरति संसारं रुद्रोऽ
सौ दृश्यते किल ॥ ४२ ॥ तत्सन्निधाने सकलं नियच्छति सनातनः ॥ कालं किल नियोगात्मा कालः कालो हि दृश्यते ॥ ४३ ॥ जीवनं
सर्वलोकानां त्रिलोकस्यैव भूषणम् ॥ सोमः स दृश्यते देवः सोमो यस्य विभूषणम् ॥ ४४ ॥ देव्या सह सदा साक्षाद्यस्य योगस्वभावतः ॥
गीयते परमा मुक्तिर्महादेवः स दृश्यते ॥ ४५ ॥ योगिनो योगतत्त्वज्ञा वियोगाभिमुखोऽनिशम् ॥ योगं ध्यायन्ति देव्यासौ स योगी
दृश्यते किल ॥ ४६ ॥ सोऽनुवीक्ष्य महादेवं महादेव्या सनातनम् ॥ वरासने समासीनमवाप परमां स्मृतिम् ॥ ४७ ॥ लब्ध्वा माहेश्वरीं
दिव्यां संस्मृतिं भगवानजः ॥ तोषयामास वरदं सोमं सोमार्द्धभूषणम् ॥ ४८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमो देवाय महते महादेव्यै नमो नमः ॥
नमः शिवाय शान्ताय शिवायै सततं नमः ॥ ४९ ॥ ओं नमो ब्रह्मणे तुभ्यं विद्यायै ते नमो नमः ॥ महेशाय नमस्तुभ्यं मूलप्रकृतये
नमः ॥ ५० ॥ नमो विज्ञानदेहाय चिन्तायै ते नमो नमः ॥ नमोऽस्तु कालकालाय ईश्वरायै नमो नमः ॥ ५१ ॥ नमो नमोऽस्तु रुद्राय
रुद्राण्यै ते नमो नमः ॥ नमो नमस्ते कालाय मायायै ते नमो नमः ॥ ५२ ॥ नियन्त्रे सर्वकार्याणां क्षोभिकायै नमो नमः ॥ नमोस्तु

१ मूलप्रकृतये तुभ्यं महेशाय नमो नमः इति, नमोमूलप्रकृतये महेशाय नमोनम इति पा० । २ नमस्ते कालकालय माये ते नमोनमः इति पा० ।

उत्त०
अ० ३१

॥१३४॥

ते प्रकृतये नमो नारायणाय च ॥ ५३ ॥ योगदाय नमस्तुभ्यं योगिनां गुरवे नमः ॥ नमः संसारवासाय संसारोत्पत्तये
 नमः ॥ ५४ ॥ नित्यानन्दाय विभवे नमोऽस्त्वानन्दमूर्तये ॥ नमः कार्यविहीनाय विश्वप्रकृतये नमः ॥ ५५ ॥ ओंकार
 मूर्तये तुभ्यं तदन्तःसंस्थिताय च ॥ नमस्ते व्योमसंस्थाय व्योमशक्त्यै नमो नमः ॥ ५६ ॥ इति सोमाष्टकेनेशं प्रणिपत्य
 पितामहः ॥ पपात दण्डवद्भूमौ गृणन् वै शतशुद्धियम् ॥ ५७ ॥ अथ देवो महादेवः ऋणतार्तिहरो हरः ॥ प्रोवाचोत्थाप्य इस्ताभ्यां
 प्रीतोऽस्मि तव साम्प्रतम् ॥ ५८ ॥ दत्वास्मै परमं योगमैश्वर्यमतुलं महत् ॥ प्रोवाचाग्रस्थितं रुद्रं नीललोहितमीश्वरम् ॥ ५९ ॥
 एष ब्रह्मास्य जगतः संपूज्यः प्रथमः स्थितः ॥ आत्मना रक्षणीयस्ते गुणज्येष्ठः पिता तव ॥ ६० ॥ ॥ अयं पुराणः पुरुषो न इन्तव्य
 स्त्वयानघ ॥ स योगैश्वर्यमाहात्म्यान्मामेव शरणङ्गतः ॥ ६१ ॥ अयञ्च यज्ञो गर्भोऽसौ सगर्भो भवतानघ ॥ शासितव्यो विरिञ्चस्य
 धारणीयं शिरस्त्वया ॥ ६२ ॥ ब्रह्महत्यापनोदार्थं व्रतं लोके प्रदर्शयन् ॥ चरस्व सततं भिक्षां संस्थापय सुरद्विजान् ॥ ६३ ॥ इत्येत
 दुक्त्वा वचनं भगवान् परमेश्वरम् ॥ स्थानं स्वाभाविकं दिव्यं ययो तत्परमम्पदम् ॥ ६४ ॥ ततः स भगवान्निशिः कपर्दी नीललोहितः ॥
 ग्राहयामास वदनं ब्रह्मणः कालभैरवम् ॥ ६५ ॥ चर त्वं पापनाशार्थं व्रतं लोके हितावहम् ॥ कपालहस्तो भगवान् भिक्षां गृह्णातु
 सर्वतः ॥ ६६ ॥ उक्तवैवं प्राहिणोत्कन्यां ब्रह्महत्येति विश्रुताम् ॥ दंष्ट्रकरालवदनां ज्वालामालाविभूषणाम् ॥ ६७ ॥ यावद्दाराणसीं
 दिव्यां पुरीमेष गमिष्यति ॥ तां वद्विभीषणाकारा ह्यनुगच्छ त्रिशूलिनम् ॥ ६८ ॥ एवमाभाष्य कालाग्निं प्राह लोकमहेश्वरम् ॥
 अटस्व लोकानखिलान् भैक्षार्थी मन्नियोगतः ॥ ६९ ॥ यदा द्रक्ष्यसि देवेशं नारायणमनामयम् ॥ तदासौ वक्ष्यति स्पष्टमुपायं पाप
 शोधनम् ॥ ७० ॥ स देवदेवतावाक्यमाकर्ण्य भगवान् हरः ॥ कपालपाणिर्विश्वात्मा चचार भुवनत्रयम् ॥ ७१ ॥ आस्थाय विकृतं

१ संसारनाशाय इति पा० । २ प्रोवाचान्ते स्थितं देवमिति, प्रोवाचाग्रेस्थितं रुद्रमिति, प्रोवाचाग्रस्थितमिति पा० । ३ अयञ्च यज्ञो भगवान् सङ्गत इति, अयञ्च यज्ञे इति पा० ।

४ तावत्त्वं भीषणे कालमनुगच्छ त्रिलोचनमिति, भीषणं कालमनुगच्छस्व शूलिनमिति पा० ।

क. पु.

॥१३५॥

वेपं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ श्रीमत्पवित्रं रुचिरं लोचनत्रयसंयुतम् ॥ ७२ ॥ संहस्रसूर्यप्रतिमं सिद्धैः प्रमथपुङ्गवैः ॥ भाति कालाग्निनयनो
महादेवः समावृतः ॥ ७३ ॥ पीत्वा तदमृतं दिव्यमानन्दम्परमेष्ठिनः ॥ ललाविलासबहुलो लोकानागच्छतीश्वरः ॥ ७४ ॥ तन्दृष्ट्वा
कालवदनं शङ्करं कालभैरवम् ॥ रूपलावण्यसम्पन्नं नारीकुलमगादनु ॥ ७५ ॥ गायन्ति गीतैर्विविधैर्नृत्यन्ति पुरतः प्रभोः ॥ सस्मितं
प्रेक्ष्य वदनञ्चक्रुर्भुभङ्गमेव च ॥ ७६ ॥ स देवदानवादीनां देशानभ्येत्य शूलधृक् ॥ जगाम विष्णोर्भुवनं यत्रास्ते पुरुषोत्तमः ॥ ७७ ॥
सम्प्राप्य दिव्यभवनं शङ्करो लोकशंकरः ॥ सदैव भूतप्रवरैः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ७८ ॥ अविज्ञाय परं भावं दिव्यं तत्पारमेश्वरम् ॥ न्यवार
यत्रिशूलकं द्वारपालो महाबलः ॥ ७९ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा महाभुजः ॥ विष्वक्सेन इति ख्यातो विष्णोरंशसमुद्भवः
॥ ८० ॥ (अथ तं शंकरगणं युयुधे विष्णुसंभवः ॥ भीषणो भैरवादेशात्कालवेग इति स्मृतः ॥) विजित्य तं कालवेगं क्रोधसंरक्त
लोचनः ॥ दुद्रावाभिमुखं रुद्रं चिक्षेप च सुदर्शनम् ॥ ८१ ॥ अथ देवो महादेवस्त्रिपुरारिश्चिशूलभृत् ॥ तमापतन्तं सावज्ञमालोक्यदमित्र
जित् ॥ ८२ ॥ तदन्तरे महद्भूतं युगान्तदहनोपमम् ॥ शूलेनोरसि निर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥ ८३ ॥ स शूलाभिहतोऽत्यर्थं त्यक्त्वा
स्वम्परमं बलम् ॥ तत्त्याज जीवितं दृष्ट्वा मृत्युं व्याधिहता इव ॥ ८४ ॥ निहत्य विष्णुपुरुषं सार्द्धं प्रमथपुङ्गवैः ॥ विवेश चान्तरगृहं समा
दाय कलेवरम् ॥ ८५ ॥ वीक्ष्य तं जगतो हेतुमीश्वरं भगवान्हरिः ॥ शिरां ललाटात्सम्भिद्य रक्तधारामपातयत् ॥ ८६ ॥ गृहाण
भिक्षां भगवन् मदीयाममितद्युते ॥ न विद्यतेऽन्या ह्युचिता तव त्रिपुरमर्दन ॥ ८७ ॥ न सम्पूर्णं कपालं तद्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥
दिव्यं वर्षसहस्रं तु सा च धारा प्रवाहिता ॥ ८८ ॥ अथाब्रवीत्कालरुद्रं हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ संस्तूय विविधैर्भावेर्बहुमानपुरःसरम्
॥ ८९ ॥ किमर्थमेतद्बदनं ब्रह्मणो भवता धृतम् ॥ प्रोवाच वृत्तमखिलं देवदेवो महेश्वरः ॥ ९० ॥ समाहूय हृषीकेशो ब्रह्महत्यामथा
च्युतः ॥ प्रार्थयामास भगवान्विमुञ्चेति त्रिशूलिनम् ॥ ९१ ॥ न तत्त्याजाथ सा पार्श्वं व्याहृतापि मुरारिणा ॥ चिरं ध्यात्वा जगद्योनि

१ कोटिसूर्यप्रतीकाशः प्रमथेऽतिगतिरिति पा० । २ लोकानां गतिरीश्वर इति पा० । ३ निरीक्ष्य भवनं दिव्यमिति पा० । ४ संस्तूय वैदिकैर्मन्त्रैरिति पा० ।

उत्त०

अ० ३१

॥१३५॥

शङ्करं प्राह सर्ववित् ॥ ९२ ॥ व्रजस्व दिव्यां भगवन्पुरीं वाराणसीं शुभाम् ॥ यत्राखिलजगद्दोषात्क्षिप्रन्नाशयतीश्वरः ॥ ९३ ॥ ततः
 सर्वाणि भूतानि तीर्थान्यायतनानि च ॥ जगाम लीलया देवो लोकानां हितकाम्यया ॥ ९४ ॥ संस्तूयमानः प्रमथैर्महायोगै
 रितस्ततः ॥ नृत्यमानो महायोगी हस्तन्यस्तकलेवरः ॥ ९५ ॥ तमभ्यधावद्भगवान्हरिनारायणः प्रभुः ॥ समांस्थाय परं रूपं
 नृत्यदर्शनलालसः ॥ ९६ ॥ निरीक्षमाणो गोविन्दं वृषेन्द्रांकितशासनः ॥ सस्मयोनन्तयोगात्मा नृत्यति स्म पुनः पुनः
 ॥ ९७ ॥ अंशु चानुचरो रुद्रं स हरिर्द्धर्मवाहनः ॥ भजे महादेवपुरीं वाराणसीति विश्रुताम् ॥ ९८ ॥ प्रविष्टमात्रे विश्वेशे ब्रह्महत्या
 कपद्दिनि ॥ हाहेत्युक्त्वा सनादं वै पातालं प्राप दुःखिता ॥ ९९ ॥ प्रविश्य परमं स्थानं कपालं ब्रह्मणो हरः ॥ गणानामग्रतो देवः
 स्थापयामास शंकरः ॥ १०० ॥ स्थापयित्वा महादेवो ददौ तच्च कलेवरम् ॥ उक्त्वा सज्जिवमस्त्विति विष्णवेऽसौ घृणा
 निधिः ॥ १०१ ॥ ये स्मरन्ति ममाजस्रं कपालं वेषमुत्तमम् ॥ तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्र च पातकम् ॥ १०२ ॥
 आगम्य तीर्थप्रवरे स्नानं कृत्वा विधानतः ॥ तर्पयित्वा गितुन्देवान्मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ १०३ ॥ अशाश्वतं जगज्ज्ञात्वा व्रजध्वं परमां
 पुरीम् ॥ देहान्ते तत्परं ज्ञानं ददाति परमम्पदम् ॥ १०४ ॥ इतीदमुक्त्वा भगवान् समालिङ्ग्य जनार्दनम् ॥ सदैव प्रमथेशानैः क्षणा
 दन्तरधीयत ॥ १०५ ॥ स लब्ध्वा भगवान्कृष्णो विष्वक्सेनं त्रिशूलिनः ॥ स्वन्देशमगमत्कृष्णो गृहीत्वा परमं बुधः ॥ १०६ ॥ एतद्भः
 कथितं पुण्यं महापातकनाशनम् ॥ कपालमोचनन्तीर्थं स्थाणोः त्रियकरं शुभम् ॥ १०७ ॥ य इमं पठतेऽध्यायं ब्राह्मणानां समीपतः ॥
 मानसैर्वाचिकैः पापैः कायिकैश्च प्रमुच्यते ॥ १०८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे कपालमोचनमाहात्म्यं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 पुनः प्रायश्चित्तप्रकरणम् ॥ व्यास उवाच ॥ सुरापस्तु सुरां तप्तमग्निवर्णां पिवेत्तदा ॥ निर्दग्धकायः स तथा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥ १ ॥

१ अथास्यावापरं रूपं रुद्र दर्शनलालसमिति पा० । २ अथ सानुचरो देवः ससहायः सवाहन इति, अथ सानुचरो रुद्रः स हरिर्द्धर्मवाहन इति पा० । ३ येऽस्मिन्स्थाने वसन्ति
 वै इति पा० । ४ तथा स काये निर्दग्धे मुच्यते तु द्विजोत्तमा इति पा० ।

कृ. पु.
॥१३६॥

गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृदसमेव वा ॥ पयो घृतं जलं वायुमुच्यते पातकास्ततः ॥ २ ॥ जलाद्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ॥
ब्रह्महत्याव्रतश्चाथ चरेत्पापप्रशान्तये ॥ ३ ॥ सुवर्णस्तेयकृदिप्रो राजानमभिगम्य तु ॥ स्वकर्म रूपापयन्मूयान्मा भवाननुशास्त्विति ॥ ४ ॥
गृहीत्वा सुसलं राजा सकृद्व्याजु तं स्वयम् ॥ वधे तु शुद्धयते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथवा ॥ ५ ॥ स्कन्धेनादाय सुसलं लघुदं वापि स्वादि
रम् ॥ शक्तिश्चादाय तीक्ष्णाग्रामायसं दण्डमेव वा ॥ ६ ॥ राजा तेन च गन्तव्यो मुक्तकेशेन धावता ॥ आचक्षणेन तत्पापमेतत्कर्मास्मि
शाधि माम् ॥ ७ ॥ शासनाद्वा विमोक्षाद्वा स्तेनः स्तेयादिसुच्यते ॥ अशासित्वा तु तं राजा स्तेनस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ ८ ॥ तपसा
पनोतुमिच्छंस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् ॥ चीरवासा द्विजोऽरण्ये चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ ९ ॥ स्नात्वाश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ॥
प्रदद्याद्वाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥ १० ॥ चरेद्वा वत्सरं कूच्छं ब्रह्मचर्यपरायणः ॥ ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु तत्पापस्यापनु
त्तये ॥ ११ ॥ गुरोर्भार्या समाख्य ब्राह्मणः काममोहितः ॥ अवगूहेत्स्त्रियं तप्ता दीप्ता कान्णायसी कृताम् ॥ १२ ॥ स्वयं वा शिश्र
वृषणाबुक्त्याधाय चाञ्जली ॥ अभिगच्छेदक्षिणाशामानिपातादजिह्वगः ॥ १३ ॥ गुर्वङ्गनागमः शुद्धयै चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ शास्त्रां वा
कण्टकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरम् ॥ १४ ॥ अधःशायी तनियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ॥ कूच्छं वाङ्दं चरेद्विप्रश्चीरवासाः समाहितः
॥ १५ ॥ अश्वमेधावभृथके स्नात्वा वा शुद्धयते द्विजः ॥ कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदा व्रती ॥ १६ ॥ स्थानाशनाभ्यां विहरं
स्त्रिरहोऽभ्युपयन्ततः ॥ अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्तद्व्यपोहति पातकम् ॥ १७ ॥ चान्द्रायणानि वा कुर्यात्पञ्च चत्वारि वा पुनः ॥
पतितैः संप्रयुक्तात्मा अथ वक्ष्यामि निष्कृतिम् ॥ १८ ॥ पतितेन तु संसर्गो यो येन कुरुते द्विजः ॥ स तत्पापपनोदार्थं तस्यैव व्रत
माचरेत् ॥ १९ ॥ तप्तकूच्छं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः ॥ षाण्मासिके तु संसर्गे प्रायश्चित्तार्थमाचरेत् ॥ २० ॥ एभिर्व्रतैरपोहन्ति महा
पातकिनो मलम् ॥ पुण्यतीर्थाभिगमनात्पृथिव्यां वाथ निष्कृतिः ॥ २१ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् ॥ कृत्वा तैश्चापि

१ तपसापनयेत् यस्तु इति पा० । २ आतिष्ठेदक्षिणामशामिति, प्रतिष्ठत् इति साधु पा० । ३ तत्पापपनाशार्थमिति पा० ।

उत०
अ० ३२

॥१३६॥

संसर्गं ब्रह्माणः कामचारतः ॥ २२ ॥ कुर्यादनशनं विप्रः पुनस्तीर्थं समाहितः ॥ ज्वलन्तं वा विस्नेदमिं ध्यात्वा देवं कपदिनम् ॥ २३ ॥
 न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्दर्मवादिभिः ॥ तस्मात्पुण्येषु तीर्थेषु दहन्वापि स्वदेहकम् ॥ २४ ॥ इति श्रीकर्मपुराणे उत्तरार्द्धे
 द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ पुनः प्रायश्चित्तकथनम् ॥ व्यास उवाच ॥ गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्तुषामपि ॥ प्रविशेज्ज्वलनन्दीति
 मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥ १ ॥ मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसां ॥ भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात्कृच्छ्रातिकृच्छ्रकौ ॥ २ ॥
 चान्द्रायणञ्च कुर्वीत तस्य पापस्य शान्तये ॥ ध्यायन्देवं जगद्योनिमनादिनिधनं हरिम् ॥ ३ ॥ भ्रातृभार्यां समारुह्य कुर्यात्तत्पाप
 शान्तये ॥ चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ॥ ४ ॥ पितृष्वसेयीं गत्वा तु स्वस्त्रीयां मातुरेव च ॥ मातुलस्य सुतां वापि गत्वा
 चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५ ॥ सखिभार्यां समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा ततः कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ६ ॥ उदक्या
 गमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥ चाण्डालगमने चैव तप्तकृच्छ्रत्रयं विदुः ॥ ७ ॥ शुद्धिः सान्तपनेन स्यान्नान्यथा निष्कृतिः स्मृता ॥
 मातृगोत्रां समारुह्य समानप्रवरां तथा ॥ ८ ॥ चान्द्रायणेन शुद्ध्येत प्रयतात्मा समाहितः ॥ ब्राह्मणो ब्राह्मणीकृत्वा कृच्छ्रमेकं समाच
 रेत् ॥ ९ ॥ कन्यकान्दूषयित्वा तु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिषु ॥ १० ॥ रेतः सिक्त्वा जले चैव
 कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ वार्द्धिकीगमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥ ११ ॥ गवि मैथुनमासेष्वप्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ वेश्यायां मैथुनं
 कृत्वा प्राजापत्यं चरेद्भिजः ॥ १२ ॥ पतितां च स्त्रियङ्गत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ पुल्कशीगमने चैव कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥ १३ ॥
 नटीं शैलूषकीं चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ॥ गत्वा चान्द्रायणद्वर्पात्तया चमोपजीविनीम् ॥ १४ ॥ ब्रह्मचारी स्त्रियङ्गच्छेत्कथञ्चित्काम
 मोहितः ॥ सप्तागारं चरेद्भैक्षं वसित्वा गर्दभाजिनम् ॥ १५ ॥ उपस्पृशेत्त्रिषवणं स्वपापं परिकीर्तयन् ॥ संवत्सरेण चैकेन तस्मात्पापात्
 प्रमुच्यते ॥ १६ ॥ ब्रह्मइत्याव्रतश्चापि षण्मासान्विचरन्त्यमी ॥ मुच्यते ह्यवकीर्णी तु ब्राह्मणानुमते स्थितः ॥ १७ ॥

१ मातृष्वसारमिति साधु २ पितृष्वसारमिति साधु । ३ पितृष्वसेयीं चत्वारिपञ्च वा मातुरेव च इति पा० । ४ ब्रह्मइत्याव्रतं चापि षण्मासान्विचरेत्यतिः इति पा० ।

ह. पु.
१३॥

ससरात्रमकृत्वा तु भैक्षचर्याभिपूजनम् ॥ रेतसश्च समुत्सर्गे प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १८ ॥ ओंकारपूर्विकाभिस्तु महाव्याहृतिभिः
सदा ॥ संवत्सरन्तु भुञ्जानो नक्तं भिक्षाशनः शुचिः ॥ १९ ॥ सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं सत्वरः क्रोधवर्जितः ॥ नदीतीरेषु तीर्थेषु तस्मात्
पापाद्विमुच्यते ॥ २० ॥ इत्वा तु क्षत्रियं विप्रः कुर्याद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ अकामतो वै षण्मासान्दद्यात्पञ्चशतद्वयम् ॥ २१ ॥ अन्धं
चरेद्दद्यान्युतो वनवासी समाहितः ॥ प्राजापत्यं सान्तपनं तप्तकृच्छ्रन्तु वा स्वयम् ॥ २२ ॥ प्रमादात्कामतो वैश्यं कुर्यात्संवत्सरत्रयम् ॥
गोसहस्रन्तु पादन्तु प्रदद्याद्ब्रह्मणो व्रतम् ॥ २३ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ वा कुर्याच्चान्द्रायणमथापि वा ॥ संवत्सरं व्रतं कुर्याच्छूद्रं इत्वा प्रमा-
दतः ॥ २४ ॥ गोसहस्रार्द्धपादञ्च दद्यात्तत्पापशान्तये ॥ अष्टौ वर्षाणि वा त्रीणि कुर्याद् ब्रह्महणो व्रतम् ॥ इत्वा तु क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं
चैव यथाक्रमम् ॥ २५ ॥ निहत्य ब्राह्मणीं विप्रस्त्वष्टवर्षं व्रतञ्चरेत् ॥ राजन्यां वर्षषट् तु वैश्यां संवत्सरत्रयम् ॥ २६ ॥ वत्सरेण विशु-
द्धयेत् शूद्रौ इत्वा द्विजोत्तमः ॥ वैश्या इत्वा द्विजातिस्तु किञ्चिद्दद्याद्विजातये ॥ २७ ॥ अन्त्यजानां वधे चैव कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
पराकेणाथवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ॥ २८ ॥ मण्डूकं नकुलङ्काकं विडालं खरमूषकौ ॥ श्वानं इत्वा द्विजः कुर्यात्षोडशांशं महा-
व्रतम् ॥ २९ ॥ पयः पिबेन्निरात्रन्तु श्वानं इत्वा ह्यतन्द्रितः ॥ मार्जारं वाथ नकुलं योजनञ्चाध्वनो व्रजेत् ॥ ३० ॥ कृच्छ्रं द्वादशरात्रन्तु
कुर्यादश्ववधे द्विजः ॥ अर्चा कार्णायसीं दद्यात्सर्पं इत्वा द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ पलालभारकं षण्ठे सीसकञ्चैकमाषकम् ॥ घृतकुम्भं
वराहे तु तिलद्रोणन्तु तित्तिरे ॥ ३२ ॥ शुशुं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं इत्वा त्रिहायनम् ॥ इत्वा हंसं बलाकाञ्च बकं बर्हिणमेव च ॥ ३३ ॥
वानरं श्येनभासञ्च स्पर्शयेद्ब्राह्मणाय गाम् ॥ क्रव्यादास्तु मृगान्दत्त्वा धेनुन्दद्यात्पयस्विनीम् ॥ ३४ ॥ अक्रव्यादान्वत्सतरीमुष्ट्रं इत्वा तु
कृष्णलम् ॥ किञ्चिद्देयन्तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ॥ ३५ ॥ अनस्थनाञ्चैव हिंसायां प्राणायामेन शुच्यति ॥ फलदानान्तु वृक्षाणां

उत०
अ० ३३

॥१३७॥

छेदने जप्यमृकशतम् ॥ ३६ ॥ गुल्मवल्लीलतानान्तु पुष्पितानाञ्च वीरुधाम् ॥ अण्डजानां च सर्वेषां स्वेदजानां च सर्वशः ॥ ३७ ॥ फल
 पुष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राशो विशोधनम् ॥ इस्तिनाञ्च वधे दृष्टं तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥ ३८ ॥ चान्द्रायणं पराकं वा गां हत्वा तु प्रमा
 दतः ॥ मतिपूर्ववधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३९ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे प्रायश्चित्तनिरूपणे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥
 तदेव ॥ व्यास उवाच ॥ मनुष्याणान्तु हरणं कृत्वा स्त्रीणां गृहस्य च ॥ वागीरूपजलानाञ्च शुद्धचेर्चाद्रायणेन तु ॥ १ ॥ द्रव्याणामल्प
 साराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥ चरेत्सातपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥ २ ॥ धान्यान्नघनचौर्यन्तु कृत्वा कामाद्विजोत्तमः ॥ स्वजातीय
 गृहादेव कृच्छ्राद्धेन विशुध्यति ॥ ३ ॥ भक्ष्यभोज्योपहरणे यानशय्यासनस्य च ॥ पुष्पमूलफलानाञ्च पंचगव्यं विशोधनम् ॥ ४ ॥
 तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ॥ चैलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ५ ॥ मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य
 च ॥ अयस्कांतोपलानाञ्च द्वादशाहं काणाशनम् ॥ ६ ॥ कांपांसस्यैव हरणे द्विशफैकशफस्य च ॥ पुष्पगन्धौषधीनाञ्च पिबेच्चैव ऽपहं
 पयः ॥ ७ ॥ नरमांसाशनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ॥ काकञ्चैव तथा श्वानजग्वा इस्तिनमेव वा ॥ ८ ॥ वराहं कुक्कुटं वाथ तप्त
 कृच्छ्रेण शुध्यति ॥ क्रव्यादानाञ्च मांसानि पुरीषं सूत्रमेव वा ॥ ९ ॥ गोगोमायुकपीनां च तदेव व्रतमाचरेत् ॥ शिशुमारन्तया
 चाषं मत्स्यमांसं तथैव च ॥ १० ॥ उपोष्य द्वादशाहञ्च कूष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् ॥ नकुओलूकमार्जाराजग्वा सान्तपनं चरेत् ॥ ११ ॥
 श्वापदोष्टखराजग्वा तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वेण विधिना तु ॥ १२ ॥ बकं चैव बलाकाञ्च हंसङ्कारण्डवांस्तथा ॥
 चक्रवाकपलं जग्वा द्वादशाहमभोजनम् ॥ १३ ॥ कपोतटिट्टिभाञ्चैव शुक्रं सारसमेव च ॥ उलूकं जालपादञ्च जग्वाप्येतद्व्रतञ्चरेत् ॥ १४ ॥
 शिशुमारं तथा चाषं मत्स्यमांसं तथैव च ॥ जग्वा चैव कटाहारमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ १५ ॥ क्रोकिलं चैव मत्स्यादान्मण्डूकं भुजगन्तया ॥

१ अण्डजानाञ्च सत्वानामिति, अन्नजनान्तु सत्त्वानामिति पा० । २ राजसानाञ्चेति, अण्डजनान्तु सर्वश इति पा० । ३ कार्पासक्रीटजोर्णानामिति, कार्पासक्षौमवस्त्राणामिति
 पा० । ४ व्रतवच्चेति पा० ।

कू. पु.
॥१३८॥

गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुद्ध्यति ॥१६॥ जलेचरांश्च जलजान्प्रणुदानथ विष्किरान् ॥ रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चेतदाचरेत् ॥ १७ ॥ शुनो मांसं शुष्कमांसमात्मार्थं च तथा कृतम् ॥ भुक्त्वा मांसं चरेदेतत्तत्पापस्यापनुत्तये ॥१८॥ वृन्ताकं भूस्तृणे शिष्टं कुट्टकं चटकं तथा ॥ प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा खड्गं कुम्भीकमेव च ॥ १९ ॥ पलाण्डुं लशुनं चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ नाळिकां तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुध्यति ॥ २० ॥ अश्मान्तकं तथा पोतं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्कुसुम्भस्य च भक्षणे ॥ २१ ॥ अलाबुद्धिशुकश्चैव भुक्त्वाप्येतद्व्रतञ्चरेत् ॥ एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ २२ ॥ गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ॥ उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ भुक्त्वा चैव नवश्राद्धे मृतके सूतके तथा ॥ २३ ॥ चान्द्रायणेन शुद्ध्येत ब्राह्मणः सुसमाहितः ॥ यस्याग्नौ हूयते नित्यमन्नस्याग्रं न दीयते ॥ २४ ॥ चान्द्रायणञ्चरेत्सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ॥ अभोज्यान्नन्तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ॥ २५ ॥ अन्तावसायिनाञ्चैव तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥ चण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ २६ ॥ बुद्धिपूर्वन्तु कृच्छ्राब्दं पुनः संस्कारमेव च ॥ असुरामद्यपानेन कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ २७ ॥ अभोज्यान्नन्तु भुक्त्वा च प्राजापत्येन शुध्यति ॥ विष्मूत्रप्राशनं कृत्वा रेतसश्चेतदाचरेत् ॥ २८ ॥ अनादिष्टे तु चैकाहं सर्वत्र तु यथार्थतः ॥ विद्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः ॥ २९ ॥ प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ अज्ञानात्प्राश्य विष्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥ ३० ॥ पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ऋग्वेदां पक्षिणां चैव प्राश्यमूत्रपुरीषकम् ॥ ३१ ॥ महासातपनं मोहात्तथा कुर्याद्विजोत्तमः ॥ भासमण्डूककुररे विष्किरे कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ३२ ॥ प्राजापत्येन शुद्ध्येत ब्राह्मणोच्छिष्टभोजने ॥ क्षत्रिये तप्तकृच्छ्रं स्याद्वैश्ये चैवातिकृच्छ्रकम् ॥ ३३ ॥ शूद्रोच्छिष्टद्विजो भुक्त्वा कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ सुराया भाण्डके वारि पीत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ ३४ ॥ समुच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ गोमूत्रयावकाहारः पीतशेषश्च वा गवाम् ॥ ३५ ॥ अपो

उत्त०
अ० ३४

॥१३८॥

१ कुट्टकं कवकं तथेति, कुभाण्डं करकं तथेति पा० । २ मासेनैव विशुद्ध्यतीति पा० । ३ असुरामद्यपानेन-सुरामित्रं मद्यं पीत्येत्यर्थः । ४ सुरामाण्डोदरे इति पा० ।

मूत्रपुरीषार्चैर्दूषिताः प्राज्ञयेद्यदि ॥ तदा सान्तपनं कृच्छ्रं व्रतं पापविशोधनम् ॥ ३६ ॥ चाण्डालकूपे भाण्डेषु यदि ज्ञानात्पिबेजलम् ॥
 चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥ ३७ ॥ चाण्डालेन तु संपृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ॥ त्रिरात्रव्रतमुख्येन पञ्चगव्येन शुध्यति
 ॥ ३८ ॥ महापातकिसंस्पर्शं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजो यदि ॥ बुद्धिपूर्वं यदा मोहात्तत्कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ३९ ॥ स्पृष्ट्वा महापातकिनं
 चाण्डालञ्च रजस्वलाम् ॥ प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ४० ॥ स्नानादौ यदि भुञ्जीत ह्यहोरात्रेण शुध्यति ॥ बुद्धिपूर्वं तु
 कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥ ४१ ॥ भुक्त्वा पर्युषितादीनि गवादिप्रतिदूषिताः ॥ भुक्त्वोपवासङ्कुर्वीत कृच्छ्रपादमथापि वा ॥ ४२ ॥
 संवत्सरान्ते कृच्छ्रं तु चरेद्विप्रः पुनः पुनः ॥ अज्ञानमुक्तशुद्ध्यर्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म
 च ॥ अभिचारमहीनञ्च त्रिभिः कृच्छ्रेर्विशुध्यति ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणादिदत्तानां तु कृत्वा दांदादिकं द्विजः ॥ गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन
 शुध्यति ॥ ४५ ॥ तैलाभ्यक्तोऽप्य वान्तो वा कुर्यान्मूत्रपुरीषके ॥ अहोरात्रेण शुद्ध्येत स्मश्रुकर्मणि मैथुने ॥ ४६ ॥ एकाहेन विहा
 याग्निं परिहाप्य द्विजोत्तमः ॥ त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत त्रिरात्रात्षडहः परम् ॥ ४७ ॥ दशाहं द्वादशाहं वा परिहाप्य प्रमादतः ॥ कृच्छ्रं
 चांद्रायणं कुर्यात्तत्पापस्योपशान्तये ॥ ४८ ॥ पतितान्द्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुध्यति ॥ चरेच्च विधिना कृच्छ्रमित्याह भगवान्मनुः ॥ ४९ ॥
 अनाशकान्निवृत्तास्तु प्रव्रज्यावसितास्तथा ॥ चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चांद्रायणानि च ॥ ५० ॥ पुनश्च जातकर्मादिसंस्कारैः
 संस्कृता द्विजाः ॥ शुद्ध्येयुस्तद्व्रतं सम्यक्चरेयुर्मदक्षिणः ॥ ५१ ॥ अनुपासितसन्ध्यस्तु तद्वह्यावके भवेत् ॥ अनश्रन् संयतमना
 रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥ ५२ ॥ अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ॥ गायत्र्यष्टसहस्रस्य जप्यं कुर्याद्विशुद्ध्ये ॥ ५३ ॥
 उपवासी चरेत्सन्ध्यां गृहस्थो हि प्रमादतः ॥ स्नात्वा विशुद्ध्येत सद्यः परिश्रान्तश्च संयतः ॥ ५४ ॥ वेदोदितानि नित्यानि कर्माणि च

१ पापविनाशनमिति पा० । २ त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत पञ्चगव्येन चैव हीति पा० । ३ बुद्धिपूर्वं तु मृगात्मा तत्कृच्छ्रमिति पा० । ४ दाहादिकाः क्रिया इति पा० ।
 ५ परिवार्य इति पा० । ६ पापस्थापनुत्तये इति पा० । ७ चरेत्सान्तपनमिति पा० ।

विलोप्य तु ॥ स्नातको व्रतलोपं तु कृत्वा चोपवसेदिनम् ॥ ५५ ॥ संवत्सरं चरेत्कृच्छ्रमन्योत्सादी द्विजोत्तमः ॥ चांद्रायणं चरेद्वात्यो
 गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥ ५६ ॥ नास्तिक्यं यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरोद्भिजः ॥ देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥ ५७ ॥ उष्ट्रयानं
 समारुह्य खरयानं च कामतः ॥ त्रिरात्रेण विशुद्ध्यत्येव नम्रो वा प्रविशेज्जलम् ॥ ५८ ॥ षष्ठात्रकाळता मासं संहिताजप एव च ॥ होमाश्च
 शाकला नित्यं अपाङ्क्तानां विशोधनम् ॥ ५९ ॥ नीलं रक्तं वसित्वा च ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ॥ अहोरात्रोषितः स्नातः पंचग
 व्येन शुद्ध्यति ॥ ६० ॥ वेदधर्मपुराणानां चण्डालस्य तु भाषणे ॥ चांद्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥ ६१ ॥ उद्वन्धनादि
 निहतं संस्पृश्य ब्राह्मणं क्वचित् ॥ चांद्रायणेन शुद्धिः स्यात्प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ६२ ॥ उच्छिष्टो यद्यनाचांतश्चाण्डालादीन् स्पृशे
 द्विजः ॥ प्रमादाद्वा जपेत्स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥ ६३ ॥ द्रुपदानां शतं वापि ब्रह्मचारी समाहितः ॥ त्रिरात्रोपोषितः सम्यक् पंचग
 व्येन शुद्ध्यति ॥ ६४ ॥ चाण्डालपतितादींस्तु कामाद्यः संस्पृशेद्विजः ॥ उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्ध्ये ॥ ६५ ॥ चाण्डालमृतकि
 शवास्तथा नारो रजस्वलाम् ॥ स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्ध्यत्यर्थं तत्स्पृष्टपतितास्तथा ॥ ६६ ॥ चाण्डालमृतकिशवैः संस्पृष्टं संस्पृष्टेद्यदि ॥
 ततः स्नात्वाथ आचम्य जपं कुर्यात्समाहितः ॥ ६७ ॥ तत्स्पृष्टस्पर्शिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः ॥ स्नात्वाचामेद्विशुद्ध्यत्यर्थं प्राह
 देवः पितामहः ॥ ६८ ॥ भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्संस्पृष्टेद्यदि ॥ कृत्वा शाचं ततः स्नायादुपोष्य जुहुयाद्रतम् ॥ ६९ ॥ चाण्डालं
 तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्याद्विशुद्ध्यति ॥ स्पृष्ट्वाऽभ्यक्तस्त्वसंस्पृश्य अहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ७० ॥ मुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात्प्राणायाम
 त्रयं शुचिः ॥ पलाण्डुं लशुनञ्चैव घृतं प्राश्य ततः शुचिः ॥ ७१ ॥ ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्य हं सायं पयः पिबेत् ॥ नाभेरुर्ध्वन्तु दष्टस्य
 तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ ७२ ॥ स्यादेतन्निगुणं बाह्योर्मूर्ध्नि च स्याच्चतुर्गुणम् ॥ स्नात्वा जपेद्वा सावित्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥ ७३ ॥
 अनिर्वर्त्य महायज्ञान्यो भुंक्ते तु द्विजोत्तमः ॥ अनातुरः सति धने कृच्छ्राद्धेन स शुद्ध्यति ॥ ७४ ॥ आहिताग्निरुपस्थानं न कुर्याद्यस्तु

पर्वणि ॥ ऋतौ न गच्छेद्द्वार्या वा सोऽपि कूच्छार्द्धमाचरेत् ॥ ७५ ॥ विनाद्विरप्सु नाप्यार्तः शरीरं सन्निवेश्य च ॥ सचैलो जलमाप्लुत्य
 गामालभ्य विशुध्यति ॥ ७६ ॥ बुद्धिपूर्वन्त्यभ्युदिते जपेदन्तर्जले द्विजः ॥ गायत्र्यष्टसहस्रं तु त्र्यहं चोपवसेद्विजः ॥ ७७ ॥ अनुगम्येच्छया
 शूद्रं प्रेतीभूतं द्विजोत्तमः ॥ गायत्र्यष्टसहस्रं जपं कुर्यान्नदीषु च ॥ ७८ ॥ कृत्वा तु शपथं विप्रो विप्रस्यावैधिसंयुतम् ॥ स चैव यावका
 नेन कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ७९ ॥ पशूनां विषमदानन्तु कृत्वा कूच्छ्रेण शुध्यति ॥ छायां श्रपाकस्यारूढ्य स्नात्वा सम्प्राशयेदृतम्
 ॥ ८० ॥ ईक्षेदादित्यमशुचिर्द्विजं चन्द्रमेव वा ॥ मानुषं चास्थि संस्पृश्य स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ ८१ ॥ कृत्वा तु मिथ्याध्ययनं
 चरेद्भक्षन्तु वत्सरम् ॥ कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पंचसंवत्सरव्रती ॥ ८२ ॥ हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः ॥ स्नात्वा नाश्रवद्दशैव
 प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ८३ ॥ ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठं बद्धाय वाससा ॥ विवादे चापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ८४ ॥ अवगूर्य
 चरत्कूच्छमतिकूच्छं निपातने ॥ कूच्छातिकूच्छौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ॥ ८५ ॥ गुरोराक्रोशमनृतं कुर्यात्कृत्वा विशोधनम् ॥
 एकैरात्रं निराहारः तत्पापस्यापनुत्तये ॥ ८६ ॥ देवर्षीणामभिमुखं धीवनाक्रोशने कृते ॥ उल्मुकेन दद्वेजिह्वां दातव्यं च हिरण्यकम् ॥ ८७ ॥
 देवोद्यानेषु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं सकृद्विजः ॥ छिन्द्याञ्छिन्नं विशुध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८८ ॥ देवतायतने मूत्रं कृत्वा मोहाद्विजो
 त्तमः ॥ शिश्रस्योत्कर्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ॥ ८९ ॥ देवतानामृषीणां च देवानां चैव कुत्सनम् ॥ कृत्वा सम्पर्कं प्रकुर्वीत प्राजा
 पत्यं द्विजोत्तमः ॥ ९० ॥ तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवं समर्चयेत् ॥ दृष्ट्वा वीक्षेत भास्वन्तं स्मृत्वा विश्वेश्वरं स्मरेत् ॥ ९१ ॥ यः
 सर्वभूताधिपतिं विश्वेशानं विनिन्दति ॥ न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ ९२ ॥ चान्द्रायणं चरेत्पूर्वं कूच्छं चैवातिकूच्छं
 कम् ॥ प्रपन्नः शरणं देवं तस्मात्पापाद्विमुच्यते ॥ ९३ ॥ सर्वस्वदानं विधिवत्सर्वपापविशोधनम् ॥ चान्द्रायणं च विधिना कूच्छं चैवाति

१ चोपवसेद्व्रतीति पा० । २ विप्रस्य वधसंयुतमिति पा० । ३ पशूक्त्यामिति पा० । पशूक्त्याविषमदानम्-एकपक्षिस्थितेभ्यो भोजनं कुर्वद्भ्यो ब्राह्मणेभ्यो विसदृशदानं परिवेषण-
 भित्तिर्यथे । ४ ईक्षेदित्यार्षम् ईक्षेत इति साधु । ५ एकैरात्रं त्रिरात्रं वेति पा० ।

कृच्छ्रकम् ॥ ९४ ॥ पुण्यक्षेत्राभिगमनं सर्वपापविशोधनम् ॥ अमावास्या तिथिं प्राप्य यः समाराधयेद्भवम् ॥ ९५ ॥ ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९६ ॥ कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ॥ सम्पूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९७ ॥ त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ॥ दृष्ट्वेष्टं प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ९८ ॥ उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥ ९९ ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वप्राणहराय च ॥ प्रत्येकं तिलसंयुक्तान्दद्यात्सप्तोदकाञ्जलीन् ॥ १०० ॥ स्नात्वा दद्याच्च पूर्वाह्णे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ब्रह्मचर्यमधःशय्या उपवासो द्विजार्चनम् ॥ १०१ ॥ व्रतेष्वेतेषु कुर्वीत शान्तः संयतमानसः ॥ अमावास्यायां ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् ॥ १०२ ॥ ब्राह्मणांस्त्रीन्समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ षष्ठ्यामुपोषितो देवं शुक्लपक्षे समाहितः ॥ १०३ ॥ सप्तम्यामर्चयेद्भानुं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ भरण्यां च चतुर्थ्यां च शनैश्चरदिने यमम् ॥ १०४ ॥ पूजयेत्सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ॥ एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ १०५ ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य महापापैः प्रमुच्यते ॥ तपो जपस्तर्पणसेवा देवब्राह्मणपूजनम् ॥ १०६ ॥ ग्रहणादिषु कालेषु महापातकशोधनम् ॥ यः सर्वपापयुक्तोऽपि पुण्यतीर्थेषु मानवः ॥ १०७ ॥ नियमेन त्यजेत्प्राणान्मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ब्रह्मघ्नं वा कृतघ्नं वा महापातकदूषितम् ॥ १०८ ॥ भर्तारमुद्धरेन्नारी प्रविष्टा सह पावकम् ॥ एतदेव परं स्त्रीणां प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ॥ १०९ ॥ पतिव्रता तु या नारी भर्तुंशुश्रूषणे रता ॥ न तस्या विद्यते पापमिहलोके परत्र च ॥ ११० ॥ (सर्वपापविनिर्मुक्ता नास्ति कार्या विचारणा ॥ पातिव्रत्यसमायुक्ता भर्तुंशुश्रूषणोत्सुका ॥ न यास्तु पातकं तस्यामिहलोके परत्र च ॥) पतिव्रता धर्मरता भद्राण्येव लभेत्सदा ॥ नास्याः पराभवं कर्तुं शक्नोतीह जनः क्वचित् ॥ १११ ॥ यया रामस्य सुभगा सीता त्रिलोक्यविश्रुता ॥ पत्नी दाशरथेर्देवी विजिग्ये राक्षसेश्वरम् ॥ ११२ ॥

१ विशोधनम् । देवताभ्यर्चनं नृणामशेषापाविनाशनमिति पा० । २ सर्वप्रहरणाय च । औदम्बराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय वित्राय चित्रगुप्ताय चैव नमः । इति पा० । ३ महापातकिर्न नरमिति पा० ।

रामस्य भार्या सुभंगा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ सीता विशालनयना चक्रे कालनोदितः ॥ ११३ ॥ गृहीत्वा मायया वेषं चरन्ती
 विजने वने ॥ समाहर्तुं मर्तिं चक्रे तापसः किल कामिनीम् ॥ ११४ ॥ विज्ञाय सा च तद्भावं स्मृत्वा दाशरथिं पतिम् ॥ जगाम
 शरणं वह्निमावसथ्यं शुचिस्मितः ॥ ११५ ॥ उपतस्थे महायोगं सर्वलोकविदाहकम् ॥ कृताञ्जली रामपत्नी साक्षात्पतिमिवाच्युतम्
 ॥ ११६ ॥ नमस्यामि महायोगं कृशानुं गह्वरं परम् ॥ दाहकं सर्वभूतानामीशानं कालरूपिणम् ॥ ११७ ॥ प्रपद्ये पावकं देवं श्लाघ्यं
 विश्वरूपिणम् ॥ योगिनं कृत्तिवसनं भूतेशं परमम्पदम् ॥ ११८ ॥ आत्मानं दीप्तवपुषं सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥ तं प्रपद्ये जगन्मूर्तिं
 प्रभवं सर्वतेजसाम् ॥ महायोगीश्वरं वह्निमादित्यं परमेष्ठिनम् ॥ ११९ ॥ प्रपद्ये शरणं रुद्रं महाप्रासं त्रिशूलिनम् ॥ कालाग्निं योगिना
 मीशं भोगमोक्षफलप्रदम् ॥ १२० ॥ प्रपद्ये त्वां विरूपाक्षं भूर्भुवःस्वःस्वरूपिणम् ॥ हिरण्ये गृहे गुप्तं महान्तममितौजसम् ॥ १२१ ॥
 वैश्वानरं प्रपद्येऽहं सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥ इव्यक्व्यवहं देवं प्रपद्ये वह्निमीश्वरम् ॥ १२२ ॥ प्रपद्ये तत्परं तत्त्वं वरेण्यं सवितुः शिवम्
 स्वर्गमाग्निं परं ज्योतिः स्वाक्षयं इव्यवाहनम् ॥ १२३ ॥ इति वह्न्यष्टकं जत्वा रामपत्नी यज्ञस्विनी ॥ ध्यायन्ती मनसा तस्थौ राम
 मुन्मीलितेक्षणा ॥ १२४ ॥ अथावसथ्याद्भगवान्द्व्यवाहो महेश्वरः ॥ आविरासीत्सुदीप्तात्मा तेजसा निर्देहन्निव ॥ १२५ ॥ सृष्ट्वा माया
 मयीं सीतां स रावणवधेच्छया ॥ सीतामादाय रोमेष्टां पावकोऽन्तरधीयत ॥ १२६ ॥ तां दृष्ट्वा तादृशीं सीतां रावणो राक्षसेश्वरः ॥
 समादाय ययौ लङ्कां सागरान्तरसंस्थिताम् ॥ १२७ ॥ कृत्वा तु रावणवधं रामो लक्ष्मणसंयुतः ॥ समादायाभवत्सीतां शङ्काकु
 लितमानसः ॥ १२८ ॥ सा प्रत्ययाय भूतानां सीता मायामयी पुनः ॥ विवेश पावकं क्षिप्रं ददाह ज्वलनोऽपि ताम् ॥ १२९ ॥ दग्ध्वा
 मायामयीं सीतां भगवानुष्णदीधितिः ॥ रामायादर्शयत्सीतां पावकोऽभूत्सुरप्रियः ॥ १३० ॥ प्रसृज्य भर्तृश्वरणौ कराभ्यां सा सुमध्यमा ॥

१ विमलामिति पा० । २ सर्वदोषविनाशनमिति, सर्वदोषविदाहकमिति, सर्वरोगविनाशनमिति पा० । ३ कृतान्तं गह्वरं परमिति, कृत्वा नगहरं परमिति पा० । ४ भागमग्नि
 मिति, भार्गवाग्निमिति पा० । ५ धमिष्ठामिति पा० । ६ तामसीमिति पा० ।

क. पु.
॥१४१॥

चकार प्रणतिं भूमौ रामाय जनकात्मजा ॥ १३१ ॥ दृष्ट्वा दृष्टमाना रामो विस्मयाकुललोचनः ॥ प्रणम्य वह्निं शिरसा तोषयामास
राघवः ॥ १३२ ॥ उवाच वह्निं भगवान् किमेषा वरवर्णिनी ॥ दग्धा भगवता पूर्वं दृष्टा मत्पार्श्वमागता ॥ १३३ ॥ तमाह देवो लोकानां
दाहको ह्यववाहनः ॥ यथावृत्तं दाशरथिं भूतानामेव सन्निधौ ॥ १३४ ॥ इयं सा परमा साध्वी पार्वतीवि प्रिया तव ॥ आराध्य लब्ध्वा
तपसा देव्याश्चात्यन्तवल्लभा ॥ १३५ ॥ भर्तुः शुश्रूषणोपेता सुशीलेयं पतिव्रता ॥ भवानीवेश्वरे गुप्ता माया रावणकामिता ॥ १३६ ॥
या नीता राक्षसेन सीता भगवती हता ॥ मया मायामयी सृष्टा रावणस्य वधेच्छया ॥ १३७ ॥ तदर्थं भवता दृष्टो रावणो राक्षसे
श्वरः ॥ मायोपसंहता चैव इतो लोकविनाशनः ॥ १३८ ॥ गृहाण चैतां विमलां जानकीं वचनान्मम ॥ पश्य नारायणं देवं स्वात्मानं
प्रभवाव्ययम् ॥ १३९ ॥ इत्युक्त्वा भगवांश्चण्डो विश्वाचिर्विश्वतोमुखः ॥ मानितो राघवेणाग्निर्भूतैश्चान्तरधीयत ॥ १४० ॥ एतत्पति
व्रतानां वै माहात्म्यं कथितं मया ॥ स्त्रीणां सर्वाघशमनं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १४१ ॥ अश्लेषपापसंयुक्तः पुरुषोऽपि सुसंयुतः ॥
स्वदेहं पुण्यतीर्थेषु त्यक्त्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥ १४२ ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु वा द्विजः ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैः
सञ्चितैरपि पुरुषः ॥ १४३ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्येष मानवो धर्मो युष्माकं कथितो मया ॥ महेशाराधनार्थाय ज्ञानयोगश्च शाश्वतः ॥ १४४ ॥
योगेन विधिना युक्तो ज्ञानयोगं समाचरेत् ॥ स पश्याति महादेवं नान्यः कल्पशतैरपि ॥ १४५ ॥ स्थापयेद्यः परं धर्मं ज्ञानं तत्पारमेश्वरम् ॥
न तस्मादधिको लोके स योगी परमो मतः ॥ १४६ ॥ यः संस्थापयितुं शक्नोति न कुर्यान्मोहितो जनः ॥ स योगयुक्तोऽपि मुनिर्नात्यर्थं
भगवत्प्रियः ॥ १४७ ॥ तस्मात्सदैव दातव्यं ब्राह्मणेषु विशेषतः ॥ धर्मयुक्तेषु शान्तेषु श्रद्धया चान्वितेषु वै ॥ १४८ ॥ यः पठेद्भवतां
नित्यं संवादं मम चैव हि ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो गच्छेत् परमाद्भुतिम् ॥ १४९ ॥ आहं वा दैविके कार्ये ब्रह्मणानां च सन्निधौ ॥ पठेत् नित्यं

१ इत्थं सा भियिलेशेन पार्वतीं रुद्रवल्लभमिति पा० । २ गच्छेत् इत्यार्षमात्मनेपदम् । गच्छेत्स इति, स गच्छेदिति पा० । ३ पठेत् इत्यार्षमात्मनेपदम् ।

उत्त०
अ० ३४

॥१४१॥

सुमनाः श्रोतव्यं च द्विजातिभिः ॥ १५० ॥ योऽर्थं विचार्य युक्तात्मा श्रावयेद्वा द्विवान् शुचीन् ॥ स दोषकञ्जु कृत्यत्वा याति देवं महेश्वरम् ॥ १५१ ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ समाश्वास्य मुनीन्सूतं जगाम च यथागतम् ॥ १५२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ अथ तीर्थप्रकरणम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ तीर्थानि यानि लोकेऽस्मिन्विश्रुतानि महान्त्यपि ॥ तानि त्वं कथयास्माकं रोमहर्षण साम्प्रतम् ॥ १ ॥ रोमहर्षण उवाच ॥ शृणुष्वं कथयिष्येऽहं तीर्थानि विविधानि च ॥ कथितानि पुराणेषु मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ २ ॥ यत्र स्नानञ्जपो होमः श्राद्धदानादिकं कृतम् ॥ एकैकशो मुनिश्रेष्ठाः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ३ ॥ पञ्चयोजनविस्तीर्णं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ प्रयागं प्रथितं तीर्थं यस्य माहात्म्यमीरितम् ॥ ४ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं कुरूणां देववन्दितम् ॥ ऋषीणामाश्रमैर्जुष्टं सर्वपापविशोधनम् ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा विशुद्धात्मा दम्भमात्सर्यवर्जितः ॥ ददाति यत्किञ्चिदपि पुनात्युभयतः कुलम् ॥ ६ ॥ परं गुह्यं गयातीर्थं पितृणाञ्चातिदुर्लभम् ॥ कृत्वा पिण्डप्रदानन्तु न भूयो जायते नरः ॥ ७ ॥ सकृद्गयाभिगमनं कृत्वा पिण्डं ददाति यः ॥ तारिताः पितरस्तेन यास्यन्ति परमाङ्गतिम् ॥ ८ ॥ तत्र लोकहितार्थाय रुद्रेण परमात्मना ॥ शिखातले पदं न्यस्तं तत्र पितृन्प्रसादयेत् ॥ ९ ॥ गयाभिगमनं कर्तुं यः शक्तो नाधिगच्छति ॥ शोचन्ति पितरस्तं वै वृथा तस्य परिश्रमः ॥ १० ॥ गायन्ति पितरो गथाः कीर्तयन्ति महर्षयः ॥ गथां यास्यति यः कश्चित्सोऽस्मान्सन्तारयिष्यति ॥ ११ ॥ यदि स्यात्पातकोपेतः स्वधर्मपरिवर्जितः ॥ गथां यास्यति यः कश्चित्सोऽस्मान्सन्तारयिष्यति ॥ १२ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवेन्तो गुणान्विताः ॥ तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गथां व्रजेत् ॥ १३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणस्तु विशेषतः ॥ प्रदद्याद्विधिवत्पिण्डान् गयाङ्गत्वा समाहितः ॥ १४ ॥ धन्यास्तु खलु ते मर्त्या गवायां पिण्डदायिनः ॥ कुलान्युभयतः सप्त समुद्धृत्याप्नुयुः परम् ॥ १५ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं सिद्धावासमुदाहृतम् ॥ प्रभासमिति विख्यातं

१. श्रावयेद्वा श्रवणानिति, श्रावयेद्वा इति पा० । २. मुनीन् सर्वानिति पा० । ३. प्रगाशनमिति पा० । ४. पितरस्तारितारस्तेनेति पा० । ५. बलवन्त इति पा० ।

क. पु.
॥१४२॥

यत्रास्ते भगवान्भवः ॥ १६ ॥ तत्र स्नानं ततः श्राद्धं ब्राह्मणानाञ्च पूजनम् ॥ कृत्वा लोकमवाप्नोति ब्राह्मणोऽक्षय्यमुत्तमम् ॥ १७ ॥
तीर्थत्रैयम्बरकं नाम सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ पूजयित्वा तत्र रुद्रं ज्योतिषोमफलं लभेत् ॥ १८ ॥ सुवर्णोक्षं महादेवं समभ्यर्च्य कपर्दिनम् ॥
ब्राह्मणान् पूजयित्वा च गाणपत्यं लभेत् सः ॥ १९ ॥ सोमेश्वरं तीर्थवरं रुद्रस्य परमेष्ठिनः ॥ सर्वव्याधिहरं पुण्यं रुद्रमालोक्य
कारणम् ॥ २० ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं विजयं नाम शोभनम् ॥ तत्र लिङ्गं महेशस्य विजयं नाम विश्रुतम् ॥ २१ ॥ षण्मासनियताहारो
ब्रह्मचारी समाहितः ॥ उषित्वा तत्र विप्रेन्द्रा योस्यन्ति परमम्पदम् ॥ २२ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं पूर्वदेशेषु शोभनम् ॥ एकान्तं देवदेवस्य
गाणपत्यफलप्रदम् ॥ २३ ॥ दत्त्वात्र शिवभक्तानां किञ्चिच्छन्महीं शुभाम् ॥ सार्वभौमो भवेद्राजा सुमुधुर्भोक्षमाप्नुयात् ॥ २४ ॥
महानदीजलं पुण्यं सर्वपापविनाशनम् ॥ ग्रहणे तदुपस्पृश्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २५ ॥ अन्या च विरजा नाम नदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥
तस्यां स्नात्वा नरो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६ ॥ तीर्थं नारायणस्यान्यत्रात्रा तु पुरुषोत्तमम् ॥ तत्र नारायणः श्रीमानास्ते
परमपुरुषः ॥ २७ ॥ पूजयित्वा परं विष्णुं स्नात्वा तत्र द्विजोत्तमः ॥ ब्राह्मणान्पूजयित्वा तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ २८ ॥
तीर्थानां परमं तीर्थङ्गोर्कणं नाम विश्रुतम् ॥ सर्वपापहरं शम्भोर्निवासः परमेष्ठिनः ॥ २९ ॥ दृष्ट्वा लिङ्गं तु देवस्य गोकर्णं परमुत्तमम् ॥
ईप्सितौल्लभते कामावुद्रस्य दयितो भवेत् ॥ ३० ॥ उत्तरं चापि गोकर्णं लिङ्गं देवस्य शूलिनः ॥ महादेवं चार्चयित्वा शिवसायुज्य
माप्नुयात् ॥ ३१ ॥ तत्र देवो महादेवः स्थाणुरित्यभिविश्रुतः ॥ तं दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यस्तर्तक्ष गान्मुच्यते नरः ॥ ३२ ॥ अन्यत्कुञ्जाश्रमम्पुण्यं
स्थानं विष्णोर्महात्मनः ॥ संपूज्य पुरुषं विष्णुं श्वेतद्वीपे महीयते ॥ ३३ ॥ यत्र नारायणो देवो रुद्रेण त्रिपुरारिणा ॥ कृत्वा यज्ञस्य
मथनं दक्षस्य तु विसर्जितः ॥ ३४ ॥ समन्ताद्योजनं क्षेत्रं सिद्धविर्गणसेवितम् ॥ पुण्यमायतनं विष्णोस्तत्रास्ते पुरुषोत्तमः ॥ ३५ ॥

१ तत्र स्नानन्तु यः इति, तत्र स्नानं तपः श्राद्धमिति पा० । २ लभेत् इति साधु । ३ सुवर्णोक्षमिति पा० । ४ रुद्रसायुज्येति पा० । ५ प्रयास्यन्तिपरम्पदमिति पा० । ६ सप्तस्पृ-
श्येति पा० । ७ गोकर्णेष्टमुत्तममिति पा० । ८ मुच्यते तत्क्षणादिति पा० । ९ अन्यत् कुञ्जाश्रमतुलमिति, अन्यदे परमं स्थानं विष्णोर्वैद्य महात्मन इति पा० ।

उत्त०

१० ३६

॥१४२॥

अन्यत्क्रोकासुखे विष्णोस्तीर्थमद्भुतकर्मणः ॥ मुक्तोऽत्र पातकैर्मर्त्यो विष्णुशरूप्यमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ शालिग्रामं महातीर्थं विष्णोः
 प्रीतिविवर्द्धनम् ॥ प्राणास्तत्र नरस्त्यक्त्वा हृषीकेशं प्रपश्यति ॥ ३७ ॥ अश्वतीर्थमिति रूपातं सिद्धावासं सुशोभनम् ॥ आस्ते
 ह्याशिरा नित्यं तत्र नारायणः स्वयम् ॥ ३८ ॥ तीर्थं त्रैलोक्यविरूपातं सिद्धावासं सुशोभनम् ॥ तत्रास्ति पुण्यदं तीर्थं ब्रह्मणः
 परमेष्ठिनः ॥ ३९ ॥ पुष्करं सर्वपापघ्नं मृतानां ब्रह्मलोकदम् ॥ मनसा संस्मरेद्यस्तु पुष्करं वै द्विजोत्तमः ॥ ४० ॥ पूयते पातकैः
 सर्वैः शक्रेण सह मोदते ॥ तत्र देवाः स गन्धर्वाः सयशोरगराक्षसाः ॥ ४१ ॥ उपासते सिद्धसङ्गा ब्रह्माणं पद्मसम्भवम् ॥ तत्र स्नात्वा
 ब्रजेच्छुद्धो ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ ४२ ॥ पूजयित्वा द्विजवरं ब्रह्माणं सम्प्रपश्यति ॥ तत्राभिगम्य देवेशं पुरुहूतमनिन्दितम् ॥ ४३ ॥
 तंद्रूपो जायते मर्त्यैः सर्वान् कामान्वाप्नुयात् ॥ सप्तसारस्वतन्तीर्थं ब्रह्माद्यैः सेवितं परम् ॥ ४४ ॥ पूजयित्वा तत्र रुद्रमश्वमेध
 फलं भवेत् ॥ यत्र मङ्कणको रुद्रं प्रपन्नं परमेश्वरम् ॥ ४५ ॥ आराधयामास शिवं तपसा गोवृषध्वजम् ॥ प्रज्ज्वा
 लाय तपसा मुनिर्मकणकैस्तदा ॥ ४६ ॥ ननर्त हर्षवेगेन ज्ञात्वा रुद्रं समागतम् ॥ तं प्राह भगवान् रुद्रः किमर्थं नर्तितं त्वया ॥ ४७ ॥
 दृष्ट्वापि देवमीशानं नृत्यति स्म पुनः पुनः ॥ सोऽन्वीक्ष्य भगवानीशः सगर्वं गर्वशान्तये ॥ ४८ ॥ स्वकं देहं विदार्यास्त्रै
 भस्मराशिमदर्शयत् ॥ पश्येमं मच्छीरोत्थं भस्मराशिं द्विजोत्तम ॥ ४९ ॥ माहात्म्यमेतत्तपस्तत्त्वाद्दृष्ट्वाऽन्योऽपि विद्यते ॥
 यत्सगर्वं हि भवता नर्तितं मुनिपुंगव ॥ ५० ॥ न युक्तं तापसस्यैतत्तत्तोऽप्येभ्यधिको ह्यहम् ॥ इत्याभाष्य मुनिश्रेष्ठं स रुद्रोऽसिद्ध
 विश्वहृद् ॥ ५१ ॥ आख्यंया परमं भावं ननर्त जगतो हरः ॥ सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ ५२ ॥ वंष्ट्राकरालवदनो
 ज्वालामाली भयंकरः ॥ सोऽन्वपश्यदयेक्षस्य पार्श्वे तस्य त्रिशूलिनः ॥ ५३ ॥ विशाललोचनामेकां देवीञ्चारुविडामिनीम् ॥ सूर्या

१ मृतोऽत्र-पातकैर्मुक्तः इति, २ पुनोऽत्र पातकैर्मर्त्य इति पा० । २ सद्यः इति, सुरूपो जायते मर्त्य इति पा० । ३ कामान् समश्नुते इति पा० । ४ सतगोदावन्तीर्वाति पा० ।
 ५ पंचाक्षरपरायण इति पा० । ६ लुप्तोऽप्यत्राधिको ह्ययमिति पा० । ७ आख्याय स्वं परमिति पा० । ८ शाश्वतस्येति पा० ।

क. पु.
॥१४३॥

युतसमाकारां प्रसन्नवदनां शिवाम् ॥ ५४ ॥ सस्मितं प्रेक्ष्य विश्वेशन्तिष्ठन्तममितद्युतिम् ॥ दृष्ट्वा संव्रस्तहृदयो वेपमानो मुनीश्वरः
॥ ५५ ॥ ननाम क्षिरसा रुद्रं रुद्राध्यायअन्वशी ॥ प्रसन्नो भगवानीशुद्यम्बको भक्तवत्सलः ॥ ५६ ॥ पूर्ववेषं स जग्राह देवी चान्त
हिताभवत् ॥ आलिङ्ग्य भक्तं प्रणतं देवदेवः स्वयं शिवः ॥ ५७ ॥ न भेतव्यं त्वया वत्स प्राह किन्ते ददाम्यहम् ॥ प्रणम्य मूर्ध्ना
गिरिशं हरं त्रिपुरसूदनम् ॥ ५८ ॥ विज्ञापयामास तंदा हृष्टः प्रद्युम्ना मुनिः ॥ नमोऽस्तु ते महादेव महेश्वर नमोऽस्तु ते ॥ ५९ ॥
किमेतद्भवद्दूषं सुषोरं विश्वतोमुखम् ॥ का च सा भगवत्पार्श्वे राजमाना व्यवस्थिता ॥ ६० ॥ अन्तर्हिते च सदसा सर्वमिच्छामि
वेदितुम् ॥ इत्युक्ते व्याजहारेक्षस्तदा मङ्गलकं हरः ॥ ६१ ॥ महेशः स्वात्मनो योगं देवीं च त्रिपुरानलः ॥ अहं सदस्यनयनः सर्वात्मा
सर्वतोमुखः ॥ ६२ ॥ दाहकः सर्वपाशानां कालः कालकरो हरः ॥ मयैव प्रेर्यते कृत्स्नं चेतनाचेतनात्मकम् ॥ ६३ ॥ सोऽन्तर्यामी स
पुरुषो ह्यहं वै पुरुषोत्तमः ॥ तस्य सा परमा माया प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ॥ ६४ ॥ प्रोच्यते मुनिभिः शक्तिर्जगद्योनिः सनातनी ॥ स
एष मायया विश्वं व्यामोदयति विश्वकृत् ॥ ६५ ॥ नारायणः परोऽव्यक्तो मायारूप इति श्रुतिः ॥ एवमेतज्जगत्सर्वं सर्वदा स्थापयाम्य
हम् ॥ ६६ ॥ योजयामि प्रकृत्याहं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥ तथा वै संगतो देवः कूटस्थः सर्वगोऽप्रलः ॥ ६७ ॥ सृजत्यशेषमेवेदं स्वमूर्तेः
प्रकृतेरजः ॥ स देवो भगवान्ब्रह्मा विश्वरूपः पितामहः ॥ ६८ ॥ तत्रैतत्कथितं सम्पूज्य स्रष्टृत्वं परमात्मनः ॥ एकोऽहं भगवान्कालो
ह्यनादिश्चान्तकृद्भिषुः ॥ ६९ ॥ समाख्याय परं भावं प्रोक्तो रुद्रो मनीषिभिः ॥ ममैव सा परा शक्तिर्देवी विद्येति विश्रुता ॥ ७० ॥ दृष्टो
हि भवता नूनं विद्यादेहः स्वयं ततः ॥ एवमेतानि तत्त्वानि प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ७१ ॥ विष्णुर्ब्रह्मा च भगवान्बुधः काल इति श्रुतिः ॥ त्रयमे
तदनाद्यन्तं ब्रह्मण्येव व्यवस्थितम् ॥ ७२ ॥ तदात्मकं तदव्यक्तं तदक्षरमिति श्रुतिः ॥ आत्मानन्देपरं तत्त्वं चिन्मात्रं परमम्पदम् ॥ ७३ ॥

१ समग्रहयामिति पा० । २ सर्वपापानामिति पा० । ३ सोऽन्तर्यामीशपुरुषः इति पा० । ४ विश्वरूपेश्वरः प्रभुरिति पा० । ५ आत्मानन्दः परमिति, आत्मानन्दः इति पा० ।
६ चिन्मयमिति पा० ।

उत०
अ० ३६

॥१४३॥

आकाशं निष्कलं ब्रह्म तस्मादन्यत्र विद्यते ॥ एवं विज्ञाय भवता भक्तियोगाश्रयेण तु ॥ ७४ ॥ सम्पूज्यो वन्दनीयोऽहं
 ततस्तं पश्यंसीश्वरम् ॥ एतावदुक्त्वा भगवाञ्जगामादर्शनं हरः ॥ ७५ ॥ तत्रैव भक्तियोगेन रुद्रपाराधयन्मुनिः ॥ एतत्पवित्रमतुलं
 तीर्थं ब्रह्मर्षिसेवितम् ॥ संसेव्य ब्राह्मणो विद्वान्मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७६ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
 सूत उवाच ॥ अन्यत्पवित्रं विपुलं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ रुद्रकोटिरिति ख्यातं रुद्रस्य परमेश्विनः ॥ १ ॥ पुरा पुण्यतमे काले
 देवदर्शनतत्पराः ॥ कोटिब्रह्मर्षयो दान्तास्तं देशमगमन्परम् ॥ २ ॥ अहं द्रक्ष्यामि गिरिशं पूर्वमेव पिनाकिनम् ॥ अन्योऽन्यं भक्ति
 युक्तानां विवादोऽभून्महान् किल ॥ ३ ॥ तेषां भक्तिं तदा दृष्ट्वा गिरिशो योगिनां गुरुः ॥ कोटिरूपोऽभवद्गुह्यो रुद्रकोटिस्ततोऽभवत्
 ॥ ४ ॥ ते स्म सर्वे महादेवं हरं गिरिगुहाश्रयम् ॥ अपश्यन् पार्वतीनाथं दृष्टपुष्टधियोऽभवन् ॥ ५ ॥ अनाद्यन्तं महादेवं पूर्वमेवाह
 मीश्वरम् ॥ दृष्टवानिति भक्त्या ते रुद्रन्यस्तधियोऽभवन् ॥ ६ ॥ अयान्तरिक्षे विमलम्पश्यन्ति स्म महत्तरम् ॥ ज्योतिस्तत्रैव ते सर्वे
 ऽभिलषन्तः परम्पदम् ॥ ७ ॥ यतः स देवोऽध्युषितस्तीर्थं पुण्यतमं शुभम् ॥ दृष्ट्वा रुद्रान्तमभ्यर्च्य रुद्रसामीप्यमाप्नुयुः ॥ ८ ॥ अन्यच्च
 तीर्थप्रवरं नाम्ना मधुवनं शुभम् ॥ तत्र गत्वा नियमवानिन्द्रस्यार्दासनं लभेत् ॥ ९ ॥ अयान्त्या पद्मनगरी देशः पुण्यतमः शुभः ॥
 तत्र गत्वा पितृन्पूज्य कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १० ॥ कालञ्जरं महातीर्थं रुद्रलोके महेश्वरः ॥ कालञ्जरं भजन्देवं तत्र भक्तप्रियो हरः
 ॥ ११ ॥ श्वेतो नाम शिवे भक्तो राजर्षिप्रवरः पुरा ॥ तदाशीस्तन्नमस्कारैः पूजयामास शूलिनम् ॥ १२ ॥ संस्थाप्य विधिना रुद्रं
 भक्तियोगपुरःसरः ॥ जजाप रुद्रमनिशं तत्र संन्यस्तमानसः ॥ १३ ॥ सितं काष्णंजिनं दीप्तं शूलमादाय भीषणम् ॥ नेतुमभ्यागतो देशं स राजा
 यत्र तिष्ठति ॥ १४ ॥ वीक्ष्य राजा भयाविष्टः शूलहस्तं समागतम् ॥ कालं कालकरं घोरं भीषणं चण्डदीपितम् ॥ १५ ॥ उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां

१ पश्य शाश्वतमिति पा० । २ व्याघातो जायते न हीति, व्याघातो जायते किलेति पा० । ३ कोटिशः सुषुप्ते रुद्रनिनि, पा० । ४ ततः स्मृतः इति पा० । ५ अत्यन्तः इति,
 अत्यन्त इति पा० । ६ एतत् स्वदेशाध्युषितं तीर्थमिति, एतत्सदेशाध्युषितमिति पा० । ७ पुष्पनगरीति पा० ।

सृष्ट्वासौ लिङ्गमुत्तमम् । ननाम शिरसा रुद्रं जजाप शतरुद्रियम् । १६ । जपन्तमाह राजानं नमन्तं मनसा भवम् । एषोहीति पुरःस्थित्वा कृतान्तः
 प्रहसन्निव ॥ १७ ॥ तमुवाच भयाविष्टो राजा रुद्रपरायणः ॥ एकमीशाञ्चनरतं विहायान्यान्निषूदय ॥ १८ ॥ इत्युक्तवन्तं भगवानब्रवी
 द्भीतमानसम् ॥ रुद्राञ्चनरतो वान्यो मद्वशे को न तिष्ठति ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वा स राजानं कालो लोकप्रकालनः ॥ बबन्ध पाशै राजापि
 जजाप शतरुद्रियम् ॥ २० ॥ अथांतरिक्षे विपुलं दीप्यमानं तेजोराशिं भूतभर्तुः पुराणम् ॥ ज्वालामालासंवृतं व्याप्य विश्वं प्रादुर्भूतं
 संस्थितं सन्ददर्श ॥ २१ ॥ तन्मध्येऽसौ पुरुषं रुक्मवर्णं देव्या देवं चन्द्रलेखोज्ज्वलाङ्गम् ॥ तेजोरूपं पश्यति स्मातिहृष्टो मेने चात्मानमप्याग
 च्छतीति ॥ २२ ॥ आगच्छन्तं नातिदूरोति दृष्ट्वा कालो रुद्रं देवदेव्या महेशम् ॥ व्यपेतभीरुखिलेक्षैकनाथं राजर्षिस्तन्नेतुमभ्याजगाम
 ॥ २३ ॥ आलोकयासौ भगवानुग्रकर्मा देवो रुद्रो भूतभर्ता पुराणः ॥ एवं भक्तं सत्वरं मां स्मरन्तं देहीतीमं कालरूपं ममेति ॥ २४ ॥
 श्रुत्वा वाक्यं गोपते रुद्रभावः कालात्मासौ मन्यमानः स्वभावम् ॥ बद्धा भक्तं पुनरेवाथ पाशै रुद्रो रौद्रं चाभिदुद्राव वेगात् ॥ २५ ॥
 प्रेक्षयायान्तं शैलपुत्रीमथेशः सोऽन्विक्षियान्ते विश्वमायाविधिज्ञः ॥ सावज्ञं वै वामपादेन कालं त्वेतस्यैनं पश्यतो व्याजघान ॥ २६ ॥
 ममार सोऽतिभीषणो महेशपादपातितः ॥ विराजते सहोमया महेश्वरः पिनाकधृक् ॥ २७ ॥ निरीक्ष्य देवमीश्वरं प्रहृष्टमानसो हरम् ॥
 ननाम वै तमव्ययं स राजपुङ्गवस्तदा ॥ २८ ॥ नमो भवाय देतवे हराय विश्वशम्भवे ॥ नमः शिवाय धीमते नमोऽपवर्गदायिने
 ॥ २९ ॥ नमो नमो नमो नमो महाविभूतये नमः ॥ विभागहीनरूपिणे नमो नराधिपाय ते ॥ ३० ॥ नमोऽस्तु ते गगेश्वर प्रपन्नदुः
 खशासन ॥ अनादिनित्य भूतये वराहशृङ्गधारिणे ॥ ३१ ॥ नमो वृषध्वजाय ते कपालमालिने नमः ॥ नमो महानगाय ते शिवाय
 शङ्कराय ते ॥ ३२ ॥ अथानुगृह्य शंकरः प्रणामतत्परं नृपम् ॥ स्वर्गाणपत्यमव्ययं स्वरूपतामयो ददौ ॥ ३३ ॥ सहोमया सपार्षदः

१ मेने चास्मन्नाय आगच्छतीति इति, मेने चात्मानमप्यागच्छतीति इति पा० । २ अखिलस्यैकनाथमिति पा० । ३ रराज देवतापतिः सहोमयेति, रराज देवता शिवः
 सहोमया इति पा० ।

सराजपुंगवो हरः ॥ मुनीशसिद्धवन्दितः क्षणाददृश्यतामगात् ॥ ३४ ॥ काले महेशनिर्हते लोकनाथः पितामहः ॥ अयाचत वरं रुद्रं
 सजीवोऽयं भवत्विति ॥ ३५ ॥ नास्ति कश्चिदपीशान दोषलेशो वृषध्वज ॥ कृतान्तस्यैव भविता तत्कार्ये विनियोजितः ॥ ३६ ॥ स
 देवदेववचनादेवदेवेश्वरो हरः ॥ तथास्त्वित्याह विश्वात्मा सोऽपि तादृग्विधोऽभवत् ॥ ३७ ॥ इत्येतत्परमं तीर्थं कालञ्जरमिति श्रुतम् ॥
 गत्वाभ्यर्च्य महादेवं गाणपत्यं स विन्दति ॥ ३८ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे कालवधे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सूत उवाच ॥ इदमन्यत्परं
 स्थानं गुह्याद्गुह्यतरं महत् ॥ महादेवस्य देवस्य महालयं इति श्रुतम् ॥ १ ॥ तत्र देवादिदेवेन रुद्रेण त्रिपुरारिणा ॥ शिलातले पदं न्यस्तं
 नास्तिकानां निदर्शनम् ॥ २ ॥ तत्र पाशुपताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ उपासते महादेवं वेदाध्ययनतत्पराः ॥ ३ ॥ स्नात्वा तत्र पदं
 शार्वं दृष्ट्वा भक्तिपुरःसरम् ॥ नमस्कृत्वाथ शिरसा रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ॥ ४ ॥ अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं शुम्भोर्महात्मनः ॥ केदारमिति
 विख्यातं सिद्धानामालयं शुभम् ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा महादेवमभ्यर्च्य वृषकेतनम् ॥ पीत्वा चैवोदकं शुद्धं गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ ६ ॥ आद
 दानादिकं कृत्वा ह्यक्षयं लभते फलम् ॥ द्विजातिप्रवरैर्जुष्टं योगिभिर्जितमानसैः ॥ ७ ॥ तीर्थं पुष्पावतरणं सर्वपापविनाशनम् ॥ तत्राभ्यर्च्य
 श्रीनिवासं विष्णुलोके महीयते ॥ ८ ॥ अन्यच्च मगधारण्यं सर्वलोकगतिप्रदम् ॥ अक्षयं विन्दते स्वर्गं तत्र गत्वा द्विजोत्तमः ॥ ९ ॥
 तीर्थं कनखलं पुण्यं महापातकनाशनम् ॥ यत्र देवेन रुद्रेण यज्ञो दक्षस्य नाशितः ॥ १० ॥ तत्र गंगामुपस्पृश्य शुचिर्भावसमन्वितः ॥
 मुच्यते सर्वपापैस्तु ब्रह्मलोके वसेन्नरः ॥ ११ ॥ महातीर्थमिति ख्यातं पुण्यं नारायणप्रियम् ॥ तत्राभ्यर्च्य हृषीकेशं श्वेतद्वीपं स
 गच्छति ॥ १२ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं नाम्ना श्रीपर्वतं शुभम् ॥ अत्र प्राणान्परित्यज्य रुद्रस्य दयितो भवेत् ॥ १३ ॥ तत्र सन्निहितो रुद्रो
 देव्या सह महेश्वरः ॥ स्नानपिण्डादिकं तत्र दत्तमक्षय्यमुत्तमम् ॥ १४ ॥ गोदावरी नदी पुण्या सर्वपापप्रणाशिनी ॥ तत्र

१ महेशाभिहते इति पा० । २ आर्षोऽयं प्रयोगः । ३ नमस्कृत्य इति साधु । ४ साकृत्प्राप्तिरिति पा० । ५ ब्रह्मलोकं लभेन्मृतः इति, ब्रह्म लोकं व्रजेन्नर इति पा० ।

क. पु.
॥ १४५ ॥

स्नात्वा पितृन्देवास्तर्पयित्वा यथाविधि ॥ १५ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा गोसहस्रफलं लभेत् ॥ पवित्रसालिला पुण्या कावेरी विपुला
नदी ॥ १६ ॥ तस्यां स्नात्वादेकं कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ त्रिरात्रोपोषितेनाथ एकरात्रोषितेन वा ॥ १७ ॥ द्विजातीनान्तु
कथितं तीर्थानामिह सेवनम् ॥ यस्य वाङ्मनसा शुद्धे इस्तपादौ च संस्थितौ ॥ १८ ॥ अलोलुपो ब्रह्मचारी तीर्थानां फलमाप्नुयात् ॥
स्वामितीर्थं महातीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १९ ॥ तत्र सन्निहितो नित्यं स्कन्दोऽमरनमस्कृतः ॥ स्नात्वा कुमारधारायां
कृत्वा देवादितर्पणम् ॥ २० ॥ आराध्य षण्मुखं देवं स्कन्देन सह मोदते ॥ नदा त्रलाक्यविल्याता ताम्रपर्णीति नामतः
॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा पितृभक्त्या तर्पयित्वा यथाविधि ॥ पापकर्तृनापि पितृस्तारयेन्नात्र सशयः ॥ २२ ॥ चन्द्रतीर्थमिति
ख्यातं कावेर्याः प्रभवेऽक्षयम् ॥ तीर्थे तत्र भवेदत्तं मृतानां संहतिप्रदम् ॥ २३ ॥ विन्ध्यपादे प्रपश्यन्ति देवदेवं सदाशिवम् ॥
भक्ता ये ते न पश्यन्ति यमस्य वदनं द्विजाः ॥ २४ ॥ देविकार्यां वृषो नाम तीर्थं सिद्धनिषेवितम् ॥ तत्र स्नात्वादेकं कृत्वा योग
सिद्धिञ्च विन्दति ॥ २५ ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं सर्वपापविनाशकम् ॥ दशानामश्वमेधानां तत्राप्नोति फलं नरः ॥ २६ ॥ पुण्डरीकं
तथा तीर्थं ब्राह्मणैरुपशोभितम् ॥ तत्राभिगम्य युक्तात्मा पुण्डरीकफलं लभेत् ॥ २७ ॥ तीर्थेभ्यः परमं तीर्थं ब्रह्मतीर्थमिति स्मृतम् ॥
ब्रह्माणमर्चयित्वात्र ब्रह्मलोके महीयते ॥ २८ ॥ सरस्वत्या विनशनं पुष्टप्रस्रवणं शुभम् ॥ व्यासतीर्थमिति ख्यातं मैनाकश्च नगोत्तमः
॥ २९ ॥ यमुनाप्रभवश्चैव सर्वपापविनाशनः ॥ पितॄणां दुहिता देवी गन्धकालीति विश्रुता ॥ ३० ॥ तस्यां स्नात्वा दिवं याति मृतो
जातिस्मरो भवेत् ॥ कुबेरतुङ्गं पापघ्नं सिद्धचारणसेवितम् ॥ ३१ ॥ प्राणास्तत्र परित्यज्य कुबेरानुचरो भवेत् ॥ उमातुङ्गमिति ख्यातं
यत्र सा रुद्रवल्ली ॥ ३२ ॥ तत्राभ्यर्च्य महादेवीं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ भृगुतुङ्गे तपस्तप्तं श्राद्धं दानं तथा कृतम् ॥ ३३ ॥ कुलान्युभयतः
सप्त पुनातीति मतिर्मम ॥ काश्यपस्य महातीर्थं कालसर्पिरीति श्रुतम् ॥ ३४ ॥ तत्र श्राद्धानि देयानि नित्यं पापक्षयेच्छया ॥ दशा

उत्त०

अ० ३७

॥ १४५ ॥

१ आर्षेयं प्रयोगः । लभेत् इति साधु । २ उदकं कृत्वा-उदकार्यं पितृतर्पणं कृत्वा इत्यर्थः । ३ कावेर्याञ्च भवक्षयमिति पा० । ४ स्वर्गतिर्धुवा इति पा० । ५ उत्तमाङ्गमिति पा० ।

णायां तथा दानं श्राद्धं होमं तपो जपः ॥ ३५ ॥ अक्षयञ्चाव्ययञ्चैव कृतं भवति सर्वदा ॥ तीर्थं द्विजातिभिर्जुष्टं नाम्ना वै कुरुजांगलम् ॥ ३६ ॥ दत्त्वा तु दानं विधिवद्ब्रह्मलोके महीयते ॥ वैतरण्यां महातीर्थे स्वर्णवेद्यां तथैव च ॥ ३७ ॥ धर्मपूष्टे च शिरसि ब्रह्मणः परमे शुभे ॥ भरतस्याश्रमे पुण्ये पुण्ये गृध्रवने शुभे ॥ ३८ ॥ महाह्रदे च कौशिक्यां दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ मुण्डपृष्टे पवं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥ ३९ ॥ हिताय सर्वभूतानां नास्तिकानां निदर्शनम् ॥ अल्पेनापि तु कालेन नरो धर्मपरायणः ॥ ४० ॥ पाप्मानमुत्सृजत्याशु जीर्णां त्वच मिबोरगः ॥ नाम्ना कनकनन्देति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ४१ ॥ उदीच्यां ब्रह्मपुंष्टस्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति सशरीरा द्विजातयः ॥ ४२ ॥ दत्तं वापि सदा श्राद्धमक्षयं समुदाहृतम् ॥ ऋगैस्त्रिभिर्नरैः स्नात्वा मुच्यते क्षीणकल्मषः ॥ ४३ ॥ मानसे सरसि स्नात्वा शक्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥ उत्तरं मानसं गत्वा सिद्धिं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ ४४ ॥ तस्मान्निर्वर्तयेच्छ्राद्धं यथाशक्ति यथाबलम् ॥ स कामान् लभते दिव्यान्मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥ ४५ ॥ पर्वतो हिमवान्नाम नानाधातुविभूषितः ॥ योजनानां सदस्त्राणि साशीतिस्त्वा यतो गिरिः ॥ ४६ ॥ सिद्धचारुणसंकीर्णा देवर्षिगणसेवितः ॥ तत्र पुष्करिणीं रम्यां सुषुम्नां नाम नामतः ॥ ४७ ॥ तत्र गत्वा द्विजो विद्वान्ब्रह्महत्यां विमुञ्चति ॥ श्राद्धं भवति चाक्षय्यं तत्र दत्तं महोदयम् ॥ ४८ ॥ तारयेच्च पितृन्सम्यग्दश पूर्वांश्चक्षुष्यापरान् ॥ सर्वत्र हिमवान् पुण्यो गंगा पुण्या समन्ततः ॥ ४९ ॥ नद्यः समुद्रगाः पुण्याः समुद्रश्च वशवतः ॥ बदर्याश्रममासाद्य मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ ५० ॥ तत्र नारायणो देवो नरेणास्ते सनातनः ॥ अक्षयं तत्र दानं स्याच्छ्राद्धदानादिकञ्च यत् ॥ ५१ ॥ महादेवप्रियं तीर्थं पावनं तद्दिक्षेधतः ॥ तारयेच्च पितृन्सर्वान्दत्त्वा श्राद्धं समाहितः ॥ ५२ ॥ देवदारुवनं पुण्यं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥ महता देवदेवेन तत्र दत्तं महेश्वरम् ॥ ५३ ॥ मोहयित्वा मुनीन्सर्वान्समस्तैः सम्प्रपूजितः ॥ प्रसन्नो भगवानीशो मुनीन्प्राह भावितान् ॥ ५४ ॥ इहाश्रमवरे रम्ये निवसिष्यथ

१ दत्तं भवति नान्यथा इति पा० । २ स्वर्णवत्यामिति, स्वर्णनद्यामिति पा० । ३ क्षेत्रे श्राद्धवटे इति, पुण्ये श्राद्धवटे इति पा० । ४ मुण्डपृष्टस्येति, मुण्डपृष्टस्येति पा० । ५ धोरकल्मषः इति पा० । ६ अनुत्तमाम्—नास्ति उत्तमा यस्याः सा अनुत्तमा ताम् सर्वोत्कृष्टामित्यर्थः । ७ जप्ता वापि तथाविधमिति पा० । ८ निवसिष्यथ

क. पु.
॥१४६॥

सर्वदा ॥ मद्भावनासमायुक्तास्ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ५५ ॥ यत्र मामर्चयन्तीह लोके धर्मपरायणाः ॥ तेषां ददामि परमं गाणपत्यं
दि शाश्वतम् ॥ ५६ ॥ अत्र नित्यं वसिष्यामि सद् नारायणेन तु ॥ प्राणानिह नरस्त्यक्त्वा न भूयो जन्म चाप्नुयात् ॥ ५७ ॥ संस्म
रन्ति च ये तीर्थं देशान्तरगता जनाः ॥ तेषाञ्च सर्वपापानि नाशयामि द्विजोत्तमाः ॥ ५८ ॥ श्राद्धं दानं तपो होमः पिण्डनिर्वपणं तथा ॥
ध्यानं जपश्च नियमः सर्वमत्राक्षयं कृतम् ॥ ५९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन द्रष्टव्यं हि द्विजातिभिः ॥ देवदारुवनं पुण्यं महादेवनिषेवितम् ॥ ६० ॥
यत्रेश्वरो महादेवो विष्णुर्वा पुरुषोत्तमः ॥ तत्र सन्निहिता गंगा तीर्थान्यायतनानि च ॥ ६१ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे तीर्थवर्णनं नाम
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ देवदारुवनप्रवेशः ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं दारुवनम्प्राप्तो भगवान्गोवृषध्वजः ॥ मोहयामास विभ्रेन्द्रान्मृत तद्रक्तुर्मेहसि
॥ १ ॥ मृत उवाच ॥ पुरा दारुवने रम्यं देवसिद्धनिषेवितं ॥ सपुत्रदारतनयास्तपश्चेरुः सहस्रशः ॥ २ ॥ प्रवृत्तं विविधं कर्म प्रकुर्वाणा यथाविधि ॥
यजन्ति विविधैर्यज्ञैस्तपन्ति च महर्षयः ॥ ३ ॥ तेषां प्रवृत्तिविन्यस्तचेतसामथ शूलभृत् ॥ व्याख्यापयन्सदा दोषं ययौ दारुवनं हरः
॥ ४ ॥ कृत्वा विश्वशुरुं विष्णु पार्श्वे देवो महेश्वरः ॥ ययौ निवृत्तविज्ञानस्थापनार्थञ्च शङ्करः ॥ ५ ॥ आस्थाय विपुलञ्चैव जनं विंशतिवत्सर
म् ॥ लीलासं महाबाहुः पीनांगश्चारुलोचनः ॥ ६ ॥ चार्माकरवपुः श्रीमान्पूर्णचन्द्रनिभाननः ॥ मत्तमातंगमनो दिग्वासा जगदी
श्वरः ॥ ७ ॥ जातरूपमयीं मालां सर्वरत्नैरलंकृताम् ॥ दधानो भगवानीशः समागच्छति सस्मितः ॥ ८ ॥ योऽनन्तः पुरुषो योनि
लोकानामव्ययो हरिः ॥ स्त्रीवेषं विष्णुरास्थाय सोऽनुगच्छति शूलिनम् ॥ ९ ॥ सम्पूर्णचन्द्रवदनं पीनोन्नतपयोधरम् ॥ शुचिस्मितं सुप्र
सन्नं रणसुपुरकद्वयम् ॥ १० ॥ सुपीतवसनं दिव्यं श्यामलं चारुलोचनम् ॥ उदारहंसगमनं विलासि सुमनोहरम् ॥ ११ ॥ एवं स भग
वानीशो देवदारुवनं हरः ॥ चचार हरिणा साद्ध मायया मोहयञ्जगत् ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा चरन्तं विश्वेशं तत्र तत्र पिनाकिनम् ॥

१ विन्दतीति पा० । २ दारुवनेदेवः इति पा० । ३ वक्तुमिहाहंसीति, नस्तं वक्तुमिहाहंसीति पा० । ४ व्यापयन् स महादेव इति, व्यातवान् सुमहद्वीर्यमिति पा० । आस्थाय
विपुलं वेषमूनविंशतिवत्सरमिति, वेषं गूढमिति पा० । ५ कुशेशयमयीमिति पा० । ६ दधार हंसचलनमिति पा० । ७ हरिणाक्षीणामिति पा० ।

उत्त०
अ० ३८

॥१४६॥

मायया मोहितां नायों देवदेवं समन्वयुः ॥ १३ ॥ विस्मस्ताभरणाः सर्वास्त्यक्त्वा लज्जां पतिव्रताः ॥ सदैव तेन कामार्ता
 विलासिन्यश्नन्ति हि ॥ १४ ॥ ऋषीणां पुत्रका येस्युर्गुणानो जितमानसाः ॥ अन्वांगमन्दहरीकेशं सर्वे कामप्रपीडिताः ॥ १५ ॥
 गायन्ति नृत्यन्ति विलासयुक्ता नारीगणा नायकमेकमीशम् ॥ दृष्ट्वा सपत्नीकमतीवकान्तमिष्टं तथालिङ्गितमाचरन्ति ॥ १६ ॥
 ते सन्निपत्य स्मितमाचरन्ति गायन्ति गीतानि मुनीशपुत्राः ॥ आलोच्य पद्यापतिमादिदेवं शुभांगमन्ये विचरन्ति तेन ॥ १७ ॥
 आशामथैकामपि वासुदेवो मार्या मुरारिर्मनसि प्रविष्टः ॥ करोति भोगान्मनसि प्रवृत्ति मायानुभूयन्त इतीव सम्यक् ॥ १८ ॥
 विभाति विश्वामराविश्वनाथः समाधवल्लीगणसन्निविष्टः ॥ अशेषंशक्त्या समर्थं निविष्टो यथैकशक्त्या सह देवदेवः ॥ १९ ॥
 करोति नित्यं परमं प्रधानं तदा विरूढः पुनरेव भूयः ॥ ययौ समारूढ्य हरिः स्वभावं तमीदृशं नाम तमादिदेवम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वा
 नारीकुलं रूढं पुत्रानपि च केशवम् ॥ मोहयन्तं मुनिश्रेष्ठाः कोपं सन्दाधिरे भृशम् ॥ २१ ॥ अतीवंपरुषं वाक्यं प्रोचुर्देवं कर्णार्दनम् ॥
 शेषुश्च विविधैर्वाक्यैर्मायया तस्य मोहिताः ॥ २२ ॥ तपांसि तेषां सर्वेषां प्रत्याह्वयन्त शंकरे ॥ यथादित्यप्रतीकाशे तारका नभसि
 स्थिताः ॥ २३ ॥ ॥ तं भर्त्स्य तपसा विप्राः समेत्य वृषभध्वजम् ॥ को भवानिति देवेशं पृच्छन्ति स्म विमोहिताः ॥ २४ ॥ सोऽ
 ब्रवीद्भगवानीशस्तपश्चतुर्मुहिहागतः ॥ इदानीं भार्यया देशं भवद्भिरिह सुव्रताः ॥ २५ ॥ तस्य ते वाक्यमाकर्ण्य भृगवाद्या मुनिपुङ्गवाः ॥
 उच्चुर्गृहीत्वा वसनं त्यक्त्वा भार्या तपश्चर ॥ २६ ॥ अयोवाच विहस्येशः पिनाकी नीललोहितः ॥ सम्प्रेक्ष्य जगतां योनिं पार्श्वस्थञ्च
 जनार्दनम् ॥ २७ ॥ कथं भवद्भिरुदितं स्वभार्यापोषणोत्सुकैः ॥ त्यक्तव्या मम भार्येति धर्मज्ञैः शान्तमानसैः ॥ २८ ॥ ऋषय उचुः ॥

१ मोहितारमानः इति पा० । २ अन्वगच्छन् हरीकेशमिति पा० । ३ यं गोपार्ते नित्यविलासनाद्या इति पा० । ४ वदन्ति मोहस्मितमाचरन्ति पार्श्वे निषेतुः स्मितमाचरन्तीति
 पा० । ५ करोति भोगान्मनसिप्रविष्टः, करोति भावं मनसापि वृत्तिमिति पा० । ६ भूतभर्ता इति, विश्वात्मकभूतभर्ता इति पा० । ७ अशेषंप्रकृत्यासनसन्निविष्ट इति पा० । ८ नृत्यं
 परमप्रभाषामिति पा० । ९ तर्षाशक्त्यामृतमादिदेवः इति पा० । १० अतीवासदृशं वाक्यं प्रोचुर्देवकर्णार्दनमिति पा० । ११ पार्श्वेविधीरिति, शपेर्विधेयमिति पा० । १२ भर्त्सयति
 अर्थः प्रयोगः । भर्त्सयित्वेति साधु ।

क. ५.
॥१४७॥

व्यभिचाररता भार्याः सन्त्याग्याः पतिनेरिताः ॥ अस्माभिर्भक्ताः सुभगा नेदशास्त्यागमर्हन्ति ॥ २९ ॥ महादेव उवाच ॥ न कदाचि
दियं विप्रा मनसाप्यन्यमिच्छति ॥ नाहमेनामपि तथा विमुञ्चामि कदाचन ॥ ३० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ दृष्ट्वा व्यभिचरन्तीह ह्यस्माभिः
पुरुषाधम ॥ उक्तं ह्यसत्यं भवता गम्यतां क्षिप्रमेव हि ॥ ३१ ॥ एवमुक्ता महादेवः सत्यमेव मवेरितम् ॥ भवतां प्रतिभा ह्येषा त्यक्त्वाहौ
विचचार ह ॥ ३२ ॥ सोऽगच्छद्गरिणा सार्द्धं मुनीन्द्रस्य महात्मनः ॥ वसिष्ठस्याश्रमं पुण्यं भिक्षार्थी परमेश्वरः ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा समागतं
द्वं भिक्षमाणमरुन्धती ॥ वसिष्ठस्य प्रिया भक्त्या प्रत्युद्गम्य ननाम तम् ॥ ३४ ॥ प्रक्ष्याल्य पादौ विमलं दत्त्वा चासनमुत्तमम् ॥
सम्प्रेक्ष्य शिथिलं गात्रमभिघातहतं द्विजैः ॥ सन्धयामास भैषज्यैर्विषण्णवदना सती ॥ ३५ ॥ चकार महतीं पूजां प्रार्थयामास भार्यया ॥
को भवान्कुत आयातः किमाचारो भवानिति ॥ उच्यतामाह भगवान्सिद्धानां प्रवरो ह्यहम् ॥ ३६ ॥ यदेतन्मण्डलं शुभ्रं भाति ब्रह्ममयं
सदा ॥ एषैव देवता मह्यं धारयामि सदैव तु ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ श्रमिन्ननुगृह्य पतिव्रताम् ॥ ताडयांचक्रिरे
दण्डैर्लोष्टिभिर्मुष्टिभिर्द्विजाः ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा चरन्तं गिरिशं नम्रं विकृतिलक्षणम् ॥ प्रोचुरेतद्ब्रह्मलिङ्गमुत्पाटय सुदुर्मतेः ॥ ३९ ॥ तान
ब्रवीन्महायोगी करिष्यामीति शंकरः ॥ युष्माकं मामके लिंगे यदि द्वेषोऽभिजायते ॥ ४० ॥ उक्त्वा तूत्पाटयामास भगवान्भग
नेत्रहा ॥ नापश्यंस्तत्क्षणादीशं केशवं लिंगमेव च ॥ ४१ ॥ तदोत्पाता बभूवुर्द्वि लोकानां भयशंसिनः ॥ न राजते सहस्रांशु
श्चाल पृथिवी पुनः ॥ निष्प्रभाश्च ग्रहाः सर्वे चुक्षुभे च महोदधिः ॥ ४२ ॥ अपश्यच्चानुसूयात्रेः स्वप्नं भार्या पतिव्रता ॥
कथयामास विप्राणां भयादाकुलितेन्द्रिया ॥ ४३ ॥ तेजसा भासयन्कृत्स्नं नारायणसहायवान् ॥ भिक्षमाणः शिषो नूनं दृष्टोऽ
स्मार्कं गृहेष्विति ॥ ४४ ॥ तस्या वचनमाकर्ण्य शङ्कमाना महर्षयः ॥ सर्वे जग्मुर्महायोगं ब्रह्माणं विश्वसम्भवम् ॥ ४५ ॥

१ नास्माभिरेषा सुभगा तादृशी त्यागमर्हतीति पा० । २ भवतां प्रतिभावेणात्युक्तोऽसौ विचचार ह इति पा० । ३ प्रोचुरेतद्ब्रह्मलिङ्गमुत्पाटयतु दुर्मतिरिति, सुदुर्मते इति पा० ।

४ आकुलितेक्षणा इति पा० ।

उत०

अ० ३८

॥१४७॥

उपास्यमानममलैर्योगिभिर्ब्रह्मवित्तमैः ॥ चतुर्वैद्यैर्मूर्तिमद्भिः सावित्र्या सहितं प्रभुम् ॥ ४६ ॥ आसीनमासने रम्ये नानाश्वर्यसमन्विते ॥
 प्रभासद्वसकलिले ज्ञानैश्वर्यादिसंप्रभुते ॥ ४७ ॥ विभ्राजमानं वपुषा सस्मितं शुभलोचनम् ॥ चतुर्मुखं महाबाहुं छन्दोमयमजं परम् ॥ ४८ ॥
 विलास्य देववपुषं प्रसन्नवदनं शुचिम् ॥ शिरोभिर्द्वे रणौ गत्वा तोषयामासु रीश्वरम् ॥ ४९ ॥ तान्प्रसन्नमना देवश्चतुर्मुर्तिश्चतुर्मुखः ॥
 व्याजहार मुनिश्रेष्ठाः किमागमनकारणम् ॥ ५० ॥ तत्तस्य वृत्तमखिलं ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ज्ञापयामासु चकिरे सर्वं कृत्वा शिरसि चांज-
 लिम् ॥ ५१ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कश्चिदास्त्वनं पुण्यं पुरुषोऽतीवशोभनः ॥ भार्यया चारुसर्वांग्या प्रविष्टो नम्र एव हि ॥ ५२ ॥ मोहया-
 मास वपुषा नारीणां कुलमीश्वरः ॥ कन्यकानां प्रियो यस्तु दूषयामास पुत्रकान् ॥ ५३ ॥ अस्माभिर्विविधाः स्त्रियाः प्रदत्तास्ते परा-
 इताः ॥ ताडितोऽस्माभिरत्यर्थं लिंगं तु विनिपातितम् ॥ ५४ ॥ अन्तर्हितश्च भगवान्तभायौ लिंगमेव च ॥ उत्पाताश्चाभवन् घोराः
 सर्वभूतभयंकराः ॥ ५५ ॥ क एव पुरुषो देव भीताः स्मः पुरुषोत्तम ॥ भवन्तमेव शरणं प्रपन्ना वयमच्युत ॥ ५६ ॥ त्वं हि वेत्सि
 जगत्प्रस्मिन्प्राप्तिकश्चिदिह चेष्टितम् ॥ अनुग्रहेण युक्तेन तदस्माननुपाठय ॥ ५७ ॥ विज्ञापितो मुनिगणैर्विश्वात्मा कमलोद्भवः ॥
 ध्यात्वा देवं त्रिशूलकं कृताञ्जलिभाषत ॥ ५८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हा कष्टं भवतामद्य जातं सर्वार्थनाशनम् ॥ धिक्कृतं धिक् तपश्चर्या
 मिथ्यैव भवतामिह ॥ ५९ ॥ संप्राप्य पुण्यसंस्कारान्निधीनां परमं निधिम् ॥ उपेक्षितं वृथाचारैर्भवद्भिरिह मोहितैः ॥ ६० ॥ कांक्षन्ते
 योगिनो नित्यं यत्नेभ्यो यतयो निधिम् ॥ यमेव तं समासाद्य हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥ ६१ ॥ यजन्ति यज्ञैर्विविधैर्यत्प्राप्तेर्वेदवादिनः ॥
 महानिधिं समासाद्य हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥ ६२ ॥ यमर्चयित्वा सततं विश्वेशत्वमिदं मम ॥ स देवोपेक्षितो हृष्टा निधानं भाग्य

१ वाताः प्रवृत्ताश्चेति पा० । २ मुनिनिपातितम् इति पा० । ३ पुण्यसंस्थानां विधीनामिति पा० । ४ कांक्षन्तीति साधु । ५ यतमाना इति साधु । ६ समासाद्यात्मनं देवमैश्वर्य-
 मखिलं ध्रुवमिति पा० । ७ यं समासाद्य देवानामैश्वर्यमखिलं जगत् । समासाद्याक्षयानिधिं हा भवद्भिरुपेक्षितम् । यस्मात्प्राप्तिजनितं विश्वेशत्वमिदं मम । स देवोपेक्षितो हृष्टा निधानं
 भाग्यवाञ्छितैः इति लि० पु० । ८ यं समासाद्य जनितमिति पा० ।

वर्जिताः ॥ ६३ ॥ यस्मिन्समाहितं दिव्यमैश्वर्यं यत्तदव्ययम् ॥ तमासाद्य निर्विघ्नं ब्रह्म हा भवद्भिर्व्याकृतम् ॥ ६४ ॥ एष देवो महादेवो विज्ञेयस्तु
महेश्वरः ॥ न तस्य परमं किञ्चित्पदं समभिगम्यते ॥ ६५ ॥ देवतानामृषीणां वा पितृणाञ्चापि शाश्वतः ॥ सहस्रयुगपर्यन्ते प्रलये सर्वदेहि
नाम् ॥ ६६ ॥ संहरत्येष भगवान्कालो भूत्वा महेश्वरः ॥ एष चैव प्रजाः सर्वाः सृजत्येष स्वतेजसा ॥ ६७ ॥ एष चक्री चक्रवर्ती
श्रीवत्सकृतलक्षणः ॥ योगी कृतयुगे देवस्त्रेतायां यज्ञ एव च ॥ द्वापरे भगवान्कालो धर्मकेयः कलौ युगे ॥ ६८ ॥ रुद्रस्य मूर्तयस्तिष्ठो
याभिविश्वमिदं ततम् ॥ तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा सत्त्वं विष्णुरिति स्मृतिः ॥ ६९ ॥ मूर्तिरन्या स्मृता चास्य दिग्वासा च शिवा
ध्रुवा ॥ यत्र तिष्ठति तद्ब्रह्म योगेन तु समन्वितम् ॥ ७० ॥ या चास्य पार्श्वेणा भार्या भवद्भिरभिर्भाषिता ॥ स हि नारायणो देवः पर
मात्मा सनातनः ॥ ७१ ॥ तस्मात्सर्वमिदं जातं तत्रैव च लयं व्रजेत् ॥ स एष मोचयेत्कृत्स्नं स एष च परा गतिः ॥ ७२ ॥ सहस्रशीर्षा
पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ एकशृंगो महानात्मा नारायण इति श्रुतिः ॥ ७३ ॥ रेतोऽस्य गर्भो भगवानापो माया तनुः प्रभुः ॥
स्तुयते विविर्धर्मैर्ब्राह्मणैर्मोक्षकांक्षिभिः ॥ ७४ ॥ संहृत्य सकलं विश्वं कल्पात् पुरुषोत्तमः ॥ शेते योगामृतं पीत्वा येन विष्णोः परं
पदम् ॥ ७५ ॥ न जायते न म्रियते वर्द्धते न च विश्वदृक् ॥ मूलप्रकृतिरव्यक्ता गीयते वैदिकैरजः ॥ ७६ ॥ ततो निशायां वृत्तायां सिसृक्षु
रखिलं जगत् ॥ अजनाभौ तु तद्बीजं क्षिपत्येष महेश्वरः ॥ ७७ ॥ तं मां वित्त महात्मानं ब्रह्माणं विश्वतोमुखम् ॥ महातं पुरुषं विश्व
मपां गर्भमनुत्तमम् ॥ ७८ ॥ न तं जानीत जनकं मोहितास्तस्य मायया ॥ देवदेवं महादेवं भूतानामीश्वरं हरम् ॥ ७९ ॥ एष देवो
महादेवो ह्यनादिर्भगवान्हरः ॥ विष्णुना सह संयुक्तः करोति विकरोति च ॥ ८० ॥ न तस्य विद्यते कार्यं न तस्माद्विद्यते परम् ॥ स वेदान्
प्रददौ पूर्वं योगमायातनुर्मम ॥ ८१ ॥ स मायी मायया सर्वं करोति विकरोति च ॥ तमेव मुक्तये ज्ञात्वा ब्रजन् शरणं शिवम् ॥ ८२ ॥

१ भवद्भिरभिर्भाषिता इति पा० । २ पुराणोऽष्टाक्षरो हरिः । चतुर्वेदश्चतुर्भूतं चतुर्भिर्भूतं चतुर्भिः । परः । एकमूर्तिरमेवात्मा नारायण इति श्रुतिः इति लि० पु० । ३ तद्विष्णोः
परमं पदमिति पा० । ४ व्रजेत शरणं भवमिति पा० ।

इतीरिता भगवता मरीचिप्रसुखा विभुम् ॥ प्रणम्य देवं ब्रह्माणं पृच्छन्ति स्म समाहिताः ॥ ८२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे अष्टत्रिंशोऽ-
 ध्यायः ॥ ३८ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कथं पश्येम तं देवं पुनरेव पिनाकिनम् ॥ ब्रूहि विश्वामरेशान त्राता त्वं शरणैषिणाम् ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
 यदृष्टं भवता तस्य लिङ्गं भुवि निपातितम् ॥ तल्लिङ्गानुकृतीशस्य कृत्वा लिङ्गमनुत्तमम् ॥ २ ॥ पूजयध्वं सपत्नीकाः सादरं पुत्रसंगुताः ॥
 वैदिकैरेव नियमैर्विविधैर्ब्रह्मचारिणः ॥ ३ ॥ संस्थाप्य शार्ङ्गैर्मन्त्रैर्ऋग्यजुःसामसंभवैः ॥ तपः परं समास्थाय गृणन्तः शतरुद्रियम् ॥ ४ ॥
 समाहिताः पूजयध्वं सपुत्राः सह बन्धुभिः ॥ सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा शूळपाणिं प्रपद्यय ॥ ५ ॥ ततो द्रक्ष्यथ देवेशं बुद्धिर्शमकृतात्मभिः ॥
 यं दृष्ट्वा सर्वमज्ञानमधर्मश्च प्रणश्यति ॥ ६ ॥ ततः प्रणम्य वरदं ब्रह्माणममितौजसम् ॥ जग्मुः संहृष्टमनसो देवदारुवनं पुनः ॥ ७ ॥ आराध-
 यितुमारब्धा ब्रह्मणा कथितं यथा ॥ अज्ञानन्तः परं भावं वीतरागा विमत्सराः ॥ ८ ॥ स्थण्डिलेषु विचित्रेषु पर्वतानां गुहासु च ॥ नदीनाञ्च
 विविक्तेषु पुलिनेषु शुभेषु च ॥ ९ ॥ शंखालभोजनाः केचित्केचिदन्तर्जले शयाः ॥ केचिद्भ्रावकाशास्तु पादांगुष्ठे ह्यधिष्ठिताः ॥ १० ॥
 दन्तोऽलूखलिनस्त्वन्ये ह्यङ्गमकुट्टास्तथा परे ॥ शाकपर्णाशनाः केचित्संप्रक्षाला मरीचिपाः ॥ ११ ॥ वृक्षमूळनिकेताश्च शिलाशय्या-
 स्तथापरे ॥ कालं नयन्ति तपसा पूजयन्तो महेश्वरम् ॥ १२ ॥ ततस्तेषां प्रसादार्थं प्रपन्नार्तिहरो हरः ॥ चकार भगवान्बुद्धिं बोधयन्
 वृषभध्वजः ॥ १३ ॥ देवं कृतयुगं ह्यस्मिच्छृङ्गे हिमवतः शुभे ॥ देवदारुवनं प्राप्तः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ १४ ॥ भस्मपाण्डुरादिग्धाङ्गो
 नम्रो विकृतलक्षणः ॥ उत्तमूकव्यग्रहस्तश्च रक्तपिङ्गलोचनः ॥ १५ ॥ कचिच्च दसते रौद्रं कचिद्वायति विस्मितः ॥ कचिन्नृत्याति शृङ्गारी
 कचिद्रौति मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥ आश्रमे ह्यटते भिक्षुर्याचते च पुनः पुनः ॥ मायां कृत्वात्मनो रूपं देवस्तद्धनमागतः ॥ १७ ॥ कृत्वा गिरि-
 सुतां गौरीं पार्श्वे देवः पिनाकधृक् ॥ सा च पूर्ववदेवेशी देवदारुवनं गता ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा समागतं देवं देव्या सह कपर्दिनम् ॥ प्रणमुः शिर स

१ मुदःखिताः इति पा० । २ लिङ्गन्तु विनिपातितमिति पा० । ३ शैवानां भाजनमिति पा० । ४ केचिद्भ्रावकाशास्तु इति पा० । ५ शाकपर्णाशिन इति पा० । ६ प्रबोधाय
 वृषभध्वजः इति, बोधयंस्तान् वृषभध्वज इति पा० । ७ एवं कृतयुगे ह्यस्मिन् मृगोहिमवतः सुतेति पा० ।

भूमौ तोषयामासुरीश्वरम् ॥ १९ ॥ वैदिकैर्विविधैर्मन्त्रैस्तोत्रैर्माहेश्वरैः शुभैः ॥ अथर्वशिरसा चान्ये रुद्राद्यैरर्चयन्भवम् ॥ २० ॥ नमो देवा
धिदेवाय महादेवाय ते नमः ॥ त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं त्रिशूलवरधारिणे ॥ २१ ॥ नमो दिग्वाससे तुभ्यं विकृताय पिनाकिने ॥ सर्वप्रणत
देवाय स्वयमप्रणतात्मने ॥ २२ ॥ अन्तकान्तकृते तुभ्यं सर्वसंहरणाय च ॥ नमोऽस्तु नृत्यशीलाय नमो भैरवरूपिणे ॥ २३ ॥ नरनारी
शरीराय योगिनां गुरवे नमः ॥ नमो दान्ताय शांताय तापसाय हराय च ॥ २४ ॥ विभीषणाय रुद्राय नमस्ते कृत्तिवाससे ॥ नमस्ते
लेलिहानाय श्रीकण्ठाय च ते नमः ॥ २५ ॥ अवोरघोररूपाय वामदेवाय वै नमः ॥ नमः कनकमालाय देव्याः प्रियकराय च ॥ २६ ॥
गङ्गासलिलधाराय शंभवे परमेश्विने ॥ नमो योगाधिपतये भूताधिपतये नमः ॥ २७ ॥ प्राणाय च नमस्तुभ्यं नमो भस्मागधारिणे ॥ नमस्ते
द्व्यवाहाय दंष्ट्रिणे द्व्यरेतसे ॥ २८ ॥ ब्रह्मणश्च शिरोद्धेनै नमस्ते कालरूपिणे ॥ आगतिं त न जानीमो गतिं नैव च नैव च ॥ २९ ॥ विश्वेश्वर
महादेव योऽसि सोऽसि नमोस्तु ते ॥ नमः प्रमथनाथाय दात्रे च शुभसंपदाम् ॥ ३० ॥ कपालपाणये तुभ्यं नमो जुष्टतमाय ते ॥ नमः
कनकपिङ्गाय वारिळिगाय ते नमः ॥ ३१ ॥ नमो बह्वचर्कलिगाय ज्ञानलिगाय ते नमः ॥ नमो भुजंगहाराय कर्णिकारप्रियाय च ॥
किरीटिने कुण्डलिने कालकालाय ते नमः ॥ ३२ ॥ महादेव महादेव देवदेव त्रिलोचन ॥ क्षम्यतां यत्कृतं मोहात्त्वमेव शरणं हि नः ॥ ३३ ॥
चरितानि विचित्राणि गुह्यानि गहनानि च ॥ ब्रह्मादीनाञ्च सर्वेषां दुर्विज्ञेयो हि शंकरः ॥ ३४ ॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात्कि
ञ्चित्कुरुते नरः ॥ तत्सर्वं भगवानेव कुरुते योगमायया ॥ ३५ ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं प्रविष्टैरंतरात्मभिः ॥ ऊचुः प्रणम्य गिरिशं
पश्यामस्त्वां यथा पुरा ॥ ३६ ॥ तेषां संस्तवंमाकर्ण्य सोमः सोमविभूषणः ॥ स्वयमेव परं रूपं दर्शयामास शंकरः ॥ ३७ ॥ तं ते
दृष्ट्वाथ गिरिशं देव्या सह पिनाकिनम् ॥ यथापूर्वं स्थिता विप्राः प्रणेमुर्दृष्टमानसाः ॥ ३८ ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे संस्तूय च महेश्वरम् ॥

१ ब्रह्माधिपतये इति पा० । २ विश्वेश्वर महादेव योगिकोऽसि नमोऽस्तुते इति पा० । ३ नमो देव महादेव महादेव त्रिलोचन इति पा० । ४ संस्तवं सम्यक् स्तवमित्यर्थः ।
अत्र संस्तवशब्दः न परिचयार्थकः ।

भृग्वंगिरा वसिष्ठस्तु विश्वामित्रस्तथैव च ॥ ३९ ॥ गौतमोऽत्रिः सुकेशश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ मरीचिः कश्यपश्चापि संवर्त्तकमहा
 तपाः ॥ प्रणम्य देवदेवेशमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ४० ॥ कथं त्वां देवदेवेश कर्मयोगेन वा प्रभो ॥ ज्ञानेन वाथ योगेन पूजयामः सदैव हि
 ॥ ४१ ॥ केन वा देव मार्गेण संपूज्यो भगवानिह ॥ किं तत्सेव्यमसेव्यं वा सर्वमेतद्ब्रवीहि नः ॥ ४२ ॥ श्रीशिव उवाच ॥ एतद्भः
 संप्रवक्ष्यामि गूढं गहनमुत्तमम् ॥ ब्रह्मणा कथितं पूर्वं महादेवे महर्षयः ॥ ४३ ॥ सांख्ययोगाद्विद्या ज्ञेयं पुरुषाणां हि साधनम् ॥ योगेन
 सहितं सांख्यं पुरुषाणां विमुक्तिदम् ॥ ४४ ॥ न केवलं हि योगेन दृश्यते पुरुषः परः ॥ ज्ञानन्तु केवलं सम्यगपवर्गफलप्रदम् ॥ ४५ ॥
 भवन्तः केवलं योगं समाश्रित्य विमुक्तये ॥ विहाय सांख्यं विमलमकुर्वन्त परिश्रमम् ॥ ४६ ॥ एतस्मात्कारणाद्विप्रा नृणां केवलकर्म
 णाम् ॥ आगतोऽहमिमं देशं ज्ञापयन्मोहसंभवम् ॥ ४७ ॥ तस्माद्भवाद्भिविमलं ज्ञानं कैवल्यसाधनम् ॥ ज्ञातव्यं हि प्रयत्नेन श्रोतव्यं
 दृश्यमेव च ॥ ४८ ॥ एकः सर्वत्रगो ह्यात्मा केवलश्चित्तिमात्रकः ॥ आनन्दो निर्मलो नित्य एतद्दे सांख्यदर्शनम्
 ॥ ४९ ॥ एतदेव परं ज्ञानमथ मोक्षोऽनुगीयते ॥ एतत्कैवल्यममलं ब्रह्मभावश्च वर्णितः ॥ ५० ॥ आश्रित्य
 चैतत्परमं तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ पश्यन्ति मां महात्मानो यतयो विश्वमीश्वरम् ॥ ५१ ॥ एतत्तत्परमं ज्ञानं केवलं सन्नि
 रञ्जनम् ॥ अहं हि वेद्यो भगवान्मम मूर्तिरियं शिवा ॥ ५२ ॥ बहूनि साधनानिह सिद्ध्ये कथितानि तु ॥ तेषामभ्यधिकं ज्ञानं
 मामकं द्विजपुङ्गवाः ॥ ५३ ॥ ज्ञानयोगरताः शान्ता मामेव शरणं गताः ॥ ये हि मां भस्मेनि रता ध्यायन्ति सततं हृदि ॥ ५४ ॥
 मद्भक्तितत्परा नित्यं यतयः क्षीणकल्मषाः ॥ नाशयाम्यचिरात्तेषां घोरं संसारगह्वरम् ॥ ५५ ॥ निमित्तं हि मया पूर्वं व्रतं पाशुपतं
 शुभम् ॥ युद्धाद्ब्रह्मतमं सूक्ष्मं वेदसारं विमुक्तये ॥ ५६ ॥ प्रशान्तः संयतमना भस्मोद्भूलितविग्रहः ॥ ब्रह्मचर्यरतो नम्रो व्रतं पाशुपतं

१ भृग्वङ्गिराः-भृगुणा सहित अङ्गिराः । २ केवलमेति, न केवलं वियोगेनेति पा० । ३ केवलवर्णिणामिति पा० । ४ ब्रह्मनावं स्तुवन्त्यत इति पा० । ५ भक्तिनिरता इति पा० ।
 ६ मन्त्रक्तिपरमा इति पा० । ७ संसारसागरमिति पा० । ८ यत्नात्पाशुपतं परीमति पा० ।

चरेत् ॥ ५७ ॥ यद्वा कौपीनवसनः स्यादेकवसनो मुनिः ॥ वेदान्यासरतो विद्वान्ध्यायेत्पशुपतिं शिवम् ॥ ५८ ॥ एष पाशुपतो योगः
 सेवनीयो मुमुक्षुभिः ॥ तस्मिन्स्थितैस्तु पठितं निष्कामैरिति हि श्रुतम् ॥ ५९ ॥ वीतरागभयक्रोधा मन्मया मासुपाश्रिताः ॥ बहवोऽनेन
 योगेन पूता मद्भावमागताः ॥ ६० ॥ अन्यानि चैव शास्त्राणि लोकेऽस्मिन्मोहनानि तु ॥ वेदवादविरुद्धानि मयैव कथितानि तु ॥ ६१ ॥
 वामं पाशुपतं सोमं लाङ्कुरं चैव भैरवम् ॥ असेव्यमेतत्कथितं वेदवाह्यं तथैतरम् ॥ ६२ ॥ वेदमूर्तिरहं विप्रा नान्यशास्त्रार्थवेदिभिः ॥
 ज्ञायते मत्स्वरूपं तु मुक्त्वा देवं सनातनम् ॥ ६३ ॥ स्यापयध्वमिदं मार्गं पूजयध्वं महेश्वरम् ॥ ततोऽचिराद्भवं ज्ञानमुत्पत्स्यति न
 संशयः ॥ ६४ ॥ मयि भक्तिश्च विपुला भवतामस्तु सत्तमाः ॥ ध्यानमात्रं हि सान्निध्यं दास्यामि मुनिसत्तमाः ॥ ६५ ॥ इत्युक्त्वा
 भगवान्सोमस्तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥ तेऽपि दारुवने स्थित्वा ह्यर्चयन्ति स्म शङ्करम् ॥ ६६ ॥ ब्रह्मचर्यरताः शान्ता ज्ञानयोगपरायणाः ॥
 समेत्य ते महात्मानो मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ ६७ ॥ विचकिरे बहून्वादान्स्वात्मज्ञानसमाश्रयान् ॥ किमस्य जगतो मूलमात्मा
 चास्माकमेव हि ॥ ६८ ॥ कोऽपि स्यात्सर्वभावानां हेतुरीश्वर एव च ॥ इत्येवं मन्यमानानां ध्यानमार्गावलम्बिनाम् ॥ आविरासीन्महादेवी
 ततो गिरिवरात्मजा ॥ ६९ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशा ज्वालामालासमावृता ॥ स्वभाभिर्निर्मलाभिः सा पूरयन्ती नभस्तलम् ॥ ७० ॥
 तामन्वपश्यद्विरिजाममेयां ज्वालासहस्रान्तरसन्निविष्टाम् ॥ प्रणेमुरेतामखिलेशपत्नीं जानन्ति चैतत्परमस्य बीजम् ॥ ७१ ॥ अस्माकमेषा
 परमस्य पत्नी गतिस्तथात्मा गगनाभिधाना ॥ पश्यन्त्ययात्मानमिदं च कूत्स्नं तस्यामथैते मुनयः प्रहृष्टाः ॥ ७२ ॥ निरीक्षितास्ते
 परमेशपत्न्या तदन्तरे देवमशेषहेतुम् ॥ पश्यन्ति शम्भुं कविमीशितारं रुद्रं बृहन्तं पुरुषं पुराणम् ॥ ७३ ॥ आलोक्य देवीमथ देवमीशं
 प्रणेमुरानन्दमवापुरउग्रम् ॥ ज्ञानं तदीशं भगवत्प्रसादादाविर्बभौ जन्मविनाशहेतु ॥ ७४ ॥ इयं या सा जगतो योनिरैका सर्वात्मिका
 सर्वनियामिका च ॥ माहेश्वरी शक्तिरनादिसिद्धा व्योमाभिधाना दिवि राजतीव ॥ ७५ ॥ अस्यां महान् परमेशी परस्तान्महेश्वरः शिव

एकः स रुद्रः ॥ चकार विश्वं परशक्तिनिष्ठं मायामयारुह्य च देवदेवः ॥ ७६ ॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढो मायी रुद्रः सकलौ निष्कलश्च ॥
 स एव देवी न च तद्विभिन्नमेतज्ज्ञात्वा ह्यमृतत्वं व्रजन्ति ॥ ७७ ॥ अन्तर्हितोऽभृद्भगवान्महेशो देव्या तथा सह देवाधिदेवः ॥
 आराधयन्ति स्म तमादिदेवं वनोक्तसस्ते पुनरेव रुद्रम् ॥ ७८ ॥ एतद्वः कथितं सर्वं देवदेवस्य चेष्टितम् ॥ देवदारुवने पूर्वं पुराणे यन्मया
 श्रुतम् ॥ ७९ ॥ यः पठेच्छृणुयान्नित्यं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ श्रावयेद्वा द्विजान्श्रान्तान्स याति परमां गतिम् ॥ ८० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे
 उत्तरार्द्धे देवदारुवनप्रवेशो नाम ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ सूत उवाच ॥ एषा पुण्यतमा देवी देवगन्धर्वसेविता ॥ नर्मदा
 लोकविख्याता तीर्थानामुत्तमा नदी ॥ १ ॥ तस्याः शृणुष्व माहात्म्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् ॥ युधिष्ठिराय तु शुभं सर्वपापप्रणाश
 नम् ॥ २ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतास्ते विविधा धर्मास्तत्प्रसादान्महामुने ॥ माहात्म्यं च प्रयागस्य तीर्थानि विविधानि च ॥ ३ ॥
 नर्मदा सर्वतीर्थानां मुख्या हि भवतेरिता ॥ तस्यास्त्विदानीं माहात्म्यं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ ४ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नर्मदा सरिता
 श्रेष्ठा रुद्रदेहाद्रिनिःसृता ॥ तारयेत्सर्वभूतानि स्वावराणि चराणि च ॥ ५ ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् ॥ इदानीं
 तत्प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमनाः शुभम् ॥ ६ ॥ पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ ग्रामे वा यदि वारण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ ७ ॥
 त्रिभिः सारस्वतं तोयं संतादाद्यामुनं जलम् ॥ सद्यः पुनाति गांगेयं दर्शनादेव नार्मदम् ॥ ८ ॥ कलिगदेषपश्चाद्दे पर्वतेऽमरकण्टके ॥
 पुण्यां त्रिषु त्रिलोकेषु रमणीया मनोरमा ॥ ९ ॥ सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ तपस्तप्त्वा तुं राजेन्द्र सिद्धिं तु परमां गताः ॥ १० ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्नियमस्थो जितेन्द्रियः ॥ उपोष्य रजनमिकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥ ११ ॥ योजनानां शतं सामं श्रूयते सरि
 दुत्तमा ॥ विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमायता ॥ १२ ॥ षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च ॥ पर्वतस्य समन्तात्तु तिष्ठन्त्यमर

१ श्रावयित्वा द्विजान् भक्तान् प्रयाति परमां गतिमिति पा० । २ स्थापनानि च नर्मदेति पा० । ३ शृणु इति साधु । ४ सप्ताहेन तु याज्यमिति पा० । ५ पुण्याश्च त्रिषु लोकेष्विति,
 पुण्या च त्रिषु लोकेषु इति पा० ।

क. पु.
॥१५१॥

कण्टके ॥ १३ ॥ ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ सर्वाङ्गैः सानिबृत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥ १४ ॥ एवं शुद्धसमाचारो
यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ तस्य पुण्यफलं राज्ञश्च दृष्टुं शक्यं ॥ १५ ॥ क्षतं वर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदन्ति पाण्डव ॥ अस्मरोगणसंकीर्णो
दिव्यस्त्रीपरिवारितः ॥ १६ ॥ दिव्यगन्धानुलितश्च दिव्यपुष्पोपशोभितः ॥ क्रीडते दिव्यलोके तु विबुधैः सह मोदते ॥ १७ ॥ ततः
स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ गृहं तु लभतेऽसौ वै नानारत्नसमन्वितम् ॥ १८ ॥ स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैर्वज्रवैद्यैर्दूर्यभूषितम् ॥
आलेख्यवाहनैः शुभ्रैर्दासीकृतसमन्वितम् ॥ १९ ॥ राजराजेश्वरः श्रीमान्सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं तत्र भोगसमन्वितः
॥ २० ॥ अग्निप्रवेशेऽथ जले वायवानक्षने कृते ॥ अनिवर्त्तिकां गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा ॥ २१ ॥ पश्चिमे पर्वततटे सर्वपाप
विनाशनः ॥ हृदो जलेश्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २२ ॥ तत्र पिण्डप्रदानेन सन्ध्योपासनकर्मणा ॥ दशवर्षसहस्राणि तपिताः
स्युर्न संशयः ॥ २३ ॥ दक्षिणे नर्मदाकूले कपिलाख्या महानदी ॥ सरलार्जुनसञ्छन्ना नातिदूरे व्यवस्थिता ॥ २४ ॥ सा तु पुण्या
महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ तत्र क्रोडिशतं साग्रं तीर्थानान्तु युधिष्ठिर ॥ २५ ॥ तस्मिन्स्तीर्थे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्य
यात् ॥ नर्मदातोयसंस्पृष्टास्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ २६ ॥ द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणी शुभा ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा
विशल्यो भवति क्षणात् ॥ २७ ॥ कपिला च विशल्या च श्रूयते सरिदुत्तमे ॥ ईश्वरेण पुरा प्रोक्ते लोकानां हितकाम्यया ॥ २८ ॥
अनाशकन्तु यः कुर्यात्तस्मिन्स्तीर्थे नराधिप ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके स गच्छति ॥ २९ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं
लभेत् ॥ ये वसन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति ते ॥ ३० ॥ सरस्वत्याञ्च गंगायां नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ समं स्नानञ्च दानं च यथा मे शंकरोऽ
ब्रवीत् ॥ ३१ ॥ परित्यजति यः प्राणान्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ वर्षक्रोडिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ॥ ३२ ॥ नर्मदायां जलं पुण्यं फेनोमि

१ मोदते इति बाधु । २ देवलोके तु देवतेरिति पा० । ३ दासीदाससमन्वितमिति पा० । ४ अथ वद्विषयेषु तु कुले वानाशके कृते इति पा० आशो भोजनमेव आशाकः, न
आशाकः अनाशकस्तस्मिन् प्रायोपवेशने इत्यर्थः । ५ अनिवर्त्तिका अपुनरावर्त्तिनीत्यर्थः । ६ राजसत्तमेति पा० ।

उत्तं
अ० ४०

॥१५१॥

सफलीकृतम् ॥ पवित्रं क्षिरसा धृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥ नर्मदा सर्वतः पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ अहोरात्रोपवासेन
 मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ३४ ॥ जालेश्वरं तीर्थवरं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्र गत्वा नियमवान्सर्वकामाल्लभेन्नरः ॥ ३५ ॥ चन्द्रसूर्योपरागे
 च गत्वा ह्यमरकण्टकम् ॥ अश्वमेधादशुगुणं पुण्यमाप्नोति मानवः ॥ ३६ ॥ एष पुण्यो गिरिवरो देवगन्धर्वसेवितः ॥ नानाद्रुमलता
 कीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥ ३७ ॥ तत्र सन्निहितो राजन्देव्या सह महेश्वरः ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो विद्याधरगणैः सह ॥ ३८ ॥
 प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३९ ॥ कावेरी नाम विख्याता नदी कल्मष
 नाशिनी ॥ तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयेदृषभञ्जम् ॥ संगमे नर्मदायास्तु रुद्रलोके महीयते ॥ ४० ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे मार्कण्डेय
 युधिष्ठिरसंवादे नर्मदामाहात्म्यं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी ॥
 मुनिभिः कथिता पूर्वमीश्वरेण स्वयम्भुना ॥ १ ॥ मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी ॥ रुद्रगात्राद्विनिष्क्रान्ता लोकानां
 हितकाम्यया ॥ २ ॥ सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता ॥ संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरोभिस्तथैव च ॥ ३ ॥ उत्तरे चैव कूले च तीर्थे
 त्रैलोक्यविश्रुते ॥ नाम्ना भद्रेश्वरं पुण्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ४ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्दैवतैः सह मोदते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र विमं
 लेश्वरमुत्तमम् ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ततोऽङ्गारकेश्वरं गच्छेन्नियतो नियतायनः ॥ ६ ॥ सर्वपाप
 विशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र केदारं नाम पुण्यदम् ॥ ७ ॥ तत्र स्नात्वोदकं पीत्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
 निष्फलेशन्ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनम् ॥ ८ ॥ तत्र स्नात्वा महाराज रुद्रलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र बाणतीर्थमनुत्तमम् ॥ ९ ॥
 तत्र प्राणान्परित्यज्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ततः पुष्करिणीं गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १० ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् सिंहासनपति
 भवेत् ॥ शक्रतीर्थं ततो गच्छेत्कूले चैव तु दक्षिणे ॥ ११ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र इन्द्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥ ततो गच्छेत् सजेन्द्र शूलभेद

१ समलंकृतमिति, बहुलंकृतमिति पा० । २ नागश्चांमरकण्टकमिति पा० । ३ विप्रलेति पा० । ४ रुद्रलोके महीयते इति पा० । ५ तीर्थमाघातकेश्वरमिति पा० ।

क. पु.
॥१५२॥

इति श्रुतिः ॥ १२ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च गोसहस्रफलं लभेत् ॥ उपोष्य रजनीमेकां स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ १३ ॥ आराधये
न्महायोगं देवेदेवं नरोऽमलः ॥ गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १४ ॥ ऋषितीर्थं ततो गत्वा सर्वपापहरं नृणाम् ॥ स्नातमात्रो
नरस्तत्र शिवलोके महीयते ॥ १५ ॥ नारदस्य तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १६ ॥ यत्र
तप्तं तपः पूर्वं नारदेन सुरारिणा ॥ प्रीतस्तस्य ददौ योगं देवदेवो महेश्वरः ॥ १७ ॥ ब्रह्मणा निर्मितं लिंगं ब्रह्मेश्वरमिति श्रुतम् ॥
यत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते ॥ १८ ॥ ऋणतीर्थं ततो गच्छेद्व्यान्मुच्येन्नरां ध्रुवम् ॥ वटेश्वरं ततो गच्छेत्पर्याप्तं जन्मनः
फलम् ॥ १९ ॥ भीमेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ २० ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र
पिंगलेश्वरमुत्तमम् ॥ अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ॥ २१ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र कपिलां यः प्रयच्छति ॥ यावन्ति तस्या
रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ २२ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात्तत्र नराधिप ॥ २३ ॥ अक्षयं
मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ नर्मदातटमाश्रित्य ये च तिष्ठन्ति मानवाः ॥ २४ ॥ ते मृताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो
यथा ॥ ततो दीप्तिश्वरं गच्छेद्ब्राह्मणीयं तपोवनम् ॥ २५ ॥ निर्वर्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी ॥ हुंकारिता तु व्यासेन तत्क्षणेन
ततो गता ॥ २६ ॥ प्रदक्षिणन्तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थं युधिष्ठिर ॥ प्रीतस्तत्र भवेद्ब्राह्मणो वाञ्छितं लभते फलम् ॥ २७ ॥ ततो
गच्छेत् राजेन्द्र ईक्षुनद्यास्तु संगमम् ॥ त्रैलोक्यविश्रुतं पुण्यं तत्र सन्निहितः शिवः ॥ २८ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् गाणपत्यमवाप्तु
यात् ॥ ऋणतीर्थं ततो गच्छेत्स ऋणान्मुच्यते ध्रुवम् ॥ २९ ॥ आजन्मनः कृतं पापं स्नातस्तत्र व्यपोहति ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वा भर्गा
त्मजमनुत्तमम् ॥ ३० ॥ उपासते महात्मानं स्कन्दं शक्तिधरं प्रभुम् ॥ ततो गच्छेदागिरसं स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ३१ ॥ गोसहस्रफलं

१ तत्र स्नात्वा देवेदेवं गोसहस्रफलं लभेदिति पा० । २ देवं नारायणं हरिमिति पा० । ३ ततो गच्छेत् राजेन्द्र संप्राप्तमिति पा० । ४ दक्षिणेनेति पा० । ५ रुद्रलोके महीयते
इति पा० । ६ तत्र स्नात्वा नरो राज्यं लभते नात्र संशय इति, लभेत् पुण्यं स चोत्तममिति पा० ।

उत्त०
अ० ४१

॥१५२॥

प्राप्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ आङ्गिरा यत्र देवेशं ब्रह्मपुत्रो वृषध्वजम् ॥ ३२ ॥ तपसाराध्य विश्वेशं लब्धवान्योगमुत्तमम् ॥ कुश
 तीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३३ ॥ तत्र स्नानं प्रकुर्वीत अश्वमेधफलं लभेत् ॥ कोटितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम्
 ॥ ३४ ॥ आजन्मनः कृतं पापं स्नातस्तत्र व्यपोहति ॥ चन्द्रभागां ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ३५ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सोम
 लोके महीयते ॥ नर्मदादक्षिणे कूले सङ्गमेऽनुरमुत्तमम् ॥ ३६ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ नर्मदाया उदङ्गुले तीर्थं
 परमशोभनम् ॥ ३७ ॥ आदित्यायतनं रम्यमीश्वरेण तु भाषितम् ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दत्त्वा दानन्तु शक्तिः ॥ ३८ ॥ तस्य
 तीर्थप्रभावेण लभते चाक्षयम्फलम् ॥ दरिद्रा व्याधिता ये तु ये तु दुष्कृतकर्मिणः ॥ ३९ ॥ मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं प्रयान्ति च ॥
 मार्तृतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ४० ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ततः पश्चिमतो गच्छेन्मरुताशय
 मुत्तमम् ॥ ४१ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ काञ्चनञ्च यतेर्दद्याद्यथाविभवविस्तरम् ॥ ४२ ॥ पुष्पकेण विमानेन
 वायुलोकं स गच्छति ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र अहल्यातीर्थमुत्तमम् ॥ स्नानमात्रादप्सरोभिर्मोदते कालमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ चैत्रमासे तु
 सम्प्राप्ते शुक्लपक्षे त्रयोदशी ॥ कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां पूजयेत्ततः ॥ ४४ ॥ यत्र तत्र समुत्पन्नो नरोऽत्यर्थप्रियो भवेत् ॥ स्त्रीवल्लभो
 भवेच्छ्रीमान्कामदेव इवापरः ॥ ४५ ॥ सरिद्वेरां समासाद्य तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसद्वल्लफलं लभेत् ॥ ४६ ॥
 सोमतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं भवेत् ॥
 त्रैलोक्यविश्रुतं राजन्सोमतीर्थं महाफलम् ॥ ४८ ॥ यस्तु चान्द्रायणङ्कुर्यात्तत्र तीर्थं समाहितः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स
 गच्छति ॥ ४९ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्यात्सोमतीर्थं नराधिप ॥ जले चानशनं वापि नासौ मर्त्यो हि जायते ॥ ५० ॥ स्तम्भतीर्थं ततो

१ मरुदाशयमिति पा० । २ द्विजाय काञ्चनं दद्यादिति पा० । ३ कालमक्षयमिति पा० । ४ वरस्तत्र प्रियो भवेदिति, वरस्तत्र प्रियो भवेदिति पा० । ५ अयोध्यान्तु
 इति पा० । ६ शुम्भतीर्थमिति पा० ।

गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ॥ ५१ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ॥ योधीपुंर
मिति ख्यातं विष्णुस्थानमनुत्तमम् ॥ ५२ ॥ असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः ॥ तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुश्रीको भवेदिह
॥ ५३ ॥ अहोरात्रोपवासेन ब्रह्मदत्त्या व्यपोहति ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ ५४ ॥ कामतीर्थमिति ख्यातं यत्र कामोऽ
र्च्यद्धरिम् ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा उपवासपरायणः ॥ ५५ ॥ कुसुमायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र ब्रह्मतीर्थं
मनुत्तमम् ॥ ५६ ॥ उमोदकमिति ख्यातं तत्र सन्तर्पयेत्पितृन् ॥ पौर्णमास्याममावास्यां श्राद्धद्वयार्घ्याविधि ॥ ५७ ॥ गजरूपा
शिला तत्र तोयमध्ये व्यवस्थिता ॥ तस्मिंस्तु दापयेत्पिण्डान्वैशाखे तु समाहितः ॥ ५८ ॥ स्नात्वा समाहितमना दम्भमात्सर्यं
वर्जितः ॥ तृप्यन्ति पितरस्तस्य यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ ५९ ॥ विश्वेश्वरं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो
नरस्तत्र गाणपत्यपदं लभेत् ॥ ६० ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र लिङ्गो यत्र जनार्दनः ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या
विष्णुलोके महीयते ॥ ६१ ॥ यत्र नारायणो देवो मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ स्वात्मानं दर्शयामास लिङ्गं तत्परमं पदम्
॥ ६२ ॥ अकोष्ठस्तु ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनम् ॥ स्नानं दानञ्च तत्रैव ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ६३ ॥ पिण्डप्रदानञ्च कृतं प्रेत्या
नन्तफलप्रदम् ॥ त्रियम्बकेन तोयेन यश्चरं श्रपयेद्भिजः ॥ ६४ ॥ अकोष्ठमूले दद्याच्च पिण्डाश्चैव यथाविधि ॥ तारिताः पितरस्तेन
तृप्यन्त्याचन्द्रतारकम् ॥ ६५ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र तापसेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र प्राप्नुयात्तपसः फलम् ॥ ६६ ॥ शुक्र
तीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनम् ॥ नास्ति तेन समन्तीर्थं नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ ६७ ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्तस्य स्नानादानात्तपो
जपात् ॥ होमाच्चैवोपवासाच्च शुक्रतीर्थे महत्फलम् ॥ ६८ ॥ योजनन्तस्मृतं क्षेत्रं देवगन्धर्वसेवितम् ॥ शुक्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापविना

१ योधनीपुरमाख्यातमिति, योधनापुरमाख्यातमिति पा० । २ अमोघमिति विख्यातामिति पा० । ३ वैशाख्यान्तु विशेषतः इति पा० । ४ लिङ्गमस्यास्तीति लिङ्गः लिङ्गरूपी-
त्यर्थः । अर्शोआदित्वादयः । लिङ्गे इति पा० । ५ शुक्रतीर्थे इति पा० ।

शनम् ॥ ६९ ॥ पादपात्रेण दृष्टेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ देव्या सह सदा भर्गस्तत्र तिष्ठति शङ्करः ॥ ७० ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां
 वैशाखे मासि सुव्रत ॥ लोकात्स्वकादिनिष्क्रम्य तत्र सन्निहितो हरः ॥ ७१ ॥ देवदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ गणाश्चा
 प्सरसो नागास्तत्र तिष्ठन्ति पुङ्गवाः ॥ ७२ ॥ रजितं हि यथा वस्त्रं शुद्धं भवति वारिणा ॥ आजन्मजनितं पापं शुद्धतीर्थे व्यपोहति
 ॥ ७३ ॥ स्नानं दानं तपः श्राद्धमनन्तं तत्र दृश्यते ॥ ७४ ॥ शुद्धतीर्थात्परं तीर्थं न भविष्यति पावनम् ॥ पूर्वं वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि
 मानवः ॥ अहोरात्रोपवासेन शुद्धतीर्थे व्यपोहति ॥ ७५ ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ घृतेन स्नापयेद्देवमुपोष्य
 परमेश्वरम् ॥ ७६ ॥ एकविंशत्कुलोपेतो न च्येवेदीश्वरालयात् ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वा पुनः ॥ ७७ ॥ न तां गतिमवाप्नोति
 शुद्धतीर्थे तु यां लभेत् ॥ शुद्धतीर्थं महातीर्थमृषिसिद्धनिषेवितम् ॥ ७८ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्पुनर्जन्म न विन्दति ॥ अयने वा चतु
 र्दश्यां संक्रान्तौ विषुवे तथा ॥ ७९ ॥ स्नात्वा तु सोपवासः सन्निजितात्मा समाहितः ॥ दानं दद्याद्यथाशक्ति प्रीयेतां हरिशङ्करौ
 ॥ ८० ॥ एतत्तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा ॥ ८१ ॥ उद्गाहयति यस्तीर्थं तस्य पुण्य
 फलं शृणु ॥ यावत्तद्गोमसंख्या तु तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ ८२ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र यमतीर्थमनुत्त
 मम् ॥ ८३ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां माघमासे युधिष्ठिर ॥ स्नानं कृत्वा नक्तभोजी न पश्येद्योनिसङ्कटम् ॥ ८४ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र एरण्डी
 तीर्थमुत्तमम् ॥ संगमे तु नरः स्नात्वा उपवासपरायणः ॥ ८५ ॥ ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिभर्वति भोजिताः ॥ एरण्डीसङ्गमे स्नात्वा
 भक्तिभावात्तु रजितः ॥ ८६ ॥ मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य अवगाह्य च तज्जङ्गम् ॥ नर्मदोदकसंमिश्रं मुच्यते सर्वाकिल्बिषैः ॥ ८७ ॥ ततो
 गच्छेत् राजेन्द्र तीर्थं रुद्रलोकेश्वरम् ॥ गंगावतरते तत्र दिने पुण्ये न संशयः ॥ ८८ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च दत्त्वा चैव यथाविधि ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९ ॥ नन्दितार्थं ततो गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ प्रीयते तत्र नन्दीशः सोमलोके महीयते ॥ ९० ॥

१ च्येवेदीश्वरात्पदादिनि पा० । २ विद्यते इति पा० । ३ निर्जितात्मा इति पा० । ४ स्थापयित्वा इति साधु । ५ स्थाने इति पा० । ६ रुद्रलोके इति पा० ।

शं. पु.
॥१५४॥

ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्वनरकं शुभम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नरकं नैव पश्यति ॥ ९१ ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र
स्वान्यस्थानि विनिक्षिपेत् ॥ रूपवाञ्जायते लोके धनभोगसमन्वितः ॥ ९२ ॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा
नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ९३ ॥ ज्येष्ठमासे तु सम्प्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ तत्रोपोष्य नरो भक्त्या दत्त्वा दीपं घृतेन तु ॥ ९४ ॥
घृतेन स्नापयेद्गुह्यं ततो वै श्रीफलं लभेत् ॥ घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां वै प्रदापयेत् ॥ ९५ ॥ सर्वाभरणसंयुक्तः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
शिवतुल्यबलो भूत्वा शिववत्क्रीडते सदा ॥ ९६ ॥ अङ्गारकादिने प्राप्ते चतुर्थ्यान्तु विशेषतः ॥ स्नापयित्वा शिवं दद्याद्वाङ्गणेभ्यस्तु
भोजनम् ॥ ९७ ॥ सर्वदेवसमायुक्तो विमाने सर्वकामिके ॥ गत्वा शक्रस्य भवनं शक्रेण सह मोदते ॥ ९८ ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो धृति
मान्भोगवान्भवेत् ॥ अङ्गारकनक्षत्रान्तु अमावास्यां तथैव च ॥ ९९ ॥ स्नापयेत्तत्र यजेन रूपवान्भुभगो भवेत् ॥ ततो गच्छेत
राजेन्द्र गणेशरमनुजमम् ॥ १०० ॥ श्रावणे मासि सम्प्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ १०१ ॥ पितृणां
तर्पणं कृत्वा मुच्यते स ऋणत्रयात् ॥ गङ्गेश्वरसमीपे तु गंगावदनमुत्तमम् ॥ १०२ ॥ अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः ॥
आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ १०३ ॥ तस्य वै पश्चिमे भागे समीपे नातिदूरतः ॥ दशाश्वमेधिकं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विशु
तम् ॥ १०४ ॥ उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे शुभे ॥ अमावास्यां हरं स्नाप्य पूजयेद्गोवृषध्वजम् ॥ १०५ ॥ काञ्चनेन विमानेन
किङ्किणीजालमालिना ॥ गत्वा रुद्रपुरं रम्यं रुद्रेण सह मोदते ॥ १०६ ॥ सर्वत्र सर्वदिक्से स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ पितृणां तर्पणं कृत्वा
चाश्वमेधफलं लभेत् ॥ १०७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे नर्मदामाहात्म्ये एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततो
गच्छेत राजेन्द्र भृगुतीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र देवो भृगुः पूर्वं रुद्रमाराधयत्पुरा ॥ १ ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥ एतत्क्षेत्रं

उत्त०
अ० ४२

॥१५४॥

१ सत्रुतं श्रीफलं दहेदिति, सत्रुतं गुग्गुलं दहेदिति पा० । २ सर्वपापविनिर्मुक्तः इति पा० । ३ सर्वभोगसमायुक्तः इति पा० । ४ अमावास्यां नरः स्नात्वा पूजयेद्गोवृषध्वजमिति,
स्नापयेद्गोवृषध्वजमिति पा० । स्नापयित्वा इति साधु । ५ यत्र देवं भृगुर्भगोमिति, यत्र देवं भृगुः पूर्वमिति पा० ।

सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ उपानहौ तथा युगं देयमन्नञ्च काञ्चनम् ॥ ३ ॥
 भोजनं च यथाशक्ति तस्याप्यक्षयमुच्यते ॥ क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानं तपः क्रिया ॥ ४ ॥ अक्षयं तत्तपस्तप्तं भृगुतीर्थं युधिष्ठिर ॥
 तस्यैव तपसोऽग्रेण रुद्रेण त्रिपुरारिणा ॥ ५ ॥ सान्निध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थं युधिष्ठिर ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र गौतमेश्वरमुत्तमम् ॥ ६ ॥
 यत्राराध्य त्रिशूलकं गौतमः सिद्धिमाप्तवान् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुपवासपरायणः ॥ ७ ॥ काञ्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥
 वृषोत्सर्गं ततो गच्छेच्छाश्वतं पद्माश्रयात् ॥ ८ ॥ न जानन्ति नरा मूढा विष्णोर्मायाविमोहिताः ॥ धौतपापं ततो गच्छेद्दौतं यत्र
 वृषेण तु ॥ ९ ॥ नर्मदार्या स्थितं राजन्सर्वपातकनाशनम् ॥ तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा ब्रह्मदत्त्या व्यपोहति ॥ १० ॥ तत्र तीर्थं तु राजेन्द्र
 प्राणत्यागं करोति यः ॥ चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च हरतुल्यबलो भवेत् ॥ ११ ॥ वसेत्कल्पायुतं साग्रं शिवतुल्यपराक्रमः ॥ कालेन महता जातः
 पृथिव्यामेकराट् भवेत् ॥ १२ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र हंस्ततीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते ॥ १३ ॥ ततो
 गच्छेत् राजेन्द्र यत्र सिद्धो जनाह्वनः ॥ वराहतीर्थमाख्यातं विष्णुलोकगतिप्रदम् ॥ १४ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र चन्द्रतीर्थमनुत्तमम् ॥
 पौर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १५ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र पृथिव्यामेकराट् भवेत् ॥ देवतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थनम
 स्कृतम् ॥ १६ ॥ तत्र स्नात्वा च राजेन्द्र दैवतैः सह मोदते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र शङ्खितीर्थमनुत्तमम् ॥ १७ ॥ यत्तत्र दीयते दानं
 सर्वं कौटिल्यं भवेत् ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र तीर्थं पैतामहं शुभम् ॥ १८ ॥ यत्तत्र दीयते श्राद्धं सर्वं तस्याक्षयं भवेत् ॥ सावित्रीतीर्थं
 मासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ १९ ॥ विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ॥ मनोहरन्तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् ॥ २० ॥ तत्र
 स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र कन्यातीर्थमनुत्तमम् ॥ २१ ॥ स्नात्वा तत्र नरो राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

१ तदस्याक्षयमुच्यते इति पा० । २ न क्षरेय तपस्तप्तमिति पा० । ३ शाश्वतीं गतिमाप्नुयादिति पा० । ४ हंस्ततीर्थमनुत्तममिति पा० । ५ चन्द्रलोके महीयते इति पा० । ६ तत्
 दस्याक्षयं भवेदिति पा० । ७ पैतामहं शुभमिति पा० ।

शुद्धपक्षे तृतीयायां स्नानमात्रं समाचरेत् ॥ २२ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र पृथिव्यामेकराज्यं भवेत् ॥ सर्गविन्दुं ततो गच्छेत्तीर्थं देवनमस्कृतम् ॥ २३ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुर्गतिं वै न पश्यति ॥ अप्सरेणं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ २४ ॥ क्रीडते नाकलोकस्थो ह्यप्सरोभिः स मोदते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र भारंभूतिमनुत्तमम् ॥ २५ ॥ उपोषितो यजेतेशं रुद्रलोके महीयते ॥ अस्मिन्स्तीर्थे मृतो राजन्नाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २६ ॥ कार्तिके मासि देवेशमर्चयेत्पार्वतीपतिम् ॥ अश्वमेधाहशयुगं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २७ ॥ वृषभं यः प्रयच्छेत् तत्र कुन्देन्दुसंप्रभम् ॥ वृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २८ ॥ एतत्तीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २९ ॥ जलप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिन्स्तीर्थे नराधिप ॥ हंसयुक्तेन यानेन स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ३० ॥ परण्ड्या नर्मदायास्तु सङ्गमं लोकाविश्रुतम् ॥ तच्च तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३१ ॥ उपवासकृतो भूत्वा नित्यं व्रतपरायणः ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ३२ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र नर्मदोदधिसङ्गमम् ॥ जमदग्निमिति ख्यातं सिद्धो यत्र जनाह्वनः ॥ ३३ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नर्मदोदधिसंगमे ॥ त्रिगुणञ्चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३४ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र पिण्डेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नर्ण्डलोके महीयते ॥ ३५ ॥ तत्रोपवासं यः कृत्वा पश्येत् विमलेश्वरम् ॥ सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा याति शिवालयम् ॥ ३६ ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र अलिंतीर्थमनुत्तमम् ॥ उपोष्य रजनीमेकां नियतो नियताशनः ॥ ३७ ॥ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यान्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ एतानि तव संक्षेपात्प्राधान्यात्कायेतानि च ॥ ३८ ॥ न शक्या विस्तराद्भुक्तं संख्या तीर्थेषु पाण्डव ॥ एषा पवित्रा विपुला नदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥ ३९ ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा महादेवस्य वल्लभा ॥ मनसा संस्मरेद्यस्तु नर्मदां वै युधिष्ठिर ॥ ४० ॥ चान्द्रायणंशतं सामं लभते नात्र संशयः ॥ अश्रद्धाणाः

उत्त०

अ० ४२

॥१५५॥

१ भारभूतिमनुत्तमिति पा० । २ उपोषितोऽर्चयित्वेशमिति पा० । ३ सत्रिभूमिति, सुप्रभमिति पा० । ४ सर्वपापविशुद्धात्मा इति पा० । ५ विमलेश्वरमुत्तममिति पा० । ६ रुद्रलोके इति पा० । ७ अलिकातीर्थमुत्तममिति, अलकातीर्थमुत्तममिति पा० । ८ जीववर्षशतमिति पा० ।

पुरुषा नास्तिक्यं घोरमाश्रिताः ॥ ४१ ॥ पतन्ति नरके घोर इत्याह परमेश्वरः ॥ नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः ॥ तेन पुण्या
 नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ४२ ॥ इति श्रीकर्मपुराणे उत्तरार्द्धे नर्मदामाहात्म्ये द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ सूत उवाच ॥
 इदं त्रैलोक्यविख्यातं तीर्थं नैमिषमुत्तमम् ॥ महादेवप्रियतरं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ महादेवं दिदृक्षुणामृषीणां परमेष्ठिना ॥
 ब्रह्मणा निर्मितं स्थानं तपस्तप्तुं द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥ मरीच्योऽत्र ये विप्रा वसिष्ठाः क्रतवस्तथा ॥ भृगवोऽङ्गिरसः पूर्वं ब्रह्मणं
 कमलोद्भवम् ॥ ३ ॥ समेत्य सर्ववरदं चतुर्मूर्तिं चतुर्मुखम् ॥ पृच्छन्ति प्रणिपत्यैनं विश्वकर्माणमव्ययम् ॥ ४ ॥ षट्कुलीया ऊचुः ॥
 भगवन्देवमीशानं तमेवैकं कपर्दिनम् ॥ केनोपायेन पश्यामो ब्रूहि देव नमस्तव ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सत्रं सहस्रमासध्वं वाङ्मनो
 दोषवर्जिताः ॥ देशञ्च वः प्रवक्ष्यामि यस्मिन्देस्ये चरिष्यथ ॥ ६ ॥ सुक्त्वा मनोमयं चक्रं संस्पृष्ट्वा तानुवाच ह ॥ क्षिप्तमेतन्मया
 चक्रमनुव्रजत मा चिरम् ॥ ७ ॥ यत्रास्य नेमिः शीर्येत स देशस्तपसः शुभः ॥ ततो सुमोच तच्चक्रं ते च तत्समनुव्रजन् ॥ ८ ॥ तस्य
 वै व्रजतः क्षिप्रं यत्र नेमिरशीर्यत ॥ नैमिषं तत् स्मृतं नाम्ना पुण्यं सर्वत्र पूजितम् ॥ ९ ॥ सिद्धचारणसंपूर्णं यक्षगन्धर्वसेवितम् ॥ स्थानं
 भगवतः शंभोरेतन्नैमिषमुत्तमम् ॥ १० ॥ अत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ॥ तपस्तप्त्वा पुरा देवा लेभिरे प्रवरान्वरान् ॥ ११ ॥
 इमं देशं समाश्रित्य षट्कुलीयाः समाहिताः ॥ सत्रेणाराध्य देवेशं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥ १२ ॥ अन्नदानं तपस्तप्तं श्राद्धेयागादिकञ्च
 यत् ॥ एकैकं नाशयेत्पापं सप्तजन्मकृतं तथा ॥ १३ ॥ अत्र पूर्वं स भगवानृषीणां सत्रमासताम् ॥ स वै प्रोवाच ब्रह्माण्डं पुराणं ब्रह्म
 भावितम् ॥ १४ ॥ अत्र देवो महादेवो रुद्राण्या किल विश्वहृक् ॥ रमतेऽद्यापि भगवान्प्रमथैः परिवारितः ॥ १५ ॥ अत्र प्राणान्
 परित्यज्य नियमेन द्विजातयः ॥ ब्रह्मलोकं गमिष्यन्ति यत्र गत्वा न जायते ॥ १६ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं जांष्येश्वरमिति श्रुतम् ॥ जजाप

१ पुरा देवमिति पा० । २ मरीच्योऽथ ये विप्रा वसिष्ठा ध्रुवस्तथा इति पा० । ३ विश्वकर्माणमव्ययमिति पा० । ४ संस्पृष्ट इति साधु । ५ स देशः पुरुषर्षभाः इति पा० ।
 ६ श्राद्धं जप्यादिकमिति पा० । ७ जप्येश्वरमनुत्तममिति पा० ।

रुद्रमनिशं यत्र नन्दी महागणः ॥ १७ ॥ प्रीतस्तस्य महादेवो देव्या सह पिनाकधृक् ॥ ददावात्मसमानत्वं मृत्युवञ्चनमेव च ॥ १८ ॥
 अभूदधिः स धर्मात्मा शिळादो नाम धर्मवित् ॥ आराधयन्महादेवं प्रसादार्थं वृषध्वजम् ॥ १९ ॥ तस्य वर्षसहस्रान्ते तप्यमानस्य
 विश्वधृक् ॥ शर्वः सोमो गणवृतो वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥ २० ॥ स वव्रे वरमीशानं वरेण्यं गिरिजापतिम् ॥ अयोनिजं मृत्युहीनं याचे
 पुत्रं त्वया समम् ॥ २१ ॥ तथास्त्वित्याह भगवान्देव्या सह महेश्वरः ॥ पश्यतस्तस्य विप्रवैरन्तर्द्धानं गतो हरः ॥ २२ ॥ ततो युयोज
 तां भूमिं शिळादो धर्मवित्तमः ॥ चकष्व लांगलेनोर्वी भित्वाद्दृश्यत शोभनः ॥ २३ ॥ संवर्तकोऽनलप्रख्यः कुमारः प्रहसन्निव ॥ रूप
 लावण्यसम्पन्नस्तेजसा भासयन्दिशः ॥ २४ ॥ कुमारतुल्योऽप्रतिमो मेघगम्भीरया गिरा ॥ शिळादं तात तातेति प्राह नन्दी पुनः
 पुनः ॥ २५ ॥ तं दृष्ट्वा नन्दनं जातं शिळादः परिषस्वजे ॥ सुनीनां दर्शयामास तत्राश्रमनिवासिनाम् ॥ २६ ॥ जातकर्मादिकाः सर्वाः
 क्रियास्तस्य चकार ह ॥ उपनीय यथाशास्त्रं वेदमध्यापयत् स्वयम् ॥ २७ ॥ अधीतवेदो भगवान्नन्दी मतिमनुत्तमाम् ॥ चक्रे महेश्वरं
 दृष्ट्वा जेष्ये मृत्युमिव प्रभुम् ॥ २८ ॥ स गत्वा सांगरं पुण्यमेकाग्रः श्रद्धयान्वितः ॥ जजाप रुद्रमनिशं महेशासक्तमानसः ॥ २९ ॥
 तस्य कोट्याश्च पूर्णायां शङ्करो भक्तवत्सलः ॥ आगतः सर्वसगणो वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥ ३० ॥ स वव्रे पुनरेवेशं जपेयं कोटिमीश्व
 रम् ॥ भवदाहं महादेवं देहीति परमेश्वरम् ॥ ३१ ॥ एवमस्त्विति संप्रोच्य देवोऽप्यन्तरधीयत ॥ जजाप कोटिं भगवान् भूयस्तद्गत
 मानसः ॥ ३२ ॥ द्वितीयायाश्च कोट्यां वै पूर्णायाश्च वृषध्वजः ॥ आगत्य वरदोऽस्मीति प्राह भूतगणैर्वृतः ॥ ३३ ॥ तृतीयाञ्जसु
 मिच्छामि कोटिं भूयोऽपि शङ्कर ॥ तथास्त्वित्याह विश्वात्मा देव्या चांतरधीयत ॥ ३४ ॥ कोटित्रयेऽथ सम्पूर्णे देवः प्रीतमना
 भृशम् ॥ आगत्य वरदोऽस्मीति प्राह भूतगणैर्वृतः ॥ ३५ ॥ जपेयं कोटिमन्यां वै भूयोऽपि तव तेजसा ॥ इत्युक्ते भगवानाह न
 जप्तव्यं त्वया पुनः ॥ ३६ ॥ अमरो जरया त्यक्तो मम पार्श्वे गतः सदा ॥ महागणपतिर्देव्याः पुत्रो भव महेश्वरः ॥ ३७ ॥ योगे

श्वरो महायोगी गणानामीश्वरेश्वरः ॥ सर्वलोकाधिपः श्रीमान् सर्वयज्ञमयो हितः ॥ ३८ ॥ ज्ञानं तन्नामकं दिव्यं इस्तामलकसंज्ञि-
 तम् ॥ आभूतसंलवस्थायी ततो यास्यासि तत्पदम् ॥ ३९ ॥ एतदुक्त्वा महादेवो गणानाहूय शङ्करः ॥ अभिषेकेण युक्तेन
 नन्दीश्वरमयोजयत् ॥ ४० ॥ उद्गाहयामास च तं स्वयमेव पिनाकधृक् ॥ मरुताञ्च शुभां कन्यां स्वयमेति च विष्णुताम् ॥ ४१ ॥
 एतज्जप्येश्वरं स्थानं देवदेवस्य शूलिनः ॥ यत्र तत्र मृतो मर्त्यो रुद्रलोके महीयते ॥ ४२ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे
 उत्तरार्द्धे जप्येश्वरमाहात्म्ये त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ अथ तीर्थमाहात्म्यमेव ॥ सूत उवाच ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं जप्येश्वरसमी-
 पतः ॥ नाम्ना पञ्चनदं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ त्रिरात्रमुषितस्तत्र पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके मही-
 यते ॥ २ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं शक्रेस्यामिततेजसः ॥ महाभैरवमित्युक्तं महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥ तीर्थानाञ्च परं तीर्थं वितस्ता-
 परमा नदी ॥ सर्वपापहरा पुण्या स्वयमेव गिरीन्द्रजा ॥ ४ ॥ तीर्थं पञ्चतपो नाम शंभोरमिततेजसः ॥ यत्र देवाधि-
 देवेन शक्रार्थे पूजितो भवः ॥ ५ ॥ पिण्डदानादिकं तत्र प्रेत्यानन्दसुखप्रदम् ॥ मृतस्तत्राय नियमाद्रुद्रलोके महीयते ॥ ६ ॥
 कायावारोहणं नाम महादेवालयं शुभम् ॥ यत्र माहेश्वरा धर्मा मुनिभिः संप्रवर्तिताः ॥ ७ ॥ श्राद्धं दानं तपो होम उपवासस्त-
 थाक्षयः ॥ परित्यजति यः प्राणान् रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ८ ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं कन्यातीर्थमनुत्तमम् ॥ तत्र गत्वा त्यजेत्प्राणौल्लोकान्
 प्राप्नोति शाश्वतान् ॥ ९ ॥ जामदग्न्यस्य च शुभं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ तत्र स्नात्वा तीर्थवरे गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १० ॥ महाकाल-
 मिति ख्यातं तीर्थं लोकेषु विश्रुतम् ॥ गत्वा प्राणान् परित्यज्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ ११ ॥ शुद्धाद्भूततमं तीर्थं नकुलीश्वरसुतमम् ॥
 तत्र अग्निहितः श्रीमान् भगवान्नकुलीश्वरः ॥ १२ ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये गंगाद्वारे सुशोभने ॥ देव्या सह महादेवो नित्यं शिष्यैश्च

१ सर्वज्ञो महेशान्वितः इति, सर्वज्ञो महेश्वरान्वित इति पा० । २ ज्ञानस्तु मामकं दिव्यं इस्तामलकवस्तु इति पा० । ३ विश्रुतामिति पा० । ४ जप्येश्वरसमीपगमिति पा० ।
 ५ शङ्करस्यामिततेजस इति पा० । ६ महाभारतमित्युक्तमिति पा० । ७ पुत्रार्थ इति पा० ।

क. पु.
॥१५७॥

सम्भृतः ॥ १३ ॥ तत्र स्वात्मा महादेवं पूजयित्वा वृषध्वजम् ॥ सर्वपापैर्वैशुद्धयत मृतस्तज्ञानमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ अन्यच्च देवदेवस्य
स्थानं पुण्यतमं शुभम् ॥ भीमेश्वरमिति ख्यातं गत्वा मुञ्चति पातकम् ॥ १५ ॥ तथान्यश्चण्डवेगायाः सम्भेदः पापनाशनः ॥ तत्र
स्नात्वा च पत्न्या च मुच्यते ब्रह्मदत्तया ॥ १६ ॥ सर्वेषामपि चैतेषां तीर्थानां परमा पुरी ॥ नाम्ना वाराणसी दिव्या क्रोटिकोट्यबुता
धिका ॥ १७ ॥ तस्याः पुरस्तान्माहात्म्यं भाषितं वो मया त्विह ॥ नान्यत्र लभते मुक्तिं योगेनाव्येकजन्मना ॥ १८ ॥ एते प्राचा
न्यतः प्रोक्ता देशाः पापहरा नृणाम् ॥ गत्वा संक्षालयेत्पापं जन्मान्तरशतैरपि ॥ १९ ॥ यः स्वधर्मान् परित्यज्य तीर्थसेवां करोति हि ॥
न तस्य फलते तीर्थमिह लोके परत्र च ॥ २० ॥ प्रायश्चित्ति च विधुरस्तथा यायावरो गृही ॥ प्रकुर्यात्तीर्थसंसेवां यश्चान्यस्तादृशो
जनः ॥ २१ ॥ सद्भागिर्वा सपत्नीको गच्छेत्तीर्थानि यत्नतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो यथोक्तं गतिमाप्नुयात् ॥ २२ ॥ ऋणानि त्रीण्यपाकु
र्यात्कुर्वन्वा तीर्थसेवनम् ॥ विधाय वृत्तिं पुत्राणां भार्यां तेषु विधाय च ॥ २३ ॥ प्रायश्चित्तप्रसङ्गेन तीर्थमाहात्म्यमीरितम् ॥ यः पठे
च्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २४ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्द्धे तीर्थमाहात्म्यं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अथ
कूर्मरूपधारणवर्णनम् ॥ सूत उवाच ॥ एतदाकर्ण्य विज्ञानं नारायणमुखेरितम् ॥ कूर्मरूपधरं देवं पप्रच्छुर्मुनयः प्रभुम् ॥ १ ॥ मुनय
ऊचुः ॥ कथितो भवता धर्मो मोक्षज्ञानं सविस्तरम् ॥ लोकानां सर्गविस्तारो वंशो मन्वन्तराणि च ॥ २ ॥ ईदानीं देवदेवेश प्रलयं
वक्तुमर्हसि ॥ भूतानां भूतभव्येश यथा पूर्वं त्वयोदितम् ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं भगवान् कूर्मरूपधृक् ॥ व्याज
हार महायोगी भूतानां प्रतिसञ्चरम् ॥ ४ ॥ कूर्म उवाच ॥ नित्यो नैमित्तिकश्चैव प्राकृतोऽत्यन्तिकस्तथा ॥ चतुर्द्वयं पुराणेऽस्मिन्
प्रोच्यते प्रतिसञ्चरः ॥ ५ ॥ योऽयं सन्दृश्यते नित्यं लोके भूतक्षयस्त्विह ॥ नित्यः संकीर्त्यते नाम्ना मुनिभिः प्रतिसञ्चरः ॥ ६ ॥

१ मृतस्तु ज्ञानमिति पा० । २ ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य कुर्याद्वेति, ऋणानि त्रीण्यपाहृत्य कुर्याद्वा इति पा० । ३ मुच्यते सर्वपातकोरिति पा० । ४ कथिता भवता धर्मोः इति पा० ।
५ प्रतिसर्गोभिदानीं नो वक्तुमर्हसि माधव इति, इदानीं प्रतिसर्गान्वा वक्तुमर्हसि माधवोति पा० । ६ प्रतिसञ्चरम्—आत्मानि पुनः संग्रहम् प्रतिसंहारमित्यर्थः । ७ प्राकृतात्यन्तिको
मतः इति पा० ।

उत्त०

अ० ४५

॥१५७॥

ब्रह्मनैमित्तिको नाम कल्पान्ते यो भविष्यति ॥ त्रैलोक्यस्यास्य कथितः प्रतिसर्गो मनीषिभिः ॥ ७ ॥ महादायं विशेषान्तं यदा संयाति
 संक्षयम् ॥ प्राकृतः प्रतिसर्गोऽयं प्रोच्यते कालचिन्तकैः ॥ ८ ॥ ज्ञानादात्यान्तिकः प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि ॥ प्रलयः प्रतिसर्गोऽयं
 कालचिन्तापरोद्भिजैः ॥ ९ ॥ आत्यन्तिकस्तु कथितः प्रलयो ज्ञानसाधनः ॥ नैमित्तिकमिदानीं वः कथयिष्ये समासतः ॥ १० ॥
 चतुर्व्यूहसहस्रान्ते सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे ॥ स्वात्मसंस्थाः प्रजाः कर्तुं प्रतिपेदे प्रजापतिः ॥ ११ ॥ ततोऽभवत्त्वनावृष्टिस्तीव्रा सा शत
 वार्षिकी ॥ भूतक्षयकरी घोरा सर्वभूतक्षयं करी ॥ १२ ॥ ततो यान्यल्पसाराणि सत्त्वानि पृथिवीपते ॥ तानि चाग्रे प्रलीयन्ते भूमित्वमुप
 यान्ति च ॥ १३ ॥ ॥ सप्तरश्मिस्थो भूत्वा समुत्तिष्ठन्दिवाकरः ॥ असह्यरश्मिर्भवाति पिबन्नम्भो गभस्तिभिः ॥ १४ ॥ तस्य ते रश्मयः
 सप्त पिबन्त्यम्बु महार्णवे ॥ तेनाहारेण ता दीप्त्वा सप्तसूर्या भवन्त्युत ॥ १५ ॥ ततस्ते रश्मयः सप्त शोषयित्वा चतुर्दिशम् ॥
 चतुर्लोकमिमं सर्वं दहन्ति शिशिनो यथा ॥ १६ ॥ व्याप्नुवन्तश्च ते दीप्ता उर्द्धश्चाधः स्वरश्मिभिः ॥ दीप्यन्ते भास्कराः सप्त युगान्ताग्नि
 प्रदीपिताः ॥ १७ ॥ ते सूर्या वारिणा दीप्ता बहुसाहस्ररश्मयः ॥ स्वं समावृत्य तिष्ठन्ति प्रदहन्तो वसुन्धराम् ॥ १८ ॥
 ततस्तेषां प्रतापेन दह्यमाना वसुन्धरा ॥ साद्रिनद्यर्णवद्वीपा निःस्नेहा सम्प्रपद्यते ॥ १९ ॥ दीप्ताभिः सन्तताभिश्च रश्मिभिर्वै सम
 न्ततः ॥ अधश्चोर्द्धश्च लग्नाभिस्तिर्यक् चैव समावृतम् ॥ २० ॥ सूर्याग्निना प्रमृष्टानां संसृष्टानां परस्परम् ॥ एकत्वमुपयाताना
 मेकज्वालं भवत्युत ॥ २१ ॥ सर्वलोकप्रणाशश्च सोऽग्निर्भूत्वा तु मण्डली ॥ चतुर्लोकमिमं सर्वं निर्दहत्याशु तेजसा
 ॥ २२ ॥ ततः प्रलीने सर्वस्मिञ्जङ्गमे स्थावरे तथा ॥ निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिः कूर्मपृष्ठा प्रकाशते ॥ २३ ॥ अम्बरीषमिवाभाति
 सर्वमापूरितं जगत् ॥ सर्वमेव तदक्षिर्न पूर्णं जाञ्जल्यते पुनः ॥ २४ ॥ पाताले यानि सत्त्वानि महोदधिगतानि च ॥ ततस्तानि

१ लयसाधनः इति पा० । २ कीर्त्तयिष्ये इति पा० । ३ चतुर्व्यूहसहस्रान्ते इति पा० । ४ सूर्या भूत्वा चतुर्दिशेति पा० । ५ प्रतानानिति, सूर्याग्निना प्रवृत्तानामिति पा० ।
 ६ निर्दहत्यात्मतेजसेति, निर्दहत्याशु स्वतेजसा इति पा० । ७ सर्वमेतत्तदक्षिर्भाति इति पा० । ८ तीर्यानीति पा० ।

क. पु.

॥३५॥

प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥ २५ ॥ द्वीपांश्च पर्वतांश्चैव वर्षाण्यथ महोदधीन् ॥ तान् सर्वान् भस्मसाच्चक्रे सतात्मा पावकः
प्रभुः ॥ २६ ॥ समुद्रेभ्यो नदीभ्यश्च आपः शुष्काश्च सर्वशः ॥ पिवन्नपः समिद्धोऽग्निः पृथिवीमाश्रितोज्ज्वलन् ॥ २७ ॥
ततः संवर्त्तकः शैलानतिक्रम्य महास्तथा ॥ लोकान्दहति दीप्तात्मा मारुतेषो विजृम्भितः ॥ २८ ॥ स दग्ध्वा पृथिवीं देवो रसातल
मशोभयत् ॥ अधस्तात्पृथिवीं दग्ध्वा दिवमुर्ध्वं दद्विष्यति ॥ २९ ॥ योजनानां शतानीह सहस्राण्ययुतानि च ॥ उत्तिष्ठन्ति शिखा
स्तस्य वह्नेः संवर्त्तकस्य तु ॥ ३० ॥ गन्धर्वाश्च पिशाचांश्च सयक्षोरगराक्षसान् ॥ तदा दहत्यसौ दीप्तः कालरुद्रप्रणोदितः ॥ ३१ ॥
भूलोकञ्च भुवर्लोकं महर्लोकं तथैव च ॥ दहेदशेषं कालाग्निः कालाविष्टतनुः स्वयम् ॥ ३२ ॥ व्याप्तेष्वेतेषु लोकेषु तिर्यगूर्ध्वपथाग्निना ॥
तत्तेजः समनुप्राप्य कृत्स्नं जगदिदं शनैः ॥ ३३ ॥ अतो गूढमिदं सर्वं तदेवैकं प्रकाशते ॥ ततो गजकुलाकारास्तडिद्भिः समलंकृताः
॥ ३४ ॥ उत्तिष्ठन्ति तदा व्योम्नि घोराः संवर्त्तका घनाः ॥ केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित्कुमुदसन्निभाः ॥ ३५ ॥ धूम्रवर्णास्तथा
केचित्केचित्पीताः पयोधराः ॥ केचिद्रासभवर्णास्तु लाक्षारसनिभाः परे ॥ ३६ ॥ शङ्खकुन्दनिभाश्चान्ये जात्यञ्जननिभास्तथा ॥ मनः
शिखामाश्च परे कपोतसदृशाः परे ॥ ३७ ॥ इन्द्रगोपनिभाः केचिद्विरतालनिभास्तथा ॥ इन्द्रचापनिभाः केचिदुत्तिष्ठन्ति घना दिवि
॥ ३८ ॥ केचित्पर्वतसंकाशाः केचिद्वज्रकुलोपमाः ॥ कूटांगारनिभाश्चान्य केचिन्मीनकुलोद्गताः ॥ ३९ ॥ बहुरूपा घोररूपा घोरस्वर
निनादिनः ॥ तदा जलधराः सर्वे पूरयन्ति नभस्तलम् ॥ ४० ॥ ततस्ते जलदा घोरा राविणो भास्करात्मजाः ॥ सप्तधा संवृतात्मानं
तमग्निं शमयन्ति ते ॥ ४१ ॥ ततस्ते जलदा वर्षं मुञ्चन्तीह महौघवत् ॥ सुघोरमशिवं वर्षं नाशयन्ति च पावकम् ॥ ४२ ॥ अतिवृद्धं

१ रुद्रतेजोविजृम्भित इति पा० । २ अशोषयदिति पा० । ३ ध्वस्यति । इडागम आर्षः । ४ स्वर्लोकञ्च तथा पराविति, स्थलोकञ्च तथा मह इति पा० । ५ जात्याञ्जननिभाः
करे इति पा० । ६ मनःशिखामास्त्वन्ये चेति, मनःशिखामास्त्वपरे इति पा० । ७ काकाण्डकनिभाः इति पा० । ८ प्रवृद्धैस्तेरिति, प्रवृत्तैस्तेरिति पा० ।

उत्त०

अ० ४२

॥३५॥

तदात्यर्थमम्भसा पूर्यते जगत् ॥ अद्रिस्तेऽम्भोऽभिभूतत्वात्तदग्निः प्रविशत्यपः ॥ ४३ ॥ नष्टे चाग्नौ वर्षशतैः पयोदाः क्षयसम्भवाः ॥
 प्रावयन्तो जगत्सर्वं महाजलपरिस्रवैः ॥ ४४ ॥ धाराभिः पूरयन्तीदं नोद्यमानाः स्वयम्भुवा ॥ अत्यन्तसलिलौघास्तु वेला इव महोदधेः
 ॥ ४५ ॥ साद्रिद्रीपा ततः पृथ्वी जलैः सञ्छाद्यते शनैः ॥ आदित्यरश्मिभिः पीतं जलमग्रेषु तिष्ठति ॥ ४६ ॥ पुनः पतति तद्रूपौ
 पूर्यन्ते तेन चार्णवाः ॥ ततः समुद्राः स्वां वेलामतिक्रान्तास्तु कृत्स्नशः ॥ ४७ ॥ पर्वताश्च विलीयन्ते मही चाप्सु निमज्जति ॥
 तस्मिन्नेकार्णव घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ ४८ ॥ योगनिद्रां समास्थाय शोते देवः प्रजापतिः ॥ चतुर्युगसहस्रान्तं कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥ ४९ ॥
 वाराहो वर्तते कल्पो यस्य विस्तर ईरितः ॥ असंख्यातास्तथा कल्पा ब्रह्मविष्णुशिवात्मकाः ॥ ५० ॥ कथिता हि पुराणेषु मुनिभिः
 कालचिन्तकैः ॥ सात्त्विकेष्वथ कल्पेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ॥ ५१ ॥ तामसेषु हरस्योक्तं राजसेषु प्रजापतेः ॥ ब्रह्म प्रवर्तते कल्पो वाराहः
 सात्त्विको मतः ॥ ५२ ॥ अन्ये च सात्त्विकाः कल्पा मम तेषु परिग्रहः ॥ ध्यानं तपस्तथा ज्ञानं लब्ध्वा ते योगिनः परम् ॥ ५३ ॥ आराध्य
 तश्च गिरिशं यान्ति तत्परमम्पदम् ॥ सोऽहंतत्त्वं समास्थाय मायी मायामयीं स्वयम् ॥ ५४ ॥ एकार्णवे जगत्स्यस्मिन्योगनिद्रां ब्रजामि
 तु ॥ मेां पश्यन्ति महात्मानः सुप्तिकाले महर्षयः ॥ ५५ ॥ जनलोके वर्तमानास्तापसा योगचक्षुषा ॥ अहं पुराणः पुरुषो भूर्भुवःप्रभवो
 विभुः ॥ ५६ ॥ सहस्रचरणः श्रीमान् सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ मन्त्रोऽहं ब्राह्मणा गावः कुशोऽथ समिधो ह्यहम् ॥ ५७ ॥ प्रोक्षणीयं
 स्वयञ्चैव सोमो व्रतमथास्म्यहम् ॥ संवर्तको महानात्मा पवित्रं परमं यशः ॥ ५८ ॥ मेधाप्यहं प्रभुर्गोप्ता गोपतिर्ब्राह्मणो मुखम् ॥ अनन्त
 स्तारको योगी गतिर्गतिमतां वरः ॥ ५९ ॥ हंसः प्राणोऽथ कपिलो विश्वमूर्तिः सनातनः ॥ क्षेत्रज्ञः प्रकृतिः कालो जगद्बीज
 मथामृतम् ॥ ६० ॥ माता पिता महादेवो मत्तो ह्यन्यो न विद्यते ॥ आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता नारायणः पुरुषो योगमूर्तिः ॥ तं

१ अग्निर्तेजोभिः अभूतत्वात्तदग्निः प्रविशत्यपः इति पा० । २ अत्यन्तसलिलौघैश्च परिष्ठाव्य दिशो दश इति पा० । ३ महर्षय इति पा० । ४ शिवस्योक्तमिति पा० । ५ मां
 पश्यन्ति महात्मानः सुप्तं कालविपर्यय इति पा० । ६ मन्त्रोऽग्निर्ब्राह्मणः इति, मेधाग्निर्ब्राह्मणः इति पा० । ७ प्रोक्षणीयं स्त्रुवधेव सोमो व्रतमिति पा० । ८ महादेवः इति पा० ।

पश्यन्ते यतयो योगानेष्टा ज्ञात्वात्मानं मम तत्त्वं व्रजन्ति ॥६१॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरार्धे व्यासगीतासु पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥
 अथ व्यासकथनस्थित्युद्भवप्रलयव्याख्यानम् ॥ कूर्म उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिवर्त्मनस्तत्तमम् ॥ प्राकृतं तत्तमासेन शृणुष्व गदतो मम
 ॥१॥ मते परार्द्धद्वितीये काले लोकप्रकालनः ॥ कालाग्निर्भस्मसात्कर्तुं चरते चाखिलं जगत् ॥ २ ॥ स्वात्मन्यात्मानमावेश्य भूत्वा देवो
 महेश्वरः ॥ दहेदशेषं ब्रह्माण्डं स देवासुरमानुषम् ॥ ३ ॥ तमाविश्य महादेवो भगवान्नीललोहितः ॥ करोति लोकसंहारं भीषणं रूपमाश्रितः
 ॥४॥ प्रविश्य मण्डलं सौरं कृत्वाऽसौ बहुधा पुनः । निर्हृत्यखिलं लोकं सप्तसप्तिस्वरूपधृक् ॥५॥ स दग्ध्वा सकलं विश्वमस्त्रं ब्रह्माशिरो महत् ॥
 देवतानां शरीरेषु क्षिपत्यखिलदाहकम् ॥६॥ दग्धेष्वशेषदेवेषु देवी गिरिवरात्मजा ॥ एषा सा साक्षिणी शम्भोस्तिष्ठते वैदिकी श्रुतिः ॥७॥
 शिरः कपालैर्देवानां कृतस्त्रगवरभूषणः ॥ आदित्यचन्द्रादिगणैः पूरयन्व्योममण्डलम् ॥ ८ ॥ सहस्रनयनो देवः सहस्राक्ष इतीश्वरः ॥ सहस्र
 हस्तचरणः सहस्राङ्घ्रिर्महाभुजः ॥ ९ ॥ दंष्ट्राकरालवदनः प्रदीप्तानललोचनः ॥ त्रिशूलकृत्तिवसनो योगमैश्वरमास्थितः ॥ १० ॥ पीत्वा
 तत्परमानन्दं प्रभूतममृतं स्वयम् ॥ करोति ताण्डवं देवीमालोक्य परमेश्वरः ॥ ११ ॥ पीत्वा नृत्यममृतं देवी भुक्तुः परममंगलम् ॥
 योगमास्थाय देवस्य देहमायाति शूलिनः ॥ १२ ॥ स भुक्त्वा ताण्डवसं स्वेच्छ्यैव पिनाकधृक् ॥ ज्योतिःस्वभावं भगवान्दग्ध्वा
 ब्रह्माण्डमण्डलम् ॥ १३ ॥ संस्थितेष्वथ देवेषु ब्रह्मा विष्णुः पिनाकधृक् ॥ गुणैरशेषैः पृथिवी विलयं याति वारिषु ॥ १४ ॥ स वारि
 तत्त्वं सगुणं ग्रसते हव्यवाहनः ॥ तेजः स्वगुणसंयुक्तं वायौ संयाति संक्षयम् ॥ १५ ॥ आकाशे सगुणो वायुः प्रलयं याति विश्वभृत् ॥
 भूतादौ च तथाकाशे लीयते गुणसंयुतः ॥ १६ ॥ इन्द्रियाणि च सर्वाणि तेजसे याति संक्षयम् ॥ वैकारिको देवगणैः प्रलयं याति सत्तमाः
 ॥ १७ ॥ त्रिविधोऽयमहंकारो महति प्रलये व्रजेत् ॥ महान्तमोभिः सहितं ब्रह्माण्डममृतौजसम् ॥ १८ ॥ अव्यक्तजगतो योनिः संहरे

१ पश्यन्ते इति आर्यमात्मनेपदम् । मां पश्यतीति पा० । २ ज्ञात्वात्मानममृतत्वं व्रजन्तीति, अमृतं तत्र व्रजन्ति इति पा० । ३ करोति निखिलां गतिमिति पा० । ४ स्वात्मना-
 त्मानमावेश्येति पा० । ५ सहस्राङ्घ्रिरीश्वर इति पा० । ६ तेजसं गुणसंयुक्तमिति, तेजस्तु गुणसंयुक्तमिति पा० । ७ वैकारिको देवगण इति पा० ।

देकमव्ययम् ॥ एवं संहृत्य भूतानि तत्त्वानि च महेश्वरः ॥ १९ ॥ वियोजयति चान्योऽन्यं प्रधानं पुरुषम्परम् ॥ प्रधानपुंसोरजयोरेष
 संहार ईरितः ॥ २० ॥ महेश्वरेच्छाजनितो न स्रयं विद्यते लयः ॥ गुणसाम्यं तदव्यक्तं प्रकृतिः परिगीयते ॥ २१ ॥ प्रधानं जगतो
 योनिर्मायातत्त्वमचेतनम् ॥ कूटस्थश्चिन्मयो ह्यात्मा केवलं पञ्चविंशकः ॥ २२ ॥ गीयते मुनिभिः साक्षी महानेष पितामहः ॥ एवं संहार
 शक्तिश्च शक्तिर्महेश्वरी ध्रुवा ॥ २३ ॥ प्रधानाद्यं विशेषान्तं देहे रुद्र इति श्रुतिः ॥ योगिनामथ सर्वेषां ज्ञानविन्यस्तचेतसाम् ॥ २४ ॥
 आत्यन्तिकश्चैव लयं विदधातीह शंकरः ॥ इत्येष भगवान्नुदः संहारं कुर्वते वशी ॥ २५ ॥ स्वापिका मोहिनी शक्तिर्नारायण इति
 श्रुतिः ॥ हिरण्यगर्भो भगवाज्जगत्सदसदात्मकम् ॥ २६ ॥ सृजेदशेषं प्रकृतेस्तन्मयः पञ्चविंशकः ॥ दुर्बलाः सर्वगाः शान्ताः स्वात्म
 न्येव व्यवस्थिताः ॥ शक्तयो ब्रह्मविष्णुवीशा भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ २७ ॥ सर्वेश्वराः सर्वबन्धाः ज्ञाश्चतानन्तभोगिनः ॥ एकमेवाक्षरं
 तत्त्वं बुध्प्रधानेश्वरात्मकम् ॥ २८ ॥ अन्याश्च शक्तयो दिव्यास्तत्र सन्ति सहस्रशः ॥ इत्येते विविधैर्यज्ञैः शक्त्यादित्यादयोऽमराः ॥
 एकैकस्याः सहस्राणि देहानां वै शतानि च ॥ २९ ॥ कथ्यन्ते चैव माहात्म्याच्छक्तिरेकैव निर्गुणा ॥ तां शक्तिं स्वयमास्थाय स्वयं
 देवो महेश्वरः ॥ ३० ॥ करोति विविधान्देहान्दृश्यते चैव लीलया ॥ इज्यते सर्वपक्षेषु ब्राह्मणैर्वेदवादिभिः ॥ ३१ ॥ सर्वकामप्रदो रुद्र
 इत्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ सर्वासामेव शक्तीनां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ३२ ॥ प्राधान्येन स्मृताः देवाः शक्तयः परमात्मनः ॥ आभ्यः
 परस्ताद्भगवान् परमात्मा सनातनः ॥ ३३ ॥ गीयते सर्वमायात्मा शूलपाणिर्महेश्वरः ॥ एनमेके वदन्त्यग्निं नारायणमथापरे ॥ ३४ ॥
 हन्त्रमेके परे प्राणं ब्रह्माणमपरे जगुः ॥ ब्रह्मविष्णुब्रह्मविष्णुः सर्वे देवास्तथर्षयः ॥ ३५ ॥ एकस्यैवाय रुद्रस्य भेदास्ते परिकीर्त्तिताः ॥
 यं यं भेदं समाश्रित्य यजन्ति परमेश्वरम् ॥ ३६ ॥ तत्तद्रूपं समास्थाय प्रददाति फलं शिवः ॥ तस्मादेकतरं भेदं समाश्रित्यापि

१ वियोजयत्यथोऽन्योन्यमिति पा० । २ संसारकरणीति पा० । ३ स्वापिकेति, स्वापिता इति पा० । ४ सर्वतः इति । ५ तां तां शक्तिं समाधायेति, तां स्वशक्तिं समास्थायेति
 पा० । ६ सर्वशक्त्यात्मना इति पा० ।

कू. पु.
॥१६०॥

शाश्वतम् ॥ ३७ ॥ आराधयन्महादेवं याति तत्परमं पदम् ॥ किन्तु देवं महादेवं सर्वशक्तिं सनातनम् ॥ ३८ ॥ आराधयेद्गिरिशं
सगुणं वाथ निर्गुणम् ॥ मया प्रोक्तो हि भवतां योगः प्रागेव निर्गुणः ॥ ३९ ॥ आरुरुक्षुस्तु सगुणं पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ पिनाकिनं
त्रिनयनं जटिलं कृत्तिवाससम् ॥ ४० ॥ रुक्माभं वा सदस्त्राकारं चिन्तयेद्देदिकी श्रुतिः ॥ एव योगः समुद्दिष्टः सवीजो मुनिपुंगवः ॥ ४१ ॥
अत्राप्यशक्तोऽथ हरं विश्वं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ अथ चेदसमर्थः स्यात्तत्रापि मुनिपुङ्गवः ॥ ४२ ॥ ततो वाय्वग्निशक्रादीन् पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥
तस्मात्सर्वान् परित्यज्य देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ॥ ४३ ॥ आराधयेद्विरूपाक्षमादिमध्यान्तसंस्थितम् ॥ भक्तियोगसमायुक्तः स्वधर्मनि-
रतः शुचिः ॥ ४४ ॥ तादृशं रूपमास्थाय आसाद्यात्यन्तिकं शिवम् ॥ एव योगः समुद्दिष्टः सवीजोऽत्यन्तभावनः ॥ ४५ ॥ यथा
विधिं प्रकुर्वाणः प्राप्नुयाद्देश्वरम्पदम् ॥ द्वे चान्ये भावने शुद्धे प्रागुक्ते भवतामिह ॥ ४६ ॥ अथापि कथितो योगो निर्बीजश्च सवी-
जकः ॥ ज्ञानं तदुक्तं निर्बीजं पूर्वं हि भवतां मया ॥ ४७ ॥ विष्णुं रुद्रं विश्विञ्च सवीजे साधयेद्द्वयः ॥ अथ वाय्वादिकान् देवान्
तत्परो नियतात्मवान् ॥ ४८ ॥ पूजयेत्पुरुषं विष्णुं चतुर्भुजं हरिम् ॥ अनादिनिधनं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥ ४९ ॥ नारायणं
जगद्योनिमाकाशं परमम्पदम् ॥ तद्धिङ्गवारी नियतं यद्युक्तं तदुपाश्रयः ॥ ५० ॥ एव एव विधिर्वा स्वभावने चान्तिमे मतः ॥
इत्येतत्कथितं ज्ञानं भावनासंश्रयम्परम् ॥ ५१ ॥ इन्द्रद्युम्नाय मुनये कथितं यन्मया पुरा ॥ अव्यक्तात्मकमेवेदं चेतनाचेतनं
जगत् ॥ ५२ ॥ तदीश्वरं परं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्ममयं जगत् ॥ सूत उवाच ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्विरराम जना-
र्दनः ॥ तुष्टुर्मुनयो विष्णुं शुक्रेण सह माधवम् ॥ ५३ ॥ मुनय ऊचुः ॥ नमस्ते कूर्मरूपाय विष्णवे परमात्मने ॥ नारायणाय विश्वाय
वासुदेवाय ते नमः ॥ ५४ ॥ नमो नमस्ते कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ माधवाय च ते नित्यं नमो यज्ञेश्वराय च ॥ ५५ ॥

१ पञ्चासनस्थं रुक्माभं चिन्तयेद्देदिकीति पा० । २ त्रिवाने भावने शुद्धे इति पा० । ३ संप्रतिन्द्रियः इति पा० । ४ तद्भक्तस्तदुपाश्रय इति, नियतस्तद्भक्तस्तदुपाश्रय इति पा० ।
५ विधिर्ब्राह्मे भावने चान्तिके मत इति पा० । ६ प्रद्युम्नायैव कथितं मुनये यन्मया पुरेति पा० । ७ माधवाय नमस्तुभ्यमिति पा० ।

उत०
अ० ४६

॥१६०॥

सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राक्षाय ते नमः ॥ नमः सहस्रहस्ताय सहस्रचरणाय च ॥ ५६ ॥ ॐ नमो ज्ञानरूपाय विष्णवे परमात्मने ॥
 आनन्दाय नमस्तुभ्यं मायातीताय ते नमः ॥ ५७ ॥ नमो गूढशरीराय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ॥ पुरुषाय पुराणाय सत्तामात्रस्वरू-
 पिणे ॥ ५८ ॥ नमः सांख्याय योगाय केवलाय नमोऽस्तु ते ॥ धर्मज्ञानाभिगम्याय निष्कलाय नमोऽस्तु ते ॥ ५९ ॥ नमस्ते
 योगतत्त्वाय महायोगेश्वराय च ॥ परावराणां प्रभवे वेदवेद्याय ते नमः ॥ ६० ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय नमो युक्ताय हेतवे ॥ नमो नमो
 नमस्तुभ्यं मायिने वेधसे नमः ॥ ६१ ॥ नमोऽस्तु ते वराहाय नारसिंहाय ते नमः ॥ वामनाय नमस्तुभ्यं हृषीकेशाय ते नमः ॥ ६२ ॥
 स्वर्गापवर्गदानाय नमोऽप्रतिहतात्मने ॥ नमो योगाधिगम्याय योगिने योगशायिने ॥ ६३ ॥ देवानां पतये तुभ्यं देवात्तिशमनाय ते ॥
 भगवंस्त्वत्प्रसादेन सर्वसंसारनाशनम् ॥ ६४ ॥ अस्माभिर्विदितं ज्ञानं यज्ज्ञात्वा मृतमश्नुते ॥ श्रुताश्च विविधा धर्मा वंशा मन्वन्तराणि
 च ॥ ६५ ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च ब्रह्माण्डस्यास्य विस्तरः ॥ त्वं हि सर्वजगत्साक्षी विश्वो नारायणः परः ॥ ६६ ॥ त्रातुमर्हस्यनन्तोत्मा
 त्वामेव शरणङ्गताः ॥ सूत उवाच ॥ एतद्भूतं विप्रा भोगमोक्षप्रदायकम् ॥ ६७ ॥ कौर्म पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ॥
 अस्मिन् पुराणे लक्ष्म्यास्तु सम्भवः कथितः पुरा ॥ ६८ ॥ मोहायाशेषभूतानां वासुदेवेन योजितः ॥ प्रजापतीनां सर्गास्तु वर्णधर्माश्च
 वृत्तयः ॥ ६९ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यथावलक्षणं शुभम् ॥ पितामहस्य विष्णोश्च महेशस्य च धीमतः ॥ ७० ॥ एकत्वञ्च पृथक्त्वञ्च
 विशेषश्चोपवर्णितः ॥ भक्तानां लक्षणम्प्रोक्तं समाचारश्च भोजनम् ॥ ७१ ॥ वर्णाश्रमाणां कथितं यथावदिह लक्षणम् ॥ आदिसर्गस्ततः
 पश्चाद्वण्डावरणसप्तकम् ॥ ७२ ॥ हिरण्यगर्भः सर्गश्च कीर्तितो मुनिपुङ्गवाः ॥ कालसंख्याप्रकथनं माहात्म्यञ्चेश्वरस्य च ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मणः शयनञ्चाप्सु नामनिर्वचनं तथा ॥ वराहवपुषो भूयो भूमेरुद्धरणं पुनः ॥ ७४ ॥ मुख्यादिसर्गकथनं मुनिसर्गस्तथापरः ॥ व्याख्यातो

१ परमात्मस्वरूपिणे इति, परमार्थस्वरूपिणे इति पा० । २ धर्मज्ञानाधिगम्याय निष्कलाय नमो नमः इति पा० । ३ व्योमरूपाय इति पा० । ४ स्वर्गापवर्गेश्वरे च नमोऽ-
 प्रतिहताय चेति पा० । ५ अनन्तात्मनि, त्रातु मर्हति नः सर्वानिति पा० । ६ माहात्म्यं शेषभूतानामिति पा० ।

कू. पु.

॥१६१॥

रुद्रसर्गश्च ऋषिसर्गश्च तापसः ॥ ७५ ॥ धर्मस्य च प्रजासर्गस्तामसात्पूर्वमेव तु ॥ ब्रह्मविष्णोर्विवादः स्यादन्तर्देहप्रवेशनम् ॥ ७६ ॥
पद्मोद्भवत्वं देवस्य मोहस्तस्य च धीमतः ॥ दर्शनश्च महेशस्य माहात्म्यं विष्णुनेरितम् ॥ ७७ ॥ दिव्यदृष्टिप्रदानं च ब्रह्मणः परमेष्ठिना ॥
संस्तवो देवदेवस्य ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ ७८ ॥ प्रसादो गिरिशस्याय वरदानं तथैव च ॥ संवादो विष्णुना सार्द्धं शङ्करस्य महात्मनः ॥ ७९ ॥
वरदानं तथा पूर्वमन्तर्द्वानि पिनाकिनः ॥ वधश्च कथितो विप्रा मधुकैटभयोः पुरा ॥ ८० ॥ अवतारोऽथ देवस्य ब्रह्मणो नाभिपङ्कजात् ॥
एकीभावश्च देवेन ब्रह्मणा कथितः पुरा ॥ ८१ ॥ विमोहो ब्रह्मणश्चाय संज्ञानाजु हरेस्ततः ॥ तपश्चरणमाख्यातं देवदेवस्य धीमतः ॥ ८२ ॥
प्रादुर्भावो महेशस्य ललाटात्कथितस्ततः ॥ रुद्राणां कथिता सृष्टिर्ब्रह्मणः प्रतिषेधनम् ॥ ८३ ॥ भूतिश्च देवदेवस्य वरदानोपदेशकौ ॥
अन्तर्द्वानश्च देवस्य तपश्चर्याण्डजस्य च ॥ ८४ ॥ दर्शनं देवदेवस्य नरनारीशररिता ॥ देव्या विभागकथनं देवदेवात्पिनाकिनः ॥ ८५ ॥
देव्याश्च पश्चात्कथितं दक्षपुत्रीत्वमेव च ॥ हिमवदुद्दिष्टं च देव्या याथात्म्यमेव च ॥ ८६ ॥ दर्शनं दिव्यरूपस्य विश्वरूपोऽक्षदर्शनम् ॥
नाम्नां सहस्रं कथितं पित्रा हिमवता स्वयम् ॥ ८७ ॥ उपदेशो महादेव्या वरदानं तथैव च ॥ भृगादीनां प्रजासर्गो राज्ञां वंशस्य
विस्तरः ॥ ८८ ॥ प्राचेतसत्वं दक्षस्य दक्षयज्ञविमर्दनम् ॥ द्वाीचस्य च यज्ञस्य विवादः कथितस्तदा ॥ ८९ ॥ ततश्च ज्ञापः कथितो
मुनीनां मुनिपुङ्गवाः ॥ रुद्रागतिः प्रसादश्च अन्तर्द्वानि पिनाकिनः ॥ ९० ॥ पितोमहोपदेशः स्यात् कीर्त्यते वै रणाय तु ॥ दक्षस्य च
प्रजासर्गः कश्यपस्य महात्मनः ॥ ९१ ॥ हिरण्यकक्षिपोर्नाशो हिरण्याक्षवधस्तथा ॥ ततश्च ज्ञापः कथितो देवदारुवनौकसाम् ॥ ९२ ॥
निग्रहश्चान्वकस्याश्च गणपत्यमनुत्तमम् ॥ प्रह्लादनिग्रहश्चाथ बळेः संप्रमनन्त्वथ ॥ ९३ ॥ बाणस्य निग्रहश्चाथ प्रसादस्तस्य
शूलिनः ॥ ऋषीणां वंशविस्तारो राज्ञां वंशाः प्रकीर्तितः ॥ ९४ ॥ यमुदेवात्ततो विष्णोरुत्पत्तिः स्वेच्छया हरेः ॥ दर्शनञ्चोपमन्योर्धै

१ वरदस्य ततः परमिति पा० । २ देवस्य कथितस्तत्रेति, देवस्य विष्णुना सह तत्त्वत इति पा० । ३ ततश्चेति, श्रुतिश्च इति पा० । ४ वैश्वरूपस्य दर्शनमिति, विश्वरूपस्य दर्शनमिति
पा० । ५ पितामहस्योपदेश इति पा० । ६ रक्षणाय इति, कीर्तितं रक्षणाय चेति पा० ।

उत०

अ० ४६

॥१६१॥

तपश्चरणमेव च ॥ ९२ ॥ वरलाभो महादेवं दृष्ट्वा सांभवं त्रिलोचनम् ॥ कैलासगमनञ्चाप्य निवासस्तस्य शार्ङ्गिणः ॥ ९६ ॥ ततश्च
 कथ्यते भीतिद्वारवत्कां निवासिनाम् ॥ रक्षणं गरुडेनाथ जित्वा शत्रून्महाबलान् ॥ ९७ ॥ नारदागमनं चैव यात्रा चैव गरुत्मतः ॥
 ततश्च कृष्णागमनं मुनीनामाश्रमस्ततः ॥ ९८ ॥ नैत्यकं वासुदेवस्य शिवलिङ्गार्चनं तथा ॥ मार्कण्डेयस्य च मुनेः प्रश्नः
 प्रोक्तस्ततः परम् ॥ ९९ ॥ लिङ्गार्चननिमित्तञ्च लिङ्गस्यापि सतिभिः ॥ यार्थात्म्यकथनं चाथ लिङ्गाद्वै भीतिरेव च ॥ १०० ॥
 ब्रह्मविष्णोस्तथा मध्ये कीर्तिता मुनिपुङ्गवाः ॥ मोहस्तयोर्वै कथितो गमनञ्चोद्धतो ह्ययः ॥ १०१ ॥ संस्तवो देवदेवस्य प्रसादः परमे
 ष्ठिनः ॥ अन्तर्द्धानञ्च लिङ्गस्य साम्बोत्पत्तिस्ततः परम् ॥ १०२ ॥ कीर्तिता चानिरुद्धस्य समुत्पत्तिर्द्विजोत्तमाः ॥ कृष्णस्य गमने
 बुद्धिर्ऋषीणामागतिस्तथा ॥ १०३ ॥ अनुशासनञ्च कृष्णेन वरदानं महात्मनः ॥ गमनञ्चैव कृष्णस्य पार्थस्याप्यथ दर्शनम् ॥ १०४ ॥
 कृष्णद्वैपायनस्योक्तं युगधर्माः सनातनाः ॥ अनुग्रहोऽथ पार्थस्य वाराणस्यां गतिस्ततः ॥ १०५ ॥ पाराशर्यस्य च मुनेर्व्यासस्याद्भुत
 कर्मणः ॥ वाराणस्याश्च माहात्म्यं तीर्थानाञ्चैव वर्णनम् ॥ १०६ ॥ व्यासस्य तीर्थयात्रा च देव्याश्चैव दर्शनम् ॥ उद्भासनञ्च कथितं
 वरदानं तथैव च ॥ १०७ ॥ प्रयागस्य च माहात्म्यं क्षेत्राणामथ कीर्तनम् ॥ फञ्च विपुलं त्रिषा मार्कण्डेयस्य निर्गमः ॥ १०८ ॥
 भुवनानां स्वरूपञ्च ज्योतिषाञ्च निवेशनम् ॥ कीर्तितंश्चापि वर्षाणां नदीनाञ्चैव निर्णयः ॥ १०९ ॥ पर्वतानाञ्च कथनं स्थानानि च
 दिवौकसाम् ॥ द्वीपानां प्रविभागश्च श्वेतद्वीपोपवर्णनम् ॥ ११० ॥ शयनं केशवस्याथ माहात्म्यञ्च महात्मनः ॥ मन्वन्तराणां कथनं

१. सार्द्धत्रिलोचनमिति पा० । २. त्रिधा शक्तिर्माहात्मना इति, जित्वा शत्रून् महात्मनेति पा० । ३. मुनीनामागतिस्ततः इति, मुनीनामागम इति पा० । ४. यथार्थं कथितञ्चाथ
 लिङ्गाविर्भावएव चेति, सर्वात्मकयनञ्चाथ लिङ्गाविर्भाव एव च इति पा० । ५. तीर्थयात्रा तु व्यासस्य इति पा० । ६. क्षेत्राणां मुनिपुङ्गवाः इति पा० । ७. कीर्त्यन्ते चैव वर्षाणीति
 पा० । ८. श्वेतद्वीपस्य वर्णनमिति पा० ।

क. पु.
॥१६२॥

विष्णोर्माहात्म्यमेव च ॥ १११ ॥ वेदशास्त्राप्रणयनं व्यासनां कथनं ततः ॥ अवेदस्य च वेदस्य कथितं मुनिपुङ्गवाः ॥ ११२ ॥
योगेश्वराणां च कथा शिष्याणां चाथ कीर्तनम् ॥ गीताश्च विविधा गुण्या ईश्वरस्याय कीर्तिताः ॥ ११३ ॥ वर्णाश्रमाणामाचाराः प्रायश्चित्त
विधिस्ततः ॥ कपालित्वं च रुद्रस्य भिक्षाचरणमेव च ॥ ११४ ॥ पतिव्रतानामारुणानं तीर्थानां च विनिर्णयः ॥ तथा मङ्गलकस्याथ
निग्रहः कीर्तितो द्विजाः ॥ ११५ ॥ वपश्च कथितो विप्राः कालस्य च समासतः ॥ देवदारुवने शंभोः प्रवेशो माधवस्य च ॥ ११६ ॥
दर्शनं षट्कुलीयानां देवदेवस्य धीमतः ॥ वरदानं च देवस्य नन्दने तु प्रकीर्तितम् ॥ ११७ ॥ नैमित्तिकश्च कथितः प्रतिसर्गस्ततः
परम् ॥ प्राकृतः प्रलयश्चोर्द्धं संबीजो योग एव च ॥ ११८ ॥ एवं ज्ञात्वा पुराणस्य संक्षेपं कीर्तयेत्तु यः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके
महीयते ॥ ११९ ॥ एवमुक्त्वा श्रियं देवीमादाय पुरुषोत्तमः ॥ सन्त्यज्य कूर्मसंस्थानं प्रजगाम हरस्तदा ॥ १२० ॥ देवाश्च सर्वे मुनयः
स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥ प्रणम्य पुरुषं विष्णुं गृहीत्वा ह्यनृतं द्विजाः ॥ १२१ ॥ एतत्पुराणं सकलं भाषितं कूर्मरूपिणा ॥ साक्षाद्देवा
धिदेवेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥ १२२ ॥ यः पठेत्तततं विप्रा नियमेन समासतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते
॥ १२३ ॥ लिखित्वा चैव यो दद्याद्देशांस्ते कर्त्तिकेऽपि वा ॥ विप्राय वेदविदुषे तस्य पुण्यं निबोधत ॥ १२४ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्मर्त्यो भोगान्दिव्यान् सुशोभनान् ॥ १२५ ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो विप्राणां जायते कुले ॥
पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥ १२६ ॥ पठित्वाध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ योऽर्थं विचारयेत्सम्पक् प्राप्नोति परमं
पदम् ॥ १२७ ॥ अध्येतव्यमिदं पुण्यं विप्रैः पर्वणि पर्वणि ॥ श्रोतव्यञ्च द्विजश्रेष्ठा महापातकनाशनम् ॥ १२८ ॥ एकतस्तु पुराणानि

१ पुण्या ईश्वरस्यानुकीर्तिताः इति पा० । २ पतिव्रतायाश्चाख्यानमिति पा० । ३ मरीच्याद्याश्च एव चेति पा० । ४ रुद्रलोके इति, विष्णुलोके इति पा० । ५ स्वस्थानञ्च जगाम
हेति, स जगाम हरिः प्रभुरिति पा० । ६ देशस्ते मासि सुव्रतः इति पा० ।

उत्त०
अ० ४६

॥१६२॥

सेतिहासानि कृत्स्नशः ॥ एकत्र परमं वेदमेतदेवातिरिच्यते ॥ १२९ ॥ इदं पुराणं मुक्तवैकं नान्यत्साधनकं परम् ॥ यथावदत्र
 भगवान्देवो नारायणो हरिः ॥ १३० ॥ कीर्त्यते हि यथा विष्णुर्न तथाऽन्येषु सुव्रताः ॥ ब्राह्मी पौराणिकी चेयं संहिता पापनाशनी
 ॥ १३१ ॥ अत्र तत्परमं ब्रह्म कीर्त्यते हि यथार्थतः ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं तपसाञ्च परं तपः ॥ ३२ ॥ ज्ञानानां परमं ज्ञानं व्रतानां
 परमं व्रतम् ॥ नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य च सन्निधौ ॥ १३३ ॥ योऽधीते चैव मोहात्मा स याति नरकान् बहून् ॥ आद्रे वा दैविके
 कार्ये श्राव्यं चेदं द्विजातिभिः ॥ १३४ ॥ यज्ञान्ते तु विशेषेण सर्वदोषविशोधनम् ॥ मुमुक्षूगामिदं शास्त्रमध्येतव्यं विशेषतः ॥ १३५ ॥
 श्रोतव्यञ्चाथ मन्तव्यं वेदार्थपरिवृंहणम् ॥ ज्ञात्वा यथावद्विप्रेन्द्रान् श्रावयेद्भक्तिसंयुतान् ॥ १३६ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मज्ञायुज्यमाप्नु
 यात् ॥ योऽश्रद्धधाने पुरुषे दद्याच्चाधार्मिके तथा ॥ १३७ ॥ सम्प्रेत्य गत्वा निरयान् शुनां योर्नि व्रजत्यधः ॥ नमस्कृत्य हरिं विष्णुं
 जगद्योर्नि सनातनम् ॥ १३८ ॥ अध्येतव्यमिदं शास्त्रं कृष्णद्वैपायनं तथा ॥ इत्याज्ञा देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसुः ॥ १३८ ॥
 पाराशर्यस्य विप्रर्षेर्वासस्य च महात्मनः ॥ श्रुत्वा नारायणाद्देवान्नारदो भगवानृषिः ॥ १४० ॥ गौतमाय ददौ पूर्वं तस्माच्चैव पराशरः ॥
 पराशरोऽपि भगवान् गंगाद्वारे मुनीश्वराः ॥ १४१ ॥ मुनिभ्यः कथयामास धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ ब्रह्मणा कथितं पूर्वं सनकाय च
 धर्मिते ॥ १४२ ॥ सनत्कुमाराय तथा सर्वपापप्रणाशनम् ॥ सनकाद्भगवान् साक्षाद्देवलो योगवित्तमः ॥ १४३ ॥ अत्राप्तवान्यञ्च
 क्षितो देवलोऽपि सुप्तमम् ॥ सनत्कुमाराद्भगवान्मुनिः सत्यवतीसुतः ॥ १४४ ॥ एतत्पुराणं परमं व्यासः सर्वार्थतत्त्वयम् ॥ तस्माद्व्यासा

१ इदं पुराणं त्वक्वैकं नास्त्यन्यत्साधनं परमिति पा० । २ योऽधीते सत्तमो ह्यात्मा प्रयातीति, योऽधीते चैव माहात्म्यं स याति इति पा० । ३ कृष्णदेवायनोऽब्रवी
 दिति पा० । ४ परमात्मनः इति पा० ।

श्रु. ३.
॥१६३॥

यसं शुक्ला भक्ता पापनाशनम् ॥ १६५ ॥ ऊचिदाम्भै भवन्निश्च दातव्यं चामिके जने ॥ तस्मै व्यासाय मुन्ये सर्वज्ञाय महषये ॥ १६३ ॥
पाराशर्याय ज्ञान्ताय नमो नारायणात्मने ॥ यस्मात्सञ्जायते कृत्स्नं यत्र चैव प्रलीयते ॥ नमस्तस्मै सुरेज्ञाय विष्णवे कूर्मरूपिणे
॥ १६७ ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे षट्षाद्वक्त्रा संदितावासुतराद्धे व्यासमीतासु षट्षत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रंथः ॥

उत्त०
अ० ३४

॥१६३॥

श्रीकूर्ममहापुराणम् : श्लोकानुक्रमणी

श्लोकारम्भ	अध्याय-श्लोक	श्लोकारम्भ	अध्याय-श्लोक	श्लोकारम्भ	अध्याय-श्लोक	श्लोकारम्भ	अध्याय-श्लोक	श्लोकारम्भ	अध्याय-श्लोक
अंगारकोऽपि शुद्धश्च	४१.१०	अक्रोधनान् सत्यपरा-	२.१४	अग्नीनात्पनि संस्थाप्य (उ)	२८.२	अट्टशला जनपदाः शिवः	३०.१२	अत्र देवो महादेवो (उ)	४३.१५
अंशकं षट्शतं	५.१२	अक्रोधनोऽवरोऽमृतः (उ)	२२.६	अग्नेः पवित्रमतो देवो (उ)	१८.१०२	अतः ऊर्ध्वं	१६.२८	अत्र नित्यं वसिष्ठायामि (उ)	३७.५७
अंशान्तरेण भूम्यां	१.४८	अक्षपादः कुमारश्च	५३.२५	अग्नौ वेद्यं श्मशाने (उ)	१३.३७	अतः परं प्रवक्ष्यामि (उ)	३०.१	अत्र पूर्वं स भगवानु- (उ)	४३.१४
अकस्कादेव हिंसातु (उ)	२६.३४	अक्षप्रमाणमुभयोः	४१.३१	अग्न्यगारे गवां (उ)	१२.१२	अतः परं प्रवक्ष्यामि	४१.१	अत्र पूर्वं हृषीकेशो	३४.२०
अकामतः कृते पापे (उ)	३०.१७	अक्षयं तत्तसस्तप्तं (उ)	४२.५	अग्न्यभावे तु विप्रस्य (उ)	२२.४८	अतः परं प्रवक्ष्यामि (उ)	११.१	अत्र प्राणान् परित्यज्य (उ)	४३.१६
अकामाद्भूतभावेन	२२.८०	अक्षयं मोदते कालं (उ)	४१.२४	अघोरघोररूपाय (उ)	३६.२६	अतः स्नानं विना पुंसां (उ)	१८.६	अत्र लोकं गुरुर्हृष्टा	४४.५
अकामो वा सकामो	३७.३६	अभयञ्चाव्ययञ्चैव (उ)	३७.३६	अघोपयदमित्रघ्नो	२१.२२	अतिथिर्यस्य नाश्नाति (उ)	२२.३२	अत्र साक्षान्महादेवः	३२.५
अकामो वा सकामो (उ)	४१.१०३	अगोत्रा गोमती	१२.१६३	अङ्गं सुमनसं रूपाति	१४.१०	अतिवृद्धं तदात्यर्थं- (उ)	४५.४३	अत्र सिद्धिं परां	३२.१६
अकार्या कार्यं जननी	१२.८०	अग्नि कार्यं ततः कुर्यात् (उ)	१२.१७	अङ्गारकादने प्राप्ते (उ)	४१.६७	अतीतं कल्पावसाने तमो भूतं	६.६	अत्राप्य शक्तोऽयं हरं (उ)	४६.४२
अकुर्वाणस्तु विप्रेन्द्रा	२.४६	अग्नितीर्थः द्विज श्रेष्ठः	३५.७	अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं (उ)	१३.१७	अतीतानागतानीह	५१.१	अग्नेः पुत्रोऽभवद्वह्निः	१६.१८
अकृत्वा तु द्विजः (उ)	१८.११६	अग्निना भस्वना चैव (उ)	१६.३२	अचिन्त्या केवलानन्त्या	१२.६३	अतीतान्यप्य संख्यानि (उ)	६.४४	अथ किञ्चित्प्रमादेन (उ)	२३.६४
अकृत्वा पादयोः शौचं (उ)	१३.१०	अग्निं प्रवेशं च कुर्यात् (उ)	४१.५०	अचिरादेव तन्वङ्गी	१४.२२	अतीते सूतके प्रोक्तं (उ)	२३.२१	अथ चेत्कस्यचिदियं	१५.५२
अकृत्वा विहितं कर्म (उ)	३०.२	अग्निं प्रवेशेऽयं जले (उ)	४०.२१	अचिरैराय कालेन	३६.६	अतीत्य वर्तते	५०.२१	अथ तस्य बलाद्देवाः	१६.२३
अकृत्वा समिदाधानं (उ)	३४.५३	अग्निमरुत्प्रपतने (उ)	२३.६०	अच्ययन्ति महादेवं	४६.११	अतीत्य वार्यं (उ)	३८.२२	अथ दीर्घेण कालेन	१०.२
अकोल्लन्तु ततो गच्छेत् (उ)	४१.६३	अग्निमण्डुदतिरात्रश्च	१४.६	अजंकपादे कृप्यं स्यादाहि (उ)	२०.१५	अतो गूढमिदं सर्वं (उ)	४५.३४	अथ देवो महादेवः (उ)	३१.५८
अकोल्लमूले दद्याच्च (उ)	४१.६५	अग्निहोत्रञ्च जुहुयात्पञ्च	२७.७	अजो विश्वस्य कर्ता	२०.३८	अत्र तत्परमं ज्ञानं	३२.४	अथदेवो महादेव- (उ)	३१.८२
अक्रव्यादान्वत्सतरीमुष्टं (उ)	३३.३५	अग्निहोत्रन्तु (उ)	२४.१	अज्ञानादन्यथाज्ञाना- (उ)	२.१७	अत्र तत्परमं ब्रह्म (उ)	४६.१३२	अथ देवो हृषीकेशो	२५.१
अक्रूरस्य स्मृतः पुत्रो	२४.४५	अग्निं होत्रपरो विद्वान् (उ)	२१.६	अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात् (उ)	३६.३५	अत्र देवर्षयः पूर्वं	३२.१०	अथ पिण्डाच्च शिष्टान् (उ)	२२.५४
		अग्निहोत्रात्परो (उ)	२४.६	अटव्यः पर्वताः पुण्या- (उ)	२२.१७	अत्र देवाः सगन्धर्वा (उ)	४३.११	अथ रथचरणं	१७.६८

अथर्व शिरसोऽध्येता (उ)	२७.३३	अथान्या पचनगरी देशः (उ)	३६.१०	अथोवाच हृषीकेशो	१.४२	अधीतवेदो भगवान् नन्दी (उ)	४३.२८	अनन्या निष्कले तत्त्वे	१२.८
अथर्व शिरसो वेत्तुन्	२.१६	अथान्वपश्यदीशानं (उ)	३१.३२	अदन्तजातमरणं (उ)	२३.१६	अधीत्य विधिपद्धेदादानार्थं (उ)	१५.३३	अनन्यामव्ययाभेकां	१२.४६
अथर्वान्तरसो नित्यं (उ)	१४.४६	अथापि कथितो योगो	४६.४७	अदर्शनमनुप्राप्तो दत्ता	१५.८०	अधीत्य वेष्टान्विवि	२०.३५	अनपत्यः कूट साक्षी (उ)	२१.४१
अथवाऽन्यदुपादाय (उ)	२६.४	अथात्र कथितो योगो	३१.८६	अदितिर्द्वितितनुस्तद्वदरिष्टा	१६.१७	अधीयानस्तथा वेदान् (उ)	२३.६	अनयस्यः क्रतुस्तस्मिन्	१६.१६
अथवा जायते विप्रो	१२.३१६	अथात्र बीत्कालरुद्रं (उ)	३१.८६	अदितिः सुषुवे	२०.१	अधीष्व शतरुद्रीयं	२०.६६	अनया परया देवः	१२.१३
अथवा देवमीशानं (उ)	१८.६४	अथात्र बीत्कालपुत्रः	२२.३५	अदृश्यः प्रययौ—	१६.५३	अध्यापनं चाध्ययनं	२.३६	अनयैव जगत्सर्वं	१.३५
अथवा यदि कर्माणि	३.२०	अथाबलोकयेदकं हंसः (उ)	३४.१२५	अदृष्ट्वा तत्र गोविन्दं	२६.२०	अध्यापयन्ति वे वेदा-	३०.२२	अनचितं पर्युषितं (उ)	१७.२७
अथ वैराग्यवेगेन	३.६	अथावसथ्याद्भगवान्- (उ)	३४.१२५	अदृष्ट्वाप्सरसं तत्र	२३.२४	अध्यास्ते देवगन्धर्व-	४८.३५	अनस्मान्मन्त्रैव हिसियां (उ)	३३.३६
अथ शिष्यान् स	५२.१२	अथाशोरन्धको नाम	२४.३०	अदेशकालं योगस्य (उ)	११.४७	अध्येतव्यमिदं पुण्यं (उ)	४६.१२८	अनस्थिसञ्चिते विप्रो (उ)	२३.४८
अथ श्राद्धममावास्यां (उ)	२०.१	अथासीदभित्युत्र-	२४.६२	अद्भिर्दृशगुणामिष्व	४.४२	अध्येतव्यमिदं शास्त्रं (उ)	४६.१३६	अनाद्यञ्चैव निहृत्य (उ)	२३.४२
अथ सन्ध्यावटे रम्ये	३७.२८	अथास्मिन्नन्तरेऽपश्य-	१४.३२	अद्य मे सफलं	३६.६	अनग्नि रनिकेतः स्थान् (उ)	२७.३५	अनादिनिघनं चैव	१.११३
अथ सा तस्य वचनं	१२.२४६	अथास्मिन्नन्तरे दिव्यमासनं	१.४६	अद्वैतमचलं ब्रह्म	१२.२६३	अनघ्यायो भुज्यमाने (उ)	१४.७०	अनादिनिघनामोघा	१२.६७
अथ हेतिः प्रहृतिश्च	४२.८	अद्वैतत्सर्वमखिलं	२६.५१	अधर्माचरणो विप्रा	८५	अनन्तदुष्टिरभुद्रा	१२.१८६	अनादि निघना शक्तिः	२.६२
अथागम्य गृहं विप्र (उ)	१८.४७	अद्वैतान् ब्रवीद्वाक्यं (उ)	१.१०	अधर्मो मुनिशार्दूलाः	२.३४	अनन्तश्चानानन्ता	१२.१५५	अनादिनिघना शक्तिर्मया (उ)	६.३
अथाण्ड भेदान्निपपात	१७.५६	अद्वैतञ्च वनोः	१८.८	अधः शयीत नियतं (उ)	२७.१६	अनन्ताः शक्तयोऽप्यक्ता	६.७	अनादिमूल हीनायः	१०.५२
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि (उ)	२६.१	अद्योन्तरिक्षे विपुलं वीर्यमानं	३६.२१	अधः शयीत नियतो (उ)	३२.१५	अनन्तेन च संयुक्तं	४४.१७	अनादिमूल संसार-	२६.७८
अथात्मनि समद्राक्षीतमो-	८.३	अद्योपतस्ये भगवान् नन्दिः	१७.५५	अधः शिरास्तु यो	३८.६	अनन्तो भगवान् कालो	१६.२३३	अनादि रक्षयोऽनन्तो	२५.१६
अथानुगृह्य शंकरः (उ)	३६.३३	अद्योपतिष्ठेदादित्य मूर्ध्वं (उ)	१८.७३	अध्यामिका निराहारा	३०.३	अनन्तो भोगिनां देवः (उ)	७.६	अनादिरव्यक्त गुणा	१२.७४
अथान्तरिक्षे विमलम्पश्यन्ति	३६.७	अद्योर्वशी राजवयं—	२३.३२	अधियज्ञं ब्रह्म (उ)	२८.२५	अनन्यकेतसः शान्ता (उ)	१८.२८	अनादिरेष भगवान्	५.२३
अथान्वको महेश्वरी	१६.२१६	अद्योवाच विहस्येशः (उ)	३८.२७	अधीतनाशनश्चैव (उ)	२१.४६	अनन्य मानसो नित्यं	१३.३१८	अनादिष्टे तु चैकाहं (उ)	३४.२६

अनाद्यन्तमजं सूक्ष्मं	४.६	अनु चानुचरो रुद्रं (उ)	३१.६८	अन्तावसायिनाञ्चैव (उ)	३४.२६	अन्यच्चमगधारणं सर्वं-(उ)	३७.६	अन्ये तमुपजीवन्ति	२.५२
अनाद्यन्तं महादेवं	३६.६	अनुत्पादाच्च पूर्वत्वा (उ)	४.६२	अन्यजानां वधे चैव (उ)	३३.२८	अन्यत्कुञ्जाश्रमम्पुष्पं (उ)	३५.३३	अन्ये निर्बीज योगेन	४६.४५
अनायासेन सुमहत्-	३०.३७	अनुत्पादाच्च पूर्वस्मात्	५.१	अन्यकस्य सुतायान्तु	२४.४७	अन्यत्कोकामुखे विष्णोः-(उ)	३५.३६	अन्ये महेस्वरपरारक्षि-	४६.४८
अनारोग्यमनायुष्य- (उ)	१२.६३	अनुपाकृतमासं च देवान्ननि	१७.२२	अन्यकारो मुनिश्चैव	४०.२१	अन्यत्पवित्रं विपुलं तीर्थं (उ)	३६.१	अन्ये सहस्रशो	१५.४४
अनाशकान्तु यः कुर्यात्-(उ)	४०.२६	अनुपासित सन्ध्यस्तु (उ)	३४.५२	अन्यके निगृहीत वै	१७.१	अन्यथा न हि मां (उ)	१०.४	अन्ये हि योगिनो (उ)	२.४४
अनाशकान्तिवृत्तास्तु (उ)	३४.५०	अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवा (उ)	१२.२६	अन्यञ्जैव यथाकामं (उ)	२२.६३	अन्यदगुह्यतमं ज्ञानं (उ)	८.१	अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः (उ)	१८.७५
अनाश्चरसि भूतेषु (उ)	१८.६५	अनुशासनञ्च कुण्डेन (उ)	४६.१०४	अन्यदानं तपस्तप्तं श्राद्ध-(उ)	४३.१३	अन्या च पूर्वं चित्तिः	४२.१३	अन्योन्यप्रणताश्चैव	२.६३
अनाश्रमी द्वितीयः (उ)	२१.३४	अनुतात्परदार्ढ्याच्च तथा-(उ)	१६.२१	अन्यदूषी कुण्डगोली (उ)	२१.३६	अन्या च भावना	१.६०	अन्वारब्धेन सव्येन (उ)	१८.८७
अनास्थिसंश्रिते शुद्धे (उ)	२३.४६	अनेक धर्मशास्त्रज्ञा (उ)	३०.६	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	३५.५	अन्या च विरजा नाम (उ)	३५.२३	अन्वारब्धेन सव्येन (उ)	१८.१११
अनाहता कुण्डलिनी	१२.१२८	अनेक भेद भिन्नास्तु —	४.६६	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	३५.१६	अन्या च शक्तिविपुन्ना (उ)	४.२२	अन्वीकृत्य देवं ब्रह्माणं (उ)	३१.१२
अनाहिताग्नेयो विप्रास्त्रयो (उ)	३०.५	अनेकाकार संस्थाना	१२.८५	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	३५.२३	अन्यानि चैव शास्त्राणि (उ)	३६.६१	अयः पाणौ समादाय (उ)	१८.७१
अनिकेतः स्थिरमति-(उ)	११.८०	अनेकान्याश्रमाणि	४८.२३	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	३६.६	अन्यानि सत्र नामानि	१०.२५	अपत्यविजयैश्वरं-(उ)	२६.७
अनियुक्तामुतो यश्च (उ)	२२.६६	अनेनैव विधानेन (उ)	२३.८१	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	३७.१३	अन्यानुपपुराणानि	१.१६	अपरश्चेत् परं (उ)	२३.४३
अनिर्वर्त्यं महाभ्रान्त्यो (उ)	३४.७४	अन्तः करणजैर्मा वैरात्मा (उ)	२.२५	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	४३.१७	अन्यानुपपुराणानि	१२.२६६	अपरो परमायुःशाः	१२.२१०
अनिष्टद्वा विधिवध-	३.५	अन्त कान्तकृते तुभ्यं (उ)	३६.२३	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	४४.१	अन्याश्च शक्तयो	१२.२१	अपरो मानस्साय	५०.५
अनुकूल समासीनः (उ)	१४.४४	अन्तर्हिश्च भगवान् (उ)	३८.५५	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	४४.३	अन्याश्च शक्तयो दिव्यास्तत्र	४६.२६	अपश्यच्चानुसुयात्रैः (उ)	३८.४३
अनुगम्येच्छया शुद्धं (उ)	३७.८८	अन्तर्हिते च सहसा (उ)	३५.६१	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	४४.६	अन्येऽपि ये स्वबन्धं स्थाः (उ)	४.११	अपश्यत्परमं स्थानं	२४.१५
अनुगृह्य च तं	१.१०३	अन्तर्हिते भगवति	१५.२३	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	३७.५	अन्ये च सार्विक्याः कल्पा (उ)	४५.५३	अपश्यदमलां सीतां	२१.३८
अनुगृह्य च मां —	२६.६६	अन्तर्हितोऽभवत्तेषां (उ)	११.१२७	अन्यच्च तीर्थं प्रवरं (उ)	४४.१५	अन्ये च हरये मक्ता (उ)	४.२६	अपश्यद्देवरं तेषः	१.१२०
अनुग्राह्यो भगवता	१५.७५	अन्तर्हितोऽभूदभगवान् (उ)	३६.७८	अन्यच्च भवनं	४८.३३	अन्ये चामातरः	१४.५६	अपश्यंस्ता जगत्सूति	१६.२३०

श्रीमद्भक्तमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

अपश्यंस्ते महात्मानं	२६.२	अप्स रोगणुगन्धर्वः	४६.२२	अभ्यागतान्यथाशक्ति (उ)	१८.११४	ययं स देवो देवा	१६.४५	अर्द्धनारीरत्नपुः	११.३
अपश्यंस्ते महागो- (उ)	१.१६	अर्द्धं चरेदुद्यानयुतो (उ)	३२.२२	अमन्युरमृतास्वादा	१२.१७२	अयं सत्यवती सूनुः	३४.१०	अर्द्धमासाश्चमासाश्च	७.३४
अपसव्यं ततः कृत्वा (उ)	२२.४१	अब्रुवन् हृष्टमनसो (उ)	१.२२	अमरो जरयात्यक्तो (उ)	४३.३७	अयं हि भगवान्कृदः	२२.३१	अर्द्धमासेनवैश्यस्तु शूद्रो (उ)	२३.४१
अपाणिपादो जलगो (उ)	२.४८	अब्रुवन् वृष्टितन्त्रत्या	२६.३४	अगाधिकं महावीर्यं	२६.२७	अयजच्चाश्वमेधेन	२०.३१	अर्द्धमासोऽथ वड्रात्रं (उ)	२३.३४
अपां भूमेश्च संयोगा-	२६.३५	अभिध्यायान्ति तां सिद्धिं	२६.२५	अमातुगोत्रप्रभवाम- (उ)	१५.१०	अयज्ज्वानश्च यज्वारः	१३.१६	अयंमा दशभिः	४३.२५
अपारततपर्यन्तां तस्मै	१०.७१	अभिल्लं भिन्नसंस्थानं (उ)	३.५	अमावास्यां चतुर्दश्या (उ)	१४.७५	अयनं दक्षिणं	५.६	अवैवसुरिति क्वातः	४३.४
अपालयत्स्वकं राज्यं	१६.८५	अभिल्लं वक्ष्यते भिन्नं (उ)	६.८	अमावास्यामनुप्राप्य (उ)	२६.२६	अयञ्च यज्ञो गर्वोऽसौ (उ)	३१.६२	अलक्ष्मको जल किञ्चित् (उ)	३४.२२
अपां समीपे नियतो (उ)	१४.५०	अभिन्ना भिन्ना संस्थाना	१२.१३१	अमावास्याष्टकास्तिस्रः (उ)	२०.४	अयने विषुवे चैव (उ)	२६.५३	अलावुं दारुपात्रं च (उ)	२६.६
अपि दुष्कृत कर्मासौ	३६.३०	अभिमन्य जलं मन्त्रै- (उ)	१८.६	अमिता भूतयस्तत्र	५१.१७	अरिष्टा जनयामास	१८.१०	साधे त्वन्यग्रेहाना (उ)	१२.५८
अपि मातरि लोकेऽस्मिन्- (उ)	१२.४२	अभियेकेण युक्तेन	१६.७८	अमूर्तो मूर्तिमान्	२५.१८	अरुणोऽस्य सरसः	४५.२७	अलिङ्गमालोक विहीनरूपं	३३.४०
अपि भूलैः फलैर्वीपि (उ)	२२.६४	अभिसिक्तो महातेजा	२१.५४	अमृतापिबानमसीत्या- (उ)	१६.६	अरुन्धती स्तीना	१२.२२३	अलिङ्ग मेकमव्यक्त लिङ्ग (उ)	१०.१
अपि वा भोजयेदेकं (उ)	२२.२८	अभूतस्य सुतो	२४.६	अमृता मुक्ता चैव	४६.८	अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु	१६.२३	अलिङ्गी लिंगिवेशेन (उ)	१६.१३
अपि विद्याकुलैर्युक्ता (उ)	२१.२६	अभूदपि स धर्मात्मा (उ)	४३.१६	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अलोलुपो ब्रह्मचारी तीर्थानां	३७.१६
अपूज्य चैव	१५.२६	अभोजयान्ते भुक्त्वा (उ)	३४.२८	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवगूयं चरत्कुच्छमति- (उ)	३४.८५
अपूपञ्च हिरण्यञ्च (उ)	२६.६८	अभ्यङ्गञ्चाञ्जोपान- (उ)	१४.१७	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवतारोऽथ देवस्य (उ)	४६.८१
अपृच्छाद्विष्णुमाहात्म्यं	१७.६७	अभ्यञ्जनं स्नापणञ्च (उ)	१४.३२	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवर्णं वर्णं रहिता	१२.१६२
अपेयं बाष्पयेयञ्च (उ)	१७.४१	अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भ-	१२.३१७	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवश्यम्भावितायेन त्रेता-	२६.३७
अपो मूत्र पुराणैर्दूषिता (उ)	३४.३६	अभ्यसेत्प्रयतो वेदं (उ)	१५.१५	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवाच्यमेतद्गूढार्थं ज्ञानम-	३१.२१
अप्रजानान् नारीणां (उ)	१७.१२	अभ्यसेत्सततं वेद (उ)	२८.२३	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवातरत्स सम्पूर्णं	५१.४६
अप्रजानां तथा स्त्रीणां (उ)	२३.५५	अभ्यसेत्स तदा नित्यं (उ)	१४.८६	अमृतेनायवा जीवन्- (उ)	२५.१२	अरुणः केवलः	१०.८२	अवादयन्त विविधा-	२६.३७

अवाप्तवान्पञ्च शिखो (उ)	४६.१४४	अव्याहृतैश्वर्यमयुग्मनेत्रं	१२.२३७	अश्वमेधाभृथके स्नात्वा (उ)	३२.१६	अमृत पुत्रं धर्मजं	४०.४७	अस्य तीर्थस्य माहात्म्य- (उ)	४२.३८
अविज्ञाय परंभावं (उ)	३१.७६	अशक्तः संश्रयेदा-	१.८६	अष्टकाद्यास्त्रषीयते (उ)	१४.८२	अमृत मेना मैनाकं	१३.२१	अस्यां महान् परमेष्ठी (उ)	३६.७६
अविज्ञायथ यो मोहात्-(उ)	३०.११	अशक्ताग्निस्क वा (उ)	१८.१०	अष्टकामुद्रांरात्रमूर्त्तं (उ)	१४.७६	असृजन्त प्रजा.सर्वे	२.६०	अस्यास्त्वनादि संसिद्ध-	१२.१४
अविद्यामस्मितां रागं (उ)	७.२६	अशक्तो यदि मे	१२.२८१	अष्टमे दधि बाहुः	५३.६	असत्याय प्रदावस्वै	८१.४०	अस्यास्त्वानधिष्ठाय	१.३७
अविद्या नियति माया	१२.२११	अशाश्वतं जगज्जात्वा (उ)	३१.१०४	अष्टहस्तां विशालाक्षीं	१२.४४	अस्तुवःमुनयः सिद्धा-	१६.१६२	अस्यैव चापरां	२.६२
अविनाग सविष्णुश्च	५१.२३	अशिकन्यां जनयामास	१६.३	अष्टादश पुराणानि	१२.२६८	अस्त्यवर्मपिनद्धांज्ज	३३.१८	अहं कर्तादिलोकानांजज्ञे (उ)	३१.६
अविन्दन्पुत्रकान्-	२५.४०	अशुद्धमदनं (उ)	१६.७३	अष्टात्रैणरुपमत्तेन (उ)	२०.४१	अस्त्यसञ्चयनाद (उ)	२३.४७	अहंकारञ्च मात्सर्यं	१२.२६६
अविमुक्त न पश्यति	३१.३८	अशुभे दुर्जनाक्रान्ते (उ)	११.४६	असङ्कल्पित योग्यानि (उ)	३०.१४	अस्माकमेवा परमस्य पत्नी	३६.७२	अहंकारा विवेकेन कर्ता- (उ)	२.१८
अविमुक्तं पर ज्ञानम-	३१.४४	अशेष देवतामूर्ति-	१२.१६१	असंता प्रग्रहं यत्र	१५.२७	अस्माच्च कारणाद्ब्रह्मण्युत्रो	६.३६	अहंकारोऽभिमानश्च कर्ता	४.१६
अविमुक्तं समासाद्य	३१.५७	अशेष पापसं युक्तः (उ)	३४.१४२	असंख्योया प्रमेयाख्या	१२.१६५	अस्मात्परं नापरमस्ति (उ)	६.१४	अहं जाने तवानन्त	२५.८७
अविमुक्ता श्रयं ज्ञानं	३१.७०	अशेषभूतान्तरसन्निविष्ट	१२.२२८	असंस्कृताध्यापका ये (उ)	२१.३१	अस्माद्विजायते (उ)	२.६	अहं तत्परमं ब्रह्म (उ)	६.६
अवेदं परमं वेत्ति	५२.२५	अशेषं वेदसारं	१४.३६	असपिण्डं द्विज प्रेतं (उ)	२३.३७	अस्नाग्मयोह्यमानस्त्वं	१०.८	अहंत्वां परमा	१२.२५२
अव्यक्तं कारणं	४.६	अशेषं वेदात्मकमेकमाद्यं	१२.२३३	असमान प्रवरको (उ)	२१.१४	अस्माभि विदितं ज्ञान (उ)	४६.६५	अहं द्रव्यासि गिरिदां (उ)	३६.३
अव्यक्तं कारणं (उ)	६.४	अशेषं स्वे परिशीणे (उ)	२२.१०१	असाधकस्तु यः प्रोक्तो (उ)	२५.११	अस्माभिर्विधाशापाः (उ)	३८.५४	अहं धाता जगद्योनिः (उ)	३१.५
अव्यक्तं कारणं (उ)	१०.२	अशेषं स्वे परिशीणे (उ)	२२.१०१	असावहमिति वृषुः (उ)	१२.४४	अस्मिन् क्षेत्रे पुरा	३३.१५	अहं धाता विधाता	६.२०
अव्यक्तं जगतो योनिः (उ)	४६.१६	अश्वमेधकलायान्तु	२१.१३	असावहं भो नामिति (उ)	१२.१६	अस्मिन् कालेयुगे घोरे	२६.२	अहं नारायणो देवः	२.३
अव्यक्तं प्रकृतौ (उ)	११.६३	अश्मान्तकं तथा पोत (उ)	३४.२१	असितस्वैकपण्यां	१६.५	अस्मिन्नेकाण्ये घोरे	६.१४	अहं ब्रह्मविद्यां ब्रह्मा (उ)	७.३
अव्यक्तं लिंगमित्या-	२६.६३	अश्वतीर्थमिति ख्यातं (उ)	३५.३८	अमितोदस्य सरसः	४५.३६	अस्मिन्मन्वन्तरे पूर्व	५२.१	अहं वै पालयामीदं	२.६१
अव्यक्तादभवत्कालः (उ)	३.१	अश्वमेधफलं तत्र	३७.२५	असिपत्रवनं मार्गं (उ)	२६.५१	अस्मिन्स्थाने पुरा	३२.१६	अहं वै याचिता	१२.३०३
अव्ययं च व्ययं	७.६४	अश्वमेधावभृथके (उ)	३०.२१	अमुग योषितास्तत्र (उ)	४१.५३	अस्मिन् स्थाने स्वयं	३४.१६	अहं वै सर्वलोकानामा	६.३६

अहं हि जगतामादौ- (उ)	४.१५	अहोरात्राणि तावति	५.८	आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च	४०.७	आत्मन्यवस्थितस्तस्मै	१०.६४	आदित्यायतनं रम्यमीश्वरस्य	४१.३८
अहं हि भगवानीशः (ए)	६.५१	अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां	४१.५४	आग्नीध्रस्य द्विजश्रेष्ठ-	४०.२६	आत्मनः प्रतिकूलानि (उ)	१६.३६	आदित्या वसवो ब्रह्मा (उ)	६.३८
अहं हि सर्वदेवानां (उ)	३१.६	अह्निकुर्याच्छि कृन्मूत्रं (उ)	१३.३५	आचम्य प्रयतो नित्यं (उ)	१८.१८	आत्मन्याधाय चात्मान-	१०.३२	आदित्वादादिदेवोऽसा-	४.५६
अहं हि सर्वभूतानाम- (उ)	४.३	आ		आचम्य प्रयतो नित्यं (उ)	१८.८२	आत्मन्याध्याय चात्मान-	१२.६१	आदिमध्यान्तनिर्मुक्तो (उ)	६.८
अहं हि सर्वशक्तीनां (उ)	४.२०	आकर्ण्य तस्य तद्वाक्यं (उ)	१.३८	आचम्यांगुष्ठ मात्रेण (उ)	१६.११	आत्मन्यात्मानमाधाय	४८.२५	आदिमध्यान्त हीनाय	२६.८१
अहं हि सर्वसंसार- (उ)	४.१७	आकालिकमनध्याय- (उ)	१४.६६	आचान्ताननुजानीयादमितो	२२.५६	आत्मानं दीप्तवपुषं (उ)	३४.११६	आदेशं प्रत्ययद्यन्त	१६.१२३
अहं हि सर्वहविषां (उ)	४.८	आकाशं निष्फलं ब्रह्म (उ)	३५.७४	आचान्ताननुजानी- (उ)	२२.१८	आत्मानः पशवः प्रोक्ता (उ)	७.१८	आदेशं शिरसा गृह्य	२५.६२
अहन्यहनि कर्तव्यं (उ)	१८.१	आकाशमुदरं तस्मै	१०.५६	आचान्तोऽप्याचमेत्पुत्वा (उ)	१३.६	आत्मानमन्य कांतारं (उ)	११.६१	आदेशाद्वासुदेवस्य	२२.६३
अहन्यहनि नित्यं (उ)	२०.२५	आकाशं शब्दमात्रं	४.२६	आचामेव श्रुवातेवा (उ)	१३.५	आत्मनैव सहायेन (उ)	२८.१२	आदौ वेदमयी	२.२६
अहन्यहनि यत्किञ्चिद्- (उ)	२६.५	आकाशस्तु विकुर्वाणः	४.२५	आचार्यपुत्रः शुश्रूषु (उ)	१४.४०	आत्मायं केवलः (उ)	२.४	आद्यं कृतयुगं प्रोक्तं	२६.६
अहमेव परं ज्योति- (उ)	३१.१०	आकाशाख्यं महातीर्थं	३५.३	आचार्यपुत्रे पत्न्याञ्च (उ)	२३.२६	आत्मार्यं भोजनं यस्य (उ)	१६.१८	आद्यं महान्तं पुरु	१२.२३१
अहमेव हि संहर्ता (उ)	४.१८	आकाशे सगुणोवायुः (उ)	४६.१६	आचार्यं संस्थिते वापि (उ)	१४.७६	आत्यन्तिकञ्चैव लये (उ)	४६.२५	आद्यं सनत्कुमारो-	१.१७
अहं हि खलेशः	४.१६	आक्रम्य लोकत्रयमीश पादः	१७.५४	आजगमुर्मन्वरन्द्रष्टुं	१६.१५२	आत्यन्तिकस्तु कथितः (उ)	४५.१०	आद्यन्तहीनजगदात्मरूपं	१२.२२६
अहिंसा निरतो नित्यम्- (उ)	२१.१०	आक्रम्य हिमवत्या	२३.२५	आजगमुर्देवगन्धर्वा	२६.४३	आदधीतावसध्याग्निं (उ)	१५.१३	आद्याभूः कमलोद्भूता	१२.१४२
अहिंसायाः परो धर्मो (उ)	११.१५	आख्यया परमं भावं (उ)	३५.५२	आजन्मनः कृतं पापं (उ)	४१.३०	आद्यन्तं जननात्सद्य (उ)	२३.१२	आद्ये कृतयुगे ज्वेतो	५२.२
अहिंसा सत्यमस्तेयं (उ)	११.१६	आगच्छत्यधुना देवः	२५.१७	आजन्मनः कृतं पापं (उ)	४१.३५	आदानान्नित्यमादित्य-	४३.१०	आद्ये कलियुगे धर्म-	२६.१३
अहिंसा सत्यमस्तेयं (उ)	२८.२७	आगच्छन्त नातिदूरोति (उ)	३६.२३	आढक्यः कोविदाराख्य (उ)	२०.४७	आदाय पुष्पवर्षाणि	२५.२६	आद्यो विकारः प्रकृते- (उ)	३.१२
अहो मे सुमहद्भाग्यं	१२.२४४	आगत्य देवो राजानं	१४.१६	आतिथ्य रहिते आढे (उ)	२२.३३	आदित्य मूलमखिल	४१.४१	आध्वर्यवं यजुभिः	५२.१७
अहो मे सुमहद्भाग्यं	१४.३६	आगत्य वारयामास	१५.७०	आत्मतीर्थमिति क्यतां (उ)	१८.१६	आदित्यवारेऽज्वारोग्यं (उ)	२०.१६	आनन्दमक्षरं ब्रह्म	१२.३५
अहोरात्रं व्यवस्थान-	४२.२५	आगम्यतीर्थप्रवरे (उ)	३१.१०३	आत्मनो मुनिशार्दूला-	२.६	आदित्यः सर्वमार्गाणां	१२.२२२	आनन्दमक्षरं ब्रह्म	१.१२१

श्रीकूर्ममहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

७

आनन्दं परमं व्योम	२२.७६	आयुष्यं प्राङ्मुखो (उ)	१६.२	आरुह्य कश्यपसुतं	२६.३१	आश्रित्य चैतत्परमं (उ)	३६.५१	आहत्य मृत्तिकां (उ)	१३.४३
आनन्दमैश्वरं धाम	२७.४	आयुष्यञ्चापि भक्तानां	२.१०६	आरुह्य गरुणं	१६.४०	आसनस्थान्द्विजान्दृष्ट्वा	३०.१७		
आनन्दश्च शिवश्चैव	४०.२७	आराधयन्ति प्रभुमीशितारं	३२.२८	आरोग्य कामोऽथ रवि (उ)	३६.३६	आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं (उ)	११.४३	इक्षुभिः सन्ततां भूमि (उ)	२६.१३
आनयामास तां सीतां	२१.४६	आराधयन्महादेवं याति (उ)	४६.३८	आर्जवं चानसूया च	२.६६	आसनं स्वस्तिकं वद्धा- (उ)	११.५३	इक्ष्वाकुश्चैव नाभागौ	२०.५
आनयिष्यामि तां	२१.३६	आराधयामास परं	१.१०४	आरण्यं तु विधानेन	३७.७	आसने वासयामास	२५.२८	इज्या पूज्या जगद्धात्री	१२.११५
आनीलनियधायामौ	४६.३४	आराधयामास शिवं (उ)	३५.४६	आलयः सर्वसिद्धानामेत-	३२.२३	आसां पिबन्तः सलिलं	४६.३६	इति गुह्यतमं ज्ञानं (उ)	४.३४
आपश्चापि विकुर्वाणा	४.२८	आराधयितुमाख्या ब्रह्मणा	३६.८	आलयः देवं	२६.६१	आसां नष्टुपनक्षत्रं	४७.४०	इति देव मनादिमकमीशं (उ)	२६.७८
आपो नारा इति	६.५	आराधयिष्ये तपसा	२०.४६	आशोक्यं तं पुरुष	१७.५८	आसीताथ गुरोरुक्ते (उ)	१४.१३	इति मत्वा भजेद्देवं	१५.६१
आपो नारायणोद्भूतास्ता	१८.६२	आराधयेदरुपाक्षमादि- (उ)	४६.४४	आलोक्य देवीमथ देवमीश	३६.७४	आसीदे कार्णवं धोदम-	६.१	इति यति निमानामेतद्भुक्तं (उ)	२६.४७
आमन्त्रयित्वा यो (उ)	२२.८	आराधयेन्महायोगं (उ)	४१.४१	आलोक्यासौ भगवान् (उ)	३६.२४	आसीदे कार्णवं घोरम-	२६.६६	इति वह्न्यष्टकं जप्त्वा (उ)	३४.१२४
आमन्त्रताश्च ते विप्राः	२२.५	आराधयेद्गिरिशं सगुणं (उ)	४६.३६	आवच्यमेताद्विज्ञानं (उ)	२.१	आसीनमासने रम्ये (उ)	३८.४७	इति सञ्चिन्त्य गोविन्दं	१७.३६
आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै (उ)	२२.७	आराधयतञ्च गिरिशं (उ)	४५.५४	आ वसेत्तेन नैवापि (उ)	१६.५६	आस्ते सर्वेश्वरः	४८.१२	इति सोमाष्टकेनेषं (उ)	३१.५७
आमन्त्राद्धं यदा (उ)	२२.६१	आराध्य तपसा देवं	१६.२२	आवहः प्रवहश्चैव (उ)	४.१६	आस्ते हिताय लोकानां	४८.१७	इतिहास पुराणानि धर्म-	२६.४७
आम्नायसिद्धमखिलं	१२.२	आराध्य तपसा देव	१८.१५	आवाह्य तदनुज्ञातो (उ)	२२.४२	आस्थाय विकृतवेषं (उ)	३१.७२	इतीदमुक्त्वा भगवाननादिः	६.८७
आम्नान् पाने रतानिभूत	२०.३८	आराध्य तपसा देवं	२०.३६	आविक सन्निनीक्षीर (उ)	१७.३०	आस्थाय विपुलञ्चैष (उ)	३८.६	इतीदमुक्त्वा भगवान्	३१.१०५
आयतिनियतिश्चैव भेरोः	१३.२	आराध्य देवदेवेश	१६.२४	आविरासीत् भगवान्-	२२.८५	आहरोद्विषिवद्द्वारान् (उ)	१५.६	इतीरिता भगवता (उ)	३८.८३
आयत्ये वै समुद्रप्ले (उ)	१८.११	आराध्य पुरुषं पूर्वं	२०.१५	आशामयैकामपि वामुदेवो (उ)	३८.१८	आहर्तुकामो गिरिजा-	१६.१३२	इतीरितेऽथ भगवान् (उ)	३१.१६
आयुर्मायुरमायुश्च	२२.२	आराध्य षण्मुक्तं देवं (उ)	३७.२१	आश्रमाणां गृहस्थ-	१२.२२०	आहितग्निरूपस्थानं न (उ)	३४.७५	इतीरितेऽथ भैरवो	१६.२१४
आयुस्तनया वीराः	२२.३	आरामैर्विघ्नैर्जुष्टं	२५.७	आश्रमे ह्युत्ते भिक्षु- (उ)	३६.१७	आहिताग्निर्यथाव्यायं (उ)	२३.६७	इत्यं जगत्सर्वमिदं	१५.६२
आयुष्मान् भव सोम्यति (उ)	१२.२०	आरुह्यस्तु सगुणं पूजयेत (उ)	४६.४०	आश्रमो वैष्णवो	२.१०१	आहुकस्योपसेनश्च	२४.६३	इत्यं भगवती देवी	१६.२१६

श्रीकूर्ममहापुराणम् : : श्लोकानुक्रमणी

इत्थं स भगवान्	६.२२	इत्येतदैश्वरं ज्ञानमुक्तं (उ)	६.२०	इदं वैवस्वतं प्रोक्तमन्तरं	५३.२६	इमे हि मुनयो (उ)	१.३६	इंजे च विविधं	२४.२६
इत्याकर्ण्य मुनयः	१२.१	इत्येतत्तल्लक्षणं प्रोक्तं	३०.५३	इदं सत्यं द्विजातीनां	३६.११	इयं या सा जगतो (उ)	३६.७५	इंजे स चाश्वमेधेन	२४.२८
इत्याकर्ण्य स राजर्षि	२०.४५	इत्येते देवगन्धर्व	४५.३६	इदमन्यतरं स्थानं (उ)	३७.१	इयं सा परमा	१.३४	ईक्षी यो निमापन्नः	३३.२४
इत्युक्तवन्तं भगवान्ब्रवी (उ)	३६.१६	इत्येते पञ्च	७.१३	इदानीं जायते भक्तिर्या	११.१३६	इयं सा परमा साध्वी (उ)	३४.१३५	ईशानः सर्वविद्यानां (उ)	८.६
इत्युक्तः शङ्खकणोऽय	३३.२६	इत्येते ब्रह्मणा सृष्टाः	७.३६	इदानीं देव देवेश प्रलयं (उ)	४५.३	इयन्तु संहिता	१.२३	ईश्वराणि च शर्वाणी	१२.८८
इत्युक्तः स मुनिश्चेऽ	१.६२	इत्येवं बोधिता देव्यो	१६.२३७	इदानीं निर्भयस्तूर्ण	२४.२४	इरावती वितस्ता	४७.२६	ईश्वराघनरतोन्मनि	२.२०
इत्युक्ता वासुदेवेन	१.४१	इत्येवं भगवान् ब्रह्मा	२२.४८	इदानीं श्रातुमिच्छामो (उ)	५.४५	इला पुत्रत्रयं लेभे	२०.६	ईश्वरेण पुरा प्रोक्तं	३१.१४
इत्युक्तोऽसुर राजोत्ती	१७.६	इत्येवमुक्तेऽपि तदा (उ)	३१.२२	इन्द्रगोपनिभाः केचिद्-(उ)	४५.३८	इलावृताय प्रवदौ	४०.३३	ईश्वरेणैक्यामापन्नम-(उ)	५.१७
इत्युक्त्वा प्रययौ श्रीमाननु	३८.३८	इत्येव प्राकृतः सर्गः	७.१५	इन्द्रद्युम्न हात	१.४६	इलावृते पद्मवर्णा	४७.२०	ईश्वरे निश्चला	२५.६१
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मो	२०.७१	इत्येव मानवो धर्मो(उ)	३४.१४४	इन्द्रद्युम्नाय मुनये कथितं	४६.५२	इष्ट्वा वैवयथा- उ)	२४.२	ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा	१५.१२
इत्युक्त्वा भगवान्वाचण्डो	३४.१४०	इत्येव वः समासेन	२७.२१	इन्द्रमेके परे प्राणं (उ)	४६.३५	इह देवो महादेवो	१४.४२	ईपत्स्मिर्तः सुविम्बोऽष्ट	४६.५६
इत्युक्त्वा भगवान् (उ)	३६.६६	इत्येव वै सुखोदकः	८.२५	इन्द्रियाणां विचरतां (उ)	११.३८	इह लोके सुखी	२.५८	उ	
इत्युक्त्वा भगवान् व्यासः	३३.५३	इदं कलियुगं	२७.८	इन्द्रियाणि च सर्वाणि (उ)	४६.१७	इहाशेष जगद्धाता	१४.४३	उक्तं वै दैव देवेन	१.१३१
इत्युक्त्वा शरुत्र वर्षाणि	१६.४६	इदं कलियुगं घोरं	२६.१	इदं बोधाहरन्त्यत्र	६.४	इहाश्रमवरे रम्ये (उ)	३७.५५	उक्त्वा तूत्पाटयामास (उ)	३८.४१
इत्येतत्परमं ज्ञान (उ)	६.५२	इदं ज्ञानं समाश्रित्य (उ)	२.२	इदं देशमनुप्राप्ताः	१६.३३	इहैवं देवमीशानं	१४.४४	उक्तैवं दैत्यसिंह	१७.६३
इत्येतत्परतं तीर्थं (उ)	३६.३८	इदं तद्विमूलं लिङ्ग	३२.२	इदं देशं समागन्तुं	१६.३८	इहैव नित्यं वत्स्थामो	३३.५२	उक्तैवं प्राहिणोक्त्यां (उ)	३१.६७
इत्येतदक्षिन्त्रं विप्राः	१२.३२	इदं त्रैलोक्यविरूपातं (उ)	४३.१	इदं देशं समाश्रित्य (उ)	४३.१२	इहैव भृगुणा पूर्वं	२५.४५	उग्राय सर्वलक्षाय (उ)	१८.४४
इत्येतदलिलेनोक्त-(उ)	१६.३०	इदं धन्यमिदं	३६.१२	इमानिह वरानिष्टान्मत्तो	२५.६०	इहैव मुनयः सर्वे	१४.४५	उच्चावचानि भूतानि	७.६१
इत्येदुक्तं परमं रहस्यं (उ)	१०.१७	इदं तु पञ्चदशकं	१.२१	इमान्नित्यमनघ्याया—(उ)	१४.६४	ई		उच्चासनस्थाः क्षुद्राश्च	३०.१८
इत्येतदुक्त्वा वचनं (उ)	३१.६४	इदं पुराणं मुक्तवैक (उ)	४६.१३०	इमे हि मुनयः (उ)	१.१२	ईशेदादित्यमशुचि-(उ)	३४.८१	उच्चास्त्यो वामदेवश्च	५३.२०

उच्छिष्टः श्राद्धमुक् चैव (उ)	१४.७१	उत्सृज्य ग्राम नगरं (उ)	१४.६१	उपकुर्वाणको ज्ञेयो	२.७८	उपाधिहीनो विमलस्तयै-(उ)	२.२६	उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां (उ)	३६.१६
उच्छिष्टस्य कदर्यस्य (उ)	१७.६	उदकं निनयेच्छ्वयं (उ)	२२.५३	उपतस्युः सुराः सर्वे	१७.४३	उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो (उ)	१२.२६	उभावपि हितौ धर्मौ (उ)	२४.१६
उच्छिष्टो पद्यानां चोत-(उ)	३४.६३	उदकुम्भं कुशान् (उ)	१४.८	उपतस्ये महायोगं (उ)	३४.११६	उपासते देव देवं	४८.१६	उभे कृत्वा पातदले (उ)	११.४५
उत्तमं सर्वतीर्थानां	३१.२४	उदकुम्भं सुमनसो (उ)	१४.१६	उपादेयन्ति भक्तानां (उ)	११.१११	उपासते महात्मानं (उ)	४१.३१	उभादेह समद्भूता	२४.७४
उत्तमाधममध्यस्वा-(उ)	११.३१	उदकयागमने विप्र-(उ)	३३.७	उपदेशो महादेव्या वरदानं(उ)	४६.८८	उपासते मां सततं	३१.६६	उभापति विशालाक्षं (उ)	५.१४
उत्तरन्तु समाख्यातं (उ)	१२.६	उदयास्तमने चैव	४१.३८	उपरिष्ठत्रयस्तेषां	४०.२१	उपासते सदा युक्तां	७.४६	उमाहकमिति ख्यातं तत्र (उ)	४१.५७
उत्तरं चापि गोकर्णं (उ)	३५.३१	उदयो रैवतश्चैव	४६.३४	उपर्यधोभावयोगात्रिपुण्ड्रस्य	२.१०६	उपासते सिद्ध सङ्गा (उ) !	३५.४२	उमेश चिन्तितं	१६.२२७
उत्तरान् स कुरुन्	३७.८	उदनाय ततः कुर्यात् (उ)	१६.७	उपलिप्ते शुचौ वेषे (उ)	१६.४	उपासने गुरुणाञ्च (उ)	१२.१३	उद्ध्वं तद् ब्रह्मसदना-	४४.११
उत्तरायणाञ्च क्रमशो (उ)	२७.१०	उदितोऽपि गुणैरन्यै- (उ)	१२.३१	उपवास कृतो भूत्वा (उ)	४२.३२	उपासितव्यो मन्तव्यः (उ)	२.३०	उद्ध्वं यन्मण्डलं	४१.५
उत्तरे चैव कृते च (उ)	४१.४	उदीच्या ब्रह्मपृष्ठस्य (उ)	३७.४२	उपवास पराकादि कृच्छ्र	११.२६	उपास्यते स विश्वात्मा	४६.५	उर्वशी पुलिने रम्ये	३७.२६
उत्तरेण प्रतिष्ठानं	३७.२४	उदुत्यं चित्रमित्येते (उ)	१८.७४	उपवासी चरेत्सन्ध्यां (उ)	३४.५४	उपास्यमानममलै-(उ)	३८.४६	उ वंश्याञ्च महावीर्याः	२३.४६
उत्तरेषु च सोमस्य	४१.३५	उदुम्बरमलाबुं च जग्ध्वा (उ)	१७.२१	उपवीत करान् धर्मातिषा (उ)	१५.८	उपास्यमानममरै-	२६.२८	उलूकं चक्र वाकञ्च (उ)	१७.३२
उत्तिष्ठन्ति तदा व्योम्नि (उ)	४५.३५	उदधृत्य दक्षिणं बाहु (उ)	१२.१०	उपशान्तं शिवञ्चैव	३५.१४	उपास्यमाना विविर्धः	४८.२८	उवाच च महादेवी	३५.२६
उत्वाप्य भगवान्	२५.७६	उदधृत्य पात्रे चान्नं (उ)	२२.२६	उपसंगृह्य तत्पादौ (उ)	१४.४३	उपेतं सर्वतः पुण्यं	२५.६	उवाच तत्र योगात्मा	३३.१७
उत्पत्तिं प्रलयं	१.३६	उदधृत्य पृथिवीच्छायां	४१.१५	उपस्थाय महायोगं (उ)	१८.३४	उपेत्य तु स्त्रियं (उ)	२६.२६	उवाच परमप्रीत्या	२८.५
उत्पन्नं ज्ञानं विशानी	३.३	उदधृत्य वा यथाशक्ति (उ)	१८.१०६	उपस्पृशेत्त्रिषवणं स्वपापं (उ)	३३.१६	उपोषितश्चतुर्दश्यां (उ)	३४.६६	उवाच प्रणतान्देवान्	१५.७६
उत्पन्नाः पितृकन्यायां	२२.५	उदबन्धनादि निवृत्तं (उ)	३४.६२	उपस्पृश्य त्रिषवणं (उ)	२७.३०	उपोषितो यजेतेशं (उ)	४२.२६	उवाच मां महादेवः	२६.६४
उत्फुल्लं कुसुमं	४६.६२	उद्वाहयाति यस्तीर्थं (उ)	४१.८२	उपस्पृष्टजला नित्यं	४८.७	उपोष्य द्वादशाहञ्च (उ)	३४.११	उवाच बह्वि भगवान् (उ)	३४.१३३
उत्सर्ज्यासुरान् सृष्ट्वा	७.४२	उद्वाहयामास च तं (उ)	४३.४१	उपाकर्माणि कर्मान्ति (उ)	१४.८१	उपोष्य रजनीमेकांमांसि (उ)	४१.१०५	उवाच शिष्यान्संप्रेक्ष्य	१४.४०
उत्सादनं वै गात्राणां (उ)	१४.३०	उन्मीलनी सर्वसहा-	१२.१२१	उपास्यानमयैकं वा	१.१३०	उप्य पिण्डास्तु तद्वस्तं (उ)	२२.५२	उवाच स प्रियो	१५.५०

उवास तत्र भगवान्	२१.३१	ऋतु पुष्पफलैश्चैव	२६.३६	एक एवात्र विप्रेन्द्राः	५०.२	एकः सन्तिष्ठते शक्त्या (उ)	२.२३	एकांशेन जगत्कृत्स्नं (उ)	६.७
उशनास्तस्य पुत्रोऽभूच्छ	२४.५	ऋतेमामेवमव्ययत् (उ)	३.२२	एक कालं चरेद् भैक्षं दोषं (उ)	३०.१५	एकः सर्वत्रगो ह्यात्मा (उ)	३६.४६	एकासर्वान्तरा शक्तिः (उ)	४.२१
उषः काले च सम्प्राप्ते (उ)	१८.४	ऋत्विक् पुत्रोऽय पत्नी (उ)	१८.४८	एक कालं चरेद् भैक्षं न (उ)	२६.२	एकस्मिन्मयया सम्यग्वर्ते-	३.१२	एकाहात्क्षत्रिये बुद्धिः-(उ)	२३.४५
उषित्वा तत्र भगवान्	३४.१	ऋषयस्तु समाज-	२०.३२	एक कालं द्विकालं (उ)	११.४	एकस्यैव स्मृतास्ति-	२.६८	एकाहेन विहायार्गिन् (उ)	३४.४७
उषिष्ठा नृह्रक्षश्च	५३.२३	ऋषयो मुनयः सिद्धा-	३६.४०	एक काल समुत्पन्न-	४.३६	एकस्यैवाय रुद्रस्य (उ)	४६.३६	एकीभावेन पश्यन्ति	६.८६
उष्ट्रयानं समाह्वय (उ)	३४.५८	ऋषि तीर्थं ततो गत्वा (उ)	४१.१५	एकतस्तु पुराणानि (उ)	४६.१२६	एकाकारः समाधिः (उ)	११.४१	एकीभावेन पश्यन्ति	१५.६०
उष्ट्रानवताराश्चैव	७.५६	ऋषि भाद्भरतोजज्ञे	४०.३८	एकत्वञ्च पृथक्त्वञ्च (उ)	४६.७१	एकाकी यतचित्तात्मा (उ)	११.१०१	एकीभावेन पश्यन्ति (उ)	११.११५
ऊ		ऋषिप्रती ऋषीकश्च (उ)	२१.७	एकत्वेन पृथक्त्वेन	१२.२८७	एकाकी यस्तु	२.८०	एकीभूतः परेणासौ (उ)	२.३३
ऊचतुः प्रेक्ष्य तद्वचनं	२६.६२	ऋषि स्त्वं विलस्तस्यां	१६.६	एकदा भगवानरुद्रो	३३.२२	एकादशं मनस्तत्र	४.२३	एकेन जन्मना तेषां (उ)	११.६४
ऊचिवाग्नं भवद्भिश्च (उ)	४६.१४६	ऋषीणां च वसिष्ठोऽहं (उ)	७.६	एकन्तु भोजयो द्विप्रं (उ)	१८.१०८	एकादशं सहस्राणि	४७.५	एकेन जन्मना देवि	३१.६२
ऊनद्विवाग्निके प्रेते (उ)	२३.११	ऋषीणां पुत्रका (उ)	३८.१५	एकपंक्त्युपविष्टा ये (उ)	१६.३१	एकादशेऽङ्गि कुर्वीत (उ)	२३.७३	एकोऽन्त रात्मा बहुधा	१६.१६८
ऊर्जस्तम्भस्तथा	५१.८	ऋषीणां भगवान्	२२.४५	एकमत्र व्यतीतं	५.२५	एकादशे तु ऋषभः	५२.५	एकोऽयं वेद भगवान्	५१.५०
ऊर्ध्वपरि विप्रेन्द्राः (उ)	११.४४	ऋषीणां मण्डलाद्दध्वं	४१.१२	एकमूर्ति महामूर्तिं	३०.५०	एकादशैते कथिता	११.५	एकोऽयं वेद विश्वात्मा	१६.१६०
ए		ए		एकमेव विजानीय	१६.१६८	एकादश्यां निराहारो (उ)	२६.३२	एकोदेवः सर्वभूतेषु (उ)	६.१८
एज्जायताः सुपर्वाणः	४६.१४	एकं पादमर्थकस्थि-(उ)	११.४६	एकरात्रोपवासश्च (उ)	२६.२६	एकानेक विभागस्था	१२.६४	एकोदेवः सर्वभूतेषु (उ)	३६.७७
एण तीर्थं ततो गच्छे-(उ)	४१.१६	एकं दह्य परं दह्य (उ)	२६.४३	एकवामा द्विवासा (उ)	२८.३१	एकान्तिनो निरालम्बा	४६.४६	एकोरुद्रस्त्वं करोषीह (उ)	५.३१
एण प्रमोचनं नाम	३८.१५	एकं सर्वं गतं	१२.३४	एकविंशति भेदेन	५२.१६	एकामाहेश्वरी	१२.६	एकोदेवो बहुशालो (उ)	५.३२
एणानि शीघ्रयाकुर्यात्-(उ)	४४.२३	एक आसीद्य जुर्वेदस्तं	५२.१६	एकविंशत्कुलोपेतान (उ)	४१.७७	एकार्णवे जगत्पस्मिन्योग-(उ)	४५.५५	एतच्छ्रुत्वा तु वचनं	६.१
एतुकालाभिगामीस्याद्या-(उ)	१५.११	एक एव महानात्मा (उ)	३.१३	एक विशमथर्वाणामासो-	७.६०	एकार्णवे तदा	६.२	एतज्जप्येद्वरं स्थानं (उ)	४३.४२
एतुपर्णस्य पुत्रोऽभूत्-	२१.११	एक एव महाभागः	५०.४	एकशय्यासनं पंक्ति भण्डि-(उ)	१६.२८	एका शक्तिः शिवैकोऽपि	१२.२७	एतत्तत्परमं ज्ञानं केवलं	३६.५२

एतत्तत्परमं स्थानं (उ)	१०.५	एतद्भः कथितं सर्वं	१५.६६	एतावदुक्त्वा वचनं	१६.२२५	एवं ज्ञात्वा पुराणस्य (उ)	४६.११६	एवं स भगवान् ब्रह्मा (उ)	३१.१७
एतत्तीर्थं प्रभावेण सर्वं (उ)	४१.८१	एतद्भः कथितं सर्वं	१६.२३८	एते कश्यपदायादाः	१८.१६	एवं दण्डादिभियुक्तः (उ)	१४.१	एवं स भगवानीशो (उ)	३८.१२
एतत्तीर्थं समासाद्य यस्तु (उ)	४२.२६	एतद्भः कथितं सर्वं (उ)	३६.७६	एते तपन्ति वर्षन्ति	४२.२१	एवं दृष्ट्वा तु तत्तीर्थं	३७.१८	एवं स भगवान् व्यासो	३५.२६
एतत्पञ्चाविधश्चाढ (उ)	२०.२६	एतद्भः कथितं सांख्य (उ)	२.४१	एते प्रधान्यतः प्रोक्ता (उ)	४४.१६	एवं पैतामहं धर्मं	१२.२७२	एवं स शंकरः	१०.४२
एतत्पतिव्रतानां वै (उ)	३४.१४१	एतद्भः संप्रवक्ष्यामि (उ)	३६.४३	एतेषामेव देवानां	४२.२४	एवं ब्रह्मा च	५.२२	एवं सम्बोधितो रुद्रो	१६.११८
एतत्पुराणं परमं व्यासः (उ)	४६.१४५	एतद्विधानं परमं पुराणं (उ)	१४.६०	एतेषामेव पाशानां (उ)	७.३०	एवं भ्रातृषु चान्येषु (उ)	२०.३६	एवं साधन साध्यत्वं	२.५६
एतत्पुराणं सकलं भाषितं (उ)	४६.१२२	एतस्मात्कारणाद्विप्रा (उ)	३६.४७	एतेषां शैलमुख्या-	४५.४०	एवं भूतानि सुष्ठानि	८.१	एवं सुष्ट्वा मरीच्या	११.१
एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं	३६.२०	एतस्मान्न प्रभाषेत (उ)	१५.२८	एतेषु ब्रह्मणो वान (उ)	१४.४२	एवं मृताङ्घ्रि कर्तव्यं (उ)	२३.७४	एवं स्तुतः स भगवान्	१६.२०७
एतत्प्रदर्शित दिव्यं	१२.३३	एतस्मिन्नन्तरे देवी	१५.३४	एते सप्त महात्मानो	४.३४	एवं वनाश्रमे स्थित्वा (उ)	२८.१	एवं स्तुत्वा महादेवं (उ)	३६.३६
एतदाकर्ण्य विज्ञानं (उ)	४५.१	एतस्मिन्नन्तरे विप्रा	२७.५	एते सप्त महाद्वीपाः	४५.३	एवं विज्ञापितो देव्या	१५.३७	एवं स्तुवन्तं भगवान्	१.८०
एतदुक्त्वा महादेवो (उ)	४३.४०	एतस्मिन्नेव काले	२६.२३	एते सप्त महालोकाः	४४.१५	एवं विधे कलियुगे	३०.४१	एवं स्वाश्रमनिष्ठानां (उ)	२६.१
एतदेव परं ज्ञानमथ (उ)	३६.५०	एतानाकालिकान्विद्या (उ)	१४.६७	एते सप्तयंयो	५१.१६	एवं विवदतोर्मोहात्-(उ)	३१.११	एवं हि यो वेद (उ)	८.१८
एतद्गुह्यतमं ज्ञानं	३१.२०	एतानि गुह्यालिंगानि	३२.१३	एते सहैव सूर्येण	४२.२२	एवं विवादे वितते	२२.३८	एवं हि भक्त्या	२५.७८
एतद्गुह्यतमं ज्ञानं (उ)	११.६०	एतानुत्पाद्य पुत्रास्तु	१६.१	एभिर्वर्तैररोहन्ति (उ)	३२.२१	एवं विवादे वितते	२६.७२	एवञ्च लौकिकं	१७.४५
एतद्बुद्ध्यन्ति योगज्ञा	२६.१०१	एतावच्छ्रयते वक्तुं	४.४७	एरण्डया नर्मदायास्तु (उ)	४२.३१	एवं वै सुचिरं	२६.१७	एवमस्त्विति संप्रोष्य (उ)	४३.३२
एतद् ब्रह्माण्डमाख्यातं	४५.१	एतावच्छ्रयते वक्तुं	४६.७०	एलः पुरवाचचाय	२२.१	एवं व्यास स्थितं	३५.३०	एवमाचार संपन्न (उ)	१४.३८
एतद्ब्रह्ममाख्यातं	३३.४६	एतावदुक्त्वा भगवान्	६.४६	एवं गृहस्थेयुक्तात्मा (उ)	२६.७५	एवं व्याहृतमात्रे	१६.२१०	एवमाचार हीनस्तु पंके (उ)	१४.८६
एतद्भः कथितं पुण्यं (उ)	३१.१०७	एतावदुक्त्वा भगवान् (उ)	५.१	एवं गृहाश्रमे स्थित्वा (उ)	२७.१	एवं व्याहृत्य	६.७८	एवमादीनि तीर्थानि	३५.१६
एतद्भः कथितं सर्वं	३.२८	एतावदुक्त्वा भगवान् (उ)	३४.१५२	एवं चतुर्धैतानि तथा	१२.२७१	एवं शुद्ध समाचारो (उ)	४०.१५	एवमाभाष्य कालार्णि (उ)	३१.६६
एतद्भः कथितं सर्वं	१४.६५	एतावदुक्त्वा वचनं	१२.२४५	एवं ज्ञात्वा परो योगी (उ)	२८.१४	एवं स भगवान्	१७.२४	एवमाभाष्य विप्रेन्द्रो	१४.४७

एवमाभाष्य विश्वात्मा	६.१८	एवमुक्त्वा यथोक्तः	३२.१४	एष न कथितो धर्मो (उ)	२६.७७	एषा विमुक्तिः परमा (उ)	१०.११	श्रींकारमूर्तये तुभ्यं (उ)	३१.५६
एवमीश्वर समर्पितान्तरो	१४.६१	एवमुक्त्वा श्रियं (उ)	४६.१२०	एष नारायणो मत्तो	६.७७	एषा सूर्यस्य	४३.३६	श्रींकार व्यहृति मुतां (उ)	१८.२४
एवमुक्तः स भगवान्	३५.२७	एवमुक्त्वा स तद्वाज्यं	२०.४८	एष ब्रह्मास्य जगतः (उ)	३१.६०	एवैव सर्गभूतानां	१६.१६६	श्रींकार समनुस्मृत्य	६.६६
एवमुक्तस्तदा तेन	२६.७१	एवमुक्त्वा स भगवान्	३०.६३	एष व. कथितो विप्रा (उ)	२६.४५	एष्टव्या बहवः पुत्राः (उ)	२०.३०	श्रींकारस्तत्परं ब्रह्म (उ)	१४.५७
एवमुक्ताय विप्रेण	१.६४	एवमुक्त्वा स भगवान्	३६.१६	एष पाशुपतो योगः (उ)	३६.५६	एष्टव्या बहवः पुत्राः (उ)	३५.१३	श्रींकारस्ते वाचको (उ)	५.२८
एवमुक्ताश्च कृष्णेन	२७.१६	एवमुक्त्वा स राजानं (उ)	३६.२०	एष पुण्यो गिरिवरो (उ)	४०.३७	ऐ		श्रींकारासक्तमनसो	३४.६
एवमुक्तास्तु मुनयो	४०.१	एवमुक्त्वा हृषीकेशः (उ)	१.४२	एष रुद्रो महादेवः	१५.१५	ऐन्द्री त्रैलोक्यनमिता	१२.१७७	श्रींकारेणाथ चात्मानं (उ)	२६.१५
एवमुक्ते तु मुनयः	१५.१८	एवमेष महादेवो	४३.१	एष व कथितः	२३.४७	ऐषा सर्वजगत्सूतिः	१.३८	श्रींकारो ब्रह्मणो	५२.२२
एवमुक्तो भगवता	२६.६	एवमप्रकारो भगवान्	१०.३१	एष व कथितः (उ)	२३.८२	ऐश्वरं ब्रह्म सद्भावं	१०.७५	श्रीं नमो ब्रह्मणो (उ)	३१.५०
एवमुक्तो भगवता	३०.५६	एष आत्माहमव्यक्तो (उ)	२.४६	एष व कथितो	१७.६६	ऐश्वर्याष्टदलं श्वेत (उ)	११.५६	श्रींलघोताय च शान्ताय (उ)	१८.३५
एवमुक्तो महादेवः (उ)	३८.३२	एष एव वरः	६.८१	एष वै प्रथमः कल्पः (उ)	२१.१६	श्री		श्रीमित्युक्त्वा ययी	२३.१३
एवमुक्त्वा तु मुनयः	३०.६६	एष एव विधिवस्त्वभावेन	४६.५१	एष वै सर्वयज्ञानां (उ)	२४.१२	ॐकारं समनुस्मृत्य	७.२८	श्रींठयोः स्वन्दमानेण (उ)	११.२५
एवमुक्त्वा तु मुनयः (उ)	१.२८	एष गुह्योपदेशस्ते	१२.३०२	एष वोऽभिहितः (उ)	२५.१	ॐ नमस्कृत्याप्रमेयाय	१.१	श्री	
एवमुक्त्वाथ भगवानः	३१.८०	एष चक्री चक्रवर्ती (उ)	३८.६८	एष वो विहितः (उ)	२२.६०	ॐ नमस्तोऽस्तु महादेवि	१२.२३६	श्रीष्वं स्नेहमाहारं (उ)	२६.५०
एवमुक्त्वाथ विप्रधिः	१५.२८	एष देवो महादेवः	२६.६१	एषा वंशप्रसूतस्तु	४०.४८	ॐ नमो ज्ञानरूपाय (उ)	४६.५७	श्रीष्वार्थमशक्तो वा (उ)	१७.४०
एवमुक्त्वाथ विप्रधि-	१५.३३	एष देवो महादेवः (उ)	२६.३६	एषा तवाम्बिके देवि	१२.२४२	ॐ नमो नीलकण्ठाय	२५.६६	क एव पुरुषो देव (उ)	३८.५६
एवमुक्त्वा ददौ	२५.४७	एष देवो महादेवो (उ)	३८.६५	एषा दक्षस्य कन्याना	१३.२४	श्रींकार पूर्विकाभिस्तु (उ)	३३.१६	क एव पुरुषो	६.५४
एवमुक्त्वा भगवान्	३१.८०	एष देवो महादेवो (उ)	३८.८०	एषा तिषिवर्ष्णवी (उ)	२६.३३	श्रींकार मादितः कृत्वा (उ)	१४.५३	कच्चिन्नु विस्मृतो	१०.१७
एवमुक्त्वा महादेवो	१४.६४	एष धर्मः परो (उ)	२४.६	एषा पुण्यतमा देवी (उ)	४०.१	श्रींकार मुच्चार्यं निलोक्य (उ)	५.२०	कणादः कपिलो गर्भो (उ)	१.१७
एवमुक्त्वा महायोगी	३४.३१	एष धाता विधाता	६.५६	एषा रजस्तमोयुक्ता	२६.५०	श्रींकार मूर्तियोगात्मा	१६.१८६	कथं केन विधानेन	२२.७२

कथं च भवाञ्जज्ञः	६.४	कदाचित्तत्र वसता	३५.२२	करोति विविधान्देहान्दृश्यते	४६.३१	कश्चिदभ्याजगामेन शार्दूलो	३३.४	कामतीर्थमिति ख्यातं अत्र	४१.५५
कथं तत्परमं ब्रह्म (उ)	३१.१८	कदाचित्तस्य सुप्तस्य	६.१०	कलुषश्रेयसिनि शत्रो (उ)	१४.६५	कश्चिद्दाहवनं पुण्यं (उ)	३८.५२	कामधेनुबृंहद्गर्भो	१२.१०८
कथं त्वां देवदेवेश (उ)	३६.४१	कदाचित्स्वशृङ्गं द्राष्टुं	१४.५८	कर्त्ता कारयिता विष्णु	१६.१६२	कः समाराध्यते देवो	२६.५२	कामुकी कलिताभावा	१२.१७०
कथं दाहवनम्प्राप्तो (उ)	३८.१	कदाचिदपि नाशयेयं (उ)	१४.७८	कर्मस्याश्रमं पुण्यं	४८.५६	कः संसार इतीशानः (उ)	१.२७	काम्यानिचैव श्राद्धानि (उ)	२०.७
कथं देवेन रुद्रेण (उ)	३१.१	कद्रुमुनिश्च धर्मज्ञा	१६.१८	कर्मणा क्षीयते पाप	३.२२	कस्त्वं कुतो वा	२६.७०	कायावरोहणं नाम (उ)	४४.७
कथं पश्येम तं देवं (उ)	३६.१	कन्यकान्द्रुपयित्वा तु (उ)	३३.१०	कर्मणा मनसा वाचा	१२.२६०	कालन्ते योगिनो नित्यं (उ)	३८.६१	कायेन वाद्य दैवेन (उ)	१३.१६
कथं भवदभिरुदितं (उ)	३८.२८	कन्यका वै द्वितीयायं (उ)	२०.१८	कर्मणा मनसा वाचा	१५.८६	काचिदागत्य कृष्णस्य	२६.१४	कारणं सर्वभावानामा- (उ)	२६.१६
कथं लिंगमभूत्पूर्वं	२६.६५	कन्या कीर्तिमती	१६.२७	कर्मणा मनसा वाचा (उ)	११.१४	काञ्चनी द्विगुणा	५०.१३	कारवः शिल्पिनो वैद्या (उ)	२३.५७
कथं स भगवानीशः	१.६३	कन्यायां सुमहवीर्यो	१४.८	कर्मणा मनसा वाचा (उ)	११.१८	काञ्चनेन तु पात्रेण (उ)	२२.६६	कारकमं तथा जीवः	२.४१
कथं स भगवानीशः	६.३	कर्पादितो निरातङ्गान्नील	१०.३४	कर्मणा सहिताज्ज्ञानात्	३.२३	काञ्चनेन विमानेन (उ)	१४.१०६	कार्त्तवीर्यं सुतं द्रष्टु	२२.६८
कथयन्त मां नित्यं (उ)	११.८७	कपालपाणये तुभ्यं नमो (उ)	३६.३१	कर्मण्यपि प्रवृत्तोऽपि (उ)	११.८३	काञ्चनेन विमानेन (उ)	४२.८	कार्तिकस्य तु मासस्य (उ)	४१.७६
कथयिष्यामि ते वत्स	३६.१६	कपालपाणिः खट्वाङ्गी (उ)	३०.१६	कर्मभूमिरियं विप्रा	४७.२३	का त्वं देवि	१.५६	कार्तिकेमासि देवेश (उ)	४२.२७
कथयिष्यामि ते वत्स	३७.१	कपालमोचनं तीर्थं	३५.१५	कर्मारम्भेषु सर्वेषु (उ)	२०.२४	का त्वं देवि विशालाभि	१२.४६	कार्पासमुपवतीतार्थं निमित्तं (उ)	१२.६
कथिता हि पुराणेषु (उ)	४५.५१	कपालमोचनं नाम तीर्थं (उ)	३०.२४	कर्म सन्यासिनः केचि	२.८५	कान्ता चिशाम्बरवरा	१२.६६	कार्पासस्यैव हरणे (उ)	३४.७
कथितुं नेह शक्नोमि	३६.२२	कपिला च विशल्या (उ)	४०.२८	कलाकाष्ठानिमेवाश्च (उ)	६.४०	कापालं नाकुलं वामं	१६.११६	कार्यं जगद्धाव्यक्तं	१.६५
कथितो भवता धर्मो (उ)	४५.२	कपिलां पाटलां धेनुं	३६.४७	कलिः कल्क विहङ्गो	१२.१५३	कापालं भैरवञ्चैव	१२.२६२	कार्यमित्येव यत्कर्म	३.१६
कथितो भवता सर्गो	६.२	कपोत टिट्ठिभाश्चैव (उ)	३४.१४	कलिगदेश पञ्चार्द्धे (उ)	४०.६	कापाली शकला मूर्तिः	१२.१६७	कालञ्जरं महातीर्थं (उ)	३६.१०
कथितो भवता सर्गः	४०.२	कम्बलाश्वतरो नागौ	३७.१६	कली प्रमारको रोगः	३०.२	कापिलं वामनञ्चैव	१.१६	कालमेव प्रतीक्षत (उ)	२८.१३
कथ्यन्ते चैव महात्म्य (उ)	४६.३०	करोति कालः सकलं	१२.२४	कल्बवैः पूर्णदेहा	३१.४३	कामं श्राद्धेऽर्चयोन्मित्रं (उ)	२१.२२	कालशाकं महाशक्लः (उ)	२०.४३
कदाचित्तत्र लीलायं	२६.६	करोति नित्यं परमं (उ)	३८.२०	कथं पितृगणानां	१०.६१	कामक्रोधादयो दोषा	३३.१२	कालसूर्यं प्रतीकाशा	१६.१३६

कालः सृजति	१२.१७	काष्ठा सर्वान्तरस्या	१२.६५	किरीटिनं गदा हस्तं	१२.५४	कुरुक्षेत्रं दद्रकोटिनमंदा	३१.४७	कुसुमायुध रूपेण रुद्रलोके (उ)	४१.५६
कालः सृजाति भूतानि (उ)	३.१६	कि कारणमिदं (उ)	१.२६	किरीटिन गदाहस्तं	१२.५६	कुर्याच्चित्त्वारि पात्राणि (उ)	२३.७५	कुसुम्पिण्डमूलं वै (उ)	२०.४६
कालाग्नि कालदहनं	३०.५१	कि कारणमिदं ब्रह्मन् (उ)	३१.८	किरीटिनं गदिनं	२५.५१	कुर्यादिनशनं बाध भृगोः (उ)	३०.१८	कूटस्थं जगतामेकं	१६.२५
कालाग्निबद्धो योगात्मा	४४.२७	किङ्कार्यं कारणं	१.६३	कियन्तो देव देवस्य	५१.३	कुर्यादिनशनं विप्रः (उ)	३२.२३	कूष्माण्डी घनरत्नान्या	१२.१४०
कालाञ्जनः शुक्र शैलो	४५.३७	कि ताल्लिग सुरश्रेष्ठ	२६.६२	किरीटिनी कुण्डलिने (उ)	३६.३३	कुर्याद्विमर्दनं धीमान्- (उ)	१६.६५	कृच्छ्रातिकृच्छ्री वा (उ)	३३.२४
कालात्प्रबुद्धो राजा	२३.६	कि त्वया भगवानेव	१५.१३	कि हि श्रेयस्करतरं	२०.३४	कुर्वन्तोमत्प्रसादार्थं (उ)	११.८५	कृच्छ्रं द्वादशरात्रन्तु (उ)	३३.३१
कालानलसमप्रस्थं	२६.७३	कि न पश्यसि	६.४२	कीटाः पिपीलिकाश्चैव	३१.३२	कुर्वन्ति चावताराणि	३०.२७	कृतं कि भवतेदानी-	६.३१
कालेन हन्यते विष्णुः	१६.७२	कि न पश्यसि	६.६३	कीतिता चानिरुद्रस्य (उ)	४६.१०३	कुर्वन्ति चावताराणि	५३.२७	कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो (उ)	२१.४३
काले प्राप्ते महाविष्णुः	१७.४०	किन्तु कार्यं विशेषेण	२२.४१	कीर्त्यते हि यथा (उ)	४६.१३१	कुर्वन्त्यवेददृष्टानि	३०.१०	कृतजघ्न तथा द्रोही (उ)	१४.४१
काले महेशनिहते (उ)	३६.३५	किन्तु मोहयति	६.४८	कुक्षुरस्य सुतो	२४.४८	कुलान्युभयतः सप्त (उ)	३७.३४	कृतञ्च लवणं सर्वं (उ)	१४.२०
कालो भूत्वा न	१०.८५	किन्तु रुद्रेण तादात्म्यं	२२.४६	कुटुम्बभक्तवसनाह्वयं (उ)	२६.१०	कुलालचक्र पर्यन्तं	४१.३६	कृतं त्रेता द्वापरञ्च	२८.१
कावेरी नाम विख्याता (उ)	४०.४०	किन्तु लीलायमेवैतन्	६.३४	कुटुम्ब भरणायतः	२.७६	कुलालचित्र कर्मान्नं (उ)	१७.६	कृतं त्रेता द्वापरञ्च	२६.४
काश्चिद्गायन्ति विविधं	२६.१०	किन्नरी सुरभी	१२.१३८	कुण्डिश्च कुण्डिबाहुश्च	५३.१६	कुविवाहः क्रिया लोपं- (उ)	१६.२०	कृतं मया तत्कलं	१०.७७
काश्चिद्विलास बहुला	२६.११	किमर्थं पुण्डरीकाक्ष	२५.८०	कुण्डिस्तस्य सुतो	२४.४२	कुशलः प्रथमस्तेषां	४०.२०	कृतवर्गस्य तत्पुत्रः	२४.६६
काश्चिद्भूषण वर्णाणि	२६.१२	किमर्थं पुण्डरीकाक्ष (उ)	१.३७	कृतः सर्वमिदं जात	४.३	कुशिकः प्रथमस्तेषां	२४.२	कृतवीर्यः कृताग्निश्च	२२.१८
काश्चिद्भूषण वर्णाणि	२६.१३	किमर्थमागतो ब्रह्मन्	१७.६	कृतो ह्यरिमेयात्मा	६.५०	कुशिकः प्रथमस्तेषां	२४.२	कृताञ्जलि दक्षिणतः	२५.५६
काषायिणोऽप्य निरन्ध्र	३०.१६	किमर्थमेतद्ब्रह्मन् ब्रह्माणो (उ)	३१.६०	कुमारतुल्योऽप्रतिमो (उ)	४३.२५	कुशीलवः कुम्भकारः (उ)	३०.११	कृतानुमन्त्रणं कुर्यात्- (उ)	१६.१२
काष्ठागतो दक्षिणतः	४१.३६	किमेतद्भगवद्रूपं (उ)	३५.६०	कुमारस्य तु कुमारं	४०.१८	कुशीलवः कुम्भकारः (उ)	१७.१७	कृतानुमदकम्भञ्च (उ)	२६.२३
काष्ठा त्रिशत्कला	५.७	किमेवाञ्च भवेच्छ्रेयः	३१.११	कुमुदो मुकुटश्चैव	४५.३४	कुशीलवः कुम्भकारः (उ)	२५.१३	कृतास्वोऽय एणास्वोश्च	२०.२३
काष्ठादिष्वेव भूर्वाणां (उ)	११.६६	कि यत्नः सृष्टयो	१.६६	कुम्भकणं सूर्यराखा-	१६.१२	कुशीलवः कुम्भकारः (उ)	४६.२१	कृते तु नैमिषं	३७.३७
		कियन्तो देव देवस्य	५१.३	कुम्भीपाकं वृतरणी मसि- (उ)	२४.८	कुशीलवः कुम्भकारः (उ)	४०.१७	कृतोपनयनो वेदान्त्यष्ट	१७.४४

कृतोपनयनो वेदान-	२४.५७	कुशास्वस्य तु देवर्षेदेवः	१८.१६	केन वा देव मार्गेण (उ)	३६.४२	क्रोधेन महताविष्टो	१०.३	क्षेत्रज्ञशक्तिरव्यक्त लक्षणो	१२.७८
कृतोपनयनो वेदानधीयाति	१२.४	कुपेर भावे वाणिज्यं (उ)	२५.३	केशानां चात्मनः स्वशं (उ)	१३.८	क्रोधेनैव च यद्भुक्तं (उ)	२२.६६	खगध्वजा खगारूढा	१२.१५१
कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं	३२.१२	कृष्णद्वैपायनः	३०.६७	केवा भगवती देवी	१२.२	क्रोष्टोरेकोऽभवत्पुत्रो	२४.१	ख्यात्याद्या जगद्गुः	८.२०
कृत्वा गिरि सुतां (उ)	३६.१८	कृष्ण द्वैपायन स्योक्तं (उ)	४६.१०५	कोऽपि स्थात्सर्वभावनां (उ)	३६.६६	क्रौञ्चद्वीपः स्थितो	४६.२७	ग	
कृत्वा चैबोत्तरविधि	२८.३	कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां	३६.६	कोटितीर्थं समासाद्य	३४.१६	क्रौञ्च द्वीपस्य	४६.३३	गङ्गा च यमुना चैव (उ)	१३.२४
कृत्वा तु मिथ्याध्ययनं (उ)	३४.८२	कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां (उ)	४१.७१	कोटितीर्थेऽप्य सम्पूर्णं (उ)	३७.२६	क्लृप्तं सन्यासिनश्चान्नं (उ)	१७.१०	गङ्गा तीर्थन्तु देवेशं	३५.६
कृत्वा तु रावणवधं (उ)	३४.१२८	कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां (उ)	४१.८४	कोटिसूर्यं प्रतीकाशा ज्वाला-	३६.७०	क्वचिच्च हस्ते रोद्रं (उ)	३६.१६	गङ्गाद्वारे प्रभासे तु (उ)	२०.३३
कृत्वा तु बाहणी-	२०.२४	कृष्णाग्निः स्रोत्तरीयः (उ)	२७.३४	को न्वयम्भाति वपुषा	१६.१५७	क्षत्रविद् शूद्रदायदा ये (उ)	२३.३०	गङ्गा भगवती नित्यं	२५.१३
कृत्वा तु शपथं विप्रो (उ)	३४.७६	कृष्णाग्निने तिलान् (उ)	२६.२२	को भवान् कुत	३४.६	क्षमा तु सुषुवे	१३.६	गङ्गामेव विषेवन्ते	३७.३८
कृत्वा तेन महद्युद्धं	१७.१३	कृष्णाग्निनो पर्वताङ्ग	१७.४६	कौपीन वसनाः केचिद-	३४.७	क्षमा दया च विज्ञानं (उ)	१५.२७	गङ्गा यमुनमासाद्य	२६.३३
कृत्वात्मयोगं विप्रेन्द्रा	२६.५०	कृष्णाष्टम्यां महादेवं (उ)	३४.६७	कौर्म पुराणमखिलं (उ)	४६.६८	क्षान्नवृत्ति परां प्राहुर्न (उ)	२५.५	गङ्गा यमुनयोर्मध्ये	३८.३
कृत्वाथ निर्भयः शान्त- (उ)	११.५४	कृष्णाष्टम्यां विशेषेण (उ)	२६.२६	कौर्म मात्स्यं	१.१५	क्षान्तिः प्रज्ञाचिन्तिः	१२.११३	गङ्गा यमुनयोर्मध्ये	३६.४४
कृत्वाथ पार्श्वे	१६.१७६	कृष्णो वा यत्र चारति (उ)	१६.२५	कौशिको लोहिनी	४७.३०	क्षारो देक्षुर सोदश्च	४५.४	गङ्गा यमुनयोर्मध्ये	३७.१२
कृत्वाभिषेकं तु नरः	३७.२१	केचिरवन्तस्तंकाशाः केचिद- (उ)	४५.३६	क्रिया दुष्टं भाव दुष्टम्- (उ)	१७.२५	क्षालिनी मृण्मयी	१२.१२६	गङ्गायामक्षयं श्राद्धं (उ)	२०.२६
कृत्वा सूत्रं पुरीषं (उ)	१३.३४	केचिदध्यायपरा नित्यं	४६.४४	क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो	८.२२	क्षितौ तारयते मर्त्या-	३७.३१	गङ्गा सलिलधाराय (उ)	३६.२७
कृत्वा विश्वगुरुं विष्णु (उ)	३८.५	केचिदध्यायं प्रशंसन्ति	३१.१०	क्रियाहीनस्य मूलस्य (उ)	२३.६	क्षिप्त्वा चार्द्धं यथापूर्वं (उ)	२२.४३	गच्छ गच्छ स्वकं	३०.६२
कृत्वा वै नैष्टिकीन्दीक्षाम-	३१.४५	केचिदध्यायं प्रशंसन्ति	३१.८	क्रीडते नाकलोकस्थो (उ)	४२.२५	क्षिप्त्वा पलाशिनी	४७.३६	गच्छध्वं विज्वराः सर्वे (उ)	११.१२३
कृत्वा ह्यल्पपकिञ्चल्कं	१७.१६	केचिन्निद्राजितश्वासाः (उ)	५.६	क्रीडते विविधैर्मूर्तै-	२५.३७	क्षीणं पीतं सुरैः	४३.३५	गच्छध्वमेन शरणं	१६.६८
कृत्वाहृत्पचनिलये (उ)	२६.११	केतुमाले नराः काका	४७.१	क्रीडन्ति मुदिता	४८.४७	क्षीरोदकन्यया नित्यं	४६.६७	गच्छ वाराणसी दिव्या-	२३.४१
कृत्वात ददमुतं कर्म	१७.६५	केदारं तीर्थमुख्याख्यं	३५.१२	क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं (उ)	२०.४४	क्षीरोदस्थोत्तरं कूलं	१६.२७		
		केदारे फल्गुतीर्थं च (उ)	२०.३४						

गजरूपा शिला तत्र (उ)	४१.५८	गन्धर्वकिन्नराकीर्ण	४८.४१	गायत्रीञ्चैव वेदांस्तु (उ)	१४.५२	गुरु प्रियार्थं सर्वं (उ)	१४.२२	गृहस्थस्य परो धर्मो	२.५०
गजशैले तु दुर्गाया	४८.२७	गन्धर्वा गहवाद्याश्च (उ)	६.३६	गायन्ति गानैर्विधि-	४२.१४	गुरुत्परिपूज्याश्च (उ)	१४.३१	गृहस्थस्य समासेन	२.४३
गणेश्वरानकं सहस्र-	२५.५७	गन्धर्वाणां पुरातनं	४८.४६	गायन्ति गीतैर्विधि-(उ)	३१.७६	गुरुं भृत्याश्चोज्जिहोर्वन (उ)	२६.७४	गृहस्थानाञ्च सर्वे	२२.४६
गणेश्वरादच संक्रुद्धा	१५.६०	गन्धर्वाप्सरसश्चैनं	४२.१६	गायन्ति चैव नृत्यन्ति	४७.१६	गुरोरपि न भोक्तव्यमन्नं (उ)	१७.१५	गृहस्थाद्यान्तदानेन (उ)	२८.१८
गते च द्वादशे वर्षे	१६.१०१	गन्धर्वाप्सरसां मुख्या	२६.७	गायन्ति नृत्यन्ति विलासयुक्ता	३८.१६	गुरोरप्यवलितस्य (उ)	१४.२५	गृहाणां चैतां विमलां (उ)	३४.१३६
गते देवेश्वररिपो	२६.३४	गन्धर्वाश्च पिशाचाश्च (उ)	४५.३१	गायन्ति पितरो गाथाः (उ)	३५.११	गुरोराक्रोशमन्मृतं कुर्यात्-(उ)	३४.८६	गृहाण भिक्षां भगवन् (उ)	३१.८७
गतेनापि न कार्यन्ते (उ)	२६.३०	गन्धर्वैः किन्नरे	५०.६	गायन्ति सिद्धाः किल	३२.२६	गुरोर्गुरौ सन्निहिते (उ)	१४.२६	गृहीतव्यानि पुष्पाणि (उ)	१६.८
गते नारायणे कृष्णे	२८.२	गन्धर्वारंरसैर्हीनं शब्द-	४.७	गास्तथा जनयामास	१८.१२	गुरोर्भायां समाश्न्य (उ)	३२.१२	गृहीत्वा भीषणः	१५.६१
गते पराङ्मदितये काले (उ)	४६.२	गमिष्यामि परं स्थानं	२७.७	गिरीन्द्रवचनं श्रुत्वा	१२.४७	गुरोर्भक्तं प्रतिवादो (उ)	१४.६	गृहीत्वा मायया वेधं (उ)	३४.११४
गते बहुतिथे काले	२६.१८	गया तीर्थं महा तीर्थं	३५.५	गीत्वा दित्र शीलश्च (उ)	२१.३८	गुर्वङ्ग नागमः शुद्धये (उ)	३२.१४	गृहीत्वा मुसलं राजा (उ)	३२.५
गते महेश्वरे देवे	१०.१	गयां प्राप्त्वा नुषंगेण (उ)	२०.३१	गीयते मुनिभिः साक्षी (उ)	४६.२३	गुल्मवल्ली लतानान्तु (उ)	३३.३७	गृहे वा सुशुभे देशे (उ)	११.५१
गत्वा कण्वाश्रमं	२३.३६	गयाभिगमनं कर्तुं यं (उ)	३५.१०	गीयते सर्वमायात्मा (उ)	४६.३४	गृहाम्बिका गुणोत्पत्ति-	१२.११६	गोकर्णेश्चामवत्स्माद्-	५३.८
गत्वा दुहितरं विप्रः (उ)	३३.१	गवां वा संप्रदानेन (उ)	२६.५८	गुणवान्मुक्तसम्पन्नौ	३६.४३	गृहात्ता राजसा सिद्धा (उ)	१८.८०	गोगोमायुकपीना च (उ)	३४.१०
गत्वा पृथक् स्वमात्मानं (उ)	२६.२२	गवां शतसहस्रस्य	३८.२	गुण साम्ये तदा तस्मिन्	४.१०	गृहा विद्यात्मविद्या च	१२.६५	गोचर्म मात्रामपि वा (उ)	२६.१४
गत्वा महान्तं	१७.५७	गवां हि रजसाप्रोक्तं (उ)	१८.१४	गुणाद्वा योग जा	१२.६२	गृहाद् गृहातमं (उ)	२.३	गोदावरी नदी पुण्या (उ)	३७.१५
गत्वा रामेश्वरं पुण्यं (उ)	३०.२३	गवि मधुनमासेव्य (उ)	३३.१२	गुणात्मकत्वात्रैकाल्ये	४.५८	गृहाद् गृहातमं ज्ञानं (उ)	२६.२०	गोदावरी भीमरथी	४७.३६
गत्वा विज्ञापयामा-	१६.८१	गान्धर्वं ह्युद जातीनां	२.७०	गुप्तये सर्वं देवानां	२.२७	गृहाद् गृहातमं तीर्थं (उ)	४४.१२	गोदोहमात्रं तिष्ठेत (उ)	२६.६
गत्वा सिंहासनगतो	१७.४	गायत्रं च श्चश्चैव	७.५७	गुरवे तुघनं दत्त्वा (उ)	१५.२	गृहान्ति सततं वेदा (उ)	४.६	गोभिश्च दैवतैर्विप्रेः (उ)	१६.१६
गन्धमादन कौलासो	४६.३७	गायत्री च वृहत्पुष्पिणक्	४१.३३	गुरुञ्चैवाप्युपासीत (उ)	१८.५२	गृहमेधिषु चान्येषु (उ)	२७.३६	गोमयेनोदकं भूमि (उ)	२२.१
गन्धर्वकन्यका दिव्यास्त-	२६.६	गायत्री वेद जननी गायत्री	१४.५६	गुरुपत्नी तु युवती (उ)	१४.३३	गृहस्थञ्च वनस्थं	२.४२	गोभूताग्निं वर्णां वा (उ)	३२.२

गोमूत्र यावकाहारः सप्त-(उ)	३४.२३	चण्डालम्लेच्छ संभाषे (उ)	१३.४	चतुर्विधानि भूतानि (उ)	६.४२	चाण्डालकूपे भाण्डेषु (उ)	३४.३७	चित्रसेनस्तथोर्णयुद्	४२.१३
गोमेदः प्रथमस्तेषां	४६.३	चण्डालाशांचपतितान् (उ)	१८.८१	चतुर्विंशकमग्न्यक्तं (उ)	७.२५	चाण्डालं तु शवं (उ)	३४.७०	चित्रोत्पत्ता विशाला	४७.३३
गोवधेयं द्विजश्रेष्ठ	१६.१०७	चतस्रः शक्तयो देव्याः	१२.११	चतुर्विंशतितत्त्वानि माया (उ)	७.२१	चाण्डालपतितदीप्तु (उ)	३४.६५	चिन्तयामि पुनः	२.४
गोवर्द्धनगिरि प्राप्यस्त-	१४.१८	चतुरशीति साहसो	४५.७	चतुर्व्यूहबरो विष्णु	२२.७७	चाण्डालसूतकि शवास्तथा	३४.६६	चिन्तयेत्तत्र विमलं (उ)	११.५८
गोसहस्र फलं प्राप्य (उ)	४१.३२	चतुर्थं शिव धर्मस्थं	१.१८	चतुर्व्यूह सहस्रान्ते (उ)	४५.११	चाण्डालसूत क्रिशवैः (उ)	३४.६७	चिन्तयेत्परमात्मानंतन्मध्ये (उ)	११.६२
गोसहस्राब्धं पादञ्च (उ)	३३.२५	चतुर्द्वारमनोपमं	४७.१३	चतुर्व्यूहं सहस्रान्ते (उ)	४५.११	चाण्डालं तु सस्पृष्टं (उ)	३४.३८	चिन्तयेत्स्वात्मनीशानं (उ)	११.६७
गौतमाय ददौ पूर्वं (उ)	४६.१४१	चतुर्दश सहस्राणि	४६.१	चत्वरं वा श्मशानं (उ)	१३.३	चान्द्रायणं चरेत्पूर्वं (उ)	३४.६३	चीरवासा मवेन्निरयं (उ)	२७.८
गौतमोऽगस्तिरत्रिंशच्च	२२.८३	चतुर्दशानां विद्यानां (उ)	१५.३२	चत्वारि भारतवर्षे	४७.४५	चान्द्रायणं पराकं (उ)	३३.३६	चुतराणिपि वै तेषां (उ)	२५.१४
गौतमोऽगस्ति सुकेशश्च (उ)	३६.४०	चतुर्दशानां विद्यानां (उ)	३५.२८	चत्वारिंशत्सहस्राणि	४१.३०	चान्द्रायणञ्च कुर्वीत (उ)	३३.३	चेतसा बोध युक्तेन	११.७४
गौरी कुमुदती	४६.२६	चतुर्दश संस्थितो	५१.३६	चत्वारोऽहश्च	२.७५	चान्द्रायणञ्चरेत्सम्यक् (उ)	३४.२५	चेतसा भाव युक्तेन	१५.८५
ग्रहणादिषु कालेषु (उ)	३४.१०७	चतुर्वाहमुदारान्	२६.३	चन्द्रगाश्चैव गाहाश्च	४३.१३	चान्द्रायणविधानैर्वा (उ)	२७.२६	चैत्यं वृक्षं न वै (उ)	१६.७६
ग्रामान्ते वृक्षमूले वा (उ)	२८.१६	चतुर्वाहमुदारान्	२६.३	चन्द्रतीर्थमिति ख्यातं (उ)	३७.२३	चान्द्रायणव्रतं चरः (उ)	२१.८	चैत्रकिम्पुरुषाद्यास्तु	५१.६
ग्रीष्मे पंचतपास्तद्व-(उ)	२७.२६	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	१७.४२	चन्द्रमाः सोमपुत्रश्च	४३.२६	चान्द्रायणशतं साधं (उ)	४२.४१	चैत्रमासे तु सम्प्राप्ते (उ)	४१.४४
घ		चतुर्भुजा शङ्खचक्र	१३.६	चन्द्रसूर्योपरागे च गत्वा (उ)	४०.३६	चान्द्रायणानि वा (उ)	३२.१८	चैत्रा संवत्सराख्या	११.१५०
घृतेन स्नापयेद्ब्रह्मं (उ)	४१.६५	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	२०.६३	चन्द्रस्य षोडशो	४१.१६	चान्द्रायणेन शुद्ध्यते (उ)	३३.६	चैत्रे मासे स	४३.२०
घृतेन स्नापयेद्ब्रह्मं (उ)	४१.६५	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	११.१५	चन्द्रांश्चैव गाहाश्च	३१.३३	चान्द्रायणेन शुद्ध्यते (उ)	३४.२४	अथवनश्य सुता भार्या	१६.४
घृतेन स्नापयेद्ब्रह्मं (उ)	४१.६५	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	२.५	चन्द्रांश्चैव गाहाश्च	४३.१५	चामीकुरवपुः श्रीमान्पुर्णं (उ)	३८.७	छ	
चकारदेवकी स्रुत देवधि	२५.२१	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	४.५१	चन्द्रांश्चैव गाहाश्च	३१.६६	चारुदण्डः सुचारुश्च	२४.८१	छगलः कुण्ड कर्णश्च	५३.२४
चकार महतीं पुजां (उ)	३८.३६	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	५.१०	चन्द्रांश्चैव गाहाश्च	२.२३	चिकित्सकस्य चैवान्न (उ)	१७.७	छत्रं चोष्णीषममलं (उ)	१५.४
चकारशं करोमिहां	१६.१२५	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	५.१८	चन्द्रांश्चैव गाहाश्च	३६.३४	चित्रकस्या भवत्पुत्रः	२४.४६	छन्दसां प्रीणनं कुर्यात् (उ)	१४.६३
चक्रोपजीविरजक-(उ)	१७.५	चतुर्भुजा शङ्खचक्र	२६.६८	चन्द्रांश्चैव गाहाश्च	३२.११				

ज	जज्ञे रावणानाशयं	२१.१८	जम्बूद्वीपः प्रधानोऽयं	४५.२	जलेचराश्च जलजान् (उ)	३४.१७	ज्येष्ठमासे तु सम्प्राप्ते (उ)	४१.६४
जगत्संस्थापयोद्विष्वं	५१.४२		जम्बूद्वीपः समस्तानां	४५.६	जहौ प्राणांश्च	१०.२२	ज्येष्ठं वै श्रवणं	१६.११
जगद्योभिर्जगन्माता	१२.११७		जम्बूद्वीपस्य सा	४५.१७	जातकर्मादिकाः सर्वाः (उ)	४३.२७	ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता (उ)	१२.३३
जगद्योनिर्महाभूतं परब्रह्म	४.८		जम्बूद्वीपस्य	४६.१	जातमात्रस्य बालस्य (उ)	२३.१३	ज्योतिर्द्वाभि पृथक्कल्प-	५१.१५
जगाम चेप्सितं शम्भुं	२६.१०८		जम्भकाद्यैस्तथा नागैः	४४.२३	जातरूपमयीं मालां (उ)	३८.८	ज्योति पश्यन्ति	१०.७०
जगाम देवतानीकं	१६.१८६		जयध्वजस्तु मतिमान्देवं	२२.२३	जातेश्व रामे देवानाम्	२४.७८	ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे	४०.१२
जगाम मनसा देव	२६.१०७		जयध्वजस्तु मतिमान्	२२.६१	जाते कुमारे तदहः (उ)	२३.६५	ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे	४०.२२
जगाम योगिभिर्जुष्टं	२५.३		जयध्वजस्य पुत्रो	२३.१	जामदग्न्यस्य च शुभं (उ)	४४.१०	ज्योतिष्मान्दशमस्तेषां	४०.८
जगाम रावण पुरी	२१.३७		जयध्वजोऽपितं विष्णुं	२२.८६	जाम्बवत्या वचः श्रुत्वा	२४.८५	ज्योतिश्चापि विकुर्वाण	४.२७
जगाम शरणं देवं	१५.६४		जयन्ती हृद्गुहागम्या	१२.१५२	जाम्बुनदाक्ष्यं भवति	४५.२१	ज्योत्स्ना सा चाभवद्विप्रा	७.५१
जगाम शरणं देवं	१६.१४१		जयन्त नादिर्भगवानमेयो	१६.१७६	जायन्ते मानुषे	१६.१२१	ज्वालामाला प्रतीकाय	२६.८०
जगाम स्वपुत्रीं शुभ्रां	२३.४४		जयादिदेवामरपूजिताम्	१६.१६६	जाहविश्च सुराम्बुश्च	४५.३२	ज्वालामाला सहस्रादयं	१२.५३
जगामादित्यनिर्देशा	१.१०८		जयानन्त महादेव	१६.१८७	जालेश्वरं तीर्थवरं (उ)	४०.३५	ज्वालामाला सहस्राद्या	१२.१०६
जग्राह योगिनः (उ)	११.१२१		जयाशेषदुःखौघनाशं कहेतो	१७.१६	जितेन्द्रियो जितक्रोधस्त (उ)	२७.१६	जातं वि भवता	२५.८४
जघन्य गुण वृत्तिस्था	२.५७		जयेश्वर महादेव (उ)	१.३३	जीवनं सर्वं भूतानां (उ)	२६.१८	जाति श्रैष्ठ्यं तथा हस्ते (उ)	२०.१२
जघान पक्षैः सहसा	१५.६७		जरामरण निर्मुक्तान्	१०.३५	जीवनं सर्वलोकानां (उ)	३१.४४	जात्वा कलियुगं धोर-	३२.२१
जघान मूर्ध्नि पादेन	१५.६५		जल क्रीडासु रुचिरं	६.८	जीवन्ति चैव सत्त्वस्था	४७.४	जात्वा तं परमं	६.५६
जजाप जाप्यं विधि	२६.४७		जल प्रवेशं यः कुर्यात्	३८.६	जैगीषव्यायकपिलस्था (उ)	११.१२६	जात्वा तां भगवान् रुद्रः	१४.६२
जजाप रुद्रमनिशं प्रणव	३३.१६		जल प्रवेशं यः कुर्यात् (उ)	४२.३०	ज्येष्ठञ्च भजमानाख्यं	२४.३५	जात्वा मां वामुदेवाख्यं	१.५१
जजाते तनयो वृष्णेः	२४.४३		जलाद्रवासाः प्रयतो (उ)	३२.३	ज्येष्ठ पुत्रः स तस्यासद्दिश	२०.११	जात्वा समाहितमनाः	३५.३३
			जलेचरान स्थलचरान् (उ)	१७.३४				

ज्ञानकर्म गुणोपेता (उ)	१२.४७	ज्ञेयानि च तथान्येषु	४०.२४	ततः कदाचिद्विप्रेन्द्रा	२२.५१	ततः प्रलोने सर्वस्मिञ्जङ्गमे	४४.२३	ततः सर्वे मुनिवराः	१६.१०२
ज्ञानञ्च कीदृशं	१.६८	ड		ततः कदाचिन्महती	१६.६८	ततः प्रसन्नो भगवान्	२०.५६	ततः सर्वे सुसंयत्ताः	२२.५४
ज्ञानं तदैश्वरं दिव्यं	३०.६१	डिवाहव हतानाञ्च सर्पादि-	२३.५६	ततः कामाहतमनास्त-	२३.७	ततः प्रहस्य भगवान्	६.१६	ततः संवत्सकः शैलानति- (उ)	४५.२८
ज्ञानं तन्नामखं दिव्यं (उ)	४३.३६	त		ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ	१६.१६०	ततः प्रहृष्यमनसा	१.८२	ततः संस्तीर्य तत्स्थाने (उ)	२२.५१
ज्ञान तीर्थं परं गुह्यं	३५.६	तच्छृणुष्व मुनिश्रेष्ठा	२४.८६	ततः कालेन मतिमान्	१७.४६	ततः शक्रोदयो देवा	१८.३	ततः सा जगतां	२५.८६
ज्ञान निष्ठो महायोगी (उ)	२१.१२	तं ते ददुषुतीशानं (उ)	५.२	ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाषं	६.४४	ततः शिष्यान् समाहृत्य	३४.१८	ततः सुपर्णो बलवान्	२६.१६
ज्ञान पूर्वं निवृत्तं	२.६४	तं ते दृष्ट्वाय गिरिशं (उ)	३६.३८	ततः क्रोधावृत तनु-	३५.२३	ततः सत्रे च उद्धृत्य	५२.१८	ततस्तस्मात्परिभ्रष्टो	३८.१३
ज्ञानयोगरताः शान्ता (उ)	३६.५४	तं दृष्ट्वाऽसाधकं	७.५	ततः पञ्चदशे भागे	४३.३८	ततः सन्तर्पयेद्देवा (उ)	१८.८५	ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो	३६.४२
ज्ञान योगरतो भूत्वा	४०.४०	तं दृष्ट्वा चापरं	७.११	ततः पद्मासनासीनं	१०.७	ततः सन्ध्यामुपासीत् (उ)	१६.२५	ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो	३८.५
ज्ञान योगेन मां तस्मा (उ)	११.७३	तं दृष्ट्वा देव मीशानं	६.५३	ततः परं परिपश्यन्ति (उ)	६.१७	ततः स भगवान्	२६.४४	ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो (उ)	४१.६६
ज्ञानं विमुक्तिदं (उ)	१.१३	तं दृष्ट्वा नन्दनं (उ)	४३.२६	ततः प्रह्लाद वचनाद्-	१७.४०	ततः स भगवान्देवो	६.३७	ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो (उ)	४६.१२६
ज्ञानसंन्यासिन केचिद्- (उ)	२८.५	तं दृष्ट्वा वेद व पुपं	२०.६१	ततः पल्लादिनीं वाणीं	६.२५	ततः स भगवान्- (उ)	५.४१	ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो (उ)	४०.१८
ज्ञानात्मकं सर्वगतं (उ)	११.६५	तं दृष्ट्वा वेद विद्वांस- (उ)	१.७	ततः पाशुपताः शांता	३४.५	ततः स भगवान्विष्णुः	१६.११४	ततः स्वस्थानमानीय	६.२३
ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तो (उ)	४५.६	तं प्राह भगवान्	७.३०	ततः पाशुपताः सर्वे	३४.१३	ततः स भगवानीशः (उ)	३१.६५	ततः एव च विस्तारं (उ)	२.३५
ज्ञानानां परमं ज्ञानं (उ)	४६.१३३	तं भर्त्स्य तपसा विप्रा (उ)	३८.२४	ततः पुराण पुरुषो	१०.१६	ततः स भैरवो	१६.२२६	ततश्च कथ्यते भीति (उ)	४६.६७
ज्ञानाय पूर्वं भवतो (उ)	३१.२८	तं मां वित्त महात्मानं (उ)	३८.७८	ततः प्रणमयशिरसा	२६.३०	ततः स मातृभिः	१६.२२०	ततश्चरेत नियमात् (उ)	२६.२७
ज्ञानाय वर्त्तते भिक्षुः	२.८३	तं मां वित्त मुनिश्रेष्ठाः	१४.१४	ततः प्रणम्य वरदं ब्रह्माण-	३६.७	ततः सम्मार्जनं कुर्यात् (उ)	१८.६७	ततश्च शाप कथितो (उ)	४६.६०
ज्ञाने कर्मण्य पगतेलोके	३०.२६	तं विदन्ति परं	३१.७३	ततः प्रभाते	१०.१२	ततः स राजा	२३.१८	ततश्च सूतः स्वगुरुं (उ)	१.११
ज्ञाने कर्म योगेन	१२.३०१	तं सर्वं साक्षिणं	१०.६६	ततः प्रभृति देवोऽसौ	१०.३६	ततः सर्वाणि गुह्यानि	३५.१	ततस्तस्माह भगवान्	१०.३८
ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं	१२.२८४	तणं वा यदि वा (उ)	१६.२	ततः प्रभृति दैत्येन्द्रो	१६.६४	ततः सर्वाणि भूतानि (उ)	३१.६४	ततस्तं जननी पुत्रं	२४.५६

ततस्तानब्रवीद्वाजा	२२.२३	ततोऽम्बवना वृष्टिस्तीव्रता	४५.१२	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.३७	ततो मामाह भगवानघो	२६.७४	तत्र चन्द्र प्रभं शुभ्रं	४७.१२
ततस्तु सलिले	६.७	ततोऽवतीर्य विस्वात्मा	१०.६	ततो दीर्घेण कालेन	७.२५	ततो मायामयीं सृष्ट्वा	१६.१०४	तत्र चाप्सरसः	४६.११
ततस्तूतानपादस्य ध्रुवो	१४.२	ततोऽर्वा कृशोतसां	७.१७	ततो दीर्घेण कालेन	१०.२०	ततो यान्यल्प साराणि (उ)	४५.१३	तत्र तत्र चतुक्त्रा	५०.१६
ततस्ते जलदा घोरा (उ)	४५.४१	ततोऽस्य जज्ञिरे	७.५०	ततो देवाधि देवेशं (उ)	१.४८	ततो युधिष्ठिरो राजा	३६.१२	तत्र तत्राप्सरः संघै-	४६.५७
ततरते जलदा वर्षं (उ)	४५.४२	ततोऽस्य मुञ्जतो	७.४४	ततो देवामुत्पितृन्	७.४०	ततो युयोज तां भूमि (उ)	४३.२३	तत्र तत्राप्सरोवर्या	२३.२६
ततस्तेभ्यः समुद्भूता	१०.२१	ततोऽसृजच्च भूतानि	७.६३	ततो दध्ने दन्तजनना- (उ)	२३.१५	ततो लब्धवरः कृष्णो	२७.१	तत्र तीर्थं तु राजेन्द्र (उ)	४२.११
ततस्ते मुनयः सर्वे (उ)	३६.३६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.२१	ततो ह्याराणि सर्वाणि	६.७७	ततो वाष्पान्निशक्रादीन् (उ)	४६.४३	तत्र ते नैश्वर्यं तं	४६.१८
ततस्ते रश्मयः सप्त (उ)	४५.१६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.२८	ततो व्यातीत तं देव (उ)	३८.३०	ततो विस्मयमपन्नी	२६.७६	तत्र ते यान्ति	४४.१३
ततस्ते राजशार्दूलः	२२.३६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.५२	ततो नारायणः कृष्णो	२७.२०	ततो व्यासो भरद्वाज-	५२.७	तत्र देवादिदेवेन (उ)	३७.२
ततस्तेषां प्रतापेन (उ)	४५.१६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.६१	ततो निवृत्ते मध्याह्ने (उ)	२२.२०	तत्क्षणादेव विमलं	३४.१७	तत्र देवाधिदेवस्य	४६.५
ततस्तेषां प्रसादायै (उ)	३६.१३	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.६६	ततो निशायां वृत्तायां (उ)	३८.७७	तत्तद्रूपं समास्थाय (उ)	४६.३७	तत्र देवाधि देवस्य	४७.१८
ततस्तेभ्यः प्रसादायै (उ)	२२.४६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.८५	ततो नैव चरेत्यापं	३१.६६	तत्तस्य वृत्तमखिलं (उ)	३८.५१	तत्र देवाधि देवस्य	४८.२
ततस्त्वं कर्मयोगेने	१.६७	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.८९	ततो प्रेष्य देवेशं (उ)	३६.६	ततोऽन्नमुत्सृजंद्भुक्ते- (उ)	२२.५५	तत्र देवाधि देवस्य	५३.१०
ततस्त्वा बाह्वेह्वान् (उ)	२२.३८	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४१.९३	ततो बन्ध प्रमुक्तेन	१५.४२	तत्पश्चात्परमं लिङ्गं	३३.५७	तत्र देवाधि देवस्य	४६.३
तताप सुमहाधोरं	१७.१५	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.१	ततो बहुतिथे	१.६७	तत्पश्चात्सा महादेवो	३५.२४	तत्र देवेश्वरेशानं	३६.१६
ततोऽभ्रवर्द्धममर्क- (उ)	८.५	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.१३	ततो बहुतिथे काले	१७.२७	तत्पश्चात् तदर्थं	५.६	तत्र देवो महादेवो	४२.२६
ततोऽजन्ताकृतिः शम्भुः	१६.२२	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.१४	ततो बहुतिथे काले	२५.५०	तत्पश्चात्सा महादेवो	५२.११	तत्र देवो महादेवः (उ)	३५.३२
ततोऽन्नं बहुसंस्कारं (उ)	२२.१६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.१५	ततो भुक्तवतां तेषा- (उ)	२२.५७	तत्र गंगाभुग्पश्य शुचि- (उ)	३७.११	तत्र धर्मवनं नाम	१४.२६
ततोऽन्नमुत्सृजंद्भोक्ता (उ)	२२.७७	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.३३	ततो भुक्तवतां तेषा- (उ)	२२.७६	तत्र गत्वा द्विजो विद्वान् (उ)	३७.४८	तत्र नारायणं देव	४७.१६
ततोऽग्निव्यायतस्तस्य	७.६	ततो गच्छेत् राजेन्द्र (उ)	४२.३५	ततो माता मयानान्तु (उ)	२२.१०४	तत्र गत्वा नरः	३७.२०	तत्र नारायणास्यान्य-	४६.५०

तत्र नारायणस्यापि	४४.६	तत्र सन्निहितो राजन्देव्या(उ)	४०.३८	तत्र स्नात्वा नरो राजन् (उ)	४२.२१	तत्रास्तेभगवान्	४६.१४	तथान्वैविवेधं-	४४.२५
तत्रनारायणो देवो	६.७	तत्र सन्निहितो रुद्रो (उ)	३७.१४	तत्र स्नात्वा नरो राजन् (उ)	४२.२४	तत्रास्ते भगवान्नित्यं	४८.१६	तथा परिवहश्चैव	४१.७
तत्र नारायणो देवो (उ)	३७.५१	तत्र सर्वमिदं	१२.१६	तत्र स्नात्वा नरो राजन् (उ)	४२.३४	तत्रेशानस्य भवनं	४६.२६	तथापि भक्तवात्स्या	१६.११६
तत्र पाशुपताः शान्ता (उ)	३७.३	तत्र सर्वमिदं प्रीत-(उ)	६.११	तत्र स्नात्वा पितृभक्त्या (उ)	३७.२२	तत्रेश्वरस्वरोदेवी (उ)	१.२	तथापि विविधैर्यज्ञैरिष्टवा	३.७
तत्र पिण्ड प्रदानेन (उ)	४०.२३	तत्र सा भीत हृदया-	३३.५	तत्र स्नात्वा महादेव-(उ)	३७.६	तत्रैव देवदेवस्य	४८.३६	तथा पुरशतं	४८.३०
तत्र पुण्या जनपदा	४६.४१	तत्र सा परमा	४८.३४	तत्र स्नात्वा महादेवं (उ)	४४.१४	तत्रैव पर्वतसरे	४६.१०	तथाभिमत्य ततोयमापो (उ)	१८.६८
तत्र प्रकाश बहुलास्त-	७.१०	तत्र स्नात्वा च पीत्वा	३६.३	तत्र स्नात्वा महाराज (उ)	४१.६	तत्रैव भक्तियोगेन रुद्र (उ)	३५.७६	तथा विद्युत्प्रभा	४६.२२
तत्र प्राणान्परित्यज्य (उ)	४१.१०	तत्र स्नात्वा च पीत्वा (उ)	४१.१३	तत्र स्नात्वा विष्णुद्वात्मा (उ)	३५.६	तत्रैव संस्थितं तत्त्वं	३१.६४	तथा वै यक्षरक्षांसि	१८.१३
तत्र ब्रह्मादयो देवा	३६.२१	तत्र स्नात्वा च पीत्वा (उ)	४१.८६	तत्र स्नात्वा दकं पीत्वा (उ)	४१.८	तत्रो पवास यः कृत्वा (उ)	४२.३६	तथा सम्मोहयोद्विष्वं	५१.४५
तत्र भोगादि लिप्सूनां	४६.२७	तत्र स्नात्वा च राजेन्द्र (उ)	४२.१७	तत्र स्नानं ततः श्राद्धं (उ)	३५.१७	तत्त्वञ्चाशेष संसार (उ)	१.३	तथा सहस्र शिलरे	४८.१७
तत्र मन्दाकिनीनाम	३४.२	तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र (उ)	४१.३७	तत्र स्नानं प्रकुर्वीत (उ)	४१.३४	तत्सन्निधाने सकलं (उ)	३१.४३	तथास्तिवायाह भगवान्	१७.२६
तत्र मन्दाकिनीं पुण्यामृषि-	१४.२७	तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र (उ)	४१.४२	तत्रापि देवदेवस्य	४८.५	तत्सम्भन्धान्तरे राजन्	१२.३०६	तथा स्त्विवायाह भगवान् (उ)	४६.२२
तत्र ये धर्मनिरताः	४६.२४	तत्र स्नात्वा दिवं (उ)	४२.३	तत्राप्यप्सरसं दिव्या	२३.२८	तत्स्पृष्टस्पर्शिनं स्पृष्ट्वा (उ)	३४.६८	तथास्त्विवायाह विद्वात्मा	२५.८५
तत्र योगबलेनासी	६.२८	तत्र स्नात्वा नरो (उ)	४०.११	तत्राप्यसरो गणैः	४६.२०	तथा कुरुस्त्वल्लुरं जाल (उ)	१७.३१	तथा स्मिन्तरे व्यासः (उ)	१.६
तत्र यो जायते गर्भो (उ)	२७.१८	तत्र स्नात्वा नरो (उ)	४०.३०	तत्राभिषेकं यः	३७.१३	तथा किं पुरुषं विप्रा	४७.८	तथेत्युक्त्वा महादेवः	६.८२
तत्र लोकहितार्थाय (उ)	३५.६	तत्र स्नात्वा नरो (उ)	४१.५	तत्राम्यर्च्य महादेवं	३२.२	तथा च वैष्णवीं शक्ति	२२.३६	तथैव च कनीयासं	१३.७
तत्र वेद विदः	४६.८	तत्र स्नात्वा नरो (उ)	४१.६	तत्राम्यर्च्य महादेवीं (उ)	३७.३३	तथा च हरिखर्वे	४७.१०	तथैवायवं वेदस्य	५२.१५
तत्र वैवस्वतं	४६.१६	तत्र स्नात्वा नरो राजन् (उ)	४१.११	तत्राश्चर्यमपश्यंस्ते	३३.३	तथा चैव महागौरी	४७.३५	तथैवायकनन्दा च	४६.३१
तत्र आद्धानि देवानि (उ)	३७.३५	तत्र स्नात्वा नरो राजन् (उ)	४१.२६	तत्राससाद योगात्मा (उ)	१.४७	तथा तमसि तत्त्वे	५०.२५	तथोक्तोऽहं श्रियं	२.१२
	३७	तत्र स्नात्वा नरो राजन् (उ)	४१.७६	तत्रास्ते भगवान्	४६.२	तथान्यक्ष्ण्डवेगायाः(उ)	४४.१६	तथोपस्पृश्य राजेन्द्र	३६.३१

तदन्तः सर्वभावानामीश्वरं (उ)	२६.१३	तदा वै तमसाविष्टः	१४.५७	तद्रूपो जायते मर्त्यः (उ)	३५.४४	तपसाराध्य विश्वेशं (उ)	४१.३३	तमाह देवो लोकानां (उ)	३४.१३४
तदन्तरेऽदितिर्देवी	१७.१४	तदाशीस्तन्नभस्कार	१.५३	तद्वच्चाखिललोकानां (उ)	११.१४१	तपः स्वाध्यायसन्तोषो (उ)	११.२०	तमुवाच पुनर्व्यासः	३०.५८
तदन्तरेऽभवद्देवी	१.३०	तदाद्युसमयं कृत्वा	२६.७५	तद्वत्प्रपञ्चपुरुषो (उ)	२.१२	तपांसि तेषां सर्वेषां (उ)	३८.२३	तमुवाच भया विष्टो (उ)	३६.१८
तदन्तरे महद्भूतं (उ)	३१.८३	तदासावभूतीभूतः क्षेमं (उ)	२.३४	तद्वदाशेषमस्माकं यदुक्तं	१.१२५	तपोयज्ञकलानान्तु	३०.२३	तमुवाच महायोगी	२८.७
तदन्तरे महाज्योति (उ)	३१.२३	तदास्य वक्त्रान्निष्क्रम्य	६.२३	तद्वदास्माकम व्यग्रं	३४.१५	तप्तकृच्छ्रञ्चरेद्वाय (उ)	३२.२०	तमूचुरितरे पुत्रा	२२.२४
तदन्तरे महादेवः (उ)	१.३१	तदीश्वरं परं ब्रह्म (उ)	४६.५३	तद्वद्वैश्यं न सम्बन्धः (उ)	२.११	तमप्यसाधकं ज्ञात्वा	७.७	तमूचुर्भारिरो रुद्रः	२२.३४
तदन्तरे महादैत्या	२६.२१	तदेक सप्ततिगुणं	५.१४	तद्वशादेव सर्वेषां (उ)	२.२२	तमन्नवीत्सा सुभगा	२३.१२	तमेवैकं प्राहुरन्ये-(उ)	८.१७
तदप्यहं कलिलं (उ)	६.१५	तदेतत्परमव्यक्तं प्रभा (उ)	६.१०	तद्विष्णोरिति मन्त्रेण (उ)	१८.६३	तमन्नवीद्भगवानादिकर्ता	१७.५६	तमोगुणं समाश्रित्य	४.५३
तदयं भवता हृष्टो (उ)	३४.१३८	तदेव गुह्यं गुह्यानामेत	३१.५८	तद्विष्ट्वा कालवदनं (उ)	३१.७५	तमन्नवीद्वाज पुत्रः	२२.३७	तमो मात्रा वृत्तो ब्रह्मा	८.२
तदलाभे गृहस्थं तु (उ)	२१.१६	तदेव मनसा पश्य	१२.२५१	तद्विष्ट्वा स्वान्तं सङ्कल्पा (उ)	१०.३	तमन्नवीद्महाबाहुः	२६.५४	तमो मोहो महामोहस्ता-	७.२
तदव्यक्तं मिदं ज्ञेयं	५०.२२	तदेव साध्येन्मृणां	३०.३३	तन्नादश्रवणान्मर्त्यास्तत्र	२२.५३	तमप्यधावद्भगवान् (उ)	३१.६६	तम्बुताज्ञापयति यो	१५.५३
तदस्य वचनं श्रुत्वा	१०.५	तदेव सौमिकं तीर्थमेवं (उ)	१३.१८	तन्निष्ठस्तत्परो विद्वान्नित्य (उ)	१५.३७	तमश्चाण्डकटाहेन	५०.१६	तया सकृन्महाराजः	२३.३५
तदाचिरेण कालेन	३३.२३	तदेशभूता राजानः	५१.२७	तन्मध्य संस्थितज्ज्योति (उ)	३१.२४	तमसाविष्टमनसो न	१५.१६	तया स सङ्गतो	२४.५४
तदाज्ञया महद्युद्धं	१०.६	तदोत्पाता बभूवुहि (उ)	३८.४२	तन्मध्येऽसौ पुरुषं (उ)	३६.२२	तमसाविष्ट मनसो	३०.२२	तयोः पत्युपकारो हि (उ)	१२.३७
तदा तदा मे	१०.८६	तदोर्वशी कामरूपा	२३.३६	तन्मध्ये निहितं ब्रह्म (उ)	२६.१६	तमस्तु व्यनुदत्पश्चाद्रजः	८.४	तयोर्मध्ये पितृणां	७.४८
तदात्मकं तदव्यक्तं (उ)	३५.७३	तद्वि चक्रं पुरा	२२.६६	तन्मध्ये पुरुषं	१.११४	तमागतं मुनि मुनि हृष्ट्वा	३१.३	तरस्विनी समाधिस्था	१२.११८
तदान्वपश्यदिगरीशस्य	२५.५५	तद्वि चक्रं पुरा	२२.६६	तन्मात्राणां मुख्यसर्गं	७.१४	तमाविश्य महादेवो (उ)	४६.४	तज्जंन्यङ्गुष्ठयोगेन (उ)	१३.२१
तदापार्श्वं स्थितं	१६.११३	तद्वि चक्रं पुरा	२२.६६	तन्मात्राणि मन आत्मा (उ)	८.१४	तमाविश्य महायोगी	४४.२८	तर्पयित्वा पितृन्नेवान	३५.१८
तदा प्राह महादेवो	२०.६७	तद्वि चक्रं पुरा	२२.६६	तपनस्य मुता देवी	३६.१	तमासनस्थं भूतानामीशं (उ)	१.४६	तलातल मित्र ख्यातं	४४.२१
तदा मध्याह्नं समये	२६.४६	तद्वि चक्रं पुरा	२२.६६	नपसा पनोतु मिच्छंस्तु (उ)	३२.६	तमाह दक्षस्य मयं	१५.४१	तवैतकथितं सम्यक् (उ)	३५.६६
तदावगाहान्मुनिसन्निधाने	३३.३१	तद्वि चक्रं पुरा	२२.६६						

तस्यिरे निश्चलाः	२५.२४	तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा	३.२१	तस्माद्भुवद्विर्विमलं ज्ञान	३६.४८	तस्मिंस्तीर्थे तु ये (उ)	४०.२६	तस्य ताम्ना तु	२४.३२
तस्मै रामेण पुरतो	२१.४३	तस्मात्सर्वं प्रयत्नेनमद्यं (उ)	१७.४२	तस्मादध्वस्तु राजेन्द्र	१८.१०	तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र (उ)	४१.२२	तस्य पुत्रशतान्यास-	२२.२०
तस्मिन् प्रतिगृहीणीयान् (उ)	२६.६०	तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन मां	१२.३०७	तस्मादभवन्तं पृच्छामः	१.७	तस्मै दिव्यं स्वमैश्वर्यं (उ)	६.११	तस्य पुत्रः पृथुयशा	२४.३
तस्माच्चन्द्रावलोकस्तु	२१.५६	तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन श्राद्धं	२२.६३	तस्माद्यजेत नियतं (उ)	२६.४४	तस्मै प्रोवाच सकलं	२६.७	तस्य पुत्रः स्वयं	२०.१६
तस्माच्च बृहद-	२०.२०	तस्मात्सर्वप्रयत्नेन (उ)	२६.३७	तस्माद्यत्नेन योगीन्द्र (उ)	११.१८	तस्मै भगवते नित्यं	३०.६६	तस्य पुत्रोऽयमतिमान्	२३.४५
तस्माच्छर्नश्चसेऽप्युद्धं	४१.२६	तस्मात्सर्वप्रयत्नेन (उ)	३५.१४	तस्माद्विज्ञानमेवास्ति (उ)	२.३६	तस्मैव वर्तमानस्य	१७.३	तस्य पुत्रोऽभवद्विप्रा	२२.१५
तस्माच्छ्राद्धं न कर्त्तव्यं (उ)	२०.२२	तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन (उ)	३७.६०	तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्	१२.३६	तस्य कोट्याञ्च पूर्णायां (उ)	४३.३०	तस्य पुत्रोऽभवद्वीरः	२०.१६
तस्माज्ज्ञानेन सहितं	२.६३	तस्मात्सर्वं मिदं जातं (उ)	३८.७२	तस्माद्विश्वसहस्त	२१.१५	तस्य गानरतस्याय	२४.५३	तस्य पुत्रोऽभवद्वीरो	२१.५८
तस्मात्त्वमक्षरं रूपं	२२.२८६	तस्मात्सर्वैः स्मृतो	५१.३७	तस्मान्नवश्यो नाम	२४.१२	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा	६.१५	तस्य पुत्रो दिलीःस्तु	२१.७
तस्मात्त्वमणिं राजेन्द्र	१४.४६	तस्मात्सेवते सततं	३.२७	तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे (उ)	२२.१२	तस्य तद्वचनं श्रुत्वा	६.५५	तस्य पुत्रो महावीर्यो	४०.४४
तस्मात्परिहरेऽग्निम- (उ)	१७.४४	तस्मादनादिनिघनं	१.६१	तस्मान्निवृत्तं ससेव्य	२.६५	तस्य तद्वाक्यमा कथं	१.५७	तस्य पूर्णं वर्षशते	२०.६०
तस्मात्सर्वं दातव्यं (उ)	३४.१४८	तस्मादनादिमध्यान्तं (उ)	१०.१२	तस्मान्निर्वर्तयेच्छ्राद्धं (उ)	३७.४५	तस्य तद्वाक्यमा	१४.६०	तस्य पूर्वं भयामुवतं	५०.२३
तस्मात्सर्वपरिहृतव्या	२७.१६	तस्मादनीश्वर—	३०.४२	तस्मान्महीपतीनान्तु	२२.२६	तस्य तावच्छती सन्ध्या	५.११	तस्य भार्या रूपवती	२३.५
तस्मात्सर्वप्रकारेण मदभक्तो	१२.२८०	तस्मादहो धर्मयुवता	७.४५	तस्मान्मे विश्वरूपत्वं (उ)	६.५	तस्य तीरेषु सुभगा	२३.३०	तस्य यावन्ति लोमानि	३६.४८
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन	३.२४	तस्मादात्म गुणोपेतो (उ)	११.७१	तस्मात्लिङ्गेऽर्चयेदीशं (उ)	११.६८	तस्य तीर्थं प्रभावेण (उ)	४१.१६	तस्य ये रश्मयो	४३.२
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन	१२.२७४	तस्मादिहैव देवेश	२५.४६	तस्मिन् कार्यस्य	४.३७	तस्य ते पितरः (उ)	२२.३	तस्य रश्मिसहस्रान्तु	४३.१२
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन	३०.३८	तस्मादगाहंस्वमेवैकं	२.५३	तस्मिन्लण्डेऽभवद्विश्वं	४.४१	तस्य ते रश्मयः सप्त (उ)	४५.१५	तस्य वर्षं सहस्रान्तु (उ)	४३.२०
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन (उ)	१८.३१	तस्मादक्षिणदिग्भागे	४६.१३	तस्मिन्निवसति ब्रह्मा	५०.७	तस्य ते वाक्यमाकर्ण्य (उ)	३८.२६	तस्यवीत रथो विप्रा	२४.११
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कृत्वा (उ)	१८.११६	तस्माद्ययानरतो नित्य- (उ)	२६.२१	तस्मिन् भक्ता महादेवि	३१.२३	तस्य ते सर्वं रोमाणि	१.४	तस्य वै पश्चिमे भागे (उ)	४१.१०४
तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन जपव्यं	१२.३२४	तस्माद्वि वेदबाह्यानां	१६.११७	तस्मिन्स्तीर्थे तु राजेन्द्र (उ)	४१.६२	तस्य देवो महादेवः	३४.२३	तस्य वै बहवः	३४.२२

तस्य वै व्रजतः क्षिप्रं (उ)	४३.६	तस्या स्नात्वा दिवं (उ)	३७.३१	तानि चायतनान्याशु	४८.६२	तारकः पुष्पो	१६.१६४	तिर्यक् स्रोतस्तु यः	७.१६
तस्य सत्यव्रतो नाम	२१.२	तस्यां स्नात्वा दकं कृत्वा (उ)	३७.१७	तानेव लोकान्मभंस्थान	६.२६	तारणात्सर्वदुःखाना	४.६५	तिर्यगूर्ध्वप्रचारोऽसौ	४३.५
तस्य सर्वजगन्मूर्तिः	१२.१६	तस्यैतत्परमं ज्ञानमात्मना	१२.३१०	तां हृष्ट्वा जायमाञ्च	१२.४१	तारयेच्चपितृन्स्मयद्दश (उ)	३७.४६	तिलमुदगयवादीनां (उ)	१६.१०
तस्य सूरसमस्त	२४.६८	तस्यैव तपतो वक्त्राद्बुद्धः	११.२	तां हृष्ट्वा तनयान्	२४.८३	तारानक्षत्र रूपाणि	४१.१८	तिलान्प्रविक्किनेत्तत्र (उ)	२२.१८
तस्या उत्तरदिग्भागे	४६.२१	तस्यैवन्तपतोऽत्यर्थं	१६.२	तां हृष्ट्वा तादृशीं (उ)	३४.१२७	तारानक्षत्र रूपाणि	४१.१६	तिष्ठे भ्रातृमसुयाञ्च	३०.१
तस्यांते सर्वसन्धानां	५.२०	तस्यैवन्तपतोऽत्यर्थं	१६.२	तां हृष्ट्वा विविधा	१०.३६	तावत्तिष्ठ मामादेशा	१५.७६	तिलः कोऽथोऽहं-	३६.८
तस्यापि शिखरे शुभ्रं	४८.६	तस्यैवन्तपतो देवः	२०.५१	तान् प्रणम्य महाराजः	२०.३३	तावत्सर्वं परित्यज्य (उ)	१२.३५	तिलोऽष्टकाः समाख्याताः (उ)	१४.७७
तस्याः पुरस्तान्माहात्म्यं (उ)	४४.१८	तस्यैव परमामूर्तिस्त	२६.६०	तान्प्रसन्नमना देवश्चतुर् (उ)	३८.५०	तावदेव च विस्तीर्णः	५०.३	तीर्थं कनकल पुण्यं (उ)	३७.१०
तस्या पूर्वं तु	४६.२३	तस्यैव मन्यमानस्य (उ)	३१.७	तान्येव ते प्रपद्यन्ते	७.६५	तावद्वर्गं सहस्राणि रुद्रलोके (उ)	४१.२३	तीर्थं त्रैयम्बकं नाम (उ)	३५.१८
तस्यामजनयत्पुत्रमक्रूरं	२४.४४	तस्यैव वर्तमानस्य	१.५४	तापी पयोऽणी	४७.३४	तावद्वर्गं सहस्राणि रुद्रलोके (उ)	४१.८३	तीर्थं त्रैलोक्य विख्यातं (उ)	३५.३६
तस्यामप्यभवन् पुत्रा	२४.६१	तस्यैव सुचिरं कालं	६.१२	ताम्यः शिष्टा यव	८.१७	तावागतौ समीक्ष्याह	१०.४	तीर्थं नारायणस्यान्यान्नाम्ना	३५.२७
तस्यामुत्पादयामास	२४.५५	तस्योपरि जलोधस्य	६.२४	ताम्यां सञ्जायते विश्व (उ)	६.६	तावानेव च विस्तारो	५०.१५	तीर्थं पञ्चतपो नाम (उ)	४४.५
तस्यामुत्पादयामास	२४.५८	तस्योप्रभृत्य वचनं	२६.२६	ताम्योमाराधितो बलिः	२१.५	तां विदायं नर वै	३३.६	तीर्थं पल्लवावतरं सर्वपाप- (उ)	३७.८
तस्या वचनमाकर्ण्य (उ)	३८.४५	तादृशैश्चारिष्टनेमिश्च	४२.७	तामन्व पश्यदिगरिजामेभयां	३६.७१	ता वै विभूतयो	११.७	तीर्थानाञ्च परं तीर्थं (उ)	४४.४
तस्यां विरक्तवैतस्कः	२३.३७	ताडयित्वा तुलोनापि (उ)	३४.८४	तामन्व वीत्स मतिमान्	२३.११	तासां कूले तु	४८.८	तीर्थानां परमः तीर्थं (उ)	३५.२१
तस्याः शृणुष्व माहात्म्यं	४०.२	तादृशं रूपमास्थाय (उ)	४६.४५	तामस्तान्तरे देवाः	५१.१३	तासां स भगवान्	२६.१६	तीर्थानां परमं तीर्थं	३७.३३
तस्यां सिद्धौ प्रनष्टाया	२६.१६	तादृशस्यात्रभवतः	२५.३१	तामसेषु हरस्योक्तं (उ)	४५.५२	तासु ब्रह्मर्षयो	४६.७	तीर्थानि यानि लोकेऽस्मि (उ)	३५.१
तस्यासीत्सुम्बुरुसखा	२४.४६	तानब्रवीन्महातेपाहोप	२२.२५	तामाह भगवान् ब्रह्मा	११.६	तास्तु ब्रह्माण्मीशानं	४६.२३	तीर्थान्यर्कादिसंस्थानं	१.१००
तस्यास्तु पश्चिमे भागे	४६.१७	तानब्रवीन्महायोगी (उ)	३८.४०	ताम्रा च जनयामास	१८.११	तास्विमे कुरुपाञ्चाला	४७.४१	तीर्थंभ्यः परमं तीर्थं (उ)	३७.२८
तस्यास्तु पूर्वदिग्भागे	४६.२६	तानब्रुवस्ते मुनयो	२२.४०	ताम्रातश्च विशालश्च	४५.२६	तिरोहित वाससा वा (उ)	१६.४७	तुम्बुर्नारदो हाहाहूह	४२.१२

तुल्यमायुः सुखं रूपं	२६.१६	तृतीये ह्याश्रमी	२.८६	ते मृताः स्वर्गमायान्ति (उ)	४१.२५	तेषां प्रधानी विख्याती	२४.३८	ते सन्निपरत्यस्मितमाचरानी	३८.१७
तुल्यं युग सहस्रस्य	६.६	तेजसा भासयन्कृत्स्नं (उ)	३८.४४	ते यान्ति नरकान् (उ)	११.११७	तेषां प्रवृत्ति विन्यस्त-(उ)	३८.४	ते मुख प्रीति बहुला	७.८
तुषितायां समुत्पन्नस्तु-	५१.२६	तेजसा विष्णुमव्यक्तं	१.३१	ते विन्दन्ति परं	३१.५६	तेषां प्रोवा च भगवान्-	३३.११	ते सुनिर्धृत तमसो	१२.२७६
तुष्टाव जगतामीशं	१०.४४	तेजसा सूर्यं सङ्काशस्मे-	२.७	तेषाञ्च ब्रह्मासायुज्यं	४६.२६	तेषां मध्ये मुनीन्द्राणां	३१.६	ते सूर्या वारिणा दीप्त्वा(उ)	४५.१८
तुष्टाव भगवान्	१५.७२	तेजो दशगुणैर्नैव	४.४३	तेषाञ्च सोम साम्राज्यं	४६.११	तेषां ययातिः पञ्चानां	२२.६	ते स्म सर्वे महादेवं (उ)	३६.५
तुष्टावमन्त्रैरमरप्रधानं	२५.५६	ते हृष्ट्वा नारद मृषि	२६.२४	तेवातदन्त विज्ञेयं (उ)	११.६०	तेषां ललाटे	२.१०५	तैजसं वा समादाय (उ)	१३.३१
तुष्टाव वैदिकैर्मन्त्रैः	२०.६२	ते हन्तु मोहनिर्मुक्ताः	१०.१४	तेषा भक्ति तदा हृष्ट्वा (उ)	३६.४	तेषां लिगान्महादेवः	३२.१७	तै ब्राह्मणैः सहाश्रन्ति (उ)	२२.४
तुष्टिर्ज्येष्ठा तथा वृष्टि	१३.५	तेन कर्म विपाकेन	३३.२८	तेषामयासायांल्लोकान् (उ)	१२.४३	तेषां विनश्यति	३१.७५	तै रियं पृथिवी सर्वा	२२.११
तुष्टोऽस्मि सर्वथा	६.७६	तेन चावाप्य जीवंस्तु (उ)	२५.६	तेषामनुग्रहार्थाय	४८.२२	तेषां वै रुद्रसायुज्यं	४६.३२	तैलमभ्यञ्जनं स्नानं (उ)	२२.२१
तुष्णीमासीत निन्दायां (उ)	१६.४१	तेन दापेण स प्रेत्य (उ)	१२.४१	तेषामभिमतो यः (उ)	२४.१८	तेषां वै सूर्यसायुज्यं	४६.३६	तैलाम्यक्तोऽथ वान्तो (उ)	३४.४६
तूणकाष्ठद्रुमाणां च (उ)	३४.५	तेन वेदयते सर्वं (उ)	३.१४	तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठा-(उ)	१२.३२	तेषां संस्तवमाकर्ण्य (उ)	३६.३७	तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा (उ)	३४.६१
तूणं काष्ठं फलं (उ)	१६.६	तेनातोऽनुमताः सन्तो	१६.१०८	तेषामेव च गुप्तर्यं	१२.२५८	तेषां साक्षान्महादेवो	४६.६	तोपयन्ति महादेवं	४२.१७
तूणविन्दु स्वयोंविशे	५२.८	तेनापि तन्मयस्त-(उ)	३.१५	तेषां ज्येष्ठो महावीर्यो	२३.२	तेषां स्वस्थानमचलं	२.१११	त्यक्त्वा तपोबलं	१५.३२
तूणविन्दोः सुता	१६.८	तेनैव जन्मना ज्ञानं (उ)	११.१०४	तेषां तत्साधनं	४६.१८	तेषु चान्तर्हितेष्वेवं कर्ता	१२.२६७	त्यक्त्वा देहमिमं	१४.६३
तृतीयं भगवद्रूपं प्राहु-	४.५०	तेनैव मुक्तो ब्रह्माणं	६.४१	तेषां तद्वचनं श्रुत्वा	१२.३	तेषु पुत्रेषु नष्टेषु	१६.४	त्यक्त्वा लोकैषणामेतां	१५.७८
तृतीयाञ्जापु मिच्छामि (उ)	४३.३४	ते परिग्रहिणः सर्वे	७.१२	तेषां नित्याभियुक्तानां (उ)	११.८६	तेषु योगरता विप्रा	४८.२४	त्यजेदाश्चयुजे मासि (उ)	२७.२३
तृतीया महती शक्ति-(उ)	४.२३	ते प्रणम्य महात्मानं	३५.२०	तेषां नित्याभियुक्तानां	१२.२७८	तेषु सर्वेषु तीर्थेषु	३५.१७	त्रयमेतदनाद्यन्तम् (उ)	३.६
तृतीयैः ज्यन्तरे चैव	५१.१०	ते भवं भूवभ्येषां (उ)	५.४२	तेषां पुराणवक्तृत्वं	१४.१६	तेषूपवेशयेदानासनं (उ)	२२.२५	त्रयाणामपि चैतेषां (उ)	२८.६
तृतीये चान्तिमा	२.८७	तेभ्यः स्वधा सुतां	१३.२०	तेषां प्रधानो धृति-	२४.१०	तेष्वेवं निरपेक्षेषु	७.२२	त्रयोदश सहस्राणि	४७.६
तृतीये चोशना व्यास-	५२.३	तेभ्योऽध्वरस्ताञ्चत्वारः	४१.२३	तेषां प्रधानो बलवान्-	४०.४६	तेष्वेवं निरपेक्षेषु	१०.१५	त्रयोदशी मधायुक्ता (उ)	२०.५

त्रयोदश्यां तथा रात्रौ (उ)	३४.६८	त्रिवर्गं सेवं सततं (उ)	१५.२५	त्वमक्षरं परं धाम	१.७८	त्वया सूत महाबुद्धे	१.३	दंष्ट्रा करालं दुष्प्रेक्ष्यं	१५.३६
त्रय्यारुणिः पञ्चदशे	५२.६	त्रिविधां भावनां	१.८६	त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं (उ)	५.३४	त्वयैत तसृष्टमखिलं	१.७७	दंष्ट्रा करालं वदनं प्रदीप्ता (उ)	४६.१०
त्रातारं पुरुषं पूर्वं	२२.६२	त्रिविधोऽयमहंकारो महति (उ)	४६.१८	त्वमक्षरं ब्रह्म परं	१६.१६६	त्वयैव सृष्टमखिलं	६.२१	दंष्ट्रा करालं वदनो (उ)	३५.५३
त्रातु महस्यनन्तात्मा (उ)	४६.६७	त्रिशिरा दूषणश्चैव	१६.१४	त्वमन्त को लोककर्ता	१६.१८८	त्वयैवेदं भ्राम्यते (उ)	५.२५	दंष्ट्रा करालो दीप्तात्मा	२२.५२
त्रातु महस्यनन्तेश	१६.३१	त्रिशूय पिङ्गलो देवो (उ)	३१.२७	त्वमात्मा ह्यादि पुरुषो	६.६६	त्वयैवेदं भ्राम्यते (उ)	५.२६	दंष्ट्रा करालो योगात्मा	१६.५६
त्रिणाचिकेतच्छन्दोगो (उ)	२१.५	त्रिशूल मादाय कृशानु	१६.१७७	त्वमिद्र रूपो वरुणो	१६.२००	त्वय्येव लीयते	१२.२०६	दक्षमर्त्रि वसिष्ठञ्च	२.२४
त्रितत्त्वमाता त्रिविधा	१२.१६७	त्रिशृङ्गो जारुघिस्त	४६.३६	त्वमीशोऽर्चयितव्यश्च	३४.२५	त्वरितो धर्मं पुत्रस्तु	३६.८	दक्षमर्त्रि वसिष्ठञ्च	१०.८६
त्रिधन्वा राजपुत्रस्तु	२१.१	त्रिस्तु भावना	२.६४	त्वमेव देव भक्तानां	६.७३	त्वष्टात्वष्टुञ्च विरजो	४०.४५	दक्षादीन्प्राह विश्वात्मा	२.८६
त्रिनाभिसप्ते पञ्चारे	४१.२६	त्रेता द्वापरतिथ्याणां	५.१३	त्वमेव परमानन्द-	१२.२१४	स्व हर्ता सर्वलोकानां	१६.१८४	दक्षिणं पातयेज्जानु (उ)	२२.४६
त्रिनेत्रा नीलकण्ठा च	३३.८	त्रैलोक्यमेतत्सकलं	६.२२	त्वमेव पुरुषोऽनन्तः	१०.५७	त्वं हि लोकेषु	२६.५	दक्षिणा दहती दीर्घा	१२.१११
त्रिपादमक्षरं ब्रह्म	२२.७८	त्र्यम्बकायादिदेवाय	१०.५१	त्वमेव विष्णुश्चतुरानन- (उ)	५.३५	त्वं हि वेत्सि (उ)	१.४१	दक्षिणा पथनद्यस्तु	४७.३७
त्रिपाद हीनस्तिष्ठेत्तु	२६.१४	त्र्यहं न कीर्तयेद्ब्रह्म (उ)	१४.७२	त्वमेव सर्वभूतानामादि	६.७६	त्वा ब्रह्मपारं हृदि	३३.३७	दक्षिणापरयो राजा	२२.१०
त्रिः प्राशनीयात्तदम्भस्तु (उ)	१३.२३	त्बतः प्रसूता जगतः (उ)	५.२३	त्वं वेत्सि परमं (उ)	१.२४	त्वामेक मातुः कविमेक- (उ)	५.३३	दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं (उ)	२२.१४
त्रिभिः सारस्वतं तोयं (उ)	४०.८	त्वत्पादपद्मस्मरण (उ)	५.३६	त्वं हि तत्परमं	२६.५३	त्वामेकमातुः पुरुषं (उ)	५.३६	दक्षिणामुखमुक्तानि (उ)	२२.२४
त्रिमूर्तयेज्जन्त पदात्ममूर्तये	१६.२०३	त्वत्पादे कुसुम-	२५.६३	त्वं हि नारायणः	२५.८८	त्वामेकमातुः पुरुषः	१६.१६७	दक्षिणायनमार्गस्थो	४१.२३
त्रि रात्रं दशरात्रं वा (उ)	२३.१०	त्वत्प्रसादादसन्दिग्ध-	१.८३	त्वं हि नारायणः (उ)	१.४	त्वामेकमीशं पुरुषं (उ)	५.२१	दक्षिणे नर्मदाकूले (उ)	४०.२४
त्रिरात्र मसपिण्डेषु (उ)	२३.२७	त्वं ब्रह्मा हरिरथ	२५.६१	त्वं हि वेत्सि जगत् (उ)	३८.५७			दक्षिणे पर्वतवरे	४६.१५
त्रिरात्रमुधितस्तत्र (उ)	४४.२	त्वन्तुधर्मरतो नित्यं	२०.४७	त्वं हि सा परमा	२५.८१	दंष्ट्र योद्धारयामास	१६.८३	दक्षो यज्ञेन यजते	१५.३५
त्रिरात्रं स्वश्रमरणात् (उ)	२३.२८	त्वन्मयं मन्मयं चैव	६.८३	त्वं हि स्वायम्भुवे	१.६	दंष्ट्रा करालं त्रिदशाभिवन्द्यं	१२.२३५	दग्ध्वा मायामयी (उ)	३४.१३०
त्रिलोकमातुहि स्थान	२४.२२	त्वन्मयोऽहं त्वदाधार	१२.२४०	त्वया संहियते	१०.५५	दंष्ट्रा करालं दिवि	१६.१६५	दग्धेष्व शेषदेवेषु देवी (उ)	४६.७

दण्डी च मेखली (उ)	१२.५	दमः शरीरो परमः शमः (उ)	१५.३५	दानधर्मं निषेवेत (उ)	२६.६	दीर्घबाहुं विशालाक्षं	२६.४	हृष्ट्वा चरन्त विद्वेशं (उ)	३८.१३
दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य	२.४०	दम्भाहङ्कारनिर्मुक्तो (उ)	२८.२२	दानधर्मोत्परो धर्मो (उ)	२६.५५	दीर्घामियाविनं विप्रं (उ)	३०.२०	हृष्ट्वा तदीदृशं रूपं	१२.६०
दत्तं जप्तं हुतञ्चेष्टं	३१.२६	दर्शनं दिव्यरूपस्य (उ)	४६.८७	दारानाहृत्य विधि-	३.४	दुःख प्रचुरमल्पायु-	३०.१५	हृष्ट्वा तं तुष्टुवुर्द्वैत्यमाश्चर्यं	१६.२१२
दत्तवानिश्चरं ज्ञानं (उ)	११.१२७	दर्शनं देव देवस्य (उ)	४६.८५	दालभ्येश्च महायोगी	५३.१४	दुःखशोकाग्निं सन्तप्तो	२१.३३	हृष्ट्वा तं परमेशानं	२५.३६
दत्तंवापि सदा (उ)	३७.४३	दर्शनं षटकुलीयानां (उ)	४६.११७	दास्ये तदेवं	१७.५२	दुःखाव महताविष्टो	२४.१३	हृष्ट्वाथ रुद्रं जगदीशितारं (उ)	५.१६
दत्त्वा तु दानं (उ)	३७.३७	दर्शनात्तस्य देवस्य (उ)	४२.२	दाहकः सर्वपाशानां (उ)	३५.६३	दुन्दुभिः शतरूपश्च	५३.१२	हृष्ट्वा देवकुलं	१५.६
दत्त्वात्र शिव भक्तानां (उ)	३५.२४	दर्शनात्पर्यनात्तस्य (उ)	४१.६८	दाहाद्यशौचं कर्तव्यं (उ)	२३.५२	दुरिष्टैर्दुःखीतैश्च	३०.४	हृष्ट्वा देवं समायान्तं	१.६८
दत्त्वानुयोगो ब्रह्मार्थं (उ)	२१.२६	दर्शनादेव लिङ्गस्य	२१.५०	दिवसस्य रविर्मध्ये	४१.३७	दुर्गाकात्यायनी	१२.१४३	हृष्ट्वा देवं समायान्तं	२०.५२
दत्त्वास्मै तत्परं	२०.७२	दशतीर्थं सहस्राणि	३६.७	दिवाकरकटैरेत	४१.४०	दुर्दमस्य सुतो	२२.१७	हृष्ट्वा द्वैपायनं विप्राः	३४.८
दत्त्वास्मै परमं योग-(उ)	३१.५६	दशम्यस्तु प्रचेतोम्यो	१४.५४	दिवाकरकटैरेत	२६.३६	दुर्धनोऽग्नि संकाशः	२४.१४	हृष्ट्वा वंष्ट्राप्रविन्यस्तां	६.१०
ददर्शं देवकीमूनं	२६.२७	दशमो ब्रह्मसावर्णो	५३.३०	दिवाकरकटैरेत	१२.५१	दुर्लभा तपसोऽवाप्ति	३१.३६	हृष्ट्वा ननूतुरीशानं	२६.३६
ददर्शं नन्दिनन्देवं	१६.१४७	दशाश्वमेधिकं तीर्थं (उ)	३७.२६	दिव्यकान्ति समायुक्तं	४६.६	दुश्चर्यां कुनखी कुण्ठी (उ)	२१.३५	हृष्ट्वा नारीकुलं रुद्रं (उ)	३८.२१
ददाति परमं ज्ञानं (उ)	११.१०३	दशाहं द्वादशाहं वा (उ)	३४.४८	दिव्य कान्ति समायुक्ता	२.६	दूरस्थो नाकर्णयेदेनं (उ)	१४.७	हृष्ट्वान्वकं देवगणाः	१६.१६१
ददौ स दश धर्माय	१६.५	दशाहं निर्गुणो प्रोक्तमा-(उ)	२३.७	दिव्यगन्धानुलिप्तश्च (उ)	४०.१७	दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु	२०.२२	हृष्ट्वान्वकं समायान्तं	१६.१८२
दद्यादतिथये नित्यं (उ)	१८.११२	दशाहं प्राहुराशौचं (उ)	२३.१	दिव्यहृष्टि प्रदानं च (उ)	४६.७८	दृश्यते ह्यर्यरूपेण (उ)	२.२८	हृष्ट्वान्ये पथि योगीन्द्र	१.११०
दद्यादहस्त्वन्नं श्रद्धया (उ)	२६.१७	दशाह्लादपरं सम्यग-(उ)	२३.८	दीक्षा विद्याधरी	१२.१०६	दृश्यन्ते तानि तान्येव	७.७०	हृष्ट्वापि देवमीशानं (उ)	३५.४८
दधत् स नारी कवचं	२१.१४	दद्यामाने पूरे तस्मि-	१८.५	दीप्ताकाञ्चनवर्णा-	३६.२४	हृष्टवानसितं देवं	३०.६०	हृष्ट्वा प्रणम्य	१.५५
दधानमुरसा भालां	१२.२०५	दातव्यं शान्तचित्तेभ्यः (उ)	११.१०६	दीप्तमायतेनं पुण्यं	४८.५३	हृष्टाश्चर्यं परं	२६.८	हृष्ट्वालिङ्गं तु शैवस्य (उ)	३५.३०
दन्तोऽलूलिलिनस्त्वन्ये (उ)	३६.११	दातारो नोऽभि वर्द्धन्ता (उ)	२२.६०	दीप्ताभिः सन्तताभिश्च (उ)	४५.२०	हृष्टो हि भवना नूनं (उ)	३५.७१	हृष्ट्वा विमुक्तं स	३३.३५
दन्तोऽलूलिलिको वा (उ)	२७.२४	दातारो नोऽभि वर्द्धतां (उ)	२२.८२	वीर्यमानन्तु यो मोहा (उ)	२६.५७	हृष्ट्वा चरन्तं गिरिधं (उ)	३८.३६	हृष्ट्वा व्यभिचरन्तीह (उ)	३८.३१

हृष्ट्वा समागतं देवं (उ)	३८.३४	देवद्रोहादगुरुद्रोहः (उ)	१६.१८	देविकायां वृषो नाम (उ)	३७.२५	दीर्घासिकं होमतीर्थं	३५.११	द्वारं तद्योगिनामेकं	४४.७
हृष्ट्वा समागतं देवं (उ)	३९.१६	देवयज्ञं पितृयज्ञं (उ)	१८.१००	देवीदं सर्वगुह्यानां	३१.२८	द्युतं जनपरीवादं स्त्री (उ)	१४.१८	द्वारदेशे गणाध्यक्षो	१६.१३१
हृष्ट्वा समागतं विष्णु-	१७.१८	देवपीणामभिमुखं (उ)	३४.८७	देवीपाशवं स्थितो देवो	१६.१४२	द्रव्यग्राहणसम्पत्ती (उ)	२०.२३	द्वारपालोऽपितं हृष्ट्वा	३६.७
हृष्ट्वा समाहिता-	२५.२५	देवत्सर्वमेवस्यान्नेव (उ)	२२.१०२	देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च (उ)	२५.८	द्रव्याणामप्य नादान-(उ)	११.१६	द्विगुणः सूर्यविस्तार-	४१.१४
हृष्ट्वा सहपिभिर्देवैः	१५.४६	देवयानुपदेवश्च सुदेवो	२४.६४	देवेभ्यश्च द्रुतादन्नाच्छेषा (उ)	१८.१०५	द्रव्याणामल्पसाराणां (उ)	३४.२	द्विजः पौराणिकी	२५.४३
हृष्ट्वा हृष्टमाना रामो (उ)	३४.१३२	देवयो भगवान्योगी	१६.१६	देवेषु च महादेवो	४.६०	द्रष्टुमर्ह्य देवेशं (उ)	१.४४	द्विजातिभ्यो घनं लिप्ते-(उ)	२६.६६
हृष्ट्वाहृष्येत्प्रसीदेच्च (उ)	१२.६२	देवाङ्गनासहस्राद्य-	१५.४८	देवोद्यानेषु यः कुर्यान् (उ)	३४.८८	द्रष्टव्यं मात्मसंबोधो	१०.४१	द्विजातीनां तु कथितं (उ)	११.६६
हृष्टवत् तदाश्चर्यवरं	३३.१०	देवाञ्जित्वा सदेवेन्द्रान्	१७.२	देवो वा दानवो	२१.२३	द्रुपदादिषु यो मन्त्रो (उ)	१८.७०	द्विजातीनान्तु कथितं (उ)	३७.१८
देवकी चापि तासां	२४.६६	देवान् ब्रह्मर्षीश्चैव (उ)	१८.८६	देव्याभक्तो महातेजा :	२४.२७	द्रुपदानां शतं वापि (उ)	३४.६४	द्विजानां वपुरास्थाय (उ)	२६.३६
देवः कृतयुगे ह्यस्मिच्छुंगे(उ)	३९.१४	देवानां दानवानाञ्च	१५.१	देव्या मह महादेव-	४४.१२	द्रुपदां वा त्रिरभ्यस्ये (उ)	१८.६६	द्विजैः कृष्णचतुर्ह्यया (उ)	२६.३१
देवतानामृषीणां च (उ)	३४.९०	देवानां दैवतं	२२.४३	देव्या सह महादेवः	४६.७	द्रुपदां वा त्रिरावर्त्यं (उ)	१९.१०	द्वितीयं तस्य देवस्य	४.४६
देवतानामृषीणां वा (उ)	३८.६६	देवानां पतये तुभ्यं (उ)	४६.६४	देव्या सह सदा (उ)	३१.५५	द्रुपदां वाथ सावित्री (उ)	१८.६६	द्वितीया तु महाभागा (उ)	४०.२७
देवताभ्यर्चनं कुर्यात्पुनः (उ)	१२.१८	देवा महर्षयश्चासंस्तव	१५.३६	देव्यै देवेन कथितं	३१.७१	द्रुष्टुञ्चानुञ्च पुनञ्च	२२.८	द्वितीया ब्रह्मणः	२.६५
देवताभ्यर्चनं पूजा	२.६७	देवान् विवेदश्च	४६.२८	देशान्तरगतं श्रुत्वा (उ)	२३.२०	द्रोणः ससस्तु महिषः	४६.१५	द्वितीयायाञ्च कोट्यां वै(उ)	४३.३३
देवतायतने प्राज्ञो न (उ)	१६.६४	देवाश्च तुष्टुबुद्धेर्व	१.२६	देशान्तरगतो वाथ	२.५१	द्वन्द्वैः संप्रिद्यमानास्तु	२६.३१	द्वितीयेऽक्षेतु	४१.३२
देवतायतने मूर्त्तं कृत्वा (उ)	३४.८६	देवाश्च पश्चात्कथितं (उ)	४६.८६	देशावस्थितिमालम्ब्य (उ)	११.४०	द्वादशान्ये तथादित्या	४१.४४	द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं (उ)	२३.७१
देवदानवगन्धर्वाः सिद्धः-(उ)	४१.७२	देवाश्च सर्वे भागार्थमागता	१५.२१	देशे वा यदि वारण्ये	३६.३८	द्वादशेऽतिसमाख्यातो	५३.७	द्विषाकरोत्पुनर्देहमर्द्धन	८.६
देवदारुवनं पुण्यं सिद्ध-(उ)	३७.५३	देवाश्च सर्वे भोगार्थं	१५.५	देहाभावात्पलाशस्तु (उ)	२३.६८	द्वादश्यां जातरूपं च (उ)	२०.२१	द्विनेत्र द्विभुजं सोम्यं	१२.२०३
देवदेव महादेव	३१.१७	देवाश्च सर्वे मुनयः (उ)	४६.१२१	दैत्येन्द्रेणाति बलिना	१६.१३८	द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य (उ)	३४.१०६	द्विलक्षे ह्यन्तरे	४१.६
देवदेवो महादेवो	१६.११२	देवासनगतान्देवीं	१६.१५५	दैवतानि नमस्कुर्या (उ)	१८.५१	द्वापरे व्याकुलीभूत्वा	२६.५१	द्विविधस्तुगृहीतयः (उ)	२५.२

द्विपन्तो देवमीशानं	२७.१८	धर्मपृष्ठे च शिरसि (उ)	३७.३८	धारणा द्वादशायामा (उ)	११.४२	ध्यानं योगस्तप स्तप्तं	२७.१४	नक्तं चान्नं समझीयाद्दिवा	२७.२५
द्विपन्तो मोहिता देवं	१५.६५	धर्मश्चार्यश्च कामश्च (उ)	२५.२०	धारयेत्सर्वदा शूलं	२.१०४	ध्याननिष्ठस्य सततं (उ)	२६.३७	नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोद्वर्धं	४१.२५
द्वि सप्तलोकात्मकम्बु-	१२.२३२	धर्म संस्थापनार्थाय	१२.३०४	धारयेद्वैत्वपालाशौ (उ)	१२.१५	ध्याननिष्ठास्तयोनिष्ठा	२६.१७	न क्षेत्रे विमले चापि (उ)	१३.४०
द्वीपांश्च पर्वतांश्चैव (उ)	४५.२६	धर्मसारः समुद्दिष्टः (उ)	१२.३६	धारिभिः पूरयन्तीदं (उ)	४५.४५	ध्यानेन कर्मयोगेन	१२.२५३	न खादन ग्राह्यणास्तिष्ठेन्न	१६.८७
द्वै चैव बहुपुत्राय	१६.६	धर्मस्य च प्रजासर्गं (उ)	४६.७६	धारिणी मेरुराजस्य	१३.२३	ध्यानेन मां प्रपश्यन्ति (उ)	४.२४	न ग्रामजान्यात्तोऽपि (उ)	२७.१४
द्वै पवित्रे गृहीत्वास्य (उ)	२२.२६	धर्मस्यायतनं यतान्छरीरं (उ)	१५.३८	धार्मिकार्यं दातव्यं (उ)	११.१०७	ध्यायतामत्र नियतं	३३.१३	न च भूत्रं पुरीषं (उ)	१६.४८
द्वैपायनाच्छुको जज्ञं	१६.२५	धर्म एवापवर्गाय	२.५५	धार्मिकोरूपसम्पन्न-	२४.३७	ध्यायन्त्पाराधयन्त्येनं	२५.३६	न च लिङ्गाचंनात्पुण्यं	२६.५८
द्वौ दैवप्राङ्मुखो (उ)	२२.२६	धर्मार्थं काममोक्षार्णं (उ)	४६.७०	धावन्तमनुधावेत्तं (उ)	१४.१४	ध्यायेदध्याचयेदेतान् ब्रह्म-	२.१०२	न च वेदास्ते	१२.२६०
द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताम्यां (उ)	२२.१००	धर्माधर्मावितो प्रोक्तौ (उ)	७.२८	धुन्नुमारस्य तनया-	२०.२१	ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्	१६.१४	न च शय्यासनञ्चास्य (उ)	१४.४
द्वौ मासौ मत्स्यमांसने (उ)	२०.४०	धर्माधर्मविनिर्मात्री	१२.१६५	धूम्रवर्णास्तथा केचित् (उ)	४५.३६	ध्रुवाच्छिच्छिच्छञ्च भाव्यञ्च	१४.३	न च सम्भाषयामास	१६.८७
ध		धर्मान्तरा धर्ममयी	१२.१६६	धृत देवोपदेवा च	२४.६५	ध्रुवादूद्वर्धं महालोकः	४४.१	न चार्णि लंघयेद्द्वी- (उ)	१६.८०
धनञ्जयो महापद्मस्तथा	४२.११	धर्मान्तिमाश्रयेत्तस्मा (उ)	११.१०६	धृतन्तु शूल धरणाद्भवत्येव	२.१०७	न		न चात्मानं प्रशंसेद्वा (उ)	१६.३८
धन्यास्तप्यन्तु ते	३४.२८	धर्मैर्णाभिगतोऽयंस्तु (उ)	२४.१७	धृत्यास्तु नियमः	८.२१	न कदाचि दिवं विप्रा (उ)	३८.३०	न चाप्यं संसरति (उ)	२.७
धन्यास्तु खलु ते (उ)	३५.१५	धर्मोत्संजायते	२.६१	ध्यातीत कोशमध्य- (उ)	११.५६	न किञ्चिद्वर्जयेच्छादे (उ)	२२.७४	न चैतेषु युगावस्था	४६.६
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि	१४.३५	धर्मोत्संजायते	१२.२५५	ध्यातीत तन्मयो नित्य- (उ)	११.६४	न कुर्यात्कस्यचित्पीडां (उ)	१६.५६	न चैव वषधाराभिः (उ)	१३.११
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि	१७.५	धर्मयोगमास बलवान्-	१५.६४	ध्यात्वा पशुपतेरस्त्रं	१६.६१	न कुर्याद्दुःखवैराणि (उ)	१६.३३	न चैवाङ्गलिभिः शस्तं (उ)	१३.१३
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽसि	३०.५६	धातार्यमा च मित्रश्च	४२.२	ध्यात्वा प्रणवपूर्वं (उ)	१८.६१	न कुर्याद्योऽभिवादस्य (उ)	१२.२१	न चैवास्ति युगावस्था	४६.१७
धर्मं जिज्ञासमानानां (उ)	२४.२०	धान्यान्धन चौर्यन्तु (उ)	३४.३	ध्यात्वाकर्मण्डलगतां (उ)	१८.२७	न कुर्यान्मानसं विप्रो (उ)	१४.२३	न चैवास्मै व्रतदद्यान् (उ)	१६.५४
धर्मं नैपुण्यकामानां (उ)	१४.६६	धान्यान्यपि यथाशक्ति (उ)	२६.४७	ध्यात्वाकर्म संस्थमीशानं	१४.३०	न कूपमव रोहेत (उ)	१६.८१	न जानन्ति नरा मूढा (उ)	४२.६
धर्मपत्न्यो दशत्वेता-	१६.८	धान्यांस्तिलांश्च (उ)	२२.६४	ध्यानं तपः कृतयुगे	२६.१०	न केवलं हि योगेन (उ)	३६.४५	न जायते न म्रियते (उ)	१८.७६

श्रीकूर्ममहापुराणम् १: श्लोकानुक्रमणी

३०

न जायते न ह्रियते	१६.२१८	न दद्यात्तत्र हस्तेन (उ)	२२.६८	न नाम शिरसा रुद्रं (उ)	३५.५६	न भूमौ पातयेज्जानुं (उ)	२२.६५	नमस्ते धृणिने तुभ्यं (उ)	१८.३६
न जीवत्पितृको (उ)	२२.६५	न दन्तैर्न रवरोमाणि (उ)	१६.६६	नन्दितीर्थं ततो गच्छेत्तत्र (उ)	४१.६०	न भेतव्यं त्वया राजन्	२३.१७	नमस्ते देवदेवाय	६.११
नटान्न नर्तकान्जञ्च (उ)	१७.४	न दानवञ्चालयितुं	२२.६०	नन्दीश्वरादयो दैत्यै-	१६.१३५	न भेतव्यं त्वया (उ)	३५.५८	नमस्ते निविकाराय	१.७३
नटीं शैलूषकीं चैव (उ)	३३.१	नदीतीरेषु तीर्थेषु (उ)	२२.१५	न नृत्येदद्यवा गायन्त (उ)	१६.६६	नमश्चकार तमृषि	३०.५७	नमस्ते नीलकण्ठाय	२०.६६
नतं जानीत जनकं (उ)	३८.७६	नदी नाना विधैः	४८.६	न पञ्क्त्यां विषमं (उ)	२२.७१	नमः कुरुष्वं तमृषि	३०.६८	नमस्ते पञ्चभूताय	६.१७
न तस्याजाय सा पार्व (उ)	३१.६२	नदीश्वरस्यकपिला	४८.५२	न पक्षकेणोपहृष्टभेन (उ)	१६.८८	नमः परस्मैतमसः	१६.२०२	नमस्ते परमार्थाय	१.७५
न तत्र पापकर्त्तार-	४६.६	न देवेदेवालययोर्न- (उ)	१३.४२	न पश्यन्ति जगत्सूति	१६.१७४	नमः पिनाकहस्ताय	१०.४७	नमस्ते प्राणपालाय	२५.७६
न तत्र सूर्यः प्रतिभा-(उ)	१०.१३	न देवद्रव्यहारी स्याद्-(उ)	१६.५	न पाणिभृताभिर्वा (उ)	१३.१४	नमः पिनाकिने	२५.६७	नमस्ते योगतत्त्वाय (उ)	४६.६०
न तस्य निष्कृतिः (उ)	२८.१८	न देवायतनात्कूपाद्गा- (उ)	१३.४५	न पाणिपादौ न (उ)	२.६	नमः शम्भवे सत्यनिष्ठाय	१७.२३	नमस्ते वज्रहस्ताय (उ)	१८.४१
न तस्य विद्यते कार्यं (उ)	३८.८१	नद्यः समुद्रगाः पुण्याः (उ)	३७.५०	न पादक्षालनं कुर्यात्-(उ)	१६.७१	नमः शिवाय देवाय	१०.४५	नमस्ते वासुदेवाय	१.७२
न तां गतिमवाप्नोति (उ)	४१.७८	नद्यः समुद्रा शैलाश्च	७.३३	न पादुकासनस्थो वा (उ)	१३.१२	नमः शिवाय शान्ताय	२६.८४	नमस्ते वासुदेवाय	६.१३
न तापः स्वच्छमनसां	४५.२०	नद्यो विमलपानी-	४८.३८	न पादौ सारयेदस्य (उ)	१४.११	नमः सांख्याय योगाय (उ)	४६.५६	नमस्ते व्योमरूपाय	२५.७२
न ताम्यामननुज्ञातो धर्म-(उ)	१२.३८	नद्रष्टृत्सर्वं भूतानि (उ)	२७.१५	न पापं पापिनं (उ)	१६.४३	नमः सोमाय रुद्राय	३०.४६	नमस्ते सहस्रार्कचन्द्रभूमौ	१७.२२
न तिष्ठति तु यः (उ)	१६.२६	न धर्मं ह्यायपेद्विद्वान्न (उ)	१५.१७	न पुजिता मया	३३.२१	नमः स्वयम्भुवे तुभ्यं	६.१२	नमस्ते सोमाय सुमध्यमाय	१६.२०५
न तिष्ठन्वा न निर्वासा (उ)	१३.३८	न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु (उ)	१४.८३	न प्राणो न मनो-(उ)	२.८	नमस्कुर्यान्महादेवं तं (उ)	१८.६७	नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं	२०.५५
न ते जीवन्ति	३७.१७	न धर्मस्यापदेशेन (उ)	१६.११	न प्रेक्षन्तेऽञ्चितां	३०.२०	नमस्कृत्य जगद्योनि	१.६	नमस्त्रिमूर्तये भूतार्थाय	६.१६
न ते मुक्तिं प्रपश्यन्ति (उ)	११.११४	न नरवैलिलेद्रभूमि (उ)	१६.५८	न ब्रह्म कीर्तयेच्चापि (उ)	१६.२२	नमस्कृत्याय योगीन्द्रा-(उ)	११.५२	नमस्यामि महायोगं (उ)	३४.११७
न तेषां परमावृत्तिः (उ)	२.५५	ननर्तं हर्षवेगेन ज्ञात्वा (उ)	३५.४७	न भिन्द्यात्पुर्वसमयं (उ)	१६.८४	नमस्ताराय शान्ताय	१.७४	न मातृवचनात्तात	३७.१४
न तेषां वीक्षितुं	३१.७४	न नमयुक्तमनृतं (उ)	२६.२८	न भिन्नभाजने चैव न (उ)	१६.२१	नमस्ते कामनाशाय	२५.७०	न मां पश्यन्ति	१.५८
न तेषु रमते	२.३०	न नाम शिरसा	१६.६४	न भूमिरापो न मनो (उ)	१०.१६	नमस्ते कर्मरूपाय विष्णवे(उ)	४६.५४	न मां पश्यन्ति (उ)	४.५

नमामि नित्यं परतः	३३.३६	नमो देवाधिदेवाय	२०.५३	नमो विज्ञानदेहाय (उ)	३१.५१	न राज्ञः प्रतिगृह्णीयान् (उ)	१६.३	नर्वाह्नि मुख निश्वासे (उ)	१६.८३
नमामि मूध्नभिगर्वतमेकं	१६.१६४	नमो देवाधिदेवाय (उ)	३६.२१	नमो विष्णवे काल रूपाय	१७.२०	न रात्रौ वारिणा सार्द्धं (उ)	१६.६२	न वाम हस्ते नोदधृत्य (उ)	१६.७७
न माया नैव च (उ)	२.१०	नमो देवाय महते (उ)	३१.४६	नमो विश्वमायाविधानाय	१७.२१	नर्मदायां कुशावर्ते (उ)	२०.३५	न वार्यपि प्रयच्छेत (उ)	२६.६७
न मे नारायणादभेदो	१.५६	नमो धर्माधिगम्याय	१०.५३	नमो वपच्चजाय ते (उ)	३६.३२	नर्मदायां जलं पुण्यं (उ)	४०.३३	न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं (उ)	१६.६
नमे निरेययुर्मन्त्रा	१५.५७	नमो धात्रे विधात्रे	२०.५४	नमो वेद रहस्याय	६.१५	नर्मदायां समुत्पन्नः	२०.२८	न वीजयेद्ब वस्त्रेण (उ)	१६.६०
न मे विप्रास्ति	२६.५६	नमो नमस्ते कृष्णाय (उ)	४६.५५	नमोस्त्वादित्यरूपाय	६.२०	नर्मदायास्तु माहात्म्यं (उ)	४०.६	न वेद बाह्ये पुरुषे	१६.१५५
नमोऽस्तु गुह्याय गुह्यंतराय	१६.२०६	नमो बुद्धाय बुद्धाय (उ)	४६.६१	नमो हंसाय विश्वाय	२५.७५	नर्मदायां स्थितं राजन् (उ)	४२.१०	न वेदान्नेन चानिष्ट्वा (उ)	२४.४
नमोऽस्तु ते गणेश्वर (उ)	३६.३१	नमो भगवतेतुभ्यं	१.८४	न यत्र नामानि-	३३.४२	नर्मदा सरितां श्रेष्ठा (उ)	४०.५	न वै पश्यन्ति ते	२६.५७
नमोऽस्तु ते गिरीशाय	२५.६६	नमो भवाय हेतवे (उ)	३६.२६	न यत्र विद्यते	१७.३६	नर्मदा सरितां श्रेष्ठा (उ)	४१.१	न वै यास्यन्ति तं	१२.२६१
नमोऽस्तु ते चतुर्वक्त्रं	६.१४	नमो भवायाय भवोद (उ)	५.४०	न यस्य देवा जानन्ति	१७.३४	नर्मदा सरितां श्रेष्ठा (उ)	४२.४०	न व्याधिदूषितैर्वपि (उ)	१६.६१
नमोऽस्तु ते त्र्यम्बकाय	२५.७१	नमो भवायामलभाव धाम्ने	३२.२६	न यस्य देवा न	२५.५४	नर्मदा सर्वतः पुण्या (उ)	४०.३४	न शक्यते समाख्यातुं	५.४
नमोऽस्तु ते पुराणाय	१.७०	नमो भैरव नादाय	२५.६८	न यस्य भगवान्	२०.१७	नर्मदा सर्वतोर्षाणां मुख्या (उ)	४०.४	न शक्या विस्तराद्ब्रूतुं (उ)	४२.३६
नमोऽस्तु ते वराहाय	६.१८	नमो भैरवनाथाय	२५.७३	न यिष्ये त्वां महाबाहु-	२१.४२	नर्मदा सुरस शोणो	४७.३२	न शिवो दयोनित्यं (उ)	१६.६२
नमोऽस्तु ते वराहाय (उ)	३६.६२	नमो नमोऽस्तु ते	२५.७७	न युवतं तापसस्यैतत्त्वत्तो-(उ)	३५.५१	नलश्च निषधस्यासीत्	२१.५७	न शीर्णयित्नु खट्वाया (उ)	१६.२६
नमोऽस्तु ते शाकवत	२५.६०	नमो नमोऽस्तु रुद्राय (उ)	३१.५२	नरके वसते घोरे	३७.३	न लोक वृत्तं वर्तते (उ)	२५.१७	न शूद्राय मतिग्वद्यात्-(उ)	१६.५३
नमोऽस्तु ते सुसूक्ष्माय	१.७६	नमो नमो (उ)	३६.३०	नरकत मुल्वणञ्चान्यधूतं (उ)	१५.७	न लौकिकैः स्तवैर्देवास्तो (उ)	१६.६७	न शैकुश्चालितुं	१६.५०
नमोऽस्तु देव देवाय	३०.४५	नमो म्लेच्छभाषणं (उ)	१६.६४	नर नारी शरीराय योगिनां	३६.२४	नवमश्चैव कौमारः	७.१८	न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं (उ)	२१.२१
नमोऽस्त्वानन्द रूपाय	६.१६	नमो यज्ञाधिपतये	२५.७४	नरमांसाशनं कृत्वा (उ)	३४.८	नवयोजन साहस्रो	४१.१३	नष्टे चाग्नौ वर्षशतैः (उ)	४५.४४
नमोगृहशरीराय निर्गुणाय	४६.५८	नमो रुद्राय महते	३०.४४	नरवैविदारयामास	१६.७४	न वर्णाश्रम धर्माश्च	५०.११	नष्टेषु मधुना सार्द्धं	२६.३२
नमो दिग्वाससे तुभ्यं (उ)	३६.२२	नमो बह्म्यर्कलिगाय (उ)	३६.३२	नराणामयनं यस्मनात्ते	५.२	नव साहस्रमेकैकमेतेषां	४५.१३	न संवसेच्च पतितैर्न (उ)	१६.२७

न संवसेत्सूतकिना न (उ)	१६.३	नानादेवाचर्चने युक्ता	४७.२२	नान्यं देवं महादेवा-(उ)	२६.४१	नारी च शतरूपास्यां	८.७	नास्ति मतः परं (उ)	३.२१
न सम्पुणं कपालं (उ)	३१.८८	नागाः सुपर्णाः सिद्धाश्च	३७.११	नान्यतो जायते धर्मो	१२.२५६	नार्चनेन समः शम्भो-	३०.६५	नास्य निर्मात्य शयनं (उ)	१४.६
न ससत्त्वेषु गर्तेषु (उ)	१३.३६	नाग्रासनोपविष्टस्तु (उ)	२२.७३	नान्यतो जायते धर्मो (उ)	२४.२१	नार्चयन्तीह ये रुद्रं	३०.४३	नाहं कर्ता सर्वतमे-	३.१६
न सोपानत्पादको (उ)	१३.४१	नाति दूरेण तस्माच्च	४८.५८	नान्यत्पश्यामि जन्तूनां	२६.३	नाहंरात्रे न मध्याह्ने (उ)	१६.२०	नाहं तपोभिविवर्धनं (उ)	४.२
न सोमयागादधिको (उ)	२४.१३	नाति प्रसार्यद्देवंग्राह्याणान्(उ)	१६.७२	नान्यो विभुक्तये पन्था (उ)	१६.३२	नालं देवा न पितरो	१.४०	नाहं प्रशस्तः सर्वस्य (उ)	२.५२
न सोमस्य विनाशः	४३.४१	नात्मानञ्चावमन्येत (उ)	१६.५७	नाभागस्तस्य दापादः	२१.१०	नावाम्यं विद्यते ह्यन्यो	६.४०	नाहं प्रेरयिता विप्राः (उ)	४.२८
न स्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टो (उ)	१६.७५	नात्र शिष्यस्य (उ)	२६.४६	नाभिहृन्पाञ्चजलं पद्मया (उ)	१६.६३	नाविमुक्ते मृतः	३१.३४	नाहं विश्वो न विश्वञ्च (उ)	६.२
न स्पृशेत्प्रेतसंस्पर्श (उ)	१६.५०	नादित्यं वै समीचेत (उ)	१४.२१	नाम्नामष्टसहस्रन्तु देव्या	१२.३१६	नाशयन्तः स्वकान्-	३०.२४	नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः (उ)	१३.४४
न स्पृशेदुत्तिमानन्येन च (उ)	२३.४	नादेयं चैव सामुद्रं	४३.११	नारदस्तु वसिष्ठाय	१६.२०	नाशयामि तमः कृत्स्नं (उ)	११.८८	निकृते स्तनयो जज्ञे	८.२६
न हानिमकरोदस्त्रं	१६.६२	नाद्याच्छ्वद्रस्य विप्रोज्ज्वा (उ)	१७.१	नारदस्य तु तत्रैव (उ)	४१.१६	नाशयेत्तानि सर्वाणि	३१.७६	निकृत्तवदनो देवो (उ)	३१.३१
न हितस्य भवेन-(उ)	२.१३	नाद्यात्सूर्यग्रहात्पूर्वं (उ)	१६.१५	नारदस्य तु तत्रैव (उ)	४६.६८	नाशुद्धोऽग्निं परिचरेन् (उ)	१६.७६	निक्षिप्य भार्या पुत्रेषु (उ)	२७.२
न हि त्वं बाध्यसे	६.३५	नाद्ययो व्याधयस्तत्र	४६.४२	नारायणं जगद्योनिमाकाशं(उ)	४६.५०	नाशनीयात् भार्यया (उ)	१६.५१	निग्रहश्चान्वक्तव्याथ (उ)	४६.६३
न हि स्यात्सर्वभूतानि (उ)	१६.१	नाधामिकं वृते ग्रामे (उ)	१६.२३	नारायणञ्च भूतादि (उ)	११.१२६	नाशनीयात्प्रेक्षमाणानाम् (उ)	१६.१७	नित्यं नैमित्तिकं काम्यं (उ)	२६.४
नहुषः प्रथमस्तेषां	२२.४	नाधीयते तदा वेदान्	३०.५	नारायण नमस्कृत्य	५३.३४	नाश्रद्धयाने दातव्यं	३१.१५	नित्यं याचनको न (उ)	१६.४
न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा (उ)	३२.२४	नाधीयोतामिषं जगद्धा (उ)	१४.७४	नारायणः परोज्यक्ती (उ)	३५.६६	नासत्यदस्त्री प्रीयते (उ)	१३.२५	नित्यं स्वाध्यायशीलः (उ)	१५.२१
न ह्यन्यो विद्यते (उ)	१.२५	नानाद्रुमलताकीर्णं	२५.५	नारायणस्त्वं जगतामनादिः	१६.२०१	नासीत गुरुणा साहं (उ)	१४.१५	नित्यं धर्मार्थं कामेषु (उ)	१५.३६
न ह्ययशश्ङ्करो	१५.११	नानाविलास सम्पन्नाः	४६.५८	नारायणस्य देवस्य	१६.६२	नास्ति कश्चिदपीशान (उ)	३६.३६	नित्यप्रपृष्टा निरातश्ङ्का	४६.४३
न ह्येतेनोपभोगेन	२३.१०	नानिष्ट्वा नवसस्येष्ट्या (उ)	२४.३	नारायणस्यो ब्रह्मासौ	५१.४४	नास्ति कथं यदि कर्वीत (उ)	३४.५७	नित्यमुद्धृत पाणिः स्यात्	१४.२
न ह्येष भगवानीशः (उ)	३१.२०	नान्तरं ये प्रपश्यन्ति (उ)	११.११२	नारायणादिदं जातं	४६.७२	नास्तिक्यादयवानस्या-(उ)	१६.३१	नित्यानन्दममृतं सत्य रूपं	१०.१५
नाग द्वीपस्तथा सौम्यो	४७.२५	नान्दीमुखास्तु पितरः (उ)	२२.१०३	नारायणो महायोगी (उ)	११.१२५	नास्तिक्यादयवान (उ)	२४.७	नित्यानन्दमयं ज्योति	१.६४

श्रीकूर्ममहापुराणम् : : श्लोकानुक्रमणी

३३

नित्यानन्दाय विभवे (उ)	३१.५५	निराशीनिर्ममो भूत्वा (उ)	११.८२	निवारयामु त्रैलोक्यं	१६.२२८	निहत्य कौरवान् सर्वान्-	३६.५	नैकः सुप्याच्छ्रम्यगृहे (उ)	१६.७०
नित्यानि चैव कर्माणि (उ)	२३.२	निराश्रया निराहारा	१२.१२३	निवारितोऽपि पुत्रेण	१६.७३	निहत्य ब्राह्मणीं (उ)	३३.२६	नैते रूप विशेत्साढं (उ)	१२.३०
नित्योदिता स्वर्ग-	१२.१८८	निरीक्षमाणो गोविन्दं (उ)	३१.६७	निवार्य पितरं	१६.६५	निहत्य मुष्टिना	१५.६३	नैत्यकं वासुदेवस्य (उ)	४६.६६
नित्यो नैमित्तिकश्चैव (उ)	४५.५	निरीक्षितास्ते परमेश्वरस्या (उ)	३६.७३	निवृत्तिश्चेति ता	४६.१६	निहन्म्री सकलस्यान्ते	५१.४१	नैमित्तिकानु कर्तव्यं (उ)	२०.६
निन्दन्ति च महादेवं	३०.२८	निरीक्ष्य ते जगन्नाथं (उ)	१.३२	निवेद्य गुरुवेऽश्रीया (उ)	१२.५३	निहत्य विष्णु पुरुषं (उ)	३१.८५	नैमित्तिकश्च कथितः (उ)	४६.११८
निन्दतो वैदिकान्मन्त्रान्	१५.२०	निरीक्ष्य देवमीश्वरं प्रहृष्ट (उ)	३६.२८	निवेद्य देवताम्यस्तु (उ)	१७.३६	नीतं केशवमाहात्म्या-	१६.१४३	नैषां भार्यास्ति पुत्रो	८.२६
निन्दये द्वै गुरुदेवान्वेदं (उ)	१६.४०	निरीक्ष्य पुण्डरीकाक्षं (उ)	१.५१	निशम्य कण्व वदना-	२३.१६	नीतिः सुनीतिः	१२.६६	नैष्टिकानां वनस्थानां (उ)	२३.६१
निपातितो मया	२२.७०	निरीक्ष्य सर्वानुत्पाता (उ)	१७.२६	निशम्य तस्य वचनं	२२.३०	नीत्वा रसातलं चक्रे	१६.८०	नोच्छिष्टं कुर्वते नित्यं (उ)	१३.२७
निपात्यमानाः कालेन	१५.६७	निर्गम्य महती	१.११७	निशम्य तस्य वचनञ्चिरं	१७.३१	नीपं कर्पित्वं प्लवं (उ)	१७.२३	नोच्छिष्टः संविशेन्नित्यं (उ)	१६.६८
निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे (उ)	२२.११	निर्गुणा नित्य विभवा	१२.१०५	निशम्य भगवद्वाक्यं	७.२६	नीलं रक्तं वसित्वा (उ)	३४.६०	नोत्तराभिमुखः स्वप्यात् (उ)	१६.२८
निमन्त्रितस्तु यो विप्रो (उ)	२२.१०	निर्गुणाय नमस्तुभ्यं	१.७१	निशम्य वदनाम्भोजा	१२.३११	नृत्यत्यनन्त महिमा	१०.६७	नोत्पाटयेदन्तकाष्ठं (उ)	१८.२१
निमेषमात्रेण स मां	२६.६६	निर्ममा निरहङ्काराः	४४.१४	निशम्य वदनाम्भोजा	१.४५	नृत्यदिभभृशमा युक्तं	४८.४०	नोदकं धारयेद् भैक्ष्यं (उ)	१२.३४
नियन्त्री यन्त्रमण्यस्था	१२.१००	निर्ममो निरहङ्कारो यो (उ)	११.७६	निशान्ते प्रतिबुद्धोऽसौ	४.१२	नृपाणां दैवतं	२२.४२	नोदके चात्मनो रूपं (उ)	१६.५२
नियन्त्रे सर्वकार्याणां (उ)	३१.५३	निर्ममो निर्भयः शान्तो (उ)	२८.१०	निषद्यः परियात्रश्च	४६.३८	नृसिंह देहसम्भूतः	१६.७६	नोदक्यामभिभाषेत नाद्युचि (उ)	१६.३७
नियमेन त्यजेत्प्राणान्मुच्यते	३४.१०८	निर्मितं हि मया पूर्वं (उ)	३६.५६	निषजो वसुधा रश्च	४५.२८	नृसिंह व पुरव्यक्तो	१६.५५	नोदाहरेदस्य नाम (उ)	१४.५
नियम्य प्रयतोवाचं (उ)	१२.५६	निर्विकाराय सत्याय	२६.८३	निष्कलो निर्मलो नित्यो (उ)	६.१	नेक्षेत्रोद्यन्तमादिष्यं (उ)	१६.४६	न्यग्रोधं रक्षते नित्यं	३६.३५
नियोगाद्ब्रह्मणः साढं	१४.१२	निवर्त्यन्ती न वनिता- (उ)	१६.६३	निष्कलं तस्य तत्तीर्थं	३७.६	नेत्राभ्यमन्त्रिनामानं धर्मं	७.३७	न्यषेपयदमेयात्मा	१६.१३३
नियोगाद्ब्रह्मणो देवीं	११.१०	निर्वर्तितापुरा तत्र (उ)	४१.२६	निःसपत्न सदा राज्यं	१६.८६	नेमुनारायणं देवं	१६.१७२	न्यायागत धनः शान्तो	३.१३
नियोज्य भगवान् रुद्रो	१६.१२७	निवारयामास च तान	१६.१०३	निःसृतं तदमावस्यां	४३.४०	नैकत्र निवसेद्देशे (उ)	२८.२०	पक्ष	
निरामया विशोकाश्च	५०.१०	निवारयामास पतिं	२१.२७	निहता बहवो युधे	३६.१३	नैकवस्त्रस्तु भुञ्जीत (उ)	१६.२३	पंक्तौ विषमदामनु (उ)	३४.८०

पक्षिणी योनि सम्बन्धे (उ)	२३.२३	पतन्ति भूभृतः पृष्ठे	४५.१८	परं गुह्यं गयातीर्थं (उ)	३५.७	परिव्राजक वेषेण	२१.३२	पश्यन्ति तत्र मुनयः	४८.४४
पच्यमाना न मुच्यन्ते	१६.१७०	पताकाभिर्विशाल-	२६.३६	पर द्रव्याय हरणं (उ)	११.१७	पर्वताख्यं महापुण्यं	३५.८	पश्यन्ति त्वां मुनयो (उ)	५.३२
पञ्चधावस्थितः सर्गो	७.३	पतितव्यङ्गचण्डाल-(उ)	१६.४६	परबाधां न कुर्वीत (उ)	१६.८५	पर्वतानाञ्च कथनं (उ)	४६.११०	पश्यन्ति यं ब्रह्मभूता	१५.८३
पञ्च ब्रह्म समुत्पत्तिः	१२.१३५	पतिता च स्त्रियङ्गत्वा (उ)	३३.१३	पर पुर्वासु भार्यासु (उ)	२३.२५	पर्वतानामहं मेरुर्नक्षत्र-(उ)	७.८	पश्य बालामिमां	१२.४२
पञ्चभूतान्यहंकारात्तन्मात्राणि	४.२०	पतिताद्द्रव्यमादाय (उ)	३४.४६	परमेष्ठी शिवः	१०.५६	पर्वताश्च विलीयन्ते (उ)	४५.४८	पश्यामस्त्वां परमाकाश-(उ)	५.२७
पञ्चमे चापि त्रिवेन्द्रा	५१.१६	पतितानां न दाहः (उ)	२३.६२	परस्वधासक्तकरं त्रिनेत्रं	२५.५३	पर्वतोदधिवासिन्यो	२६.१८	पश्याम्यशेषमेवाहं	१६.१६७
पञ्चमे नवमे चैव (उ)	२३.७२	पतितेन तु संसर्गं (उ)	३२.१६	परस्त्रियं न भाषेत (उ)	१६.८६	पर्वतो हिमवान्नाम (उ)	३७.४६	पश्याम्यशेषमेवेदं (उ)	४.२६
पञ्चयोजन विस्तीर्णं (उ)	३५.४	पतिव्रता तु या नारी (उ)	३४.११०	परस्परं विचार्यते (उ)	१.१८	पर्ववर्जं गृहस्थस्य	२.४८	पश्येत्तं मां महादेवं	२६.८५
पञ्च वर्षं सहस्राणि	४६.१२	पतिव्रता धर्मरता भद्रा (उ)	३४.१११	परस्मै कथयेद्विद्वाञ्छाशिनं(उ)	१६.३५	पलाण्डुं लघुनं चैव (उ)	३४.२०	पह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो	१६.४८
पञ्चगौलोऽथ कालसौ	४५.३०	पतिव्रता नामाख्यान (उ)	४६.११५	पराङ्मुखो रणात्तस्मा-	१६.१४४	पलाण्डुं लघुनं सूक्तं (उ)	१७.१६	पाशण्डिनो विकर्मस्थान्वा (उ)	१६.१५
पञ्चाग्निर्धूमपो वा (उ)	२७.३१	पतिरेव गुरुः स्त्रीणां (उ)	१२.४६	परात्परतरं तत्त्वं	१२.३६	पलालभारकं षण्ठे (उ)	३३.३२	पाण्डवेयोपि तद्वाक्या-	३०.६४
पञ्चाग्निरप्यधीयानो (उ)	२१.४	पत्र तुष्पं फलं (उ)	४.१४	परात्परतरं ब्रह्म (उ)	७.२	पवमानः पावकश्च	१३.१७	पातालानि च सर्वाणि (उ)	६.४३
पञ्चानामपि देवानां	३२.८	पद्मनाभा पद्मनिभा	१२.१४५	परात्परतरं यान्ति	२७.१३	पवित्रपाणिः पूतात्मा (उ)	१८.४६	पाताले यानि सत्त्वानि (उ)	४५.२५
पञ्चाद्र्यो भोजनं (उ)	१६.३	पद्मोद्भवत्वं देवस्य (उ)	४६.७७	परावरविद्यानज्ञा	१२.१२४	पवित्राणां पवित्रं	३७.३६	पात्रे तु मृण्मये (उ)	२२.७०
पञ्चाशत्कोटि विस्तीर्णा	४५.५	पपश्यन्ति परात्मानं	१.७६	परावृत्तमुतो जज्ञे	२४.६	पश्चात्स्वयञ्च पत्नीभिः (उ)	२२.८५	पाद पाश्रेण दृष्टेन (उ)	४१.७०
पञ्चैते योगिनो	७.२१	पपात दण्डवद्भूमौ	२४.१७	पराशरश्च गर्गश्च	५३.१६	पश्चिमे धर्मराजस्य	३६.५	पादेन ताडयामास	१६.५२
पठित्वाध्यायमेवैकं सर्वपापं	४६.१२७	पपात दण्डवद्भूमौ (उ)	१.१८	पराशरमुतो व्यासः	५२.६	पश्चिमे पर्वत तटे सर्वपाप(उ)	४०.२२	पापिनस्तेषु पच्यन्ते	४४.२६
पठेच्च सततं शुद्धो	३३.५१	पयः पिवेत्त्रिरात्रन्तु (उ)	३३.३०	परित्यजाति यः प्राणान् (उ)	४०.३२	पश्चिमे पर्वतवरे	४६.१६	पाप्मानमुत्सृज्यताषु (उ)	३७.४१
पतत्रिराज माण्डः	२५.४	परकीय निपानेषु न (उ)	१८.५७	परिवादं मृषावादं (उ)	२७.२०	पश्यत्वमात्मनात्मा-	२५.८६	पारक्ये भूमिभागे (उ)	२२.१६
पतन्ति नरके घोर (उ)	४२.४२	परं गुह्यतमं क्षेत्रं	३१.२२	परिवेत्ता च हिंस्रश्च (उ)	२१.३७	पश्यन्ति ऋषयो (उ)	२.५०	पारावताश्च तुषिता	५१.७

पाराशर्यस्य च मुने-(उ)	४६.१०६	पितामह महाप्राज्ञ	१७.३०	पीता वैश्याः स्मृताः	४६.१६	पुनर्भूवो विशेषेण (उ)	१७.१४	पुरुषं पर्वताकारं	१६.४४
पाराशर्यस्य विप्रर्षे-(उ)	४६.१४०	पितामहानि योगे न	२६.३६	पीत्वा तत्परमानन्दं प्रभूतम्	४६.११	पुनश्चजातकर्मादिसंस्कारैः(उ)	३४.५१	पुरुषः परतोऽप्यक्तो	२.६७
पाराशर्याय शान्तायनमो	४६.१४७	पितामहेन विप्राणामादाय	२४.१४	पीत्वा तदमृतं (उ)	३१.७४	पुनः संस्कारमर्हन्ति (उ)	३४.३१	पुरुषः प्रकृतिस्थो (उ)	३.११
पाराशर्यो महायोगी	५२.१०	पितामहोपदेशः स्यात् (उ)	४६.६१	पीत्वा नृत्यामृतं देवी (उ)	४६.१२	पुन्दरस्तयैवेन्द्रो	५१.२५	पुरुषः सन्महोज्ज्वल्य (उ)	१८.३७
पारिजाते महालक्ष्म्याः	४८.३६	पितुर्भगिन्या मातुश्च (उ)	१४.३७	पीयते देवता संघैस्तस्मै	१०.६२	पुन्दराय त्रैलोक्यं	५१.३५	पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च	४.३५
पार्वणेन विधानेन (उ)	२३.७६	पितुर्वधमनुस्मृत्य	१६.६१	पुण्डरीकं तथा तीर्थं (उ)	३७.२७	पुरस्तादसृजद्देवः	१०.१३	पुरोडाशांश्चरुञ्चैव द्विविधं(उ)	२७.११
पार्वती परमादेवी (उ)	६.३४	पितृष्वस्त्रे यो गत्वा तु (उ)	३३.५	पुण्ड्राः कलिङ्गा	४७.४२	पुराकल्पे समुत्पन्ना (उ)	१४.५४	पुलहंस्य मृगाः	१६.१५
पावकः षवमानश्च	१३.१५	पितृणां तारककञ्चैव	३६.३२	पुण्यक्षेत्राभिगमनं (उ)	३४.६५	पुराणां धर्मं शास्त्राणि (उ)	२४.१६	पुलस्त्यं न तथोदाना-	७.३८
पाशानामस्म्यहं माया (उ)	७.१६	पितृणां तर्पणं कृत्वा (उ)	४१.१०२	पुण्यञ्च भजनं	४८.११	पुराणः पुरुषो	१६.६६	पुलस्त्यः पुलहश्च	४२.४
पाहि मां परमेशानि	२४.२०	पितृनां तृप्तिकर्तारं	२०.८	पुण्या कनखले गङ्गा (उ)	४०.७	पुराणं श्रवणं	१.१२६	पुलस्त्यः पुलहश्चैव	८.१६
पाहि माममरेणानि	१२.२४३	पितृनावाहयेत्तत्र पुनः (उ)	२३.७७	पुण्यापुष्करिणी	१२.१३४	पुराणा चिन्मयी	१२.७६	पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं(उ)	४१.४३
पिण्डदानादिकं तत्र (उ)	४४.६	पितृभ्यः स्थानं मेतञ्च (उ)	२२.४४	पुत्रं द्वयमभूतस्य सुत्रामा	२४.२६	पुरा दारुवने पुण्ये	१६.६७	पुष्करं सर्वपापघ्नं (उ)	३५.४०
पिण्ड प्रतिदिनं दद्याः (उ)	२३.७०	पितृवन्मन्यमानस्य	७.४६	पुत्रः सर्वगुरोपेतो	२४.३६	पुरा दारुवने रम्ये (उ)	३८.२	पुष्करेश्वरतश्चापि	४०.१४
पिण्डप्रदानञ्च कृतं प्रेत्या (उ)	४१.६४	पित्रे स्वदितमित्येव (उ)	२२.५८	पुत्राणां पष्टिसाहस्रं	१३.११	पुरा पिता महेनोक्तं (उ)	३८.२	पुष्कलं हन्तकारन्तु (उ)	१८.११३
पिण्डान्वाह्यैकं श्राद्धं (उ)	२०.२	पित्र्ये स्वदित इत्येव (उ)	२२.८०	पुत्रास्त मोरजः प्राया	७.५३	पुरा पितामहं देवं (उ)	३१.३	पुष्पं वा यदि वा (उ)	३१.४२
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रंभ्यो (उ)	२०.२	पितृनाकिनं विशालाक्षं (उ)	५.१३	पुत्रे निधाय वा सर्वं (उ)	१६.७६	पुरा पुण्यतमे काले (उ)	३६.२	पुष्पकश्च सुमेधश्च	४५.३८
पिण्डास्तु गोत्र विप्रंभ्यो (उ)	२२.८३	पिप्यली रुचकञ्चैव (उ)	२०.४५	पुत्रेषु बाध निवसन् (उ)	२८.२६	पुरामृताय दैतेयदानवैः	१.२७	पुष्पमूलं फलैर्वपि (उ)	२७.२७
पिण्याकं चैव तैलं (उ)	१७.१८	पिबन्ति द्विलवं	४३.३६	पुत्रैः पौत्रैः सपत्नीको	२४.५६	पुरी जगाम विप्रेन्द्राः	२४.२५	पुष्पवृष्टिं धिमुञ्चन्ति	३३.६
पिता पितामहश्चैव (उ)	२२.६६	पिशङ्गा भेदरहिता	१२.१६६	पुनः पतति तदभूमौ (उ)	४५.४७	पुरी वाराणसी तैम्यः	३१.६०	पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् (उ)	१८.५६
पिता पितामहश्चैव (उ)	२३.५४	पीतवासा विशालाक्षो	६.६	पुनः प्राह च तं	१५.२५	पुरुषे कनीयांसं	२२.६	पुष्पे शाकोवकैकाण्डे (उ)	१६.७

पुष्पैः पत्रैरधादिभवां (उ)	१८.६६	पूयते पातकैः सर्वैः (उ)	३५.४१	पृषधश्च महातेजा	२२.६	प्रगृह्य सूनोरपि	१७.६१	प्रणम्य मूर्ध्ना	१७.६०
पुष्पैश्च भूषणैश्चैव	३०.१६	पूरां युगसहस्रं	५.१६	पृष्कलाः पुष्करा	४६.३०	प्रचुरान्नोद पानेषु यद्यु (उ)	१३.३०	प्रणम्य शिरसा कण्व-	२३.४३
पुष्पोत्कटा च वाका	१६.१०	पूर्वं जन्मनि राजा-	१.४३	पृष्ठास्तेऽनामयं विप्राः (उ)	१.६	प्रचेतसस्ते विख्याता	१४.५३	प्रणम्य शिरसा भूमौ	१२.४५
पुष्ये तु छन्दसां (उ)	१४.६२	पूर्वं जन्मनि सोगस्त्यः	१३.१०	पृष्टेन मुनिभिः सर्वं (उ)	११.१४२	प्रचेतसे नमस्तुभ्यं (उ)	१८.३८	प्रणम्य शिरसा भूमौ	१७.२५
पुंसोऽप्याभूद्यथाभूति (उ)	६.६	पूर्वं जन्मन्यहं विप्रो	३३.२०	पैलं तेषां चतुर्थञ्च	५२.१३	प्रजज्वालातिकोपेन (उ)	३१.२६	प्रणश्यन्ति ततः सर्वे	२६.२४
पूजनीया विशेषेण (उ)	१२.३४	पूर्वं पार्श्वं तु गंगाया-	३७.२२	प्रकर्तुमसमर्थोऽपि	३.१०	प्रजापतिरथाकूर्ति मानसो	८.१२	प्रणमेनायं वचसा	२५.१४
पूजयध्वं महादेवं गोपति	११.१३६	पूर्वमेव वरौ	२१.२८	प्रकाशस्वाप्रकाशश्च	५०.१४	प्रजापतिविनिर्देशा-	११.११	प्रणमुनादराद्देव्यो गायन्ति	१६.१५४
पूजयाञ्चक्रिरे पुष्पै-	२५.२३	पूर्वमेव समीक्षेत (उ)	२१.२	प्रकृतिं पुरुषं चैव	४.१३	प्रजापतीनां दक्षोऽहं (उ)	७.११	प्रणमुर्भक्तिं संयुक्ता	२५.१५
पूजयित्वा तत्र रुद्रम-(उ)	३५.४५	पूर्ववेपं स जग्राह (उ)	३५.५७	प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञो (उ)	२१.१७	प्रजापतेः पराभूति-	४.४८	प्रणमुः शाश्वतं स्थाणुं (उ)	११.१३७
पूजयित्वातिथीन्निर्त्यं (उ)	२७.५	पूर्वं संस्कार माहात्म्या-	१५.६६	प्रक्रिया योगमाता	१२.१३३	प्रजापतेरात्मजायां	१४.७	प्रतिगृह्य पुटेनैव (उ)	२७.३७
पूजयित्वा तिलैः (उ)	२६.२०	पूर्वं संस्कार माहात्म्या-	१६.६३	प्रक्षाल्य चरणौ	१७.५१	प्रजाः सृजति	१०.३३	प्रतिग्रहरुचिर्नस्थाद्या-(उ)	२६.७२
पूजयित्वा द्विज वरं (उ)	३५.४३	पूर्वोण शैलान्छैलं	४६.३०	प्रक्षाल्य पाणिपादौ (उ)	१२.६५	प्रजाः सृजेति सन्दिष्टः	१६.१	प्रतिपत्प्रभृतिह्यन्या-(उ)	२०.३
पूजयित्वा परं विष्णुं (उ)	३५.२८	पूर्वं देवैः समाकीर्णं	४४.२२	प्रक्षाल्य पाणिपादौ (उ)	२६.७	प्रजास्तृप्ताः सदा सर्वाः	२६.१५	प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो (उ)	१४.३
पूजयित्वा मातृगणं (उ)	२२.१०७	पूर्वं परानुकृष्टानि	४१.२०	प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य (उ)	२२.६२	प्रजाः स्रक्ष्ये जगन्नाथ	७.३१	प्रतिहर्त्तेति विख्यात	४०.४२
पूजयेत्पुरुषं विष्णुं (उ)	४६.४६	पृथिवी स समीकृत्य	६.२५	प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य (उ)	२२.८४	प्रजास्रष्टुं मनश्चक्रे	१०.१६	प्रत्यक्षमेव भगवान्	२१.४८
पूजयेत्सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते(उ)	३४.१०५	पृथिव्यां पातयामास	२२.६५	प्रक्षाल्य पादा विमलं (उ)	३८.३५	प्रणतः शिरसा तस्याः	१६.१४६	प्रत्युदगम्य स्वयं	१.११६
पूजयेदतिथिं नित्यं (उ)	१८.११०	पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु (उ)	३४.१४३	प्रगृह्य काचिद्गोविन्दं	२६.१५	प्रणम्य दण्डवद्भूमौ	२०.१४	प्रत्युपश्च प्रभासश्च	१६.१३
पूजयेद्भाव युक्तेन	२.१००	पृथिव्युद्धरणार्थाय	६.६	प्रगृह्य पाणिनेश्वरो	१६.२१५	प्रणम्य दण्डवद्भूमौ	२६.२६	प्रत्येकञ्चाप्य नामानि	१२.३२१
पूज्यते सर्वयज्ञेषु	१५.५६	पृथुकीर्तिरभूत्समा-	२४.४	प्रगृह्य पादेषु	१६.५१	प्रणम्य देवमीशानं	१६.१५६	प्रदक्षिणं द्विजः कुप्यतिञ्च(उ)	१८.६८
पूज्यध्वं सपत्नीकाः (उ)	३६.३	पृथुस्ततस्ततो नक्तो	४०.४३	प्रगृह्य भर्तृश्चरणौ (उ)	३४.१३१	प्रणम्य पशुभर्तारं	१४.६१	प्रदक्षिणं समाकृत्य (उ)	१८.८४

प्रदक्षिणन्तु यः कुर्यात्-(उ)	४०.३६	प्रनष्टा मधुना सार्द्धं	२६.३०	प्रयागं स्मरमाणस्य	३६.२७	प्रसङ्गात्कथितं विप्रा	१२.३२५	प्राजापत्यं गृहस्थानां	२.७२
प्रदक्षिणन्तु यः कुर्यात्-(उ)	४१.२७	प्रपञ्चुः प्रणता	३१.४	प्रयागस्य च माहात्म्यं (उ)	४६.१०८	प्रसन्नमनसा रुद्रं	१५.७४	प्राजापत्यं तथा कृष्णो	२२.५७
प्रददौ गौतमायाय (उ)	११.१२८	प्रपन्न शरणं तेन	२२.७१	प्रयागादिषु तीर्थेषु (उ)	२६.५४	प्रसन्न मनसो दान्ता	५३.११	प्राजापत्यं परं तीर्थं	३५.४
प्रददौ शत्रुनाशार्थं	२१.२१	प्रपद्यन्तां सपत्नीकाः (उ)	११.१३५	प्रयागे तु विशेषेण	३६.२४	प्रसन्न वदनं दिव्य-	१२.२०६	प्राजापत्यास्तस्यलोकः	४४.४
प्रदद्याद्वायुपुष्पाणि (उ)	१८.६०	प्रपद्ये तत्परं तत्त्वं	१०.७२	प्रयुक्तवान् मनो	१०.१८	प्रसन्नो भगवान् विष्णुः	१७.१७	प्राजापत्यानि रुष्येष्टि-	३.६
प्रदेयं सूर्यहृदयं ब्रह्मणा (उ)	१८.४६	प्रपद्ये तत्परं तत्त्वं (उ)	३४.१२३	प्रयुञ्जीत सदा वाचं (उ)	१४.१६	प्रसादाद्दृष्टे ह्येनो	३१.३७	प्राजापत्यानि रुष्येष्टि-(उ)	२८.४
प्रदेशिन्याश्च यन्मूलं (उ)	१३.१६	प्रपद्ये त्वां विरुपाक्षं (उ)	३४.१२१	प्रयाणं वसंस्थाय	२६.७६	प्रसादाद्देवदेवस्य	२१.८	प्राजापत्येन द्रुपदेत (उ)	३४.३३
प्रद्युम्नस्य ह्यभूत्पुत्रो	२७.२	प्रपद्ये परमात्मानं	१०.७३	प्रवर्त्तयिष्वं विज्ञान-	२७.६	प्रसादो गिरिशस्याय (उ)	४६.७६	प्राञ्जलिः प्रणतस्तथौ	१०.७४
प्रधानं जगतो योनिर्माया-(उ)	४६.२२	प्रपद्ये पावकं देवं (उ)	३४.११८	प्रवर्त्तयामास च तं	१५.२४	प्रसेनस्तु महाभागः	२४.४०	प्राणश्चैव मुकण्डच	१३.३
प्रधानं पुरुषं	१६.६७	प्रपद्ये शरणं रुद्रं (उ)	३४.१२०	प्रविश्य देव भवनं	२६.४८	प्रहीण शोकं प्रविहीनरूपं	१२.२३८	प्राणात्परतरं व्योम (उ)	३.२०
प्रधानं पुरुषः कालो (उ)	१४.५६	प्रबोधार्थं ब्रह्मणो	२६.६४	प्रविश्य परमं स्थानं (उ)	३१.१००	प्रहीणशोकं विविधैर्भूतैः	१०.५०	प्राणाद्ब्रह्मासृजद्वं	७.३६
प्रधानं पुरुषं बुद्धा (उ)	२.१६	प्रभाषष्टि सहस्रन्तु	२१.६	प्रविश्य भगवान्	२६.४०	प्राक्कल्पेषु ततः स्थित्वा (उ)	१८.२५	प्राणाय च नमस्तुभ्यं (उ)	३६.२८
प्रधानं पुरुषश्चैव (उ)	३.८	प्रभासं विजये शानं	३१.४८	प्रविश्य मण्डलं सौरं (उ)	४६.५	प्राक्कल्पेषु समासीन	१८.७७	प्राणायामस्तथा चन्यानि (उ)	११.११
प्रधानं पुरुषस्तत्त्वं	१२.१८	प्रभुं पुराणं पुरुषं	२५.५२	प्रविश्य मेरुशिलरं	२६.१	प्राप्तात्रे पररात्रे (उ)	२६.१०	प्राणायामादिषु रता-	२.१८
प्रधानपुरुषेशाय	२६.८२	प्रमाणं वो न जानीमो	१५.५४	प्रविष्टमात्रे गोविन्दे	२६.३८	प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत (उ)	१२.६४	प्राणास्तत्र परित्यज्य (उ)	३७.३२
प्रधान पुरुषो माया	१२.२६	प्रमादात्कामतो वैश्यं (उ)	३३.२३	प्रविष्ट मात्रे विश्वेशे (उ)	३१.६६	प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत (उ)	१६.१	प्राणास्त्यजति यस्तत्र	३६.४
प्रधान पुरुषो ह्यात्मा (उ)	८.४	प्रयाग तीर्थयात्रार्थी	३७.२	प्रविष्टा नाशयेत्पापं	३१.५०	प्राङ्मुखो निर्वयेद्विद्वानु-(उ)	२२.१०५	प्राणास्त्यजन्ति ये विप्राः	३४.२७
प्रधानात्क्षोभ्यमानाच्च	४.१६	प्रयागं नैमिषं पुण्यं	३१.४६	प्रवृत्तं विविधं कर्म (उ)	३८.३	प्राचीनवर्हिभंगवान्	१४.५२	प्राणिर्हिसानिवृत्तश्च (उ)	२८.१६
प्रधानाद्यं जगत्सर्वं	१२.२१३	प्रयागं परमं तीर्थं	३५.२	प्रशान्तः संयत्तमना (उ)	३६.५७	प्राचीन वीती पित्र्येतु (उ)	१८.८८	प्राणेश्वर प्रिया माता	१२.६८
प्रधानाद्यं विशेषान्तदेहे (उ)	४६.२४	प्रयागं विशतः पुर	३६.२६	प्रशान्तं सौम्यवदन-	१२.५५	प्राचेतसत्वं दक्षस्य (उ)	४६.८६	प्रातः कालेऽप्य मध्याह्ने (उ)	१८.४५

प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति (उ)	१८.६	प्राये दलं तदग्नौ (उ)	२२.३०	प्रोचुरन्योन्यमव्यक्त	२५.१६	बहवोज्जेन योगेन (उ)	११.७२	बुद्धिपूर्वत्वमुदिते (उ)	३४.७७
प्रातः स्नानेन पूयन्ते (उ)	१८.५	प्राहिणोर्द्वे विधेहाय	२२.६४	प्रोच्चरन्तो महानाद	२६.७७	बहिरन्तश्चाप्रकाशस्तब्धौ	७.४	बुद्धिपूर्वं प्रवर्तन्ते	७.१६
प्रादुरासन् तथा तासां	२६.२१	प्रियव्रतान्विता ह्येते	५१.२०	प्रोच्यते मुनिभिः शक्ति- (उ)	३५.६५	बहिर्मात्रं बहिर्गन्धं (उ)	१६.८६	बुद्धिल्लज्जा वपुः	८.१६
प्रादुर्भावो महेशस्य (उ)	४६.८३	प्रियव्रतोऽभ्यपिञ्चदै	४०.१०	प्रोवाच को भवान्	३३.१६	बहुनात्र किमुक्तेन मम (उ)	६.५०	बुधस्य गत्वा भवनं	२०.७
प्राधान्येन स्मृताः देवाः (उ)	४६.३३	प्रियव्रतोत्तानपादौ कन्या-	८.११	प्रोवाच पुत्रमत्यर्थं	१६.६६	बहुनात्र किमुक्तेन (उ)	२१.४७	बुभुक्षिता महादेव	१६.२२४
प्राप्तये गतिरुक्तुष्टा	३१.४२	प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः	१४.१	प्रोवाचोन्निद्रपचाक्षः	१६.३२	बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो	१८.१८	बृहस्पतेः पावहीनौ	४१.१७
प्राप्तवानात्मनो धाम	१.१२२	प्रीणानु भगवानीशः	३.१७	प्लक्ष द्वीपे च विप्रेन्द्राः	४६.२	बहूनि साधनानीहसिद्ध्ये (उ)	३६.५३	बृहस्पते रथोऽष्टादशः	४३.४४
प्राप्ताध्ययन यज्ञस्य	२०.४४	प्रीतस्तस्य महादेवो (उ)	४३.१८	प्लक्षाद्वीपेऽश्वरश्चैव	४०.११	बहुरूपा धोर रूपा (उ)	४५.४०	बैडालव्रतिनः पापा लोके (उ)	१६.१४
प्राप्नोती मम सायुज्यं (उ)	११.७५	प्रीतोऽहं युवयोः	२६.६०	प्लक्षा द्वीपेऽश्वरस्यापि	४०.२६	बहुरूपा स्वरूपा च	१२.१०४	बोधितस्तेन विश्वात्मा	७.२४
प्राप्यते तत्परं स्थानं	३१.५५	प्रीतोऽहं सर्वथा दैत्य	१६.२०८	प्लक्षो दर्वीयसिश्चैव	५३.२२	बाह्व मित्य ब्रवीद्वाक्यं	२१.२६	ब्रह्मक्षत्रियविद्व-	४६.१०
प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि	३६.१५	प्रीत्यर्थं पूर्वमीशानः	१६.१४८	क		बाह्व मित्याह विश्वात्मा	२०.५८	ब्रह्म गर्भा चतुर्विंश	१२.८१
प्राप्य वाराणसीं	३१.१	प्रीयतां धर्मराजेति (उ)	२६.२१	कणासहस्रो णिवराजमानं	१२.२३६	बाणस्य निग्रहश्चाय (उ)	४६.६४	ब्रह्मचर्यमथो नूनमन्ये	३१.६
प्राप्य वाराणसीं	३१.२	प्रीयतामीश्वरः सोमो (उ)	२६.२७	फल पुष्पोद्भवानाञ्च (उ)	३३.३८	बाह्वते भगवन्दैत्यो	१६.३४	ब्रह्मचर्यरताः शान्ता (उ)	३६.६७
प्रायच्छज्जानकीं सीता	२१.२०	प्रीयतां मे महादेवो (उ)	२६.३०	फल मूलानि पूतानि (उ)	२७.४	बालः समानयन्मान्यान् (उ)	१४.२६	ब्रह्मचर्यरतो नित्यं (उ)	२८.२१
प्रायश्चित्त पञ्चज्ञेन (उ)	४४.२४	प्रेक्ष्य सोऽङ्कारमादित्यं (उ)	१८.६३	फल मूलानि शाकानि (उ)	२६.४६	बाह्यमाम्यन्तरं शौचं (उ)	११.२८	ब्रह्मचारी गृहस्थश्च	३.२
प्रायश्चित्तमकृत्वा (उ)	३०.३	प्रेक्ष्यायान्त' शैलपुत्रीमयेशः	३६.२६	फलानि पुष्पं शाकञ्च (उ)	२३.६६	विभेद बहुधा वेदं	५२.२	ब्रह्मचारी जित क्रोध-	३७.२३
प्रायश्चित्ती च विधुरस्तथा	४४.२१	प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो (उ)	२३.४४	क		विभेद वासुदेवोऽसौ	५१.४८	ब्रह्मचारी निराहारो	२०.७०
प्रावृत्य च शिरः (उ)	१३.३६	प्रेते राजनि सज्योति- (उ)	२३.२४	बकं चैव बलाकाञ्च (उ)	३४.१३	विभ्राजमानं वपुषा सस्मि (उ)	३८.४८	ब्रह्मचारी मितप्रासी (उ)	२८.११
प्राशिताभिस्तथा वैश्य (उ)	१३.१५	प्रीत्येह चे षो विप्रो (उ)	१६.१२	बभार सिरसा गङ्गा	२१.६	वीभत्सुम शुचि नमं (उ)	२२.३५	ब्रह्मचारी भवेतान्तु (उ)	२२.८६
प्राश्य मूत्रपुरीषाणि (उ)	३४.३०	प्रोक्षणीयं स्वयञ्चैव (उ)	४५.५८	बलेः पुत्रशतं	१८.१	बुद्धिपूर्वंतु कृच्छ्राब्दं (उ)	३४.२७	ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा (उ)	४०.१४

ब्रह्मचारी स्त्रियङ्गच्छेत्- (उ)	३३.१५	ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा	१२.१६८	ब्रह्माण्डाशेष विस्तारः	५०.१७	ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा (उ)	३०.१६	भगवन् देव देवेश	१.३२
ब्रह्मचारी हरेर्देव्यं (उ)	१२.५७	ब्रह्म लोकम वाप्नोति	३६.३६	ब्रह्माद्यास्तु पिशाचान्ता	१५.७	ब्राह्मणावसथान् (उ)	३०.१३	भगवन् देवमीशान तेमेवैकं (उ)	४३.५
ब्रह्मचार्यपकुर्वाणो	२.७७	ब्रह्म वादिन एवैत	२.२५	ब्रह्मायांगी परमात्मा (उ)	८.१६	ब्राह्मणस्तु शुना (उ)	३४.७२	भगवन् द्रष्टुमिच्छामि	२५.३२
ब्रह्मणः पचयिनिस्त्वं	११.१६	ब्रह्म विद्याधिपतये	१०.४८	ब्रह्मा विष्णुस्तथा	२६.१२	ब्राह्मणास्त्रीमसम्यर्थं (उ)	३४.१०३	भगवन् भवता ज्ञातं	३४.१४
ब्रह्मणः शयनञ्चाप्सु (उ)	४६.७४	ब्रह्म विष्णोस्तथामध्ये (उ)	४६.१०१	ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रनमिता	१२.६०	ब्राह्मणो ह्यनधीयानस्- (उ)	२१.२३	भगवन् भूत भव्येश	६.७१
ब्रह्मणश्च गिरोहर्त्रे (उ)	३६.२६	ब्रह्महत्यादि पापानि	३३.१४	ब्रह्मेश विष्णु जननी	१२.८६	ब्राह्म पुराणं	१.१३	भगवन् भूतभव्येश (उ)	५.४३
ब्रह्मणः सहजं	२.२८	ब्रह्महत्यापनो दार्यं व्रतं (उ)	३१.६३	ब्रह्मो पेतश्च विप्रेन्द्रा	४२.६	ब्राह्मभाग्नेयमुद्दिष्टं (उ)	१८.१२	भगवन् संशयञ्चैकं	३१.७
ब्रह्मणा दीयते देयं	३.१५	ब्रह्महत्या व्रतश्चापि (उ)	३३.१७	ब्राह्म तु माज्जनं (उ)	१८.१३	ब्राह्मी भागवती	१.२२	भगवत्त्व च विष्णुश्च	४२.३
ब्रह्मणा निर्मितं लिंगं (उ)	४१.१८	ब्रह्महत्या सुरापानं (उ)	३२.२२	ब्राह्मणं कुशलं (उ)	१२.२५	ब्राह्मी रात्रिरियं	४.११	भगिनी भगवत्पत्नी	१२.१३२
ब्रह्मणा भिहितः पूर्वभृषीणां	१४.८४	ब्रह्महत्या सुरापाने (उ)	१६.४५	ब्राह्मणं भोजये देकं (उ)	४१.८६	ब्राह्मी मुहूर्ततूत्याय (उ)	१८.३	भजन्ते परमानन्दं (उ)	१०.१०
ब्रह्मणा सह ते सर्वे	१२.२७३	ब्रह्म हा द्वादशाब्दानि (उ)	३०.१२	ब्राह्मणं क्षत्रिये विशां (उ)	१७.३	ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष	१.१०१	भञ्जयामांसं चादाय	२१.२४
ब्रह्मणे विश्वरूपाय	१०.५४	ब्रह्म हा मण्यः स्तेनो (उ)	३०.८	ब्राह्मणः क्षत्रियाद्यैश्च (उ)	१२.४६	अ		भञ्जयामासं शुलेन	२२.५८
ब्रह्मणोऽयं प्रतिष्ठानं	१२.३००	ब्रह्मा कृत युगे देव—	२६.११	ब्राह्मणः प्रणव (उ)	१४.४५	भक्तिर्भवतु नो	२६.६३	भद्रकाली जगन्माता	१२.१४८
ब्रह्मणो वत्सरस्तर्ज्जः	५.१६	ब्रह्माणं जगतामेकमात्मानं	६.४५	बाह्मणः क्षत्रिया	४७.२७	भक्त्या त्वनन्यया	१२.२५०	भद्रा तथोत्तरगिरीन-	४६.३३
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि	३.१४	ब्रह्माणं विदधे	६.६१	ब्राह्मणः क्षत्रिया (उ)	४.१०	भक्त्या त्वनन्यया राजन्	१२.२६५	भद्रावे पुरुषाः	४७.२
ब्रह्म तेजो मयं विश्वं	१०.६०	ब्रह्माणं शङ्करं सूर्यं (उ)	१८.८६	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः	३१.३१	भक्त्योपेक्षेण तपसा	२५.३५	भया ज्जज्ञोऽथ वै माया	८.२७
ब्रह्म तेजो मयं श्रीमद्वृष्टा	१.११६	ब्रह्माणं शङ्करं सूर्यं (उ)	५.२४	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः	३४.४५	भक्त्या त्वा ह्यभक्त्याणि (उ)	१७.४३	भरतो लक्ष्मणश्चैव	२१.१७
ब्रह्मविषः पापरूचः (उ)	१७.११	ब्रह्माण्ड तेजसा स्वेन (उ)	५.१०	ब्राह्मणाद्यौरियं धार्या	१.२६	भक्त्यभोज्यो पहरणे (उ)	३४.४	भर्तारं दीप्तयशसं	८.१०
ब्रह्म नारायणेशानां त्रयाणां	५.२१	ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारस्तस्मै	१०.६६	ब्राह्मणाम्बुजयामास दत्त्वा	१७.४७	भक्त्याः पञ्चनरवानित्यं (उ)	१७.३५	भर्तारमुद्धरेन्नारी प्रविष्टा	३४.१०६
ब्रह्म नेमित्तिको नाम (उ)	४५.७	ब्रह्माण्डानि भविष्यन्ति (उ)	६.४५	ब्राह्मणान पुजयित्वा (उ)	३४.६६	भगवच्छ्रोतुमिच्छामि	३६.१७	भर्तुः शुश्रूषणेपेता (उ)	३४.१३६

भवतः केवलं योगं (उ)	३६.४६	भस्म सन्दिग्ध सर्वाङ्गं	१४.३३	भुक्त्वा पीत्वा च (उ)	१३.१	भूमिरापोऽनलो वायुः (उ)	६.४६	भोग कामस्तु शशिनं (उ)	२६.४०
भवतः कथितं	२६.५५	भस्मा वदात ष्वोङ्गैः	२५.११	भुक्त्वा वै सुखमास्थाय (उ)	१६.२४	भूमौ रसातले चैव	५०.२४	भोगान् भुक्त्वाश्च दत्त्वा	३८.१४
भवताः कथितं सम्यक् (उ)	१.१	भस्मोद्धूलित सर्वाङ्ग	१४.५०	भुजङ्गराजबलवं (उ)	३१.३३	भूमौ वा परिवर्तते (उ)	२७.२८	भोग्या विश्वेश्वरी	१२.३०
भवत्प्रसादादमले परस्मिन्- (उ)	५.४४	भस्मोद्धूलित सर्वाङ्गो	२५.४६	भुञ्जानस्य तु विप्रस्य (उ)	३४.६६	भूयः प्रणम्य भीतात्मा	१२.२००	भोजनं च यथाशक्ति (उ)	४२.४
भवत्येव धृतं	२.१०८	भस्मोद्धूलित सर्वाङ्गो	३४.२१	भुञ्जीत प्रयतो नियतं (उ)	१२.६०	भूलोकञ्च भुवर्लोकं (उ)	४५.३२	भोजयेद्योगिनं शागतं (उ)	२१.१५
भवद्भिरद्भुतं दृष्टं (उ)	६.४	भस्मोद्धूलित सर्वाङ्गो	२६.८५	भुञ्जीरन्प्रयतः श्रेष्ठं (उ)	२२.७२	भूलोके नैव संलग्न	३१.२६	भोजयेद्वापि जीवन्तं (उ)	२२.६७
भवनमर्घ्यं तुराजान्यो (उ)	१२.५४	भाति देवो महायोगी	१६.५७	भुवानानां स्वरूपञ्च (उ)	४६.१०६	भूलोकोऽथ भुवर्लोकः	४१.२	भोभवत्पूर्वकत्वेन (उ)	१२.४५
भवन्तमेव भगवान्	१.५	भाति नारायणोऽनन्तो	४५.११	भुवोनाशो नादिमान- (उ)	५.३०	भू समुद्रादि संस्थानं	३६.१७	भोभो नारायणं	६.१६
भवन्ति सबदोपाय	१५.८७	भारतं प्रथमं वर्षं	४६.३५	भूतादिर्महता तद्व-	४.४४	भूस्तृणं क्षिणुकञ्चैव (उ)	२७.१३	भोभो व्यास महाबुद्धे	३५.२५
भवः सर्वस्तथैज्ञानः	१०.२६	भारताः केतुमालाश्च	४७.२१	भूतादिस्तु विकृर्वाणः	४.२४	भृगुशापच्छलेनैव	२४.७३	भोत्यश्चतुर्दशः	५३.३१
भवानप्येवमेवाद्य शाश्वतं	६.२४	भारतेषु स्त्रियः	४.२	भूतानां प्रियकारी (उ)	१५.४१	भृगोः स्थात्यां	१३.१	भ्रुकुटी कुटिलात्तस्य	७.२६
भवान्धाता विधाता	६.३३	भाषितं भवता सर्वं	४.२	भूतानां भगवान् रुद्र	२२.४७	भृगोरथाभवच्छुक्रो	१६.१७	भ्राजते चोमयादेवो	२६.४२
भवान् प्रकृतिर व्यक्तमहं	६.८४	भासयन्तं जगत्कृत्स्नं	२०.६४	भूतान्तरात्मा भगवान्-	५१.३८	भृगवादयस्तद्वदनाच्छ्रुत्वा	२.३८	भ्राजमानं श्रिया	२६.५
भवानीपाद युगल	१६.१७३	भिक्षुको ब्रह्मचारी (उ)	२२.३१	भूतिश्च देवदेवस्य (उ)	४६.८४	भेदेऽष्टादशः व्यसिः	५२.२१	भ्रातृभार्या च संघ्राष्टा (उ)	१४.३६
भवान्विद्यात्मिका शक्तिः	६.८५	भिक्षेत भिक्षां प्रथम (उ)	१२.५५	भूतेशं गिरिशं स्थाणु (उ)	११.१३४	भेदोऽप्यक्त स्वभावेन (उ)	२.२४	भ्रातृभार्या समासह्य (उ)	३३.४
भवान्सर्वात्मकोऽनन्तः	६.३८	भीति सन्त्यज्य	१२.२०७	भूतेश्वरं तथा तीर्थं	३५.१०	भैक्ष्यस्य चरणं युक्तं (उ)	१२.५६	म	
भविष्यन्ति त्रयीबाह्याः	१५.३०	भीतोऽस्मि साम्प्रतं	१२.२०१	भूतैर्भव्यं भवदिभश्च चरितं-	२.२	भैक्ष्येण वत्तयेन्नित्य- (उ)	२८.१७	मङ्गल्या मंगला	१२.१८६
भविष्यन्ति त्रयीबाह्या	१६.११०	भीमेश्वर ततो गच्छेत (उ)	४१.२०	भूतैर्भव्यं वर्तमानै-	५३.३२	भैक्ष्येण वृत्तिनो (उ)	१२.६१	मञ्जिता मद्गतप्राणा	१२.२७७
भविष्यत्येव भगवांस्तव	२६.६७	भुक्त्वा तान्वैष्णवान्	१.५०	भूमिदः सर्वमाप्नोति (उ)	२६.४४	भैरवो विष्णु माहात्म्य-	१६.१५०	मच्छक्ती संस्थितान्	१.४५
भस्म पाण्डुरदिग्धांगोनग्नो (उ)	३६.१५	भुक्त्वा पर्युषितादीनि (उ)	३४.४२	भूमिदानात्परं दानं (उ)	२६.१५	भोक्ता रमणं बुद्धं (उ)	२.१६	मणिमुक्ता प्रबालानां (उ)	३४.६

मण्डलं चतुरस्रं वा (उ)	२२.५०	मनुः संवर्तनो विप्राः	५१.२४	ममव भूतिरतुला	१६.२३२	मलयान्निःसृता नद्यः	४७.३८	महानिद्रासमुद्भूतिरनिद्रा	१२.१७४
मण्डूकं नकुलङ्काकं (उ)	३३.२६	मनुः स्वायम्भुवः पूर्व	५१.४	मर्मवैषा पराशक्ति-	१२.२५७	मलवद्वाससा चापि (उ)	१७.२६	महानुभावा लेख्याश्च	५१.२२
मतिरुक्तमणीया स्याद-	३१.७६	मनोजवस्तर्ष वेन्द्रो	५१.२१	मयाचिरेण कुत्राहं	२५.३४	महतः परमव्यक्त-(उ)	३.१६	महानुभावा सत्त्वस्था	१२.६८
मत्प्रसादादवाप्नोति (उ)	११.८१	मनोजवोनिलस्यासीद-	१६.१५	मया ततमिदं कृत्स्नं (उ)	४.२७	महत्त्वं सर्वसत्त्वानां (उ)	४.३१	महान्तं पुरुषं ब्रह्म (उ)	२६.१४
मत्प्रसादाद सन्दिग्धो	१४.२०	मनो बुद्धिरहङ्कारः (उ)	७.२२	मयाततमिदं विश्वं (उ)	३.७	महर्षीणामिव गुह्य	३६.१३	महापातक संयुक्ता-	२१.४६
मत्समस्त्वं न सन्देहो	६.६८	मनोरमा मनोरस्का	१२.१३६	मयानास्ति समो	१२.२४१	महाकल्पश्च कल्पानां (उ)	७.१०	महापातकि संस्पृशे (उ)	३४.३६
मत्स्येष्वेते समुद्दिष्टा (उ)	१७.३८	मन्ता विश्वेश्वरो	१२.३१	मया प्रवर्त्तितां	१४.४१	महाकालमिति ह्यातं (उ)	४४.११	महापुरुषम व्यक्तं ययो	१६.३६
मत्स्योदयास्तिटे पुण्यं-	३२.११	मन्त्र बाह्यणविन्यासैः	२६.४५	मयि पश्य जगत्कृत्स्नं	६.१७	महाजम्भेन वीरेण	४४.२४	महाभद्रस्य सरसो	४५.३१
मध्यमाने तदा	१.२८	मन्त्रेण रुद्र गायत्र्या (उ)	१८.६५	मयि भक्तिश्च विपुला (उ)	३६.६५	महागणेश्वरैर्जुष्टं	४८.४२	महामाया समुत्पन्ना	१२.७६
मदात्मा मन्मना भस्म (उ)	११.६६	मन्दराद्रि निवासा च	१२.१४४	मयेदं चेष्टते विश्वं (उ)	६.६	महातलं च पातालं	४४.१६	महामाया सङ्कुपारा	१२.७५
मद्योक्तता हंसगतिः	१२.१७८	मन्दाकिनी जले स्नात्वा	१४.२६	मय्यपितमनोबुद्धिर्यो (उ)	११.७७	महातीर्थमिति ह्यातं (उ)	३७.१२	महामाया सङ्कुपारा	१२.६६
मद्भक्ता न विनश्यन्ति (उ)	४.१२	मन्मन्ते ये स्वमात्मानं (उ)	२६.४२	मय्येकयमाः संक्षेपतः (उ)	११.१२	महादाद्यं विशेषान्तं (उ)	३.१०	महायज्ञ परान्विप्रान्नूरतः	२.१६
मद्भक्तिस्तत्परा नित्यं यतयः	३६.५५	मन्युना चोमया	१५.४३	मरणोत्पत्ति योगेन (उ)	२३.१६	महादाद्यं विशेषान्तं यदा (उ)	४५.८	महायामो मुनिः	५३.६
मद्भावना समायुक्ता (उ)	११.६१	मन्वन्तरेण चैकेन	३०.५४	मरीचयोऽत्र ये विप्रा (उ)	४३.३	महादेवं दिङ्मूलाभृवीणां (उ)	४३.२	महारौरव मासाद्य (उ)	२२.८७
मद्यपो वृषलोसक्तो (उ)	२१.३६	मन्वन्तरेषु चैतेषु	३०.५५	मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं	७.३५	महादेव प्रियं तीर्थं (उ)	३७.५२	महालक्ष्मीमहादेवी	४८.४३
मधुपर्कं च सोमे (उ)	१३.२६	मम त्वं पुण्डरीकाक्ष	२४.८४	मरीचिर्मन्त्रि पुलहं	२५.५८	महादेवं महायोग-	३०.४७	महाविभूतिदा मध्या	१२.१५८
मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं	४.२१	ममायोनिर्महद्ब्रह्म (उ)	८.३	मरीचैरपि सम्भूतिः	१३.४	महादेवं महायोगं (उ)	५.१२	महाविभूतिदुर्द्धर्षा	१२.७२
मनुष्याणान्तु हरणं (उ)	३४.१	ममार सोऽतिभीषणो (उ)	३६.२७	मरुत्वती वसुधामि	१६.७	महादेवाय देवाय	२६.१०३	महावीतं स्मृतं	४०.१५
मनुष्यानीषधेतेह	४३.१७	ममैव च परा शक्तिर्या (उ)	४.१६	मरुत्वत्यां मरुत्वन्तोष	१६.६	महानदी जलं पुण्यं सर्वं (उ)	३५.२५	महाव्याहृतयस्तिष्ठ (उ)	१४.५५
मनुष्यैर्यथा घ्रातं (उ)	१७.२८	ममैव दक्षिणादगाद्वा-	१०.७६	मर्यादापर्वताः प्रोक्ता	४६.४०	महानात्मा मतिर्ब्रह्मा	४.१७	महाहृदे च कौशिक्यां (उ)	३७.३६

महावृत्तिभिस्त्वनं (उ)	१६.५	मातृष्वसां मातुलानी (उ)	३३.२	मायामात्रं तदा सर्वं (उ)	२.३६	मुखादि सर्गं कथनं (उ)	४६.७५	मृत्तिका च समुद्दिष्टा (उ)	१८.५६
महामातृपत्नं मोहात्तया (उ)	३४.३२	मात्रा द्वादशको मन्द (उ)	११.३२	मायी मायामयो (उ)	३.२३	मुचुकुन्दश्च पुण्यात्मा	२०.२६	मृत्तिकालम्भनाद्वापि	३६.२८
महिष्मः सज्जितस्या-	२२.१६	माद्रा रामास्तथैवान्ध्राः	४७.४४	मार्कण्डेयम धाम्नेयं	१.१४	मुच्यन्ते सर्वं पापेभ्यः (उ)	४१.४०	मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य (उ)	४१.८७
महीयसी ब्रह्मयोनिः	१२.८३	मानसे सरसिस्नात्वा (उ)	३७.४४	मार्कण्डेयस्तु संपृष्ट	३६.११	मुष्ठां शिखीवाय (उ)	२८.१५	मृत्योर्व्याधिर्जराशोको	८.२८
महेन्द्र भगिनी सौम्या	१२.१४६	मानसोपरि माहेन्द्री	४१.३४	मार्कण्डेयेन कथितं	३६.४	मुनिभिः संस्तुताहोपा (उ)	४१.२	मृदकया शिरः स्नात्यं (उ)	१८.५८
महेन्द्रोपेन्द्र भगिनी	१२.११०	मा निन्दस्वैनमीशानं	१६.७१	मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः	४३.२२	मुनिभ्यः कथयामास (उ)	४६.१४२	मेघानि बाहुपत्रास्तु	४०.६
महेशः स्वात्मनो योगं (उ)	३५.६२	मान्धातारं महाप्राज्ञ	२०.२५	मालका मलपाश्चैव	४७.४३	मुनीनां भाषितं कृत्स्नं (उ)	११.१४३	मेधाप्यहं प्रभुर्गोप्ता (उ)	४५.५६
महेश्वरः परोऽव्यक्तः	४.५	मान्यस्थानानि पञ्चाहु (उ)	१२.५०	मा विद्धि परमां	१२.४८	मुनीनामप्यहं व्यासो (उ)	७.७	मेघेभ्य स्तनयितृभ्यः	२६.२०
महेश्वरः परोऽव्यक्ता-	५०.२६	मां पश्यन्तीह विद्वांसो (उ)	४.६	मास्त्राक्षीरीदगीर्ह्व	१०.३७	मुनीनां वचनं श्रुत्वा	१.८	मेनका सहजग्न्या	४२.१५
महेश्वर समुत्पन्ना	१२.८६	मां प्रणम्य पुरीं	१.४६	माहात्म्यं चानुतिष्ठेत	२.६०	मुनीन्द्र सिद्धाचित पाद पद्म	१६.२०४	मेनायामभवत्पुत्री	११.१२
महेश्वरेच्छाजनिता न (उ)	४६.२१	मामनाश्रित्यतत्तत्त्वं	१२.२८८	माहात्म्यमविमुक्तस्य	३६.१	मूर्ति तमोरजः प्रायां	७.५२	मेने समागतं रामं	२१.४१
महोदरं प्रहस्तञ्च	१६.१३	मामनाश्रित्य परमं	१२.२८६	माहात्म्यमेतत्तपस्त्वा (उ)	३५.५०	मूर्तिरग्न्या स्मृता चास्य (उ)	३८.७०	मेने सर्वात्मकं देवं	१६.६३
माता पिता महादेवो (उ)	४५.६१	मामुपास्यति योगीशो (उ)	११.८६	माहेश्वरं तथा साम्बं	१.२०	मूर्धन्याधायतल्लग	१८.६	मेरुलवम भूतस्य	४.४०
माता पित्राग्नौरोस्त्यागी (उ)	२१.४०	मामेव केशवं	१६.१६१	माहेश्वरी त्रिनयना	१०.८३	मूले षोडश साहस्रो	४५.८	मेरु शृङ्गे महादेवमीशानं	३१.१६
मातापित्रोः सुतैः (उ)	२३.८०	मामेव सम्प्रपश्यध्वं (उ)	११.११६	मिथ्याधीत समाचारा	१५.३१	मृगाश्च मगधाश्चैव	४६.३७	मेरोः पूर्वैण यद्वपं	४०.३५
मातापित्रोहिते युक्ते (उ)	१५.२४	मामेव संश्रयदीशं स (उ)	११.६२	मीमांसाज्ञान तत्त्वज्ञा (उ)	३०.७	मृगेन्द्राणाश्च सिंहोहं (उ)	७.१२	मेरोश्चतुर्दशं तत्र	४५.१४
मातामहं मातुलञ्च (उ)	२१.२०	मामैवं वद कल्याण	६.४७	मुक्ते शशिनिचारनीयाद्यदि (उ)	१६.१६	मृगैः सह चरेद्वा (उ)	२७.२१	मैत्रे बहुनिमित्राणि (उ)	२०.१३
मातामहानां मरणे (उ)	२३.२२	माया स्वं सर्वशक्तीनां	१२.२१६	मुक्त्वा मनोमयं चक्रं (उ)	४३.७	मृतमात्रा च सा बाला	३३.७	मोक्षं सुदुर्लभं	३१.३५
मातृका मन्मथोद्भूता	१२.१८२	मायापाशेन बद्धानां (उ)	७.२०	मुखतोऽजान् ससज्जिन्यान्	७.५५	मृतानां वै पुनर्जन्म	३१.७७	मोक्षयामिस्वपाकं (उ)	११.११८
मातृष्वसा मातुलानी (उ)	१४.३५	मायापाशेन वध्नामि (उ)	७.१६	मुखे मुप्तस्य सततं (उ)	१८.७	मृते पितरि वै पुत्रः (उ)	२३.७८	मोदते मुनिभिः सार्धं	३६.४१

श्रीकूर्ममहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

४३

मोदाकं षष्ठमित्युक्तं	४०.१६	यक्षान् पिशाचान्	७.६२	यतः प्रधान पुरुषः	३३.४४	यत्र गङ्गामहाभागा	३७.३०	यथा नदी नदा लोके (उ)	२.३८
मोहयामास वपुषा (उ)	३८.५३	यच्चान्यदपि लोके- (उ)	७.१७	यतः प्रवृत्तिभूताना	२२.७४	यत्र गंगा महाभागा	३६.६	यथा नारायणो देवो	३१.६५
मोहयित्वा ममादे	२.१३	यजन्ति यज्ञं विविधैर्य- (उ)	३८.६२	यतः प्रवृत्तिविश्वत्मा	१५.१०	यत्र तत्र समुत्पन्नो (उ)	४१.४५	यथा मदो नर स्त्रीणां	४.१४
मोहयित्वा मुनीन् (उ)	३७.५४	यजन्ति सततं देवं	४७.६	यतः प्रसूतिजंगतो विनाशो	३३.३६	यत्र तप्तं तपः पूर्वं (उ)	४१.१७	यथा रामस्य सुभगा (उ)	३४.११२
मोहादवेदनिष्ठत्वात्	१५.८६	यजन्ति सततं देवं	४६.३८	यतः स देवोऽभ्युषितस्तीर्य (उ)	३६.८	यत्र देवाधि देवेन (उ)	३०.२५	यथा रुद्रमस्कारः	३०.४०
मोहायाशेष भूतानां	२.११	यजुर्वेद प्रवक्तारं	५२.१४	यतः सर्वं मिदं जातं	२०.४१	यत्र देवो महादेवो	३६.१०	यथावदक्षितं सम्यगवोचं	१.१०२
मोहायाशेष भूतानां (उ)	४६.६६	यजुषि त्रैष्टुभं	७.५८	यतो गुह्यतमं देहं (उ)	२.५३	यत्र धम्मार्थं कामानं	१ २४	यथावदिह विज्ञाय	१६.१७१
मोहितोऽस्मि महादेव	६.७२	यजुष्यधीते नियतं (उ)	१४.४८	यतो वाचो निवर्तन्ते (उ)	६.१२	यत्र नारायणो देवो (उ)	३५.३४	यथा विधि नियुक्तं च (उ)	१७.३६
मोहितो गिरिजां	१६.१७५	यजेच्चामरणांल्लिग (उ)	११.६३	यत्तत्प्राणुपतं ज्ञानं	३२.६	यत्र नारायणो देवो (उ)	४१.६२	यथाविधि प्रकुर्वाणः (उ)	४६.४६
मौञ्जीत्रिवृत्समा (उ)	१२.१४	यज्ज्ञानं निर्मलं शुद्धं (उ)	१०.६	यत्तत्र क्रियते कर्म (उ)	२२.३६	यत्र पश्यति चात्मनं (उ)	११.७	यथाविमुक्तमादित्ये	३१.६३
यं गृह्णन्तीह विद्वांसो	१५.१४	यज्ञ प्रवर्तनञ्चैव पशु-	२६.४२	यत्तत्र दीयते दानं सर्वं (उ)	४२.१८	यत्र साक्षात्प्रपश्यन्ति (उ)	११.६	यथाश्वमेधः क्रतुराट् (उ)	१८.७२
य आस्ते निश्चलो	२.७६	यज्ञस्य दक्षिणां चैव	८.१३	यत्तत्र दीयते श्राद्धं (उ)	४२.१६	यत्र सा तामसी	१६.२२१	यथेवराणां गिरिशः	३१.७२
य इदं कल्पमुत्थाय	३६.१८	यज्ज्ञाने तु विशेषेण (उ)	४६.१३५	यत्तत्सर्वमतं दिव्यम् (उ)	२.४५	यत्र स्नानञ्जपो होमः (उ)	३५.३	यथोक्त कारिणः सर्वे-	४६.२५
य इमं पठतेऽभ्यायं (उ)	३१.१०८	यज्ञेन यज्ञगम्यं	२२.८२	यत्तु पापोपशान्त्यं (उ)	२६.६	यत्र स्युः सोऽत्र (उ)	१२.५१	यथोपविष्टान् सर्वास्त- (उ)	२२.३७
य इमं पठतेऽभ्यायं	१२.३१३	यज्ञेन यज्ञहन्तारम-	२१.५५	यत्तु मे निष्फलं	१२.२८३	यत्राचार्य त्रिगुणांकं (उ)	४२.७	यथोषरे बीजमुत्त्वा (उ)	२१.२४
य इमं शृणुयान्ति-	२१.६१	यज्ञे शाच्युत गोविन्द	१.६६	यत्पादपंकज स्मृत्वा (उ)	५.५	यत्रास्य नेमिः शीर्यतं (उ)	४३.८	यदन्तरा सर्वमिदं (उ)	५.३७
य इमं शृणुयान्ति-	२२.८७	यज्ञोपवित्तिना ना होमः (उ)	२२.४५	यत्र भामर्चयन्तीह लोके (उ)	३७.५६	यत्रेश्वरो महादेवो (उ)	३७.६१	यदन्तरे तद्गमनंशाश्वतं (उ)	२६.२४
य इमां शृणुयान्ति-	३३.५०	यज्ञोपवीतो भुञ्जीत (उ)	१६.१४	यत्त्वया भगवान् पूर्व	३३.२७	यत्साक्षादेव विश्वात्मा	२५.३०	यदर्थितं भगवता	६.७५
य एते द्वादशादित्या	१५.१७	यज्ञोपवीतो शान्तात्मा (उ)	२८.२४	यत्पदाक्षर सङ्गत्पा	११.२६	यथात्मानं तदा सर्वं	३७.५	यदा च स स्वयं	१५.८२
		यतः प्रधानपुरुषो	२०.४२	यत्र क्वचन तल्लिङ्गपण्यं- (उ)	११.६६	यथा चकारासौ	२.२१	यदा जन्म जराः दुःख (उ)	२.३७

यदा द्रक्ष्यसि देवेशं (उ)	३१.७०	यद्यविष्टतमं लोके (उ)	२६.५२	यमञ्च यमुनाञ्चैव	२०.३	यश्चैतत्पठति स्तोत्रं	१२.३१५	यस्त्वाध्यायाग्निमांश्च (उ)	२४.१०
यदाधारमिदं सर्वं येषां	४०.४	यद्यन्नमस्ति तेऽन्तु (उ)	२३.३८	यमन्तरा योगनिष्ठाः (उ)	३१.३५	यद्य वेदश्च वेदी (उ)	२१.२७	यस्त्वमं नियतं विप्रो (उ)	१५.४२
यदा मनसि सञ्जातं (उ)	२८.३	यद् ब्रह्म परमं ज्योतिः (उ)	२६.३८	यमच्चैयित्वा सततं (उ)	३८.६३	य संस्थापयितुं शक्तो (उ)	३४.१४७	यस्मात्तिर्यक् प्रवृत्तः	७.६
यदास्त मृजतः पूर्वं	१६.२	यद् भुङ्क्ते वेष्टितशिरा (उ)	१६.१६	यमाश्च नियमाः प्रोक्ताः	११.३०	य सर्वं प्रकृतं निर्मूकतो (उ)	२८.६	यस्मात्प्रसह्य तस्माद्भो	१५.५६
यदि कञ्चित्समुद्धर्तुं-	३३.२५	यद्यमन्त्रं समादाय (उ)	१३.३२	यमाहुः पुरुषं हंसं	४.३६	यः सर्वं भूताधिपति (उ)	३४.६२	यस्माद्बहिः कृतो	१५.२६
यदि निर्हृरति प्रेतं (उ)	२३.४०	यद्वा कौपीन वसनः (उ)	३६.५८	यमाहुः पुरुषं	२०.३७	यः सर्वं रक्षसां नाथ-(उ)	६.२५	यस्मादभिन्नं सकलं	१७.३३
यदि प्रसन्नो भगवान्-(उ)	१.४०	यद्वा गुहायां प्रकृतं (उ)	२६.१७	यमुना प्रभवश्चैव सर्वपाप-	३७.३०	यस्तु कृष्ण चतुर्दश्यां (उ)	२६.२८	यस्माद्भवति भूतानि	१७.३५
यदि स्यात् किन्नवासा (उ)	१८.८३	यद्वा फलनां संन्यासं	३.१८	यम्प्रपश्यन्ति देवेशं (उ)	३१.१६	यस्तु चाग्नायणङ्कुर्यात्-(उ)	४१.४६	यस्माद् भवन्ति भूतानि (उ)	२६.२३
यदि स्यात्तर्पणादवर्षा (उ)	१८.१०१	यद्वेद वेदाभिरता विदेहं	३३.४३	यया स देवो भगवान्-(उ)	१५.३६	यस्तु दद्यान्महीम्भक्त्या (उ)	२६.१२	यस्मान्मम सुताः	१६.२२
यदि स्यात्पातकोपेतः (उ)	३५.१२	यं न पश्यन्ति	६.४३	ययो वनं सान्तीकः	२१.३०	यस्तु दुर्भिक्षवेलायामन्नाद्यं	२६.५६	यस्मान्महीयसो देवः (उ)	२६.४०
यदि स्यात्सूतके मूर्ति-(उ)	२३.१८	यन्नदेवा विजानन्ति (उ)	२.५१	ययो स तूर्णं	२५.२०	यस्तु देवानृषीन् विप्रान् (उ)	१६.३६	यस्मिन्समाहितं दिव्यमैश्वर्यं	३८.६४
यदि स्यादधिको विप्रः (उ)	२६.६५	यन्मे साक्षात्त्वम्यक्ता	१२.२०८	यं विदुर्योगितत्त्व ज्ञा (उ)	५.३	यस्तु द्रव्याज्जनं कृत्वा (उ)	२५.१६	यस्य केशेषु जीमूता	१०.६८
यदि स्यात्लौकिके पक्षे (उ)	१८.१०४	यन्मे साक्षात् परमं	१२.२४८	यं वि नि द्राजितश्वासाः	१.१०७	यस्तु द्रव्याज्जनं	२६.५८	यस्य भैवापिकं भवतं-(उ)	२४.११
यदीच्छेदचिरात्स्थानं	२.६६	या पठेच्छृणुयाद्वापि	२०.७६	यशः कौत्तिमुत्त- यः शब्द बोध जननः (उ)	८.२४	यस्तु पत्न्यां वन गत्वा (उ)	२७.१७	यस्य देवो महादेवः	३४.११
यदीश्वर प्रीणनार्थं (उ)	२६.८	यः पठेच्छृणुयाद्वापि	२७.२२	यः शरीरं विकर्तित्वा	३८.११	यस्तु योगं तथा (उ)	२६.४१	यस्य ब्रह्मादयो देवा (उ)	३१.३६
यदृच्छलाभतो वित्तं (उ)	११.२७	यः पठेच्छृणुयान्नित्यं (उ)	३६.८०	यशस्विनी यशोदा च	१२.१४६	यस्तु सद्भ्यो ददातीह (उ)	२६.६१	यस्य मायामयं सर्वं (उ)	५.४
यदष्टं भवता तस्य (उ)	३६.२	यः पठेत्सततं विप्रा (उ)	४६.१२३	यश्च सर्वजगत्पूज्यो (उ)	६.२८	यस्तेषां सममश्नाति (उ)	२६.७३	यस्य रूपं नमस्यामि	१०.५८
यदेतन्मण्डलं शुभ्रं भाति (उ)	३८.३७	यः पठेद्विस्तं मुक्तस्य	३५.३१	यश्चासौ तपते सूर्यं	१३.१६	यस्तीः सहाशनं (उ)	२३.४६	यस्य सा जगतां	१७.३७
यदेव पश्यन्ति	१२.२२७	यः पठेद् भवतां नित्यं (उ)	३४.१४६	यश्चेदं शृणुयान्नित्यं	३६.१४	यस्त्वाध्यायाग्निमांश्च (उ)	२८.८	यस्य सा तामसी	१७.३८
यदेव योगिनोयान्ति (उ)	२.४३	यः प्रशास्ता ह्यसाधूनां	६.२३					यस्य सा परमा देवी (उ)	३१.३६
यदोरप्यभवनं पुत्राः	२२.१२								

श्रीकूर्ममहापुराणम् : श्लोकानुक्रमणो

५५

यस्यान्तः स्थानि भूतानि (उ)	३१.१३	याज्ञवल्क्यो महायोगी	२५.४४	या शेष जगतां योनि- (उ)	६.४७	येऽय नाचारजिरतास्त- (उ)	३१.३८	येन सम्पत्तिममाश्रमं (उ)	२७.३६
यस्यान्तरा सर्वं मिदं (उ)	४.४	या दिव्या इति मन्त्रेण- (उ)	२२.४०	या शेष पुरुषान् घोरान्नरक	६.३३	येऽयनेकं प्रपश्यन्ति (उ)	१०.६	येन सूक्ष्मचिन्त्यं	२६.१०२
यस्याशम्भवो ब्रह्मा	२२.७६	या नशम्याप्रदोभार्या (उ)	२६.४६	या श्रुत्वा पापकर्मापि	१.१०	येऽच्चयन्तीह	१.६०	येन हिंसा समुद्भूता-	३६.१४
यस्याशेष जगत् (उ)	३१.४०	यानि किम्पुरुषाणि	४७.४६	या सा घोर तमा	२२.३२	येऽच्चयिष्यन्ति गोविन्दं	३४.२४	येनाच्चरस्य राजानं	१५.५५
यस्याशेष जगदबीजं (उ)	३१.३७	यानि तीर्थानि तत्रैव	३६.२	या सा माहेद्वरी	१२.६	येऽच्चयिष्यन्ति मां	२७.११	येनासौ भगवानीशः (उ)	११.१४०
यस्याशेषविभागहीन-	२५.६४	यानि निध्यामिस्तानां (उ)	१६.६४	या सा विमोहिनी	१६.२३५	ये कुशास्त्राभियोगेन	१२.२६३	येनास्य पितरो माता (उ)	१५.२०
यस्यासनन्ति हवीष्येते (उ)	२१.३३	यानि शास्त्राणि	१२.२६१	या सा गक्तिः प्रकृतो (उ)	८.१५	ये चतुर्दश लोके (उ)	६-३७	येनेदम्भ्राम्यते विश्वं (उ)	३१.१५
यः स्वर्गमाप्तिं परित्यज्य (उ)	४४.२०	या नीता राक्षसेशेन (उ)	३४.१३७	या सु योनिपुताः (उ)	८७	ये च दक्षाच्चरे	२७.१७	यनेमां कुत्सितां योनि	३३.२६
यः स्वभासा जगत्कृत्स्नं (उ)	६.२१	यां प्राप्य कृतकृत्यः	३१.४१	यास्यन्ति परमं मोक्षं	३१.४६	ये च द्रक्ष्यन्ति देवेशं	३४.२६	येनैव निःसृता गंगा	३६.२
यः स्वेदकम्पनोच्छ्वास (उ)	११.३३	यामा इति समाख्याता	८.१४	युक्तः परिचरेदेन (उ)	१४.८८	ये च प्रजानां पतयो (उ)	६.३०	ये पुनः परमं (उ)	१०.८
या गतिर्योगयुक्तस्य	३७.१६	यावज्जीवं जपेद्युक्तः (उ)	११.१००	युक्तात्मनस्तमोमात्रा	७.४१	ये चात्र विश्वदेवानां (उ)	२२.२३	ये ब्राह्मणा वंश जाता	२७.१२
या गति विहिता सुभ्रू	३१.५६	यावतो व्रसते पिण्ड- (उ)	२१.२५	युगन्धरा युगवर्ता	१२.१६१	ये चान्ये बहवो (उ)	८.६	ये ब्राह्मणाः संस्मरन्ति	५३.२८
या च श्रीः सर्वं (उ)	६.३१	यावत्तदन्नमश्नाति (उ)	२३.५१	युगमन्वन्त राण्येव मम (उ)	६.४१	ये चान्ये योगिनां (उ)	११.८	ये भिन्नवृष्टया	१६.१६६
या च सन्ध्या (उ)	१८.२६	यावत्प्रमाणो भूलोको	४१.४	युगे युगे ह्यत्र	३२.२४	ये चान्ये वसुदेवस्य	२४.७५	ये मां जनाः	२७.१०
या चास्य पार्वर्गभा भार्या	३८.७१	यावत्सेतुश्च तावच्च	२१.५१	युञ्जतस्तस्य देवस्य-	१६.२२३	ये चैक जाता बहवो (उ)	२३.५६	ये वसन्ति प्रयागे	३६.१८
याचित्वा चार्थं सद्भ्यो- (उ)	२५.१८	यावदस्थिनी गङ्गायां	३७.३२	युद्धाय कृतसंरम्भा	२२.५६	ये तम्प्रीता निवेदन्ते	३०.२६	ये विभ्रान्त चित्रानां	३१.१६
याजनं योनिस्सम्बन्धं (उ)	१६.१७	यावद्द्वाराणसीं दिव्या (उ)	३१.६८	युयुधर्दानवं शक्ति-	२२.५५	ये तु संगान् परित्यज्य	१२.२७५	ये समाना इति (उ)	२३.७६
याजनं योनि सम्बन्धं (उ)	३०.१०	यावन्तः सागर द्वीप-	४०.३	युयुधः शूलशक्त्यपृष्टि	१६.१३७	ये धार्मिका वेदविदो	४६.१२	ये सोमपा विरजसो (उ)	२१.३
याजयामासात् भूतादि-	२२.८४	यावन्ति रोम कूपाणि	३८.४	युयुधे भैरवो देवः	१६.१४०	येन कुर्वन्तिमद्धर्मं	१२.२५६	ये स्मरन्ति ममाजस्रं (उ)	३१.१०२
याजिनस्तापसान्विप्रान्दूरतः	२.१५	यावन्न स्मरते जन्म	३६.३६	युयुधे सर्वयत्नेन	१६.६०	ये नमन्ति विरुपाक्ष-	३०.३६	ये हिमायामति क्रान्ता (उ)	२.५४

योऽग्निः सर्वात्मकोऽन्तः	२०.३६	योऽयं सन्धश्यते नित्यं (उ)	४५.६	योगेन विधिना युक्तो (उ)	३४.१४५	यो यज्ञैरिज्यते देवो	२०.४०	रत्नादौभावमित्येषाम्-(उ)	११.६७
योऽग्निः संवर्तको (उ)	६.३६	योऽयं विचार्य युक्तात्मा	३४.१५१	योगेश्वरं भद्रमनन्त-(उ)	५.३८	यो यज्ञैरिज्यते विष्णु-	१७.३२	रथ कुच रथोजाश्च	४२.६
योऽच्चितं प्रति गृह्णाति (उ)	२६.६६	योऽर्थो धर्माय नात्मार्थ (उ)	२५.२१	योगेश्वरः शरीराणि	४.५५	यो यस्यान्नं समश्नाति (उ)	१७.१६	रथस्त्रि चक्रः सोमस्य	४३.३२
योऽज्ञानान्मोचयेत् (उ)	५.७	योऽसौ पृथुरिति	१४.११	योगेश्वराणां च कथा-(उ)	४६.११३	यो वाञ्छति महा-(उ)	२६.४२	रम्यकञ्चोत्तरं वर्षं	४५.१२
योऽस्तीतः सोऽन्तिमः	५.२६	योऽसौ रुद्रात्मको	१३.१४	योगेश्वरेश्वरी माता	१२.१३७	यो वामदेवोऽङ्गिरसः (उ)	६.२७	रम्यके पुरुषा	४७.३
योऽधीतेऽह्यह्यह्येतां (उ)	१४.५८	योऽहं तल्लिगमित्याहु	२६.५६	योगेश्वरो महायोगी (उ)	४३.३८	यो वा विचारयेदर्थं (उ)	११.१४५	रम्यो हिरण्यश्च	४०.३०
योऽधीते चैव मोहात्मा (उ)	४६.१३४	योऽहं सम्प्रोच्यते योगी (उ)	४.३०	योगेश्वर्यवलो पेटा	८.८	यो वै देहभूतां देवः (६)	६.४८	र राज मध्ये भगवान्	१६.१७८
योऽधीयीत ऋचो (उ)	१४.४७	योगदाय नमस्तुभ्यं (उ)	३१.५४	योजनन्तस्मृतं क्षेत्रं (उ)	४१.६६	यो वै भिन्दति तं (उ)	४.१३	रसातल गतो देवो	१.१२७
योऽन्त पुरुषो योनि (उ)	३८.६	योग निद्रां समास्थाय (उ)	४५.४६	योजनानां शतं क्षात्रं (उ)	४०.१२	यो वै साक्षान्महादेवं	३४.१२	रसातल मिति ह्यातं	४४.२०
योऽन्त महिमानन्तः (उ)	६.३५	योगस्तु द्विविधो (उ)	११.५	योजनानां शतानीह (उ)	४५.३०	यो हि यां देवताभिच्छेत्-(उ)	२६.३५	रागद्वेषादयो दोषाः (उ)	२.२१
योऽन्त विधिना (उ)	२२.६२	योगाग्निर्दहतेक्षिप्रशेषं	११.२	योजनानां सहस्रं	४७.२६	यो हि सर्वं जगत्साक्षी (उ)	६.१०	रागलोभात्मको भावस्तदा	२६.२३
योऽन्तकः सर्वभूतानां (उ)	६.१५	योगात्सञ्जायते ज्ञानं (उ)	२.४२	योजनानां सहस्राणि	४१.२७	र		रागो लोभस्तथा युद्धं	२६.४३
योऽन्तस्मिन् भूतानां (उ)	६.१६	योगात्सञ्जायते ज्ञानं (उ)	११.३	योजयामि प्रकृत्याहं (उ)	३५.६७	रधोरजः समुत्पन्नो	२१.१६	राज्यं वैश्यावप्येषं (उ)	२३.३१
योऽन्यत्र कुरुते (उ)	१८.३०	योगिनः श्रद्धावानस्य (उ)	२.३१	यो नाश्नाति द्विजो (उ)	२२.७५	रजः सत्त्व तमोयोगात्परस्य	२.६२	राजराजेश्वरः श्रीमान् (उ)	४०.२०
योऽपि नारायणोऽन्ततो (उ)	६.१४	योगिनां गुरुमाचार्यं	३०.४८	यो ब्राह्मणाय शुचये (उ)	२६.१६	रजस्तमोभ्यामाविष्टांस्तुतो-	७.५४	राजसी सानिरुद्धस्य	५१.४३
योऽपि ब्रह्मविदां (उ)	६.२६	योगिनामस्म्यहं शम्भुः (उ)	७.४	यो मामेवं विजानाति (उ)	४.३२	रजो मात्रात्मिकास्तासां	२.३५	राजा चैवाभिषिक्तश्च (उ)	२३.५८
योऽपि मन्त्रियोगादसौ (उ)	६.२४	योगिनां हृदि तिष्ठन्तं (उ)	५.१६	यो मामेवं विजानाति (उ)	८.८	रजो मात्रादध्वं बाहुञ्च	१३.१३	राजा तेन च गन्तव्यो (उ)	३२.७
योऽपि सञ्जीवनो नृणां (उ)	६.२०	योगिनो योगतत्त्वज्ञा (उ)	३१.४६	यो मां समर्चयेन्नित्यं	२७.१५	रजो मात्रादध्वं बाहुश्च	५१.१२	राजानः शूद्रभूमिष्ठा	३०.७
योऽपि सर्वाभसां (उ)	६.१८	योगिभिश्च समाकीर्णं	४७.१७	यो मोहादथावाज्ञानाद-(उ)	१८.११८	रज्जितं हि यथा वस्त्रं (उ)	४१.७३	राजापि तपसा रुद्रं	२०.७३
योऽप्येष जगच्छास्ता (उ)	६.२२	योगीवाप्यधवायोगी	३१.७८	यो यज्ञैर खिलं रीशो योगेन	३१.१४	रत्तिकाद्युपधानेन (उ)	२.२६	राज्यं पालयितावश्यं	२२.२६

श्रीकूर्ममहापुराणम् : : श्लोकानुक्रमणी

१७

रात्रौ च तिल सम्बद्धं (उ)	१७.२४	रेतोऽस्य गर्भो भगवानापो	३८.७४	लब्धवायाश्चाथ घोषो	१६.१०	वक्ष्यामि ते समासेन	२६.८	वर्जयेन्मार्जनीरेणुं (उ)	१६.६६
रामं ज्येष्ठं सुतं	२१.२६	रेतोमूत्रं पुरीपाणा-(उ)	१३.२	लम्बोदरश्च लम्बश्च	५३.१७	वक्ष्ये देवो महादेवः (उ)	१.१५	वर्जयेत्सन्निधौ नित्य-(उ)	१४.१२
रामः परम धर्मात्मा	२१.२५	रेवती नाम रामस्य	२४.७६	ललाटनयनो देवो	६.५१	वक्ष्ये देवाधिदेवाय	४०.५	वर्जयेद्द्वै रहस्यञ्च (उ)	१६.४२
राम मिन्दीवरक्ष्यामं	२१.३६	रोदमानं ततो	१०.२४	लवश्च सुमहाभागः	२१.५६	वक्ष्ये नारायणोक्तं	१५.३	वर्णाज्येष्ठः पितृव्यश्च (उ)	१२.२७
रामस्य भार्या सुभगां (उ)	३४.११३	रोमाणि च रहस्यानि (उ)	१६.६१	लाजन्मधुयुतान्दद्या-(उ)	२०.३६	वक्ष्ये समाहिता (उ)	४.१	वर्णानाञ्च विभागेन	४०.२८
रिपुं रिपुञ्जयं विप्रं	१४.५	रोहिणी च महाभागा	२४.७१	लिखित्वा चैव यो (उ)	४६.१२४	वक्ष्ये समाहिता यूयं (उ)	१८.२	वर्णानामनुकम्पार्थं	१२.२६५
रिपोराघत्त महिषो	१४.६	रौद्राणां कर्मणां (उ)	२०.१०	लिङ्गं तत्तु यतो	२६.१००	वत्सरान्ध्रुवो जज्ञे	१६.३	वर्णा भगवतोद्दिष्टा-	३.१
रुक्माभवं सहस्रार्काच्चिन्त-(उ)	४६.४१	लक्ष प्रमाणो द्वौ मध्ये	४५.१०	लिङ्गाञ्चन निमित्तञ्च (उ)	४६.१००	वत्सरेण विभुद्भ्येत (उ)	३३.२७	वर्णांशा चन्द्रना	४७.३१
रुक्मिण्यां वासुदेवस्य	२४.८२	लक्षे दिवाकर स्यापि	४१.८	लिङ्गानि पूज्यामास	२५.२२	वत्स वत्स हरे	२६.६५	वर्णाश्रमाचार वतां	१.८६
रुचे प्रजापतेर्जसो	५१.२८	लक्ष्मणेन च युद्धाय	२१.४४	लेपयित्वा तीर संस्थं (उ)	१८.६०	वदन्ति मुनयो	११.१५	वर्णाश्रमाणां कथितं (उ)	४६.७२
रुद्रस्य मूर्तयस्तिष्ठो-(उ)	३८.६६	लक्ष्म्यादि शक्ति जननी	१२.१७५	लेभे तत्परमं ज्ञानं (उ)	११.१३०	वधश्च कथितो विप्राः (उ)	४६.११६	वर्णाश्रमाणाचाराः (उ)	४६.११४
रुद्राणां शङ्करश्चाहं (उ)	७.५	लज्जाया विनयः	८.२३	लेभे महेश्वराद्योगं	२५.३८	वधाय वैत्यमुख्यस्य	१६.३६	वर्तव्यं मत्प्रसादेन	१६.१२२
रुद्राणां शान्तरजस-	४८.५०	लज्जाया विनयः	८.२३	लोकपालाश्च पितरः	३७.१०	वधाय प्रेरयाभास	१६.५८	वर्तयन्ति स्म तेभ्य-	२६.२२
रुद्राध्यायेन गिरिशं	१४.३१	लब्ध लाभः पितुन्देवान (उ)	२५.७	लोभं दम्भं तथा (उ)	१६.५५	वयं संयममापन्नाः (उ)	१.२३	वर्तयन्स्तु शिलोञ्छा-(उ)	२५.१६
रुद्रोऽपेन्द्रचन्द्राणां	४१.४२	लब्ध्वा च पुत्रीं	१२.४०	लोभ पावस्तुतीयस्तु	२४.७	वयसः कर्मणोऽर्थस्य (उ)	१५.१८	वर्द्धन्ते वृद्धिता	४३.६
रूपं तथैवाविशतः	४.३०	लब्ध्वा चैवं तदा	६.६४	लौकिकं वैदिकञ्चापि (उ)	१२.२३	वयं ह्यनुचराः सर्वे	१५.५१	वर्षेतेषु तान्मुत्रा-	४०.३६
रूपं तथा शेष विकारहीन-	१२.२२६	लब्ध्वा देवाधि देवस्य	१२.२५	लौकिकं वैदिकञ्चापि (उ)	१४.२४	वरदानं तथा पूर्वमन्तर्धानं (उ)	४६.८०	वर्षे द्वे तु मुनिश्रेष्ठ-	४५.२२
रेचकः पुरकश्चैव (उ)	११.३६	लब्ध्वान्धकं महापुत्रं	१६.७६	लौकिकाख्य महातीर्थं	३५.१३	वरलाभो महादेवं दृष्ट्वा	४६.६६	वर्षनाश्च तपन्तश्च	४२.२३
रेचको बाह्यनिश्वासः (उ)	११.३७	लब्ध्वान्परमं योगं	२५.४२	वक्तव्यं यद्गुह्यतमं	१.४७	वरांगनासमाकीर्ण-	३६.३५	ववन्दे चरणो मूर्ध्ना	१६.२८
रेतः सिकत्वा जले (उ)	३३.११	लब्ध्वा माहेस्वरीं (उ)	३१.४८			वराहं कुक्कुटं वाय (उ)	३४.६	ववन्दे शिरसा दृष्ट्वा	२४.१६

वंशस्ते चाक्षया	२४.५१	वस्त्रादिषु विकलः (उ)	१३.३३	वाराणसी समासाद्य	३१.५३	विगर्हा तिक्रमाक्षेपहिंसा (उ)	१५.३०	विद्यानामात्म विद्याहं (उ)	७.१५
वशिन्वाद्यव्यवश्यत्वदीश्वरः	४.६१	वाग्देवता ब्रह्मकला	१२.१२६	वाराणसी समासाद्य	३१.६७	विचक्रमे पृथिवीमेघ	१७.५३	विद्यामभीष्टान्तु गुरो (उ)	२०.१७
वसते तत्र रम्यात्मा	४८.५४	वाग्देवता मनाद्यन्तामी-	२४.१८	वाराणस्यां महादेवि	३१.६८	विचक्रिरे बहून्वादान्वात्म(उ)	३६.६८	विद्यामयी सत्ताक्षी	१२.१२५
वसत्यत्र महादेवो	५०.८	वाग्देवी वरदा वाच्या	१२.६४	वाराहपर्वते चैव गयायां (उ)	२०.३२	वि चारणाच्च वैराग्यं	२६.४६	विद्या गुरुष्वेतदेव (उ)	१४.२७
वसन्ति तत्र पुरुषा	४.४५	वाङ्मनः कायजैर्दोर्नैर्निर्वेदो	२६.४८	वाराहो वसन्ते कल्पो (उ)	४५.५०	विचित्र गहनाधारा	१२.१६०	विद्याविद्येश्वरा रुद्राः	३२.२०
वसन्ति तत्र मुनयः	४५.४१	वाच ददाति विपुलां (उ)	६.३२	वारिदस्तृप्तिमाप्नोति (उ)	२६.४३	विचित्ररत्न मुकुटा	१२.१०३	विद्याविलास ग्रथिता	६.५२
वसन्ति तत्राप्स	४८.४८	वाच्या मरेद्वरी विद्या	१२.१४१	वारुणञ्चावगाहस्तु (उ)	१८.१५	विजित्य तं कालवेगं (उ)	३१.८१	विद्या विशेषान् सावित्री (उ)	२७.३८
वसन्ति यतयः	४४.६	वाणिज्ये द्विगुणं (उ)	२५.६	वार्तायाः साधिका	२६.३३	विजित्य समरेमालां	२३.२३	विद्या सहायो भगवान् (उ)	३१.४१
वसन्ते कथिलः	४३.२६	वानप्रस्थाश्रमं गत्वा	३.८	वार्त्तोपायं पुनश्च	२.३६	विजित्य सर्वानपि	१६.१८१	विघ्ना शास्त्र दृष्टेन (उ)	२६.३३
वसन्ते ग्रीष्मके	४३.१८	वानप्रस्थाश्रमं गत्वा	४०.३६	वार्धोणसं द्वीपिनञ्च (उ)	१७.३७	विज्ञानं निर्मलं सूक्ष्म (उ)	२.४०	विधूमं सन्न मुसले (उ)	२६.५
वसवोऽष्टौ समाख्याता-	१६.१२	वानररक्षेण मासञ्च (उ)	३३.३४	वासुकिः कङ्कनीलस्य	४२.१०	विज्ञानमैश्वरं देयं (उ)	११.१२४	विधूम मोह कलिलं (उ)	६.४६
वसानं चर्म वैयाघ्रं (उ)	५.६	वानराणाम भूतसंख्यं	२१.३४	वासुदेवस्य विप्रेन्द्राः	२६.११०	विज्ञापयामास तदा (उ)	३५.५६	विधूम मांह कलिलं (उ)	१५.२६
वसिष्ठ वचनाद्देवी	१४.४	वामदेवो भद्रायोगी (उ)	११.१३१	वासुदेवात्मकं नित्यं	५१.४७	विज्ञापितो मुनिगणैः-(उ)	३८.५८	विधूम सर्वपापानि ग्रहा (उ)	४२.२०
वसिष्ठश्च तथोर्जयां	१३.१२	वामनः कश्यपाद्विष्णु-	५४.३१	वासुदेवान्माहु-	२४.७०	विज्ञाय तत्परं	१.८७	विनतायाश्च पुत्रो ह्य	१८.१४
वसिष्ठस्तु महातेजाः	२१.१२	वाम पाशुपतं सोमं (उ)	३६.६२	वासुदेवाभिधाना सा	५१.४०	विज्ञाय वाञ्छितं (उ)	१.२१	विनादभैरवकर्म (उ)	१८.५०
वसुदेवास्ततो विष्णोस्तत्तिः(उ)	४६.६५	वाम पाशुपता चारा-	३०.२५	वासुदेवो ह्यनन्तात्मा	५१.४६	विज्ञाय विष्णुभगवान्	१७.४८	विनादिभरमुनाप्यातः (उ)	३४.७६
वसुप्रदा वसुमती	१२.१८४	वायु पुत्रो महातेजा	२१.३५	वासोदध्चन्द्रसालोक्य (उ)	२६.४५	विज्ञाय सा च तद्भावं (उ)	३४.११५	विनायको मेघवाहः	१६.१३६
वसेत्कल्पायुतं सायं (उ)	४२.१२	वायु भक्षश्च सततं	३१.५२	वास्तुस्यान्समावृत्य	३०.२१	विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि (उ)	८.१२	विनिन्दन्ति महादेवं	३०.६
वसेद विकृतं वासः (उ)	१२.८	वायुर्बलवतां देवि	१२.२१६	विकार हीनं निर्द्वन्द्व (उ)	२.१४	विद्याधर प्रिया सिद्धा	१२.१८१	विनियोगं च भूतानां	७.६७
वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते	२६.२६	वायुश्चापि विकुर्वाणो	४.२६	विकृष्टायामसौजज्ञे	५१.३३	विद्याधराणां वाग्देवी	२२.४४	विन्यपादे प्रपश्यन्ति (उ)	३७.२४

विन्ध्यश्च पारियायश्च	४७.२४	विमुक्तः सर्वतोधीरो (उ)	२१.६	विश्वकर्मा तथा रश्मि-	४३.६	विस्तीर्णां मण्डलं	४१.२४	वृत्तिसङ्कोच मन्विच्छेत (उ)	२६.७०
विन्ध्यस्त पाणिना कार्यं (उ)	१२.२२	विमुञ्चन् भैरवं	१६.४२	विश्वं पशुपति भीमं (उ)	१८.४३	विस्तृताभरणाः समीक्ष्य (उ)	३८.१४	वृद्धशावक निर्ग्रन्थाः (उ)	२१.३२
विपुलः पश्चिमे पाश्वर्	४५.१६	विमोह येल्लोकार्यमं	१६.१२६	विश्वामरेश्वरेशाना	१२.१५४	विहंगुरूपभुक्तस्यमृणु	३८.१२	वृद्धाय भारभुग्नाय (उ)	१२.५२
विप्रस्य विपुले देहे (उ)	१४.७३	विमोहो ब्रह्मणश्चाय (उ)	४६.८२	विश्वामित्रो भरद्वाजः	५१.२६	विहस्य दक्षं कुपितो	१५.६	वृन्ताकं भूस्तृणे शिष्टं (उ)	३४.१६
विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहं (उ)	१४.३४	विरजो भद्रजालश्च	४५.३३	विश्वेश्वरं ततो गच्छेत्-(उ)	४१.६०	वीक्षते परमात्मानं	३.२६	वृषभं यः प्रयच्छेत (उ)	४२.२८
विभक्त चारु शिलरः	४८.४	विरराजा रविन्दस्वः	६.२६	विश्वेश्वरं महादेव योऽसि (उ)	३६.३०	वीक्ष्य तं जगतो (उ)	३१.८६	वृषासनगता गौरी	१२.१०१
विभज्य नवधा	४०.३१	विरपाक्षी ललिहाना	१२.१०२	विश्वोदितं निष्कलं (उ)	१०.१४	वीक्ष्य तं राजशार्दूलं	२३.४०	वृषो वंशकरस्तेषां	२३.३
विभज्य पुनरीक्षानी	११.८	विलयं सुमुखञ्चैव (उ)	१७.२०	विकम्भा रचिता	४५.१५	वीक्ष्य मालाममित्रघन	२३.२१	वृष्णेः सुमित्रो वलवान्-	२४.३६
विभज्य संस्तितो	१६.१५६	विलोक्य देववपुषं (उ)	३८.४६	विष्णुपादाद्विनिष्क्रान्ता	४६.२८	वीक्ष्य राजा भयाविष्टः (उ)	३६.१५	वेणुमाश्चैव मेघश्च	४५.२६
विभज्य स्वेच्छयात्मानं	२.६६	विलोहितं ले लिहानम	३०.५२	विष्णुमव्यक्त संस्थानं	२५.२६	वीक्ष्यते तत्परं	१२.२६६	वेतालगण भूतानां स्वामी (उ)	६.२६
विभज्यात्मान मे कोऽपि	१०.८१	विलोहिताय भर्गायं (उ)	१८.४०	विष्णुं रुद्रं विरञ्चिञ्च (उ)	४६.४८	वीक्ष्य यान्तममित्रघनं	२६.३२	वेत्य नारायणानन्त-	२५.८२
विभागशीलः सततं (उ)	१५.२६	विवस्वान श्रावणे	४३.२१	विष्णुं ब्रह्मा च भगवान् रुद्रः	३५.७२	वीतरागमय क्रोधा मन्मया (उ)	३६.६०	वेद धर्मं पुराणानां (उ)	३४.६१
विभानि या शिवासने	१६.२१७	विवस्वान्दशभिः पाति	४३.२४	विष्णोरारचनास्तुष्यं (उ)	१८.६२	वीतरागमय क्रोधो (उ)	१५.२३	वेद निन्दारतश्चैव (उ)	२१.४२
विभाति हृद्गदितो दिविस्थः	३३.३२	विवस्वान् सविता	१६.१६	विसर्जयित्वा साञ्छिष्यान्	३४.१६	वीत होत्रसुतश्चापि	२३.४	वेद निन्दारतान् मर्त्यान्वैव (उ)	१६.१६
विभाति विश्वामर विश्व (उ)	३८.१६	विविधानि पवित्राणि (उ)	१८.७६	विसर्जयित्वा विश्वात्मा	२६.३३	वीथिभिः सर्वतो	४६.५५	वेद बाह्य व्रताचारा	३०.३१
विभीषणाय रुद्राय (उ)	३६.२५	विवेश चान्तभवनं	१.११२	विसृज्य पुत्रं प्रह्लादं	१६.७५	वीथ्या श्रयाणि चरति	४३.३३	वेद मूर्तिं रहं विप्रानान्य (उ)	३६.६३
विभीषणाय शान्ताय	२६.१०४	विवेशीत द्वंद सारं	२०.७५	विसृज्य ब्राह्मणान् (उ)	२२.५६	वीर भद्र इति ख्यातं	१५.४०	वेद मेवाम्य सेनित्यं (उ)	२८.७
विभूतिकायः सततं (उ)	२६.३८	विष्याद्य निशित्वैर्वाणः	१५.६६	विसृज्य ब्राह्मणान् (उ)	२२.८१	वृक्षगुल्मौशधीश्चैव	२६.३८	वेद वाक्योदितं तत्त्वं	५२.२४
विभ्राज मानं विमलं (उ)	१.२६	विशाल लोचनमेकां (उ)	३५.५४	विसृज्य माधवं	१५.६६	वृक्षमूलनिकेताश्च (उ)	३६.१२	वेद विद्यारतः स्नातो (उ)	२१.१३
विमानं सूर्यं सङ्काशं	१.१०६	विशिषाद्गिरिशेभक्तिस्त-	११.१३३	विस्तरेण महेशानि	१२.३०६	वृक्षास्तान् पर्यगृह्णन्त	२६.२६	वेद विद्या व्रतस्माता	१२.१८०

वेद वेदौ तथा (उ)	१५.१	वै कारिक स्तंजश्च	४.१८	व्यभिचाररता भार्याः (उ)	३८.२६	अतादेशास्तपिण्डानां (उ)	२३.१७	शाहो मनोहरश्चैव	४८.२०
वेद व्यासावेतराणि	५३.१	वै कारिका दहं कारात्सर्गो	४.२२	व्यष्टम्भयददीनात्मा	१५.६२	व्रतानि यानि भिक्षुणां (उ)	१६.२५	शतयोजन विस्तीर्णं	६.११
वेद व्यासैश्चतुर्धा च	२६.४४	वैकुण्ठं नाम तत्स्थानं	४६.६६	व्याख्यातानि न संदेहः	५.१७	व्रतानि सर्वमे वैत-	३१.५१	शत रूपाशतीवत्ती	१२.१६३
वेद शब्देभ्य एवादौ	७.६८	वैरात्री धारयेद्यष्टि- (उ)	१५.३	व्याचष्टे तारकं ब्रह्म	३१.६१	व्रतेष्वेतेषु कूर्वीत (उ)	३४.१०२	शत वर्षं सहस्राणि स्वर्गं (उ)	४०.१६
वेद शास्त्रा प्रणयनं (उ)	४६.११२	वैदिकांश्चैव निगमान् (उ)	१८.५४	व्याजहार महायोगी	१६.१५८	व्रात्यानां याजनं कृत्वा (उ)	३४.३४	शनिञ्च तपतीञ्चैव	२०.४
वेद शास्त्रा प्रणयिनो	५१.२	वैदिकैर्वि विधर्मन्त्रै- (उ)	३६.२८	व्याजहार समासीन (उ)	११.१०८	व्रीहिभिश्च यवैर्मा पेर- (उ)	२०.३७	शनैश्चरं प्रपुण्याति	४३.८
वेदाध्ययन सम्पन्नैः	२५.८	वैन ते यादभ्यधिकान्	१५.६८	व्याजहार स्मयन्नेव	१०.७६	श		शन्नैश्चरस्तथा शुक्रो	१०.३०
वेदानधीत्य सकलान् (उ)	२६.७१	वैन्धोऽपि वेदविधिना	१४.२१	व्याजहार स्वयं दक्ष-	१५.८१	शंकरः शम्भुरीशानः	६.५८	शब्दः स्पर्शश्च	४.३१
वेदानां सामवेस्त्वं	१२.२१८	वैभ्राजं पश्चिमं विद्या-	४५.२३	व्याजहार हृषीकेशो	१६.२३१	शंकराय महेशाय	२६.१०५	शब्दः स्पर्शश्च	४.३२
वेदान्त ज्ञाननिष्ठो वा (उ)	२८.२८	वैभ्राजः सप्तमस्तेषां	४६.४	व्यापादयेत्तथात्मानं (उ)	२३.६३	शंकुर्गोऽय सतदा	३३.४८	शब्दः स्पर्शश्च (उ)	७.२४
वेदान्त शतरुद्रीय- (उ)	११.२२	वैराग्यैश्वर्यं धर्मात्मा	१२.८७	व्यापी सर्वामलपुमं-	१६.२६	शक्तश्चे द्वाकणं विद्वान् (उ)	१८.१७	शयनं केशवस्याय (उ)	४६.१११
वेदान्त सार साराय	१०.४६	वैराग्यैश्वर्यं निरतो	१६.३०	व्याप्तेष्वेतेषु लोकेषु (उ)	४५.३३	शक्तयो गिरिजा देवी	१२.२६	शरण्यं शरणं देवं	१६.२४
वेदाभ्यासोऽवहं शक्त्या (उ)	१८.११७	वैवस्वतेऽन्तरे प्रोक्ता	१६.२०	व्याप्नु वन्तश्च ते दीप्ता (उ)	४५.१७	शक्तिमहिश्चरीतुभ्यं	१०.६३	शमिष्ठामासुरीरचैव	२२.७
वेदार्थं वित्तमैः कार्यं	१२.२६४	वैवस्वाताय कालाय (उ)	३४.१००	व्यालयज्ञोपवीतश्च	२६.८७	शक्तिशक्तिमतोर्भेद	१२.२८	शर्वयन्ते प्रसूतानां	७.६६
वेदार्थं वित्तमः शान्तो (उ)	३०.४	वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु (उ)	२६.१६	व्यासस्य तीर्थं यात्रा च (उ)	४६.१०७	शक्नेण संहिताः सर्वे	१.१२४	शश कूर्मयोर्मसिन (उ)	२०.४२
वेदाहं सर्वं मे वेदं (उ)	२.४६	वैश्यानुहृदयाहेवः पद्भ्यां	२.२६	व्याहृतो दैवतैः	१८.४	शङ्ख कुन्दनिभाश्चान्ये (उ)	४५.३७	शशापासुरराजानं क्रोध-	१६.८८
वेदाहमेतं पुरुषं (उ)	६.१३	वैश्यास्तोमास्तु	४६.२४	व्योम लक्ष्मीः सिंहस्था	१२.१२७	शङ्ख चक्र गदापाणि	१६.३७	शक द्वीपं समावृत्य	४६.४०
वेदोदितं स्वकं कर्म (उ)	१५.१४	वैश्वानरं प्रपद्येऽहं (उ)	३४.१२२	व्योम शक्तिः क्रिया-	१२.१३०	शङ्ख चक्र गदा पाणि (उ)	१.३०	शाक द्वीपस्य	५०.१
वेदो दितानि नित्यानि (उ)	३४.५५	वैश्वानरी महाशाला	१२.११४	व्रजस्व दिव्यां भगवन पुरी (उ)	३१.६३	शङ्ख चक्र गदापाणि (उ)	३१.८०	शाक द्वीपेश्वरश्चापि	४०.१३
वैकङ्को मणिशैलश्च	४५.२५	व्यामुष्याययणिको (उ)	२२.६८	व्रजामि नित्यं शरणं	३३.४५	शङ्ख चक्र धरं काम्यं	१२.५७	शाक द्वीपेश्वरस्यापि	४०.१६

शांता सत्या सदानन्दा	१६.१६५	शिक्षा कल्पो व्याकरणं	१२.२७०	शुकस्य भूमिजैरक्षैः	४३.४३	शूद्रप्रणयो भूतो राज्ञो (उ)	२१.२८	शृणुयाद्वा पठेद्वापि	२६.१०६
शाण्डिल्यः परमः	१६.६	शिक्षण्डिनोऽभवत्पुत्रः	१४.२३	शुक्रासनयता शाक्री	१२.१६२	शूद्रविट् क्षत्रियाणांश्च (उ)	२३.३६	शृणु राजन्महाभाग	३६.१५
शाण्डिल्यो नैध्रुवो	१६.७	शिक्षाये द्वादशांगुल्ये (उ)	११.५५	शुक्ल तीर्थं ततो गच्छेत्- (उ)	४१.६७	शूद्राणां मन्त्रयोगैश्च	३०.६	शृणुष्व चैतत्प्रथमं	१२.२४७
शान्तः समाहितमना	१२.२४६	शिविरिन्द्रस्तथै वासी-	५१.१४	शुक्ल दन्ता जिनाख्याश्च	३०.१३	शूद्रान्नरसपुष्टांगः (उ)	२१.४५	शेतेऽशेष जगत्सृतिः	४६.६५
शान्ता चोराश्च मूढाश्च	४.३३	शिरः कपालैर्दवानां (उ)	४६.८	शुक्ल पक्षस्य पूर्वाह्न्ये (उ)	२७.३	शूद्रोच्छिद्विजो भुक्त्वा (उ)	३४.३४	शेते नारायणः	४६.७१
शान्तिः प्रतिष्ठा	१२.६६	शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन (उ)	१६.६०	शुक्लाम्बरधरः कृष्णै- (उ)	२६.२५	शुभ्यं सर्वं निराभासं (उ)	११.६	शेषमन्नं यथाकामं (उ)	१६.८
शान्तिविद्या प्रतिष्ठा	१२.१२	शिलोऽर्धं वाप्याददीत (उ)	२५.१०	शुक्लाम्बरधरो नित्यं (उ)	१५.६	शूरश्च शरसेनश्च	२२.२१	शेषं समुपभुञ्जीत (उ)	२७.१२
शान्तो दान्तिस्त्रिषवपां	३५.२१	शिवं सर्वं गतं	१२.२१५	शुक्लास्ता नामतः	४३.१६	शूर सेनादयः पर्वः	२२.२२	शैलं रसातलं विप्रा	४४.१८
शान्तोदान्तो जित क्रोधो	२.११०	शिवाख्या चित्तनिलया	१२.१८६	शुचिरक्रोधनः शान्तः (उ)	२२.८८	शुराद्यैः पूजितो	२२.८१	शैवालभोजनाः केचित्केचि- (उ)	३६.१०
शान्त्यतीता परा	३२.७	शिवा सती हैमव ती	११.१४	शुचीन क्रोधनान् भूम्यान् (उ)	२३.३	शूलेपाणिर्भविष्यामि	२६.६८	शोभा च शंकरी	१२.६७
शारीरं केवलं कर्म (उ)	११.८४	शिवा सर्वगतानन्ता	१२.७	शुद्धयेद्विप्रो दशाहेन (उ)	२३.२६	शूलेनोरसि तं	१६.१३४	शौचेप्सुः सर्वदाचामे- (उ)	१३.६
शार्दूल चर्म वसनं (उ)	३१.३४	शिवोमा परमा	१२.६२	शुद्धये सप्तम आढं (उ)	२०.२७	शूलेनोरसि निप्रिष्ट	३४.२३	शौण्डान्नं घातिकाग्नं (उ)	१७.१३
शालाग्नौ लौकिके वाय (उ)	१८.१०३	शिशुमारं तथा चापं (उ)	३४.१५	शुद्धान्तः करणाः सर्वाः	२.३३	शृणुष्व कथयिष्येऽहं (उ)	३५.२	श्मशान मेत द्विष्यातम-	३१.२७
शालिग्रामं महातीर्थं (उ)	३५.३७	शिष्या एते महात्मानः	५३.२६	शुद्धिः सान्तपनेन (उ)	३३.८	शृणुष्वमृषयः पुण्यां (उ)	३१.२	श्रद्धानाय शान्ताय	१.११
शास्वतं सर्वं गान्तं	३०.४६	शिष्यान् ष्यापयामासु-	१६.१२४	शुनो मासं शुक्लमास- (उ)	३४.१८	शृणुष्वमृषयः सर्वे	२.१	श्राद्धं दानं तपो होमः (उ)	३७.५६
शास्वतैश्वर्यं विज्ञानं	१०.८४	शिष्यैः प्रशिष्यैरमितः	२८.४	शुभं निरञ्जनं शुद्धं	१२.३७	शृणुष्वमृषयः सर्वे	६.५	श्राद्धं दानं तपो होम (उ)	४४.८
शास्वतैश्वर्यं विज्ञान-	१२.५०	शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते (उ)	१२.४०	शुभा च सुस्तता	१२.१५७	शृणुष्वमृषयः सर्वे	३६.३	श्राद्धं दानादिकं कृत्वा (उ)	३७.७
शास्वतैश्वर्यं विभवं (उ)	५.१५	शीर्णपर्णाशिनो वास्यात्- (उ)	२७.३२	शुभास्तरण संयुक्तैः-	४६.५३	शृणुष्वमृषयः सर्वे (उ)	६.१	श्राद्धं भुक्त्वा परश्राद्धे (उ)	२२.८६
शासनाद्वा विमोक्षाद्वा (उ)	३२.८	शुकस्यास्याभवन्	१६.२६	शुष्कं द्विहायनं वत्सं (उ)	३३.३३	शृणुष्व मृषयः सर्वे (उ)	७.१	श्राद्धं वा दैविके (उ)	३४.१५०
शास्त्रयोनिः क्रियामूर्ति-	१२.१६६	शुकतीर्थत्वरं तीर्थं (उ)	४१.७५	शुश्रूषुश्चाप्ययं शक्रः	१.१२६	शृणुष्व मृषयः सर्वे (उ)	१२.१	श्राद्धे निमग्नितो (उ)	२२.६

आद्वे वा दैविके	३५.३२	श्रुत्वा मुनीनां तद्वाक्य (उ)	१.५	श्वेतं यदुत्तरं वरं	४०.३१	षष्ठिस्तीर्थं सहस्राणि	३८.१	संवत्सरं द्वादशकं कन्द-	२३.३८
आवणस्य तु मासस्य (उ)	१४.६०	श्रुत्वा वाक्यं गोपते (उ)	३६.२५	श्वेतश्च हरितश्चैव	४०.२५	पष्ट्यष्टमी पञ्चदशी (उ)	१५.१२	संवत्सरन्तु पतितैः (उ)	३०.६
आवणमासि सम्प्राप्ते (उ)	४१.१०१	श्रुत्वा वाचं स	६.२१	श्वेतः श्वेतशिखश्चैव	५३.४	पष्ट्यां द्युतिं कृपिञ्चापि	२०.१६	संवत्सरशतं साम्रं	२०.५०
आवयामास मां प्रीत्या	१४.१५	श्रुत्वा वाचं म	६.२१	श्वेरस्य पुत्रो बल-	२४.८	पष्टान्नकालता मासं (उ)	३४.५६	संवत्सरान्ते कृच्छ्रं तु (उ)	३४.४३
श्रीफला श्रीमती	१२.१८५	श्रुत्वाभ्रमं विधिं	४.१	श्वेतोदरं गिरिः	४८.३१	षोडश स्त्री सहस्राणि	२४.८०	संवत्सरोपिते शिष्ये (उ)	१४.३६
श्रीमत्पवित्रं देवस्य	४६.६३	श्रुत्वा सगर्ववचनं (उ)	३१.२६	श्वेतोनाम शिवेभवतो (उ)	३६.१२	स		संवत्सकोऽनञ्प्रलयः (उ)	४३.२४
श्रीमद्विलास सद्बुत्तं	१२.२०४	श्रुत्वा स जं मिनेर्वाक्यं	३१.१२	श्वो भविष्यति मे (उ)	२२.२	संकल्पायास्तु संकल्पो	१६.११	संविभागो यथान्यायं	२.४४
श्रुतापुरं भवत स्मादेते	२१.६०	श्रुत्वा सूतस्य वचनं (उ)	१.१४	श्वो भूते दक्षिणां गत्वा (उ)	२२.१३	संकलन्यामक्यं आदं (उ)	२०.८	संवृताङ्गुष्ठं मूलेन मुखं (उ)	१३.२०
श्रुतास्ते विविधा धर्माः (उ)	४०.३	श्रुत्वा व्याहृतं तेन	२३.३४	श्व		संक्षेपेण मया प्रोक्ता	८.३०	संवेष्ट्य तु सुरोदधिं	४६.२०
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक्कर्म	१२.२५४	श्रुत्वा श्रेयस्तु गुरुद्वयं	१४.२८	षट्कर्मको भवेत्तेषां (उ)	२५.१५	संज्ञाराज्ञी प्रभा	२०.२	संवेष्ट्येश्वर साम्भोधि	४६.१३
श्रुतिस्मृत्युदितः सम्यक् (उ)	१५.१६	श्रुतव्यञ्चाय मन्त्रं (उ)	४६.१३६	पडेते मनवोऽतीताः	५१.५	संयज्य निद्रां विपुलां	६.४६	सं संभूदो न सम्भ्राण्यो (उ)	१४.८५
श्रुत्वा चान्येऽपि	१२.२६६	श्रुतव्यश्चानुमन्तव्यो (उ)	११.१४७	पडभिः सहस्रं पूषा	४३.२३	संपूज्य तानुपिगणान्	२६.४५	संसारतारिणीं विद्या	१२.११६
श्रुत्वा तद्वचनं कृणुः	२५.८३	श्रुत स्मार्तं प्रतिष्ठायं	३०.३४	पडात्रं तु त्रिरात्रं (उ)	२३.३३	संपूज्यः सर्वयज्ञेषु	१५.७७	संसारपोता दुर्वारा	१२.७१
श्रुत्वा तेषां	१.३३	श्रुतं श्रोत्राग्निसम्बधात् (उ)	२४.१५	पडात्रं वै दशाहञ्च (उ)	२३.३५	संप्राप्य परमं ज्ञानं	३.२५	संसार सागरादस्मा-	२६.१०६
श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं (उ)	४५.४	श्रुतं त्वक् चक्षुषी (उ)	७.२३	पण्मासनियाहारो (उ)	३५.२२	संप्राप्य पुण्यसंस्कार- (उ)	३८.६०	संस्तूयमानं प्रमथं महायोगै (उ)	३१.६५
श्रुत्वाय देव वचनं	६.८०	श्रुत्रियाय कुलीनाय (उ)	२६.११	पण्मासान्यो द्विजो भुङ्क्ते (उ)	१७.२	संप्राप्य भावनामन्यां	१.१०६	संस्तुतोऽपि देवस्य (उ)	४६.१०२
श्रुत्वा नारायणो	१.८५	श्वम्भश्च श्वपचैभ्यश्च (उ)	१८.१०६	षष्टः प्रभाकरश्चापि	४०.२३	संप्रेक्ष्य सा गुणवती	२३.१४	संस्तुतस्येन भगवान्	६.६७
श्रुत्वा नारायणो	४.४	श्वश्रुः पितामही (उ)	१२.२८	षष्टि तीर्थसहस्राणि	३७.१५	संबोधयामास च तं	७.२३	संस्तुतो भगवानीश- (उ)	१.३६
श्रुत्वा नारायणो वाक्यं	६.३२	श्वघ्रातं च पुनः (उ)	१७.२६	षष्टि तीर्थं सहस्राणि (उ)	४०.१३	सैयद्व सुरिति ख्यातो	४३.७	संस्तुतो भगवानीशः	१८.७
श्रुत्वा पौरजनास्तूर्यं	२६.३५	श्वापदोष्टं राज्ञश्च	३४.१२	षष्टि धनुः सहस्राणि	३६.२३	संवत्सरं चरेत्कृच्छ्रमन्यो- (उ)	३४.५६	संस्तुवन्ति महायोगै	१७.४६

संस्तुवन्तो महादेवं	२५.४१	स एव परमात्मासौ	२४.७२	स गोवर्द्धनमासाद्य	२४.५०	स तानु वाच भगवान्	२६.२५	सत्येन सर्वमाप्नोति (उ)	११.१६
संस्तूयते सहस्रांशुः	१५.१६	स एव बन्धः (उ)	७.३२	स गौतमवचः श्रुत्वा	२०.१८	स तानु वाच विश्वात्मा	२७.६	सत्रं सहस्रमासध्वं (उ)	४३.६
संस्तूय भगवानीशं	१५.७१	स एव भगवानी	७.२७	सङ्कर्षणी समुत्पत्ति-	१२.१५६	स तामन्वीक्य मुनिभिः	३४.३	सत्रान्ते सूतमनघं	१.२
संस्तूयमानोऽय मुनीन्द्र	३३.३४	स एव मुक्तो मुनिना	३३.३०	संकल्पञ्चैव धर्मञ्च	१०.६०	स तु दक्षो	१४.५५	सत्त्वं नियोगाद्देवस्य	१२.३०५
संस्तूय विविधैः (उ)	१.२०	स एव मुक्तो हिमवान्	१२.३०८	सा चान्धः शूद्रकल्पस्तु (उ)	१४.५७	स तु सूर्य	२०.३०	सत्त्वं च दन्तकाष्ठ (उ)	१८.१६
संस्थापितोऽय शलाघ्रे	१६.१६३	स एव मूल प्रकृतिः (उ)	७.३१	स चापि कथयामास	३१.५	स तेन मुनिवर्षेण	२५.४८	सदग्ध्वा पृथ्वीं देवी (उ)	४५.२६
संस्थाप्य तत्र च	१६.१२८	स एव वेद्यो वेदश्च	५२.२६	सज्जोतिःस्यादनध्यायमनु-(उ)	१४.६८	स तेभ्यः प्रवदावन्नं	१६.१००	सदग्ध्वा सकलं (उ)	४६.६
संस्थाप्य मयि चात्मानं (उ)	११.६५	स एव स्यात्तरः	५.५	सज्जोयः परमो	२.३१	स तेषां मायमा	१६.१०६	सदृशं पौर्यामासेन (उ)	२७.६
संस्थाप्य विधिना रुद्रं (उ)	३६.१३	स एव देवो	४२.२७	सञ्चिन्त्य मनसा देव.	१६.५४	स तेषां वाक्यमाकर्ष्यं (उ)	५.४६	सदाचारे विनष्टे तु	२६.४०
संस्थाप्य शांकरैर्मन्त्रैः-(उ)	३६.४	स कदाचिन्महाराजः	२३.६	स त करेण विश्वात्मा	६.१३	सत्क्रियां देश कालौ (उ)	२२.२७	सदा शिवा वियन्मूर्ति	१२.१६६
संस्थितेष्वव देवेषु (उ)	४६.१४	स कृत्प्रसिञ्चेदुदकं (उ)	२३.६६	स तत्र गरुडः	४८.३२	सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य	४.५२	सदा शौचं सपिण्डानां (उ)	२३.१४
संस्थोऽधिष्ठितो	४२.१	स कृत्वा तीर्थसंसेवां	१४.२५	स तत्र मानसं	२३.२६	सत्त्वं ज्ञानं तमो (उ)	७.२७	स हृष्ट्वा वदनं (उ)	३१.२५
संस्मरन्ति च ये तीर्थं (उ)	३७.५८	स कृत्वा सुभहृद्युद्धं (उ)	३१.३०	स तस्य पुत्रो	१७.१२	सत्त्वं रजस्तमश्चेति	२.५६	स देवदानवादीनां (उ)	३१.७७
संस्मरन्नुर्वशी वाक्यं तस्यां	२३.२७	सकृद्गयाभिगमनं कृत्वा (उ)	३५.८	स तस्य वचनं	६.७४	सत्त्वं रजस्तमश्चेति (उ)	७.२६	स क्षेत्र देव वचनं	६.७०
संस्मरेद्देवैश्चरं लिङ्गं	३२.६	सकृद्भिमाता सर्वाति-	१२.६१	स तस्य हरति (उ)	२६.३२	सत्त्वं बुद्धिं करीं बुद्धिं	१२.१२२	स देव देववचनाद्देव (उ)	३६.३७
संहृतरत्येव भगवान्कालो (उ)	३८.६७	सक्लिभायां समाच्छा (उ)	३३.६	स तस्याञ्जनयामास	१६.१६	सत्त्वात्मा भगवान् विष्णु	२२.२८	स देवा सुरगन्धर्वा (उ)	४०.१०
संहिता मन्मुखद्दिग्वा	१.४४	सक्यं समाधिकैः (उ)	१५.१६	स तस्या वक्षिणे	१४.२८	सत्यभामा सत्यसन्धा	१२.१६४	स देवो भगवान् रुद्रो	१५.८८
संहृत्य दर्शयामास	१२.२०२	स गत्वा सागरं (उ)	४३.२६	स तस्या वाक्य	२३.१६	सत्यवाक् सत्यसम्पन्नः	२४.४१	स देव्या गिरिगः	४८.३
स ग्रात्मा सर्वभूतानां (उ)	३.६	स गीयते परो वेदैर्यो	५२.२३	स तस्यै सर्वमाचष्ट	२३.३३	सत्यायाम भवत्सत्यः	५१.३१	स दोषवीति चैव स्यात्सदा (उ)	१२.७
स एव क्षोभको	४.१५	स गो कर्णं मनु प्राप्य	२०.१३	स तान् सुपर्णो	२६.२२	सत्येन लोकाञ्जयति सत्य (उ)	१५.३४	सद्यः प्रक्षालको वा (उ)	२७.२२

सनकं सनातनं	७.२०	सन्निकृष्टमतिक्रम्य (उ)	२६.६४	समन्नि योग तो देवो (उ)	६.१२	समाविष्टे हृषीकेशे	१७.२८	सम्प्राप्तो भवतः	२५.३३
सनत्कुमार प्रमुखाः सर्वे-(उ)	११.१४४	सन्निधौ देवराजस्य	१.१२८	समन्यमानो विश्वेश	६.३०	समावेश्यासने रम्ये	२२.६८	सम्प्राप्य दिव्य भवनं (उ)	३१.७८
सनत्कुमार सनकस्तथैव (उ)	१.१६	सन्निहृत्यामुपस्पृश्य	३४.३०	समन्तात्सं स्थितं	५०.२०	समाश्रय महादेवं	१५.६३	सम्प्राप्य योगं परमं	१२.३२०
सनत्कुमाराय तथा (उ)	४६.१४३	सन्वस्य सर्वं	१.१०५	समम्यर्च्य महादेवं (उ)	३०.२६	समाश्रित्यान्तिमं भावं	१.१२३	सम्प्राप्य लोके जगताम	३२.२७
सनत्कुमारो भगवास्त	४८.६०	स पिण्डता च पुरुषे (उ)	२३.५३	समम्यर्च्य सदा	३२.१५	समागते तन्मना	४६.६८	सम्प्राप्य सन्निधिं	१६.२२६
सनन्दादयो यत्र	४८.५७	स पुत्रः सकलं (उ)	१२.३६	समागतं वीक्ष्य गणेश	१६.१८०	समासते पुरं	४८.५१	सम्प्राप्या सुरराजस्य	१७.५०
सनन्दी सगणौ	२१.५३	स पुत्रः चैवाभवन्विप्र	५१.३६	समागतन्दैर्य सैन्य	१६.१५३	समास्ते भगवानीशो	१६.१५१	सम्प्रेत्य गत्वा निरयान् (उ)	४६.१३८
स नारदस्य वचना-	२४.३१	सप्तमे च तथैवेन्द्रो	५२.४	समागतोऽस्मद्भवन्	१६.७०	समास्यतां भवता	१७.६२	सम्बभूतोमानसैः	५१.३२
सन्तकुमारः सनको (उ)	५.१८	सप्तम्यामर्च्य येद्भानुं (उ)	३४.१०४	समागम्यो पतिष्ठन्त	१६.१४६	समाहिताः पूजयध्वं (उ)	३६.५	सम्बभूवाथ रुद्रो	१०.८०
सन्ततिश्चानसूया च	८.१८	सप्तरश्मिरयो भूत्वा (उ)	४५.१४	समाप्य नियमं सर्वं	२६.४६	समाहूय हृषी केशो (उ)	३१.६१	सम्माज्यं मन्त्रैरात्मानं (उ)	१८.२३
सन्तर्प्य विधिवद्देवा नृषीन्	३४.४	सप्तरात्रम कृत्वा तु (उ)	३३.१८	समाभाष्य मुनान्ब्रीमा	३३.१	समीक्ष्या सत्प्रतिष्ठा	१२.१६४	सम्यग्ज्ञानञ्च वैराग्यं	२.४५
सन्तोषः सत्यमास्तिक्यं (उ)	११.७०	सप्तविंशसुता प्रोक्ताः	१८.१७	समाप्य संस्तवं	१४.३४	समीपे वा व्यवस्थानात्पापं	१६.३०	सम्यग्दर्शनं सम्पन्नाः	२.८४
सन्दर्शनाद्वै भवतः शोको	२८.६	सप्तागारांश्चरेद्भैक्षभलाभे (उ)	२६.३	समास्थाय परं भावं (उ)	३५.७०	समुच्छिद्यष्टं द्विजो भूत्वा (उ)	३४.३५	सरस्वत्याञ्च गंगाया (उ)	४०.३१
सन्दर्शनान्महेशस्य (उ)	१.४३	सप्ताश्रमाणि पुण्यानि	४८.१४	समायमा महेसस्य (उ)	३१.४	समुद्रेष्यो नदीम्यश्च (उ)	४५.२७	सरस्वत्या विनशानं (उ)	३७.३८
सन्ध्या कर्माग्निं कार्यञ्च	२.४६	समुक्त्वा ताण्डवरसं (उ)	४६.१३	स मायी मायया सर्वं (उ)	३८.८२	समेत्य सर्वे मुनयो	१६.६६	सरस्वत्यास्त्व रुण्या (उ)	३०.२२
सन्ध्या रात्रौ न कर्त्तव्यं (उ)	२०.२८	समं च चक्रिरे	१६.४१	समाययुः पुरी रम्यां	१२.६७	समेत्य सर्वं वरदं (उ)	४३.४	सरांशि विमलानद्यो	४८.६१
सन्ध्या सर्वं समुद्भूति	१२.११२	समं पश्यन् हि (उ)	८.११	समायान्तं महादेवो	१४.५६	सम्पूज्य पाशवंतः शम्भु	१२.३२३	सरांशि सिद्धजुष्टानि	४८.४५
सन्ध्यास्नानपरो नित्यं (उ)	१५.२२	समं सर्वेषु भूतेषु (उ)	८.१०	समाराध्य विश्वेशं	१.८२	सम्पूज्यो वन्दनीयोऽहं (उ)	३५.७५	सरांस्तेतानि चत्वारि	४५.२४
सन्ध्यहीनोऽशुचिर्नित्य (उ)	१८.२८	समन्ताद्योजनं क्षेत्रं (उ)	३५.३५	स मालया तदा	२६.३१	सम्पूर्णं चन्द्र वदनं (उ)	३८.१०	सरिप्रवर्तते चापि	४५.१६
सन्नद्धैः सायुधैः	१६.४३					सम्प्रणम्यायते जग्मुः	२२.५०	सरिद्वारं समासाद्य तीर्थं	४१.४६

सरोज निलया गंगा	१२.६३	सर्वतः पाणिपादान्तं (उ)	३.२	सर्वभूतात्मभूतस्या (उ)	११.११३	सर्वस्थाधारभूतानामानन्दं (उ)	२६.१२	सर्वे ध्रुवे निबद्धा	४३.३०
सरोभिः सर्वतो युक्तं	४६.५४	सर्वत्र सर्वदिवसे स्नानं (उ)	४१.१०७	सर्वं भूतेषु चात्मानं	१२.२६७	सर्वं स्वप्नानं विधिवत् (उ)	३४.६४	सर्वे ध्रुवे महाभागा	४३.४६
सरोभिः स्वादुपानी-	४७.१६	सर्वत्र सुलभा गंगा	३७.३४	सर्वं भूतेषु चात्मानं (उ)	२.३२	सर्वाङ्गुलीभिर्बाहू च (उ)	१३.२२	सर्वे नमस्यन्ति	४१.४५
सर्गरक्षालय गुणै-	४.५४	सर्वं देव मयं शुभ्रं	१६.८२	सर्वभेद विनिर्मुक्ता	१२.२१२	सर्वात्मा सर्वं लोकेशो	४१.४३	सर्वेन्द्रियगुणाभासं (उ)	३.३
सर्गरक्षालय गुणै-	१०.७८	सर्वं देव समायुक्तो विमाने (उ)	४१.६८	सर्वमेतन्ममाक्ष्व परं	२२.७३	सर्वाधारा महारूपा	१२.८२	सर्वेन्द्रियेभ्यः परमं (उ)	३.१८
सर्गरक्षालय गुणै-	२६.६६	सर्वं देव हितार्थाय जगाय	१६.२६	सर्वयोगरताः	४८.२१	सर्वान् कामान्वेश्वदेवे (उ)	२०.१४	सर्वे पुनरभोज्यान्ता (उ)	२१.४४
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च	१.१२	सर्वं पाप विनिर्मुक्तः (उ)	४६.१२५	सर्वरूपः सर्वं रसः (उ)	२.४७	सर्वान् कामांस्तथा साप्यं (उ)	२०.११	सर्वे मियुनजाताश्च	४७.७
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च	१.२५	सर्वं पाप विनिर्मुक्तास्ते	३१.५४	सर्वलोक प्रणाशश्च (उ)	४५.२२	सर्वाभरणं संयुक्तः (उ)	४१.६६	सर्वे लोका न पश्यन्ति (उ)	४.७
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च (उ)	४६.६६	सर्वं पाप विनिर्मुक्तो	१२.३१४	सर्वलोक विरुद्धश्च	२.५४	सर्वायन शिरोध्रीवः (उ)	६.१६	सर्वे वीरा भविष्यन्ति	३०.२६
सर्गस्थित्यन्तकरणी	१२.७३	सर्वं पाप विनिर्मुक्तो	५३.३३	सर्वलोकैक निर्माता (उ)	६.२	सर्वारम्भ परित्यागी (उ)	११.७६	सर्वे वृषभमारुढा	१५.४६
सर्गस्थित्यन्तकर्तृत्वं	१.६६	सर्वपाप विनिर्मुक्तो (उ)	११.१४६	सर्ववेदान्तमार्गो-(उ)	११.६८	सर्वाश्रय सर्वजगद्धिधानं	१२.२३०	सर्वशक्ति समायुक्ता	४६.४६
सर्पा बहुन्ति देवेश	४२.२०	सर्वपाप विनिर्मुक्तोब्रह्म-(उ)	४६.१३७	सर्ववेदान्त सारं हि	३०.३५	सर्वा सर्वेश्वरी सूक्ष्मा	१२.१६८	सर्वेश्वर प्रियाभार्या	१२.१०७
सर्वं काम प्रबो रद्र इत्येषा	४६.३२	सर्वपाप विष्णुद्धात्मा (उ)	३७.१६	सर्वं वेदार्थं विदुषां (उ)	७.१४	सर्वा सामेव शक्तीनां	१२.२२	सर्वेश्वराः सर्ववन्धाः (उ)	४६.२८
सर्वं काय नियंत्री च	१२.७०	सर्वपाप विष्णुद्धात्मा (उ)	४१.७	सर्वं वेदेषु गीतानि	२०.६८	सर्वास्ता निष्कला	२.३२	सर्वेषां त्वं परं	१२.२२५
सर्वगत्वात्प्रधानस्य	५०.१८	सर्वं पापहृत् पुण्यं-(उ)	१२.३	सर्वं शक्तिमयं ज्ञाने नालं	११.५७	सर्वं चतुर्भुजाकाराः	४६.४७	सर्वेषामप्यलाभे हि (उ)	१८.११५
सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः (उ)	८.१३	सर्वं पाप हरा नित्यं सर्वं-(उ)	४१.३	सर्वं शक्तिमयं शुभ्रं	१२.५८	सर्वे तपस्विनः प्रोक्ताः	१३.१८	सर्वेषामेव भक्तानामिष्टः (उ)	४.२५
सर्वज्ञः सर्वविज्ञाना-	४.६४	सर्वपापोपशमनं वेद सारं	१४.४८	सर्वं शक्त्यात्मिकार्माया	१२.२३	सर्वे तरन्ति संसार-(उ)	११.१०५	सर्वेषामेव भावानामन्तरं (उ)	६.५
सर्वज्ञः सर्वं विज्ञानात्सर्वः	५.३	सर्वं प्रहरणोपेता काम्या	१२.१३६	सर्वं शक्त्यात्मना रुद्धा	१२.१५६	सर्वे तत्तर वरानामशौचं	२३.३२	सर्वेषामेव भूतानां	३७.३५
सर्वज्ञाः शान्तरजसो	४.४६	सर्वं भूतदयावन्तः	१२.२७६	सर्वं संगान्परित्यज्य	१.८८	सर्वे तेऽपतिमप्रख्या	२०.१०	सर्वेषामेव भूताना (उ)	१४.४६
सर्वतः पाणिपादान्तं	१२.५६	सर्वभूतात्मभूतस्य	१२.२६२	सर्वं साधारणी सूक्ष्मा	१२.८४	सर्वे तेऽवतीरष्यन्ति	३०.३०	सर्वेषामेव योगानाम (उ)	१६.१३

सर्वेषामेव वस्तूनाम (उ)	६.३	स विष्णुलोकः कथितः	४४.१०	सहस्र चरणे शान तपसा (उ)	१.३५	सहस्र सूर्यसङ्काशं	१६.२११	सा तमो बहुला	७.४३
सर्वेषामेव वैराग्यं	३.११	स विष्णुः सर्वं भूतात्मा	२२.७५	सहस्र नयनो देवः	२०.४३	सहस्र हस्त चरणः	२६.८६	सा तु पुण्या महाभागा (उ)	४०.२५
सर्वेषु वेदशास्त्रेषु	२.८८	स वै शरीरी प्रथमः	४.३८	सहस्र नयनो देवः (उ)	४६.६	सहस्राजितस्तुतस्तद्व-	२२.१३	सात्त्विकी राजसी	२२.२७
सर्वेष्वेव हि यज्ञेषु	१५.८	सव्यं बाहु समुद्धृत्य (उ)	१२.११	सहस्र परमां देवी शत- (उ)	१४.५१	सहस्रादित्यसङ्काशो	१०.२३	सात्वतस्तस्य पुत्रो-	२४.३३
सर्वे सम्प्राप्य तन्देशं	१५.४७	सव्याहूति स प्रणवां (उ)	११.३५	सहस्र परमां नित्यं (उ)	१८.३२	सहाग्निर्वा सपत्नीको (उ)	४४.२२	सात्वतान्सात्वसम्पन्ना-	२४.३४
सर्वे सम्प्राप्य देवेशं	१६.११	स शप्तः शम्भुना पूर्व	१५.२	सहस्रपादक्षिशिरोऽभियुक्तं	३३.३८	सहाध्यायस्तु दशमः (उ)	१६.२६	सा देवी नृपति	२३.८
सर्वोपनिषदां देवि	१२.२२१	स शप्तः शम्भुना	१५.४	सहस्र बाहुर्द्युतिमान्-	२२.१६	सहैव तेऽनुजै सर्वे-	१६.५६	साद्रिद्वीपा ततः पृथ्वी (उ)	४५.४६
सर्वोपमान रहितं प्रमाणा-	३.४	स शिष्यैः संवृतो	३२.१	सहस्र बाहुः पुरुषः	२६.६७	सहैव मानसैरुद्रैः	१०.४३	साधयेद्भक्तकाष्ठादीन् (उ)	१४.१०
स लब्ध्वा परमं	६.६५	स झुलाभिहतोऽथयर्थ (उ)	३१.८४	सहस्र भारि प्रतिमः	४४.२६	सहैव कानसैः	१०.८७	साधयेद्विधिधानार्थान् (उ)	१८.५५
स लब्ध्वा परमं	१७.११	स शोकेनाभि सन्तप्तः	१६.१०६	सहस्रमूर्ते विष्वात्मन् (उ)	१.३४	सहोमया सपार्षदः (उ)	३६.३४	साधारणं ब्रह्मचर्यं	२.४७
स लब्ध्वा भगवान् (उ)	३१.१०६	ससर्जं कन्या नामानि	८.१५	सहस्र मूर्दानमन्त शक्ति	१२.२३४	संकादश्चापि कौमार-	१६.४६	साधु साधु महाभाग	३१.१३
स लब्ध्वा वरम-	२४.५२	ससर्जं क्षत्रियान्ब्रह्मा	२६.४१	सहस्रयो जनायामं	४८.५५	सांख्ययोगस्तेपोध्यानं	३१.१८	सान्ध्यासिकं विधि	१४.३८
सलिलञ्च न गृह्णन्ति	३७.४	स सर्वलोक निर्माता (उ)	६.१३	सहस्रशीर्षा पुरुषो	६.३	सांख्य योगाद् द्विधा ज्ञेयं (३)	३६.४४	सान्निध्यं तत्र कथितं (उ)	४२.६
सर्वगेषु स्वर्णानां (उ)	१२.४८	स सिद्धश्रुतिगंधर्वैः	४६.४	सहस्र शिरसं क्रुद्धं	१५.३८	सांख्यानां कपिलो	१२.२१७	सापविद्धा तनुस्तेन	७.४७
स वज्रो पुररवेशं जपेयं (उ)	४३.३१	स सोमः शुक्लपक्षे	४३.३४	सहस्र शिरसं देवं (उ)	५.८	सांख्यानां परमं	१२.५	सापुरी सर्वरत्नाढ्या	४८.४६
स वज्रो वरमीशानं (उ)	४२.२१	सस्मितं प्रेक्ष्य त्रिश्वे- (उ)	३५.५५	सहस्र शिरसे तुभ्यं (उ)	४६.५६	सांख्यास्तवाम गुण-	२५.६२	सा प्रत्ययाय भूतानां (उ)	३४.१२६
स वारित तत्त्वं सगुणं (उ)	४६.१५	सस्य चौरा भविष्यन्ति	३०.१४	सहस्रशीर्षा पुरुषः (उ)	३८.७३	साक्षाद्देवमहेशस्य ज्ञानं (उ)	११.१२२	सामवेदं सहस्रं ए	५२.२०
स वामुदेवमीशानमीशं (उ)	१.५०	सहस्य सकलं विश्वं (उ)	३८.७५	सहस्रशीर्षा भूत्वा	६.८	साक्षाद्देवं हृषीकेशं	११.१३८	सामानि जागतं	७.५६
स वामुदेवस्य वचो-	१६.१८५	सहस्रेण तथाविश्य	१.१०	सहस्रशोऽय बहुशो (उ)	११.१०	सा चाहंकार कतृत्व- (उ)	२.१५	सामान्योद्भावना चैव	२६.४६
स विष्णुः परमं	१६.२३६	सहस्र चरणः श्रीमान् (उ)	४५.५७	सहस्र सूर्यप्रतिमं (उ)	३१.७३	सा तत्र पतिता	४६.२६	सामासिकमिमं धर्मं	२.६८

श्रीकूर्ममहापुराणम् ॥ श्लोकानुक्रमणी

३८

सायं प्रातः द्विजः संध्या-(उ)	१२.१६	सिंह व्याघ्रञ्च मार्जार (उ)	१७.३३	सुभूमि राष्ट्रपालश्च	२४.६७	सुहृन्मरणमाप्ति वा न (उ)	१६.८२	सेवितं तापसैः	२५.१०
सायञ्चान्नस्य सिद्धस्य (उ)	१८.१०७	सिंहासनमुपस्थाप्य	३६.१०	समते स्तंजस्तमा-	४०.४१	सुकमेण तमसा नित्यं	१२.२६४	सेवितं तापसैः नित्यं	२५.१२
सारस्वतस्तथा मोषो	५३.१५	सीता त्रिलोक विख्याता	२१.१६	सुमुखो दुर्मुखश्चैव	५३.१३	सूतके तु सपिण्डानां (उ)	२३.५	सेविता सेविका सेव्या	१२.१८३
साद्वर्कोटिस्तथा सप्त	४१.२८	सीदन्नपि हि धर्मेण (उ)	१५.४०	सुमेधं वासवस्यानं	४६.२६	सूतः पौराणिको जज्ञे	१४.१३	सैषा धात्री विधात्री	१२.३८
सार्वभौमी महातेजः	१४.१७	सुकुमारी कुमारी	४६.३५	सुमोह राज्य संसक्तः	१६.६०	सूर्यं कोटिप्रतीकाशं	४४.८	सैषामायात्मिका	१२.२०
सावित्रान्शान्ति होमाश्च (उ)	२४.५	सुगुप्ते सुगुप्ते देशे (उ)	११.५०	सुयोधनात्पृथुः	२०.१२	सूर्यमाप्याययन्त्येते	४२.१८	सैषा सर्वेश्वरी	१२.१५
सावित्री चापि जाप्यानां	१२.२२४	सुचक्षुः पश्चिम गिरीन-	४६.३२	सुरभ्ये मण्डपे	२६.४१	सूर्याग्निना प्रमृष्टानां (उ)	४५.२१	सोऽगच्छद्भरिणा सादं (उ)	३८.३३
सावित्री जापनिरता (उ)	२१.११	सुत विक्रयिणो ये तु (उ)	२१.३०	सुरसायाः सहस्रान्तु	१८.६	सूर्याचन्द्रमसौ यावत्-	४१.३	सोऽर्चयामास	१.५२
सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं (उ)	३३.२०	सुतारो मदनश्चैव	५३.५	सुराज हंस चलनैः	४६.६०	सूर्योऽमरेष्वमृतं तु	४३.२८	सोऽस्तीव कामुको	२३.२२
सावित्री सर्वजप्यानां (उ)	७.१३	सुदुर्लभा धनाध्यासा	१२.१४१	सुरापस्तु सुरा (उ)	३२.१	सूर्यो जलं मही	१०.२७	सोऽस्तीव धामिको	२०.२६
सावित्र्या सह विश्वात्मा	४८.५६	सुदुर्लभा नीतिरेषा	१७.८	सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः (उ)	३४.७१	सृजते ग्रसते चैव	४.५७	सोऽस्तीव शङ्करे	१८.२
सा शक्तिवैष्णवी	१६.८६	सुधामा काश्यपश्चाथ	५३.१८	सुरूपा सौम्य वदना	२.८	सृजत्येषोपमेवेदं स्वभूतैः (उ)	३५.६८	सोऽस्तीव विधि वद्वेदान्धर्मेण	१४.२४
सितं काष्ठाजिनं दीप्तं (उ)	३६.१४	सुधानास्रनस्तथा सत्यः	५१.११	सुवर्चला च सुओणी	१२.१८७	सृजत्येष जगत्कृत्स्नं	६.६०	सोऽनुशुष्याय राजानं	१४.३७
सितं च वितलं	४४.१६	सुधौता कर्मकरणी	१२.१७६	सुवर्चला तथैवोमा	१०.२६	सृजन्तमलन ज्वालां (उ)	५.११	सोऽनुभूय चिरं	१०.११
सितेन भस्मना	२.१०३	सुनफार्यं हितं योगं (उ)	११.३४	सुवर्णतिल युक्तस्तु (उ)	२६.२४	सृजेदशोऽं प्रकृतेस्तन्मयः (उ)	४६.२७	सोऽनुवीक्ष्य कृपा-	१६.१०५
सिद्ध चारणसंकीर्णा (उ)	३७.४७	सुनीलस्य गिरेः	४८.२६	सुवर्णस्तेयकृद्भिरो (उ)	३२.४	सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य	७.१	सोऽनुवीक्ष्य महादेवं (उ)	३१.४७
सिद्ध चारण संपूर्णं यज्ञ-(उ)	४३.१०	सुपीत वसन दिव्यं (उ)	३८.११	सुवर्णाक्षं महादेवं (उ)	३५.१६	सृष्ट्वा तानाह निर्वेदाः	१६.१२०	सोऽन्तरा सर्व मे वेदं (उ)	३.१७
सिनी वालीं कूहञ्चैव	१३.६	सुपुष्पं सदवस्थानं	४८.१५	सुपुम्लो हरिकेशश्च	४३.३	सृष्ट्वा मायामयीं सीता (उ)	३४.१२६	सोऽन्तर्यामी स पुरुषः (उ)	२.५
सिधे विरे महादेवीं	१६.१३०	सुभद्रा देवकी सीता	१२.१७१	सुषेणः पुण्डरीकश्च	४५.३५	सेतु परमधर्मत्मा	२१.४५	सोऽन्तर्यामी स पुरुषो (उ)	३५.६४
सिंहसंशभाकीर्णं	२५.६	सुमुक्तमपि विद्वांसं (उ)	२६.६३	सुषेणश्च ततो	२४.७६	सेयं करोति सकलं	१२.१०	सोऽपश्यत्यसि राजेन्द्रो	२३.२०

सोऽपि तद्वचना द्राजा	१४.४६	सोऽमिनी जनानन्दा	१२.१६०	स्थानं तद्योगिभिर्जुष्ट	१.१११	स्नात्वा तत्र नरो राजन् (उ)	४२.२२	स्फाटिक स्तम्भसंयुक्तं	४८.१०
सोऽपि नारायणं	१.६६	सौम्यासौम्यैस्तथा	११.६	स्थानं तद्वैष्णवं	४६.६४	स्नात्वा तत्र पदं (उ)	३७.४	स्फाटिकेन्द्राक्षरद्राक्षः (उ)	१८.७८
सोऽपि लवश्चरः	२०.५६	सौरिदिलक्षणे गुरो-	४१.११	स्थानं प्राहुरनादि मध्य-	२५.६५	स्नात्वा तत्र विधानेन	३३.२	स्फाटिकैर्मण्डपैर्युक्तं	४७.१४
सोऽपि षट्त्वा ततो	१२.४३	स्कन्मिद्विद्यदौर्वत्यात् (उ)	२६.३५	स्वारमैश्वरं क्षत्रियाणां	२.६६	स्नात्वा तु सो पवासः	४१.८०	स्मरणादेव लिङ्गस्य	२१.५२
सोऽपि दैत्य वरः	१७.६६	स्तेन्ये नादाय मुसलं (उ)	३२.६	स्थानानामुत्तमं	४८.१३	स्नात्वा दद्याच्च (उ)	३४.१०१	स्मृतं तेषान्तु	२.७१
सोऽपीश्वर प्रसादेन (उ)	११.१०२	स्तनभार विनम्रैश्च	४६.६१	स्थानान्तरे पवित्राणि	३१.२५	स्नात्वाभ्यर्च्य महालिगं	३५.१६	स्यादेतत्त्रिगुणं बाह्योर्मूर्ति	३४.७३
सोऽब्रवीद्भगवान् देवो	१७.७	स्तम्भतीर्थं ततो गच्छेत्- (उ)	४१.५१	स्थानाभिमानिनः सर्वान्	७.३२	स्नात्वा यद्योक्तं (उ)	२१.१	स्यान्नवम्यामेकखुरं (उ)	२०.२०
सोऽब्रवीद्भगवानयोगी	१७.१०	स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यै- (उ)	४०.१६	स्थानाशानाम्यां विहरं (उ)	३२.१७	स्नात्वाश्वमेधाव गृध्रे (उ)	३२.१०	स्रवन्ते पावना नद्यः	४७.२८
सोऽब्रवीद्भगवानीशस्त- (उ)	३८.२५	स्तुतिस्मरण पूजा- (उ)	११.२६	स्थाने तव महादेव	१६.२१३	स्नात्वा सन्तर्प्य	२३.४२	स्रष्टा पाता वामुदेवो	१६.१६३
सोऽहं देवो दुराधर्षः	१६.२३४	स्तुतृत्वं शंकु कर्णोऽसौ	३३.४६	स्थानेष्वेतेषु ये	१०.२८	स्नात्वा नस्तर्पयेद्देवा- (उ)	१८.२२	स्वकं देहं विद्वार्य- (उ)	३५.४६
सोऽहं प्रेरयिता देवः (उ)	४.३३	स्तुवन्ति त्वां सततं (उ)	५.२६	स्थापयामास लिगस्थं	२१.४७	स्नात्वा समाहितमना (उ)	४१.५६	स्वकर्मणा वृतालोका	३६.२६
सोऽदकेऽथ तदेव (उ)	२३.३६	स्तुवन्ति सततं देवं	३२.२५	स्थापयष्वमिहं मार्गं (उ)	३६.६४	स्नानं दानं तपः	३४.२६	स्वकार्ये पितु कार्ये	३६.५५
सोऽमग्रहे तु राजेन्द्र (उ)	४१.४८	स्तुवन्ति सिद्धादिभि-	३३.३३	स्थापयित्वा जगत्कृत्स्नं	२७.४	स्नानं दानं तपः (उ)	४१.७४	स्वच्छामृतजलं	४८.१८
सोऽमं दुर्वास सञ्चैव	१३.८	स्तूयते वैदिकै-	१५.८४	स्थापयित्वा महादेवो (उ)	३१.१०१	स्नानं होमं जपं	३०.८	स्वदुःखेष्विव कारुण्यं (उ)	१५.३१
सोऽमतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं (उ)	४१.४७	स्तोत्रैर्नानाविधैर्वैश्वः	१५.७३	स्थापयेष्टः परं धर्मं (उ)	३४.१४६	स्नानार्हो यदि भुञ्जीत (उ)	३४.४१	स्वधर्मतत्परा (उ)	२३.८३
सोऽम पुत्रस्य चाष्टा-	४३.४२	स्त्रीणाभयात्भन रश्मिं (उ)	१३.७	स्नातमात्रो नरस्तत्र (उ)	४१.१२	स्नापयेत्तत्र यत्नेन (उ)	४१.१००	स्वधाम्ना पूरयन्तीव	२.१०
सोऽम लोकं मवाप्नोति	३८.७	स्त्रीरूपधारी नियतं	१६.१२६	स्नातमात्रो नरस्तत्र (उ)	४१.३६	स्पृशन् कराभ्यां	१५.५८	स्वप्नमध्ययन यान- (उ)	१६.७४
सोऽम विक्रयिणश्चान्नं (उ)	१७.८	स्थण्डिलेषु विचित्रेषु (उ)	२२.१०६	स्नातमात्रो नरस्तत्र (उ)	४१.४१	स्पृशन्ति बिन्दवः (उ)	१३.२८	स्वर्गमार्गस्करारेश्व	४३.४५
सोऽमाम वं पितृमते (उ)	२२.४७	स्थण्डिलेषु विचित्रेषु (उ)	३६.६	स्नातमात्रो नरस्तत्र (उ)	४२.१६	स्पृष्टमात्रो भगवता	१.८१	स्वमेव परमं रूपं	१६.७७
सोऽमेस्वरं तीर्थवरं (उ)	३५.२०	स्थाणुत्वं तेन	१०.४०	स्नातमात्रो नरस्तत्र (उ)	४२.२३	स्पृष्ट्वा महापातकिनं (उ)	३४.४०	स्वयं वा कर्पणाकुर्वि- (उ)	२५.४

स्वयं वा शिवः (उ)	३२.१३	स्वाध्याये चैव	२.८१	हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः (उ)	३३.२१	हिताय सर्वं भूतानां (उ)	३७.४०	हिरण्यनेत्रतनयः शम्भो-	१६.६६
स्वययोगाग्निबलाद्देवी	१३.२२	स्वाध्यायेनेज्यया दूरात्तान्	२.१७	हन्तुमर्हसि दैत्येश-	१६.१८३	हिमं वच्छि खरे रम्ये	२०.४६	हिरण्यमयी महारात्रिः	१२.१२०
स्वं रूपं वर्शयामास	१२.५२	स्वाध्याये नित्ययुक्तः (उ)	१५.५	हन्तुमर्हसि सर्वेषां	१६.३५	हिमं वच्छि खरे रम्ये	५३.३	हिरण्यरजनी हेमा	१२.१७३
स्वर्गञ्च लभते कृत्वा (उ)	२०.६	स्वानन्दभूता कथिता (उ)	३१.२१	हन्तुं समागतः स्थानं	२४.२१	हिमं वच्छि खरे रम्ये (उ)	४४.१३	हिरण्यरत्न सम्पूर्णं	३६.३७
स्वर्गन्तः शक्रलोकेऽसी	३८.८	स्वापिका मोहिनी शक्ति-(उ)	४६.२६	हन्यमानोऽपि यो देवि	३१.३६	हिमवन्मेहनिलया	१२.१७६	हिरण्यरोमावेदश्री-	५१.१८
स्वर्गलोकपवाप्नोति	३८.१६	स्वामिन् किमत्र	२३.१५	हरः संसारहरणादि-	४.६३	हिमं वद्धिः ययोर्मध्ये (उ)	१६.२४	हिसन्ति राक्षसास्तेषु (उ)	१४.८०
स्वर्गलोकानतिक्रम्य	३७.६	स्वामेव प्रकृति	१६.८४	हरितो युवनाश्वस्य	२०.२७	हिमवान् हेमकूटश्च	४५.६	हिंसा चैषा परा (उ)	२६.३१
स्वर्गापवर्गद्दानाय नमो-(उ)	४६.६३	स्वायम्भुर्वै तु कथितं	५१.६	हरितो रोहितस्याथ	२१.४	हिमाह्वयं तुयद्वयं	४०.३७	हीनाङ्गः पतितः कृष्ठी (उ)	२२.३४
स्वर्गायुर्भूतिकामेन (उ)	२६.५६	स्वायम्भुवस्यास्य मनोः	४०.६	हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभू-	२१.३१	हिमोद्धताश्चता नाड्यो	४३.१४	हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा (उ)	३४.८३
स्वस्थाः प्रजाः	४७.४७	स्वायम्भुवादयः	५.१५	हर्म्यप्रासाद संयुक्तं	४६.५२	हिरण्ये गृहे गुप्त-(उ)	१८.४२	हुत्वापि विधिवन्-(उ)	१६.२७
स्वां तु नाक्रमयेच्छायां (उ)	१६.६५	स्वायम्भुवो मनुः	२.३७	हर्म्यश्वेषु तु नष्टेषु	१६.२१	हिरण्ये परमाकाशतत्त्वे (उ)	६.१६	हुत्वा प्राणाहुतीः पञ्च (उ)	२६.८
स्वात्मानन्दामृतं	४६.६६	स्वायम्भुवो मनुर्देवः	८.६	हर्म्यमयं भयो द्वेनै-(उ)	११.७८	हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं	१६.२	हुत्वा पुण्डरीके नाम्नां वा (उ)	११.३६
स्वात्मानमक्षरं ब्रह्म (उ)	२.२०	स्वाहा प्रणव संयुक्तां (उ)	१६.६	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यकशिपोः पुत्रा-	१६.४७	हुत्वातीञ्चारसर्वाङ्गी	२४.६०
स्वात्मानुभूति योगेन	१०.६५	स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत् (उ)	२२.६७	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यकशिपोः पुत्रे	१६.६५	हुत्वास्तुष्टास्तयासिद्ध्या	२६.२८
स्वात्मान्यात्मानमावेश्य (उ)	४६.३	स्वेच्छयाप्यवतीर्णोऽसी	२५.२	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यकशिपोनाशि (उ)	४६.६२	हेम कूट गिरेः शृङ्गे	४८.१
स्वाददकसमुद्रस्तु	५०.१२	ह		हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यगर्भं सम्भूतां त्रिनेत्रा	२४.१६	हेम कूटं ततो वर्षं	४०.३२
स्वाददकेनो दधिना	५०.६	हंसकारण्डवाकीर्ण-	४६.५६	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यगर्भः सर्गश्च (उ)	४६.७३	हेमन्ते ताम्रवर्णः	४३.२७
स्वाध्यायवन्तो ये विप्रा (उ)	२६.६२	हंसः प्राणोऽथ कपिलो (उ)	४५.६०	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यगर्भो जगदन्त रात्मा (उ)	५.२४	हेम प्राकार संयुक्तं	४६.५१
स्वाध्यायस्य त्रयो भेदा (उ)	११.२३	हतेष्वेतेषु सर्वेषु	२४.७७	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यगर्भो भगवान्	१.११८	हेम सोपानसंयुक्तं	४७.१५
स्वाध्यायाञ्छावये देवां (उ)	२२.७६	हत्वा गजा कृति	३२.१८	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा	१५.२२	हैहयश्च हयश्चैव	२२.१४
		हर्ता च कंस	२७.३	हर्षायां हरिर्भिद्-	५१.३१	हिरण्यनाभः क्रोशित्यो-	५३.२१	होममन्त्राजपेनित्यं (उ)	१८.२६

श्रीकूर्ममहापुराणम् समाप्तम्

